

MARIUS JONAITIS

ROMĖNŲ PRIVATINĖ TEISĖ

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

MARIUS JONAITIS

ROMĖNŲ PRIVATINĖ
TEISĖ

Vilnius
2014

UDK 347(37)(075.8)

Jo-145

Recenzavo:

prof. dr. (HP) Stasys Vélyvis

prof. dr. Kazimieras Meilius, Mykolo Romerio universitetas

Autoriaus indėlis:

prof. dr. Marius Jonaitis – 25,91 autorinio lanko.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto 2014 m. gegužės 13 d. posėdyje (protokolo Nr. 1CJI-7) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto tarybos 2014 m. birželio 12 d. posėdyje (protokolo Nr. 1T-24) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Teisės bakalauro studijų programų komiteto 2014 m. birželio 12 d. posėdyje (protokolo Nr. 10-339) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2014 m. liepos 8 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-11) pritarta leidybai.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

TURINYS

ĮVADAS	9
I. ROMĖNŲ TEISĖS SAMPRATA IR SISTEMA.....	16
1. Teisės definicijos stygius romėnų jurisprudencijoje. <i>Definitio per divisionem</i>	16
2. Viešojo ir privatinė teisė (<i>ius publicum et ius privatum</i>). Imperatyvioji ir dispozityvioji teisė (<i>ius cogens et ius dispositivum</i>). Teisė, susijusi su asmenimis, daiktais ir ieškiniais (<i>ius quod ad personas, res, actiones pertinet</i>)	18
3. Bendroji ir išimtinė (singularinė) teisė (<i>ius commune et ius singulare</i>).....	20
4. Rigoristinė ir teisingumo teisė (<i>ius strictum et ius aequum</i>).....	21
5. Prigimtinė teisė (<i>ius naturale</i>) ir jos santykis su pozityviaja teise.....	23
6. Asmeninio teisės taikymo principas ir jo nulemtas teisės normų skirstymas.....	24
6.1. Romos piliečių teisė (<i>ius civile</i>)	24
6.2. Tautų teisė (<i>ius gentium</i>).....	25
7. Magistratų teisė (<i>ius honorarium</i>)	27
8. Senoji ir naujoji teisė (<i>ius vetus – ius novum</i>)	28
II. ROMĖNŲ TEISĖS ŠALTINIAI	29
1. Romėnų teisės šaltinių samprata ir rūšys.....	29
2. Romėnų teisės šaltinių istorija	32
2.1. Archainės (senosios) romėnų teisės šaltiniai	32
2.2. Ikiklasikinės romėnų teisės šaltiniai	40
2.3. Klasikinės romėnų teisės šaltiniai	44
2.4. Poklasikinės romėnų teisės šaltiniai	51
2.5. Romėnų teisės raida po imperatoriaus Justiniano. Bizantiškoji romėnų teisė ir jos rinkiniai.....	61
2.6. Romėnų teisės istorija po Vakarų Romos žlugimo ir jos vaidmuo Vakarų Europos teisės raidai. Romėnų teisės receptija.....	63

III. ASMENŲ TEISĖ.....	68
1. Fiziniai asmenys	68
1.1. Asmens ir teisės subjekto samprata.....	68
1.2. Fizinio asmens kaip romėnų privatinės teisės subjekto atsiradimo ir pasibaigimo momentai	69
1.3. Teisnumas	72
1.4. Laisvės statusas (<i>status libertatis</i>).....	74
1.5. Pilietybės statusas (<i>status civitatis</i>)	88
1.6. Šeimos statusas (<i>status familiae</i>).....	96
1.7. Religijos įtaka asmens teisiniam subjektiškumui	97
1.8. Teisinis veiksnumas.....	98
2. Juridinio asmens samprata ir rūšys	104
IV. ŠEIMOS TEISĖ	109
1. Romėniškos šeimos pobūdis ir struktūros ypatumai.....	109
2. Giminytės samprata, rūšys ir teisinė reikšmė.....	111
3. Santuokos teisė.....	114
3.1. Santuokos samprata.....	114
3.2. Santuokos sudarymo sąlygos.....	116
3.3. Santuokos sudarymo tvarka	118
3.4. Santuokos pasibaigimas ir naujos santuokos sudarymas	120
3.5. Žmonos pasidavimas vyro valdžiai (<i>conventio in manum</i>).....	124
3.6. Santuokos sukeltos teisinės pasekmės	126
3.7. Bendro gyvenimo nesudarius teisėtoms romėniškos santuokos formos.....	130
4. Tėviškoji valdžia (<i>patria potestas</i>)	132
4.1. Tėviškosios valdžios atsiradimas ir pasibaigimas.....	132
4.2. Tėviškosios valdžios turinys	137
4.3. <i>Pater familias</i> ir jam pavaldžių šeimos narių tarpusavio turtiniai teisiniai santykiai	139
5. Globa ir rūpyba	141
V. SANDORIAI.....	147
1. Sandorio samprata.....	147
2. Sandorių sukelti teisiniai padariniai. Pirminiai ir išvestiniai teisių įgijimo būdai.....	148

3. Sandorių rūšys.....	149
4. Sandorių galiojimas	152
4.1. Sandorių galiojimo sąlygos	152
4.2. Negaliojantys sandoriai	154
4.3. Sandorių konvalidacija (konvalescencija) ir konversija	155
5. Valia ir jos išraiška sudarant sandorius	155
5.1. Valios reiškimo būdai.....	155
5.2. Valios ir jos išraiškos nesutapimas	156
6. Sandorio turinys.....	165
6.1. Sandorio sąlygų (<i>clausulae</i>) rūšys	165
6.2. Sąlyga (<i>condicio</i>). Sąlyginiai sandoriai	165
6.3. Terminas (<i>dies</i>). Terminuotieji sandoriai.....	168
6.4. Įpareigojimas (<i>modus</i>) neatlygintiniuose sandoriuose	170
7. Atstovavimas sudarant sandorius.....	171
VI. DAIKTINĖ TEISĖ	173
1. Daikto samprata	173
2. Daiktai, kurie yra civilinės apyvartos objektai, ir iš civilinės apyvartos išimti daiktai	174
3. Daiktų, kurie yra civilinės apyvartos objektai, klasifikavimas	176
4. Asmens valdžios daiktui rūšys	185
5. Faktinis daikto valdymas (<i>possessio</i>)	186
5.1. Faktinio daikto valdymo samprata, genezė ir teisinė reikšmė	186
5.2. Valdymo turinys. <i>Corpus et animus</i>	188
5.3. Valdymo rūšys.....	189
5.4. Valdymo įgijimas ir pasibaigimas.....	192
5.5. Valdymo gynimas. Posesinė gynyba	196
5.6. Tarytum valdymas (<i>quasi-possessio, possessio iuris</i>)	201
6. Daiktinių teisių (<i>iura in re</i>) samprata	201
7. Nuosavybės teisė	203
7.1. Nuosavybės samprata	203
7.2. Nuosavybės teisės rūšys.....	205
7.3. Nuosavybės teisės ribos. Elastingumo principas	209
7.4. Nuosavybės įgijimas	211

7.5. Nuosavybės teisės gynimas.....	227
8. Teisės į svetimus daiktus (<i>iura in re aliena</i>).....	236
8.1. Teisių į svetimus daiktus (<i>iura in re aliena</i>) samprata ir klasifikavimas.....	236
8.2. Servitutai (<i>servitutes</i>).....	237
9. Įkeitimo teisė.....	250
9.1. Įkeitimo teisės samprata.....	250
9.2. Įkeitimo teisės objektas.....	251
9.3. Įkeitimo teisės atsiradimas ir pasibaigimas.....	253
9.4. Įkeitimo teisės formos.....	254
9.5. Įkeitimo teisės įgyvendinimas ir gynyba.....	259
10. Emfiteuzė (<i>emphyteusis, ius emphyteuticum</i>).....	261
10.1. <i>Ius in agro vectigali</i> ir emfiteuzė. Emfiteuzės samprata ir istorinė raida.....	261
10.2. Emfiteuzės atsiradimas ir pasibaigimas.....	263
10.3. Emfiteuzės turinys ir emfitemo teisinė padėtis.....	263
11. Užstatymo, arba paviršiaus, teisė (<i>superficies</i>).....	264
VII. PAVELDĖJIMO TEISĖ.....	266
1. Paveldėjimo samprata. Mirusiojo asmens teisių perėmimo būdai.....	266
2. Šaukimas paveldėti. Paveldėjimo pagrindai. Įpėdinių rūšys.....	268
3. Paveldėjimo teisės dualizmas: paveldėjimas pagal <i>ius civile</i> (<i>hereditas</i>) ir pretorių teisę (<i>bonorum possessio</i>).....	270
4. Paveldėjimas pagal testamentą.....	273
4.1. Testamento samprata.....	273
4.2. Testamentų rūšys ir testamentų sudarymo formos.....	274
4.3. Testamento galiojimas. Negaliojančių testamentų rūšys.....	278
4.4. Kodicilas. Testamento ir kodicilo santykis. Kodicilinė klauzulė.....	281
4.5. Testamento turinys.....	282
5. Paveldėjimas priešingai, nei nurodyta testamente (<i>successio contra tabulas</i>).....	286
6. Paveldėjimas <i>ab intestato</i>	290
6.1. Paveldėjimo <i>ab intestato</i> samprata.....	290

6.2. Paveldėjimas <i>ab intestato</i> remiantis <i>ius civile</i> (<i>hereditas ab intestato</i>)	291
6.3. Paveldėjimas <i>ab intestato</i> remiantis pretorių ediktu (<i>bonorum possessio ab intestato</i>).....	293
6.4. Paveldėjimas <i>ab intestato</i> imperatoriaus Justiniano teisėje	295
7. Palikimo įgijimas ir jo sukeliami teisiniai padariniai.....	298
8. Įpėdinio teisių apsauga ir gynyba	303
9. Singuliarinio mirusiojo asmens teisių perėmimo atvejai	304
9.1. Išskirtinės samprata ir išskirtinių rūšys	304
9.2. Legatų rūšys ir teisės apskunkinti palikimą legatais ribojimas.....	305
9.3. Fideikomisai.....	307
VIII. PRIEVOLIŲ TEISĖ	310
1. Bendrosios žinios apie prievoles	310
1.1. Prievolės samprata. Prievolių ir daiktinių teisių skirtybės....	310
1.2. Prievolės objektas.....	315
1.3. Prievolės subjektai, jų daugetas ir pasikeitimas prievolėje.....	318
1.4. Prievolių rūšys	321
1.5. Prievolių įvykdymo užtikrinimas	328
1.6. Prievolių pasibaigimas.....	331
1.7. Terminu įvykdyti prievolę ar priimti jos įvykdymą praleidimo sukeliamos teisinės pasekmės	337
1.8. Prievolių neįvykdymo teisinės pasekmės.....	339
2. Atskirais pagrindais atsirandančios prievolės.....	344
2.1. Prievolių kilmės šaltiniai	344
2.2. Sutartinės prievolės.....	346
2.3. Prievolės tarytum iš sutarčių (<i>obligationes quasi ex contractu</i>).....	386
2.4. Prievolės iš deliktų (<i>obligationes ex delicto</i>)	390
IX. SUBJEKTINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMAS IR GYNIMAS (ROMĖNŲ CIVILINIS PROCESAS)	405
1. Subjektinių teisių įgyvendinimo ir gynimo būdai. Savigyna ir jurisdikcija (<i>iurisdictio</i>). Civilinio proceso samprata, raida ir formos	405

2. Ieškinio samprata ir rūšys.....	407
3. Proceso šalys. Procesinis veiksnumas ir legitimacija. Procesiniai atstovai	410
4. Civilinių ginčų teisingumas ir teismo sudėtis	412
5. Legisaktinis procesas ir jo formos	413
6. Formulinis procesas.....	418
6.1. Formulinio proceso samprata ir susiformavimo priežastys.....	418
6.2. Formulinio proceso eiga	419
7. Kognicinis (ekstraordinarinis) procesas (<i>cognitio extra ordinem</i>)	431
8. Pretorinės (neprocesinės) gynos priemonės	434
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	437

IVADAS

Romėnų teisė unikali, visų pirma, tuo, kad pergyveno ją sukūrusią valstybę, darė įtaką teisėkūrai ne tik viduramžių Europos valstybėse, bet ženkliai paveikė ir šiuolaikinių teisės sistemų formavimąsi. Tai, be abejo, vienas antikinės kultūros elementų, intensyviai veikusių moderniosios Europos tapsmą.

Anot H. Kupiševskio, simboliškai galima skirti tris kalvas, įprasminančias trejetą antikinės kultūros barų, ypatingai veikusių Europos dvasinio ir kultūrinio veido formavimąsi. Tai Akropolis, simbolizuojantis graikų filosofiją, krikščionybės simbolis – Golgota ir Kapitolijus, ženklinantis romėnų teisę¹. Ir išties, nors gausus būrys senovės pasaulio tautų įnešė savo indėlį į žmonijos kultūrinę raidą, tačiau nė viena prie teisės vystymosi neprisidėjo taip ženkliai, kaip romėnai.

Viena vertus, glaudžiai išsisknijusi ją sukūrusios valstybės socialinėse ir ekonominėse realijose, Romos teisė buvo turtinga ir universalių teisinio reguliavimo ir reglamentavimo pradmenų, galimų taikyti ir visiškai skirtingomis sąlygomis nei tos, kuriomis formavosi ir vystėsi ji pati. Romėnų sukurti teisės institutai, juridinės konstrukcijos, teisės sąvokų ir terminų rinkinys turėjo neprilygstamos įtakos vėlesnei teisės raidai.

Sąvoką „romėnų teisė“ galima interpretuoti įvairiai. Visų pirma, tai istorinė senovės Romos teisės sistema, kurios raidos pradžia sietina su seniausiais istoriškai patvirtintais jos paminklais (pirmiausia – XII lentelių įstatymais), o pabaigą ženklina VI a. imperatoriaus Justiniano iniciatyva atlikta romėnų teisės kodifikacija. Kita vertus, ši sąvoka sietina ir su vėlyvesnių teisės sistemų, paremtų imperatoriaus Justiniano susisteminta romėnų teise, formavimosi istorijai būdinga romanistine tradicija. Viduramžių Europoje romėnų teisė tampa vienu iš integralių daugelio Europos valstybių teisės doktriną ir praktiką veikusios universalios teisės sistemos – *ius commune*, kurią galima laikyti ir ankstyviausia tarptautinės privatinės teisės sistema, elementų. Galiausiai, romėnų teisė – tai mokslo šaka,

1 Kupiszewski H. Znaczenie prawa rzymskiego dla współczesności // Państwo i prawo 36/1981, t. 8, p. 69–80.

kultivuojama nuo pirmųjų universitetų Europoje įsteigimo bei universitetinių teisės studijų disciplina. Šis reikšminis sąvokos „romėnų teisė“ aspektas ypač svarbus, kadangi romėnų teisės įtaka viduramžių ir vėlesnių teisės sistemų formavimuisi reiškėsi ne tik kaip jos recepcija *sensu stricto*, t. y. kai kuriose valstybėse romėnų teisę paskelbiant galiojančia ir kaip subsidiarinė taikoma teise, tačiau ir kaip vadinamoji doktrininė recepcija, įgyvendinama romėnų teisės pagrindu išugdytų teisininkų. Naują egzistencinį pavidalą romėnų teisė įgyja XIX a. Tai pandektistika (*usus modernus pandectarum*), suprantama kaip šiuolaikinė romėnų teisė. Ši romėnų teisės tyrimų kryptis ryškiausiai atsiskleidė XIX a. Vokietijoje gyvavusios istorinės teisės mokyklos, kuri remdamasi romėnų teise bei racionalizmo, natūralizmo ir liberalizmo idėjomis generavo visą pluoštą šiuolaikinei civilistikai svarbių teorinių ir praktinių konstrukcijų, veikloje.

Modernusis romėnų teisės mokslas formuoja ir dar vieną reikšminį sąvokos „romėnų teisė“ aspektą. Tai – romanizmas. Pasak italų romanisto R. Orestano, romėnų teisę galima suvokti ir kaip su jokia konkrečia teisės sistema nesutampančią idėją, kuri viso labo yra gausių ir skirtingų siekiamybių, nors ir vartojančių romėnų teisės sąvoką, tačiau suprantančių ją savaip ir dažnai gana skirtingai, hipostazė². Taip suprantama romėnų teisė gali, viena vertus, tapti idealios, labiausiai prigimtinę atitinkančios teisės ir juridinių žinių pagrindo, o kita vertus, neaiškios, nesuprantamos, neetiškos, galiausiai – neteisingos teisės personifikacija.

Taigi, priklausomai nuo suvokimo, iš esmės skiriasi ir požiūris į romėnų teisę bei jos vertinimas. Vieniems ji – tobula, nuo vidinių prieštaravimų bei kolizijų laisva ir teisinga teisės sistema, įkūnijanti tokias universalias etines vertybes kaip teisingumas (*aequitas, iustitia*), humanizmas (*humanitas*), padorumas ir sąžiningumas (*dignitas, honestas*). Antai prancūzų rašytojas ir poetas Louisas Aragonas vieną iš 1946 m. išleisto rinkinio *Servitude et Grandeur des Français. Scènes des années terribles* („Prancūzijos nelaisvė ir didybė. Šiurpiųjų metų vaizdiniai“), pasakojančio apie brutalią hitlerinių okupantų prievartą bei savivalę, novelių pavadino *Le droit romain n'est plus* („Romėnų teisė nebegalioja“)³. Joje pateikiamas hitlerinės Vokietijos teisininko teiginys, jog teismuose „suvešėjo romėnų teisės pasėtos piktžolės“, atskleidžia totalitarinio režimo neapykantą romėnų teisės deklaruojamiems ir realizuojamiems humanizmo idealams bei įsamenina

2 Orestano R. Introduzione allo studio del diritto romano. Bologna: Il Mulino, 1987, p. 457.

3 Aragon L. Niewola i wielkość Francji. Łódź, 1946, p. 121–162.

joje netinkamą bei neteisingą teisę. Negatyvų nacistinės Vokietijos požiūrį į romėnų teisę liudija ir 1920 m. paskelbta Vokietijos nacionalsocialistinės darbininkų partijos programa, be kita ko, skelbianti ir vokiečių rasei svietimos, Viduržemio jūros regiono universalizmu ir romėniška – krikščioniška dvasia persiėmusios romėnų teisės pakeitimą visuotine vokiečių teise (*ius germanicum*). V. I. Leninas romėnų teisę pabrėžė, visų pirma, esant vergvaldinės santvarkos teise, tačiau iš esmės neneigė jos, kaip civilinės teisės propedeutikos, reikšmės. Po J. Stalino mirties Sovietų Sąjungoje imti leisti ir romėnų teisės vadovėliai. Dar kiti pabrėžia istorinę Romos teisės reikšmę, laiko ją atlikus ir iki šiol atliekant pagrindinį vaidmenį teisės vystymosi procese, esant modernių teisės sistemų pamatu ir *lingua franca*, kuria gali susikalbėti skirtingoms valstybėms ir teisės sistemoms atstovaujantys teisininkai. Antai Kinijoje romėnų teisės reikšmingumas įvertintas grynai dėl pragmatinių sumetimų – ji buvo ypač paranki prekybos poreikiams. Ir nors kultūrinės revoliucijos metu smerktos vakarietiškos minties apraiškos, kinų pragmatizmas lėmė tai, kad tokia nuostata netaikyta romėnų teisei, kurios išmanymas buvo būtinas prekybos tikslais. Įvertinus tai į kinų kalbą išverstas Justiniano teisės rinkinys, išaugo teisės doktrinos domėjimasis romėnų teise, ji tapo penktaisiais studijų metais dėstoma teisės studijų disciplina.

Romėnų teisės, kaip teisės studijų disciplinos, vieta universitetinių teisės studijų procese taip pat kelia nemažai diskusijų. Romėnų teisės kaip studijų dalyko reikšmę paprastai neigia pasisakantys už grynai praktinio pobūdžio studijas, kurių tikslas tėra suteikti žinių apie galiojančios teisės normas. Kita vertus, tie, kurie šias studijas laiko turint tikslą įgyvendinti bendrą intelektinę formaciją, pasisako už romėnų teisės studijų naudingumą. Šią poziciją galima motyvuoti, pirmiausia, tuo, kad romėnų teisė atveria galimybes į galiojančią teisę pažvelgti iš tam tikros perspektyvos, suvokti tokio teisinio reglamentavimo priežastis ir prielaidas ir tokiu būdu išvengti nekritiško teisinio normatyvizmo. Apšvietos laikotarpio prancūzų rašytojas, literatūros ir meno kritikas, filosofas ir enciklopedistas, „Didžiosios prancūzų enciklopedijos“ (*Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*) sumanytojas ir vyriausiasis redaktorius D. Didro joje pabrėžė juristą, kuris galėtų vadintis teisės žinovu (*iuriconsulte*), neturint apsiriboti vien savame krašte ir vien tuo metu galiojančios teisės studijavimu, tačiau privalant pažinti platesnį jos kontekstą; turint gebėti sieti teisės teoriją su praktika, ne tik nuodugniai išmanyti įstatymus,

bet ir suvokti jų pradmenis, aplinkybes, kuriomis jie buvo išleisti; privalant pažinti įstatymų prasmę ir dvasią, teisės mokslo raidą ir jo išgyvenamą kaitą⁴. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra pabrėžta, jog: „(...)Vakarų teisės tradicijos (ypač kontinentinės teisės tradicijos) šalyse visuotinai pripažįstamas aukštųjų universitetinių teisės studijų, apimančių pagrindinius studijų dalykus, atitinkančius visaverčio aukštojo universitetinio teisinio išsilavinimo sampratą, branduolys yra universalus ir daugmaž stabilus; (...) Kita vertus, pagrindinių teisės krypties studijų dalykų paprastai nepakanka, kad asmeniui pagrįstai būtų pripažinta teisininko kvalifikacija, jis (ypač kontinentinės teisės tradicijos šalyse) turi būti studijavęs daugiau teisinių disciplinų, kaip antai: romėnų teisę, lyginamąją teisėtyrą, tarptautinę privatinę teisę, ekologinę teisę, agrarinę teisę, kriminologiją ir kt.“⁵

Universitetinės romėnų teisės studijos paprastai apima privatinę romėnų teisę. Ir nors nesuklysimė romėnų teisę laikydami viena iš teisės istorijos disciplinų, tai savo specifika išsiskiriantis teisės istorijos srities dalykas, kuris gali būti suvokiamas kaip propedeutinis (įvadinis) kursas, supažindinantis su pamatiniais galiojančios civilinės teisės institutais bei sąvokomis. Neatsitiktinai ir į skaitytojo rankas atiduodamos mokomosios priemonės pavadinimas „Romėnų privatinė teisė“. Nors Lietuvos aukštosiose mokyklose teisės studijų studentams dėstoma disciplina dažniausiai įvardinama tiesiog kaip romėnų teisė, jos tikslas – supažindinti su pagrindiniais romėnų privatinės teisės principais, sąvokomis ir institutais. Pažymėtina, kad ir patys romėnai privatinei teisei teikė išskirtinę reikšmę. Antai garsiausio romėnų teisės pagrindų vadovėlio – *Institutiones* – autorius Gajus, nurodydamas, kad romėnų teisė, visų pirma, skirstoma į viešąją ir privatinę, savaime teisės pradžiamokslyje ją tapatina išimtinai su privatine teise. Iš tiesų, turtingame Romos jurisprudencijos palikime, kuris ir šiandien nepraranda

4 Diderot D. Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, t. 5, p. 141.

5 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 20 d. nutarimas byloje Nr. 19/05 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. spalio 4 d. nutarimu Nr. 1568 „Dėl kvalifikacinių aukštojo teisinio išsilavinimo reikalavimų asmenims, norintiems įstatymų nustatyta tvarka eiti teisėjo pareigas, patvirtinimo“ patvirtintų kvalifikacinių aukštojo teisinio išsilavinimo reikalavimų asmenims, norintiems įstatymų nustatyta tvarka eiti teisėjo pareigas, atitiktis Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 51 straipsnio 1 daliai (2002 m. sausio 24 d., 2004 m. gegužės 18 d., 2006 m. birželio 1 d. redakcijos), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 5 straipsnio 1 daliai“ // Valstybės žinios, 2008 m. vasario 26 d., Nr. 23-852.

savo aktualumo, pirmiausia akcentuoti tokie privatinės teisės srities pasiekimai kaip teisės aiškinimo (interpretavimo) principai, sandorių galiojimo prielaidos ir negaliojančių sandorių rūšys, absoliutaus pobūdžio (*adversus omnes*), prieš bet kuriuos trečiuosius asmenis naudojamų daiktinių teisių atribojimas nuo prievolių, susiejiančių kreditorių ir skolininką (*ius inter partes*), faktinio daikto valdymo ir nuosavybės teisės atskyrimas, paveldėjimo kaip universalaus mirusiojo asmens teisių perėmimo būdo samprata. Ypač svarbus romėnų teisės indėlis formuojant prievolių teisės institutą: pamatinės šiuolaikinės prievolių teisės kategorijos, kaip antai, sutartinės ir deliktinės atsakomybės atskyrimas, kaltė kaip civilinės atsakomybės sąlyga, pagrindiniai ir šiandien civilinėje apyvartoje taikomi sutarčių (kontraktų) tipai, pavyzdžiui, pirkimas–pardavimas, paskola, panauda, nuoma, pavedimas, civilinės bendrovės (jungtinės veiklos) sutartis, formavosi romėnų teisės sukurtų juridinių konstrukcijų pagrindu. Galiausiai ir kertinis šiuolaikinės sutarčių teisės principas – kontraktinė (sutarties) laisvė *ex parte* gali būti laikomas romėnų teisės kūriniu. Nors Romos piliečių teisė – *ius civile* įtvirtino visiškai priešingą principą, kuris privatinės teisės teorijoje šiandien įvardinamas kaip kontraktinis nominalizmas, Romos teisės istorija liudija nuosekliai pastangas stiprinti sutartinių teisinių santykių subjektų dispoziciją, plėsti jų veikimo laisvės ribas ir sutarčių sistemą.

Vienu iš romėnų teisės gyvybingumo, jos šiandieninio egzistavimo pavidalų gali būti laikomos tiek teisės doktrinoje, tiek ir Lietuvos teismų praktikoje tolydžio vis dažniau vartojamos romėnų teisės bei Romos jurisprudencijos veikalų pagrindu suformuluotos paremijos, išreiškiančios svarbiausius privatinės teisės principus; ir nors nemaža jų dalis yra ne pačios romėnų teisės, bet viduramžių teisės doktrinos ir romanistinės tradicijos produktas, vadovėlyje stengiamasi kaip įmanoma išsamiau atskleisti šį svarbų juridinės retorikos elementą. Antai Lietuvoje gimęs lenkų rašytojas, diplomatas, Nobelio literatūros premijos laureatas Česlovas Milošas šios premijos įteikimo proga 1980 m. gruodžio 8 d. Stokholme pasakytoje kalboje prisimindamas studijas senajame Vilniaus universitete, kuriame gilinosi ir į teisės mokslus, pabrėžė: „Tik dėstydamas Amerikoje suvokiau, kiek daug į mane įsismelkė iš storų mūsų senojo universiteto sienų, iš įsimintų romėnų teisės formulių (...).“⁶

6 Č. Milošo kalba, pasakyta Nobelio literatūros premijos įteikimo proga Karališkojoje Švedijos mokslų akademijoje 1980 m. gruodžio 8 d. (prieiga internete): <http://www.bracz.edu.pl/aktual/201109/Mowa%20noblowska.pdf>.

Iš originaliųjų romėnų teisės šaltinių vadovėlyje gausiausiai cituojamas klasikinio laikotarpio veikalas Gajaus „Institucijos“ (trumpinama – G), Justiniano rinkinio dalys – „Digestai“ (trumpinama – D) ir „Institucijos“ (trumpinama – Inst.), kai kurie poklasikinio laikotarpio teisės rinkiniai, kaip antai, Pauliaus „Sentencijos“ (*Pauli Sententiae*) bei Ulpiano „Taisyklės“ (*Regulae Ulpiani*), taip pat kai kurios XII lentelių įstatymų (trumpinama – XII tab.) nuostatos.

Kalbant apie vadovėlio struktūrą, pažymėtina, kad pačioje senovės Romoje dėtas pastangas sisteminti privatinę teisę, visų pirma, atspindi institucinė sistema, kurioje visa privatinė teisė dalijama į tris institutus: teisę, susijusią su asmenimis, teisę, susijusią su daiktais, ir teisę, susijusią su ieškiniais. Kita vertus, XIX a. pandektistai, laikydami, kad toks romėnų teisės išdėstymo būdas yra gana neaiškus ir netobulas, sukuria pandektinę privatinės teisės sistemą, kurios bruožai, *inter alia*, atsispindi ir Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse. Kadangi vadovėlyje siekiama akcentuoti ne tiek istorinį aspektą, bet pabrėžti propedeutinį romėnų teisės, kaip įvado į šiuolaikinę civilistiką, vaidmenį, jo struktūroje kur kas labiau išryškėja pandektinės, o ne institucinės sistemos bruožai. Priešingai nei ankstesnėse romėnų teisei skirtose mokomosiose priemonėse, į atskirą skyrių išskirta sandorių ir jų galiojimo problematika. Nors pačioje romėnų teiseje šie klausimai nebuvo labiau susisteminti, romėnų teisės įdirbis šioje srityje lieka aktualus ir vertingas sprendžiant vidinės valios (*voluntas*) ir jos išorinės išraiškos (*verba*) tapatumo bei su tuo susijusias sandorių galiojimo problemas. Priešingai nei I. Nekrošiaus, V. Nekrošiaus ir S. Vėlyvio vadovėlyje „Romėnų teisė“, šie klausimai nedėstomi aptariant sutartis, kadangi šios kur kas bendresnio pobūdžio nuostatos yra taikytinos ir vienašaliams sandoriams. Kita vertus, institucinės sistemos, neatsiejamos nuo pačios romėnų teisės, įtakos išvengti nepavyko. Autoriaus nuomone, to ir neverta daryti. Būtent todėl, lygiai kaip ir Gajaus bei Justiniano „Institucijose“, aptarus privatinės materialinės teisės dalykus (asmenų ir daiktų teisę), paskiausiai imamas su ieškiniais susijusios teisės, t. y. romėnų civilinio proceso, kadangi formalioji teisė Romoje dar nelaikyta savarankiška teisės šaka.

Autorius tikisi, kad vadovėlis bus pravartus ir teisės praktikams, ir studijuojantiems teisę, padės ne tik artimiau susipažinti su romėnų private teise, bet ir susiformuoti įgūdžius, kuriuos įgijus lengvesnės taps ir šiuolaikinės civilinės teisės studijos, bus paprasčiau paaikškinti vienų ar kitų

civilinės teisės institutų vietą tiek civilinės teisės sistemoje, tiek ir civiliniame įstatyme, suvokti jų tarpusavio ryšius, perprasti romėniškos kilmės lotyniškų juridinių terminų, kurie vartojami tiek teisės normų aktuose, tiek vis dažniau ir teismų praktikoje, reikšmę.

Nuoširdi padėka visiems prisidėjusiems prie to, kad šis vadovėlis pasiektų skaitytoją: prof. dr. (hp) Stasiui Vėlyviui savo erudicija ir žiniomis ne tik atskleidusiam romėnų teisės svarbą, bet ir bendražmogiškų vertybių Mokytojui, nepailstančiam romanistikos mokslo tradicijų Lietuvoje puoselėtojui, maloniai sutikusiam būti šio vadovėlio recenzentu, prof. dr. (hp) Kaziui Meiliui, savo žiniomis ir nuoširdžia pagalba talkinusiame nuo pat romėnų teisės studijų pradžios ir taip pat sutikusiam recenzuoti vadovėlį, Kauno apygardos teismo pirmininkui – Nerijui Meilučiui, visuomet sudariusiam galimybes derinti akademinę veiklą su darbu teisme, savo tėvams – už visokeriopą jų paramą.

I. ROMĖNŲ TEISĖS SAMPRATA IR SISTEMA

1. Teisės definicijos stygius romėnų jurisprudencijoje.

Definitio per divisionem

Žodį *ius*, atitinkantį lietuvišką „teisė“, Romos jurisprudencija vartojo įvairiomis prasmėmis, t. y. tiek apibrėždama teisę objektyviaja (kaip teisės normų visumą), tiek subjektyviaja (kaip tam tikram asmeniui priklausančią teisę) prasme.

Universalios teisės apibrėžimo Romos jurisprudencija nesuformulavo: jo nepateikia nei II a. parengtų romėnų teisės pagrindų autorius – Gajus, nei VI a. imperatoriaus Justiniano iniciatyva sudarytas išsamiausias romėnų teisės sąvadas, nors jo sudedamosios dalys – *Institutiones* bei *Digesta* ir pradedamos skyriais *De iustitia et iure*, t. y. „Apie teisę ir teisingumą“ (Inst. 1, 1; D. 1, 1). Kita vertus, šaltinių tekstuose nestinga Romos teisininkų pasisakymų, iš kurių galima susidaryti nuomonę apie tai, kaip buvo suprantamos tokios pamatinės reikšmės turinčios sąvokos kaip teisė (*ius*) ir teisingumas (*iustitia, aequitas*).

Vienas iš didžiausių pripažinimų pelniusių mėginimų apibrėžti teisę priskiriamas klasikinio laikotarpio teisininkui – Publijui Juvencijui Celsui. Pasak kito klasikinės epochos juristo – Domicijaus Ulpiano: [...] *ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi*, t. y. „[...] kaip vykusiai apibrėžė Celsas, teisė yra gebėjimas taikyti tai, kas gera ir teisinga“ (D. 1, 1, 1 pr.).

Apibrėždama teisės sąvoką, romėnų jurisprudencija ne kartą rėmėsi teisingumo idėja. Pasak Ulpiano: *Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. – Est autem a iustitia appellatum*, t. y. „prieš imantis teisės mokslo, reikia žinoti, iš kur kyla žodis „teisė“ (*ius*). Ji taip pavadinta būtent nuo žodžio „teisingumas“ (*iustitia*)“ (D. 1, 1, 1 pr.). Žodžio *ius* reikšmę aiškindamas etimologine jo kilme iš žodžio *iustitia*, Ulpianas nurodė itin svarbų ryšį tarp teisės ir teisingumo: *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*, t. y. „teisingumas yra nekintama ir amžina valia kiekvienam suteikti tai, kas jam priklauso“ (D. 1, 1, 10 pr.).

Mėgindamas atskleisti teisės esmę, Ulpianas pasitelkia pagrindinių teisės principų (*praecepta iuris*) bei teisės mokslo (*iurisprudentia*) sąvokas: *Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*, t. y. „teisės principai yra šie: gyventi garbingai, nekenkti kitiems, kiekvienam atiduoti tai, kas jam priklauso“ (D. 1, 1, 10, 1). Jurisprudencija, pasak Ulpiano, *est divinarum atque humanorum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia*, t. y. „dieviškųjų ir žmogiškųjų reikalų išmanymas, žinojimas to, kas teisinga ir kas neteisinga“ (D. 1, 1, 10, 2).

Kita vertus, šių romėnų jurisprudencijos fragmentų negalima laikyti teisės definicija, nes į klausimą, kas yra teisė, jie neatsako, o tik detalizuoja tai, kokiais principais vadovaujantis ji turėtų būti kuriama, interpretuojama ir taikoma praktikoje.

Romėnų jurisprudencijai nepateikiant teisės apibrėžimo, supratimą, kaip romėnų teisininkai suvokė teisę, galima susidaryti iš jų pateikiamų teisės skirstymų. Teisės skirstymas į struktūrines jos dalis, kaip pačios teisės esmės suvokimo metodas, kurį taikė Romos *iurisprudentes*, yra nulemtas ne tik jų vengimo formuluoti abstraktaus pobūdžio apibrėžimus, bet apskritai Antikai būdingo reiškinių ir daiktų pažinimo bei jų apibrėžimo metodo – *definitio per divisionem* (lot. – „apibrėžimas skirstant“), kurį gana detaliai aprašė ir taikė retorikos mokslas. Atkreiptinas dėmesys, kad tiek Gajaus, tiek ir Justiniano „Institucijose“ teisės pagrindų dėstymas būtent ir yra pradedamas nuo teisės skirstymo (dalinimo) į sudedamąsias jos dalis. Šį metodą taikysime ir mes, mėgindami lengviau suprasti tai, kaip teisę suvokė patys romėnai. Juo labiau kad kai kurie romėnų jurisprudencijos pateikiami teisės skirstymai ir šiandien nėra praradę savo aktualumo. Toks yra viešosios ir privatinės (*ius publicum et ius privatum*), bendrosios ir išimtinės (singularinės) (*ius commune et ius singulare*), rigoristinės ir teisingumo (*ius strictum-ius aequum*) teisės atribojimas. Ne mažiau aktualūs yra ir dėl graikų filosofinės minties paveikos Romos jurisprudencijoje pradėję formotis pozityviosios, valstybės kuriamos teisės (Romoje tai buvo visoms tautoms bendra laikyta *ius gentium* ir romėnų nacionalinė (piliečių) teisė – *ius civile*) atribojimo nuo prigimtinės (*ius naturale*) pradmenys. Ne šiuolaikinei teisei (išskyrus kai kurias išimtis, daugiausiai susijusias su šeimos teisiniais santykiais) būdingas teritorinio, bet asmeninio teisės taikymo principas, kuriuo grįstas senovės teisės sistemų taikymas, lemia Romos piliečių (*ius civile*) ir tautų (*ius gentium*) teisės atskyrimą. Savo ruožtu *ius civile* atribojama nuo *ius honorarium* – magistratų kuriamos teisės, kuri

formavosi ir vystėsi siekiant pritaikyti teisę prie intensyvių ir reikšmingų socialinių ir politinių pokyčių. 212 m. imperatoriaus Karakalos paskelbtu ediktu (*constitutio Antoniniana*) Romos pilietybę suteikus didžiąjai daliai imperijos gyventojų, teisininkai, užuot pabrėžę Romos piliečių ir tautų teisės skirtybes, ėmė priešinti senąją ir naująją teisę – *ius vetus* ir *ius novum*.

2. Viešojo ir privatinė teisė (*ius publicum et ius privatum*). Imperatyvioji ir dispozityvioji teisė (*ius cogens et ius dispositivum*). Teisė, susijusi su asmenimis, daiktais ir ieškiniais (*ius quod ad personas, res, actiones pertinet*)

Šis vienas iš svarbiausių romėnų jurisprudencijos pateikiamas viešosios (*ius publicum*) ir privatinės (*ius privatum*) teisės atskyrimas buvo žinomas jau ankstyvosios respublikos laikotarpiu. Apie jį užsimena Ciceronas (106–43 m. pr. Kristų) bei Titas Livijus (59 m. pr. Kristų – 17 m. po Kristaus), kuris rašydamas apie XII lentelių įstatymus tvirtino juos buvus *fons omnis publici privatique iuris*, t. y. „visos teisės – tiek viešosios, tiek ir privatinės, šaltiniu“ (*Ab urbe condita* 3, 34).

Ulpianas viešąją ir privatinę teisę atriboja remdamasis intereso arba naudos (*utilitas*) kriterijumi: *Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit. Privatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus*“, t. y. „viešojo teisė yra ta, kuri susijusi su Romos valstybės santvarka, o privatinė, kuri susijusi su atskirų asmenų interesais; nes kai kurios teisės [normos] kuriamos bendrais, o kai kurios atskirų asmenų interesais. Viešojo teisė susideda iš kulto, šventikų, magistratūrų [reglamentavimo]. Privatinė teisė yra trinarė, nes susideda iš prigimtinės, tautų (*ius gentium*) ir piliečių (*ius civile*) teisės normų“ (D. 1, 1, 1, 2). Taigi, viešojo teisė reglamentavo valstybės santvarką, apibrėžė jos institucijų kompetenciją. Šiai romėnų teisės daliai priskirtina konstitucinė, administracinė, baudžiamoji ir sakralinė teisė. Savo ruožtu privatinė teisė reguliavo atskirų asmenų, piliečių asmenines ir turtines teises, pavyzdžiui, nuosavybę, prievolių įgijimą ir atsakomybę už jų neįvykdymą bei žalos kito asmens turtui ar asmenybei padarymą, šeimoje asmens užimamą teisinę padėtį, paveldėjimą.

Viešojo senovės Romos teisė niekuomet nepasižymėjo tokia įtaka, kurią jos privatinė teisė turėjo ir tebeturi net ir šiuolaikinės privatinės teisės formavimuisi. Romėnų teisės recepcija bei romėnų teisės įtaka Vakarų teisės tradicijos raidai po Romos imperijos žlugimo (tiek viduramžiais, tiek ir naujaisiais laikais) buvo daugiausia ir veik išimtinai susijusi su *ius privatum*. Pažymėtina, jog ir pačioje Romoje šios dvi teisės dalys vystėsi netolygiai. Didžiausio suklestėjimo romėnų teisės mokslas pasiekė privatinės teisės srityje, todėl neturėtų stebinti ir gluminti, kad kai kurie Romos teisininkai (pavyzdžiui, taip elgiasi Gajus savo „Institucijose“) aptardami romėnų teisę apskritai neužsimena apie *ius publicum*, bet tapatina ją vien su private teise (*ius privatum*).

Įvairiuose šaltinių tekstuose sąvokos *ius publicum* ir *ius privatum* vartojamos dar vienu aspektu. *Ius publicum* reiškė absoliučiai privalomas teisės normas, kurių prigimtį atskleidžia Papiniano formuluojamas principas, jog viešojo teisė negali būti keičiama privačių asmenų tarpusavio susitarimais: *Ius publicum privatorum pactis mutare non potest* (D. 2, 14, 38). Remiantis vėlesne, ne romėniškos kilmės terminologija, ši teisės dalis įvardinama kaip *ius cogens* (absoliučiai privaloma, arba imperatyvioji, teisė). *Ius privatum*, skirtingai nei *ius publicum*, pripažino šalių, kurios laisvu valios išreiškimu, t. y. sudarydamos sutartis, galėjo formuoti tarpusavio teisinius santykius, autonomiją. Atsižvelgiant į tai *ius privatum* buvo apibrėžiama kaip *ius dispositivum* (santykiškai privaloma teisė). Kita vertus, šalių autonomija nebuvo neribota. Jos ribas būtent ir apibrėžė imperatyvios teisės normos, kurių turinio šalys negalėjo modifikuoti savo susitarimais. Dispozityvaus teisinio reguliavimo prigimtį aiškiai atskleidžia kontraktinės laisvės (sutar ties laisvės) principas, kurio pradmenys pamažu formavosi Romos sutarčių teisėje. Romėnų teisės istorija liudija laipsnišką jos artėjimą prie nuostatos, jog kiekvienas šalių tarpusavio susitarimas, nepažeidžiantis imperatyvių teisės normų ir neprieštaraujantis geriems papročiams, turėtų būti laikomas šalis įpareigojančia ir vykdytina civiline sutartimi.

Didelės svarbos ne tik pačiai romėnų teisei, bet ir privatinės teisės sisteminimui vėlesniais laikais įgijo Gajaus „Institucijose“ pateikiamas privatinės teisės normų skirstymas: *Omne [...] ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones*, t. y. „visa teisė, kuria naudojames, yra susijusi arba su asmenimis, arba su daiktais, arba su ieškiniais“ (G. 1, 8). Taigi Gajus, greičiausiai pasinaudodamas ankstesniais jurisprudencijos

pasiėkimais, visą privatinę teisę suskirstė į susijusią su asmenimis (*personae*), daiktais (*res*) ir ieškiniais (*actiones*).

Gajaus sistema plačiai taikyta ir vėliau. Ja remtasi rengiant Justiniano „Institucijas“ (VI a.); modifikuota institucine sistema (modifikavimas pasireiškė teisės, susijusios su ieškiniais, išskyrimu į atskirą teisės šaką – civilinio proceso teisę) pagrįsti ir didieji XIX a. Europos civiliniai kodeksai: 1804 m. Prancūzijos civilinis kodeksas (*Code Napoléon*) bei 1811 m. Austrijos civilinis kodeksas (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB)). Įtakos ši sistema turėjo ir 1917 m. kanonų teisės kodekso struktūrai.

XVIII ir XIX a. sandūroje susiformavo nauja – pandektinė privatinės teisės sistema (vok. *Pandektensystem*), kurioje imta skirti bendrąją (teisinių santykių subjektai, bendroji daikto (*res*) samprata bei juridiniai veiksmai (sandoriai), ir specialiąją dalį, kurią sudaro šeimos, daiktinės, prievolių ir paveldėjimo teisės pošakiai. Šia sistema pagrįstas 1896 m. Vokietijos civilinis kodeksas (*Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB)). Pandektinės sistemos bruožai būdingi ir 2000 m. redakcijos Lietuvos Respublikos civiliniam kodeksui.

3. Bendroji ir išimtinė (singularinė) teisė (*ius commune et ius singulare*)

Romėnų jurisprudencija skyrė teisę, taikomą plačiam asmenų ratui, arba, kitaip tariant, iš esmės visiems teisės subjektams ir visose situacijose (*ius commune*), bei išimtines teisės normas, kurios buvo taikomos tik apibrėžtai asmenų grupei ar tik egzistuojant specifiniams juridiniams faktams (*ius singulare*). Romėnų teisės šaltiniuose *ius commune* yra suprantama kaip universalūs (*in genere*) teisės institutai bei principai, tuo tarpu *ius singulare* suvokiama kaip ekstraordinarinės, nuo bendrosios teisės sistemos logikos nukrypstančios, normos. Anot Pauliaus: *Ius singulare est, quod contra tenorem rationis propter aliquam utilitatem auctoritate constituentium introductum est*, t. y. „išimtinė teisė esanti tokia, kurią įstatymų leidėjas, atkreipdamas dėmesį į tam tikrą interesą, nustatė prieštaraudamas teisės normoms“ (D. 1, 3, 16). Kitaip tariant, išimtinė teisė apėmė teisės normas, kurios buvo bendrojo teisinio reguliavimo išimtys. Kai kada *ius singulare* apibūdinama vartojant tokius terminus kaip: *privilegium*, *beneficium* arba *favor*. Kaip *ius singulare* pavyzdį galima pateikti tai, kad bendrasis Romos jurisprudencijos formuluojamas principas, jog teisės neišma-

nymas ar jos nežinojimas nėra pagrindas išvengti dėl to kilusių asmeniui nenaudingų teisinių padarinių ar teisinės atsakomybės (*Ignorantia iuris nocet*), nebuvo taikomos kai kurioms asmenų kategorijoms (pavyzdžiui, moterims, kariams, kaimo gyventojams, pilnamečiams asmenims, jaunesniems nei 25 metų amžiaus), todėl šie asmenys turėjo galimybę, remdamiesi teisės nežinojimu, ginčyti sudarytus sandorius ar pasinaudodami kitomis teisinės gynybos priemonėmis išvengti nenaudingo sandorio vykdymo. *Ius singulare* pavyzdys romėnų teisėje gali būti ir kario testamentas (*testamentum militis*), kurio sudarymui taikyti nuo bendrojo teisinio reguliavimo nukrypstantys formos sušvelninimai. Istorinė romėnų teisės raida atskleidžia ir tokius procesus kaip išimtinio pobūdžio normų virsmas bendraisiais teisės principais. Antai pradžioje Romos teisė apskritai nenumatė vergvaldžio civilinės atsakomybės už prievoles, kilusias iš jo vergo sudaryto sandorio, nes vadovavosi principu, jog dalyvaudamas civilinėje apyvartoje vergas gali tik pagerinti savo šeimnininko turtinę ir teisinę padėtį, įgyti jam turto ar turtinių teisių, bet ne prievolių (skolų). Vėliau atsiranda išimtinių situacijų, kai iš šeimnininko galima pareikalauti iš vergo sudaryto sandorio kilusių prievolių įvykdymo. Pavyzdžiui, jei sandorį sudarė vergas, kurį šeimnininkas paskyrė laivo kapitonu arba vadovauti komercinei įmonei, prievolių įvykdymo tapo įmanoma pareikalauti pareiškiant šeimnininkui *actio exercitoria* ir *actio institoria*. Vėliau vergvaldžio civilinė atsakomybė už iš vergo sudarytų sandorių atsiradusias prievoles tampa veikiau bendruoju principu nei išimtimi, nes atsiranda kur kas bendresnio pobūdžio ieškinių formulės (*actio quod iussu* ir *actio de in rem verso*), kuriomis pasinaudojant tapo įmanoma išreikalauti prievolės įvykdymą iš šeimnininko visais atvejais, kai sandorį vergas sudarė vykdydamas šeimnininko pavedimą arba net jei veikė savo iniciatyva (be šeimnininko žinios), tačiau šeimnininkas dėl tokio sandorio patyrė turtinės naudos.

4. Rigoristinė ir teisingumo teisė (*ius strictum et ius aequum*)

Romėnų teisės šaltiniuose atsiskleidžiantis teisės skirstymas į rigoristinę ir teisingumo teisę yra nulemtas atitinkamų teisės normų interpretavimo (aiškinimo) ir jų taikymo principų. Rigoristine (griežtąja) teise (*ius strictum*) laikytos teisės normos, kurios turėjo būti aiškinamos ir taikomos nenukrypstamai laikantis įstatymo raidės ar šalių sudarytos sutarties

teksto. Aiškinant ir taikant *ius aequum*, prioritetas teiktas geros valios (*bona fides*) ir teisingumo (*aequitas, iustitia*) principams.

Rigoristinės ir teisingumo teisės atribojimo svarba ypač aiškiai atsispindi romėnų civiliniame procese, kuriame skirti griežtosios teisės (*actiones stricti iuris*) ir geros valios (*actiones bonae fidei*) ieškiniai. Griežtosios teisės ieškinį nagrinėjantį teisėją saistė pareiga griežtai (*stricte*) laikytis procesinėje formulėje pretoriaus suformuluoto nurodymo. Griežtosios teisės ieškinų priešingybė buvo gerosios valios ieškiniai, kuriuos nagrinėdamas ir priimdamas sprendimą teisėjas atsižvelgdavo ne tik į iš ieškinio turinio kylančias aplinkybes, tačiau taip pat ir į neformalias sutarčių sąlygas bei geros valios ir teisingumo principus. Atitinkamai materialinei teisei buvo žinomas griežtosios teisės (*negotia stricti iuris*) ir geros valios (*negotia bonae fidei*) sandorių, sutarčių ir jų pagrindu atsirandančių prievolių (*obligationes stricti iuris, obligationes bonae fidei*) atskyrimas. Pavyzdžiui, Romos piliečių teisei būdingos verbalinės sutarties – *stipulatio*, kuri laikyta griežtosios teisės sandoriu, galiojimas, ir prievolės iš tokios sutarties atsiradimas griežtai priklausė nuo to, ar sutarties šalys preciziškai laikėsi teisės apibrėžtos žodinės sandorio sudarymo formos (jos esmę sudarė tai, kad kreditoriaus klausime ir skolininko atsakyme į jį turėjo būti vartojamas tas pats veiksmazodis).

Teisės dalijimas į *ius strictum* ir *ius aequum* glaudžiai susijęs su jos skirstymu į Romos piliečių (*ius civile*) ir tautų (*ius gentium*) bei magistratų (pretorių) (*ius honorarium*) teisę. *Ius strictum* asocijuojama su senąja, iš prigimties konservatyvia *ius civile*, pasižymėjusia griežtu formalizmu, kurioje teisės subjektų atliekamų juridinių veiksmų sukeliama teisiniai padariniai neretai priklausė nuo teisės apibrėžtos formos laikymosi (griežtai apibrėžtų lingvistinių formuluočių ar simbolinių gestų). Savo ruožtu *ius honorarium* ir *ius gentium*, kurios vystėsi plėtojant respublikinių magistratūrų, daugiausia pretorių, praktiką, kur kas artimesni *ius aequum* formuluojami teisės aiškinimo ir taikymo principai. Nuolatinę teisės atitikties teisingumo (*aequitas*) ir gėrio (*bonum*) principams postulatą praktiškai įgyvendinti pretoriai siekė suinteresuotiems asmenims suteikdami atitinkamas teisinės gynybos priemones. Tai, visų pirma, buvo procesinės išlygos (*exceptiones*), neprocesinės gynybos priemonės bei ryžtingai ir novatoriškai konstruojamos pretorinių ieškinų (*actiones praetoriae*) formulės. Dėl šių priemonių, pavyzdžiui, atsiranda galimybė nuginčyti sandorius, suda-

rytus dėl apgaulės, grasinimo (psichinės prievartos), nors juos sudarant ir būtų buvę laikomasi visų sandorio sudarymo formos reikalavimų.

5. Prigimtinė teisė (*ius naturale*) ir jos santykis su pozityviaja teise

Respublikos laikotarpio pabaigoje dėl graikų filosofijos (daugiausiai Aristotelio ir stoikų filosofinės minties) paveikos Romoje randasi prigimtinių teisės (*ius naturale*) koncepcijos pradmenys, nors *ius naturale* veikiau laikyta filosofijos, o ne teisės kategorija. Romėnų jurisprudencija buvo linkusi išvelgti tautų teisės (*ius gentium*) ir prigimtinių teisės principų bendrystę (Gajaus nuomone, *naturalis ratio* (prigimtinis protas) buvo *ius gentium* pagrindas), tačiau šios dvi teisės dalys buvo skiriamos. Ulpiano manymu: *Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit*, t. y. „prigimtinė teisė yra tai, ko prigimtis yra išmokiusi visas gyvas būtybes“ (D. 1, 1, 1, 3), todėl būtent iš šios teisės kildinamos tokios subjektinės teisės kaip vyro ir moters teisė gyventi kartu (sudaryti santuoką), susilaukti palikuonių, juos auginti ir ugdyti (*Videmus etenim cetera quoque animalia, feras enim istius iuris peritia censerit*, t. y. „nes matome, jog visoms gyvoms būtybėms, taip pat ir laukiniams žvėrims, ši teisė yra žinoma“ (D. 1, 1, 1, 3).

Prigimtinę teisę Ulpianas taip pat tapatina su idealia, tobulai teisingumo bei tiesos kategorijas atitinkančia teise (*quod semper est bonum et aequum*) (D. 1, 1, 11 pr.) ir nurodo ją ne visuomet sutampant su pozityviaja teise. Pavyzdžiui, jis neginčija to, kad remiantis prigimtinė teise visi žmonės privalo būti laisvi, tačiau *ius gentium* (taip pat ir Romos piliečių teisė) legitimuoja vergovę, numato pagrindus, kuriais remiantis dalis žmonių laikyti vergais (D. 1, 1, 4 pr.).

Justiniano „Institucijose“ idealios teisės idėja siejama su krikščionybės doktrina: *Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraequae servantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent*, t. y. „tačiau prigimtinių teisės, kurių visos tautos vienodai laikosi, yra Dieviškosios Apvaizdos nustatytos ir visuomet išlieka pastovios bei nekintamos“ (Inst. 1, 2, 11). Taigi, prigimtinių teisės – tai tam tikra nuolatinė ir nekintama teisinė tvarka. Šitokia Justiniano suformuota *ius naturale* samprata davė impulsą vėlesnėms prigimtinių teisės teorijoms bei turėjo įtakos viešojoje teisėje reiškiamai nuostatai, jog

žmogus turi teisių, tiesiogiai suponuojamų jo prigimties, t. y. tokių, kurios nėra suteiktos nei visuomenės, nei jos sutarties pagrindu susiformavusios valstybės. Pabrėžtina tai, jog nors itin daug dėmesio prigimtinėi teisei Romos jurisprudencija neskyrė, tačiau iš esmės būtent ji laikytina šiuolaikinėje konstitucinėje teisėje įtvirtintos pamatinių žmogaus teisių ir laisvių prigimtinumo koncepcijos pradininke.

6. Asmeninio teisės taikymo principas ir jo nulemtas teisės normų skirstymas

Priešingai nei šiuolaikinė teisė, kuri taikoma remiantis teritoriniu teisės taikymo principu, romėnų teisė ir kitos antikinės teisės sistemos vadovavosi asmeninio teisės taikymo principu. Šio principo esmę sudarė tai, kad nesvarbu, kokios valstybės teritorijoje būtų asmuo, jis naudojasi piliečių bendruomenės (*civitas*), kurios narys yra, teise. Asmeninio teisės taikymo principas lėmė Romos piliečių (*ius civile*) ir tautų (*ius gentium*) teisės atribojimą, kuris klasikinei romėnų jurisprudencijai buvo viena iš reikšmingiausių teisės diferenciacijų, savo svarbą ėmusi laipsniškai prarasti imperatoriaus Karakalos ediktu (*constitutio Antoniniana*) po 212 m. iš esmės išplėtus Romos piliečių ratą.

6.1. Romos piliečių teisė (*ius civile*)

Ius civile sampratą pačioje „Institucijų“ pradžioje Gajus aiškina taip: *Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis*, t. y. „teisė, kurią tauta pati sau yra nustačiusi, yra tinkama tik jai pačiai ir vadinama piliečių teise“ (G. 1, 1). Kitaip tariant, *ius civile* buvo visuma Romos valstybėje galiojančių teisės normų, kurios taikytos išimtinai Romos piliečiams. Taigi, atitinkamai šių teisės normų pagrindu susiklostančių teisinių santykių dalyvis (subjektas) galėjo būti tik Romos pilietis (*civis*). *Ius civile* neretai dar vadinama „kviritų teise“ (*ius Quiritium*), kadangi kviritais vadinti visateisiai piliečiai.

Ius civile – chronologiniu požiūriu seniausia romėnų teisės dalis, kuri iš dalies kyla iš teisinių papročių, o kita vertus, yra kuriama valstybės (pozityvioji teisė). Be teisinio papročio (*mos*), *ius civile* kilmės šaltiniais laikytini Tautos susirinkimo leidžiami įstatymai (*leges*), plebėjų susirinkimo priima-

mi nutarimai (*plebiscita*), Senato nutarimai (*senatus consulta*), imperatorių leidžiamos konstitucijos bei jurisprudencija.

Ius civile būdingos savybės buvo ypatingas jos formalizmas ir rigorizmas, todėl *ius civile* normos priskiriamos rigoristinei teisei (*ius strictum*).

Atkreiptinas dėmesys, kad romėnų *ius civile* nesutampa su šiuolaikine civiline teise nei subjektų rato, nei teisinio reguliavimo dalyko prasme. *Ius civile* iš esmės saistė tik Romos piliečius (šiuolaikinės civilinės teisės subjektai yra visi asmenys, esantys tam tikros valstybės teritorijoje, nepriklausomai nuo jų pilietybės). Romoje galimybės naudotis *ius civile* institutais neturėjo svetimšaliai (peregrinai). Išimtiniais atvejais lotynams ir peregrinams buvo suteikiamos atskiros Romos piliečiams priklausančios subjektinės teisės: *conubium* (teisė sudaryti teisėtą santuoką pagal *ius civile* ir tokioje santuokoje gyventi) bei *commercium* (teisė atlikti juridinius veiksmus, sudaryti sandorius *ius civile* reglamentuotais būdais).

Teisinio reguliavimo dalyko prasme *ius civile* yra platesnė nei šiuolaikinė civilinė teisė, reglamentuojanti asmenų tarpusavio turtinius santykius, nes apėmė ir tokius Romos piliečių teisinius santykius, kurie šiandien civilinio teisinio reguliavimo sričiai nepriskiriami (pavyzdžiui, reglamentavo Romos pilietybės įgijimą ir jos netekimą).

6.2. Tautų teisė (*ius gentium*)

Tautų teisė (*ius gentium*) – tai teisės normos, kurios, pasak Romos jurisprudencijos, nebuvo originalus romėnų tautos įgyvendinamos teisėkūros rezultatas, bet sutapo su atitinkamomis kitų tautų teisės nuostatomis. Kaip tvirtina Gajus, *ius gentium* buvo laikoma teise, kuri bendra visiems žmonėms: *Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile quasi ius proprium civitatis, quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. Populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur*, t. y. „visos tautos, kurios vadovaujasi įstatymais ir papročiais, iš dalies naudojasi nuosava [teise], iš dalies teise, kuri yra bendra visiems žmonėms. Nes ta teisė, kurią kiekviena tauta pati sau nustatė, yra tinkama tik jai ir vadinama

piliečių teise, kaip nuosava piliečių bendruomenės teisė, o toji, kurią įgimtas protas nustatė visoms tautoms, yra viena, jos laikosi visos tautos ir vadinama tautų teise kaip teisė, kuria naudojasi visos tautos. Taigi, romėnų tauta iš dalies naudojasi savo [teise], iš dalies visoms tautoms bendra teise“ (G. 1, 1).

Vadinasi, tautų teisės koncepcija kilo iš suvokimo, jog esama tokių teisės institutų ir normų, kurios taikytos ne tik Romoje, bet ir kitose piliečių bendruomenėse.

Gajus savo „Institucijose“ santykį tarp tautų ir Romos piliečių teisės atskleidžia priešindamas dvi *potestas* rūšis: *dominica* ir *patria potestas*. Jis nurodo, jog *ius gentium* reglamentavo valdžią, kuria šeimininkas disponavo vergų atžvilgiu: *In potestate itaque sunt servi dominorum. Quae quidem potestas iuris gentium est, nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem esse, et quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur*, t. y. „vergai paklūsta šeimininkų valdžiai. Toji valdžia yra tautų teisės institutas, nes visose tautose galima vienodai pastebėti tai, jog šeimininkams priklauso vergų gyvybės ir mirties teisė, o bet kas, ką įgyja vergas, atitenka šeimininkui“ (G. 1, 52). *Patria potestas*, kurią *pater familias* įgyvendino palikuonių (vaikų arba vaikaičių) atžvilgiu, priešingai, laikyta specifiniu Romos piliečių teisės institutu: *Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreavimus. Quod ius proprium civium Romanorum est, fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem*, t. y. „taip pat mūsų valdžiai paklūsta mūsų vaikai, kurių susilaukėme teisėtoje santuokoje. Šią teisę turi tik Romos piliečiai, nes, ko gera, nėra jokių kitų žmonių, kurie savo vaikams turėtų tokią valdžią“ (G. 1, 55). Žvilgtelėjus į romėniškos *patria potestas* turinį, o juo labiau mėginant ją gretinti su šiuolaikinei teisei žinomu tėvų valdžios institutu, pirmosios originalumas ir specifika tampa akivaizdūs. Pavyzdžiui, *patria potestas* pasibaigimas Romoje anaip tol nesietas su vaiko pilnametyste, nes tėvo valdžia trukdavo tol, ko šis būdavęs gyvas.

Tautų teisė formavosi prasidėjus dinamiškai Romos ūkio plėtotei, romėnams užvaldant vis didesnes teritorijas bei stiprėjant tarptautinei prekybinei-piniginei apyvartai, ir ženklino laipsnišką Romos teisės laisvėjimą iš senojo griežtumo ir formalizmo, todėl *ius gentium* normos buvo priskiriamos teisingosios teisės (*ius aequum*) kategorijai. Jos nuostatos taikytos reguliuojant privatus teisinius santykius, susiklostančius tarp Romos piliečių ir svetimšalių (*peregrini*) bei tarp pačių peregrinų, bei Romos teismams

sprendžiant tarp jų kylančius privatinis ginčus. Būtent *ius gentium* dirvoje susiformavo tokie privatinės teisės institutai kaip geros valios prievolės (*obligationes bonae fidei*), atsirandančios visų konsensualinių ir daugumos realinių kontraktų pagrindu. Klasikinė teisė skyrė nuosavybės teisės įgijimo būdus pagal Romos piliečių ir tautų teisę. Pastariesiems, pavyzdžiui, priskirtas neformalus daikto perdavimas įgijėjui (*traditio*) bei bešeimininkio daikto užvaldymas (*occupatio*).

7. Magistratų teisė (*ius honorarium*)

Romos teisės struktūroje būtina išskirti *ius honorarium* – jurisdikcinių, t. y. teisės taikymu užsiimančių magistratų, visų pirma, pretorių (bet taip pat kurulinių edilų, provincijų vietininkų ir kvestorių, kurie provincijose įgyvendino pretorių ir edilų funkcijas) ediktuose išdėstytas nuostatas.

Reikšmingiausių magistratų teisės dalį sudarė pretorių teisė (*ius praetorium*). Pasak Papiniano (II–III a.): *Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam*, t. y. „pretorių teisė – tai teisė, kurią pretoriai įvedė tikslu padėti, papildyti bei pataisyti civilinę teisę visuomenės naudai“ (D. 1, 1, 7, 1). Taigi, pretorių teisės funkcijos buvo *adiuvare* (padėti *ius civile* reglamentuoti teisinius santykius, užpildyti teisinio reguliavimo spragas), *supplere* (papildyti civilinį teisinį reglamentavimą) ir *corrigere* (taisyti civilinį teisinį reglamentavimą, kai kuriais atvejais neatitinkantį bendrųjų teisingumo ir geros valios principų).

Pabrėžtina, jog pretoriai neturėjo teisės kurti naujų ar naikinti neaktualias *ius civile* normas, bet jos turinį veikė per teisės taikymo procesus. Efektyviausia formalizmu pasižymėjusios *ius civile* pritaikymo prie besikeičiančių teisės praktikos reikmių priemonė buvo pretoriaus ediktas, kuriame pretoriai galėjo numatyti novatoriškas procesines subjektinių materialinių teisių gynybos priemones (ieškinių formules, atsikirtimus į ieškinius ir kt.).

Kaip magistratų teisės dalis skirtina edilų teisė (*ius aedilicium*), tačiau kurulinių edilų kompetencija buvo kur kas siauresnė nei pretorių, susijusi su pirkimo-pardavimo sandorių sudarymu, nes edilai prižiūrėjo prekybą vergais ir galvijais Romos prekyvietėse.

Ius honorarium, panašiai kaip ir *ius gentium*, koegzistavo su *ius civile*, tačiau neretai jų nuostatos akivaizdžiai išsiskirdavo. Dėl šios priežasties

klasikinei romėnų teisei būdingas savotiškas kai kurių privatinės teisės institutų dualizmas. Pavyzdžiui, skirtos dvi nuosavybės teisės rūšys – civilinė, arba kviritinė (*dominium ex iure Quiritium*), ir pretorinė, arba bonitarinė (*bonorum possessio*), nuosavybė, paveldėjimas pagal *ius civile* ir pagal pretorių teisę.

Principato epochoje imperatoriaus Hadriano (II a.) iniciatyva susistemintus pretorių teisę ir parengus salviškąjį ediktą (*Edictum Salvianum*), magistratų teisė iš esmės nustojo vystytis.

8. Senoji ir naujoji teisė (*ius vetus – ius novum*)

Principato laikotarpiu, ypač po *Constitutio Antoniniana*, suteikusios Romos pilietybę didžiajai šalies gyventojų daliai, paskelbimo 212 m. ir salviškojo edikto sudarymo 130 m., skirtumai tarp *ius civile*, *ius gentium* bei *ius honorarium* laipsniškai nuleviavosi. Atsižvelgiant į tai dominato epochoje *ius civile*, *ius gentium* ir *ius honorarium* nuostatos imtos vadinti tiesiog *iura*, atribojant tai nuo imperatorių kuriamos ir jų skelbiamuose teisės normų aktuose įtvirtintos teisės (*leges*). Romėnų teisės moksle tai įvardinama kaip santykis tarp senosios (*ius vetus*, *ius antiquum*) ir naujosios (*ius novum*) teisės.

II. ROMĖNŲ TEISĖS ŠALTINIAI

1. Romėnų teisės šaltinių samprata ir rūšys

Terminas „teisės šaltinis“ (*fons iuris*) gali reikšti teisėkūros būdus (formas) arba teisės pažinimo priemones. Atsižvelgiant į tai skiriami teisės atsiradimo (kilmės, kūrimo) šaltiniai (*fontes iuris oriundi*) bei teisės pažinimo šaltiniai (*fontes iuris cognoscendi*). Panašiai yra skiriama materialioji ir formalioji sąvokos „teisės šaltinis“ prasmės. Teisės šaltiniai materialiaja prasme nurodo, koku būdu tam tikra teisės norma buvo nustatyta (pavyzdžiui, teisinis paprotys, valstybinių teisėkūros institucijų leidžiami teisės normų aktai, teisės mokslo formuojama doktrina). Tuo tarpu teisės šaltiniais formaliaja prasme laikytini teisinio ir neteisinio turinio tekstai, iš kurių semiamasi informacijos apie teisę.

Romėnų teisės kilmės šaltiniais laikytini veiksniai, turėję įtakos teisės atsiradimui ir funkcionavimui senovės Romoje. Vadinas, jais reikia laikyti tiek institucijas, kūrusias teisę (pavyzdžiui, Tautos ir plebėjų susirinkimus, Senatą, imperatorių, jurisdikcinius magistratus (pavyzdžiui, pretorius, edilus) ir kt.), tiek ir jų veiklos rezultatus (pavyzdžiui, *lex rogata* – Tautos susirinkimo priimtą įstatymą, plebėjų susirinkimo leistus *plebiscita* arba *senatus consultum* – Senato nutarimą). Teisės kūrimo būdai senovės Romoje ilgainiui kito priklausomai nuo politinių bei socialinių ir ekonominių santykių raidos. Reikšmingiausias archainės romėnų teisės šaltinis buvo žodinis paprotys (*mos, consuetudo, ius non scriptum*), vėlesnėse epochose pamažu užleidęs vietą rašytinėms pozityviosios teisės normoms (*ius scriptum*), kurioms priskirtini: Tautos susirinkimo išleisti įstatymai (*leges rogatae*), plebėjų susirinkimo priimami plebiscitai (*plebiscita*), Senato nutarimai (*senatus consulta*), respublikinių magistratūrų (pretorių, provincijos vietininkų, edilų) ediktai, teisininkų atliekamas teisės aiškinimas (atsakymai į teisinio turinio klausimus, juridinės konsultacijos) bei teisės mokslo doktrinos formavimas, imperatorių leisti teisės normų aktai (*constitutiones*).

Teisėkūros subjektas	Teisėkūros rezultatas
Visuomenė (arba jos dalis)	Paprotys (<i>mos</i>)
Tautos susirinkimai (<i>comitia</i>)	Įstatymai (<i>leges rogatae</i>)
Plebėjų susirinkimai (<i>consilia plebis</i>)	Plebiscitai (<i>plebiscita</i>)
Magistratūros (<i>pretoriai, edilai</i>)	Ediktai (<i>edicta</i>)
Senatas (<i>senatus populusque Romanus</i>)	Senato nutarimai (<i>senatus consulta</i>)
Imperatorius (<i>dominus</i>)	Konstitucijos (<i>constitutiones</i>)
Teisininkai (<i>iurisprudentes, iuris periti</i>)	Atsakymai, nuomonės (<i>responsa prudentium</i>)

Tuo tarpu teisės pažinimo šaltiniu laikytinas visas istorinis paveldas, kuris leidžia pažinti Romoje galiojusią teisę. Literatūroje tradiciškai skiriamos šios romėnų teisės pažinimo šaltinių rūšys: teisiniai, neteisiniai (literatūriniai), epigrafiniai, papirologiniai, archeologiniai.

Teisiniais (juridiniais) romėnų teisės pažinimo šaltiniais yra laikomi išlikusių ar rekonstruotų romėniškų teisės normų aktų (pavyzdžiui, XII lentelių įstatymų) tekstai, teisės rinkiniai arba sąvadai (pavyzdžiui, imperatoriaus Teodosijaus kodeksas, imperatoriaus Justiniano iniciatyva V a. parengtas plačiausias romėnų teisės sąvadas), teisminės praktikos dokumentai bei teisės doktrinos veikalai (pavyzdžiui, Gajaus *Institutiones*). Kitaip tariant, tai yra juridinio turinio palikimas, kuriam romėnų teisės institutų pažinimo bei teisės raidos etapų atkūrimo požiūriu tenka svarbiausias vaidmuo.

Neteisinio pobūdžio šaltiniai (literatūriniai, epigrafiniai, papirologiniai) atlieka pagalbinę, informacijos, gaunamos iš juridinio pobūdžio šaltinių, papildymo funkciją. Šiems pažinimo šaltiniams, visų pirma, priskirtini literatūriniai, kurie padeda geriau pažinti senovės Romos teisės turinį, tam tikrų visuomeninių santykių teisinio reglamentavimo ypatumus konkrečiu Romos istorinės raidos laikotarpiu. Tokiais laikytini Romos istorikų (analistų) (pavyzdžiui, Tito Livijaus, Tacito, Svetonijaus, Plutarcho ir kitų) veikalai, retorių, filosofų (pavyzdžiui, vertingų žinių apie respublikos laikų

romėnų teisę pateikia Marko Tulijaus Cicerono teisminės kalbos bei filosofijos veikalai), gramatikų darbai, taip pat romėnų ir iš dalies graikų grožinės literatūros kūriniai (pavyzdžiui, romėnų ir graikų komedijos).

Epigrafiniai šaltiniai (graik. *epigraphé* – „įrašas, užrašas“) – tai įvairių rūšių inskripcijos (lot. *inscriptiones*), įrašai (paprastai trumpi ir lakoniški, kuriuose gausu sutrumpinimų (lot. *notae, sigla*), padaryti tvarioje medžiagoje (akmenyje, metale, kaule, keramikoje, vaško lentelėse), randami ant paminklų, atminimo lentų, kolonų, monetų, bižuterijos, ginklų, riboženklų, pastatų frontonų ir pan. Inskripcijos dažniausiai pasitelkiamos tiriant, kaip ekonominiai, politiniai, socialiniai santykiai veikė romėniškąją teisėtvarką, svarbus ir jų vaidmuo nustatant tam tikrų įvykių datas. Be to, inskripcijos atskleidžia informaciją apie pačias įvairiausias teisinio reglamentavimo sritis – civilinę, baudžiamąją, sakralinę teisę, jurisdikcinių institucijų sistemą, romėnų miestų ir bendruomenių santvarką, supažindina su šiuos santykius reglamentuojančiais teisės aktais. Tiriant šeimos ir paveldėjimo teisinių santykių reglamentavimą ypač reikšmingos yra antkapiniuose paminkluose išlikusios inskripcijos.

Atskirą epigrafinių šaltinių grupę sudaro papirologiniai šaltiniai (kai kada jie įvardinami kaip paleografiniai, t. y. rašytiniai šaltiniai *sensu stricto*). Tai iš senovės Egipto kilę ir daugiausiai anuomet Egipte rašyti naudotoje medžiagoje – papiruse, kuris gamintas iš suklijuotų Nilo deltoje gausiai augančio žolinio vandens augalo lapų, graikų kalba užrašyti tekstai.

Romėnų teisės šaltiniai

<i>Fontes iuris oriundi</i> – teisės atsiradimo (kilmės) šaltiniai	<i>Fontes iuris cognoscendi</i> – teisės pažinimo šaltiniai
Teisės normų aktų leidybos subjektai (pavyzdžiui, Tautos susirinkimas, Senatas)	Teisiniai (juridiniai) teisės pažinimo šaltiniai (teisės normų aktų tekstai, teisės rinkiniai, jurisprudencijos veikalai)
Teisės normų aktų leidybos subjektų veiklos rezultatai (pavyzdžiui, <i>lex rogata, senatus consultum, imperatorių constitutiones</i>)	Neteisiniai (literatūriniai, epigrafiniai, papirologiniai, archeologiniai) romėnų teisės pažinimo šaltiniai

2. Romėnų teisės šaltinių istorija

2.1. Archainės (senosios) romėnų teisės šaltiniai

2.1.1. Teisinis paprotys (*mos, mos maiorum, consuetudo*).

XII lentelių įstatymai (*leges duodecim tabularum*)

Ankstyviausioje, pusiau legendinėje romėnų teisės raidos epochoje, apimančioje Karalystės laikotarpį, pagrindinis teisės šaltinis ilgą laiką buvo iš kartos į kartą perduodamos nerašytos teisės normos, dažnai įvardinamos kaip protėvių paprotys (*mos maiorum*).

Ulpianas teisinį paprotį laikė tyliu visuomenės pritarimu tam tikriems elgesio modeliams (taisyklėms), kuris yra nulemtas ilgalaikio pripratimo prie atitinkamo visuomenės narių tarpusavio santykių reguliavimo: *Mores sunt tacitus consensus populi longa consuetudine inveteratus* (*Epitome* 1,4).

Romėnų jurisprudencijos teisiniam papročiu nusakyti vartojami terminai, visų pirma, *usus, consuetudo*, pabrėžia teisei būdingą cikliškumą, t. y. savotišką jos judėjimą ratu. Minėti terminai *usus, consuetudo* byloja, kad teisiniai papročiai susiformuoja pirmiausia dėl to, kad visuomenė ilgą laiką naudojasi tam tikru elgesio modeliu, kuris atitinka jos narių lūkesčius ir interesus. Savo ruožtu valstybė gali tokį teisinį paprotį sankcionuoti paversdamą jį rašytine teisės norma. Kita vertus, galimas ir atvirkštinis procesas, apie kurį Romos jurisprudencija kalba kaip apie *desuetudo*. Tai reiškia, kad kai kada rašytiniuose teisės normų aktuose įtvirtintas reglamentavimas gali būti pasenęs, nebeatitiktis teisės subjektų poreikių ir lūkesčių, todėl atitinkamos teisės normos imamos ignoruoti (tai vadinamosios „mirusios normos“), o jų vietoj visuomenė imasi kurti naujus teisinius papročius. Jei-gu toks paprotys gyvuoja gana ilgą laiką, valstybė vėl imasi veiksmų pavers-ti jį rašytine teisės norma.

Tiesioginių šaltinių, pateikiančių informacijos apie senosios romėnų papročių teisės turinį, nėra, tačiau manytina, jog pirmiausia ji reguliavo valstybės sąrangos klausimus, apibrėžė valstybinių institucijų statusą. Kita vertus, paprotinėje teisėje glūdi ir nemažos dalies privatinės teisės institutų, kaip antai, tėvo valdžios (*patria potestas*), santuokos, vyro valdžios žmonai (*manus*), nuosavybės, paveldėjimo, testamentinės išskirtinės (legato), pradmenys. Esminės reikšmės paprotinės teisės formavimuisi neabejotinai turėjo karališkųjų teismų ir pontifikų kolegijų sprendimai, didelė svarba

teikta sakralinio pobūdžio sankcijoms. Tai nulėmė faktas, kad tuomet religinės (*fas*) ir etikos taisyklės nebuvo griežtai ir aiškiai atibojamos nuo teisės (*ius*) normų. Kita vertus, romėnų teisė pelnytai gali vadintis ta senovės teisės sistema, kuri pirmoji gana anksti ir aiškiai atibojė sakralinę teisę – *fas*, kurios reikalavimų nesilaikymas buvo suprantamas kaip *nefas* ir baudžiamas sakralinio pobūdžio sankcijomis (*sacer esto*), bei *ius* – pasaulietinę teisę, kurios pažeidimas kvalifikuotas kaip *iniuria* (neteisėtumas).

Pažymėtina, jog iki V a. pr. Kristų vidurio romėnų teisė buvo *ius non scriptum*, t. y. ją sudarė žodiniai teisiniai papročiai. Rašytine teisė (*ius scriptum*) ji tampa tuomet, kai teisiniai papročiai surenkami ir surašomi XII lentelių įstatymuose (*leges duodecim tabularum*). Tai pirmasis paprotinės teisės normų rinkinys, kurio genezė glaudžiai susijusi su antagonizmu tarp dviejų romėnų visuomenės sluoksnių – patricijų (*patricii*) ir plebėjų (*plebei*). Inicatyva užrašyti teisinius papročius kyla būtent iš šio žemesniojo socialinio sluoksnio. Vieninteliai anuomet turėję teisę aiškinti nerašytus teisinius papročius, buvo pontifikų kolegijos, kurią sudarė tik patricijų luomo atstovai, nariai, neretai žodinių teisinių papročių turinį aiškindavę plebėjų nenaudai. Be to, esant nerašytajai teisei, būta kur kas platesnių galimybių piktnaudžiauti ją taikant. Taigi, svarbiausias dalykas, kurio plebėjai pasiekė išsireikalavę teisės užrašymo – tai jos apibrėžtumas. Kita vertus, patricijų ir plebėjų teisinio statuso *leges XII tabularum* nesulygino. Pavyzdžiui, šie įstatymai sankcionavo iki tol nerašytos paprotinės teisės numatytą draudimą sudaryti teisėtas romėniškas santuokas tarp patricijų ir plebėjų. Šis teisių ribojimas, kuris jau tuomet buvo laikomas labai neteisingu, panaikintas tik praėjus penkeriems metams po XII lentelių įstatymų pasirodymo – 445 m. pr. Kristų išleidus *lex Canuleia*.

XII lentelių įstatymų rengimo istorija prasideda 452 m. pr. Kristų Tautos susirinkimui subūrus komisiją, susidedančią iš dešimties patricijų (*decemviri legibus scribundis*), kuriai iškeltas tikslas parengti rašytinį teisės normų sąvadą. 451 m. pr. Kristų komisija parengė dešimt teisės normų lentelių. Tais pačiais metais jos sudėtis atnaujinta, į komisiją įtraukiant ir plebėjų luomo atstovų, bei parengiamos dvi paskutinės lentelės. Istoriniai šaltiniai teigia, jog prieš pradėdant rengti įstatymų lenteles į Graikiją buvusi išsiųsta trijų patricijų ekspedicija, kuriai pavesta susipažinti su Graikijos miestuose valstybėse (poliuose), o visų pirmiausia – Atėnuose, galiojančia teise. Ši aplinkybė vėliau tapo pagrindu romanistikos moksle iškelti ne vieną

hipotezę dėl XII lentelių įstatymų originalumo, tvirtinti, jog tai nebuvo originalus romėnų teisėkūros rezultatas, o savotiškas helenistinės teisės „importas“. Nors senovės Graikijos teisės įtaką XII lentelių įstatymams būtų sunku paneigti, nemažai šiuose įstatymuose reglamentuotų privatinės teisės institutų, kaip, pavyzdžiui, *patria potestas*, romėnams saviti formalizmu pasižymintys privatinį sandorių sudarymo būdai (*mancipatio*), leidžia tvirtinti, jog *leges duodecim tabularum* nėra plagiatas, o originalus romėnų teisės paminklas.

Lentelės, kuriose surašytos teisės normos, buvo pagamintos iš vario arba medžio ir iškabintos *Forum Romanum*. Galų antpuolio (387 m. pr. Kristų) metu jos sunaikintos, tačiau įstatymų turinys nebuvo užmirštas. XII lentelių įstatymams senovės Romoje teikta ypatingai didelė pagarba. Cicero laikais šio įstatymo nuostatų mokykloje buvo mokomasi mintinai. Visuotinis šių teisės normų žinojimas lėmė tai, kad įstatymų turinys buvo nesunkiai atkurtas. Nors ilgainiui daugelis archaiškų XII lentelių įstatymų nuostatų, nė iš tolo neatitinkančių pasikeitusių visuomeninių ir ekonominių sąlygų, seniai nebebuvo aktualios teisės taikymo praktikai, ypatingą pagarbą pirmajam rašytiniam romėnų teisės šaltiniui liudija faktas, kad net ir Justiniano teisės rinkinys, pasirodęs praslinkus daugiau nei tūkstantmečiui po *leges duodecim tabularum* sudarymo ir paskelbęs apie daugelio nebeaktualių klasikinės romėnų teisės institutų panaikinimą, XII lentelių įstatymų oficialiai nepanaikino. Tai liudija dar vieną romėnų teisei būdingą bruožą – *constantia*, t. y. pastovumą.

Kaip minėta, originalus XII lentelių įstatymų tekstas iki mūsų dienų neišliko, tačiau jau pačioje Romoje prasidėjo iš esmės iki šiandien romanistikos moksle tebesitęsiantis jo rekonstrukcijos procesas. Rekonstruoti XII lentelių įstatymų tekstą tapo įmanoma dėl teisinėje raštijoje gausiai išlikusių jo fragmentų. Daugelis Romos teisininkų rengė komentarus šio įstatymo tekstui (*ad legem XII tabularum*), žinių apie jo turinį išlikę Romos istorikų, gramatikų veikaluose, kituose literatūrinuose tekstuose.

Rinkinys turėjo didelės reikšmės teisės raidai: jo sudarymas reiškė perėjimą nuo paprotinės, nerašytos teisės (*ius non scriptum*) prie valstybės kuriamos, rašytinės teisės (*ius scriptum*). Vienas žymiausių romėnų istorikų Titas Livijus veikale *Ab Urbe condita* XII lentelių įstatymus apibrėžia kaip *fons omnis publici privatiq̄ue iuris*, t. y. visos viešosios ir privatinės romėnų teisės šaltinį (*Ab Urbe condita* 3, 34, 6, 5). Kita vertus, vien nedži-

delė šio teisės normų akto apimtis liudija, kad tai negalėjo būti išsamus, visus ano meto Romos visuomenėje susiklostydavusius santykius teisiškai sureguliuoti gebantis šaltinis. Tito Livijaus tvirtinimą, jog tai visos romėnų teisės šaltinis, reikia aiškinti tuo, kad įstatyme galima rasti visų anuometinės teisės šakų normų. Iš privatinės teisės šakų *leges XII tabularum* plačiausiai reglamentavo šeimos, paveldėjimo, nuosavybės teisę, kaimynystėje esančių žemės sklypų savininkų tarpusavio teisinius santykius. Lyginant XII lentelių įstatymus su kitais antikinės teisės paminklais, pavyzdžiui, su gerokai ankstesniu – XVIII a. pr. Kristų Babilono valdovo Hamurabio kodeksu matyti, jog šiame iš privatinės teisės institutų kur kas daugiau dėmesio skiriama prievolių teisei – pirkimo-pardavimo, paskolos sutartims. Tuo tarpu XII lentelių įstatymuose kur kas plačiau reglamentuojama daiktinė ir, visų pirma, žemės nuosavybės teisė. Tai dėsninga, nes XII lentelių įstatymų epochoje romėnai buvo agrarinė visuomenė, kuriai žemės nuosavybės santykių teisinis reglamentavimas buvo pirminės svarbos dalykas. Kai kurios įstatymo normos nustatė atsakomybę už teisės pažeidimus. Didelė XII lentelių įstatymų nuostatų dalis buvo susijusi su teismo procesu. Civilinėms procesinėms nuostatoms paskirtos trys pirmosios įstatymų lentelės, pabrėžiančios ypatingą civilinės teisenos svarbą subjektinėms materialinėms teisėms bei jų įgyvendinimui Romoje. Tuo tarpu kur kas mažiau dėmesio XII lentelių įstatymuose skiriama valstybės santvarkai ir sakralinei teisei.

2.1.2. Teisės mokslo (*iurisprudentia*) pradmenys Romoje

Romėnų teisės mokslo ištakos siekia priešistorinius laikus ir yra susijusios su labai anksti iškilusiais sunkumais aiškinant ir taikant formalizmu ir išskirtiniu lakoniškumu pasižymėjusias teisės normas. Bylinėjimasis teisme, juridinių veikslių atlikimas (sandorių sudarymas) buvo susietas su gana sudėtingais formaliais reikalavimais (griežtai apibrėžtų žodinių formulių vartojimu, simboliniais gestais), už kurių nesilaikymą grėsusi sankcija dažniausiai būdavo tai, kad juridinis veiksmas nesukeldavo siekiamų teisinių pasekmių (pavyzdžiui, sandoris būdavo laikomas negaliojančiu) arba šalis pralaimėdavo bylą, todėl žinovų pagalba aiškinant ir taikant teisę buvo būtina.

Iš pradžių teisinių žinių sritis buvo priskirta išimtinai pontifikams. Šie dvasininkų kolegijų, kurias sudarė patriciato atstovai, nariai ilgą laiką vieninteliai disponavo teisinėmis žiniomis ir itin uoliai saugojo jas kaip didelę

paslaptį. Vien pontifikai galėjo aiškinti teisinius papročius, žinojo procesines formules ir savotišką „teisinį kalendorių“, t. y. kuriomis dienomis galima bylinėtis teisme (*dies fasti*), sudaryti civilinius sandorius, o kada atlikti procesiniai ar kiti juridiniai veiksmai būdavo negaliojantys – nesukeldavo siekiamų teisinių pasekmių (*dies nefasti*). Plebėjams, kurie savarankiškai, be patricijų pagalbos negalėjo įgyvendinti savo teisių, vis intensyviau reiškiant nepasitenkinimą, patricijų rankose sutelktas teisinių žinių monopolis buvo laipsniškai ardomas. Teisinių žinių demonopolizavimo procese dera išskirti du esminės reikšmės įvykius. Pirma, apie 304 m. pr. Kristų cenzoriaus – Apijaus Klaudijaus raštininkas – Gnėjus Flavijus viešai paskelbė sandorių sudarymo ir ieškinių formules, iki tol žinomas tik pontifikams, todėl ši vieša tapusi teisė yra vadinama Flavijaus teise (*ius Flavianum*). Antra, apie 250 m. pr. Kristų pirmasis plebėjų kilmės *pontifex maximus* – Tiberijus Korunkanijus ėmėsi viešai ir neatlygintinai teikti patarimus teisės klausimais, aiškinti klausytojams teisės pagrindus. Šis Tiberijaus Korunkanijaus taikytas teisės didaktikos metodas, kai autoritetingas teisininkas žodžiu savo pasekėjams (adeptams) aiškindavo teisės principus, iki pat vėlyvosios imperijos laikotarpio Romoje laikytas *par excellence* teisininkų rengimo būdu. Valstybinės teisės mokyklos Rytų Romoje (Bizantijoje) imtos steigti tik poklasikiniu laikotarpiu.

Minėti įvykiai ženklina romėnų teisės desakralizavimą ir ezoterinės jos raidos fazės, t. y. laikotarpio, kai žinios apie teisę yra prieinamos tik nedidelei, privilegijuotai grupei, bet ne visai visuomenei, pabaigą ir davė pradžią teisės vulgarizavimui (visuotiniam jos žinomumui), nes teisinės žinios tapo prieinamos visiems jomis suinteresuotiems asmenims. Romoje tai dažniausiai buvo asmenys, kilę iš aukštųjų visuomenės sluoksnių, ypač tie, kurie siekdami užimti renkamas pareigas valstybės tarnyboje (tapti magistratais) neatlygintinai teikdavo patarimus teisės klausimais ir tokiu būdu pelnydavo sau rinkėjų paramą.

2.1.3. Įstatymai (*leges*) ir plebiscitai (*plebiscita*)

Vienu svarbiausių romėnų teisės kilmės šaltinių ankstyvosios respublikos laikotarpiu tampa piliečių susirinkimų, vadintų *comitia*, leidžiami įstatymai (*leges rogatae*). Pasak Gajaus: *Lex est, quod populus iubet atque constituit*, t. y. „įstatymas yra tai, ką tauta įsako arba nustato“ (G. 1, 3).

Įstatymų leidybos procesą sudarė keletas etapų. Pirma, *rogatio legis* (įstatymo projekto parengimas): magistratas, disponuojantis *ius cum populo agendi*, kitaip tariant, turintis įstatymų leidybos iniciatyvos teisę, kompetingas šaukti Tautos susirinkimą ir jam vadovauti, tautai teikdavo prašymą (*rogatio*) nustatyti tam tikrą teisinį reglamentavimą. Paprastai įstatymų projektus (*rogatio legis*) teikdavo konsulai arba pretoriai. Antra, *promulgatio* – tai viešas informacijos apie įstatymo projektą (*rogatio*) bei balsavimo vietą ir laiką (*legislatio*) pateikimas baltintose medžio lentelėse. Trečia, *trinundinum* buvo svarstymo stadija, kai pateiktas įstatymo projektas galėjo būti 24 dienas (*trinundinum* – trys romėniškos savaitės (*nundinae*), kurias sudarė 8 dienos) svarstomas specialiuose magistrato šaukiamuose piliečių susirinkimuose (*contiones*). Šiuose susirinkimuose piliečiai turėjo teisę diskutuoti apie siūlomą įstatymo projektą, ragindami jį priimti (*suasiones*) arba kritikuodami (*dissuasiones*). Ketvirta, *legislatio* – tai priėmimo stadija. Balsavimo dieną buvo perskaitomas įstatymo projekto tekstas, o tada balsuojama. Iki II a. pr. Kristų balsavimas tautos susirinkimuose vykdavo žodžiu ir viešai, tačiau 131 m. pr. Kristų išleistas *lex Papiria tabellaria* įtvirtino slaptą balsavimo procedūrą. Balsuojant kiekvienas Tautos susirinkimo narys gaudavo po dvi baltai dažytas medžio lenteles su jose įrašytomis raidėmis „UT“ ir „A“. Pritardamas magistrato pasiūlytam projektui, balsuojantysis į balsadėžę mesdavo lentelę su įrašu „UT“ (lot. *uti rogas* – „kaip prašai“), nesutikdamas su projektu – su įrašu „A“ (lot. *antiquo* – „kaip seniau“). Penkta, tam, kad Tautos susirinkimo priimtas įstatymas įsigaliojotų, jis turėjo būti patvirtintas Senate (*auctoritas patrum*), tačiau išleidus *lex Publilia Philonis* (339 m. pr. Kristų) šios įstatymų leidybos proceso stadijos nebeliko, nes minėtasis įstatymas nustatė, jog Tautos susirinkimo išreikštą valią *a priori* (lot. „iš anksto“) aprobuoja Senatas. Šešta, *renuntiatio* – priimtieji įstatymai įsigaliodavo tik juos viešai paskelbus, t. y. įstatymo tekstą, surašytą varinėse arba medinėse lentelėse, iškabinus forume, kur rinkdavosi Tautos susirinkimas ir vykdavo teismo procesai.

Romėnišką įstatymą sudarė trys struktūrinės dalys. *Praescriptio*, arba įžangoje, buvo nurodoma balsavimo vieta bei laikas, magistrato, pateikusio įstatymo projektą, giminės vardas (*nomen gentilicium*), pagal kurį sudaromi romėniškų įstatymų pavadinimai. Pavyzdžiui, *lex Poetelia Papiria* (326 m. pr. Kristų) – įstatymas, priimtas pagal konsulų C. Petelijaus ir L. Papirijaus Kursoro pateiktą projektą, arba *lex Voconia* (169 m. pr. Kristų), kurio projektą pateikė plebėjų tribūnas Kvintas Vokonijus Saksas.

Rogatio – tai pagrindinė įstatymo dalis, kurioje išdėstyti teisės subjektams nustatomi reikalavimai, reglamentuojamos jų teisės ir pareigos. *Sanctio* būdavo apibrėžiamos įstatymo nesilaikymo (pažeidimo) sukeltos teisinės pasekmės. Atsižvelgiant į šią trečiąją įstatymo dalį, romėnų teisėje skiriamos trys įstatymų kategorijos.

Leges perfectae (lot. „tobulieji įstatymai“), kurių nesilaikymas reikšdavo atliktų juridinių veikslių (pavyzdžiui, pažeidžiant įstatymo reikalavimus sudarytų sandorių) negaliojimą. Pavyzdžiui, *lex Aelia Sentia* (4 m.), draudęs išlaisvinti vergus, kai tai padarant pažeidžiami kreditorių interesai (*manumissio in fraudem creditorum*); tokie sandoriai nesukeldavo teisinių pasekmių, t. y. vergas netapdavo laisvas.

Leges minus quam perfectae (lot. „ne tokie tobuli įstatymai“) nesilaikymas nereikšdavo pažeidžiant įstatymą atliktų juridinių veikslių negaliojimo, tačiau užtraukdavo pažeidėjui šalutines neigiamas teisines pasekmes. Pavyzdžiui, *lex Furia testamentaria* (II a. pr. Kristų viduryje) draudė priimti legatus (testamentines išskirtines), kurių vertė buvo didesnė nei 1000 asų. Tokių legatų priėmęs asmuo buvo baudžiamas keturgubos legato vertės dydžio bauda.

Leges imperfectae (lot. „netobulieji įstatymai“) buvo formuluojamas tam tikras draudimas (arba teisės subjektui adresuojamas įpareigojimas), tačiau jų nesilaikymas nenulemdavo juridinių veikslių negaliojimo ir ne užtraukdavo pažeidėjui kokios nors baudos. Kita vertus, tai nereiškia, kad *leges imperfectae* buvo tik moralinio pobūdžio normos. Tokio tipo įstatymo pavyzdys gali būti *lex Cincia de donis ac muneribus* (204 m. pr. Kristų), draudęs dovanojimo sandorius, viršijančius maksimalią įstatyme numatytą sumą, kuri šiandien tiksliai nėra žinoma. Jokios sankcijos už šio reikalavimo pažeidimus *lex Cincia* nenumatė, tačiau jo laikymąsi kontroliavo pretoriai. Tuo atveju, jei iškildavo ginčas dėl sudaryto dovanojimo sandorio vykdymo ir kreditorius (t. y. apdovanotasis) ieškiniu prašydavo įpareigoti skolininką (dovanotoją) įvykdyti sandorį, pretorius pastarajam suteikdavo procesinę išlygą (*exceptio legis Cinciae*), t. y. teisę atsikirsti į ieškinį pareiškiant, jog sudarytas dovanojimo sandoris pažeidžia įstatymą. Tai reiškia, jog iš pažeidžiant įstatymą sudarytų dovanojimo sandorių kildavo tik prigimtinė prievolė (*obligatio naturalis*), kurios įvykdymo nebuvo galima išsireikalauti per teismą: pareiškus ieškinį dėl sandorio vykdymo, buvo galima tikėtis, kad atsakovas naudosis procesine išlyga, kurią įvertinęs teisėjas ieškinio netenkina.

Daugelis III–II a. pr. Kristų Romoje priimtų įstatymų buvo *minus quam perfectae* arba *imperfectae*. Kai kuriais atvejais įstatymo pobūdis galėjo kisti. Pavyzdžiui, apie 192 m. pr. Kristų pasirodęs *lex (P)Laetoria de circumscriptione adolescentium*, saugojęs jaunesnius nei 25 metų amžiaus asmenis (*minores*) nuo piktnaudžiaujant jų nepatyrimu sudarytų sandorių sukeliamų teisinių pasekmių, numatė baudos skyrimą *minor* kontrahentui. Vadinasi, tai buvo *lex minus quam perfecta*. Kita vertus, vėliau draudimo piktnaudžiauti *minor* nepatyrimu sudarant sandorius laikymąsi kontroliavo pretorių teisė, numachiusi procesinę išlygą, jeigu *minor* reiškiamas ieškinyms dėl sandorio įvykdymo, bei restitucijos taikymą, kai toks sandoris jau būdavęs įvykdytas.

Įstatymų klasifikavimas sankcijų atžvilgiu

<i>leges perfectae</i> „tobulieji įstatymai“	<i>leges minus quam perfectae</i> „ne tokie tobuli įstatymai“	<i>leges imperfectae</i> „netobulieji įstatymai“
<ul style="list-style-type: none"> įstatymą pažeidžiantis juridinis veiksmas nesukelia teisinių pasekmių (sandoris negalioja) 	<ul style="list-style-type: none"> įstatymą pažeidžiantis juridinis veiksmas (sandoris) laikomas galiojančiu bauda 	<ul style="list-style-type: none"> įstatymas nenumato pažeidėjui taikomos sankcijos iš pažeidžiant įstatymą sudarytų sandorių kylančių prievolių įvykdymo nėra galimybės išsireikalauti teismo tvarka

Tautos susirinkimo veikloje dalyvavo tik senosios gimininės santarkos nariai – patricijai, o plebėjai rinkdavosi į *consilium plebis*, leidusį plebiscitus, kurių projektus teikdavo plebėjų tribūnas. Pasak Gajaus: *Plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit*, t. y. „plebėjų susirinkimo nutarimas yra tai, ką plebsas įsako arba nustato“ (G. 1, 3). Iš pradžių plebiscitai buvo privalomi tik plebėjams, tačiau 287 m. pr. Kristų išleistas *lex Hortensia* išplėtė plebėjų susirinkimo nutarimų galiojimo asmenų atžvilgiu ribas: jie imti taikyti taip pat ir patricijams. Gajus pažymi: *Plebiscita universum populum tenerent*, t. y. „plebiscitai tapo privalomi visai tautai“ (G. 1, 3). Taigi, *lex Hortensia* sulygino plebiscitų ir įstatymų juridinę galią, todėl jie

imti vadinti tiesiog *leges*. Pažymėtina, kad iš esmės didžioji dalis privatinųjų teisiniųjų santykiųjų reguliavimui reikšmingų ir šiame vadovėlyje minimų teisės normų aktų (pavyzdžiui, *lex Cincia de donis ac muneribus*, *lex (P)Laetoria de circumscriptione adolescentium*, *lex Falcidia* ir kt.) buvo paskelbti būtent kaip plebiscitai, tačiau, *lex Hortensia* sulyginus įstatymų ir plebiscitų galiojimą asmenų atžvilgiu, jie vadinami *leges*.

2.2. Ikiklasikinės romėnų teisės šaltiniai

Ikiklasikiniame romėnų teisės raidos tarpsnyje, kuris apima laikotarpį nuo III a. pr. Kristų vidurio, t. y. nuo pirmojo Pūnų karo, iki respublikos žlugimo (27 m. pr. Kr.), savo reikšmės neprarado tokie romėnų teisės kilmės šaltiniai kaip teisinis paprotys (nors lyginant su archainiu laikotarpiu jo reikšmė sumažėjo), Tautos susirinkimo leidžiami įstatymai (*leges*) ir jiems prilyginti plebėjų susirinkimo priimami *plebiscita*. Kita vertus, po XII lentelių įstatymų išleidimo joks naujas įstatymų rinkinys nebuvo parengtas, o *leges* leisti gana retai ir buvo kur kas dažniau susiję su *ius publicum* apimama teisinio reguliavimo sritimi. Su private teise ir civiliniu procesu susiję įstatymai buvo labai negausūs. Didžioji jų dalis buvo išleisti kaip plebiscitai, nes *consilium plebis* privatinųjų santykiųjų teisinio reguliavimo imdavosi kur kas dažniau nei Tautos susirinkimas. Privatei teisei svarbiausiais šio laikotarpio įstatymais laikytini: *lex Aquilia* (286 m. pr. Kristų), priimtas kaip *plebiscitum* ir reglamentavęs atsakomybę už neteisėtą žalos svetimam turtui padarymą (*damnum iniuria datum*); *lex Apuleia de sponsu* (apie 241 m. pr. Kristų), greičiausiai paskelbtas kaip *plebiscitum* ir apibrėžęs laiduotojų atsakomybę; *lex Atilia de tutore dando* (greičiausiai apie 210 m. pr. Kristų), numatęs pretoriaus teisę skirti nepilnamečiui globėją (*tutor dativus*), kai globėjas nėra paskirtas testamentu ir nėra asmenų, kurie galėtų būti globėjais pagal įstatymą; *lex Cincia de donis ac muneribus* (204 m. pr. Kristų), paskelbtas kaip *plebiscitum* ir draudęs maksimalią įstatyme nustatytą sumą, kuri šiandien tiksliai nėra žinoma, viršijančius dovanojimo sandorius; *lex Falcidia* (40 m. pr. Kristų), priimtas kaip *plebiscitum* ir apribojęs palikėjų teisę apsunkinti palikimą išskirtinėmis (legatais); *lex Furia testamentaria* (tarp 204 ir 169 m. pr. Kristų), paskelbtas kaip *plebiscitum* ir numatęs baudą už legatų, viršijančių 1000 asų sumą, priėmimą; *lex (P)Laetoria de circumscriptione adolescentium* (192 m. pr. Kristų), priimtas kaip *plebiscitum* ir numatęs galimybę pareikšti ieškinį reikalaujant baudos

sumokėjimo iš kontrahento, kuris sudarydamas sandorius piktnaudžiavo pilnamečio, tačiau jaunesnio nei 25 metų amžiaus asmens nepatyrimu; *lex Voconia* (169 m. pr. Kristų), priimtas kaip *plebiscitum* ir pirmasis ėmėsis riboti testamentinės išskirtinės (legato) dydį ir ginti testamentinio įpėdinio interesus, taip pat siaurinės moters teisę paveldėti pagal įstatymą.

Savarankišku teisės šaltiniu ikiklasikiniu laikotarpiu dar nelaikytini Senato nutarimai (*senatusconsulta*); tai tebuvo magistratams skirtos rekomendacijos dėl reikalingumo inicijuoti naujų teisės normų aktų priėmimą, parengti jų projektus.

Svarbi ikiklasikinės romėnų teisės plėtojimo priemonė buvo jurisprudencija, galutinai perėjusi pasauliečių teisininkų, vadintų *iuris consulti*, *iuris prudentes* arba *iuris periti*, dispozicijon, tačiau pagrindinis romėnų teisės vystymosi šaltinis šiuo laikotarpiu buvo pretorių teisė, kurią skelbdami ediktus kūrė magistratai, disponuojantys jurisdikcijos teise (Romos miesto ir peregrinų pretoriai bei jų funkcijas provincijose įgyvendinę provincijų vietininkai, kuruliniai edilai ir jų funkcijas Senato administruojamose romėnų tautos provincijose vykdę kvestoriai). Ypač vėlyvosios respublikos laikais *ius civile* prie sparčiai kintančių visuomenės gyvenimo sąlygų buvo derinama pretoriams novatoriškai taikant teisę bei teisininkams ją aiškinant.

2.2.1. Magistratų ediktai

Ediktas (*edictum*) (lot. *edicere* – „viešai paskelbti žodžiu“) – tai jurisdikcinių respublikinių magistratų, dar vadintų kuruliniais (*magistratus curules*) pagal specialų krėslą (*sella curuli, curulis sedia*), kuriame sėdėdamas magistratas įgyvendino procesines funkcijas, skelbiami potvarkiai.

Anot Gajaus, juos skelbti galėjo tie, kuriems buvusi suteikta tokia teisė: *Ius autem edicendi habent magistratus populi Romani. Sed amplissimum ius est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum provinciis iurisdictionem praesides earum habent; item in edictis aedilium curulium, quorum iurisdictionem in provinciis populi Romani quaestores habent*, t. y. „teisę skelbti ediktus turi romėnų tautos magistratai. Tačiau plačiausia teisė yra [įtvirtinta] dviejų pretorių: miesto ir peregrinų, kuriems [priklausančią] jurisdikciją provincijose [įgyvendino] jų vietininkai, ediktuose. Taip pat ir kurulinių edilų, kurių jurisdikcija romėnų tautos provincijose priklauso kvestoriams, ediktuose“ (G. 1, 6).

Taigi, skelbti ediktus galėjo visos aukštesniosios magistratūros, tačiau svarbiausios reikšmės teisės plėtotei turėjo 367 m. pr. Kristų paskelbus *leges Liciniae Sextiae* įsteigto miesto pretoriaus (*praetor urbanus*) ir 242 m. pr. Kristų įkurto pretoriaus svetimšalių reikalams (*praetor peregrinus*) ediktai. Šie pareigūnai, kurių kadencija trukdavusi vienerius metus, pradėdami eiti pareigas iš pradžių žodžiu, o vėliau raštu baltintoje lentelėje (*album*) skelbdavo veiklos programą kadencijos laikotarpiui. Kadangi tai buvo visą magistrato kadenciją galiodavęs aktas, jis atsižvelgiant į kadencijos trukmę vadinamas *lex annua* („įstatymas vieneriems metams“) arba *edictum perpetuum* („amžinasis ediktas“), nes kadencijos laikotarpiu pretorius galėjo skelbti ir konkrečių atvejų sprendimui skirtus *edicta repentina*. Kadencijos pradžioje paskelbiamas ediktas – tai vieša deklaracija apie tai, kaip pretorius naudosis jam suteiktais įgaliojimais teisminės valdžios srityje.

Formaliai teisės normų aktų leidybos teisė pretoriams nepriklausė, tačiau įgyvendindami jiems suteiktą *iurisdictio* (plačiausia prasme tai reiškė proceso organizavimą) šie magistratai novatoriškai ir ryžtingai kūrė naujas, rigoristinei ir siaurai *ius civile* nežinomas procesinės gynybos priemones, visų pirma, ieškinius (*actiones*) ir procesines išlygas, arba atsikirtimus (*exceptiones*). Taip pretoriai efektyviai prisidėjo prie proceso teisės plėtotės, o ją vystydami ženkliai patobulino ir materialinę teisę. Daugeliu atvejų naujos teisinės gynybos priemonės buvo vadinamos jas suteikusio pretoriaus vardu. Pavyzdžiui, Publicijaus (*actio Publiciana*), Servijaus (*actio Serviana*) ieškiniai, Salvijaus (salviškasis) interdiktas (*interdictum Salvianum*).

Kaip minėta, ediktas galiojo tik pretoriaus kadencijos metu, t. y. vienerius metus (todėl jis vadinamas *lex annua*), tačiau kiekvienas naujas į šias pareigas išrinktas pretorius, skelbdamas ediktą, iš pirmtako edikto perimdavo nuostatas, kurios pasirodė esančios naudingos ir pasiteisino teisės taikymo praktikoje, o likusias pašalindavo. Taip susiformavo tam tikras nekintančių nuostatų kompleksas, savotiška edikto šerdis, kuri kasmet iš senojo edikto buvo perkeliama į naująjį (*edictum tralaticium* arba *translativum* – „perkeltasis, iš pirmtako perimtas ediktas“). Kita vertus, kiekvienas pretorius į savo skelbiamą „amžinąjį ediktą“ įtraukdavo ir tam tikras nuosavas, naujas su subjektinių materialinių teisių procesine gynyba susijusias nuostatas (*edicta nova*).

Gyvybingas romėnų teisės kilmės šaltinis magistratų teisė buvo iki II a. Valdant imperatoriui Hadrianui (117–138 m.), teisininkas Salvijus Ju-

lianas, vykdydamas imperatoriaus pavedimą, apie 130 m. parengė galutinę pretorių ir kurulinių edilų ediktų redakciją, kuri romėnų teisės moksle vadinama *Edictum Hadriani* (Hadriano ediktu), *Edictum Salviani* (Salvijaus arba salviškuoju ediktu), o dažniausiai – *Edictum Perpetuum* (Amžinuoju ediktu), nes jį paskelbus teisė daryti edikto pakeitimus suteikta tik imperatoriui. Tai reiškė, jog pretoriai buvo saistomi šio edikto teksto ir prarado galimybę novelizuoti romėnų teisės turinį skelbdami savo ediktuose novatoriškas procesinės ir pretorinės gynybos priemones.

2.2.2. Ikiklasikinio laikotarpio jurisprudencija

Ikiklasikiniu laikotarpiu teisės mokslas iš pontifikų pereina į sekuliarių teisininkų rankas. Dažniausiai jurisprudenciją kultivavo iš *nobilitas* – respublikos laikotarpiu susiformavusio valdančiojo visuomenės sluoksnio (senųjų patricijų ir turtingiausių plebėjų giminių) kilę asmenys. Teisinės konsultacijos ir kitos teisinės paslaugos buvo teikiamos neatlygintinai, tačiau tai daryta turint tikslą pelnyti visuomenės pripažinimą ir rinkėjų paramą siekiant politinės karjeros: nemaža dalis *iurisprudentes* užėmė aukštas Tautos susirinkime renkamų magistratų (pretorių, konsulų, provincijų vietininkų) pozicijas.

Garsiausias ikiklasikinio laikotarpio teisininkais laikytini kvintas Mucijus Scevola (*Quintus Mucius Scaevola*), 18 civilinės teisės knygų apibendrinęs visą *ius civile*, ženkliai prisidėjęs prie teisės sisteminimo ir bendrųjų teisinių sąvokų bei institucijų (pavyzdžiui, *cautio Muciana*) kūrimo, Akvilijus Galas (*Aquilius Gallus*), 66 m. pr. Kristų ėjęs svetimšalių reikalų pretoriaus pareigas ir savo edikte pirmą kartą numatęs ieškinį (*actio de dolo*), kuriuo buvo galima reikalauti dėl panaudojant apgaulę sudaryto sandorio patirtos turinės žalos atlyginimo.

Tradiciskai skiriamos trys svarbiausios teisininkų veiklos sritys (įgyvendinamos funkcijos): *respondere*, *cavere*, *agere*. *Respondere* – tai teisinių konsultacijų teikimas, atsakymai į teisinio pobūdžio klausimus, kylančius aiškinant ir taikant teisę. Šios teisininkų funkcijos svarbą lėmė tai, kad dažnai juridinės konsultacijos kreipdavosi ne tik eiliniai piliečiai, bet ir konkretų šalių ginčą nagrinėjantis teisėjas, kuris legisakcinio ir formulinio proceso epochoje nebuvo nei valstybės pareigūnas, nei specialų teisinį pasirengimą turintis asmuo, o autoritetingas visuomenės narys, kurį savo ginčui spręsti rinkdavosi pačios ginčo šalys. Taigi, susidūrus su teisės normų kolizijo-

mis, probleminiais teisės taikymo klausimais, būtinybė kreiptis patarimo į profesionalų teisininką teisminėje praktikoje buvo gana dažnas reiškinys. *Cavere* reiškė teisininkų pagalbą atliekant juridinius veiksmus, rengiant materialinės teisės aktus, kuriais įforminami teisės subjektų sudaromi sandoriai (sutartis, testamentus ir pan.). *Agere* yra susijusi su procesinės teisės aktų (procesinių dokumentų) rengimu ir pagalba šalims bei jų advokatams teismo procese. Atkreiptinas dėmesys, kad patys romėnų *iurisprudentes* retai imdavosi procesinių atstovų funkcijų įgyvendinimo. Gana anksti procesinio atstovavimo funkcija Romoje perėjo advokatams bei retoriams, kurie neturėjo profesionalaus teisinio pasirengimo, o tik praktinių žinių apie teisę, teismo procesą bei pasižymėjo puikiais retoriniais gebėjimais, meistriškumu įtikinti teismą savo reikalavimų arba atsikirtimų pagrįstumu. Garsiausieji romėnų retorai, kurių teisminės kalbos ir šiandien laikomos retorikos perlais, yra Ciceronas, Hortenzijus, Kvintilijanas.

2.3. Klasikinės romėnų teisės šaltiniai

Klasikinio romėnų teisės raidos laikotarpio pradžia tradiciškai siejama su respublikos žlugimu (27 m. pr. Kr.) ir Augusto Oktaviano įdiegta nauja valstybės valdymo forma, kuri ilgainiui imta vadinti principatu. Tai reiškė perėjimą prie monarchinio valdymo, o drauge lėmė ir pakitusius teisėkūros subjektus bei jos įgyvendinimo būdus. I a. pabaigoje nutrūko tautos susirinkimų veikla ir sunyko jų skelbiami įstatymai, kurių vietą užėmė Senato leidžiami nutarimai (*senatus consulta*). Šios teisėkūros formos reikšmė sumenko II ir III a. sandūroje, o kaip jau minėjome, II a. pirmojoje pusėje nuostojo vystytis ir magistratų teisė. Šias teisėkūros formas pakeitė imperatorių leidžiami teisės normų aktai – konstitucijos (*constitutiones*), ženklinančios valstybės vadovo valdžios absoliutinimą. Kita vertus, esminiu romėnų teisės varikliu klasikiniu laikotarpiu tampa jurisprudencija, o klasikinė epocha pagrįstai laikoma didžiausio jos suklestėjimo metais.

2.3.1. Senato nutarimai (*senatus consulta*)

Respublikos laikotarpiu Romos Senatas iš esmės neturėjo teisėkūros galių, o tik ratifikuodavo (tvirtindavo) Tautos susirinkimo priimtus įstatymus (*auctoritas patrum*). Kita vertus, 339 m. pr. Kristų paskelbus *lex Pub-*

lilia Philonis, sunyko ir ši Senato funkcija, nes įstatymas skelbė kiekvieną Tautos susirinkimo balsų daugumą priimtą įstatymą iš ankto (*a priori*) gaunant Senato patvirtinimą. Visuotinai pripažįstamo teisės šaltinio statusą Senato nutarimai įgyja tik respublikos laikotarpio pabaigoje, o nutrūkus tautos susirinkimų veiklai ir teisės normų aktų leidybos funkcijoms perėjus į Senato rankas, jie tampa privaloma teise ir imami laikyti *ius civile* šaltiniais. Pasak Gajaus: *Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit; idque legis vicem optinet, quamvis de ea re fuerit quaesitum*, t. y. „Senato nutarimas yra tai, ką Senatas įsako arba nustato; jis turi įstatymo galią, nors dėl to ir buvo abejojama“ (G. 1, 4).

Nutarimų leidybos iniciatyvos teisė priklausė imperatoriui. Ilgainiui Senate apskritai nustota balsuoti dėl imperatoriaus teikiamų nutarimų projektų, o balsavimą pakeitė specifinė aprobacijos procedūra (*acclamatio*), kai senatoriai pritarimo šūksniais reikšdavo sutikimą su imperatoriaus kalboje išsakytais siūlymais. Kitaip tariant, Senato nutarimai tapo tik pritarimo imperatoriaus teikiamiems teisės normų aktų projektams arba tiesiog paskelbimo apie juos forma. II a. imperatoriaus siūlymu priimti Senato nutarimai imti apibrėžti kaip *oratio principis in senatu habita*, t. y. „Senate paskelbta imperatoriaus prakalba“.

I ir II a. paskelbta nemažai Senato nutarimų, reguliavusių paveldėjimo (pavyzdžiui, *senatus consultum Tertullianum*, *senatus consultum Orphitianum* (178 m.), *senatus consultum Pegasianum* (apie 73 m.), *senatus consultum Trebellianum* (56 arba 57 m.), prievolių (pavyzdžiui, *senatus consultum Macedonianum* (I a.), asmenų ir šeimos (pavyzdžiui, *senatus consultum Claudianum* (52 m.) teisinius santykius. Senato nutarimai paprastai vadinti pagal iniciatoriaus vardą. Kai kada pavadinimas būdavo sudaromas atsižvelgiant į reguliuojamą sritį (pavyzdžiui, *senatus consultum de Bacchanalibus*) arba pagal asmens, kurio veiksmai ar elgesys paskatino Senatą nustatyti tam tikrus draudimus ar apibojimus, vardą (toks pavyzdys yra I a. paskelbtas *senatus consultum Macedonianum*: jaunuoliui Macedo, spiriamam savo kreditorių, nužudžius tėvą, kad gavęs palikimą galėtų atsiskaityti su kreditoriais, Senatas numatė, kad, sudarius paskolos sutartį su tėvo valdžioje esančiu sūnumi, paskolos grąžinimas, net ir skolininkui tapus laisvam nuo tėvo valdžios, išimtinai priklauso tik nuo jo geros valios, t. y. prievolė grąžinti skolą jį susaisto kaip prigimtinė, o ne kaip civilinė).

2.3.2. Klasikinio laikotarpio jurisprudencija. Oficialus teisės aiškinimas (*ius respondendi*). Sabiniečiai ir prokuliečiai

Principato epochoje, greičiausiai jau valdant Oktavianui Augustui, žymiausiems romėnų teisininkams (manoma, jog iš viso būta apie 30 tokių *iuris prudentes*) valdovas suteikė vadinamąją *ius respondendi ex auctoritate principis*, t. y. teisę oficialiai (imperatoriaus vardu) aiškinti teisę, atsakyti į teisinio turinio klausimus. Šią teisę turinčių teisininkų išaiškinimų vertę didino imperatoriaus autoritetas (*auctoritas*), jie laikyti privalomais teismams tarytum taip būtų išaiškinęs pats imperatorius. Taigi, oficialiai pripažinta, jog šiems teisininkams tenka tam tikras vaidmuo teisės kūrimo procese (*quibus permissum est iura condere*). Jų išaiškinimais privalėjo vadovautis ir privatinis ginčus nagrinėjantys teisėjai.

Klasikinio laikotarpio, kaip ir ankstesnių epochų, teisininkai užsiėmė didaktine ir moksline veikla. Teisės mokymas ir toliau išliko privataus pobūdžio ir grindžiamas asmeniniu kontaktu su klausytojais (*auditores*).

I ir II a. įkurtos dvi garsios teisės mokyklos (*sectae*): Sabiniečių (taip pat vadintų kasijiečiais) ir Prokuliečių. Joms priklausė garsiausi ano meto teisininkai. Mokyklų pavadinimai kilę ne iš įkūrėjų, bet vėlesnių jų vadovų vardų.

Prokuliečių mokykla įkurta Marko Antistijaus Labeono (mirė apie 21 m.). Tai vienas žymiausių romėnų teisininkų, karštas respublikinės valdymo formos šalininkas, daugelio veikalų, kaip antai, *Responsa*, *Epistulae*, pretorių ediktų komentarų, autorius. Mūsų dienas Labeono darbų fragmentai pasiekė per Justiniano iniciatyva parengtą romėnų teisės sąvadą. Jie pasižymi tikslumu, kritiškumu, aštria įžvalga.

Sabiniečių mokyklą įsteigė Kajus Atėjus Kapitais (miręs 22 m.), taip pat žymus teisininkas, tačiau savo talentu neprilygęs Labeonui. Jo veikalams būdingas konservatyvumas, sekimas pirmtakų išsakytomis nuomonėmis. Vėliau mokyklai vadovavo Masurijus Sabinas, garsaus veikalo *Libri tres iuris civilis* („Trys civilinės teisės knygos“), susilaukusio daugybės vėlesnių teisininkų komentarų (*libri ad Sabinum*), autorius, ir Lionginas Kasijus (I a.).

Romanistikos moksle kyla nemažai diskusijų dėl šių teisės mokyklų pobūdžio. Diskutuojama, ar tai buvusios teisės mokyklos *sensu stricto*, ar teisininkų, kuriuos vienijo pažiūrų giminingumas ir vadovų autoritetas, bendruomenės. Studijuojant romėnų privatinę teisę, galima priskaičiuoti

keliadesimt pozicijų įvairiais teisės klausimais, kuriais prokuliečių ir sabiniečių nuomonės skyrėsi, tačiau tai nėra principinės reikšmės dalykai. Mokyklų pažiūros išsiskirdavo tam tikrais konkrečiais klausimais. Pavyzdžiui, dėl vyrų pilnametystės amžiaus, sprendžiant problemą, kas – medžiagos savininkas ar specifikantas, turi būti laikomas daikto savininku *specificatio* (daikto perdirbimo) atveju, kokiais požymiais reikėtų vadovautis konstatuojant faktą, kad kūdikis gimė gyvas, ir pan.

2.3.3. Gajaus „Institucijos“ (*Institutiones*)

Ypatingą vietą klasikinio laikotarpio teisininkų gretose užima Gajus. Tai II a. gyvenęs teisininkas, kurio turimos biografijos žinios labai šykščios. Tai, jog šią asmenybę ir šiandien dengia tankus paslapties šydas, liudija vien faktas, jog žinome tik šio teisininko vardą. Gajus parašė daug veikalų, kaip antai, XII lentelių įstatymų komentarą, miesto pretoriaus edikto komentarą (*Libri ad edictum praetoris urbani*), *Res Cottidianae sive Aurea*, kurių fragmentai buvo įtraukti į Justiniano *Digesta*. Tačiau vēlesnėms kartoms Gajus geriausiai žinomas kaip elementaraus teisės pagrindų vadovo (*Institutiones*), kurio tekstas, pasirodęs apie 160 m., greičiausiai parengtas jo skaitytų paskaitų pagrindu, autorius. Šis veikalas išlikęs beveik visas. Originali jo versija, iš esmės be vēlyvesnių interpoliacijų buvo aptikta vokiečių istoriko ir filologo Bartholdo Niebhuro (1776–1831) 1816 m. Veronos katedros kapitulos bibliotekoje surastame Veronos palimpseste (t. y. daugiasluoksniame pergamente, kuriame ant Gajaus *Institutiones* vēliau buvo užrašyti šv. Jeronimo laišškai). Trūkstamos vietos papildytos 1927 bei 1933 m. Egipte rastuose papirusuose aptiktu *Institutiones* tekstu.

Gajaus „Institucijų“ reikšmė klasikinės romėnų teisės pažinimui neįkainojama. Tik dėl jų galima išsamiau susipažinti su tais romėnų teisės institutais, kuriuos Justiniano kodifikacija panaikino. Pavyzdžiui, legisakciniu procesu, *mancipatio, in iure cessio*. Šis veikalas taip pat rodo romėnų teisės institutų pokyčius, atveria galimybes gretinti klasikinį ir poklasikinį tam tikrų santykių teisinį reguliavimą. Tvarka, kuria Gajus „Institucijose“ išdėstė romėnų privatinės teisės institutus, turėjo lemiamos reikšmės Justiniano „Institucijų“ sistemai, taip pat paveikė ir privatinės teisės sistemos raidą vēlesniais laikais. Gajaus teisės manualas apima visus esminius romėnų privatinės teisės klausimus, kurie atskleidžiami pasinaudojant nauja teisės normų išdėstymo sistema. Pirmojoje knygoje Gajus nagrinėja

asmenų (teisės subjektų) teisę – *ius quod ad personas pertinet*. Antroje trečiojoje knygoje, apimančioje „teisę, susijusią su daiktais“ – *ius quod ad res pertinet*, nuosekliai nagrinėjamos daiktų klasifikacijos, daiktų įgijimo nuosavybės būdai, su tuo susijęs paveldėjimas, o galiausiai – prievolės, kilusios iš sutarčių (kontraktų) ir deliktų. Ketvirtojoje knygoje, apimančioje proceso teisę – *ius quod ad actiones pertinet*, pateikiamas ieškinių rūšių katalogas, pristatoma civilinio proceso eiga.

Savo amžininkų – klasikinio laikotarpio teisininkų, kontekste Gajus atrodo gana blankiai. Jis neturėjo *ius respondendi ex auctoritate principis*, jo veikalai nepasižymi minties aštrumu bei analizės gilumu. Vertinti Gajų imama gerokai vėliau – IV ir V a., t. y. jau poklasikiniame romėnų teisės raidos laikotarpyje. 426 m. imperatoriaus Valentiniano III išleistu „Įstatymu apie citavimą“ Gajus pripažintas vienu iš penkių teisininkų, kurio išaiškinimams suteiktas oficialaus teisės šaltinio statusas.

Mėginant glaustai apibendrinti šiandieninę Gajaus reikšmę, jo palikimo svarbą romėnų teisės pažinimui, verta prisiminti žymų lenkų romanistą K. Kolančyką (K. Kolańczyk), vaizdžiai pasakiusį, jog nors tarp romėnų teisinės literatūros korifėjų Gajus nebuvo pirmo ryškio žvaigždė, istorija suklostė taip, kad jo veikalas išliko, todėl ši žvaigždė šviečia arčiausiai mūsų, taigi – ir ryškiausiai⁷.

2.3.4. Imperatorių konstitucijos (*constitutiones principis*)

Principato laikotarpiu imperatoriai intensyviai leido naujus teisės normų aktus. Jų skelbiami potvarkiai vadinti konstitucijomis (*constitutiones principis*). Nuo II a. vidurio jos įgijo įstatymo galią. Gajus taip apibrėžia imperatoriaus konstituciją: *Constitutio principis est quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit, nem umquam dubitatum est, quin id legis vicem optineat*, t. y. „imperatoriaus konstitucija yra tai, ką imperatorius nustatė dekretu arba ediktu, arba laišku, ir niekuomet nekilo abejonių, jog tai turi įstatymo galią“ (G. 1, 5).

Konstitucijos atspindi vis labiau augantį imperatorių dominavimą teisės normų aktų leidybos srityje. Šie imperatorių leidžiami norminiai aktai apėmė praktiškai visas – tiek viešojo, tiek ir privataus gyvenimo sritis, tačiau daugiausiai dėmesio juose buvo skiriama valstybės santvarkos, admi-

7 Kolańczyk K. Prawo rzymskie. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Lexis NexisTM, 2001, p. 59.

nistracinės ir baudžiamosios teisės klausimų reglamentavimui. Skiriama keletas konstitucijų rūšių.

Ediktai (*edicta*) – tai bendrojo pobūdžio imperatorių potvarkiai, formos atžvilgiu panašūs į respublikinių magistratūrų ediktus. Jais buvo reguliuojami įvairių teisės šakų, tačiau dažniausiai vis dėlto – viešosios teisės srčiai priskiriami klausimai. Šie potvarkiai buvo skirti arba visai valstybei, arba konkrečiai provincijai, miestui. Paprastai ediktas galiodavo valdant jį išleidusiam imperatoriui. Plačiausiai žinomi imperatorių ediktų pavyzdžiai – iš esmės visiems imperijos gyventojams, išskyrus *peregrini dediticii*, Romos pilietybę suteikusi *constitutio Antoniniana*, kurią 212 paskelbė imperatorius Karakala; 313 m. Milano ediktas, įvedęs Romoje visų religijų lygybę; Teodosijaus I Didžiojo 380 m. Salonikuose paskelbtas ediktas (C. Th. 16, 1, 4 = C. J. 1, 1, 1), pripažinęs krikščionybę valstybine religija; 301 m. Diokleciano paskelbtas Maksimalių kainų ediktas (*edictum de maximis pretiis*), nustatęs aukščiausias galimas prekių ir paslaugų kainas.

Mandatai (*mandata*) *sensu stricto* buvo rašytinės tarnybinės instrukcijos, skiriamos aukštiesiems imperatoriaus administracijos pareigūnams (dažniausiai provincijų vietininkams) ir išdėstomos laiško forma. Gajus šios imperatorių konstitucijų rūšies nemini. Paprastai mandatai galiodavo valdant juos paskelbusiam imperatoriui ir daugiausiai buvo susiję su administracine ir baudžiamąja teise. Iš esmės jų turinį sudarė su teisės taikymu susijusių klausimų reglamentavimas. Kita vertus, kai kuriais atvejais mandatai turėdavo įtakos ir teisės subjektų privatiniams teisiniams santykiams. Pavyzdžiui, žinomi mandatai, kuriais kariams buvo nustatytas draudimas sudaryti santuoką, taip pat mandatai, reglamentavę karių testamentų sudarymo tvarką, draudę santuoką tarp provincijos vietininko, kol šis eina pareigas, ir tos provincijos moterų

Dekretai (*decreta*) – tai imperatoriaus paskelbti teismo sprendimai civilinėse arba baudžiamosiose bylose, kurias imperatoriaus teismas nagrinėdavęs pirmąja instancija arba apeliacine tvarka. Nors dekretu buvo išsprendžiama konkreti ginčo byla, dėl imperatoriaus autoritetingumo dekretas įgydavo visuotinai privalomo sprendimo pobūdį, atverdavo kelią naujų teisės institutų susiformavimui, nulemdavo atitinkamas teisės aiškinimo ir taikymo tendencijas. Teisėjai į juos atsižvelgdavo nagrinėdami analogiškas bylas. Savo sprendimais imperatoriai, pavyzdžiui, įvedė šeimos galvos valdžios ribojimus, numatė galimybę reikalauti atlyginimo (*honorarium*)

už intelektualinio pobūdžio paslaugų teikimą, įpareigoti įpėdinį įvykdyti fi-deikomisą. Itin didelės reikšmės turėjo garsusis Marko Aurelijaus dekretas (*decretum divi Marci*), nukreiptas prieš subjektinių teisių įgyvendinimą saviginos būdu.

Reskriptai (*rescripta*, lot. *rescribere* – „atsakyti raštu, parašyti atsakymą“) – tai rašytiniai imperatoriaus atsakymai į privačių asmenų, magistratų ar teisėjų pateiktus teisinius klausimus. Reskriptų reikšmingumą lėmė tai, jog imperatorius, šalindamas teisines abejones, išskildavusias konkrečiame procese, dažnai suformuluodavo naują teisės aiškinimo ir taikymo taisyklę (normą). Teismo sprendimas privalėjo būti priimamas atsižvelgiant į reskriptą su sąlyga, kad paklausime pateikta faktinė bylos sudėtis atitiko tikrovę. Teisėjui teko užduotis nustatyti faktinių aplinkybių tikrumą. Reskripta, panašiai kaip ir dekretais, buvo vadovaujamosi analogiškose bylose. Pradedant III a., atsižvelgiant į imperatoriaus autoritetą bei jo kanceliarijoje dirbančių teisininkų kvalifikaciją, reskriptai įgavo bendrųjų teisės normų (didesnės svarbos nei teisininkų nuomonės) pobūdį. Reskripta, be kita ko, buvo prisidedama ir prie vienodo teisės aiškinimo bei taikymo. Tai buvo būdas, kuriuo imperatoriai dažniausiai ir efektyviausiai imdavosi privatinių santykių teisinio reguliavimo. Pavyzdžiui, Antonijus Pijus reskriptu garantavo asmenų, šaukiamų paveldėti pretorių teisės testamento pagrindu, teisių apsaugą, Marko Aurelijaus reskriptai nemažai prisidėjo prie įskaitymo, kaip prievolių pasibaigimo būdo, įtvirtinimo.

Imperatorių konstitucijos

<i>Edicta</i>	Ediktai	Bendrojo pobūdžio potvarkiai
<i>Mandata</i>	Mandatai	Rašytinės tarnybinės instrukcijos
<i>Decreta</i>	Dekretai	Teismo sprendimai
<i>Rescripta</i>	Reskriptai	Rašytiniai atsakymai į teisinius klausimus
<i>Pragmaticae sanctiones</i>	Pragmatinės sankcijos	Bendrojo pobūdžio potvarkiai, ne tokie formalūs kaip ediktai

Pragmaticae sanctiones. Vėlyvosios imperijos laikotarpiu šiuo terminu buvo apibrėžiami bendrojo pobūdžio, tačiau ne tokie formalūs kaip ediktai, imperatorių potvarkiai. Pragmatinės sankcijos buvo laiško forma surašomos specialaus imperatoriaus kanceliarijos padalinio. Šiais potvarkiais, kurie daugiausia buvo susiję su viešuoju administravimu, taip pat teiktos privilegijos atskiroms asmenų grupėms, buvo atleidžiama nuo uždelstų mokėti mokesčių. Tokiais normų aktais Vakarų ir Rytų Romos imperatoriai patvirtindavo vienas kito ediktų galiojimą atitinkamose valstybės dalyse.

2.4. Poklasikinės romėnų teisės šaltiniai

Dominio laikais visa legislatyvinė valdžia nedalomai priklausė imperatoriui, kuris ją įgyvendino leisdamas konstitucijas, šiuo laikotarpiu įgijusias bendrųjų (visuotinių) įstatymų – *leges generales* vardą. Jos buvo gana gausios, todėl siekiant palengvinti teisės taikymą nuo III a. pabaigos imti sudarinėti imperatoriškosios teisės rinkiniai, vadinamieji kodeksai (*codices*).

Teisės mokslo lygis imperijos epochoje išgyveno nuosmukį. Praktinio teisės taikymo tikslais buvo rengiami privatūs teisės rinkiniai, kuriuose mėginta sisteminti imperatorių leidžiamus norminius aktus bei klasikinio laikotarpio teisininkų veikalų ištraukas.

Santykiškai savarankišku poklasikinės teisės raidos etapu galima laikyti Justiniano teisę. Šiuo laikotarpiu imperatoriaus Justiniano iniciatyva romėnų teisė susisteminta.

2.4.1. Imperatorių konstitucijų rinkiniai

Dominio laikotarpiu rengti imperatorių konstitucijų rinkiniai buvo vadinami kodeksais. Lotyniškas terminas *codex* reiškė ne tik imperatorių leistų norminių aktų rinkinį, bet apskritai knygą. Kodeksas, kaip knygos prototipas, buvo žinomas jau II a., o iki V a. pabaigos drauge su pergamentu, išplitusiu kaip rašymui naudojama priemonė, išstūmė iki tol vyravusį ritinį. Taigi, knygos formą įgavusių teisės rinkinių rengimas reiškė ne tik teisės, bet ir apskritai civilizacijos pažangą.

Anksstyviausieji imperatoriškosios teisės rinkiniai buvo neoficialūs, t. y. sudaryti ne valstybės iniciatyva, o privačių asmenų pastangomis.

Grigaliaus kodeksas (*codex Gregorianus*) – privatus imperatorių įstatymų rinkinys, sudarytas 291 arba 292 m. Jo autorius Grigalius, apie kurio gyvenimą ir veiklą išsamesnių žinių nėra. Greičiausiai tai buvo aukštas centrinės imperatoriaus administracijos pareigūnas, į rinkinį įtraukęs imperatorių nuo Hadriano iki Diokleciano valdymo metais paskelbtus reskriptus. Išlikęs ne visas kodekso tekstas, o tik nedideli jo fragmentai. Nedidelė jo dalis buvo panaudota rengiant vėlesnius rinkinius, visų pirma, Justiniano rinkinį.

Hermogeneso kodeksas (*codex Hermogenianus*), panašiai kaip ir ankstesnysis *codex Gregorianus*, buvo imperatorių norminių aktų rinkinys, parengtas valdant imperatoriui Dioklecianui. Rinkinio autorius – Hermogenesas, apie jo biografiją ir veiklą išsamesnių žinių nėra. Greičiausiai jis taip pat buvo aukštas centrinės imperatoriaus administracijos valdininkas, į parengtą teisės rinkinį veik išimtinai įtraukęs tik imperatoriaus Diokleciano 293 ir 294 m. išleistus teisės normų aktus. Rinkinys paskelbtas 295 m., o vėliau daug kartų leistas pakartotinai. Išliko nedideli teksto fragmentai. Kai kurie į Hermogeneso rinkinį patekę *leges generales*, vėliau įtraukti į kitus teisės sąvadus, taip pat ir į Justiniano rinkinį. *Codex Gregorianus* ir *codex Hermogenianus* teisės taikymo praktikoje beveik visiškai pakeitė originaluosius imperatorių normų aktus.

Pirmasis oficialus (valstybės iniciatyva parengtas) imperatorių įstatymų rinkinys – Teodosijaus kodeksas (*codex Theodosianus*), kurį 438 m. paskelbė Rytų Romos imperatorius Teodosijus II (408–450). Vakarų Romoje šio kodekso taikymą patvirtino imperatorius Valentinianas III (425–455). Teodosijaus iniciatyva pradėtas teisės sisteminimo darbus įgyvendino specialiai šiuo tikslu suformuota komisija.

Rengiant Teodosijaus kodeksą, buvo užsimota susisteminti ne vien *leges* (imperatorių konstitucijas), bet ir *ius* (teisę, išdėstyta teisininkų veikaluose), tačiau komisijai pavyko įgyvendinti tik pirmąjį uždavinį. „Kodekse“ surinkti *leges generales*, išleisti nuo imperatoriaus Konstantino Didžiojo (306–337), pirmojo krikščioniško valdovo, iki Teodosijaus II (įskaitytinai) valdymo. Imperatorius suteikė teisę komisijai atlikti pakeitimus konstitucijų tekstuose, kaip antai, daryti sutrumpinimus, šalinti pasenusius, praktikoje nebevartojamus terminus, skaidyti konstitucijų tekstus ir jų fragmentus išdėstyti skirtinguose „Kodekso“ skyriuose. Į rinkinį įtraukti, visų pirma, su viešąja (konstitucine, administracine, baudžiamąja) teise susiję reskriptai.

Privatinės ir proceso teisės sričių dalykams skirtų reskriptų „Kodekse“ kur kas mažiau. *Codex Theodosianus* sudarė 16 knygų, kurios buvo dalijamos į skyrius (*titulus*). Skyriuose, laikantis chronologinės sekos, buvo išdėstytos atskiros konstitucijos.

Pasirodžius Teodosijaus kodeksui, aktyvi legislatyvinė imperatorių veikla nenutrūko. Po Teodosijaus kodekso imperatorių leisti teisės normų aktai Vakarų Romoje surinkti į privatų rinkinį, pavadintą *Novellae posttheodosianae*. Į rinkinį įtrauktos 83 konstitucijos, išleistos 438–468 m.

2.4.2. Poklasikinio laikotarpio jurisprudencija. Mėginimai sisteminti teisės doktriną ir palengvinti jos taikymą teismų praktikoje

Dominio laikotarpiu teisės mokslas patyrė reikšmingų permainų. Teisininkai, dažniausiai dirbę įvairiuose imperatoriaus administracijos padaliniuose, iš esmės nekūrė naujų, originalių veikalų. Rašytinė teisės žinovų veikla buvo labiau orientuota į klasikinės epochos teisininkų veikalų adaptavimą bei pritaikymą prie socialinių ir ekonominių laikmečio sąlygų. IV–VI a. formavosi teisė, kuri kai kada įvardinama kaip *ius vulgaris* ir romanistinėje literatūroje pateikiama kaip klasikinės jurisprudencijos priešybė. Teisės taikymo praktikos poreikiai, taip pat bendras teisinės kultūros lygis nulėmė tai, kad turinio skurdumu ir forma (joje atsakyta daugelio klasikinėje teisėje taikytų juridinių konstrukcijų ir diferenciacijų) ji neprilygo klasikinei teisei.

Tam tikras teisės mokslo renesansas pastebimas V a. Tai, visų pirma, sietina su Rytų Romoje Berite (dabar – Beirutas) ir Konstantinopolyje (dabar – Stambulas) įsteigtų valstybinių teisės mokyklų veikla. Veikiant šiems teisinės minties sklaidos centrums besivystanti Rytų Romos jurisprudencija prisidėjo prie teisės stabilizavimo tendencijų, pasireiškusių, pirmiausia, imperatorių konstitucijų rinkinių bei Justiniano rinkinio parengimu.

Senosios, klasikinio laikotarpio teisės doktrinos (*ius*) taikymas dominio laikais tapo labai sudėtingas. Viena iš tai nulėmusių priežasčių buvo didelė jos apimtis, antroji – dažnai abejonių keliantis jurisprudencijos veikalų autentiškumas. Be to, neretai skirtingų klasikinio laikotarpio *iuris prudentes* nuomonės atskirais teisiniais klausimais buvo prieštaringos (*ius controversium*). Tai nulėmė būtinumą nustatyti apibrėžtesnę teisininkų

nuomonių citavimo ir naudojimo teismo procese tvarką. Pirmasis šią problemą mėgino spręsti imperatorius Konstantinas Didysis, tam paskyręs dvi konstitucijas (321 ir 328 m.). Pirmąja iš jų neabejotinai autoritetu pripažinti Papiniano veikalai, o antrąja, be kita ko, oficialiu teisės šaltiniu pripažintos Pauliaus autorystei priskiriamos *Sententiae Pauli*. Kur kas detaliau teisės doktrinos citavimo teismų praktikoje klausimą reglamentavo imperatorius Valentinianus III, 426 m. išleidęs vadinamąjį „Įstatymą apie citavimą“ (atsižvelgiant į šio norminio akto paskelbimo vietą dar vadinamą Ravenos konstitucija). Privalomąją galią teismų praktikoje imperatorius oficialiai paskelbė turint penkių klasikinio laikotarpio teisininkų veikalus. Tai 4 žymiausi klasikinio laikotarpio *iuris prudentes*, turėję imperatoriaus suteiktą *ius respondendi ex auctoritate principis* – Papinianas, Paulius, Ulpianas ir Modestinas. Be šių klasikinės teisės autoritetų, oficialaus teisės šaltinio statusas suteiktas ir Gajaus darbams. Nuo to laiko jų nuomonėmis visuomet buvę galima remtis teisme. Jeigu konkrečiu teisiniu klausimu minėtų penkių teisininkų nuomonės nesutapdavusios, teisėjas privalėdavęs paisyti daugumos nuomonės. Jei nuomonės pasiskirstydavo po lygiai, lemiamos reikšmės turėjo Papiniano išsakyta pozicija. Jei Papinianas tuo klausimu nuomonės nebūdavo išreiškęs, o kitų nuomonės pasiskirstydavo po lygiai, klausimo sprendimas buvo paliekamas teisėjo diskrecijai.

Praėjus 12 metų po Ravenos konstitucijos išleidimo, ji buvo įtraukta į Teodosijaus kodeksą ir ėmė galioti taip pat ir Rytų Romoje. Tai nebuvo originalios konstitucijos versijos inkorporavimas. Konstitucija papildyta klauzule, jog privalomo teisės šaltinio galią išsaugo ir kitų teisininkų veikalai, jei šiuos teisininkus savo darbuose cituoja kuris nors iš penkių Ravenos konstitucijoje paminėtų *iuris prudentes*. Ši klauzulė iš esmės paneigė reformą, kurią mėginta įgyvendinti Ravenos konstitucija, nes klasikinio laikotarpio pabaigos teisininkai, o ypač Ulpianas, itin dažnai citodavo savo pirmtakus. Vadinasi, ir toliau teismų praktikoje buvo galima cituoti iš esmės visą senąją *ius*.

Kalbant apie poklasikinio laikotarpio teisės mokslą, minėtini ir kai kurie svarbesnieji teisės rinkiniai, sujungę adaptuotus klasikinio laikotarpio teisininkų darbus (senąją *ius*) bei imperatorių įstatymus (*leges*).

Sententiae Pauli (Pauliaus „Sentencijos“) – tai poklasikiniu laikotarpiu parengti teisės pagrindai. *Sententiae Pauli* greičiausiai buvo parengtos III a. pabaigoje, valdant imperatoriui Dioklecianui. Rinkinys sudarytas Pauliaus

veikalų pagrindu; padalintas į penkias knygas, o šios savo ruožtu į skyrius (*tituli*) ir fragmentus. Rinkinyje susisteminta medžiaga buvo daugiausiai susijusi su private teise. Tai manualo arba kompendiumo tipo rinkinys, kuriame išdėstytos elementarios teisės srities žinios. Aiškus medžiagos išdėstymas ir teisinis preciziškumas lėmė didelį *Sententiae Pauli* pripažinimą. Kaip minėta, Konstantinas Didysis paskelbė šį rinkinį oficialiu teisės šaltiniu, 328 m. konstitucijoje *expressis verbis* pabrėždamas jo privalumus. Savo ruožtu tokią nuostatą patvirtino ir 426 m. „Įstatymas apie citavimą“, priskyres Paulių cituojamų teisininkų penketui.

Regulae Ulpiani (Ulpiano „Taisyklės“, dar vadinamos *Tituli ex corpora* arba *Epitome Ulpiani*) – tai elementaraus pobūdžio teisės rinkinys, parengtas III a. pabaigoje arba IV a. pradžioje. Jį rengiant daugiausiai naudotasi Gajaus *Institutiones* bei Ulpiano ir Modestino veikalų medžiaga.

Fragmenta Vaticana („Vatikano ištraukos“) – poklasikiniu laikotarpiu (greičiausiai apie 320 metus) parengtas, santykinai didelės apimties rinkinys. Rinkinio pavadinimą nulėmė tai, kad jo tekstas 1821 m. buvo surastas Vatikano bibliotekoje. Jame susistemintos Papiniano, Pauliaus, Ulpiano darbų bei *codex Gregorianus* ir *codex Hermogenianus* ištraukos.

Collatio legum Mosaicarum et Romanorum (Mozės ir romėnų įstatymų rinkinys) – santykinai nedidelės apimties, nežinomo autoriaus ir greičiausiai vakarinėje valstybės dalyje parengtas rinkinys. Visas jo tekstas nėra išlikęs, o sąvado parengimo laikas kelia diskusijų. Greičiausiai tai galėjusi būti IV a. pabaiga. *Collatio* susisteminti iš dalies modifikuoti klasikinio laikotarpio teisininkų (Gajaus, Papiniano, Pauliaus ir Modestino) darbų, taip pat iš *codex Gregorianus* ir *codex Hermogenianus* paimtų imperatorių konstitucijų fragmentai. Rinkinyje gretinami į lotynų kalbą išversti Mozės įstatymai bei romėnų teisė.

2.4.3. Justiniano teisės sąvadas

VI a. pradžioje rytinėje Romos imperijos dalyje taikytą teisę sudarė dvi dalys: klasikinės epochos teisės doktrinoje išdėstyta *ius* bei imperatorių leidžiami *leges*. Įvairios teisės nuostatos buvo išsklaidytos skirtinguose, didelės apimties šaltiniuose, neretai kontroversiškos, o kai kuriais atvejais ir pasenusios, nebeatitinkančios Rytų Romoje besiklostančių socialinių santykių, ūkio sistemos. Vienintelis galimas šių problemų sprendimo būdas buvo naujo teisės rinkinio parengimas.

Sudėtingo teisės tvarkymo ir sisteminimo uždavinio įgyvendinimo ėmėsi imperatorius Justinianas I, tituluojamas Didžiuoju, valdęs 527–565 m. Įžengęs į imperatoriaus sostą, svarbiausiais sau keliamais tikslais Justinianas paskelbė esant prarastų vakarinių imperijos žemių susigrąžinimą, vienos religijos visoje valstybėje įtvirtinimą bei teisinės sistemos unifikavimą.

Teisės sisteminimo uždavinio realizavimą imperatorius patikėjo iškiliam teisininkui Tribonianui, anuomet ėjusiam aukštas centrinių magistratūrų viršininko (*magister officiorum*) bei teisingumo ministro (*quaestor sacri palatii*) pareigas. Tribonianas ėmėsi vadovauti imperatoriaus sudarytai kodifikacinei komisijai, į kurią įtraukti žymūs teisės teoretikai ir praktikai.

Jai skirtą užduotį komisija įvykdė per palyginti trumpą laiką – septynerius metus (528–534 m.).

Justiniano teisės sąvadas pradėtas rengti nuo imperatorių konstitucijų (*leges*) sisteminimo. 529 m. paskelbtas Justiniano *Codex* – imperatorių leidžiamų teisės normų aktų ištraukų sąvadas. Vėliau nuosekliai pereita prie „senosios teisės“ (*ius vetus*) tvarkymo ir sisteminimo. Komisijos darba ypač komplikavo „senojoje teisėje“ dažnai pasitaikydavusios prieštaringos nuomonės tam tikrais teisės klausimais (*ius controversium*). Kai kuriuos esminės reikšmės turėjusius prieštaravimus Justinianas pašalino jau po pirmosios rinkinio dalies – „Kodekso“ paskelbimo. Šiems klausimams spręsti skirtos konstitucijos surinktos į 530 m. paskelbtą provizorinio pobūdžio rinkinį *Quinquaginta decisiones* („50 sprendimų“). Tai iš esmės palengvino komisijos, rengusios teisės doktrinos veikalų ištraukų rinkinį – 533 m. paskelbtus *Digesta*, arba *Pandectae*, darbą. Prieš pasirodant pastarajai rinkinio daliai, dienos šviesą išvydo dar viena – tai teisės didaktikos tikslams skirtos, manualo tipo Justiniano *Institutiones*.

Paskelbus *Institutiones* ir *Digesta* akivaizdus ir neišvengiamas tapo 29 m. paskelbto *Codex* revizavimo būtinumas. Antroji „Kodekso“ redakcija, kurią parengus kodifikacinės komisijos darbas buvo baigtas, pasirodė 534 m. Po rinkinio sudarymo imperatorius Justinianas valdė dar 30 metų (iki savo mirties 565 m.). Atsižvelgdamas į einamuosius reikalus, jis leido naujus norminius aktus. Norminiai aktai, kuriuos Justinianas išleido po rinkinio parengimo, vadinami novelomis (*Novellae*). Kai kurios novelos turėjo nemažos reikšmės reformuojant kai kuriuos privatinės teisės institutus, pavyzdžiui, paveldėjimą pagal įstatymą.

2.4.3.1. Justiniano kodeksas (*Codex*)

Kodeksas – tai imperatorių konstitucijų rinkinys. Kaip minėta, būta dviejų jo redakcijų. 528 m. konstitucija *Haec* Justinianas sudarė pirmąją kodifikacinę komisiją (į ją įėjo 10 asmenų, daugiausiai aukštų valstybės administracijos valdininkų), kuriai patikėta parengti imperatorių įstatymų (*leges*) rinkinį. 529 m. paskelbtas *Codex*, vėliau mokslinėje literatūroje pavadintas *Codex vetus* („Senasis kodeksas“), kurio tekstas iki mūsų dienų neišliko. Parengus kitas rinkinio dalis (t. y. *Digesta* ir *Institutiones*), paaiškėjo, jog kodeksas neatitinka naujos teisinės tvarkos, todėl jis buvo panaikintas. 533 m. Justinianas sudarė naujos sudėties komisiją, vadovaujamą Triboniano, į kurią įėjo Berite teisę dėstęs profesorius Dorotėjus bei trys teisės praktikai (advokatai). Komisija, pasinaudodama pirmąja kodekso redakcija bei „50 sprendimų“ medžiaga, parengė naują imperatorių teisės sąvado redakciją. Jai suteikta teisė atitinkamai modifikuoti imperatorių įstatymus. 534 m. išleista konstitucija *Cordi* buvo paskelbtas naujasis *Codex Iustinianus*. Literatūroje ši kodekso redakcija įvardinama kaip *Codex repetitae praelectionis*. Rinkinį sudaro 12 knygų, kurios savo ruožtu skaidomos į skyrius (*tituli*) (apie 765 titulai), o juose chronologine tvarka išdėstytos imperatorių konstitucijos (*leges*), pradedant nuo seniausiųjų (iš viso apie 4600 konstitucijų). Atskirų konstitucijų pradžioje yra *inscriptio*, kurioje įrašomas konstituciją išleidusio imperatoriaus vardas bei nurodomi subjektai, kuriems konstitucija adresuojama. Konstitucijos pabaigoje esama *subscriptio*, kur nurodoma konstitucijos išleidimo data ir vieta, konstitucijos galiojimo teritorija, tačiau, sudarius kodeksą, į jį įtrauktos konstitucijos tapo visuotinai privaloma teise. Kaip minėta, Justiniano kodekse surinkta per 4600 konstitucijų, išleistų pradedant Hadriano ir baigiant Justiniano valdymu (pastarojo tik konstitucijos, išleistos iki 534 m.). Didžiausiąją „Kodekso“ dalį sudaro valdant Severų dinastijai bei imperatoriui Dioklecianui paskelbtos konstitucijos.

2.4.3.2. Justiniano „Digestai“ (*Digesta seu Pandectae*)

Digesta (lot. *digerere* – „sutvarkyti, surūšiuoti, klasifikuoti“), dar vadinama – *Pandectae* (gr. *pandectae* – knyga, kurioje surinktos visos kurios nors srities žinios) – tai oficialus, daugiausiai klasikinio laikotarpio teisininkų darbų ištraukas apimantis rinkinys, kuriam suteikta įstatymo galia.

Digesta parengiamuosius darbus atliko 530 m. Justiniano sudaryta 17 narių komisija. Komisijai vadovavo Tribonianas. Be jo, į komisijos sudėtį įėjo keturi teisės profesoriai (Dorotėjas ir Anatolijus iš Berito bei Teofilis ir Kratinas iš Konstantinopolio), taip pat teisininkai, užsiimantys teisės taikymu (advokatai). Jai patikėtą užduotį komisija įvykdė palyginti sparčiai (per trejus metus vietoj planuotų dešimties). Parengtą rinkinį imperatorius Justinianas paskelbė 533 m. pabaigoje išleisdamas konstituciją *Tanta*.

Komisijos tikslas buvo apdoroti *ius vetus*, t. y. atrinkti tai, kas vertingiausia, iš gausaus ir turtingo rašytinio klasikinės jurisprudencijos palikimo ir taip palengvinti šios romėnų teisės dalies taikymą. Rinkinio rengėjai panaudojo apie du šimtus jurisprudencijos veikalų, kurie priskiriami beveik keturioms dešimtims skirtingų autorių. Didžioji jų dalis – klasikinės jurisprudencijos veikalai. Be to, „Digestuose“ esama ir trijų ikiklasikinio (respublikos) bei dviejų poklasikinio laikotarpio teisininkų raštų fragmentų. Pusę visos „Digestų“ medžiagos, kuri daugiausiai susijusi su private teise, sudaro Ulpiano ir Pauliaus raštų fragmentai. Baudžiamajai teisei paskirtos vos dvi knygos, pramintos „keliančiomis baimė“ (*libri terribiles*).

Rinkinio rengėjus imperatorius įgaliojo atlikti interpoliacijas. Šis terminas (lot. *interpolatio* – „perdirbimas, pakeitimas“) reiškia teisininkų tekstuose padarytus pakeitimus, pavyzdžiui, sutrumpinimus, terminų unifikavimą. Siekdama pritaikyti teisę aktualiems visuomenės poreikiams, kai kuriuose tekstuose komisija atliko ir turinio pakeitimų. Pavyzdžiui, kai kuriais atvejais esmė buvo kardinaliai keičiama pridodant arba šalinant neigimą žymintį žodį *non*.

Digesta sudaro 50 knygų, kurios savo ruožtu skirstomos į skyrius (*tituli*) ir skiltis (*fragmenta*). Viduramžiais didesnės apimties skiltys imtos dalinti į paragrafus. Rinkinys veik išimtinai susijęs su private teise ir civiliniu procesu.

50 knygų skaičius buvo numatytas iš anksto. Šios nuostatos buvo laikomasi greičiau mechaniškai, nes atskiros „Digestų“ knygos yra nevienodos apimties, o jose išdėstyta medžiaga kartais esti labai įvairi. Rengdama „Digestus“, komisija atrinko daugiau nei 2000 *libri*. Literatūroje nurodoma, jog šios medžiagos apimtis buvusi mažiausiai 20 kartų platesnė nei galiausiai įtraukta į „Digestus“. Greito ir efektyvaus kodifikacinės komisijos darbo metodai nuo seno diskutuojami romanistikos moksle. Pastaruoju metu beveik visuotinai pritariama vokiečių mokslininko Friedricho

Bluhmo (1797–1874) iškeltai versijai. Pasak jo, rengiant rinkinį, komisijos nariai pasidalino į tris darbo grupes. Joms paskirtos apdoroti trys teisės mokslo veikalų „masės“: sabiniškoji, susidedanti iš darbų, skirtų komentuoti garsųjį Masurijaus Sabino veikalą *libri tres iuris civilis*. Kitaip tariant, tai buvo *ius civile* komentarai, iš kurių reikšmingiausiais rengiant „Digestus“ laikytini Pauliaus ir Ulpiano *libri ad Sabinum*; ediktinė, į kurią įtraukti daugiausiai pretorių edikto komentarai; papinianiškoji, susidedanti, visų pirma, iš Papiniano *Responsa* ir *Quaestiones*, taip pat iš Papiniano veikalų komentarų, parašytų jo amžininkų.

Kai kuriose iš minėtų „masių“ būta ir kitų teisininkų raštų ištraukų, kurios greičiausiai prijungtos darbo metu. Iš jų sudaryta atskira, nedidelės apimties „masė“, pavadinta *appendix* („papildymas“, „priedas“).

Iš skirtingų „masių“ atrinkti fragmentai plenariniuose komisijos posėdžiuose buvo dėstomi į atskirus „Digestų“ skyrius.

Digesta teksto rankraščių išlikę nemažai. Seniausias (nedaug vėlesnis už originalą, nes surašytas VI a. pabaigoje – VII a. pradžioje) 1050 m. rastas Pizoje, o nuo 1406 m. saugomas Florencijoje. Šis rankraštis, vadinamas *Littera Pisana* (pagal radimo vietą) arba *Littera Florentina* (pagal saugojimo vietą), apima visą „Digestų“ tekstą.

2.4.3.3. Justiniano „Institucijos“ (*Institutiones*)

Institucijos (*Institutiones seu Elementa*) – tai teisės pradmenys, kuriems suteikta įstatymo galia. Rinkinį parengė trijų asmenų komisija, į kurios sudėti įėjo Tribonianas (pirmininkaujantysis) bei du teisės profesoriai – Teofilis iš Konstantinopolio ir Dorotėjas iš Berito. Institucijos buvo paskelbtos 529 m. (šiek tiek anksčiau nei Digestai) Justinianui išleidus konstituciją *Imperatoriam*. Pagrindinė medžiaga, kurią studijavo „Institucijas“ rengusi komisija, buvo Gajaus *Institutiones*, taip pat jam priskiriamas veikalas *Res Cottidianae sive Aurea*, kiti elementaraus (didaktinio) pobūdžio klasikinio ir poklasikinio laikotarpių veikalai, įvairios imperatorių konstitucijos. Rinkinio struktūra iš esmės pagrįsta Gajaus „Institucijose“ įtvirtinta sistema: *personae – res – actiones*. Kaip ir Gajaus vadovėlis, Justiniano „Institucijos“ susideda iš keturių knygų, o šios savo ruožtu skirstomos į skyrius (*tituli*) su antraštelėmis (rubrikomis) bei paragrafus. Pagrindiniai „Institucijų“ bruožai yra dogmatiškumas, abstraktumas, anonimiškumas, autoritetingumas.

Pastarasis požymis reiškia, jog pagrindiniai teisės dalykai yra dėstomi taip, tarytum pats imperatorius juos aiškintų skaitantiesiems. „Institucijų“ rankraščių išlikę kur kas daugiau nei „Digestų“ (apie 300), tačiau ankstyviausieji yra tik iš IX amžiaus.

2.4.3.4. Justiniano novelos (*Novellae*)

Justiniano novelos (*Novellae Iustiniani, Novellae leges, Novellae constitutiones*) – tai ne Justiniano iniciatyva parengto rinkinio dalis, bet nauji teisės normų aktai, kuriuos Justinianas leido jau po rinkinio sudarymo (535–565 m).

Žodis „novelos“ šiandien yra virtęs bendroju teisės terminu, reiškiančiu naujus teisės normų aktus, *ex parte* papildančius arba pakeičiančius galiojančią teisę. Pavyzdžiui, žymus tarpukario Lietuvos teisininkas Kazys Šalkauskis 1935 m. paskelbė Nepriklausomybės laikotarpiu išleistų įstatymų, kuriais buvo keičiami, pildomi, nepriklausomos valstybės gyvenimo sąlygoms pritaikomi receptuoti Rusijos imperijos ir kitų okupacinių valstybių įstatymai, rinkinį ir pavadino jį „Lietuvos novelomis“. Teisės turinio modifikavimas atsižvelgiant į besikeičiančias socialines ir ekonomines sąlygas neretai įvardinamas kaip teisės novelizavimas.

Didžioji dalis novelų buvo parašytos graikų kalba (Bizantijoje lotynų kalbos mokėjimas nebuvo visuotinai paplitęs reiškinys), o tik nedaugelis – lotyniškai. Nedidelė novelų dalis buvo išleista abiem kalbomis. Šie Justiniano leisti teisės normų aktai buvo daugiausiai susiję su viešąja (ypač su administracine bei bažnytine) teise. Privatines teisės srityje išleistos novelos daugiausiai susijusios su šeimos ir paveldėjimo teise.

Novelos yra struktūrizuojamos į *capita* ir paragrafus. Pradžia yra vadinama *praefatio*, o pabaiga – *epilogus*.

Novelos nebuvo susistemintos jokiame oficialiame, tačiau išliko trys privatūs jų rinkiniai. Į *Epitome Iuliani* įtrauktos 124 novelos, išleistos 534–540 m. laikotarpiu. Jos pateikiamos abėcėlės tvarka, lotynų kalba. Šis rinkinys – tai Juliano (iš čia kilęs ir rinkinio pavadinimas) – žinomo su Konstantinopolio mokyklos veikla siejamo teisės profesoriaus, veiklas. Rinkinys buvo skirtas vakarinei valstybės daliai, visų pirma, Italijai. Jį ypač vertino glosatoriai. *Authenticum* – 134 novelų, išleistų 535–56 m. laikotarpiu, rinkinys, parengtas lotynų kalba. Rinkinyje yra pateikiamas originalus lotynų kalba Justiniano paskelbtų novelų tekstas. Tų, kurios

buvo paskelbtos graikiškai, tekstas išverstas į lotynų kalbą. Į valdant Tiberijui II (578–582) parengtą „Graikiškąjį“ rinkinį pradžioje įtrauktos 168 novelos originalo kalba (lotynų arba graikų), tačiau humanistų atrastuose išlikusiuose rankraščiuose pateikiamos tik lotyniškų novelų santraukos graikų kalba, o kai kurios iš jų visiškai pašalintos. Be Justiniano novelų, šis rinkinys apėmė taip pat ir jo įpėdinių, t. y. Justino II (4 konstitucijos), Tiberijaus (3 konstitucijos), paskelbtas konstitucijas bei pretorianų prefekto ediktus (3).

2.4.3.5. *Corpus Iuris Civilis*

Corpus Iuris Civilis – tai viduramžiais pradėtas vartoti bendras trijų Justiniano kodifikacijos dalių (*Institutiones Iustiniani*, *Digesta Iustiniani* bei *Codex Iustiniani*) bei Justiniano novelų pavadinimas. Šis pavadinimas įsigalėjo XVI šimtetyje, kai Prancūzijoje romėnų teisės studijas puoselėjusios humanistų mokyklos įkūrėjas Dionizijus Gothofredas (1549–1622) 1583 m. Ženevoje pirmą kartą vienu leidiniu išleido Justiniano teisės rinkinį bei Justiniano novelas. Šis leidinys, pavadintas *Corpus Iuris Civilis*, taip siekiant jį atskirti nuo analogiško kanonų teisės sąvado – *Corpus Iuris Canonici*. *Corpus Iuris Civilis* laikomas žymiausiu teisės paminklu, užtikrinusiu romėnų teisės gyvavimą, jos studijas ištikus vėlesnius šimtmečius. Ir šiandien *Corpus Iuris Civilis* lieka svarbiausias romėnų teisės pažinimo ir išsamiausios informacijos apie ją šaltinis.

2.5. Romėnų teisės raida po imperatoriaus Justiniano. Bizantiškoji romėnų teisė ir jos rinkiniai

Po imperatoriaus Justiniano mirties (565 m.) Rytų Romos imperijoje (Bizantijoje) formaliai ir toliau liko galioti Justiniano sąvadas. Teorinė rinkinio reikšmė nekelia abejonių: tai buvo teisės didaktikos pagrindas, tačiau didesnės svarbos teisės taikymui Justiniano rinkinys Bizantijoje neturėjo. Visų pirma, jis neatitiko socialinių ekonominių šios valstybės gyvenimo sąlygų. Įtakos tam, kad Justiniano rinkiniu Bizantijoje nebuvo naudojama teisės taikymo praktikoje, turėjo ir tai, kad jis parašytas lotynų kalba, kuri Rytų Romoje nebuvo visuotinai paplitusi (čia vyravo graikų kalba). Nuo VII a. Bizantijos imperatoriai ėmėsi iniciatyvos pritaikyti Justiniano rinkinį šios valstybės ir to meto sąlygoms. Vienas po kito imami leisti teisės, kuri

romanistinėje literatūroje vadinama bizantiškąja romėnų teise, rinkiniai. Paminėsime reikšmingiausius iš jų. Teofiliaus „Parafrazės“ – tai laisvas Justiniano „Institucijų“ (*Institutionum paraphrasis Graeca*) vertimas į graikų kalbą, kurio autorius greičiausiai buvo Konstantinopolio teisės mokyklos profesorius Teofilus, talkinęs Tribonianui rengiant „Institucijas“, taip pat „Digestus“ ir pirmąją Justiniano kodekso redakciją. *Ekloga* (*Ekloge ton nomon*) – šis Isaurų dinastijai priklausiusių Bizantijos imperatorių Leono III ir Konstantino V nurodymu parengtas sąvadas buvo Justiniano rinkinio santrauka graikų kalba; nesudėtingas ir palyginti nedidelis civilinės ir baudžiamosios teisės normų rinkinys, paskelbtas 726 arba 741 m. Šis rinkinys Bizantijoje taikytas itin plačiai. „Bazilikos“ (*basilica* – „imperatoriškoji teisė“) – tai reikšmingiausias ir plačiausias Justiniano rinkinio pagrindu graikų kalba parengtas teisės sąvadas. Jo rengimas pradėtas valdant Makedonų dinastijos imperatoriui Bazilijui I (867–888), o baigtas X a. pradžioje, viešpataujant jo įpėdiniui Leonui VI Filosofui (866–912). „Bazilikose“ surinkta medžiaga buvo veik išimtinai susijusi su baudžiamąja teise. Tai didelės apimties rinkinys, suskirstytas į 60 knygų, o šios savo ruožtu – į skyrius (*tituli*), fragmentus, kurie kai kada dar dalinami į paragrafus. Atskiruose „Bazilikų“ skyriuose surinkti perfrazuoti Justiniano *Digesta*, *Institutiones*, *Novellae* fragmentai. Praktikos reikmėms buvo rengiami sutrumpinti (adaptuoti) „Bazilikų“ tekstai. Kaip reikšmingiausią šios rūšies rinkinį dera paminėti *Hexabiblos* („Šešiaknygį“) – iš šešių knygų susidedančią Justiniano rinkinio santrauką, kurią 1345 m. parengė Salonikų teisėjas Konstantinas Harmenopulas. Nors šis rinkinys buvo paprasta kompiliacija, kurią žymus XIX a. vokiečių romanistas Alfredas Pernice paniekinančiai vadino „santraukų santraukų santrauka“, būtent nedidelė rinkinio apimtis ir nesudėtingas jo pobūdis lėmė nepaprastą populiarumą. „Šešiaknygis“ pergyveno Bizantijos žlugimą ir plačiai taikytas Balkanų valstybėse. Praėjus 500 metų po jo parengimo, *Hexabiblos* paskelbtas galiojančia Graikijos teise ir tokia išliko iki Graikijos civilinio kodekso paskelbimo 1946 m. Iki Spalio revoliucijos „Šešiaknygis“ buvo ir oficiali bei privaloma Besarabijos (kaip tuomet vadinta dabartinės Moldovos teritorija) teisė. Per Bizantijos teisės paminklus romėnų teisė netiesiogiai veikė Pietų ir Rytų Europos valstybių teisę. Tam tikra bizantiškosios, o per ją ir originaliosios romėnų teisės įtaka pastebima Lietuvos Statutuose.

2.6. Romėnų teisės istorija po Vakarų Romos žlugimo ir jos vaidmuo Vakarų Europos teisės raidai.

Romėnų teisės recepcija

Žlugus Vakarų Romos imperijai, buvusiose jos teritorijose buvo taikoma adaptuota romėnų teisė. Germanų valdovai, likdami ištikimi personalinio teisės taikymo principui, leido oficialius teisės rinkinius, skirtus jų užkariauotose teritorijose gyvenantiems romėnų kilmės asmenims. Šie rinkiniai, apėmę tiek *leges*, tiek ir *ius*, vadinti vienu bendru vardu – *leges Romanae Barbarorum*. Kai kurie svarbiausieji iš jų paminėtini. *Lex Romana Visigothorum (Breviarium Alarici)* – gana didelės apimties rinkinys, skirtas Vestgotų valstybėje (įsikūrusioje dabartinės pietų Prancūzijos teritorijoje; jos sostinė buvo Tulūza) gyvenusiems romėnų kilmės piliečiams. Kodeksas išleistas 506 m. karaliaus Alariko II (482–507) nurodymu. Rinkinys parengtas ankstesnių kodeksų, visų pirma, *codex Theodosianus*, taip pat teisininkų raštijos (daugiausia panaudojant *Sententiae Pauli* bei *Epitome Gai* – V a. parengtą Gajaus *Institutiones* santrauką) pagrindu. Šis kodeksas iki XII a. galiojo pietinėje Prancūzijos dalyje (visų pirma, Akvitanijoje) bei Ispanijoje. *Lex Romana Burgundiorum* – kodifikacija, skirta Burgundų karalystėje (ši valstybė buvo nusidriekusi Ronos vidurupio ir aukštupio pakrantėse) gyvenantiems nukariautiems romėnų kilmės gyventojams. Rinkinys parengtas apie 500 m. karaliaus Gundobado (474–516) iniciatyva. Jį rengiant remtasi, pirmiausia, Teodosijaus kodeksu bei teisininkų raštija (daugiausia *Sententiae Pauli*). Kai kurios nuostatos patyrė burgundų teisės įtaką ir buvo modifikuotos. *Edictum Theodorici* – tiek gotams, tiek užkariautiems romėnams skirtas teisės rinkinys, kurio parengimo (apie 500 m.) iniciatyva priskiriama ostrogotų karaliui Teodorikui I Didžiajam (489–526).

Nusistovėjus ekonominiam gyvenimui (tai įvyko XI–XIII a.) Europoje iškilo universalesnio pobūdžio ir labiau išplėtotos teisės, kuri galėtų tenkinti vis sparčiau besivystančios prekybos ir amatų poreikius, būtinybė. Sėkmingai įgyvendinti šį uždavinį galėjo romėnų teisė, tačiau ji buvo gerokai primiršta. Romėnų teisės renesansas prasidėjo drauge su pirmųjų universitetų Europoje steigimu ir Glosatorių mokyklos įkūrimu. Glosatorių darbuose *de novo* suspindo romėnų teisės preciziškumas, tobulumas, romėnų jurisprudencijos turtingumas. Šios mokyklos ištakos siejamos su žymaus mokslininko Irnerijaus († apie 1125 m.), kuris XII a. pradžioje dėstė romė-

nų teisę pirmajame Europoje įkurtame – Bolonijos universitete (įsteigtas 1088 m.) ir sutraukdavo didelį skaičių klausytojų iš visos Europos, veikla. Irnerijaus įkurta Glosatorių mokykla du šimtmečius iš eilės darė didelę įtaką teisės raidai Vakarų Europoje, taip pat teisės mokslo vystymuisi ir teisės didaktikai Italijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje bei Anglijoje įsikūrusiuose mokslo centruose. Garsiausiais glosatoriais, be keturių Irnerijaus mokinių (*quattuor doctores*): Martino (1100 – apie 1166), Bulgaro († 1166), Hugo (?) ir Jokūbo († 1178), laikomi Azas († apie 1220) bei Akursijus († apie 1260).

Mokyklos pavadinimas kilo iš šiai teisės mokslininkų grupei būdingo darbo metodo, kurio esmė yra egzegetinis teisės šaltinių (visų pirma, Justiniano *Digesta*) tekstų aiškinimas, atliekamas glosų, t. y. pastabų (iš graikų kalbos žodžio *glossa*, reiškiančio pastabą, paaiškinimą), susijusių su tam tikromis tekste vartojamomis formuluotėmis, forma. Paprasčiausia glosa ir buvo paaiškinimas, įrašomas studijuojamo romėnų teisės šaltinio tekste. Jei toks paaiškinimas ar pastaba užrašomi paraštėje, tai vadinamoji *glossa marginalis*; jei tarp teksto eilučių – *glossa interlinearis*. Vėliau ima rasti glosų rinkiniai, kurie vadinami *apparatus glossarum*. Juose teisinis tekstas buvo pateikiamas drauge su vieno ar kelių autorių glosomis (šios rūšies darbuose buvo nurodomos analogiškos vietos, pateikiamos šaltinių citatos, paaiškinimai bei apibendrinimai).

Išsamiausi ir didžiausią pripažinimą pelnę glosų rinkiniai vadinti ordinarine glosa – *glossa ordinaria*. Viena tokių – XIII a. pabaigoje sudaryta Akursijaus „Glosa“ (*Glossa Accursiana*), kurioje vienas iš paskutinių glosatorių, Bolonijoje dirbęs Akursijus, pateikė išsamiausią Justiniano sąvado paaiškinimų rinkinį, tuo savotiškai apibendrindamas glosatorių mokyklos įdirbį. Akursijaus „Glosa“ pelnė tarptautinį pripažinimą. Šio glosų rinkinio reikšmę taikant romėnų teisę viduramžių Vakarų Europos valstybių teismų jurisprudencijoje liudija garsus *adagium*: *Quidquid non agnoscit Glossa, non agnoscit curia* – „Ko nepripažįsta Glosa, to nepripažįsta ir teismas“.

Po neilgai trukusio Italijos universitetuose vykdomų romėnų teisės tyrinėjimų sąstingio juos kita kryptimi tęsė postglosatoriai, kurie pagal savo taikomą darbo metodą buvo praminti komentatoriais, o atsizvelgiant į mokyklos įkūrėją Bartolą de Saxoferratą (apie 1313–1357) dar vadinti bartoliečiais. Iškiliausiais šios grupės atstovais laikomi Cinas da Pistoia (apie 1270–1336) bei mokyklos įkūrėjo adeptas Baldas de Ubaldis (1327–1400). Komentatoriai savo veiklą plėtojo XIII a. pabaigoje ir per visą XIV a. Pra-

džioje jų veikla apėmė Italiją, o vėliau išsiplėtė į kitas Europos šalis. Postglosatoriai siekė praktinių tikslų, troško atgaivinti romėnų teisę ir įkvėpti jai naujos dvasios pritaikydami pasikeitusioms sąlygoms ir besibaigiančių viduramžių reikmėms.

Literatūrinė postglosatorių raiškos forma buvo jau ne trumpos, pernelyg lakoniškos ir naujų poreikių nebeatitinkančios glosos, bet išsamūs komentarai, kuriuose pasitelkiant Aristotelio filosofija pagrįstą scholastinį metodą šaltinių tekstai buvo kūrybiškai interpretuojami. Pritaikydami teisę laikmečio poreikiams, postglosatoriai paklojo naujų teisės mokslo krypčių ir šakų, o būtent tarptautinės privatinės, finansų, prekybos teisės, bei pinigų teorijos pagrindus. Visoje Vakarų Europoje postglosatoriai įgijo gerokai daugiau šalininkų ir pasekėjų nei glosatoriai. Daugelyje XIV ir XV šimtmeityje įkurtų universitetų buvo skelbiamas postglosatorių plėtotas mokslas, o Europos valstybių nacionalinė teisė veikiama šio naujo mokslo išgyveno reikšmingas transformacijas.

Istorinį komentatorių veiklos laikotarpį ženklina nauja kryptis, vadinama *mos Italicus*, nes atsirado Italijoje. Netrukus ji įgijo didelės reikšmės ir viešpatavo Europos šalyse, ypač Vidurio Europoje, iki pat XVII a. Vaidmuo, kurį romėnų teisei smelkiantis į teisės taikymo praktiką atliko postglosatoriai, yra didesnis nei glosatorių. Glosatoriai apsiribojo tik romėnų teisės tyrinėjimu, o postglosatoriai, nors ir laikė romėnų teisę svarbiausiu, tačiau ne vieninteliu elementu, į kurį dera kreipti dėmesį studijuojant teisę. Jie atsižvelgdavo ir į nacionalinės paprotinės bei pozityviosios teisės šaltinius, į kanonų teisę ir tokiu būdu formavo europinę *ius commune*.

Naujas romėnų teisės egzistencijos laikotarpis prasidėjo XVI a., t. y. Renesanso epochoje. Tuo metu romėnų teisės šaltiniai, kaip ir kiti antikinės kultūros liudytojai, tapo visuotinio susidomėjimo objektu. Kaip to rezultatas romanistikos moksle susiformavo vadinamoji humanistinė kryptis. Jos atstovai (XV–XVI a.) pagrindiniu sau keliamu tikslu laikė autentiškos romėnų teisės atkūrimą ir jo siekdami taikė filologinę ir istorinį mokslinio tyrimo metodą. Be to, humanistai pirmieji ėmėsi tirti interpoliacijas, t. y. Justiniano teisėje įvykusius pokyčius. Teisės didaktikoje įdiegė sisteminio dėstymo (skirstant pagal dalyką) metodą. Reikšmingiausias šių tyrimų centras buvo Burgas (Bourges), kuriame savo veiklą plėtojo žymiausieji humanistinės krypties atstovai – prancūzai Iacobus Cuiacus (1522–1590) bei Hugo Donellus (1527–1591). Atsižvelgiant į tai ši nauja romėnų

teisės tyrinėjimų kryptis pavadinta „gališkuoju dėstymo būdu“ – *Gallicus mos docendi*, taip siekiant atskirti ją nuo glosatorių ir postglosatorių vystyto *Italicus mos docendi*. Be jau minėtų prancūzų mokslininkų, iškiliausiu teisinio humanizmo atstovai taip pat buvo: Andrea Alciatus (1493–1550), Ulrichas Zasius (1461–1535), pirmasis *Corpus Iuris Civilis* leidėjas Dionizijus Gothofredas (1549–1622) bei Antuanas Faberas (Antoine Faber) (1557–1624).

Naują impulsą romėnų teisės tyrinėjimui XIX a. pradžioje davė vadinamoji vokiečių istorinė mokykla. Jos steigėjas bei pagrindinis kūrėjas buvo Friedrichas Karlas Savigny (1779–1861). Šis mokslininkas tvirtino, jog teisę galima pažinti tik per istoriją, nes ji esanti pastarosios kūriny, „tautos dvasios“ išraiška. Šios mokyklos atstovai, kuriais laikomi Gustavas Hugas (1764–1844), Georgas Friedrichas Puchta (1798–1846), Karlas Friedrichas Eichhornas (1781–1854), ėmėsi išsamių vokiečių teisės istorijos (germanistinė kryptis) bei romėnų teisės (romanistinė kryptis) tyrimų. Jie siekė rekonstruoti romėnų teisės principus, kad juos sujungus su vokiečių teisės principais būtų galima pritaikyti tuometinėje praktikoje. Vokiečių teisės moksle susiformavo šių tyrimų srovė, vadinama pandektistika. Žymiausi jos atstovai buvo: Aloisas Brinzas (1820–1887), Christianas Friedrichas Gluckas (1755–1831), Karlas Adolfas Vangerowas (1808–1870), Heinrichas Dernburgas (1829–1907) bei Bernardas Windscheidas (1817–1892). Vykdydami romėnų teisės tyrinėjimus iš formalaus – dogmatinio požiūrio taško, jie sukūrė uždara ir vienalytę teisės sistemą, pavadintą pandektine teise (*usus modernus pandectarum* – „šiuolaikinis pandektų pritaikymas“; *Pandektenrecht*) kuri buvo tinkama taikyti XIX a. pabaigos socialinėmis ir ekonominėmis sąlygomis.

Pandektinė teisė Vokietijoje taikyta iki 1900 m., kai įsigaliojo 1896 m. paskelbtas Vokietijos civilinis kodeksas (*Bürgerliches Gesetzbuch*). Esminės įtakos jo redakcijai turėjo vokiečių pandektistikos atstovai.

Privatinės teisės doktrinai reikšmingu pandektistų pasiekimu laikytinas naujas jų taikytas privatinės teisės sisteminimo būdas. Iki tol taikytą romėnų jurisprudencijos sukurtą privatinės teisės skirstymo į institutus (asmenų, daiktų teisė) būdą jie pakeitė nauju sisteminimo būdu, išskirdami bendrąją privatinės teisės dalį, apėmusią teisės normas, susijusias su privatinės teisės subjektu ir jo teisiniu subjektiškumu, teisės objektais bei sandoriais, bei specialiąją dalį, kurioje teisės normas grupavo į pošakius – šeimos,

daiktinę, paveldėjimo, prievolių teisę. Pandektinės sistemos bruožai yra būdingi ir Lietuvos Respublikos civilinei teisei.

Justiniano rinkinyje įtvirtinta ir universitetuose glosatorių bei postglosatorių išplėtota romėnų teisė tapo galiojančia teise daugelyje Europos valstybių. Šis keletą šimtmečių trukęs procesas literatūroje yra įvardijamas kaip romėnų teisės recepcija arba praktinė romėnų teisės ekspansija. Šių procesų mastas skirtingose Europos valstybėse nebuvo vienodas. Plačiu mastu romėnų teisės recepcija vyko Italijoje, pietinėje Prancūzijoje bei Ispanijoje, o palyginti silpnesnė ji buvo Anglijoje. Plačiausią mastą šis reiškinys įgavo Vokietijoje nuo XVI iki XIX a. Lemiamos reikšmės recepcijai turėjo 1495 m. išleistas Imperijos Rūmų teismo (*Reichskammergericht*) įstatymas, nustatęs, jog šis teismas privalo spręsti bylas remdamasis romėnų arba vietinės teisės normomis. Romėnų teisė buvo pripažinta galiojančia ir privaloma teise. Imperijos Rūmų teismo pavyzdžiu buvo reformuoti ir kiti teismai. Taip XVI a. Vokietijoje romėnų privatinė teisė buvo recepuota ir tapo praktikoje subsidiariai taikoma teise. Toks reiškinys, kai romėnų teisė skelbiama galiojančia ir subsidiariai taikoma teise, kai kada vadinamas romėnų teisės recepcija siaurąja, arba griežtąja, prasme (*sensu stricto*).

Praktinės romėnų teisės recepcijos procesas baigėsi XIX a., didžiausioms Europos valstybėms kodifikavus nacionalinę privatinę teisę. Kita vertus, didžiosios XIX a. kodifikacijos – 1804 m. Prancūzijos civilinis kodeksas, dar vadinamas Napoleono kodeksu (*Code de Napoleon*), 1811 m. Austrijos civilinis kodeksas (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*) bei 1896 m. Vokietijos civilinis kodeksas (*Bürgerliches Gesetzbuch*) perėmė daugybę romėnų teisės principų, todėl romėnų teisės poveikio civilinei teisei procesai nesiliovė, o minėti iškiliausi XIX a. kodifikacinio sąjūdžio paminklai įvardinami kaip antroji romėnų teisės recepcijos banga.

III. ASMENŲ TEISĖ

1. Fiziniai asmenys

1.1. Asmens ir teisės subjekto samprata

Juridine prasme asmuo yra tas, kuriam teisė suteikia teisinį subjektiškumą, t. y. galėjimą būti teisinių santykių subjektu, turėti subjektinių teisių ir pareigų. Vadinasi, teisiniu subjektiškumu disponuoja tas, kuris gali būti savininkas, paveldėti turtą (tapti įpėdiniu), turėti prievolinių reikalavimo teisių, skolintis ir t. t. Asmuo, kuriam suteikiamas teisinis subjektiškumas, laikomas teisės subjektu. Romos teisės mokslui bendros teisinio subjektiškumo, teismo sąvokos buvo svetimos. Jurisprudencija gilinosi į tai, kokių rūšių subjektines teises gali įgyti asmuo arba tam tikros asmenų grupės. Bendrųjų teisinio subjektiškumo ir teismo sąvokų suformulavimas – tai vėlesnių laikų (XIX a.) jurisprudencijos nuopelnas. Kita vertus, pažymėtina, jog tai padaryta, *inter alia*, nuodugniai gilinantis į romėnų privatinės teisės šaltinius, susijusius su asmenimis ir jų teisiniu statusu.

Romėnų privatinės teisės pagrindus pateikiančiose Gajaus ir Justiniano *Institutiones* klausimai, susiję su asmenimis, yra dėstomi pirmosiose šių veikalų dalyse (G. 1, 1–200, Inst. 1, 3–36) ir suvokiami kaip svarbiausi teisės dalykai. Anot Justiniano „Institucijų“: „[...] Bergždžias yra teisės išmanymas, jei nežinoma apie asmenis, kuriems ji buvo nustatyta“ (Inst. 1, 2, 12).

Neretai apibūdinami asmenį romėnų teisės šaltiniai vartoja terminą *persona*, kuris ne teisinėje, o kasdieninėje kalboje, *inter alia*, reiškė teatre, vaidinimo metu dėvimą kaukę, aktorių, jo atliekamą vaidmenį arba dramos veikėją. Kalbėdami apie *persona* teisinėje plotmėje, galvoje taip pat turime tam tikrus „teisinius vaidmenis“, kuriuos įgyja teisinį subjektiškumą turintis asmuo. Pavyzdžiui, savininko, kreditoriaus, skolininko, palikėjo, įpėdinio ir pan.

Kita vertus, sąvoka *persona* romėnų teisės šaltiniuose kai kada vartota apibūdinant žmogišką būtybę apskritai. *Persona* galėjo būti ir laisvasis žmogus, ir vergas (G. 1, 9; 120–121). Tuo tarpu romėnų privatinės teisės

subjektai yra tik laisvieji asmenys, o vergai teisinio subjektiškumo neturėjo. Teisine prasme tai buvo ne teisės subjektai (asmenys), o jos objektai (daiktai), į kuriuos buvo galima įgyti turtines subjektines teises. Romėnų teisės subjektui nusakyti netinka ir žodis *homo* (lot. „žmogus, vyras“), nes jis taip pat reiškia bet kurią žmogiškąją būtybę, taip pat – ir vergą. Vadinasi, vienareikšmiško termino, nusakančio romėnų teisės subjektą, pateikti nėra galimybės.

Romėnų privatinės teisės subjektų kategorijoje reikia skirti pavienius asmenis, kurie vadinami fiziniais, bei jų susivienijimus ir turto mases, kurie laikomi juridiniais asmenimis.

1.2. Fizinio asmens kaip romėnų privatinės teisės subjekto atsiradimo ir pasibaigimo momentai

Žmogaus, t. y. laisvojo, santuokoje gimusio Romos piliečio, teisinis subjektiškumas prasidėdavo jo gimimo momentu. Teisines pasekmes sukeldavo tik gyvo vaiko gimimas. Asmeniu nebuvo laikomas įvykus persileidimui žuvęs (*abortus*) bei išsigimęs, „žmogiško pavidalo neįgavęs“ vaisius (*monstrum et prodigium*).

Tam, kad gimęs kūdikis būtų pripažintas teisės subjektu, jis privalėjo gimi gyvas ir gyvybingas (turintis pakankamai gyvybinių jėgų savarankiškai išgyventi).

Romėnų teisė laikė kūdikį gimus gyvą, jei jis parodydavo tam tikrus gyvybingumo požymius. Klasikinėje teisėje būta disputo dėl požymių (simptomų), liudijančių, jog kūdikis gimė gyvas. Teisės mokyklos (*sectae*) šiuo klausimu laikėsi skirtingų nuomonių. Prokuliečių nuomone, gyva būtybe reikią laikyti kūdikį, kuris suriko ar pravirko. Savo ruožtu sabiniečių teisės mokyklos atstovai požymiu, įrodančiu tai, kad kūdikis gimė gyvas, laikė bet kokį kūdikio kūno judesį, o ypač kvėpavimo funkcijos atsiradimą. Justiniano teisė akceptavo sabiniečių teisės mokyklos išreikštą nuomonę.

Kūdikio gebėjimu išgyventi (gyvybingumu) Romoje buvo laikomas jo galėjimas gyventi savarankiškai, t. y. vaisiui atsiskyrus nuo motinos organizmo. Ši kūdikio savybė vertinta pagal antikinės medicinos žinių lygį. Šaltiniai, nagrinėdami šį klausimą, remiasi graikų medicinos kūrėjų Pitagoro (VI a. pr. Kristų) ir Hipokrato (460–377 m. pr. Kristų) atliktais stebėjimais,

kurių pagrindu teigta, jog kūdikis turi galimybę išgyventi, jei pasaulį išvysta tarp 182 ir 300 dienos nuo pradėjimo momento.

Reikšmingos įtakos fizinio asmens privatiniam teisiniam subjektiškumui turėjo tai, ar vaikas buvo pradėtas teisėtoje santuokoje (*ex iustis nuptiis*), ar jos nesant (*vulgo*). Teisėtoje santuokoje (*matrimonium iustum*) pradėtas kūdikis įgydavo savo tėvo teisinį statusą, priešingu atveju jam tekdavo motinos teisinis statusas, turėtas gimdymo metu. Justiniano teisė, sprendama apie naujagimio teisinį statusą, svarbiu laikė ne kūdikio pradėjimo, bet jo gimimo momentą. Vadinasi, vaikas, pradėtas iki jo tėvams sudarant santuoką, tačiau gimęs jiems jau esant susituokusiems, laikytas teisėtu (santuokiniu).

Pradėtas, tačiau dar negimęs vaisius (lot. *nasciturus* – „tas, kuris turi gimti; gimsiantis“), nors iš esmės nebuvo traktuojamas kaip savarankiškas teisės subjektas, kita vertus, turėjo galimybę įgyti turtinių teisių tuo atveju, jei gimtų gyvas. Šiuo atveju taikyta teisinė fikcija, kurios esmė buvo ta, jog gyvo kūdikio gimimo sukeltos teisinės pasekmės buvo taikomos retrospektyviai, t. y. jo gyvenimo motinos iščiose laikotarpiui. Šią juridinę konstrukciją aiškina Paulius: *Qui in utero est, perinde ac si in rebus humanis esset custoditur, quotiens de commodis ipsius partus quaeritur: quamquam alii antequam nascatur nequaquam prosit*, t. y. „pradėtas, tačiau dar negimęs kūdikis naudojasi apsauga, tarytum jau būtų gimęs, kiek tai susiję su jo interesais (nauda). Tačiau joks kitas asmuo negali gauti naudos iki kūdikiui gimstant“ (D. 1, 5, 7).

Svarbiausios reikšmės ši fikcija turėjo paveldėjimo teisėje. Vaikas, gimęs po savo tėvo mirties (*postumus*), buvo laikomas jo įpėdiniu pagal įstatymą. *Nasciturus* galėjo būti skiriamas ir testamentiniu įpėdiniu, tačiau gauti turtinę naudą (*commodum*) galėjo tik gimęs gyvas. Teisė gauti turtinę naudą, įgyti turtinių teisių galėjo būti pripažįstama tik pačiam pradėtam kūdikiui, bet ne tretiesiems asmenims.

Viduramžių teisininkai šios teisinės fikcijos esmę apibendrino paremijoje: *Nasciturus pro iam nato habetur, quotiens de commodis eius agitur*, t. y. „pradėtas, tačiau dar negimęs kūdikis yra laikomas jau gimusiu, kiek tai susiję su jo interesais (nauda)“.

Fizinio asmens teisinis subjektiškumas baigdavosi jam mirus.

Romėnų teisei nebuvo žinomas pripažinimo mirusiu institutas. Poklasikinė teisė, siekdama palengvinti paveldėjimo teisių perėjimą, numatė

vienalaikės mirties prezumpciją. Jei tėvai ir vaikai žūdavo vieno nelaimingo atsitikimo metu, teisiškai laikyta, jog tėvai mirė prieš pilnamečius, tačiau po nepilnamečių vaikų (D. 34, 5, 9 § 1 ir 4).

Kita vertus, asmens teisinio subjektiškumo pabaigą romėnų teisėje galėjo reikšti ne tik fizinė asmens mirtis. Remiantis ja, galėjo susiklostyti ir tokia padėtis, kai fizinis asmuo tebėra gyvas, tačiau nustoja buvęs teisės subjektu. Taip atsitikdavo tuomet, kai asmuo prarasdavo laisvę, nes romėnų teisės subjektu, kaip minėta, laikytas ne bet kuris žmogus, o tik laisvieji asmenys. Patekimas į vergiją buvo laikomas pilietine mirtimi (*civilis mors*).

Jei Romos pilietis pakliūdavo į karo nelaisvę, pagal karo teisės nuostatas, tapdavo vergu. Tai reikė visų iki tol turėtų teisių – tiek viešosios (laisvė ir pilietybė), tiek ir privatinės (padėtis šeimoje, turtinės teisės) teisės srityje netekimą. Nuo radikalių teisinių pasekmių, kurios kildavo, asmeniui tapus vergu dėl patekimo į karo nelaisvę, saugojo du romėnų teisės institutai – *postliminium* (*ius postliminii*) ir *fictio legis Corneliae*.

Tuomet, kai romėnui pavykdavo išsivaduoti iš priešų vergijos ir grįžti į gimtinę, vadinamosios sugrįžimo iš užribio teisės (*ius postliminii*) pagrindu jam buvo sugrąžinamos visos teisės, kurių galiojimas jam esant vergijoje buvo tarytum sustabdytas. Pats sugrįžimo į ankstesnę gyvenamąją vietą faktas (lotynų kalbos žodis *limen* reiškia „slenkstį“, „ribą“; taigi, *postliminium* – „grįžimas iš už slenksčio, iš užribio“) užtikrino tėviškosios valdžios, globos bei turtinių teisių atsinaujinimą. Tuo tarpu santykiai, kurie buvo laikomi faktinio, o ne teisinio pobūdžio, kaip faktinis daikto valdymas (*possessio*) ir santuoka, grįžus iš priešų nelaisvės *ipso facto* neatsinaujindavo. Tam, kad atsinaujintų santuoka, abu sutuoktiniai privalėjo iš naujo išreikšti valią gyventi joje.

Jeigu Romos pilietis mirdavo prieš nelaisvėje, po jo, kaip teisinio subjektiškumo neturinčio vergo, mirties nebuvo galimas paveldėjimas (jei iki tapdamas belaisviu toks asmuo buvo sudaręs testamentą, šis netekdavo galios; negalimas buvo ir paveldėjimas pagal įstatymą po jo mirties). Šią padėtį iš esmės pakeitė romėnų karvedžio ir diktatoriaus Kornelijaus Sulos iniciatyva išleistas įstatymas *lex Cornelia de captivis* (apie 80 m. pr. Kristų), kuris numatė juridinės fikcijos – *fictio legis Corneliae* taikymą. Remiantis šia fikcija, tas, kuris pateko į priešų nelaisvę, buvo laikomas mirusiu patekimo į nelaisvę akimirką (*quasi tunc decessisse videtur, cum captus est*) (D. 49, 15, 18 pr.). Fikcijos taikymas atvėrė kelią paveldėjimui po priešų nelaisvėje

mirusio romėno mirties. Jei prieš tapdamas belaisviu mirusysis buvo sudaręs testamentą, toks testamentas laikytas galiojančiu ir mirusiojo turtas buvo paveldimas *secundum tabulas*. Jei testamentas nebūdavo sudarytas, paveldėti mirusiojo turtą šaukti įpėdiniai pagal įstatymą

Pažymėti reikia tai, kad kaip *ius civile*, t. y. Romos piliečių teisės subjektas, asmuo liaudavosi egzistavęs ir tada, kai jis netekdavo Romos piliečybės. Tuomet baigdavosi tie santykiai, kurie buvo grindžiami *ius civile*. Pavyzdžiui, pagal *ius civile* sudaryta teisėta romėniška santuoka (*matrimonium iustum*), tėviškoji valdžia, kurią romėnai laikė tik jiems savitu ir *ius civile* priskiriamu institutu.

Romėnų teisėje galėjo susiklostyti ir situacija, kai fizinis asmuo jau yra miręs, tačiau jo privatinis teisinis subjektiškumas tam tikra prasme dar nėra pasibaigęs. Tai susiję su atsiradusiu, tačiau įpėdinių dar nepriimtu palikimu, kuris romėnų teisėje vadinamas *hereditas iacens* („gulintis palikimas“). Mirus šeimininkui, tokį turtą reikėdavo prižiūrėti, tvarkyti, sudaryti su juo susijusius būtinus einamuosius sandorius. Kol palikimą priimdavo įpėdiniai, tokius juridinius veiksmus atlikdavo mirusio palikėjo vergai, kurie nebuvo teisės subjektai. Šiais atvejais romėnų teisė laikė, jog privatinius sandorius vergai sudaro savo mirusio šeimininko vardu (*ex persona domini*) ir tokiu būdu dar kurį laiką savotiškai tęsia mirusiojo teisinį subjektiškumą (*personam defuncti sustinet*).

1.3. Teisnumas

Teisnumo kategoriją, remdamasi romėnų teisės šaltiniais, suformavo modernioji jurisprudencija. Šiuolaikinė teisė kiekvieną žmogų pripažįsta turint teisnumą, t. y. bendrą galėjimą turėti subjektinių teisių ir pareigų. Senovės Romoje teisinis subjektiškumas ir jo apimtis (ribos) priklausė nuo konkretaus asmens padėties – *status*.

Pasak Pauliaus: *Tria sunt, quae habemus: libertatem, civitatem, familiam*, t. y. „turime šį trejetą: laisvę, pilietybę, šeimą“ (D. 4, 5, 11).

Romėnų teisės mokslas, nagrinėdamas asmens teisnumo problematiką, įveda *status* kategoriją ir teigia, jog asmens juridinis teisnumas priklauso nuo *status libertatis* (nuo to, ar asmuo yra laisvasis, ar vergas), *status civitatis* (turi Romos pilietybę ar nėra pilietis), *status familiae* (šeimoje užimamos padėties).

Status libertatis apibūdina asmens poziciją laisvės (*libertas*) atžvilgiu. Pagrindiniu ir svarbiausiuju asmenų skirstymu (*summa divisio*) romėnų teisė pagrįstai laikė laisvųjų (*liberi*) ir vergų (*servi*) atskyrimą. Laisvųjų kategorijoje teisinio subjektiškumo požūriu skirti asmenys, kurie gimė laisvi (*ingenui*), ir išlaisvintieji (*liberti, libertini*). Kai kurių asmenų, kurie juridiškai buvo laisvi, naudojimas laisve galėjo būti laikinai arba visam laikui apribotas. Faktinė tokių asmenų situacija mažai kuo skyrėsi nuo vergų padėties. Literatūroje ši asmenų kategorija yra vadinama pusiau laisvais asmenimis. Jai, be kita ko, yra priskiriami asmenys *in mancipi*, kolonai.

Status civitatis apibrėžia asmens padėtį pilietybės atžvilgiu ir skiria Romos piliečius (romėnus), lotynus bei peregrinus (svetimšalius).

Status familiae apibrėžė asmens teisinę padėtį agnatinėje šeimoje. Šiuo atžvilgiu skirti niekieno viršenybei šeimoje nepaklūstantys (*sui iuris*) ir pavaldūs (*alieni iuris*) asmenys.

Asmens teismo apimtis galėjo kisti. Šiame kontekste minėtinas terminas *caput*, kuris bene labiausiai priartėja prie šiuolaikinės teisės vartojamos teismo sąvokos. Bendrinėje lotynų kalboje *caput* reiškia „galvą“, o teisinėje leksikoje – asmens buvimą teisė subjektu. Situacijos, kai asmens teismo apimtis siaurėdavo, įvardinamos kaip *capitis deminutio*. Tradiciškai skiriami trys *capitis deminutio* laipsniai.

Capitis deminutio maxima (aukščiausias laipsnis; teisinio subjektiškumo netekimas) ištikdavo laisvę praradusį asmenį. Tai reiškė kardinalų asmens teisinės padėties pasikeitimą. Tapdamas vergu, asmuo taip pat netekdavo Romos pilietybės bei šeimoje užimamos padėties.

Capitis deminutio media vel minor (vidurinis laipsnis) siejamas su Romos pilietybės netekimu. Pavyzdžiui, *interdictio aquae et ignis* (t. y. bausmės, kai asmeniui būdavo uždraudžiama Romos teritorijoje naudotis vandeniu bei ugnimi ir taip asmuo priverčiamas pasitraukti svetur) paskyrimas atimdavo iš nuteistojo pilietybę ir padėtį šeimoje, tačiau suteikdavo galimybę išsaugoti laisvę. Piliėtis, kurį ištikdavo *capitis deminutio media*, tapdavo svetimšaliu. Kaip minėta, netekęs pilietybės, asmuo nebegalėjo būti tų santykių, kurie Romoje buvo pagrįsti *ius civile* normomis, subjektu. Antai, pasibaigdavo teisėta romėniška santuoka. Jei vienas iš sutuoktinių netekdavo pilietybės, tačiau pora likdavo gyventi drauge, jų bendras gyvenimas traktuotas kaip santuoka pagal tautų, o ne pagal Romos piliečių teisę.

Capitis deminutio minima (žemiausias laipsnis), priešingai nei du pirmieji, turėdavo įtakos asmens teismumui tik privatinės, bet ne viešosios

teisės srityje. Įvykus *capitis deminutio minima*, nutrūkdavo iki tol asmeni sieję agnatinės giminystės ryšiai. Pažymėtina, kad *capitis deminutio minima* buvo laikomas bet koks asmens padėties šeimoje pakitimas (taip pat ir tie atvejai, kai iki tol šeimos galvai pavaldus asmuo tampa nuo šeimos galvos valdžios nepriklausomas). Atsižvelgiant į tai šio laipsnio *capitis deminutio* atvejams priskirtinas įvaikinimas (*adoptio, arrogatio*), žmonos pasidavimas vyro valdžion (*conventio in manum*), tačiau taip pat ir emancipacija (išlaisvinimas iš tėvo valdžios), *diffareatio, remancipatio* (vyro valdžios žmonos atžvilgiu panaikinimas)

<i>Status libertatis</i>	Laisvasis arba vergas	<i>Capitis deminutio maxima</i>
<i>Status civitatis</i>	Romos pilietis arba peregrinas (svetimšalis)	<i>Capitis deminutio media</i>
<i>Status familiae</i>	<i>Sui iuris</i> arba <i>alieni iuris</i> asmuo	<i>Capitis deminutio minima</i>

1.4. Laisvės statusas (*status libertatis*)

1.4.1. Vergovės samprata ir šaltiniai

Nepaisant politinės, socialinės ir ekonominės santvarkos permainų, senovės Roma per visą savo gyvavimo istoriją išliko vergvaldinė valstybė. Anot Ulpiano, remiantis prigimtaine teise (*ius naturale*), visi žmonės turi būti laisvi, tačiau tautų teisė (*ius gentium*) sukūrė vergovę. Vadinasi, vergovė – tai visoms antikinėms tautoms bendras, *ius gentium* institutas. Iš tiesų, antikinio pasaulio socialinė ir ekonominė santvarka be vergvaldinių santykių buvo neįsivaizduojama.

Gajus, „Institucijose“ pradėdamas dėstyti nuostatas, susijusias su asmenų teise, pažymi, jog svarbiausias asmenų skirstymas (*summa divisio*) buvo jų padalinimas į laisvuosius ir vergus: *Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt, aut servi*, t. y. „bendriausias asmenų teisės skirstymas yra tai, kad visi žmonės yra arba laisvieji, arba vergai“ (G. 1, 9).

Vergovės priežastys galėjo būti skirtingos. Justiniano „Institucijose“ nurodoma: *Servi nostri aut nascuntur aut fiunt, nascuntur ex ancillis*

nostris, fiunt aut iure gentium, aut iure civili, t. y. „mūsų vergais yra arba gimstama, arba tampama; gimstama iš mūsų vergių, o tampama pagal tautų teisę arba pagal piliečių teisę“.

Vergovė buvo paveldima padėtis, todėl vienas tautų teisei žinomų vergovės šaltinių buvo gimimas iš motinos vergės. Romėnų teisė laikėsi principo, jog motinos teisinė padėtis lemdavo vaiko statusą nepriklausomai nuo to, ar tėvas buvo vergas, ar laisvasis. Ši nuostata, nepaisant vėlyvosios respublikos ir imperijos laikotarpiais įsivyravusių vergų padėties gerinimo tendencijų, labai aiškiai atspindėjo idėją, jog pozityvioji romėnų teisė žmogaus laisvės nelaiškė įgimta savybe, bet visuomenės suteikta teise. Vergais gimę asmenys (*vernae*) tapdavo jų motinos šeimininko nuosavybe. II a. imamas taikyti *favor libertatis* („palankumo laisvei“) principas. Jo esmę sudaro tai, jog jei motina vergė per savo nėštumo laikotarpį nors kurį laiką būdavusi laisva, vaikas gimdavo laisvasis. Šis principas paneigė iki tol galiojusią nuostatą, jog apie naujagimio padėtį yra sprendžiama atsižvelgiant į motinos *status* gimdymo metu.

Vergovės šaltinis pagal *ius gentium* buvo ir *captivitas* – tapimas karo belaisviu (o kartu ir vergu) karinių operacijų metu. Vergais tapdavo tiek romėnų paimti karo belaisviai, tiek priešo nelaisvėn patekę Romos piliečiai. Dalis karo belaisvių viešo aukciono, kurį vykdė kvestoriai, būdu būdavo parduodami privatiems asmenims, kiti likdavo valstybės nuosavybė (*servi publici*).

Vergovė galėjo rasti ir civilinės teisės pagrindu. Remiantis Romos piliečių teise, pilietis netekdavo laisvės parduotas *trans Tiberim* („į kitą Tibro upės krantą“). Tai galėjo įvykti, visų pirma, nemokiam skolininkui pritaikius *legis actio per manus iniectioem*. Pažymėtina, jog seniausiais laikais civilinei atsakomybei nebuvo būdingas išimtinai turtinis pobūdis. Jei prievolių nevykdantis skolininkas neturėdavo turto, kreditorius galėdavęs nukreipti išieškojimą į skolininko asmenį, t. y. parduoti skolininką vergovėn ir užtikrinti savo reikalavimo patenkinimą iš gautų lėšų. Vienintelis kreditorių saistęs ribojimas buvo draudimas versti Romos piliečius vergais pačios Romos teritorijoje. Tai atspindi minėtas terminas *trans Tiberim*, reiškiantis, jog nemokus skolininkas galėdavęs būti parduotas į vergovę užsienin, nes kalbama apie laikotarpį, kai Tibro upė buvo natūrali Romos valstybės siena. Vergu Romos pilietis taip pat galėjo tapti dezertyravęs iš karo tarnybos arba nuo jos besislapstydamas, vengdamas įrašymo į piliečių

ir jų turto sąrašą (*census*). Analogiškos pasekmės kildavo nukentėjusiajam užtikus vagį *in flagranti delicto*, dėl ko šis magistrato sprendimu (*addictio*) būdavo perduodamas nukentėjusiajam kaip vergas.

Ilgainiui šie patekimo vergovėn būdai sunyko ir juos pakeitė kiti. Pretoriaus edikto pagrindu vergais tapdavo romėnai, kurie leisdavo tariamai parduoti juos į vergovę turėdami tikslą su pardavėju pasidalinti apgaulės būdu įgytus pinigus (*qui pretii participandi causa se venum dari passi sunt*) (D. 40, 12, 7 pr.), baudžiamojo proceso tvarka priverčiamiesiems darbams kasyklose (*damnatio in metallum*) arba mirties bausme, t. y. kovoms su laukiniais žvėrimis (*damnatio ad bestias, ad ferrum*), nuteisti asmenys (kadangi jie neturėjo konkretaus šeimnininko, buvo vadinami *servi publici* arba *servi sine domino*), taip pat svetimšaliai – *peregrini dediticii*, jei apsigyvendavo Romos kaimynystėje, išlaisvintieji, nusikaltę nedėkingumu savo patronui, kurie pasitelkus pretorinę priemonę – *revocatio in servitutem* vėl tapdavo vergais. Valdant imperatoriui Klaudijui išleistas *senatus consultum Claudianum* (52 m.), nustatęs, jog laisvės netenka laisvoji moteris, sanguliuojanti su svetimu vergu ir vergo savininkui (triskart) įspėjus tokių santykių nenutraukusi (G. 1, 84 ir 91). Imperatorius Justinianas šią nuostatą panaikino (C. J. 7, 14).

1.4.2. Vergų teisinė padėtis. Vergas kaip romėnų teisės objektas

Senovės Romoje vergas (*servus, homo* arba *mancipium*) buvo žmogiška būtybė, priskirta daiktų kategorijai. Pagal romėnų teisės nuostatas, vergas neturėjo jokių teisių. Anot Pauliaus: *Servile caput nullum ius habet*, t. y. „vergas neturi jokio teismo“ (D. 4, 5, 3, 1). Jam antrina Ulpianas, nurodantis: *Servi pro nullis habentur*, t. y. „vergai laikomi neturinčiais jokių teisių“ (D. 50, 17, 32).

Taigi, vergai nebuvo teisės subjektai, o jos objektai. Anot Cicerono, tai ne asmenys, bet daiktai: *non persona, sed res*. Klasifikuodama daiktus, romėnų teisė vergus priskyrė *res corporales* ir *res mancipi* kategorijoms. Pastarojoje vergai atsidūrė drauge su keturkojais gyvuliais (*equi, mulae, asini* – arkliais, mulais, asilėnais) ir Italijos žeme, kurių atžvilgiu *pater familias* įgyvendino kviritinės nuosavybės teisę. Vergas buvo ūkinės apyvartos objektas, savininkas netrukdomas galėjo jį parduoti, padovanoti, išnuomoti kitam asmeniui už atlyginimą, palikti testamentu. Vergas galėjo būti įkeitimo ar kitos ribotos daiktinės teisės objektas. Jis neturėjo procesi-

nio teismo ir juridiniu požiūriu negalėjo būti šeimos santykių subjektas. Vergo ir vergės, taip pat vergų ir laisvųjų asmenų lytiniai santykiai, net jei jie būtų monogaminiai ir nuolatinio pobūdžio, buvo vadinami *contubernium* (pažodžiui tai reiškia „gyvenimą vienoje lūšnoje“). Teisine prasme tokie santykiai niekuomet nelaikyti santuoka, o galimybė juos užmegzti ir palaikyti išimtinai priklausė nuo šeimnininko leidimo.

Savininkui (*dominus*) priklausė teisė dovanoti vergui gyvybę ir pasmerkti jį myriop – *vitae necisque potestas* (G. 1, 52). Viešosios teisės srityje vergams nepriklausė jokios teisės. Baudžiamojoje teisėje jų atžvilgiu taikyta itin griežta baudžiamoji atsakomybė. Neretai už tos pačios rūšies pažeidimus, už kuriuos laisviesiems būdavo skiriamos kitokios bausmės, vergai būdavo pasmerkiami myriop.

Nors kai kada antikinė visuomenė vergovę vertino kaip neteisingumą, ji niekada nekvestionuota kaip neišvengiamas socialinis ir teisinis institutas. Respublikos ir imperijos laikotarpiu, veikiant universalus humanizmo persmelktai stoikų filosofijai bei krikščionybės nuostatoms, skelbiančioms visų lygybę prieš Dievą, stiprėjo vergų padėties gerinimo tendencijos. Viena iš humaniškesnio elgesio su vergais apraiškų buvo *lex Petronia* (apie 61 m.), uždraudęs be magistrato leidimo naudoti vergus cirko pasirodymuose rengiamose kovose su laukiniais žvėrimis. Tuo tarpu vienas iš imperatoriaus Klaudijaus ediktų nustatė, kad šeimnininkas praranda nuosavybės teisę į likimo valiai paliktą sergantį ar nusenusį vergą. Kita vertus, pažymėtina, jog toks šeimnininko paliktas vergas netapdavo laisvuju, o tik bešeimininkiu daiktu, kurį bet kas galėjo įgyti nuosavybėn jį užvaldydamas. Viena iš Antonijaus Pijaus konstitucijų netgi numatė mirties bausmės taikymą šeimnininkui, kuris be jokio pagrindo užmušė vergą (šiuo atveju už nuosavo vergo užmušimą grėsė tokia pati atsakomybė kaip ir už svetimo nužudymą). Kita to paties imperatoriaus konstitucija numatė magistrato teisę įpareigoti šeimnininką parduoti vergą, jei su juo buvo žiauriai elgiamasi. Imperatorius Konstantinas Didysis galutinai panaikino *ius vitae necisque* sulygindamas vergo užmušimą su *homicidium*, t. y. bet kurio žmogaus nužudymu (C. J. 9, 14, 1). Parduodant vergus, buvo draudžiama išskirti tėvus ir vaikus, brolius ir seseris, drauge gyvenančius vyrą ir moterį – *liberos a parentibus, a fratribus sorores, a viris coniuges* (C. J. 3, 38, 11).

1.4.3. Vergų dalyvavimas teisinėje ir turtinėje apyvartoje.

Actiones adiectitiae qualitatis ir noksalinė atsakomybė

Nors teisinio subjektiškumo vergai neturėjo, atsižvelgdama į jų šeiminių interesus, teisė vergų atliekamiems juridiniams veiksams (sudaromiems sandoriams) suteikė ribotą teisinę galią. Kaip nurodo Gajus, jei sandorio pagrindu vergas ką nors įgydavo, tai sukeldavo teisines pasekmes, tačiau ne vergo, bet jo šeimnininko naudai: *Quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur*, t. y. „ką beįgytų vergas, viskas atitenka jo šeimnininkui“ (G.1, 52). Kita vertus, sudarydamas sandorius, vergas galėjo tik pagerinti savo šeimnininko teisinę ir turtinę padėtį, ką atspindėjo principas: *Melior condicio nostra per servos fieri potest, deterior fieri non potest*, t. y. „vergai gali pagerinti mūsų [t. y. savo šeimnininkų] padėtį, tačiau negali jos pabloginti“ (D. 50, 17, 133).

Vergas negalėjo pabloginti savo šeimnininko turtinės padėties, nes iš pradžių šeimnininko civilinė atsakomybė už iš vergo sudarytų sandorių kilusių prievolių įvykdymą neatsirasdavo. Tokios prievolės buvo prigimtinės (*obligationes naturales*), t. y. jų įvykdymo nebuvo galima pareikalauti pareiškiant ieškinį. Ilgainiui tokia nuostata ėmė kliudyti vergų dalyvavimui civilinėje apyvartoje, o tai neatitiko jų savininkų interesų. Siekiant rasti išeitį, respublikos laikotarpio pabaigoje ir principato pradžioje pretoriai ėmė teikti specialius ieškinius dėl iš vergų arba šeimos galvai pavaldžių laisvųjų šeimos narių sudarytų sandorių atsiradusių prievolių įvykdymo. Šie ieškiniai galėjo būti reiškiama vergo šeimnininkui (*dominus*) arba šeimos tėvui (*pater familias*). Galimybė pareikšti civilinį ieškinį šeimnininkui arba tėvui egzistavo tik esant tam tikroms sąlygoms. Viduramžiais glosatoriai šiuos ieškinius pavadino papildančiais – *actiones adiectitiae qualitatis*. Tai reiškia, jog atsiradus šioms ieškinių formulėms prigimtinė, arba natūralioji, vergų ir *personae alieni iuris* atsakomybė buvo papildyta civiline jų šeimnininkų arba tėvų atsakomybe. Seniausieji *actiones adiectitiae qualitatis* kategorijai priskiriami ieškiniai yra *actio exercitoria* bei *actio institoria*. Pirmasis buvo reiškiamas valdžią įgyvendinančiam asmeniui, paskyrusiam pavaldų asmenį laivo kapitonu (*magister navis*). Valdžią įgyvendinantis asmuo atsakė už prievoles, kilusias iš pavaldiniams teikiant atlygintines pervežimo jūra paslaugas sudarytų sandorių. Antrasis reikštas valdžią įgyvendinančiam asmeniui, kuris pavaldinį paskyrė komercinės įmonės vadovu (*institor*). Valdžią įgyvendinantis asmuo atsakė už visas prievoles, kurias

pavaldinys įgijo sudarymas sandorius, susijusius su įmonės vykdoma komercine veikla.

Atkreiptinas dėmesys, kad vergo šeimininko, taip pat *pater familias* civilinės atsakomybės už iš vergų arba *personae alieni iuris* sudarytų sandorių kylančias prievoles principas romėnų teisėje pradėjo formuotis kaip *ius singulare*, t. y. išimtinė teisė. Civilinį ieškinį šeimininkui arba tėvui būdavo galima reikšti tik tada, kai vergą ar sūnų jis paskirdavęs laivo kapitonu arba komercinę veiklą vykdančios įmonės vadovu. Vėliau *actiones adiectitiae qualitatis* grupė papildoma bendresnio pobūdžio ieškiniais. Visų pirma, *actio quod iussu*, kuris galėjo būti reiškiamas tuomet, kai sandorį pavaldus asmuo sudarė vykdydamas valdžią įgyvendinančio asmens (*dominus, pater familias*) pavedimą (jo įgaliojimą). *Iussus* būtent ir reiškia duotą pavedimą arba įgaliojimą sudaryti sandorį. Ieškinį buvo galima reikšti ir tais atvejais, kai vergas arba pavaldus sūnus sandorį sudarydavo esant išankstiniam šeimininko arba tėvo susitarimui su priešinga sandorio šalimi – kontrahentu. Pagal šį ieškinį šeimininkas arba tėvas buvo atsakingas už tas prievoles, kurias vergas arba pavaldus asmuo įgijo neperžengdamas jam duoto pavedimo (įgaliojimo) ribų. Aptariamai ieškinų grupei priskiriamas ir *actio de in rem verso*, kuris reikštas tais atvejais, kai sandorį vergas arba pavaldus sūnus sudarydavo savo iniciatyva, tačiau valdžią įgyvendinančiam asmeniui toks sandoris atnešdavo turtinės naudos (*versio in rem domini*). Reiškiant šį ieškinį, galima buvo reikalauti priteisti ne daugiau nei sudaro šeimininko ar tėvo iš sandorio gautoji nauda. *Actio de peculio* – tai ieškinyš dėl prievolių, kurias vergas arba sūnus įgijo administruodamas jam išskirtą *peculium*, įvykdymo. Pekulijumi laikytas turtas (neretai tai būdavo gyvuliai, todėl terminas *peculium* etimologiškai kildinamas iš *pecus* – lot. „galvijai“ arba *pecunia* – lot. „pinigai“), kurį šeimininkas (arba šeimos tėvas) perduodavo vergui (arba *persona alieni iuris*) savarankiškai tvarkyti, tačiau išsaugodavo sau šio turto nuosavybės teisę. Pekulijaus institutas skatino efektyvesnį pavaldžių asmenų darbą šeimininko (tėvo) naudai. Jeigu administruodamas pekulijų vergas arba sūnus sudarydavo sandorius, kurių pagrindu rasdavosi prievolės, jų įvykdymo buvo galima pareikalauti iš šeimininko arba tėvo, pareiškiant jiems šį civilinį ieškinį.

Kaip ir *actio de in rem verso*, *actio de peculio* atveju, šeimininko arba tėvo civilinė atsakomybė buvo ribota. Už vergų arba pavaldžių sūnų prievoles jie atsakė tik priklausomai nuo savarankiškai tvarkyti išskirto turto (pekulijaus).

Kai kada *actiones adiectitiae qualitatis* grupei priskiriamas ir *actio tributoria*, kuriuo buvo galima pasinaudoti tuomet, kai sūnui arba vergui suteiktą *peculium* šie transformuodavo į prekybos įmonę (*merx peculiaris*). Jei vergas arba *alieni iuris* asmuo tapdavo nemokus, pretorius galėdavo įpareigoti šeimininką arba šeimos tėvą padalinti *merx peculiaris* tarp kreditorių. Atlikdamas padalinimą, šeimininkas arba tėvas turėjo teisę įvertinti ir savo turimas reikalavimo teises tokios įmonės atžvilgiu. Jei atliekant padalijimą kuriam nors iš kreditorių buvo sąmoningai padaroma žalos, šis turėjo teisę šeimininkui arba šeimos galvai pareikšti *actio tributoria* ir reikalauti pinigų sumos, kuri jam priklausytų tuo atveju, jei *merx peculiaris* būtų padalinta teisingai.

Be šeimininko sutartinės civilinės atsakomybės už iš vergo sudarytų sandorių kylančias prievoles, romėnų teisė numatė ir deliktinę šeimininko atsakomybę už žalą, kylančią iš neteisėtų veikų – privatinės teisės pažeidimų (deliktų). Tokia pati atsakomybė saistydavo ir šeimos tėvą, jeigu neteisėtai žalos tretiesiems asmenims padarydavo jam pavaldūs laisvieji asmenys. Jeigu pažeidimas buvo padaromas su šeimininko arba tėvo žinia, kildavo paties valdžios subjekto asmeninė atsakomybė. Jeigu apie pažeidimą jam būdavo nežinoma, šeimininkui arba tėvui taikyta noksalinė atsakomybė. Ji pasireiškėdavo kaip fakultatyvioji prievolė (*facultas alternativa*). Nukentėjusiajam pareiškus šeimininkui specialų noksalinį ieškinį (*actio noxalis*), šis galėjo atlyginti nuostolius (*noxam sarcire*) sumokėdamas piniginę kompensaciją (*poena*) arba perduoti žalą padariusį asmenį nukentėjusiajam (*noxae deditio, noxae datio*), kad pažeidėjas kilusią žalą atlygintų savo darbu. Vadovaujantis principu: *Noxa caput sequitur*, t. y. „žala [noksalinė atsakomybė, pasireiškianti kaip pareiga atlyginti padarytą žalą] seka paskui [žalą sukėlusio asmens] galvą“ (D. 47, 1, 1, 2), noksalinė atsakomybė saistė asmenį, kuris tuo metu, kai pareiškiamas noksalinis ieškinys, įgyvendino valdžią žalą sukėlusio asmens (pažeidėjo) atžvilgiu. Tai reiškia, kad atsakovu šiame ieškinyje turėjo būti nurodomas ne asmuo, kuris buvo vergo šeimininkas delikto padarymo ir žalos atsiradimo metu, tačiau *litis contestatio* momentu, t. y. vykstant teismo procesui. Jei iki pradedant teismo procesą vergas būdavo paleidžiamas į laisvę, deliktinė prievolė nesibaigdavo. Tokiu atveju atsakovu pagal *actio noxalis* reikėdavo patraukti patį išlaisvintąjį.

1.4.4. Vergovės pasibaigimas. Vergo paleidimas į laisvę (*manumissio*)

Paprastai vergovė baigdavosi atlikus vergo išlaisvinimą – *manumissio* (pažodžiui tai reikštų „paleidimą iš rankos“, tačiau *manus* seniausiais laikais taip pat reiškė šeimos galvos valdžią visiems jam pavaldiems asmenims).

Manumissio – tai juridinis veiksmas (vienašalis sandoris), kurio pagrindu savininkas savo vergui suteikdavo laisvę.

Pagal *ius civile* vergai galėjo būti paleidžiami laisvėn trim būdais. Pirmasis jų – *manumissio vindicta*. Tai jau XII lentelių įstatymų numatytas išlaisvinimas, kuris buvo atliekamas tariamo vindikacinio proceso forma (*in iure cessio*). Laisvės gynėjas (*adsertor libertatis*), lazdele (*vindicta*) paliesdamas vergą, magistrato (konsulo, pretoriaus arba provincijos vietininko) akivaizdoje tvirtindavo, jog vergas esantis laisvas žmogus: *Hunc ego hominem ex iure Quiritium liberum a me esse aio*. Po tokio pareiškimo vergo šeimnininkas, kuris užimdavo tariamo atsakovo procesinę padėtį, tylėdavo. Tylėjimas (*tacere, non contradicere*) šiuo atveju reikšdavo ieškinio pripažinimą – *confessio in iure*. Vadinasi, tariamas teismo procesas baigdavosi pirmojoje stadijoje (*in iure*). Magistratas pripažindavo vergą esant laisvu žmogumi. Įvykdavo vadinamasis *addictio in libertatem* („laisvės priteisimas“). Ilgainiui ši išlaisvinimo forma buvo supaprastinta. Valdant Justinianui, vergo šeimnininkui pakako vienašališkai magistrato akivaizdoje pareikšti apie vergo paleidimą į laisvę.

Manumissio censu – tai išlaisvinimas suteikiant vergui teisę įsirašyti į piliečių ir jų turto sąrašą (*census*) kaip laisvam Romos pileičiui. Gavęs tokį leidimą, vergas vykdavo pas cenzą formuodavusį magistratą – cenzorius. Šiuo išlaisvinimo būdu buvo galima naudotis tik piliečių ir jų turto surašymo metu. Cenzas buvo sudaromas kas penkeri metai. Tokia praktika gyvavo pradedant ankstyvosios respublikos laikais ir principato laikotarpiu. Dominato epochoje cenzas nebebuvo sudaromas, todėl išnyko ir *manumissio censu*.

Manumissio testamento – tai laisvės suteikimas testamentu. Šiuo atveju esama *mortis causa* sandorio, kurio sukeltos pasekmės galėjo atsirasti tik po šeimnininko mirties. Naudotasi dvejopo pobūdžio testamentiniu išlaisvinimu. *Manumissio testamento directa* (*directae data*) atveju testatorius savo testamente imperatyviai (vartodamas liepiamąją nuosaką) pareiškėdavo

apie vergo paleidimą į laisvę. Pavyzdžiui: *Stichus servus <meus> liber esto*, t. y. „Mano vergas Stichas tebūnie laisvas“ (G. 2, 267). Vergas tapdavo laisvas tuo momentu, kai testamentinis įpėdinis priimdavo palikimą, o jį išlaisvinusiu patronu laikytas palikėjas. Šiuo būdu išlaisvinti asmenys vadinti *liberti Orcini*. Jų padėtis buvo geresnė nei išlaisvintųjų netiesioginiu testamentiniu būdu, nes *Orcini* iš esmės nesaistė jokie su patronato teise susiję teisių ribojimai (išskyrus pareigą reikšti pagarbą velioniui patronui). *Manumissio testamento fideicommissaria* (*manumissio testamentaria indirecta*) – netiesioginis išlaisvinimas testamente arba kodicile. Jo esmę sudaro tai, kad testatorius su prašymu išlaisvinti vergą keipdavosi į įpėdinį arba išskirtinės gavėją (legatorių). Laisvę vergas įgydavo tik tuomet, kai testamentinis įpėdinis arba legatorius atlikdavo jo išlaisvinimo procedūrą. Šiuo atveju libertino patronu tapdavo ne miręs testatorius, tačiau į laisvę jį paleidęs testamentinis įpėdinis arba legatorius, su kuriuo libertiną susiedavo *ius patronatus*. Imperijos laikotarpiu buvo įsteigta *praetor fideicommissarius* pareigybė. Šis pretorius galėjo įpareigoti testatoriaus valios nevykdantį įpėdinį arba legatorių paleisti vergą į laisvę.

Testamentinis vergo išlaisvinimas galėjo būti sąlyginis ir terminuotas sandoris. Iki įvyks sąlyga arba sueis terminas, vergas ir toliau likdavo vergu ir buvo vadinamas *statu liber*. Įvykus sąlygai arba suėjus nustatytam terminui, jis tapdavo laisvas *ipso iure*, be jokio papildomo teismo proceso. Jei iki įvykstant sąlygai vergas būdavo parduodamas trečiajam asmeniui, laikyta, kad drauge su vergu pereina ir sąlyga (*libertatis condicionem secum trahit*).

Ius civile sukurti paleidimo į laisvę būdai dar vadinami formaliaisiais, nes šiais atvejais valios apie vergo išlaisvinimą pareiškimas siejamas su tam tikromis formalus pobūdžio procedūromis. Teisinės pasekmės, kurias sukeldavo formalus vergo paleidimas į laisvę, buvo juridinės laisvės ir Romos pilietybės įgijimas.

Ilgainiui imta taikyti paprastesnius ir kur kas mažiau formalizuotus vergų paleidimo į laisvę būdus, kurie literatūroje įvardinami kaip neformalieji, arba pretoriniai. *Manumissio inter amicos* buvo žodinis šeimininko pareiškimas apie paleidimą laisvėn, kuris atliekamas dalyvaujant šeimininko bičiuliams (*amici*). Šiuo atveju buvo keliamas reikalavimas, kad atliekant *manumissio* dalyvautų 5 liudytojai. *Manumissio per epistulam* – rašytinis pareiškimas apie paleidimą į laisvę, išlaisvinamojo rašto (*epistula*) surašymas. *Manumissio per mensam* (*convivii adhibitione*) – tai išlaisvini-

mas leidžiant vergui sėstis ir valgyti prie vieno stalo (*mensa*) su šeimininku, leidžiant dalyvauti šeimininko rengiamame pokylyje (*convivium*). Šis išlaisvinimo būdas buvo susijęs su romėniška nuostata, kad vergai negali valgyti prie vieno stalo su laisvaisiais asmenimis, todėl simbolinis leidimas sėstis prie šeimininko stalo ženklino ir laisvės suteikimą. Dominato laikotarpiu į laisvę galėjo būti paleidžiama šeimininkui apie tai pareiškiant bažnyčioje – vyskupo ir susirinkusios krikščionių bendruomenės akivaizdoje (*manumissio in ecclesia*). Šiuo išlaisvinimo būdu naudotasi krikščioniškosios imperijos laikotarpiu (savarankišku *manumissio* būdu jį pripažino imperatorius Konstantinas Didysis IV a. pradžioje).

Išlaisvintieji neformaliaisiais būdais įgydavo faktinę, bet ne teisinę laisvę, kadangi *ius civile* požiūriu paleidimas, atliktas nesilaikant formalių procedūrų, nesukeldavo juridinių pasekmių. Tokį išlaisvinimą šeimininkas galėjo atšaukti, t. y. pareikalauti, kad paleistasis grįžtų vergovėn (*vindicatio in servitutem*). Kita vertus, šiais būdais laisvėn paleistiems asmenims teisinę pagalbą ėmėsi teikti pretoriai, kurie atsakydavo neformaliai išlaisvintus asmenis grąžinti vergovėn, todėl neformalieji išlaisvinimo būdai dar yra vadinami pretoriniais. Taigi, neformaliai išlaisvintieji asmenys gyveno *auxilii praetoris in libertatis* forma. Gana neapibrėžtą neformaliais būdais laisvėn paleistų asmenų padėtį sureguliuo 19 m. išleistas *lex Iunia Norbana*. Šis įstatymas suteikė jiems teisinę laisvę, tačiau ne Romos pilietybę, o tik kolonijinių lotynų – *latini coloniarii* padėtį. Be to, įstatymas nustatė, kad neformaliai (nesilaikant įstatymų nuostatų) atliktas išlaisvinimas sukelia teisinės pasekmes, tačiau libertino atžvilgiu taikomi privatinų teisių ribojimai. Tokie išlaisvintieji turėjo teisę sudaryti civilinius sandorius su romėnais (*commercium*), tačiau jiems nepriklausė nei *factio testamenti activa*, nei *passiva*. Tai reiškia, kad šie asmenys neturėjo teisės nei palikti turto testamentu, nei paveldėti pagal testamentą. Tuo jų teisinė padėtis skyrėsi nuo kitų lotynų. Atsižvelgiant į jų padėtį reglamentavusį įstatymą, ši asmenų kategorija imta vadinta *latini Iuniani*.

Justinianas pašalino bet kokius skirtumus tarp civilinio ir pretorinio išlaisvinimo. Jo epochoje, nepriklausomai nuo to, ar valia paleisti vergą į laisvę buvo reiškama žodžiu, ar raštu, ją privalėjo paliudyti penki liudytojai.

Vergų išlaisvinimo būdai

Manumissiones

Formalieji (pagal *ius civile*)

Manumissio vindicta – kreipiantis į valstybės instituciją (pareigūną) ir surengiant tariamą Teimo procesą

Manumissio censu – suteikiant teisę įsirašyti į piliečių sąrašą

Manumissio testamento – testamentu:

directa – tiesiogiai

fideicommissaria – fideikomiso būdu

Neformalieji (pagal *ius praetorium*)

Manumissio inter amicos – žodiniu šeimininko pareiškimu dalyvaujant liudytojams

Manumissio per epistulam – rašytiniu šeimininko pareiškimu

Manumissio per mensam – leidžiant drauge sėstis prie vieno stalo su šeimininku

Manumissio in ecclesia – pareiškiant apie išlaisvinimą dalyvaujant vyskupui ir krikščionių bendruomenei

Kai kuriais atvejais vergas tapdavo laisvas ir neatlikus jo išlaisvinimo procedūros. Tai, *inter alia*, atsitikdavo, jei vergas parduotas nustatant įpareigojimą jį išlaisvinti, tačiau tai nebuvo padaryta, vergui padėjus atskleisti savo šeimininko žudiką, dėl senaties, t. y. vergui *bona fide* gyvenant kaip laisvam žmogui 20 metų, pardavus vergę su sąlyga, kad ji nebus atiduota paleistuvavimui, o pirkėjui tokios sąlygos nevykdant.

Principato pradžioje vergų paleidimas laisvėn įgavo iki tol neregėtus mastus. Kai kuriems vergų savininkams tai buvo proga pademonstruoti savo turtingumą bei dosnumą, kitiems – priemonė atsikratyti ekonomiškai nenaudingų vergų. Masiškai laisvėn paleidžiami vergai papildydavo darbo neturincio plebso gretas, o tai kėlė socialinę, ekonominę, politinę grėsmę likusiai visuomenės daliai. Atsižvelgiant į tai valdant Oktavianui Augustui buvo išleisti du įstatymai, riboję vergų paleidimą į laisvę. Pirmasis pasirodė *lex Fufia Caninia* (2 m. pr. Kristų), įtvirtinęs kiekybinius testamentinių išlaisvinimų apribojimus (nustatęs paleidžiamų į laisvę vergų kvotas). Vergų, kuriuos galima paleisti į laisvę testamentu, skaičius proporcingai priklausė nuo bendro šeimininko valdomų vergų skaičiaus. Pavyzdžiui, šeimininkas,

turintis 3 vergus, testamentu negalėjo išlaisvinti daugiau nei dviejų, valdantis 4–10 vergų – ne daugiau kaip pusę jų. Šeimininkas, kuriam priklausė nuo 11 iki 30 vergų, testamentu galėjo paleisti į laisvę trečdalį, nuo 31 iki 100 – ketvirtadalį. Tas, kuriam priklausė daugiau nei 100 vergų, galėjo išlaisvinti penktadalį. Be to, įstatymas įtvirtino ir maksimalų galimų išlaisvinti vergų skaičių. Nepriklausomai nuo to, kiek vergų priklausė šeimininkui, didžiausias vergų, kuriuos buvo galima paleisti į laisvę testamentu, skaičius buvo 100. Ši skaičių viršijantys išlaisvinimai buvo negaliojantys. Justinianas *lex Fufia Caninia* panaikino.

4 m. paskelbtas *lex Aelia Sentia* ribojo lengvabūdišką vergų paleidimą į laisvę, nustatydamas amžiaus cenzą išlaisvinančiam šeimininkui ir į laisvę paleidžiamam vergui. Šeimininkas turėjo būti sukakęs 20 metų, o išlaisvinamas vergas – 30. Negaliojančiu laikytas ir paleidimas į laisvę, kuriuo padaroma žalos kreditoriui arba patronui (*manumissio in fraudem creditorum*). Tokie sandoriai laikyti niekiniais (minėta įstatymo nuostata buvo *lex perfecta*). Be to, įstatymas nustatė, kad teisti vergai po jų paleidimo į laisvę tapdavo *peregrini dediticii*, t. y. jie naudojosi tik faktinio pobūdžio laisve, kuri vadinta *pessima libertas* („blogiausiaji laisvė“), tačiau neįgydavo Romos pilietybės. Imperatorius Justinianas panaikino *lex Aelia Sentia* nustatytą amžiaus cenzą, bet ir toliau skelbė niekiniais *manumissiones in fraudem creditorum*.

1.4.5. Išlaisvintųjų (*liberti, libertini*) teisinės padėties ypatumai. Patronato teisė (*ius patronatus*)

Išlaisvintieji, kurie į laisvę paleisti laikantis teisės nustatytų formalių būdų, tapdavo *liberti cives Romani* – išlaisvintaisiais Romos piliečiais. Tačiau jų teisinė padėtis nebuvo tolygi padėčiai tų, kurie gimė laisvi (*ingenui*). Išlaisvintųjų atžvilgiu taikyta nemažai apribojimų tiek viešosios, tiek ir privatinės teisės srityje.

Viešosios teisės požiūriu jų padėtis buvo blogesnė, nes libertinai neturėjo pasyviosios rinkimų teisės (*ius honorum*). Jiems priklausančiai aktyviajai rinkimų teisei (*ius suffragii*) teko antraeilė reikšmė, nes visi libertinai buvo priskirti keturioms miesto riboms. Privatinės teisės požiūriu jų padėtį blogino patronato teisė (*ius patronatus*), susiedavusi libertinus su buvusiais šeimininkais (*patroni*).

Iš patronato teisės kildinama libertino pareiga teikti pagarbą patronui (*obsequium, reverentia, honor*) bei būti jam paklusniam. Buvo draudžiama patronui ir jo įpėdiniams reikšti *actiones poenales* (baudinius) ir *actiones famosae* (užtraukiančius pilietinę negarbę – *infamia*) ieškinius. Kitus ieškinius patronui libertinas galėjo pareikšti tik *ex ante* gavęs magistrato (pretoriaus) leidimą. Be to, libertiną saistydavo pareiga teikti patronui paslaugas (*operae liberorum*). Tai daryti libertinas įsipareigodavo prisiekdamas (*iusiurandum liberti*), o patronas pareigos vykdymo galėjo reikalauti pareikšdamas ieškinį. Galiausiai, patronato teisė yra susijusi ir su išlaikymo prievole (*bona*). Libertinas privalėjo teikti patronui alimentinį (lot. *alimentare* – „maitinti“) išlaikymą jo nuskurdimo, ligos, senatvės atveju.

Patronui pagal įstatymą priklausė paveldėjimo po išlaisvintojo mirties teisė. Iki 18 m. pr. Kristų romėnų teisė apskritai draudė libertinų ir *ingenui* santuokas, tačiau Augustas Oktavianas 9 m. nustatė draudimą tuoktis libertinams ir senatorių luomui priklausantiems asmenims bei jų descendentams (iki provaikaučio imtinai).

Imperijos laikotarpiu atsiranda galimybė imperatoriaus potvarkiu suteikti libertinui *ingenuus* statusą (*restitutio natalium*). Ši privilegija naikindavo išlaisvintojo teisių apribojimus privatinės teisės srityje ir libertinas būdavo atleidžiamas nuo prievolių patronui. Viešosios teisės srityje jo padėtis sulyginimas su asmenų, kurie gimė laisvi, statusu įvykdavo suteikiant teisę mūvėti auksinį žiedą (*ius aureorum anulorum* – „auksinio žiedo teisė“), imperijos laikais priklausiusią tiems, kurie gimė laisvi, tačiau tai patronato teisės nepanaikindavo. Justinianas abi teises suteikė visiems libertinams, tačiau *restitutio natalium* tik su sąlyga, jei pats patronas atsisakė *ius patronatus*. Taigi, Justiniano teisėje libertinai iš esmės buvo traktuojami kaip ir gimę laisvi.

1.4.6. Pusiau laisvi asmenys

Status libertatis požiūriu galima skirti ir grupę asmenų, kurie teisiškai buvo laisvi, tačiau *de facto* jų laisvė buvo ribota. Šiai asmenų (literatūroje vadinamų pusiau laisvais asmenimis), kurių faktinė padėtis buvo panaši į vergovę, grupei, visų pirma, priskirti asmenys *in mancipio*. Tokiais, pavyzdžiui, laikyti vaikai, kuriuos *pater familias* mancipacijos (*mancipatio*) būdu perduodavo kitos šeimos galvai ir šie patekdavo į specifinę privatinę teisinę priklausomybę. Apie tokią šeimos galvos teisę Gajus rašė: *Omnes*

igitur liberorum personae, sive masculini, sive feminini sexus, quae in potestate parentis sunt, mancipari ab hoc eodem modo possunt, quo etiam servi mancipari possunt. Idem iuris est in earum personis, quae in manu sunt [...], t. y. „taigi, visi descendantai, ar vyriškos, ar moteriškos lyties, paklūstantys ascendentui valdžiai, gali būti formaliu mancipacijos būdu parduoti taip pat, kaip gali būti parduodami ir vergai. Tokia pati teisė egzistuoja ir tų asmenų [moterų] atžvilgiu, kurie yra vyro valdžioje [...]" (G. 1, 117–118).

Klasikiniu laikotarpiu buvo galimas pavaldaus šeimos nario (*persona alieni iuris*) perdavimas *in mancipium* šiam padarius privatinės teisės pažeidimą (deliktą). Tokiu atveju *pater familias* turėjo teisę (panašiai kaip ir vergo šeimininkas) perduoti nukentėjusiajam savo šeimos narį tam, kad padaryta žala būtų atlyginta kaltininko darbu (*noxae datio*), o šeimos galva taptų laisvas nuo noksalinės (žalos atlyginimo) prievolės. Asmuo, perduotas svetimos šeimos galvos valdžion, neprarasdavo laisvojo asmens statuso, tačiau faktiškai patekdavo į padėtį, artimą vergo padėčiai (*servi loco*), su juo elgtasi kaip su vergu. Poklasikinėje teisėje *mancipium* institutas išnyko.

Pusiau laisvais asmenimis laikytinos ir įvairios kitos asmenų grupės. Tokią jų padėtį nulėmusios priežastys buvo skirtingos ir įvairios. Pavyzdžiui, pusiau laisvaisiais reikia laikyti *redempti* – asmenis, išpirtus iš karo nelaisvės, kurie patekdavo asmeninę juos išpirkusio asmens (*redemptor*) priklausomybę iki būdavo sugrąžinama išpirkusio suma. Taigi, visiškos laisvės *redempti* neįgydavo, bet patekdavo išpirkusiojo valdžion (*in mancipio*).

Addicti (lot. „priteistieji [kreditoriui]“) – tai faktinė vergovė patekę nemokūs skolininkai, į kurių asmenų pretoriaus *addictio* pagrindu buvo nukreipiamas kreditorių reikalavimų vykdymas (*legis actio per manus iniectio*). Dėl to jie atsidurdavo privačiame kreditoriaus (išieškotojo) arešte iki būdavo sugrąžinama skola. Paminėtini ir *nexi* – asmenys, *nexum* forma sudarę paskolos sutartis. *Nexus* buvo atsakingas už skolos grąžinimą ir, nors teisiškai buvo laisvas, užimdavo faktinę vergo padėtį. Negrąžinus tokiu būdu paimtos paskolos, kreditorius turėjo teisę be teisingumą vykdančių institucijų interferencijos užvaldyti skolininko asmenį (pritaikant *legis actio per manus iniectio* procedūrą) ir laikyti jį privačiame arešte iki skolininkas įvykdys prievolę. Šią atsakomybę 326 m. pr. Kristų panaikino *lex Poetelia Papiria*.

Juridinę laisvę turintys, bet faktiškai priklausomi buvo *auctorati* – už atlyginimą savo paslaugas siūlantys asmenys, kuriems priskirtini, pavyzdžiui, gladiatoriai (*gladiatores, arenarii*), nuomojantys savo paslaugas cirko

vardinimų organizatoriui (*lanista*), taip pat *homines liberi bona fide servientes* – laisvieji asmenys, niekieno neverčiami (savo valia) pasiduodantys kito asmens valdžiai ir gyvenantys kaip vergai.

Baigiant aptarti pusiau laisvų asmenų kategoriją, būtina užsiminti apie kolonato santykius. *Coloni* (kolonais) yra įvardinami žemės nuomininkai, kurie juridiskai buvo laisvi, tačiau vėlyvosios imperijos laikotarpiu drauge su savo šeimų nariais tapo susieti su nuomojamu žemės sklypu ir imti vadinti „žemės vergais“ (*glebae adscripti, servi terrae*). Jų teisinis statusas, veikiant visuomeniniams ūkiniams santykiams, susiformavo dominato laikais. Plečiantis Romos valstybės teritorijai, o vergvaldinei sistemai nesant pajėgiai patenkinti ekonominių visuomenės poreikių, didelių privačios žemės plotų (latifundijų) savininkai ėmė amžinosios nuomos pagrindu perdavinėti žemės sklypus smulkiems nuomininkams, kurie, nors iš tiesų ir turėjo teisinį subjektiškumą, faktiškai buvo vergai, nes teisė draudė tokiems asmenims be žemės savininko leidimo pasitraukti iš dirbamo žemės sklypo. Nors kolonų padėtis skyrėsi nuo kitų pusiau laisvų asmenų, santykiai, sieję juos su sklypo savininku, buvo panašūs į vergo ir šeimnininko tarpusavio santykius.

Kolonato santykiai galėjo susiklostyti tiek asmeniui gimstant, jei jo tėvas arba motina buvo kolonas (t. y. kolono statusas buvo paveldimas), prisiimant kolono statusą savanoriško susitarimo su žemės savininku pagrindu, kaip sankcija už valkatavimą bei suėjus 30 metų senaties terminui, jei asmuo visą šį laiką faktiškai gyveno kaip kolonas.

1.5. Pilietybės statusas (*status civitatis*)

1.5.1. Romos piliečiai (*cives, Quirites*) ir jų teisinė padėtis

Plačiausiomis teisėmis tiek viešosios, tiek ir privatinės teisės srityse naudojosi Romos piliečiai (*cives Romani*).

Pilietybė buvo suteikiama taikant *ius sanguinis* principą. Apie naujagimio pilietybę spręsta atsižvelgiant į tai, kokios valstybės piliečiai buvo jo tėvai. Vaikas, gimęs *ius civile* nustatyta tvarka sudarytoje santuokoje, kuri laikyta teisėta (*matrimonium legitimum*), nuo pradėjimo momento įgydavo savo tėvo pilietybės teisę, t. y. tapdavo Romos piliečiu. Nesant teisėtos santuokos, vaikas nuo gimimo momento įgydavo motinos pilietybės teisę. Kita vertus, *lex Minicia* (tikslī įstatymo paskelbimo data nežinoma; ma-

noma, jog jis išleistas apie 90 m. pr. Kristų) nustatė, kad Romos pilietybės neįgyja Romos pilietės ir ne piliečio kūdikis. Kadangi teisėta santuoka su pilietybės neturinčiu vyru buvo negalima, vaikas nelaikytas gimusiu *ex iustis nuptiis* (teisėtoje santuokoje), todėl, vadovaujantis bendroju principu, būtų turėjęs paveldėti motinos statusą ir tapti Romos piliečiu, tačiau, kaip minėta, būtent *lex Minicia* užkirto tam kelią. Imperatoriaus Hadriano valdymo laikotarpiu nustatyta, kad Romos pilietybę įgyja romėnės ir lotyno kūdikis.

Piliečiu tapdavo vergas, paleistas į laisvę vienu iš *ius civile* pripažįstamų (formaliųjų) *manumissio* būdų. Išlaisvintieji neformaliaisiais (pretoriniais) būdais piliečiais netapdavo. Remiantis *lex Iunia Norbana*, jie įgydavo lotyno (*latini Iuniani*) teisinį statusą arba pagal *lex Aelia Sentia* tapdavo peregriniais (*peregrini dediticii*).

Kai kuriems asmenims arba jų grupėms pilietybė teikta Tautos susirinkimo priimamais specialiais įstatymais (pavyzdžiui, po karo su sąjungininkais visiems Italijos gyventojams pilietybė suteikta 90 m. pr. Kristų išleistu *lex Iulia de civitate sociis danda*), o vėliau imperatorių leidžiamais teisės aktais. Pilietybės suteikimo imperijos gyventojams plėtros procesą iš esmės užbaigė imperatorius Karakala, 212 m. paskelbęs *constitutio Antoniniana*, kuria pilietybė suteikta iš esmės visiems valstybės gyventojams. Už pilietybės ribų greičiausiai liko tik *latini Iuniani* ir *peregrini dediticii*, kuriems pilietybę suteikė imperatorius Justinianas.

Pilietybės paprastai būdavo netenkama visais tais atvejais, kai asmuo prarasdavo laisvę. Kita vertus, buvo galimos ir situacijos, kai pilietybės netekęs asmuo išlikdavo laisvas. Tai atsitikdavo romėnui įgijus kitos valstybės pilietybę arba teismui paskyrus banicijos (ištrėmimo) bausmę (*aquae et ignis interdictio*).

Romos piliečiai buvo ta valstybės gyventojų grupė, kurios teismo apimtis tiek viešosios, tiek ir privatinės teisės srityse buvo plačiausia. Taigi, pilietybė laikytina faktoriumi, esmingai lemdavusiu tiek privatinio pobūdžio, tiek ir politinių teisių bei laisvių mastą.

Romos piliečio teismo privatinės teisės sferoje turinį išreiškia trys esminiai įgalinimai: *ius conubii* (*conubium*) – teisė sudaryti santuoką pagal *ius civile*, *ius commercii* (*commercium*) – teisė dalyvauti teisinėje apyvarčioje atliekant *ius civile* sankcionuojamus juridinius veiksmus (pavyzdžiui, sudarant civilinius sandorius), *legis actio*, t. y. teisė teismo tvarka siekti *ius*

civile pripažįstamų subjektinių teisių įgyvendinimo ir jų gynybos. Be to, tik Romos pilietis galėjo būti šeimos narių atžvilgiu įgyvendinamos valdžios (*patria potestas, manus*) subjektas, įgyti civilinę nuosavybę (*dominium ex iure Quiritium*), disponavo aktyviuoju ir pasyviuoju testamentiniu subjektiškumu (*testamenti factio activa et passiva*), t. y. turėjo teisę sudaryti galiojančią testamentą ir paveldėti turtą testamento pagrindu.

Viešosios teisės srityje piliečiai įgyvendino: *ius suffragii* – teisę dalyvauti tautos susirinkimuose ir juose balsuoti (aktyviają rinkimų teisę), *ius honorum* – teisę būti išrinktam į pareigas valstybės tarnyboje (pasyviają rinkimų teisę; ši teisė būdinga respublikos laikotarpiui, kai magistratus rinkdavo Tautos susirinkimas; imperijos laikotarpiu ši viešosios teisės sričiai priskiriama teisė išnyko), teisę vadintis romėnišku asmenvardžiu, kurį sudarė trys dalys (*praenomen, cognomen, nomen gentilicium*), *ius militiae* – teisę, o kartu ir pareigą atlikti karinę tarnybą legionuose, *ius provocationis* – teisę respublikinio magistrato paskirtą mirties bausmę arba didelę piniginę baudą skųsti Tautos susirinkimui, kurioje išvelgtini apeliacijos instituto (teisės žemesnio pareigūno ar žemesnės instancijos teismo sprendimą skųsti aukštesniam) pradmenys.

1.5.2. Romos pilietybės neturintys gyventojai ir jų teisinė padėtis.

Lotynai ir peregrinai

Savarankišką asmenų, neturėjusių pilietybės, grupę Romoje sudarė lotynai. Lotynų buvo galima tapti gimstant šeimoje, kurioje tėvas ir motina buvo lotynai. Lotyno statusas būdavo prarandamas netekus laisvės arba tapus peregrinu.

Skiriamos trys lotynų kategorijos: senieji (*Latini prisci vel veteres*), kolonijū (*Latini coloniarii*) ir Junijaus (*Latini Iuniani*) lotynai.

Senųjų lotynų kategoriją sudarė Lacijaus gyventojai ir lotynų miestų sąjungos nariai. Atsižvelgiant į etninę ir kultūrinę giminingumą romėnams, jų teisinė padėtis buvo ženkliai palankesnė nei kitų Italijos teritorijoje esančių bendruomenių gyventojų. *Latini veteres* priklausė *commercium* (teisė sudaryti su romėnais sandorius pagal *ius civile*) bei *legis actio* (teisė būti šalimi teismo procese). Kita vertus, senieji lotynai negalėjo sudaryti sandorių naudodamiesi procesinės cesijos (*in iure cessio*) būdu. Kai kuriais atvejais (gavus privilegiją) *latini veteres* buvo teikiama ir santuokos su romėnais teisė (*conubium*). Viešosios teisės srityje seniesiems lotynams priklausė ak-

tyvioji rinkimų teisė – *ius suffragii* (teisė balsuoti tautos susirinkimuose), tačiau ji buvo ribota. Tuo tarpu pasyviosios rinkimų teisės – *ius honorum* jie neturėjo ir negalėjo būti renkami į magistratų pareigas.

Senųjų lotynų kategorijai būdinga tai, kad jie turėjo galimybę palyginti nesunkiai įgyti Romos pilietybę. Pilietybės įgijimą nulemdavo vien apsigyvenimas sostinėje (*ius migrandi*), gyvenamojo namo ar malūno Romoje pastatymas, grūdų tiekimas Romos miestui tam tikrą laiką, pasiekta aukšta padėtis gimtojoje bendruomenėje (*ius Latii minus*), buvimas dekurionu, t. y. priklausymas savo bendruomenės miesto tarybai (*ius Latii maius*). *Lex Acilia repetundarum* (123 m. pr. Kristų) numatė pilietybės suteikimą lotynui, pateikusiam pagrįstą skundą prieš romėnų magistratą (pavyzdžiui, pagrįstai apkaltinus jį piktnaudžiavimu tarnyba, korupcija).

Ši lotynų grupė liovėsi egzistavusi pasibaigus karui su sąjungininkais ir išleidus *lex Iulia de civitate sociis danda* (90 m. pr. Kristų) bei *lex Plautia Papiria* (89 m. pr. Kristų), kuriuo Romos pilietybė suteikta visiems Italijos gyventojams.

Kolonijų lotynais laikyti asmenys, gyvenantys Italijos teritorijoje romėnų įkurtose kolonijose, besivadovaujančiose lotynų teise (*ius Latii*). Jie neturėjo tokių teisių kaip senieji lotynai, negalėjo taip lengvai kaip pastarieji persikelti į Romą ir įgyti pilietybę, negalima buvo jų santuoka su romėnais. Kita vertus, kolonijų lotynams priklausė teisė dalyvauti civilinėje apyvartoje ir sudaryti civilinius sandorius (*commercium*). 212 m. Romos pilietybę jiems suteikė *constitutio Antoniniana*.

Junijaus lotynais tapdavo vergai, išlaisvinti neformaliais (pretorių teisės) būdais arba paleisti laisvėn pažeidžiant *lex Aelia Sentia* nuostatus. Pradžioje tokie asmenys gaudavo tik faktinę laisvę. *Lex Iunia Norbana* (greičiausiai išleistas 19 m.) suteikė teisinę laisvę, bet ne Romos pilietybę, o kolonijų lotynų (*latini coloniarii*) statusą. Atsižvelgiant į jų padėtį sureglamentavusio įstatymo pavadinimą, jie ilgainiui imti vadinti Junijaus lotynais (*latini Iuniani*). Šios kategorijos lotynai turėjo *ius commercii*, tačiau jokios politinės teisės jiems nepriklausė. Be to, Junijaus lotynai neturėjo nei *factio testamenti activa*, nei *passiva*. Tai reiškia, jog jie negalėjo nieko paveldėti pagal testamentą, o jų pačių turtas po mirties atitekdavo išlaisvintojui kaip *peculium* (*iure peculii*). Romos pilietybę *latini Iuniani* suteikė tik Justiniano teisė.

Privatinių teisinių santykių srityje lotynai naudojami romėnų *ius civile* (tiek, kiek jos institutai lotynams buvo prieinami), savo nuosava lotynų

teise, apie kurią nėra išsamesnių žinių, taip pat visiems bendromis *ius gentium* normomis.

Peregrinų (svetimšalių, kitataučių) grupei priskirti Romos valstybės teritorijoje ar už jos ribų gyvenantys laisvieji asmenys, kurie nebuvo nei Romos piliečiai, nei lotynai. *Sensu amplo* peregrinų kategorija apėmė ir lotynus.

Tai buvo kitataučiai teritorijų, dėl užkariavimų ir aneksijos inkorporuotų į Romos sudėtį, gyventojai. Priklausomai nuo to, koku būdu atitinkamos teritorijos buvo įjungtos į imperiją, Romos viršenybei paklūstantys svetimšaliai skirstyti į aiškios pilietybės svetimšalius (*peregrini certae civitatis*) ir kovoje pasidavusius svetimšalius (*peregrini dediticii*).

Peregrini certae civitatis priklausė bendruomenėms, kurioms, pripažinus Romos valstybės viršenybę, pavyko išsaugoti santykinį autonomiškumą. Paprastai tokioms bendruomenėms buvo leidžiama turėti nuosavą teisingumo vykdymo sistemą bei vietinę administraciją. Tačiau joms priklausantys gyventojai neturėjo *conubium* ir *commercium*. Tarpusavio privatinuose santykiuose *peregrini certae civitatis* vadovavosi nuosava private teise, o jų privatinius santykius su lotynais ir romėnais reguliavo *ius gentium*. Jokių politinių teisių viešosios teisės srityje peregrinai neturėjo.

Peregrino statusas buvo prarandamas asmeniui tapus vergu. Romos pilietybę peregrinams galėjo suteikti tautos susirinkimo išleistas įstatymas arba valstybinės valdžios institucija savo sprendimu.

Žymiai nepalankesnė buvo *peregrini dediticii*, svetimšalių, kurie į imperijos sudėtį buvo inkorporuoti dėl Romos vykdytos sėkmingos karinės ekspansijos, padėtis. Teisinę šios asmenų grupės padėtį lėmė faktas, jog jie buvo nugalėti kovoje ir, kaip rašo Gajus, pasidavė (*se dediderunt*; G. 1, 14) romėnams. Dėl šitokios kapituliacijos (*deditio*) jiems nepriklausė jokios teisės *ius publicum* srityje bei daugelis teisių privatinės teisės srityje. Lokaline bendruomenių organizacija buvo naikinama, žemė tapdavo Romos valstybės nuosavybe – *ager publicus*. Nuosavos privatinės teisės *peregrini dediticii* neturėjo, jiems buvo prieinami tik kai kurie *ius gentium* institutai, todėl neretai privatinėms santykių srityje šių peregrinų padėtis likdavo teisiškai neapibrėžta. 4 m. išleistas *lex Aelia Sentia* šiai asmenų kategorijai priskyrė libertinus, kurie, būdami vergai, buvo bausti už sunkius nusizengimus. *Dediticii Aeliani* padėtis buvo prastesnė nei kitų *dediticii*, todėl ji apibrėžiama kaip *pessima libertas* („blogiausiaji laisvė“).

Romos pilietybę *peregrini certae civitatis* suteikė *constitutio Antoniniana* (212 m.), o *peregrini dediticii* – tik imperatoriaus Justiniano 530 m. išleista konstitucija.

<hr/> ASMENYS <i>Personae</i> <hr/>		
<hr/> Romos piliečiai <i>cives Romani</i> <hr/>		
<hr/> Lotynai <i>Latini</i> <hr/>		
Senieji lotynai <i>Latini prisci</i>	Kolonijų lotynai <i>Latini coloniarii</i>	Junijaus lotynai <i>Latini Iuniani</i>
<hr/> Svetimšaliai <i>peregrini</i> <hr/>		
Aiškios pilietybės svetimšaliai <i>peregrini certae civitatis</i>	Kovoje pasidavusieji svetimšaliai <i>peregrini dediticii</i>	Elijaus svetimšaliai <i>dediticii Aeliani</i>

1.5.3. Pilietinė garbė (*existimatio*) ir jos įtaka asmens teisnumui

Be trijų *status*, kurie Romoje lemdavo asmens teisinį subjektiškumą (galėjimą būti teisinių santykių subjektu), įtakos asmens teisnumui turėjo ir pilietinė garbė (*existimatio*).

Pilietinė garbė – tai pagarba, kuri visuomeniniame gyvenime priklausė Romos piliečiui. Jos netekimą, visų pirma, galėjo nulemti *capitis deminutiones: maxima* ir *media*.

Existimatio priklausė tik Romos piliečiams. *Consumptio existimationis* (pilietinės garbės sumažėjimas) galėjo pasireikšti kaip: teisinė pilietinė negarbė (*infamia*, taip pat vadinta *ignominia*) arba faktinė pilietinė negarbė (*turpitude*).

Teisinė pilietinė negarbė (*infamia (iuris)*) savo ruožtu galėjo būti tiesioginė (*infamia immediata*) arba netiesioginė (*infamia mediata*).

Tiesioginė negarbė ištikdavo asmenį, besiverčiantį visuomenės smerkiama, Romos piliečio vardo neverta laikoma veikla (pavyzdžiui, prostitucija, savadavimu, aktoryste, kovomis su laukiniais žvėrimis) arba padariusį viešosios nuomonės smerkiamą veiką (pavyzdžiui, vyrą, nusikaltusį dvipatyte (bigamija), moterį, kuri nesulaukdama iki pasibaigs gedulo laikas sudaro naują santuoką). Taigi, ši negarbės rūšis buvo susijusi su visuomenės nepritarimu atitinkamam elgesiui, tam tikrų asmenų socialiniu stigmatizavimu.

Netiesioginė negarbė ištikdavo asmenis, viešo baudžiamojo proceso tvarka nuteistus už tam tikrus nusikaltimus (pavyzdžiui, už dezertyravimą iš karo tarnybos), taip pat civilinio proceso tvarka taikant asmeniui atsakomybę už privatinės teisės pažeidimo (delikto) padarymą ir patenkinus jam pareikštą *actio famosa*, t. y. pilietinę negarbę užtraukiantį ieškinį. Iš privatinės teisės pažeidimų (deliktų) kylantys ieškiniai buvo ieškinys dėl vagystės (*actio furti*), plėšimo (*actio vi bonorum raptorum*), skriaudos (*actio iniuriarium*), apgaulės (*actio de dolo*). *Actiones famosae* laikyti ieškiniai, kylantys iš tokių teisinių santykių, kurie reikalavo ypatingo pasitikėjimo ir geros valios. Tokie buvo globėjui reiškiamas *actio tutelae directae*, iš civilinės bendrovės (jungtinės veiklos), pasaugos, pavedimo kontraktų kylantys ieškiniai (*actio pro socio*, *actio depositi*, *actio mandati*).

Negarbė sukeldavo negatyvias (tam tikrų teisių apribojimu pasireiškiančias) teises pasekmes tiek viešosios, tiek privatinės teisės srityje. Asmenys, pripažinti *infames (ignominiosi)*, negalėjo eiti pareigų valstybės tarnyboje (netekdavo *ius honorum*), prarasdavo aktyviąją rinkimų teisę (*ius suffragii*), buvo šalinami iš senatorių luomo, neturėjo *conubium* su šio luomo atstovais, patirdavo apribojimų paveldėjimo teisės srityje, buvo ribojama jų teisė tapti globėjais, toks asmuo negalėjo būti skiriamas teisėju bylai išspręsti.

Pagal *ius civile*, pilietinės negarbės sukeltos teisinės pasekmės kildavo tik įstatymo nustatytais atvejais. Vienas tokių – tai XII lentelių įstatyme numatytas *intestabilitas*. Jei sudarant sandorį mancipacijos būdu asmuo buvo pakviestas dalyvauti kaip liudytojas arba svėrėjas (*libripens*), o iškilus būtinybei paliudyti sandorio sudarymo faktą atsisakydavo tai padaryti, tokį asmenį ištikdavo pilietinė negarbė ir jis netekdavo teisės būti liudytoju (*qui se scierit testarier libripensve fuerit, ni testimonium fatiatur, inprobus*

intestabilisque esto). Tai reiškia, jog asmuo nebegalėjo dalyvauti kaip liudytojas sudarant sandorius, taip pat netekdavo teisės pasikviesti kitų asmenų, kad šie paliudytų jo sudaromą sandorį. Tokio asmens galimybės dalyvauti civilinėje apyvartoje sudarant sandorius tapdavo gana ženkliai apribotos, nes mancipacija klasikiniu laikotarpiu buvo dažna sandorių sudarymo forma.

Pretorių ediktas pilietinės garbės netekimą siejo su įvairiomis neigiamo pobūdžio teisinėmis pasekmėmis. Pavyzdžiui, asmuo, kurį ištiko negarbė, negalėjo už kitus asmenis reikšti prašymų, pareiškimų juridikcinei magistratūrai (pretoriui) (*ius postulandi*), būti procesiniu atstovu (*alieno nomine agere*) ir vesti bylą per atstovą.

Be teisinės negarbės, romėnų teisei buvo žinoma ir faktinio pobūdžio pilietinė negarbė (*infamia facti*), kurią šaltiniai įvardina kaip *turpitude*. Ypač Justiniano teisėje, kurioje infamijai nebeteikta teisinė reikšmė, *turpitude* išliko kaip pilietinės garbės sumažėjimo viešosios nuomonės požiūriu atvejis. *Turpitude* ištikdavo asmenį dėl jo reputacijai kenkiančio gyvenimo būdo, taip pat asmenis, užsiimančius viešosios nuomonės smerkiama veikla. *Turpitude* nuo *infamia immediata* skiria tai, kad šios negarbės pagrindas nebuvo tam tikros konkrečios įstatymų normos, bet visuomenėje susiklosčiusios nuostatos. Klausimo, ar asmens gyvenimo būdas arba veikla pripažintini esantys *turpes*, sprendimas buvo paliekamas teisėjo diskrecijai. Magistrato sprendimu *personae turpes* galėjo būti uždrausta atlikti tam tikrus juridinius veiksmus, kurie reikalavo ypatingo asmens patikimumo. Pavyzdžiui, eiti globėjų pareigas, būti liudytojais.

Cenzorius, įgyvendinęs moralės nuostatų laikymosi priežiūrą (*regimen morum*), taip pat galėjo taikyti sankcijas šių nuostatų nepaisantiems asmenims. Sudarydamas piliečių sąrašą, cenzorius prie tokio asmens pavardės įrašydavo atitinkamą pastabą – *nota censoria*. Cenzoriaus notos sukeltos pasekmės buvo laikino pobūdžio ir išnykdavo pasibaigus *lustrum*, t. y. penkerių metų laikotarpiui, kuriam praėjus būdavo sudaromas naujas piliečių sąrašas. *Nota censoria* galėjo būti taikoma asmenims, be priežasties nutraukusiems santuoką, netinkamai auklėjantiems vaikus, blogai besielgiantiems su savo klientais ir net vergais. Cenzoriaus notos taikymas nereiškė *infamia (iuris)*, tačiau buvo susijęs su neigiamomis socialinio ir politinio pobūdžio pasekmėmis.

1.6. Šeimos statusas (*status familiae*)

Romėniškoje šeimoje laisvas Romos pilietis galėjo užimti savarankiško (*sui iuris*) arba šeimos galvos valdžiai pavaldaus (*alieni iuris*) asmens padėtį.

Savarankiškas asmuo (*sui iuris*; pažodžiui: „savos teisės“) nebuvo niekam šeimoje pavaldus. Jei tai būdavęs vyras, jis tituluotas šeimos tėvu – *pater familias*. Romėnų teisės ypatybė yra tai, jog *sui iuris* padėtis nepriklausė nuo asmens amžiaus (pavyzdžiui, jei kas anksti netekdavęs tėvo, galėdavo *sui iuris* asmeniu tapti ir vos gimęs), faktinės šeiminės (pavyzdžiui, santuokos sudarymo ar vaikų turėjimo) ar viešosios teisinės (pavyzdžiui, buvimo valstybės pareigūnu) padėties. Lemiantis kriterijus buvo tai, ar tam tikras asmuo buvo pavaldus šeimos galvai. *Sui iuris* padėtį galėjo užimti taip pat ir moteris, jei nebuvo pavaldi niekieno (tėvo, senelio, vyro ar uošvio) valdžiai šeimoje. Kita vertus, moteris negalėjo užimti šeimos galvos padėties.

Alieni iuris (pažodžiui: „svetimos teisės“) asmuo buvo tas, kuris, nepriklausomai nuo savo amžiaus ar lyties, buvo pavaldus šeimos galvai. Šiai asmenų grupei, visų pirma, priklausė sūnūs (*fili familiae*), dukterys (*filiae familiae*), taip pat tolimesni tiesiosios linijos žemutinės eilės giminaičiai (*descendentes*), įvaikiai, asmenys *in mancipio* bei žmona, patekusi savo vyro valdžion (*uxor in manu mariti*). Plačiaja prasme *alieni iuris* asmenų grupei buvo priskiriami ir vergai.

Konkrečiau asmens šeimoje užimama padėtis turėjo esminės įtakos jo teisiniui subjektiškumui, visų pirma, turitinių teisių srityje. Svetimosios teisės asmenys iš esmės nebuvo nuosavybės ir kitų turitinių teisių subjektai. Jei dalyvaudami civilinėje apyvartoje jie sudarydavo turitinius sandorius, iš sandorio gautas turtas tapdavo ne jų asmenine, o šeimos galvos nuosavybe; pastarasis laikytas ir visų iš tokio sandorio atsirandančių turitinių teisių subjektu. Tik principato laikotarpiu ir vėliau randasi keletas reikšmingų šio bendro principo išimčių pilnamečio sūnaus, esančio tėvo valdžioje, naudai, kaip antai, karo pekulijus.

A

pater familias

↓	↓	↓	↓
B	C	D	E
<i>uxor in manu</i>	<i>filia familias</i>	<i>filius adoptivus</i>	<i>filius familias</i>
			↓ ↓
			<i>nepos</i> <i>neptis</i>

Pater familias (A) buvo *sui iuris* asmuo. Kiti asmenys: žmona *in manu* (B), duktė (C), sūnus (E), įvaikintas sūnus (D) bei vaikaičiai (F ir G) priklauso *personae alieni iuris* grupei. Mirus šeimos tėvui (A), *sui iuris* asmenimis tapdavo visi tie, kurie iki tol buvo tiesiogiai pavaldūs *pater familias* (t. y. B, C, D bei E). Vaikaičiai, buvę senelio valdžioje, patekdavo savo tėvo (E) valdžion, kuris, tapdamas *sui iuris* asmeniu, užimdavo šeimos galvos padėtį naujojoje šeimoje. Moterys (B ir C) tapdavo *sui iuris* asmenimis, tačiau atsižvelgiant į lytį negalėjo užimti šeimos galvos teisinės padėties.

1.7. Religijos įtaka asmens teisiniam subjektiškumui

Pagoniškoje Romoje asmens išpažįstama religija neturėjo įtakos teisiniam subjektiškumui. Krikščionių persekiojimai pirmuosius tris šimtmečius po Kristaus gimimo kai kurių imperatorių buvo vykdomi motyvuojant tai valstybės saugumo sumetimais. Naujos monoteistinės religijos išpažinėjai atsisakydavo dalyvauti imperatoriaus kulte, dėl ko buvo kaltinami vieno iš sunkiausių nusikaltimų, koku tuomet laikytas imperatoriaus didybės įžeidimas (*crimen laesae maiestatis*), padarymu. Dėl to krikščionims taikytos įvairios bausmės viešosios teisės srityje.

Konstantinui Didžiajam legalizavus krikščionybę (313 m.), o Teodozijui I Didžiajam suteikus jai valstybinės religijos statusą (380 m.), imperatorių, o ypač imperatoriaus Justiniano teisė nustatė tam tikrus teisinio subjektiškumo apribojimus asmenims, neišpažįstantiems krikščionių tikėjimo. Žydai, pagonys (senosios romėnų religijos išpažinėjai) bei eretikai (tikėjimo, kurio Bažnyčia nepripažino teisingu, išpažinėjai) negalėjo eiti viešų pareigų bei turėti vergų – krikščionių. Apostatai (atskalūnai) ir eretikai negalėjo sudaryti galiojančio testamentu, dovanoti turto ir priimti dovanų.

Buvo laikoma, jog šiuos asmenis yra ištikusi infamija. Santuokos tarp žydų ir krikščionių buvo draudžiamos. Pradedant imperatoriaus Diokleciano valdymu žiauriausiai buvo persekiojami manichėjai – sinkretiškos religijos, turinčios zoroastrizmo, budizmo, gnosticizmo ir krikščionybės elementų, išpažinėjai. Jiems drausta sudaryti tiek sandorius *inter vivos*, tiek ir *mortis causa*. Imperatoriai juos baudė banicija (ištrėmimu) ir turto konfiskavimu.

1.8. Teisinis veiksnumas

1.8.1. Veiksnumo samprata. Veiksniai, ribojantys veiksnumą

Veiksnumas – tai asmens galėjimas pačiam ir savo paties vardu išreikšti valią, sukeliančią teisinius padarinius. Taigi, veiksnumą būtina skirti nuo teisnumo arba teisinio subjektiškumo apskritai, kurį romėnų teisėje apibūdina trys *status* (*libertatis, civitatis, familiae*).

Teisnumo turėjimas reiškė, kad fizinis asmuo gali būti teisių ir pareigų subjektas. Tokį teisnumą romėnų teisė pripažino visiems laisviesiems Romos piliečiams. Kita vertus, nebūtinai kiekvienas teisinį subjektiškumą turintis (teisnus) asmuo galėjo savarankiškai dalyvauti civilinėje apyvaratoje. Tam reikėjo teisinio veiksnumo, kuris gali pasireikšti kaip sutartinis (kontraktinis) (galėjimas savarankiškai sudaryti teises pasekmes sukeliančius sandorius) arba deliktinis (galėjimas atsakyti už privatinės teisės pažeidimus).

Atsižvelgdama į kai kurių asmenų galimybes suformuoti ir išreikšti valią bei intelektinį išsivystymą, romėnų teisė ribojo jų veiksnumą. Kalbėdami apie asmenis, kurių veiksnumas buvo ribotas, bei tuos, kurie apskritai buvo neveiksnius, romėnų teisės šaltiniai dažnai vartoja terminą *infirmitas* (lot. „silpnumas, netvirtumas“).

Veiksniai, kurie Romoje turėjo įtakos asmens privatiniam teisiniam veiksnumui, buvo: amžius (*aetas*), lytis (*sexus*), psichikos liga (*furor*), turto švaistymas (*prodigalitas*).

Priklausomai nuo amžiaus, lyties, psichikos sveikatos būklės bei polinkio švaistyti turtą, fizinis asmuo galėjo būti: neveiksnius (mažamečiai, nesukakę 7 metų amžiaus), ribotai veiksnus (nepilnamečiai, moterys, psichikos ligoniniai, švaistūnai), visiškai veiksnus (pilnamečiai).

1.8.2. Amžiaus (*aetas*) įtaka asmens veiksniumi. *Infirmetas aetatis*

Veiksnumo požiūriu visus asmenis romėnų teisėje galima skirstyti į šias amžiaus grupes: mažamečius arba vaikus (*infantes*), nesukakusius 7 metų, nepilnamečius (*impuberes*), kokiais laikytos moterys, nesukakusios 12, o vyrai – 14 metų amžiaus, pilnamečius asmenis, jaunesnius nei 25 metų amžiaus (*puberes minores viginti quinque annis*), bei pilnamečius asmenis, vyresnius nei 25 metų amžiaus (*puberes maiores viginti quinque annis*).

Žmogaus gyvenimo tarpsnį nuo gimimo iki 7 metų amžiaus romėnų teisė apibrėžia kaip *infantia* (lot. „vaikystė, mažametystė“). Atsižvelgiant į tai, kad *infantes* nesuvokia juridinių veiksmų reikšmės ir sukeliama teisinių pasekmių, jie laikyti visiškai neveiksniais. *Infans* negalėjo sudaryti sandorių, taip pat neatsakė už neteisėtus veikas (teisės pažeidimus). Nuostata, jog septintuosius gyvenimo metus reikia laikyti *infantia* pabaiga, nusistovėjo imperatoriaus Justiniano teisėje.

Impubertas – tai gyvenimo tarpsnis nuo 7 metų amžiaus iki pilnamečystės. Nepilnamečiai asmenys romėnų teisėje vadinami *impuberes infantia maiores*. Šiai asmenų grupei priskiriamos moterys nuo 7 iki 12 metų amžiaus. Vyrų pilnametystės klausimu skyrėsi sabiniečių ir prokuliečių teisės mokyklų nuomonės. Pasak sabiniečių teisės mokyklos atstovų, išvadą apie tai, ar vyras jau yra subrendęs ir pripažintinas pilnamečiu, buvo galima daryti tik kiekvienu atveju *in concreto* atlikus kūno apžiūrą (*inspectio corporis*) ir įvertinus fizinį bei intelektinį asmens išsivystymo lygmenį. Tuo tarpu prokuliečiai reiškė nuomonę, kurią vėliau akceptavo ir imperatoriaus Justiniano teisė, kad vyras pilnametystę (*pubertas*) pasiekia sukakęs 14 metų amžiaus. *Impuberes* buvo ribotai veiksnūs asmenys, savarankiškai galėję sudaryti tik jų teisinę ir turtinę padėtį gerinančius sandorius, t. y. tokius, kurių pagrindu įgyjamos turtinės teisės, gaunama turtinė nauda. Sandorių, sunkinančių jų teisinę ir turtinę padėtį, *impuberes* savarankiškai sudaryti negalėjo. Tai reiškia, jog veikdami savarankiškai jie negalėjo tapti skolinkais prievoliniuose teisiniuose santykiuose, sudaryti turto perleidimo sandorių. Sudarant teisinę ir turtinę padėtį sunkinančius sandorius buvo reikalingas globėjas, kuris formaliai patvirtindavo sudaromą sandorį, dalyvavimas (*interpositio auctoritatis tutoris*).

Jei nepilnametis sudarydavo sandorį, iš kurio rasdavosi ir teisės, ir pareigos (pavyzdžiui, dvišalė pirkimo-pardavimo sutartis, kurioje ir pirkėjas, ir pardavėjas vienas kito atžvilgiu turi ir reikalavimo teisių, ir pareigų),

toks sandoris buvo laikomas iš dalies negaliojančiu ir vadintas „raišu“ – *negotium claudicans* (lot. *claudicare* – „raišuoti, šlubuoti, svyruoti“). Laikyta, jog teisines pasekmes nepilnamečiui sandoris sukelia tik dalyje dėl teisių įgijimo. Dėl to nepilnametis įgydavo reikalavimo teisę (pavyzdžiui, teisę reikalauti perduoti prekę pirkimo-pardavimo sutarties sudarymo atveju), tačiau priešinė pareiga jo nesaistė kaip civilinė prievolė, o tik kaip *obligatio naturalis*. Tai reiškia, kad, net ir gavus iš pardavėjo prekes, kainos sumokėjimas priklausė tik nuo nepilnamečio asmens geros valios, o šiam to nepadarius pardavėjas neturėjo galimybės reikalauti kainos sumokėjimo pareikšdamas ieškinį. II a. imperatoriaus Antonijaus Pijaus reskriptu (D. 26, 8, 5 pr.) nustatyta, jog jeigu globėjas tokio nepilnamečio sudaryto sandorio nepatvirtindavo (*interpositio auctoritatis*), priešingai sandorio šaliai buvo privalu sugrąžinti viską, kas buvo gauta iš sandorio. Kitaip tariant, tai, ką nepilnametis įgijo iš sandorio, pradėta laikyti nepagrįstu praturtėjimu.

Už teisės pažeidimus nepilnamečiai asmenys atsakė tik tais atvejais, kai, atsižvelgiant į savo intelektualinio išsivystymo lygį, buvo pajėgūs suprasti, kad jų atliekami veiksmai arba neveikimas yra teisės uždrausti. Kitaip tariant, jei būdavo pajėgus suvokti savo kaltę (*doli capaces*).

Nepilnamečiams, kurie nebuvo pavaldūs savo *pater familias*, skirta globa. Globos nustatymo pagrindas galėjo būti testamentas, įstatymas arba magistrato sprendimas. Pradžioje globėją nepilnamečiam asmeniui skirdavo miesto pretorius, nuo imperatoriaus Klaudijaus – konsulas, o nuo Marko Aurelijaus – specialus *praetor tutelaris*. Atsižvelgiant į globos nustatymo pagrindą, globėjas vadintas *tutor testamentarius*, *tutor legitimus* arba *tutor dativus*.

Pilnametystės sulaukę asmenys tapdavo visiškai veiksnius, tačiau, ėmus dinamiškai vystytis ūkiniams santykiams, Romoje skiriama dar viena asmenų kategorija. Tai pilnamečiai, tačiau 25 metų amžiaus nesulaukę asmenys (*puberes mirones viginti quinque annis*). 25 metų amžiaus riba dalyvavimo teisinėje apyvarčioje požiūriu tampa aktuali apie 192 m. pr. Kr. išleidus *lex (P)laetoria de circumscriptione adolescentium*. Pilnametis, bet jaunesnis nei 25 metų amžiaus asmuo buvo visiškai veiksnus, tačiau minėtas įstatymas numatė *actio poenale* tipo ieškinį (*actio legis (P)laetoriae*), galimą pareikšti asmeniui, kuris sudarydamas sandorį su *sui iuris* asmeniu, nesukakusiu 25 metų amžiaus, piktnaudžiavo (*circumscriptio*) pastarojo nepatyrimu ir neišmanymu tvarkant turtinius bei teisinius reikalus. Pretorių teisė sustiprino

ir dar labiau išplėtė šių veiksmų asmenų, galėjusių savarankiškai sudaryti privatus sandorius, teisių apsaugą, suteikdama jiems papildomų pretorinės gynos priemonių. Pirma, *exceptio legis (P)laetoriae*, kuria buvo galima pasinaudoti tuomet, jei sau nepalankaus sandorio *minor* dar nebuvo įvykęs. Kadangi *minor* – veiksmus asmuo, jo sudarytas sandoris buvo galiojantis. Tai reiškia, kad sandorio nevykdant kontrahentas galėjo reikšti ieškinį, kuriuo prašydavo teismą įpareigoti *minor* įvykdyti iš sandorio atsiradusias prievolės. Į tokių ieškinį *minor* galėdavo atsikirsti procesine išlyga – *exceptio legis (P)laetoriae*. Pareiškus tokią išlygą, teisėjas kontrahento ieškinį atsisakydavo patenkinti. Taigi, *exceptio* buvo efektyvi priemonė tik tol, kol sau nenaudingo sandorio *minor* dar nebūdavo įvykęs. Respublikos laikotarpiu pabaigoje imta taikyti *restitutio in integrum propter minorem aetatem*. Ši pretorinės gynos priemonė praversdavo tuomet, kai *minor* nenaudingas sandoris jau būdavo įvykdytas. Tokiu atveju *minor* galėjo kreiptis į pretorių, prašydamas taikyti restituciją, t. y. grąžinti sandorio šalis į padėtį, buvusią iki jį sudarant, ir tokiu būdu panaikinti nenaudingo sandorio sukeltas teises pasekmes. Taikant restituciją, sandorio šalys privalėdavo grąžinti viena kitai viską, ką iš sandorio gavo.

Valdant imperatoriui Markui Aurelijui, *puberes minores* suteikta teisė prašyti, kad jiems būtų paskirtas rūpintojas (*curator minorum*), kuris padėtų tvarkyti turtinius reikalus. Paskyrus rūpintoją, *minor* netekdavo galimybės savarankiškai sudaryti turtinę padėtį bloginančių sandorių (dėl teisių perleidimo, prievolių įgijimo), o jo situacija veiksmo atžvilgiu tapdavo panaši į nepilnamečio asmens.

Puberes minores galėjo savarankiškai sudaryti santuoką, palikti turtą testamentu ir buvo atsakingi už teisės pažeidimus.

Specialios imperatoriaus privilegijos, kuri vadinta *venia aetatis*, pagrindu moterys, sulaukusios 18, o vyrai – 20 metų, galėjo būti pripažįstami visiškai savarankiškais, tačiau net ir šiuo atveju, nesulaukę 25 metų amžiaus, jie negalėjo sudaryti kai kurių disponavimo nekilnojamaisiais daiktais sandorių.

Asmenys, kuriems sukako 25 metai amžiaus (*puberes maiores viginti quinque annis*), buvo visiškai veiksnūs. Tai reiškia, jog tiek jų kontraktinis, tiek deliktinis veiksmas buvo neribotas. Jie galėjo savarankiškai sudaryti bet kokius sandorius, taip pat atsakė už visus padarytus teisės pažeidimus.

1.8.3. Lyties (*sexus*) įtaka veiksnui. *Infirmitas sexus*

Romėnų teisė riboja moterų, kurios buvo *sui iuris* asmenys, veiksnumą. Iki sulaukiant 12 metų amžiaus, moterims, kaip ir kiekvienam nepilnamečiui, kuriam buvo nustatoma globa (*pupillus*), taikyti veiksnumo ribojimai atsižvelgiant į amžių. Sulaukus pilnametystės (12 metų), moters veiksnumas galėjo būti ribojamas lyties pagrindu. Tai atspindėjo bendrą romėnų teisės tendenciją, kurią Papinianas atskleidžia sakydamas: *In multis iuris nostri articulis deterior est condicio feminarum quam masculorum*, t. y. „daugelyje mūsų teisės dalykų moterų padėtis yra mažiau palanki nei vyrų“ (D. 1, 5, 9). Moteris negalėjo būti valdžios šeimoje (*patria potestas*) subjektas, neturėjo teisės įvaikinti (imperatoriaus Justiniano teisė tokią galimybę suteikė tik moterims, netekusioms savų vaikų), tapti nepilnamečių asmenų globėjomis (išskyrus tam tikras išimtis Justiniano teisėje).

Atsižvelgiant į lytį, moterims taikyta globa, kuri vadinta *tutela mulierum* (moterų globa). Iš esmės moteris turėjo teisę tvarkyti savo turtą. Tačiau bylinėdamasi teisme civilinio proceso tvarka bei norėdama sudaryti galiojančius sandorius pagal *ius civile* (*negotia iuris civilis* kaip, pavyzdžiui, *mancipatio, in iure cessio, legatum*), privalėjo gauti globėjo leidimą (*interpositio auctoritatis tutoris*). Dėl to moteris negalėjo savarankiškai (be globėjo patvirtinimo) sudaryti daugelio svarbiausių sandorių, kaip antai, perleisti teisių į mancipuojamus daiktus, išlaisvinti vergų, sudaryti paskolos sutarčių.

Romėnų teisėje žinomi ir tokie moterų veiksnumo ribojimo atvejai, kai moterims apskritai neleista sudaryti tam tikros rūšies sandorių. Pagal *senatus consultum Velleianum* (46 m.), moteris neturėjo teisės įsipareigoti sumokėti svetimą skolą (laiduoti), perimti trečiųjų asmenų skolas, būti liudytoja atliekant mancipaciją. *Lex Voconia* (169 m. pr. Kristų) riboja moterų galimybes paveldėti pagal testamentą. Moteris negalėjo būti skiriamos turtingiausiai Romos piliečių klasei (*classici*) priskiriamų asmenų, kurių turto vertė buvo didesnė nei 100 000 asų, testamentinėmis įpėdinėmis.

Ilgainiui *tutela mulierum* taikymo ribos imtos laipsniškai siaurinti. 9 m. išleistas *lex Pappia Poppaea* įtvirtino *ius trium liberorum* (lot. „trejeto vaikų teisė“). Tai reiškė, jog iš prigimties laisva moteris, santuokoje pagimdžiusi trejetą, o libertinė – ketvertą vaikų, tapdavo nuo globos laisva. Imperatoriaus Klaudijaus valdymo laikotarpiu išleistas *lex Claudia* panaikino testamentinę globą, kurią moterų atžvilgiu įgyvendindavo artimiausieji

agnatiniai giminaičiai – *agnati proximi*. III a. moterų globos institutas visiškai sunyko.

1.8.4. Psichikos ligos (*furor*) įtaka veiksnumui. *Furiosi*

Somatinės ligos paprastai neturėjo įtakos asmens veiksnumui. Tik atskirais atvejais asmens negalėjimą sudaryti tam tikrus sandorius galėjo lemti fizinis jo luošumas. Pavyzdžiui, kurtieji ir nebyliai negalėjo sudaryti žodinių sandorių (*sponsio, stipulatio, mancipatio, in iure cessio*).

Tuo tarpu psichikos liga (*dementia, furor*) asmens veiksnumui turėjo svarbios įtakos. XII lentelių įstatymai psichikos ligonių atžvilgiu įtvirtino nuostatą: *Si furiosus escit, adgnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto*, t. y. „jei kas yra psichiškai nesveikas, tegul valdžią jo paties ir jam priklausančio turto atžvilgiu turi agnatai ir gentainiai“ (*XII tab. 5, 7*).

Nepriklausomai nuo jų amžiaus, psichikos ligoniams buvo taikomas toks pats teisinis režimas, kaip ir *infantes*, nes psichikos liga reiškėdavo visišką jų neveiksnumą. Anot Pauliaus: *furiosus nullum negotium contrahere potest*, t. y. „psichiškai nesveikas [asmuo] negali sudaryti jokio sandorio“ (*D. 50, 17, 5*). Jam antrina Gajus, kurio „Institucijose“ nurodoma: *Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit, quid agat*, t. y. „psichikos ligonis negali sudaryti jokio sandorio, nes nesupranta, ką daręs“ (*G. 3, 106*).

Taip pat ir asmenys, kurie nesirgo kokia nors psichikos liga, tačiau jų protinės galios dėl kokių nors priežasčių būdavo nusilpusios, būdami tokios būklės, negalėjo sudaryti galiojančių sandorių.

Ligai laikinai pasitraukus ir psichikos ligonio būklei pagerėjus (vadinamieji *lucida intervalla, dilucida intervalla* – „proto nušvitimo, protinio sąmoningumo laikotarpiai“), *furiosus* galėjo sudaryti galiojančius sandorius, kurie sukeldavo teisines pasekmes. Pažymėtina, jog Romoje nebuvo teisminės asmens pripažinimo neveiksniu / ribotai veiksniumi dėl psichikos ligos tvarkos. Taigi, apie jo gebėjimą suprasti atliekamų juridinių veiksmų esmę, jais sukuriamus teisinius padarinius buvo sprendžiama *in concreto*, t. y. šie aspektai vertinti sprendžiant konkretaus asmens sudaryto sandorio galiojimo klausimą.

Jei sergantis psichikos liga buvo *sui iuris* asmuo, jam buvo skiriamas rūpintojas (*curator furiosi*), administruodavęs *furiosus* turtą. Rūpintojo sutikimas buvo reikalingas visiems su psichikos ligonio turtu susijusiems

sandoriams. Pagal XII lentelių įstatymus, globėjais buvo skiriami artimiausieji agnatiniai giminaičiai, o jų nesant – gentainiai.

1.8.5. Turto eikvojimas (*prodigalitas*) ir jo įtaka asmens veiksniumi. *Prodigus*

Turto eikvotojais (*prodigi*) buvo laikomi asmenys, lengvabūdiškai švaistantys šeimos turtą, o visų pirma, tą, kuris buvo paveldėtas iš protėvių, ir taip pasmerkiantys save ir šeimą skurdui bei nepriteklams. Anks-tyvosios respublikos laikotarpiu pretoriaus interdikto, kuris buvo skelbiamas atsižvelgiant į suinteresuotų asmenų prašymą, pagrindu eikvotojams imta drausti savarankiškai administruoti savo turtą (*interdictio bonorum*): *Quando tibi bona paterna avitaque nequitia tua disperdis liberosque tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdico*, t. y. „kadangi dėl lengvabūdiškumo eikvoji tėvo ir senelio turtą ir pasmerki savo vaikus skurdui, uždraudžiu tau administruoti turtą“ (*Pauli Sententiae* 3, 4a, 7). Eikvotojams steigta rūpyba (*cura prodigum*). Jų veiksnumas buvo ribotas. Sudarant sandorius, kuriais yra perleidžiamas turtas arba įgyjamos prievolės, reikėdavo, kad tokį sandorį patvirtintų rūpintojas. Tik tuo atveju, jeigu sandoris pasirodydavo esantis eikvotojui naudingas, teisinės pasekmes jis sukeldavo ir be rūpintojo dalyvavimo. Kitaip tariant, be rūpintojo žinios sudaryti turto perleidimo bei kitų turtinę ir teisinę padėtį sunkinančių sandorių eikvotojai negalėjo. Sandorius, dėl kurių jų turtinė ir teisinė padėtis gerėjo, eikvotojai galėjo sudaryti savarankiškai. Vadinas, teisinė jų padėtis buvo panaši į nepilnamečių asmenų (*impuberes*). Kita vertus, eikvotojui sudarius dvišalę sutartį, toks sandoris nebuvo traktuojamas kaip *negotium claudicans*. Teises ir pareigas įgydavo abi sandorio šalys.

Eikvotojai negalėjo sudaryti testamento, taip pat neturėjo teisės paliudyti kito asmens sudarytą testamentą. Deliktinėn atsakomybėn *prodigi* buvo traukiami bendrais pagrindais.

2. Juridinio asmens samprata ir rūšys

Šiuolaikinė privatinė teisė pripažįsta teisinį subjektiškumą turint ne tik fizinius, bet ir juridinius asmenis. Romėnų teisės terminijoje sąvoka „juridinis asmuo“ nevartojama. Romėnų jurispudencija nesukūrė ir neišplėtojo

reikšmę turėję amatininkų cechai ir gildijos, laidotuvių draugijos (*collegia funeraticia*); pastarosios paprastai burdavo vargingiausius visuomenės atstovus, kurie perduodami kolegijai nustatyto dydžio turtinius įnašus užsitikrindavo tai, kad mirties atveju kolegija pasirūpins tinkamu jų palaidojimu. Didelę reikšmę Romos valstybės ekonominiam gyvenimui turėjo *societates publicanorum*, vienijusios verslininkus, už tam tikrą atlyginimą iš valstybės gavusius teisę rinkti mokesčius ir naudoti surinktas lėšas verslui plėtoti. *Publicani* neretai administruodavo valstybės nuosavybę, valstybės užsakymu įgyvendindavo stambius statybinius projektus ir disponuodavo dideliais finansiniais ištekliais.

Kaip nurodo Gajus (D. 3, 4, 1, 1), miestų bendruomenių pavyzdžiu korporacijos valdė atskirą turtą, kuris buvo atribotas nuo korporacijos narių turto bei turėjo savo išdą. Būtent turto atskirumą (*res communis*) ir biudžeto savarankiškumą (*arca communis*) romėnų jurisprudencija (tai tiesiogiai nurodo Gajus) laikė esant vieną iš juridinių asmenų identifikuojančių požymių. Kaip minėta, draugijos turtas buvo atribotas nuo jos narių turto ir nelaikytas bendrąja narių nuosavybe, kadangi nuosavybės teise priklausė pačiai draugijai, o ne jos nariams. Ši kolegialaus darinio ir į jo sudėtį įeinančių narių turto, taip pat teisinių santykių, kuriuose dalyvauja juridinis asmuo arba atskiri jo nariai kaip fiziniai asmenys, atskirtis buvo ypač ryškiai pabrėžiama *municipium* atveju. Tai patvirtina Ulpiano teiginys: *Si quid universitati debetur, singulis non debetur: nec, quod debet universitas, singuli debent*, t. y. „kas priklauso visumai [asmenų susivienijimui], nepriklauso pavieniams [atskiriems nariams], taip pat pavieniai [asmenys] nėra įpareigoti dėl prievolių, kurios saisto susivienijimą“ (D. 3, 4, 7, 1).

Santykiuose su išorės subjektais korporacijos interesus reprezentavo sindikas (*actor sive syndicus*), kuris veikė kaip korporacijos atstovas.

Siekiant įkurti korporaciją kaip juridinį asmenį, reikėjo mažiausiai trijų narių (steigėjų) dalyvavimo. Tai patvirtina gerai žinoma teisininko Neracijaus Prisko (*Neratius Priscus*) suformuluota paremija: *Tres faciunt collegium* – „Trys [asmenys] kuria sąjungą (draugiją)“ (D. 50, 16, 85). Pažymėtina, jog tai yra minimalaus juridinio asmens steigėjų, o ne jo dalyvių skaičiaus reikalavimas. Atitinkamai jei įsteigus juridinį asmenį dalis jo dalyvių iš juridinio asmens veiklos pasitraukia, tai neturi įtakos juridinio asmens egzistavimui (savo veiklą toks juridinis asmuo gali tęsti net ir likus vienam nariui). Atsižvelgdama į tai romėnų jurisprudencija formavo suvo-

kimą, jog juridiniam asmeniui (tam tikram fizinių asmenų susivienijimui) yra būdingas atskiras vardas (pavadinimas), ženklinantis juridinio asmens tapatybės atskirumą. Jį romėnai aiškino tuo, kad, kintant tam tikro susivienijimo personalinei sudėčiai (tam tikriems nariams pasitraukiant iš susivienijimo veiklos ir į ją įsitraukiant naujiems), juridinio asmens tapatybė ir esmė nepakinta.

Nemaža diskusijų romėnų jurisprudencijoje kėlė ir klausimas, ar Romos valstybė, suprantama kaip piliečių (*populus Romanus*) susivienijimas (visuma), yra pripažintina juridiniu asmeniu. Nors valstybė disponavo nuosavu, atskiru turtu (*res publicae populi Romani*), vykdė ūkinę veiklą, tačiau ši veikla buvo grindžiama viešosios teisės normomis. Principato laikotarpiu juridiniu asmeniu imtas laikyti Romos valstybės išdas, esantis imperatoriaus dispozicijoje (*fiscus*). Iš pradžių *fiscus* – turtas, kuriuo nevaržomas disponavo imperatorius, buvo skiriamas nuo valstybės išdo (*aerarium populi Romani*). Vėliau, kai valstybės vadovas tapo absoliučiu monarchu, *fiscus* išstūmė *aerarium*, visas valstybės turtas atsidūrė imperatoriaus dispozicijoje kaip jo privatus turtas. Privatiniams teisiniams santykiams, kuriuose dalyvavo *fiscus*, imtos taikyti privatinės teisės normos, tačiau, kita vertus, *fiscus* išsaugojo ir nemažai jam priklausiusių išimtinio pobūdžio teisių, kurių visuma vadinama *privilegia fisci*.

Imperijos laikais savarankiško teisės subjekto statusą laipsniškai imta suteikti turto masėms, skirtoms tam tikriems visuomenei naudingiems tikslams pasiekti (pavyzdžiui, ligonių ir vargšų, našlių ir našlaičių aprūpinimui bei šelpimui). Iš pradžių šie dariniai neturėjo savarankiško subjekto statuso. Klasikiniu laikotarpiu toks turtas buvo patikimas draugijoms, miestų bendruomenėms arba privatiems asmenims sudarant sandorius *inter vivos* arba *mortis causa* (pavyzdžiui, dovanojimas, legatas) ir turtą gaunantį asmenį (apdovanotąjį, legatorių) susaistant sąlygomis, kokiomis turtas privalo būti naudojamas. Kitaip tariant, šis turtas buvo valdomas patikėjimo pagrindu.

Krikščionybę pripažinus valstybine Romos religija (IV a.), teisinis subjektiškumas pripažintas bažnytinėms institucijoms, todėl teisė įgyti turtą suteikta bažnyčioms ir vienuolynams. Bažnyčiai, kuri, *inter alia*, vystė labdarinę veiklą, buvo patikimos turto masės, skirtos įvairių religinių arba labdarinių tikslų, kaip, pavyzdžiui, ligoninių, našlaičių ir pamestikų, svetimšalių, senelių prieglaudų steigimas ir išlaikymas, krikščionių

išpirkimas iš kitatikių nelaisvės, įgyvendinimui (*piae causae*). Fundatorius perduodavo turtą tam tikrai bažnytinei institucijai, drauge nustatydamas įpareigojimą jį naudoti apibrėžtam tikslui, kurio siekiama steigiant atitinkamas labdaros ar globos įstaigas. Bažnyčia prižiūrėdavo fundatoriaus valios vykdymą ir per specialų valdytoją (*oekonomus*) administruodavo patikėtą turtą. Daugelis *piae causae* veiklos vykdymo principų buvo reglamentuota imperatoriaus Justiniano teisėje. Iš esmės tai didino jų autonomiškumą ir palengvino turto perdavimą. Kita vertus, šie teisės normų aktų leidybos rezultatai nesuteikia galimybės vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, ar labdaros fondai buvo laikomi savarankiškais juridiniais asmenimis.

Kai kada aptariant juridinio asmens ir jo rūšių Romoje problematiką, minimos *universitas personarum* (asmenų susivienijimo) ir *universitas rerum* (daiktų masės) sąvokos, kurios vis dėlto iš senovės Romos teisės tiesiogiai nekildintinos, tačiau būdingos viduramžių teisės mokslui bei žinomos kanonų teisei. Kita vertus, anksčiau aptartos juridinių asmenų, egzistavusių Romoje, kategorijos, nesunkiai gali būti priskiriamos vienos ar kitos rūšies *universitas*. Kitaip tariant, tai gali būti arba tam tikra asmenų korporacija, arba nustatytiems tikslams naudojamo turto masė (fondas).

IV. ŠEIMOS TEISĖ

1. Romėniškos šeimos pobūdis ir struktūros ypatumai

Senovės Romoje šeimai (*familia*) teko reikšmingas socialinis, ekonominis, politinis, religinis ir, be abejo, teisinis vaidmuo. Kalbant apie privatinę teisę, pasakytina, jog būtent šeima, atstovaujama jos priešakyje esančio ir turtiniu veiksniumu disponuojančio *pater familias* (šeimos tėvo, galvos) dažniausiai ir buvo smulčiausias struktūrinis vienetas, aktyviai dalyvaujantis turtiniuose teisiniuose santykiuose su išorės subjektais.

Ulpianas, mėgindamas nusakyti, ką šeima laiko Romos piliečių teisė, nurodo: *Iure proprio familiae dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate aut natura aut iure subiectae*, t. y. „pagal savąją teisę šeima vadiname asmenų, paklūstančių vieno asmens valdžiai iš prigimties arba pagal teisę, daugeta“ (D. 50, 16, 195, 2).

Užimti šeimos galvos – *pater familias* padėtį galėjo vyras, turintis Romos pilietybę. Būtent tarp jo ir likusių šeimos narių susiklostydavo subordinacijos (pavaldumo) ryšiai. Ulpianas atitinkamai ir pažymi: *Pater autem familias appellatur, qui in domo dominium habet: recteque hoc nomine appellatur, quamvis filium non habeat. Non enim solam personam eius, sed et ius demonstramus. Denique et pupillum patrem familias appellamus, et cum pater familias moritur: quotquot capita ei subiecta fuerint, singulas familias incipiunt habere, singuli enim patrum familiarum nomen subeunt. Idemque eveniet et in eo qui emancipatus est: nam et hic sui iuris effectus propriam familiam habet*, t. y. „šeimos tėvu vadinamas tas, kuris turi valdžią namuose; pagrįstai taip vadinamas jis būtų net ir neturėdamas sūnaus, nes šiuo vardu apibrėžiamo ne tik patį asmenį, tačiau ir [jam priklausančią] teisę. Pagaliau tą, kuris yra globojamas, irgi vadiname šeimos tėvu. Kai miršta šeimos tėvas, tiek asmenų, kiek buvo jo valdžioje, įgyja nuosavas šeimas. Tokie pavieniai asmenys gauna šeimos tėvo vardą. Tai taikoma ir emancipuotam [sūnui]: jis, tapdamas nuosavos teisės asmeniu, įgyja nuosavą šeimą“ (D. 50, 16, 195, 2).

Taigi, *pater familias* nepakluso niekieno valdžiai šeimoje, o buvo visiškai autonomiškas, savosios teisės (*sui iuris*) asmuo. Jis turėjo visišką teisinį subjektiškumą ir vienintelis galėjo išoriniuose santykiuose dalyvauti kaip savarankiškas teisės subjektas.

Analizuojant anksčiau pateiktą Ulpiano eksplikaciją, pabrėžti reikia tai, jog *pater familias* yra teisinė padėtis (statusas). Laikydama asmenį užimant *pater familias* teisinę padėtį, Romos teisė visiškai nekreipė dėmesio į tai, ar *pater familias* buvo viengungis, ar sudaręs santuoką, turėjo vaikų ar buvo bevaikis, galiausiai net ir į tai, kokio amžiaus buvo toks asmuo. Ulpianas nedviprasmiškai nurodo, jog nepilnametis, netekęs savo tėvo ir dėl to išsilaisvinęs iš jo valdžios, tapdavo *sui iuris* asmeniu, o teisiniu požiūriu laikytas esančiu *pater familias* padėtyje. Nors iki sulaukdamas pilnametystės toks *pater familias* padėtį užimantis asmuo negalėjo realiai įgyvendinti valdžią kieno nors atžvilgiu, jam priklausė galimybė daryti tai ateityje.

Tuo tarpu vadinamieji svetimos teisės (*alieni iuris*) asmenys, kaip minėta, laikyti paklūstančiais šeimos galvos valdžiai. Tokie, pavyzdžiui, buvo žmona, gyvenanti santuokoje su vyro valdžia (*uxor in manu*), teisėtoje romėniškoje santuokoje gimę arba legitimuoti vaikai bei tolesnio laipsnio descendentai (pavyzdžiui, vaikaičiai, jei jų pačių biologinis tėvas yra *persona alieni iuris*), įvaikai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad *alieni iuris* asmens padėtį galėjo užimti pilnamečiai, kartais net ir aukštas magistratų pareigas einantys asmenys. Tokią padėtį lemia tai, kad, priešingai nei šiuolaikinei šeimos teisei žinoma tėvų valdžia, romėniška *patria potestas* nesibaigdavo pavaldžiam asmeniui tapus pilnamečiu, tačiau tęsdavosi tol, kol būdavo gyvas *pater familias*.

Būtent atsižvelgiant į tai, kokiais įgaliojimais disponavo šeimos galva (*pater familias*), romėnų šeimos teisė yra skaidoma į tris struktūrines dalis: santuokos teisę (*pater familias* gali įgyti *manus* – valdžią savo žmonos, taip pat jam pavaldaus sūnaus sutuoktinės atžvilgiu), tėvo valdžios (*patria potestas*) bei globos ir rūpybos teisinį reglamentavimą, kadangi šeimos galva įgyvendina tėvo valdžią teisėtoje santuokoje gimusių descententų atžvilgiu, taip pat gali atlikti globėjo (pavyzdžiui, jei nepilnametis asmuo neteko savo *pater familias* ir dėl to pasibaigė *patria potestas*) ir rūpintojo funkcijas.

Alieni iuris asmenų teisinis subjektiškumas buvo ribotas. Tai, pirmiausia, susiję su jų teisiniu subjektiškumu turtinių teisių srityje. Šie asmenys iš esmės neturėjo turtinio subjektiškumo, nes pavaldus asmuo *nihil suum*

habere potest, t. y. „negali turėti nieko nuosavo“ (D. 41, 1, 10, 1). Nors civilinėje apyvartoje tokie asmenys neretai dalyvaudavo tiesiogiai ir asmeniškai, iš sandorių įgytas turtas pereinavo jų *pater familias* nuosavybėn; pastarasis tapdavo ir iš sandorių atsirandančių turčinės prigimties teisių subjektu. Ne klaida būtų pasakyti, jog turčinės santykių srityje visų *alieni iuris* asmenų padėtis maža tesiskyrė nuo vergų. Tai patvirtina ir su abiem asmenų kategorijom susiję teisės institutai, kaip antai, *peculijus*, *actiones adiectitiae qualitatis* bei noksalinė atsakomybė.

Kita vertus, visų *alieni iuris* asmenų kontekste specifinė yra tėvo ar kito vyriškos lyties ascendentų valdžiai paklūstančio pilnametystės sulaukusio sūnaus (*filius familias*, *filius in potestate*) padėtis. Klasikinėje romėnų teisėje akivaizdžiai reiškiasi bent jau dalinio turčinio šio asmens subjektiškumo kūrimo ir stiprinimo tendencijos. *Filius familias* turčinio savarankiškumo pradžia yra laikomas karo *peculijus* (*peculium castrense*) bei vėliau susiformavęs tarytum karo *peculijus* (*peculium quasi castrense*). Toks turtas imtas laikyti asmenine sūnaus, o ne šeimos galvos nuosavybe, todėl tėvo valdžioje esantis sūnus turėjo teisę disponuoti juo tiek sudarydamas sandorius *inter vivos*, tiek *mortis causa* (pavyzdžiui, palikti šį turtą testamentu). Kita vertus, šeimos galvai priklausė tokio turto uzufrukto teisė, taip pat galimybė jį tvarkyti.

Tai, kas išdėstyta, liudija *pater familias* valdžią, įgyvendinamą pavaldžių šeimos narių atžvilgiu, buvus daugiausiai susijusią su privatinės ir turčinės teisės sritimi. Viešosios teisės sričiai priskiriamomis teisėmis tėvo valdžiai paklūstantys sūnūs arba *in mancipio* esantys vyrai, kaip Romos piliečiai, sulaukę pilnametystės, disponavo nevaržomai. Tai, pirmiausia, pasakytina apie jiems priklausiusią aktyviąją rinkimų teisę (*ius suffragii*), t. y. dalyvauti Tautos susirinkime ir jo vykdomoje legislatyvinėje veikloje, bei pasyviąją rinkimų teisę (*ius honorum*), t. y. būti išrinktiems į magistrato pareigas.

2. Giminytės samprata, rūšys ir teisinė reikšmė

Aptarus patriarchalinį romėnų šeimos pobūdį, pažymėtina, jog tokia šeimos struktūra buvo pagrįsta specifine romėnams būdinga giminytės sistema – *agnatio* (*adgnatio*). Kai kada agnatinė giminytė pagrįstai vadinama teisine giminyte, nes *agnatio* yra teisinis ryšys, siejantis šeimos tėvą ir visus jo valdžiai paklūstančius asmenis.

Agnatinės giminystės ryšio atsiradimą galėjo nulemti du veiksniai. Pirmia, tėvo valdžia galėjo atsirasti natūraliu būdu (pagal prigimtį), t. y. gimus teisėtoje santuokoje. Antra, jos atsiradimą galėjo nulemti atliekami juridiniai veiksmai (sudaromi sandoriai), kaip antai, įvaikinimas, žmonos pasidavimas vyro valdžiai, nesantuokinio vaiko pripažinimas (legitimacija).

Mokslinėje romėnų teisės literatūroje kai kada skiriama siauroji ir plačioji *agnatio* reikšmė. *Sensu stricto* agnacija reiškia šeimos galvą ir visus jo valdžioje esančius šeimos narius. Tuo tarpu plačiąja prasme (*sensu lato*) *agnatio* buvo suprantama kaip ryšys, siejantis visus asmenis, kurie būtų to paties *pater familias* valdžioje, jei tik šis dar būtų gyvas.

Agnatio klostėsi išimtinai pagal vyriškąją liniją, kadangi šeimos galvos valdžią įgyvendinti galėjo tik vyras, tačiau agnatais laikyti tiek vyrai, tiek ir moterys, jeigu tik paklusdavo to paties šeimos tėvo valdžiai. Įsiliedama į agnatinę savo vyro šeimą (t. y. santuokoje pasiduodama vyro valdžiai), moteris visiškai nutraukdavo agnatinės giminystės ryšius, siejusius ją su biologine šeima (tėvais, broliais ir seserimis). Ypatingai didelę teisinę reikšmę agnatinei giminystei teikė *ius civile*, kuri būtent šios rūšies giminystę grindė paveldėjimo pagal įstatymą bei pagal įstatymą skiriamos globos santykių teisinį reglamentavimą.

Žlugant respublikai ir vykstant dideliems socialiniams ir ekonominiams pokyčiams, kito šeimos santykių teisinis reguliavimas. Iki tol žemės ūkiu besiverčiančios romėnų šeimos, kuri iš pradžių buvo uždaras socialinis vienetas, autarkinis (pats save aprūpinantis) ūkis, pajungtas patriarchalinei šeimos galvos valdžiai, struktūra respublikos laikotarpio pabaigoje ima laisvėti. Sparčiai vystantis prekybinei-piniginei apyvartai ir laipsniškai silpstant šeimos tėvo valdžiai, *agnatio* ėmė netekti iki tol turėtos reikšmės, pamažu užleisdama vietą *cognatio*, t. y. kraujo giminystei, kuri grindžiama vieno asmens kilme iš kito arba kelių asmenų kilme iš to paties protėvio. Nors kraujo giminystė (tiek pagal tėvo, tiek ir pagal motinos liniją) nuo seniausių laikų reiškė svarbius moralinės ir socialinės prigimties tarpusavio saitus, juridinė *cognatio* reikšmė pradžioje buvo menka. Bene vienintelis atvejis, kai kraujo giminystei buvo teikiama teisinė reikšmė, – tai santuokos teisė. Mat artima kraujo giminystė šalindavo teisėtos romėniškos santuokos galimybę tarp Romos piliečių (buvo kliūtis santuokai sudaryti). Bėgant laikui, kraujo giminystė įgavo vis didesnę teisinę reikšmę. Dominato laikotarpiu, o ypač imperatoriaus Justiniano teisėje, ji visiškai išstūmė *agnatio*,

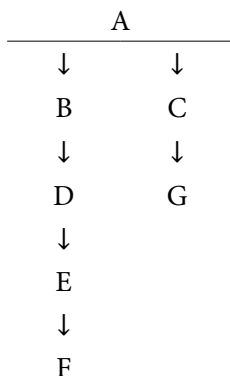
ką itin aiškiai liudija Justiniano novelomis nustatyta nauja paveldėjimo pagal įstatymą sistema, išimtinai pagrįsta palikėjo bei įpėdinių kraujo ryšiais.

Paprastai teisinė (*agnatio*) ir natūralioji (*cognatio*) giminystė sutapdavo. Pavyzdžiui, to paties šeimos tėvo (*pater familias*) santuokiniai vaikai tarpusavyje buvo susieti ir agnatinės, ir kognatinės giminystės ryšiais. Kita vertus, galimos ir priešingos situacijos. Pavyzdžiui, vyrui pavaldi žmona (*uxor in manu*) buvo jo agnatė, tačiau savo biologinės šeimos narių kognatė. Tuo tarpu moteris, kuri gyvena santuokoje su vyru nepasiduodama jo valdžiai, šioje santuokoje pagimdytų vaikų atžvilgiu yra kognatė, bet agnatinės giminystės požiūriu savo vaikams visiškai svetimas asmuo.

Kognatinė giminystė skirstoma į linijas (eiles) ir laipsnius. Giminystės linija yra kategorija, nusakanti giminystės ryšio pobūdį, o laipsnis ženklina giminystės artumą. Skiriamos tiesioji (*linea recta*) ir šoninė (*linea obliqua, transversa*) giminystės linijos. Tiesiąją liniją sudaro vieni iš kitų kilę asmenys. Ši linija dar dalijama į aukštutinę ir žemutinę eiles. Aukštutinė eilė – tai protėviai arba ascendentai (*ascendentes*). Pavyzdžiui, tėvas, senelis, prosenelis. Žemutinė – palikuonys arba descendentai (*descendentes*). Pavyzdžiui, sūnus, vaikai, provaikai. Šoninės linijos giminaičiais (*collaterales*) yra laikomi asmenys, kilę iš vieno bendro protėvio (pavyzdžiui, broliai ir seserys).

Giminystės laipsnis (*gradus*) yra apskaičiuojamas remiantis romėnų teisės šaltinių pagrindu suformuluotu principu: *Quot generationes, tot gradus* – „Kiek gimimų, tiek [giminystės] laipsnių“. Taigi, giminystės laipsnis nustatomas sudedant giminystės santykių susiklostymui būtinus gimimus, tačiau neįskaičiuojant bendro protėvio gimimo.

Pavyzdžiui, tėvus ir vaikus sieja tiesiosios linijos pirmojo laipsnio giminystė, senelius ir vaikaičius – tiesiosios linijos antrojo laipsnio (giminystė tarp A ir D), brolius ir seseris – šoninės linijos antrojo laipsnio giminystė (B ir C), dėdę ir sūnėną ar dukterėčią – šoninės linijos trečiojo laipsnio giminystė.

A yra B tiesiosios linijos pirmojo laipsnio giminaitis.

B yra C šoninės linijos antrojo laipsnio giminaitis.

D yra G šoninės linijos ketvirtojo laipsnio giminaitis.

F yra C šoninės linijos šeštojo laipsnio giminaitis.

Nuo giminystės reikia skirti svainystės (*adfinitas, affinitas*) santykius, susiklostančius tarp vieno sutuoktinio ir kito sutuoktinio giminaičių (pavyzdžiui, svainystės santykiai susieja vyrą su žmonos seserimi, žmoną su jos vyro tėvais). Priešingai nei giminystės atveju, svainystės pagrindas yra ne kraujo bendrumas, o galiojanti santuoka, todėl kartais svainystė dar vadinama vedybine (santuokine) giminyste. Iš esmės svainystės santykiai tęsdavosi tol, kol trukdavo santuoka. Didesnės teisinės reikšmės svainystė neturėjo. Kita vertus, pasibaigus santuokai, kuri buvo svainystės santykių pagrindas, asmenis siejusi svainystė laikyta kliūtimi tarpusavio santuokai sudaryti. Klasikinė romėnų teisė draudė santuokas tarp patėvio ir podukros, pamotės ir posūnio, uošvio (šesūro) ar uošvės (anytos) bei žento ar marčios.

3. Santuokos teisė

3.1. Santuokos samprata

Senovės Romoje santuoka (*nuptiae, matrimonium*) buvo laikomas teisės pripažįstamas ir reglamentuojamas trunkamojo pobūdžio vyro ir moters ryšys, kurio tikslas yra nuolatinis bendras gyvenimas. Romėnų teisės

šaltiniuose randame keletą mėginimų nusakyti santuokos esmę. Vienas iš žymiausių klasikinės epochos teisininkų – Modestinas teigia: *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*, t. y. „santuoka yra vyro ir moters ryšys, viso gyvenimo bendrumas, dieviškosios ir žmonių teisės suvienijimas“ (D. 23, 2, 1). Poklasikinio laikotarpio šaltinis – Justiniano „Institucijos“ nurodo santuoką (*nuptiae sive matrimonium*) esant *viri et mulieris coniunctio, individuam consuetudinem vitae continens*, t. y. „vyro ir moters ryšys, apimantis nedalomą gyvenimo bendrystę“ (Inst. 1, 9, 1).

Romėnų teisė įtvirtino santuokos monogamiškumo principą, reiškiantį, jog vienu metu galima gyventi tik vienoje santuokoje. Ankstesnei santuokai nepasibaigus (dėl sutuoktinio mirties ar santuokos nutraukimo), nauja santuoka buvo negalima. Šį principą pažeidžiantiems asmenims už bigamiją (poligamiją) buvo taikomos palyginti griežtos juridinės sankcijos. Atkreiptinas dėmesys, jog santuokos monogamiškumo principą (kuris vėliau nuosekliai perimtas Europos valstybių šeimos teisėje) įtvirtinusi romėnų teisė šiuo požiūriu buvo unikali kitų antikinių valstybių teisės kontekste. Abu cituoti santuokos apibrėžimai akcentuoja santuokinio ryšio tarp vieno vyro ir vienos moters nuolatinumą. Romėniškos santuokos egzistavimo pagrindas buvo *affectio maritalis*, t. y. išoriškai išreikšta ir nuolat palaikoma vyro ir moters valia išlaikyti santuokinį ryšį bei gyventi drauge. Būtent tai skiria romėnišką santuoką nuo šiuolaikinės santuokos, sudaromos tiek civiline, tiek bažnytine (kanonų teisės) tvarka. Pastarosioms *affectio maritalis*, t. y. valia gyventi su kitu asmeniu kaip su sutuoktiniu, yra reikšminga tik tuomet, kai santuokos santykiai užsimezga (santuokos sudarymo momentu), romėniškoje santuokoje *affectio maritalis* privalėjo egzistuoti ne tik ją sudarant, bet nuolat, t. y. visą laiką, kol trunka santuoka. Nors vienam iš sutuoktinių praradus *affectio maritalis*, santuoka baigdavosi. Tokia nuostata nulėmė, kad romėnų teisė buvo teisės sistema, bene liberaliausiai žvelgusi į santuokos nutraukimą: tai kad vienas iš sutuoktinių nustojo *affectio maritalis*, *ipso facto* buvo pagrindas nutraukti santuoką. Nors poklasikiniu laikotarpiu santuokos nutraukimo instituto teisinį reglamentavimą veikė krikščionybės požiūris į jos neišardomumą, kas pasireiškė priežasčių, laikomų pagrindu santuokai nutraukti nepatiriant jokių neigiamo pobūdžio teisinių pasekmių, reglamentavimu, sutuoktinių teisės baigti santuokos santykius juos nutraukiant romėnų teisė niekuomet nepanaikino.

Klasikinei romėnų teisei taip pat būdinga tai, jog santuoką ji laikė veikiau socialinės ir paprotinės prigimties nei teisės institutu. Be to, santuokos santykiuose kur kas labiau buvo įžvelgiama faktinė, o ne juridinė jų prigimtis, ką liudija kad ir tai, jog santuoka, priešingai nei kiti teisiniai santykiai, panašiai kaip faktinis daikto valdymas, *ipso facto* neatsinaujindavo romėnui sugrįžus iš karo nelaisvės (t. y. santuokos atžvilgiu romėnų teisė netaikė *ius postliminii*). Tik poklasikiniu laikotarpiu sustiprėja požiūris į santuoką kaip į juridinį veiksma (sandorį).

3.2. Santuokos sudarymo sąlygos

Romėnų teisė apibrėžė tam tikras teises santuokos sudarymo sąlygas arba prielaidas. Šiuo požiūriu ji taip pat skiriasi nuo kanonų teisės, kuri nustato kliūtis santuokai sudaryti (*impedimenta matrimonii*).

Visų pirma, iš tuoktis norinčių asmenų buvo reikalaujama fizinės (lytinės) ir intelektualinės brandos, apie kurią sprendta pagal nupturientų amžių (*aetas*). Ji tapatinta su pilnametyste ir visiško veiksnumo įgijimu (14 metų vyrams bei 12 metų moterims). Be to, tarp santuoką sudarančių asmenų privalėjo egzistuoti *conubium*, t. y. santuokinis veiksnumas arba teisė sudaryti santuoką pagal *ius civile* reikalavimus. Tokią galimybę turėjo laisvieji Romos piliečiai. Išimtiniais atvejais (privilegijų forma) *conubium* buvo pripažįstama ir kai kuriems Romos pilietybės neturintiems asmenims, pavyzdžiui, lotynams. Kita vertus, kai kada net ir asmenys, turintys Romos pilietybę, tarpusavyje neturėjo *conubium* ir negalėjo sudaryti teisėtos santuokos pagal *ius civile*. Šiuo požiūriu pirmiausia reikia kalbėti apie santuokos egzogamijos principą, reiškiantį, jog teisėta santuoka buvo negalima tarp artima kognatine giminystė susijusių asmenų. Senovės Romoje *conubium* šalindavo kraujo giminystė iki šeštojo laipsnio įskaitytinai. Tiesa, šoninėje giminystės linijoje klasikinė romėnų teisė atskirais atvejais šį draudimą švelnino iki trečiojo laipsnio (šiuos sušvelninimus iš esmės nulėmė siekis legalizuoti santuoką tarp imperatoriaus Klaudijaus ir jo brolio – Germaniko dukters – Agripinos; teisė nustatė, jog santuoka tarp dėdės ir dukterėčios (brolio dukters), kuriuos sieja šoninės linijos trečiojo laipsnio giminystė, yra galima. Kita vertus, tai, kad ši nuostata buvo išimtinė teisės norma (*ius singulare*), pritaikyta konkrečiam atvejui, liudija faktas, jog santuoka su dukterėčia (sesers dukterimi), nepaisant to paties trečiojo giminystės laipsnio, ir toliau liko uždrausta. Bendras asmenų, kurie buvo artimi

giminės, gyvenimas buvo kvalifikuojamas kaip nusikaltimas – kraujomaiša (*incestum*) ir valstybės baudžiamas.

Griežtai laikytasi ir santuokos monogamiškumo principo. Trunkant ankstesnei santuokai, sudaryti naują buvo draudžiama. Jei taip atsitikdavo, vėlesnė santuoka laikyta negaliojančia, o asmenį, nusikaltusį bigamija, ištikdavo pilietinė negarbė (*infamia*), nulemdavusi ženklus teisinius apribojimus.

Be kraujo giminystės, kliūtimis teisėtos santuokos sudarymui (priežastimis, šalinančiomis *conubium*) Romoje reikia laikyti socialinės prigimties veiksnius. Vienas tokių – socialinės (luominės) padėties skirtumai. Pavyzdžiui, jau paprotinė romėnų teisė draudė santuokas tarp patricijų ir plebėjų. Šį draudimą sankcionavo XII lentelių įstatymai. Tai padaryta nepaisant didelio visuomenės nepasitenkinimo tokiu teisiniu reguliavimu (įstatymų lentelė, kurioje toks draudimas įtvirtintas, vadinta „viena neteisingiausių lentelių“). Greičiausiai dėl tokio visuomenės požiūrio netrukus po XII lentelių įstatymų pasirodęs *lex Canuleia* (445 pr. Kristų) minėtą draudimą panaikino. Iki pat 18 m. pr. Kristų paskelbto *lex Iulia de maritandis ordinibus* nebuvo leidžiamos ir santuokos tarp asmenų, kurie gimė laisvi (*ingenui*), ir išlaisvintųjų (*libertini*). Kita vertus, Augustas vėl ėmė taikyti draudimą tuoktis su libertiniais senatorių luomo atstovams (iki senatoriaus provaikaisio įskaitytinai).

Be to, Augusto inicijuotais įstatymais, reglamentavusiais šeimos ir santuokos teisinius santykius, buvo numatytos ir moraliniais sumetimais pagrįstos teisėtos santuokos kliūtys, kaip antai, drausta santuoka tarp laisvo romėno ir pilietinės negarbės ištiktos moters (*mulier famosa*), pavyzdžiui, tokios, kuri vertėsi prostitucija, sąvadavimu, aktoryste, buvo bausta už svetimavimą.

Aptariant kliūtis teisėtai romėniškai santuokai sudaryti, dera paminėti ir politinės bei administracinės prigimties priežastis. Pavyzdžiui, imperatorių teisė draudė karių, atliekančių karo prievolę, santuoką; provincijų vietininkams iki pasibaigiant jų kadencijai drausta tuoktis su tos provincijos gyventojomis. Legalizavus krikščionybę ir šiai tapus valstybine religija, ima rasti religinės prigimties kliūčių santuokos sudarymui. Pavyzdžiui, tarpusavyje negalėjo tuoktis asmenys, išpažįstantys krikščionybę ir judaizmą.

Galiausiai, be fizinės brandos ir *conubium*, santuokos sudarymui buvo reikalingas besituokiančiųjų sutikimas (išoriškai išreikšta valia) užmegzti santuokinius ryšius – *consensus*. Tai liudija vėliau romėnų teisėje tolydžio

stiprėjusį požiūrį į santuoką kaip juridinį veiksma (sandorį), kuris neatsiejamas nuo valios išraiškos. Jei nupturientai buvo savosios teisės asmenys, reikalingas buvo tik jų pačių sutikimas tuoktis ir gyventi santuokoje. *Alieni iuris* asmenys tokį sutikimą privalėjo gauti ir iš to asmens, kurio valdžiai šeimoje jie pakluso. Iš pradžių šeimos galvos teisė duoti sutikimą pavaldaus asmens santuokai buvo neribota. Tai reiškia, kad užkirsti kelią santuokai pakako ir visiškai nemotyvuoto atsisakymo duoti sutikimą. 18 m. pr. Kristų *lex Iulia de maritandis ordinibus* šią *pater familias* teisę ėmė riboti. Jeigu atsisakymas duoti sutikimą pavaldaus asmens santuokai nebuvo motyvuotas, pagrįstas svarbiomis priežastimis, įstatymas numatė galimybę kreiptis į pretorių su prašymu įpareigoti *pater familias* duoti sutikimą tuoktis.

Išvardintus teisinius reikalavimus atitinkanti santuoka buvo laikoma teisėta ir vadinta *iustum matrimonium* (taip pat *matrimonium legitimum*) arba *iustae nuptiae* (taip pat *legitimae nuptiae*). Kitaip tariant, tik bendras nuolatinis vyro ir moters gyvenimas, atitinkantis aptartas sąlygas, buvo suprantamas kaip santuoka. Visi kiti atvejai, kai vyras ir moteris gyveno kartu ir šis bendras gyvenimas buvo nuolatinio pobūdžio, tačiau neatitiko minėtų sąlygų, pagal romėnų ius *civile* nebuvo laikomi santuoka. Pabrėžtina tai, jog santuoką romėnų teisė laikė vienalyčiu institutu, t. y. neskyrė kokių nors santuokos rūšių. Literatūroje dažnas santuokų skirstymas į santuokas su vyro valdžia (*cum manu*) bei be jos (*sine manu*) romėnų teisės šaltiniuose neaptinkamas pirmiausia dėl to, kad santuoką ir žmonos pasidavimą vyro valdžiai (*conventio in manum*) romėnų teisė laikė savarankiškais juridiniais veiksmais (sandoriais). Romėnų teisės moksle taikomas santuokų skirstymas atsižvelgiant į tai, ar santuoką sudariusi moteris pasidavė vyro valdžiai, ar gyveno santuokoje išlikdama jam nepavaldi, veikiau tik padeda lengviau suvokti skirtingus vienu ir kitu atveju kylančius teisinius padarinius asmeninių ir turtinių teisių srityje.

3.3. Santuokos sudarymo tvarka

Prieš susituokiant paprastai įvykdavo sužadėtuves (*sponsalia*), kurias klasikinio laikotarpio teisininkas Florentinas apibrėžia kaip abipusį būsimos santuokos pažadą (*Sponsalia sunt mentio et repromissio nuptiarum futurarum*) (D. 23, 1, 1).

Iš pradžių sužadėtuves buvo įforminamos žodine (verbaline) sutartimi (*sponsio* ir *stipulatio*), sudaroma tarp nuotakos šeimos galvos (arba globė-

jo) ir būsimo jos vyro (jei šis buvo *sui iuris* asmuo) arba jo šeimos galvos (ketinančiam tuoktis vyrui esant *persona alieni iuris*). Šalių nuožiūra buvo galima sudaryti ir susitarimą dėl netesybų, kurias pažado tuoktis neįvykdymo atveju buvo galima išsireikalauti teisme pareiškiant *actio ex sponsu*.

Klasikinė romėnų teisė didesnės juridinės reikšmės sužadėtuvėms ne-teikė. Susižadėti pakako paprasto, neformalaus suinteresuotų šalių susita-rimo. Buvo galima susižadėti ir per atstovą. Susitarimo tuoktis įvykdymą tuomet drausta užtikrinti netesybomis (pinigine bauda), nes tokia sandorio sąlyga laikyta prieštaraujančia geriems papročiams (*contra bonos mores*). Tai susiję su įsitikinimu, jog santuoka privalanti kilti iš visiškai laisvos va-lios išraiškos. Susitarimas dėl netesybų (baudos) nebuvo ginamas procesine tvarka, šalims nebuvo suteikiamas joks ieškinys. Atsižvelgiant į tai prievo-lės, kylančios iš sužadėtuvių, buvo daugiau moralinio ir prigimtinio, bet ne teisinio pobūdžio ir bet kuris iš sužadėtinių turėjo teisę netrukdomas nutraukti sužadėtuves.

Krikščioniškosios imperijos laikais, sekdamą Rytų tautų teisėje vyra-vusiomis nuostatomis, romėnų teisė perėmė pažado tuoktis užtikrinimo institutą. Tai buvo specialios rūšies užstatas (*arra sponsalicia*), kurį turė-davusi pateikti būsimojo jaunikio pusė. Sužadėtiniui be svarbios priežasties neišpildžius pažado tuoktis, užstatas atitekdavo nuotakos naudai. Sužadė-tuves nutraukus būsima nuotakai, pagal IV a. pabaigoje galiojusias teisės normas ji privalėdavusi grąžinti keturgubai, nei buvo gavusi užstato. Impe-ratoriaus Justiniano teisė atsakomybę už sužadėtuvių nutraukimą švelnino numatydamą, kad sužadėtuves nutraukusi moteris privalo sumokėti dvi-gubai, nei buvo gavusi užstato. Sužadėtuves paprastai lydėdavo dovanos, sužadėtinio dovanojamos sužadėtinei, o sužadėtuvių nutraukimo atveju saistė pareiga jas grąžinti.

Pats santuokos sudarymas senovės Romoje buvo privataus pobūdžio ir kiek nors labiau apibrėžtais formalumais nepasižymintis aktas. Kitaip tariant, tai buvo privataus ir neformalaus pobūdžio sandoris. Santuokai sudaryti nereikalauta valstybinės valdžios atstovo ar valstybės įgalioto as-mens, taip pat kulto tarnų dalyvavimo, todėl apibendrintai galima pasaky-ti, jog teisinės santuokos sudarymo formos romėnų teisė nesukūrė. Be to, Romos valstybė nevykdė ir sudarytų santuokų bei santuokos nutraukimo faktų registracijos.

Santuoka buvo sudaroma laisva forma išreiškiant suderintą šalių valią tuoktis (*consensus*). Tai, kad susitarimas tuoktis (konsensusas) turėjo esminės reikšmės santuokos sudarymui, patvirtina Ulpianas, teigiantis: *Nuptias non concubitus, sed consensus facit*, t. y. „santuoka sudaroma ne pradėjus kartu gyventi, bet išreiškus suderintą valią [tuoktis]“ (D. 50, 17, 30). Taigi, ne gyvenimas kartu, o abipusis valios išreiškimas buvo santuokos santykius sukuriantis veiksnys. Nors sudarant santuoką buvo atliekama daug tradicinio pobūdžio apeigų (iš pradžių nuotakos, o vėliau jaunikio namuose; svarbiausia iš jų laikytinas žmonos įvesdinimas į vyro namus su vestuvininkų svita (*deductio in domum mariti*), kurio metu nuotaka tardavo tradicinį: *Ubi tu Gaius, ibi ego Gaia*, t. y. „Kur tu, Gajau, ten ir aš – Gaja“), kurios buvo svarbios moraline ir religine prasme, tačiau didesnės teisinės reikšmės jos neturėjo. Juo labiau šios apeigos negali būti laikomos juridine santuokos sudarymo forma. Vienintelis teisinis jų aspektas tas, jog, esant reikalui, šių apeigų atlikimu galima buvo remtis įrodinėjant santuokos pradžios momentą.

3.4. Santuokos pasibaigimas ir naujos santuokos sudarymas

Klasikinė romėnų teisė skyrė tris santuokos pasibaigimo būdus: mirtį, *conubium* netekimą bei santuokos nutraukimą (skyrybas).

Natūralų santuokos pasibaigimą lemdavo juridinis įvykis – sutuoktinio mirtis. Kita vertus, būtina prisiminti, kad asmens teisinio subjektiškumo pabaigą ir teisinių santykių, kurių subjektas asmuo buvo, pasibaigimą galėjo reikšti ne tik fizinė asmens mirtis. Tai galėdavo įvykti dėl asmens teismo išnykimo (susiaurėjimo), kuris *inter alia* reiškė ir laisvam Romos piliečiui priklausančios teisės gyventi teisėtoje santuokoje (*conubium*) praradimą.

Santuoka baigdavosi vienam iš sutuoktinių netekus laisvės (*capitis deminutio maxima*). Vienas iš tokių atvejų buvo patekimas į priešo nelaisvę, nulemdavęs *conubium* praradimą. Grįžimas iš priešo nelaisvės savaime nereiškė santuokinio ryšio atkūrimo, nes santuokos atžvilgiu netaikyta *ius postliminii*. Jei šalys norėdavusios palaikyti santuokinį ryšį, privalėjo jį atnaujinti abipusiu sutarimu (*consensu redintegratur matrimonium* (D. 49, 15, 14, 1).

Conubium buvo netenkama ne tik praradus laisvę, bet ir kuriam nors iš sutuoktinių nustojus Romos pilietybės (*capitis deminutio media*). Tiesa, ligtolinis santuokinis ryšys šiuo atveju galėjo būti ir toliau išlaikomas, tačiau jau ne kaip teisėta santuoka pagal *ius civile*, o kaip santuoka pagal tautų teisę (*matrimonium iuris gentium*).

Santuoka galėjo baigtis ir jos nutraukimu (skyrybomis). Iš principo, jog santuoką kuriantis veiksnyis yra abipusė suderinta šalių valia, kilo ir romėnų teisės nuostatos apie santuokos baigimo ją nutraukiant laisvę. Tokią nuostatą, įsivyravusią dar ankstyvosios respublikos laikais, patvirtina 223 m. imperatoriaus Aleksandro Severo paskelbta konstitucija, kurioje nurodoma: *Libera matrimonia esse antiquitus placuit, ideoque pacta ne liceret divertere non valere*, t. y. „nuo seno laikyta egzistuojant santuokinio gyvenimo laisvę, todėl susitarimai, uždraudžiantys nutraukti santuoką, yra negaliojantys“ (C. J. 8, 38, 2). Dera prisiminti ir tai, kad *affectio maritalis* (valios gyventi drauge kaip sutuoktiniams) egzistavimo romėnų teisė reikalavo ne tik santuokos pradžios momentu, tačiau nuolat, todėl kuriam nors iš sutuoktinių praradus *affectio*, tai *ipso facto* reikšdavo santuokos pabaigą. Klasikinėje teisėje santuokos nutraukimas, panašiai kaip ir jos sudarymas, buvo grynai privataus pobūdžio aktas, nesiejamas su jokiais apibrėžtomis juridinėmis procedūromis; juo labiau su teismine (procesine) santuokos nutraukimo tvarka. Valstybė, kuri neregistravo sudaromų santuokų, taip pat nekontroliavo ir jų nutraukimo. Galimybė nutraukti santuoką taip pat nebuvo siejama su kokiais nors teisės apibrėžtais pagrindais, teisėtomis ar svarbiomis priežastimis nutraukti santuoką, nes tokia priežastimi *per se* laikytas *affectio* praradimas. Sudarydamos santuoką šalys tarpusavio susitarimu negalėjo atsisakyti teisės ją nutraukti.

Santuoka galėjo būti nutraukiama vienašališku vyro arba žmonos pareiškimu (*repudium*) ir abiejų sutuoktinių sutarimu baigti santuoką (*divortium*). Apie santuokos nutraukimą galėjo būti pareiškiama žodžiu, raštu (laišku) arba per pasiuntinį. Klasikinėje romėnų teisėje pareiškimui apie santuokos nutraukimą imami taikyti formos reikalavimai. Pavyzdžiui, numatyta, jog apie santuokos nutraukimą turi būti pareiškiama dalyvaujant penkiems liudytojams. Poklasikiniu laikotarpiu santuokos nutraukimas įgauna rašytinę formą, t. y. įteikiant sutuoktiniui raštą apie santuokos nutraukimą (*libellus repudii*).

Iš pradžių skyrybos Romoje buvo reti pavieniai atvejai, bet respublikos laikotarpio pabaigoje tampa visuotinai paplitusiu reiškiniu. Principato

pradžioje santuokos institutą ištikusi krizė sparčiai gilėja. Pagrindinės jos apraiškos buvo ir toliau augantis skyrybų skaičius, vengimas tuoktis. Atsižvelgdamas į tai ir siekdamas pagerinti demografinę valstybės padėtį, Augustas inicijuoja trijų įstatymų, reglamentuojančių santuokos ir šeimos teisinius santykius, išleidimą. 18 m. pr. Kristų paskelbiami *lex Iulia de maritandis ordinibus* ir *lex Iulia de adulteriis coërcendis*, o 9 m. – *lex Iulia de maritandis ordinibus* papildęs ir pataisęs *lex Papia Poppea*. Romėnų jurisprudencija šiuos teisės normų aktus neretai įvardina vienu bendru pavadinimu – *lex Iulia et Papia Poppaea*.

Lex Iulia de maritandis ordinibus, visų pirma, įtvirtino teisinę vyrų nuo 25 iki 60 metų bei moterų nuo 20 iki 50 metų amžiaus prievolę gyventi santuokoje. Jei šiuo asmens gyvenimo laikotarpiu santuoka baigdavosi (dėl sutuoktinio mirties ar santuokos nutraukimo), vyrai buvo įpareigoti nedelsdami sudaryti naują santuoką. Našlės tai privalėjo padaryti per dvejus metus nuo sutuoktinio mirties, o išsiskyrusios – per 18 mėnesių po santuokos nutraukimo.

Lex Pappia Poppea reikalavo, kad santuoka būtų vaisinga. Santuokoje gyvenantieji privalėjo susilaukti mažiausiai trijų vaikų, o jeigu tai buvo išlaisvintasis – mažiausiai ketveto. Priešingu atveju sutuoktiniai laikyti bevaikiais (*caelibes*).

Įstatymo reikalavimų besilaikantiems asmenims teiktos privilegijos: vyrams taikytas pirmumas užimant magistrato pareigas, o moterims teikta *ius trium liberorum*. Pastarosios esmė buvo tai, kad iš prigimties laisvoms moterims, susilaukusioms trejeto, o libertinėms – ketveto vaikų, nebetaikyta įstatymu numatyta globa (*tutela mulierum*), taip pat jų nesaistė pareiga pasibaigus ankstesnei santuokai sudaryti naują. Savo ruožtu įstatymų reikalavimų nevykdantys (viengungiai ar bevaikiai) asmenys patirdavo turtinio pobūdžio teisių ribojimų, t. y. ribotas pasyvusis testamentinis jų veiksnumas. Viengungiai iš esmės negalėjo įgyti mirusiojo asmens turtą kaip palikimą ar legatą. Bevaikiai galėjo pretenduoti tik į pusę jiems skirto palikimo. Turtas, kurio tokie asmenys negalėdavę įgyti, pereinavo kitiems (susituokusiems ir palikuonių susilaukusiems) įpėdiniams, o tokių nesant atitekdavo valstybės išdui (*fiscus, aerarium*) kaip išmarinis palikimas (*cauducum*).

Pažymėtina, kad aptarti Augusto įstatymai, kurių tikslas, *inter alia*, buvo mažinti santuokos nutraukimo atvejų skaičių, nuo pat pradžių buvo

nepopuliarūs, nedavė labiau apčiuopiamų rezultatų, todėl dominato laikais juose įtvirtinto teisinio reglamentavimo atsisakyta kaip neefektyvaus.

Dominato laikotarpiu imperatoriai, veikiami krikščionybės mokymo apie santuokos neišardomumą, su skyrybomis stengėsi kovoti apibrėždami svarbias santuokos nutraukimo priežastis (pavyzdžiui, žmonos svetimavimas, nusikalstamos veikos (nužudymo (*homicidium*), nunuodijimo, kapo išniekinimo) padarymas, kai tokių nusikaltimų padarymu nusikalsdavo vyras), numatydami negatyvias turtingas pasekmes santuokos nutraukimą inicijavusiam sutuoktiniui (pavyzdžiui, kraičio arba iki vestuvių gautų dovanų – *donatio ante nuptias* grąžinimas) bei nustatydami privalomą rašytinę santuokos nutraukimo formą. Kita vertus, pažymėtina, jog toks teisinis reglamentavimas jokia būdu nereiškė teisės nutraukti santuoką panaikinimo: laisvo santuokos nutraukimo principo romėnų teisė niekada neatsisakė.

Nors romėnų teisėje nuosekliai laikytasi santuokos monogamiškumo principo (nevalia vienu metu gyventi dviejose ar daugiau santuokų), ankstesniajai santuokai pasibaigus dėl sutuoktinio mirties, *conubium* netekimo ar ją nutraukus, buvo galimas naujos santuokos (*secundae nuptiae*) sudarymas. Paprotinė romėnų teisė moteriai kėlė reikalavimą prieš sudarant naują santuoką laikytis gedulo laiko (*tempus lugendi*), kuris trukdavęs 10 mėnesių po ankstesniosios santuokos pasibaigimo. Poklasikinėje romėnų teisėje gedulo laiko trukmė pailgėjo iki vienerių metų. Atkreiptinas dėmesys, kad *tempus lugendi* reikalavimas keltas nepriklausomai nuo santuokos pasibaigimo pagrindo, t. y. ar santuoka baigėsi dėl sutuoktinio mirties, ar buvo nutraukta. Žinoma, iš pradžių gedėjimas, kildinamas iš moteriai priderančių pareigų reikšti vyrui *pietas* (prisirišimą, meilę) ir *reverentia* (pagarbą), buvo išimtinai religinės prigimties, tačiau ilgainiui draudimas sudaryti naują santuoką nesibaigus gedulo laikui imtas motyvuoti fiziologinės prigimties priežastimis. *Tempus lugendi* laikymasis padėdavo išvengti galimų abejonių dėl vaiko kilmės (*turbatio sanguinis* – „kraujo sumaišymo“). Tai susiję su tuo, kad spręsdama tėvystės klausimą romėnų teisė taikė prezumpciją, jog santuokoje gimusio vaiko tėvu yra laikomas jo motinos sutuoktinis, kuri galėjo būti nugincijama pateikiant paneigiančius (priešingus) įrodymus (*praesumptio iuris tantum*). Taigi, vaikui gimus tokiu metu, kai jo motina netrukus po ankstesnės santuokos pasibaigimo sudarė naują santuoką, galėjo kilti nemažai abejonių ir ginčų dėl tėvystės. Siekiant jų išvengti, ir įtvirtintas *tempus lugendi* reikalavimas. Pažymėtina, jog *tempus*

lugendi nesilaikymas naujai sudarytos santuokos nedarė negaliojančios; šio įpareigojimo nepaisančią moterį galėjo ištikti turtinio pobūdžio sankcijos (pavyzdžiui, ji įpareigojama sugrąžinti dovanas, kurias gavo ankstesnės santuokos proga).

Visuomenės požiūris į pakartotinę santuoką ir šio klausimo norminis reglamentavimas romėnų teisėje ilgainiui kito. Nors, kaip minėta, naujos santuokos sudarymo romėnų teisė nedraudė, ankstyvajame jos raidos etape našlių ir išsiskyrusių moterų santuoka nebuvo vertinama pernelyg palankiai. Ypatinga pagarba teikta moterims, savo gyvenime tekėjusioms vienintelį kartą – *univirae*. Principato pradžioje, atsižvelgiant į Augusto leidžiamus įstatymus, naujos santuokos sudarymas ankstesniajai pasibaigus buvo ne tik skatinamas, bet laikomas teisine pareiga. Dominato epochoje požiūris į naują santuoką, kuri sudaroma pasibaigus ankstesniajai, vėl pakito. Dėl krikščionybės poveikio imperatorių leidžiami teisės normų aktai tokioms santuokoms nebuvo palankūs. Pavyzdžiui, imperatorius Justinianas leidžia žmonos teisę gauti tam tikrą turtą iš vyro palikimo (paveldint ar gaunant kaip legatą) susieti su sąlyga, jog po vyro mirties ji neištekės antrą kartą, o klasikinė romėnų teisė tokią testamentą sąlygą laikė negaliojančia ir nesukeliantia teisinių pasekmių.

3.5. Žmonos pasidavimas vyro valdžiai (*conventio in manum*)

Nuo santuokos sudarymo būtina atriboti žmonos pasidavimą vyro valdžiai (*conventio in manum*). Tai du skirtingi juridiniai faktai, galintys atsirasti tuo pačiu, bet taip pat ir skirtingu metu. Sudariusi santuoką, moteris: galėjo ir toliau likti savo senosios agnatinės šeimos narė, *sui iuris* asmuo (jei tokia buvo iki susituokdama) arba pasiduoti vyro (arba uošvio, jei vyras buvo *alieni iuris* asmuo) valdžiai ir įsijungti į jo agnatinę šeimą visiškai nutraukdama agnatinės giminystės santykius su savo tėvais, broliais ir seserimis. Priešingai nei santuokos, *conventio in manum* atveju buvo nustatytos apibrėžtos formos (būdai), kuriomis galėjo būti atliekamas šis juridinis veiksmas ir sukeliama siekiami padariniai – *manus* (vyro valdžios) atsiradimas žmonos atžvilgiu.

Sakralizuota *conventio in manum* forma buvo *confarreatio* – iškilmingos apeigos, atliekamos dalyvaujant dviem aukščiausio rango dvasininkams ir dešimčiai liudytojų. Romėnų teisėje tai buvo juridinis veiksmas (sandoris), kuriam atlikti reikalauta didžiausio skaičiaus liudytojų (pavyzdžiui,

perleidžiant nuosavybės teisę į svarbiausius civilinės apyvartos objektus mancipacijos būdu pakako penkių liudytojų, testamentu sudarymui reikėjo septynių). Ceremoniją sudarė religinės apeigos, kurias palydėdavo iškilmingų žodžių ištaramas (*cum certis et solemnibus verbis*) (G. 1, 112). Svarbiausioji apeigų dalis buvo susijusi su kvietinės duonos (*panis farreus*), iš kurios ir kildinamas terminas *confarreatio*, aukojimu Jupiteriui. Šiuo atveju santuokos sudarymas ir žmonos pasidavimas vyro valdžiai eidavo vienas paskui kitą. *Confarreatio* sukeltos juridinės pasekmės buvo ypatingos tuo, kad tik iš santuokos, kurioje žmona vyro valdžiai buvo pasidavusi šiuo būdu, gimę asmenys turėjo teisę užimti aukštas dvasines pareigas (žynių, vestalių ir pan.). Manoma, jog šia forma naudojosi Romos patricijai.

Tuo tarpu plebėjai, siekdami vyro valdžios atsiradimo žmonos atžvilgiu, taikė tariamo pirkimo (*imaginaria venditio*) būdą, kuris vadinamas *coemptio*. Šiam tikslui buvo pasitelkiama mancipacijos (*mancipatio*) procedūra. Valdžią žmonos atžvilgiu už simbolinį užmokestį (*nummo uno*) įgyjantis asmuo buvo vyras, o parduodantysis galėjo būti žmonos šeimos galva arba pati žmona, gavusi globėjo sutikimą, jei iki tol ji buvo *sui iuris* asmuo. Pažymėtina, jog atliekant mancipaciją buvo pabrėžiama, kad moteris vyrui yra perduodama ne kaip vergė, bet santuokos tikslu (*matrimonii causa*).

Galusiai jau XII lentelių įstatymai numatė vyro valdžios žmonos atžvilgiu atsiradimą dėl senaties – *usus*. Tai laikytina savotišku daiktinei teisei būdingo įgyjamąsios senaties instituto pritaikymu šeimos teisinių santykių srityje. Juo labiau, kad terminu *usus* XII lentelių įstatymai įvardino faktinį valdymą, kuris laikytas pagrindu įgyti nuosavybės teisę pagal senatį. Taigi, vyrui ir žmonai nepertraukiamai gyvenant santuokoje vienerius metus, atsirasdavo *manus*. Kita vertus, moteris turėjo galimybę tokių teisinių pasekmių išvengti nutraukdama senaties termino eigą. Tam pakako tris naktis iš eilės pasišalinti iš vyro namų (*usurpatio trinocitii*), kas paprastai reiškė, kad moteris grįždavo į savo tėvų namus ir dalyvaudavo savo tėvų šeimos religiniame kulte.

Jei kuriuo nors iš aptartų būdų moteris nepatekdavo vyro valdžion, ji gyvendavo santuokoje išlikdama nepavaldi vyrui. Respublikos pabaigoje santuokos su vyro valdžia jau buvo veikiau išimtiniai atvejai, o dominato pradžioje išnyko drauge su *conventio in manum* būdais.

Tais atvejais, kai sudariusi santuoką žmona pasiduodavo vyro valdžiai (*manus*), o vėliau santuoka būdavo nutraukiama, atsiradusią vyro valdžią reikėdavo panaikinti atskiru teisiniu aktu. Tai būdavo daroma *per contrarius*

actus, t. y. atliekant priešingo turinio juridinį veiksma. Jei vyro valdžia buvo atsiradusi *confarreatio* būdu, ji turėjo būti panaikinama atliekant *diffarreatio*, t. y. dalyvaujant dvasininkams, liudytojams ir aukojant duoną Jupiteriui. Jei valdžią žmonai vyras įgijo *coemptio* arba *usus* būdais, ji naikinta atliekant remancipaciją (*remancipatio*), t. y. tariamai parduodant žmoną į vergovę, iš kurios nominalus įgijėjas ją tuoj pat išlaisvindavo.

3.6. Santuokos sukeltos teisinės pasekmės

3.6.1. Sutuoktinių asmeniniai teisiniai santykiai

Nors klasikinė romėnų teisė santuoką veikiau laikė faktinio, o ne teisinio pobūdžio santykiais (*rem facti, non iuris*), jos sudarymas keldavo reikšmingas pasekmes asmeninių teisinių santykių srityje. Pabrėžtina, kad lemiamos reikšmės kylančioms pasekmėms turėjo tai, ar susituokusi moteris tapdavo pavaldi savo vyrui, ar vyro valdžia jos atžvilgiu neatsirasdavo. Šiuo požiūriu ir tampa reikšmingas ne pačios romėnų teisės, bet romanistikos mokslo taikomas santuokų skirstymas į *cum manu* ir *sine manu*, padedantis suvokti sutuoktinių asmeninių tarpusavio santykių skirtingumą vienu ir kitu atveju.

Santuokoje atsiradus vyro valdžiai, nutrūkdavo moters agnatinės giminystės ryšiai su jos tėvų šeima, pasibaigdavo tėvo ar kito tiesiosios linijos aukštutinės eilės ascendentų valdžia jos atžvilgiu, ji tapdavo vyro agnatinės šeimos nare bei pasiduodavo vyro arba uošvio (jei vyras buvo *alieni iuris* asmuo) valdžiai. Naujojoje šeimoje vyro atžvilgiu žmonai tekdavo agnatinės dukters (*filiae loco*), o jei šeimos galva būdavo jos uošvis – agnatinės vaikaitės (*neptis loco*) padėtis. Tokioje santuokoje pagimdytų vaikų atžvilgiu moteris užimdavo agnatinės sesers (*sororis loco*) padėtį. Santuokoje *cum manu* gyvenančiai žmonai priklausė garbingas šeimos motinos – *mater familias* vardas.

Santuokos be vyro valdžios (*matrimonium sine manu*) atveju iki tol buvusi žmonos šeiminė priklausomybė ir statusas šeimoje likdavo nepakitęs. Šioje situacijoje galimi du variantai. Jei iki santuokos sudarymo moteris buvo *alieni iuris* asmuo, ji ir toliau likdavo pavaldi savo tėvui (arba seneliui). Šiuo atveju žmonos tėvas ar kitas valdžią jos atžvilgiu išsaugantis ascendentas turėjo juridinę galimybę, pasinaudodamas specialia priemone – *interdictum de liberis exhibendis item ducendis*, pareikalauti, kad pa-

valdi duktė būtų grąžinta tėvui. Imperatorius Antonijus Pijus (II a.) suteikė vyrui teisę į tokį žmonos tėvo reiškiamą reikalavimą atsikirsti pareiškiant, kad santuoka yra pavykusi ir sutuoktinių santykiai klostosi gerai (*exceptio matrimonii bene concordans*).

Jei iki santuokos moteris buvo *sui iuris* asmuo, ši padėtis likdavo nepasikeitusi. Su tokioje santuokoje pagimdytais vaikais moterį siejo tik kognatinės (kraujo) giminystės ryšiai, tačiau teisinės (agnatinės) giminystės požiūriu ji savo vaikams buvo visiškai svetimas asmuo.

Baigiant aptarti santuokos sukeliamas teisinės pasekmes, kylančias asmeninių santykių srityje, pridurtina, jog santuokos sudarymas nulemdavo svainystės (santuokinės giminystės) santykių atsiradimą tarp vieno sutuoktinio ir kito sutuoktinio giminaičių. Susituokusiems tėvams gimę vaikai įgydavo teisėtą (santuokinių) vaikų statusą ir gimdami patekdavo savo tėvo ar tolesnio ascendentų valdžion.

3.6.2. Sutuoktinių turtiniai teisiniai santykiai

Santuokos sudarymas kėlė ir svarbias turtines pasekmes. Lemiamos reikšmės šioje srityje, panašiai kaip ir asmeninių santykių atveju, turėjo tai, ar santuoką lydėjo žmonos pasidavimas vyro valdžiai, ar ne.

Santuokoje *cum manu* žmona, būdama *alieni iuris* asmuo, neturėjo turtinio subjektiškumo. Jei iki santuokos sudarymo moteris buvo *sui iuris* asmuo, tai įvykus *conventio in manum* jos turtas tapdavo vyro nuosavybe. Bet koks žmonos *in manu* trunkant santuokai įgytas turtas (pavyzdžiui, paveldėtas) ar iš sudarytų sandorių atsiradusios turtinės teisės atitekdavo vyrui. Jei iki santuokos moteris buvo *persona alieni iuris*, t. y. pavaldi savo tėvui, o sudariusi santuoką pasidavė vyro valdžiai, ji prarasdavo paveldėjimo *ab intestato* teisę senojoje agnatinėje šeimoje ir įgydavo ją naujojoje – vyro agnatinėje šeimoje.

Kitaip moters turtinė padėtis klostydavosi santuokoje *sine manu*. Tokioje santuokoje moteris disponavo turtiniu savarankiškumu. Jei iki susituokdama ji buvo *sui iuris* asmuo ir turėjo nuosavo turto, tai ir gyvendama santuokoje be vyro valdžios ji likdavo iki santuokos turėto turto savininke. Galima sakyti, jog santuokoje be vyro valdžios galiojo sutuoktinių turto atskirumo (sutuoktinių turtinio savarankiškumo) teisinis režimas. Visas moters turtas, kuris nebuvo kraitis, vadintas *parapherna* (graik. *para* – „už“ + *phernē* – „kraitis“) ir laikytas jos asmenine nuosavybe. Žmonai priklausė

disponavimo iš *parapherna* gaunamomis pajamomis teisė. Vyras galėjo būti skiriamas tik šio turto tvarkytoju. Tai buvo daroma tarp vyro ir žmonos sudaromos pavedimo (*mandatum*) sutarties pagrindu, tačiau žmona turėjo teisę bet kuriuo metu atšaukti duotą įgaliojimą tvarkyti jos turtinius reikalus.

Jei santuoką sudarydavo savo tėvui pavaldi moteris, tačiau po santuokos sudarymo ji nepatekdavo savo vyro valdžion, o ir toliau likdavo pavaldi tėvui, šiam, kaip agnatinės valdžios subjektui, tekdavo ištekėjusios dukters gauta turtinė nauda bei iš sandorių įgytos turtinės teisės.

Tiek santuokoje *cum manu*, tiek ir *sine manu* vyrą saistė pareiga išlaikyti šeimą, padengti žmonos ir namų išlaikymo išlaidas (*onera matrimonii*). Siekdama palengvinti šios vyrą saiščiusios pareigos įgyvendinimą, romėnų teisė numatė kraičio institutą. Kraitis (*dos* arba *res uxoria*) buvo tam tikra turtinė nauda, kuri sudarant santuoką suteikiama vyrui. Nors kraitis atliko keletą funkcijų, svarbiausioji jų buvo būtent pagalba vyrui vykdant šeimos išlaikymo pareigą. Tai patvirtina principas: *Ibi dos esse debet, ubi opera matrimonii sunt* – „Kraitis būtinas ten, kur yra šeimos išlaikymo pareigos“ (D. 23, 3, 56, 1). Ši kraičio funkcija ypač aktuali buvo tais atvejais, kai iki santuokos sudarymo moteris būdavo pavaldi savo tėvui ir jokios asmeninės nuosavybės neturėdavo. Kraitis tapdavo vyro nuosavybe, tačiau šis turtas turėjo būti naudojamas atsižvelgiant į tikslą, kuriuo jis perduotas (šeimos išlaikymui). Paprastai šeimos išlaikymui buvo naudojamos iš kraičio gautos pajamos (pavyzdžiui, nuompinigiai, gaunami išnuomojus kraitinį sklypą, ir pan.). Vyro teisė disponuoti kraičiu buvo ribojama. 18 m. paskelbtas *lex Iulia de fundo dotali* draudė be žmonos sutikimo perleisti Italijos žemės sklypus, kurie paskirti kaip kraitis. Justiniano teisėje šis ribojimas išplėstas visų nekilnojamųjų daiktų, paskirtų kaip kraitis, atžvilgiu.

Kitas tikslas, kurio siekta skiriant kraičį, buvo pragyvenimui būtino materialinio pagrindo užtikrinimas žmonai ir vaikams tuo atveju, jei santuoka iširtų. Santuokai pasibaigus, vyrą saistė pareiga grąžinti kraičį. Jei tai nebūdavo padaroma, žmona turėjo teisę reikalauti kraičio sugrąžinimo procesine tvarka, t. y. pareikšdama buvusiam sutuoktiniui geros valios ieškinį – *actio rei uxoriae*. Savo ruožtu vyras, įvertindamas tokias aplinkybes kaip vaikų auklėjimui ir išsilavinimui skirtos išlaidos, žmonai iki santuokos ar jos proga įteiktos dovanos, amoralus žmonos elgesys santuokos metu, turėjo teisę pasilikti sau tam tikrą kraičio dalį. Tai – išlaidų kompensavimo, padengimo teisė (*ius retentionis*). Justinianas, sekdamas graikų teise, su-

stiprino žmonos teisės reikalauti kraičio sugražinimo apsaugą. Šio reikalavimo įvykdymo užtikrinimui galėjo būti nustatoma generalinės hipotekos (*hypotheca generalis*) teisė į visą vyrui priklausantį turtą.

Kraitis visuomet buvo iš žmonos pusės suteikiama turtinė nauda, tačiau jo šaltiniai galėję būti įvairūs. Atsižvelgdama į kraitį skiriančius subjektus, romėnų teisė skyrė: *dos profecticia* (lot. *a patre profecta* – „gautas iš tėvo“), t. y. kraitį, kurį skirdavo agnatinę valdžią žmonos atžvilgiu įgyvendinantis asmuo – *pater familias* (tėvas arba senelis iš tėvo pusės), ir *dos adventicia* (*a quovis alio data*), kurį paskirti galėjo bet kuris asmuo (pavyzdžiui, žmonos motina). *Dos adventicia* iš jai priklausančio *parapherna* galėjo išskirti ir pati žmona, kuri buvo *sui iuris* asmuo. Jei kraitis buvo skiriamas su sąlyga, kad santuokai pasibaigus bus gražintas, jis vadintas *dos recepticia*. Nors paprastai aktyviai legitimuota reikšti reikalavimą dėl kraičio gražinimo buvo žmona, jos mirties atveju tokia teisė priklausė kraitį davusiam asmeniui. Taigi, *dos profecticia* gražinimo galėjo reikalauti jį davęs *pater familias*, o jam mirus, kraitis likdavo vyrui. Jei *dos adventicia* būdavo paskiriamas be sąlygos jį sugražinti, toks kraitis santuokai pasibaigus likdavo vyrui.

Kraitį buvo galima paskirti keletu būdų. *Dotis datio* – tai tiesioginis nuosavybės teisės į kraitį sudarančius daiktus perleidimas vyrui, atliekamas *mancipatio*, *in iure cessio* arba *traditio* būdais, priklausomai nuo to, ar kraitį sudarė mancipuojami, ar nemancipuojami daiktai. Tokiu būdu kraitis galėjo būti skiriamas tik iki sudarant santuoką, bet ne po jos sudarymo. *Dotis dictio*, priešingai nei *dotis datio*, kuris reiškė daiktinių teisių į kraitį perleidimą vyrui, buvo vienašalis sandoris, sukurdavęs kraitį pažadėjusio asmens prievolę suteikti vyrui tam tikrą turtinę naudą. Šiuo būdu kraitis galėjo būti paskiriamas ir po santuokos sudarymo. *Dotis promissio* buvo kraičio paskyrimas dvišalio sandorio – žodinės sutarties (stipuliacijos), kuri sudaroma kreditoriui (vyrui) klausiant, o skolininkui (kraitį duodančiam asmeniui) atsakant, būdu. Tokia klausimo ir atsakymo forma buvo sukuriama kraitį skiriančio asmens prievolė perduoti vyrui tam tikrus daiktus ar sumokėti pažadėtą pinigų sumą. Pabrėžtina, kad šiuo atveju stipuliacija, kuri paprastai yra abstrakti sutartis, buvo kauzalinis sandoris. *Causa*, nulėmianti prievolės perduoti turtą atsiradimą, šiuo atveju buvo aiškiai įvardinta – tai buvo santuokos sudarymas. Poklasikinėje teisėje kraitis buvo skiriamas neformaliu žodiniu susitarimu – *pollicitatio dotis*, *pactum dotale*. Justinianas tokį susitarimą priskyrė įstatyminių, arba imperatoriškųjų,

paktų kategorijai, nes vyro teisę reikalauti pažado duoti kraitį įvykdymo (pareiškiant *condictio ex lege*) numatė imperatorių konstitucijos. Poklasikiniu laikotarpiu imta sudaryti ir rašytinius dokumentus dėl kraičio skyrimo (*instrumenta dotalia*), kurie naudoti kaip įrodinėjimo priemonė ne tik įrodinėjant kraičio paskyrimo, bet ir pačios santuokos sudarymo faktą.

Baigiant aptarti sutuoktinių tarpusavio turtinius santykius, dera užsiminti apie dovanojimo sandorių tarp sutuoktinių problematiką. Bet kokie dovanojimai *inter vivos* tarp sutuoktinių (*donatio inter virum et uxorem*) buvo teisės draudžiami. Laikoma, jog šis iš senosios papročių teisės kilęs draudimas buvo nustatytas siekiant užkirsti kelią bet kokiam nepageidaujamam turtinio pobūdžio spaudimui santuokoje (tai, pavyzdžiui, gali būti pažadas suteikti turtinės naudos už ketinimo nutraukti santuoką atsisakymą). Taigi, trunkant santuokai tarp vyro ir žmonos sudaryti dovanojimo sandoriai buvo negaliojantys, tačiau 206 m. išleistas Senato nutarimas (*oratio Severi et Caracallae*) numatė vieną iš nedaugelio romėnų teisei žinomų sandorio konvalidacijos (konvalescencijos) atvejų, t. y. po dovaną perdavusio sutuoktinio mirties dovanojimo sandoris įsigaliodavo ir sukeldavo teises pasekmes. Pažymėtina, kad aptartas draudimas dovanoti dovanas gyvenant santuokoje netrukdė vyrui, siekiančiam užtikrinti žmonos ir vaikų turtinius interesus santuokos pasibaigimo dėl jo mirties arba nutraukimo atvejais, iki santuokos būsimai žmonai padovanoti priešvestuvinę dovaną (*donatio ante nuptias*), kuri buvo įteikiama iki sudarant santuoką arba bent jau pažadama perduoti. Justiniano teisėje tokios rūšies dovanojimas buvo leidžiamas ir santuokos sudarymo proga (*donatio propter nuptias*).

3.7. Bendro gyvenimo nesudarius teisėtos romėniškos santuokos formos

Teisėta romėniška santuoka buvo aiškiai skiriama nuo kitų, į santuoką panašių vyro ir moters bendro gyvenimo, kuriam būdingas tęstinumas ir monogaminis pobūdis, atvejų, kurių, nepaisant nurodytų nuolatinumo ir monogamiškumo požymių, *ius civile* santuoka nelaikė. Tokios bendro gyvenimo formos buvo konkubinatas, tautų teisės pripažįstama santuoka (*matrimonium iuris gentium*) ir bendras laisvojo asmens ir vergo arba bendras vergų gyvenimas (*contubernium*).

Konkubinatas (*concubinatus*) – tai laisvo vyro ir laisvos moters, kurie yra Romos piliečiai, sąjunga, sudaroma ir palaikoma be *affectio maritalis*, t. y. be pasiryžimo (valios) gyventi drauge kaip sutuoktiniai. Dažniausiai konkubinato santykiai susiklostydavo tarp Romos piliečių, kurie neturėjo galimybės sudaryti teisėtą romėnišką santuoką pagal *ius civile* dėl *conubium* šalinančių socialinės (luominės) prigimties priežasčių. Konkubinate gyvenančiai moteriai nepriklausė visuomenės pripažinimas ir pagarba, reiškiamą žmonai (*honor matrimonii*), nes ši sieta tik su santuoka. Konkubinate gimę vaikai (*liberi naturales*) sudarė atskirą nesantuokinių vaikų grupę (jiems tekdavo motinos teisinis statusas).

Iš pradžių didesnio dėmesio konkubinatumui teisė neskyrė. Ypatingą postūmį jo vystymuisi davė Augusto įstatymai, įtvirtinę nustatyto amžiaus asmenų pareigą nelikti viengungiams ir susilaukti palikuonių. Kaip minėta, konkubinatas sudarė sąlygas bendram gyvenimui su tomis moterimis, su kuriomis santuoka dėl socialinių priežasčių ar papročių buvo uždrausta (pavyzdžiui, santuokos tarp senatorių ir libertinų).

Krikščioniškosios imperijos laikais pastebimi imperatorių mėginimai riboti konkubinato mastus. Tai buvo daroma siaurinant konkubinos ir jos vaikų turtines teises (daugiausiai paveldėjimo srityje). Kaip atoveiksmis konkubinatumui buvo sukurtas nesantuokinių vaikų pripažinimo (legitimacijos) po vaiko gimimo sudarant santuoką su jį pagimdžiusia moterimi institutas. Justiniano teisė konkubinatumą laikė santuokai artima vyro ir moters bendro gyvenimo forma ir, nors ir pabrėžė ją esant *inaequale matrimonium* („nelygią santuoką“, mezalianšą), konkubinate gimusiems vaikams ribota apimtimi pripažino paveldėjimo *ab intestato* po tėvų mirties teises.

Matrimonium iuris gentium (dar vadinta *matrimonium iniustum*, taip siekiant atiboti ją nuo santuokos, sudarytos laikantis *ius civile* reikalavimų (*matrimonium iustum*) buvo santuoka, sudaryta pagal *ius gentium*. Tokiomis, visų pirma, buvo laikomos santuokos tarp romėnų ir moterų, neturinčių Romos pilietybės (lotynų, peregrinų), ir atvirkščiai. Tautų teisės pagrindu sudaromomis buvo laikomos ir lotynų bei peregrinų, neturinčių *ius conubii*, tarpusavio santuokos. Nors tokia bendro gyvenimo forma buvo leidžiama, pasižymėjo nuolatiniu bendro gyvenimo pobūdžiu, pagal *ius civile* teisių pasekmių nesukeldavo. Pažymėtina, kad tuo atveju, jei vienas iš teisėtoje romėniškoje santuokoje gyvenančių sutuoktinių prarasdavo Romos pilietybę, dėl ko teisėta santuoka *ipso facto* baigdavosi, bendras jų

gyvenimas toliau galėjo tęstis kaip *matrimonium iuris gentium*. Romos pilietybę suteikiant vis platesnėms valstybės gyventojų masėms, ši *matrimonium* rūšis laipsniškai nyko, o imperatoriui Karakalai piliečiais paskelbus veik visus imperijos gyventojus, ji apskritai prarado prasmę.

Contubernium (lot. *taberna* – „palapinė“, „lūšna“, *contubernium* – „bendras gyvenimas vienoje palapinėje, lūšnoje“) – tai tęstinio pobūdžio vergų arba laisvo asmens ir vergo gyvenimas. Tokia sugyvenimo forma teisiškai buvo leidžiama, ką patvirtina Paulius, teigiantis: *Inter servos et liberos matrimonium contrahi non potest, contubernium potest*, t. y. „tarp vergo ir laisvojo asmens negalima sudaryti santuokos, o *contubernium* yra galimas“ (*Pauli Sententiae* 2, 19, 6). Tai buvo grynai faktinio pobūdžio sąjunga, nesukelianti jokių teisinių pasekmių. Iš jos gimę vaikai tapdavo vergės šeimininko nuosavybe.

4. Tėviškoji valdžia (*patria potestas*)

4.1. Tėviškosios valdžios atsiradimas ir pasibaigimas

Tėviškosios valdžios kilmė galėjo būti dvejopa. Pirma, ji galėjo atsirasti pagal prigimtį, t. y. tuomet, kai vaikas gimsta susituokusiems (teisėtoje romėniškoje santuokoje gyvenantiems) tėvams. Antra, tėviškosios valdžios atsiradimą galėjo lemti atliekami juridiniai veiksmai (sudaromi civiliniai sandoriai), kaip antai, įvaikinimas, legitimacija. Kai kada tokiems juridiniams veiksams su tam tikra išlyga priskiriamas ir jau aptartas *conventio in manum*. Nors šiuo atveju žmona patenka į vyro valdžią, kuri vadinama ne *patria potestas*, o *manus*, agnatinės giminystės požiūriu ji patekdavo į tokią pačią padėtį kaip ir tėvui pavaldūs vaikai (užimdavo agnatinės dukters padėtį).

Dažniausias ir natūraliausias tėvo valdžios atsiradimo būdas buvo vaiko gimimas galiojančioje, teisės pripažįstamoje santuokoje (*iustum matrimonium, iustae nuptiae*). Įtakos tėvo valdžios atsiradimui santuokinių vaikų atžvilgiu neturėjo tai, ar santuoka buvo tokia, kurioje žmona (vaikų motina) pavaldi vyrui, ar ji yra *sui iuris* asmuo.

Sprendama motinystės ir tėvystės klausimus romėnų teisė laikėsi šių nuostatų. Įrodyti, kad vaiką pagimdė tam tikra konkreti moteris, nebuvo sunku. Anot Pauliaus: *Mater semper certa est*, t. y. „motina visuomet yra

aiški“ (D. 2, 4, 5). Nustatant, koks vyras laikytinas vaiko tėvu, naudotasi teisinėmis prezumpcijomis (*praesumptio iuris*). Pirma, preziumuota, kad santuokoje gimusio vaiko tėvas yra jo motinos sutuoktinis: *Pater is est, quem nuptiae demonstrant*, t. y. „tėvą parodo santuoka“ (D. 2, 4, 5). Antroji prezumpcija rėmėsi antikinio medicinos mokslo nuostatomis apie įmanomą trumpiausią ir ilgiausią nėštumo laiką. Taigi, santuokoje gimusiu laikytas toks vaikas, kuris gimė ne anksčiau kaip 182 dienos po santuokos sudarymo ir ne vėliau kaip 300 dienų po jos pasibaigimo. Pažymėtina, jog tai yra prezumpcija, kuri galėjo būti nugincijama ją paneigiant (*praesumptio iuris tantum*), t. y. jeigu pateikiami įrodymai, jog vaiko motinos sutuoktinis akivaizdžiai negalėjo būti jo tėvas (pavyzdžiui, keletą metų buvo išvykęs į kelionę, o grįžęs į namus namuose rado žmoną su keliu mėnesių kūdikiu).

Kaip minėta, tėviškoji valdžia galėjo rasti ir iš civilinių sandorių. Vienas tokių – įvaikinimas. Iš tiesų, romėnų teisė žinojo dvi įvaikinimo atmainas: adopciją (*adoptio*) ir arogaciją (*arrogatio*). Jos taikytos atsižvelgiant į tai, ar pasiduodantis tėvo valdžiai buvo *sui iuris* (tuomet tai būtų arogacija), ar *alieni iuris* asmuo (tuomet tai būtų adopcija).

Adoptio buvo atliekama sudarant sandorį tarp įvaikintojo ir biologinio įvaikinti atiduodamo asmens tėvo. Šio privataus pobūdžio juridinio akto pagrindu įvaikinamasis patekdavo įvaikintojo tėviškojon valdžion, o kartu buvo išlaisvinamas iš ligtolinės savo šeimos galvos *patria potestas*. Klasikiniu laikotarpiu *adoptio* buvo atliekama gana sudėtingai. XII lentelių įstatymuose buvo numatyta: *Si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto*, t. y. „jei tėvas triskart atidavė sūnų parduoti, sūnus tebūnie laisvas nuo tėvo“ (*XII tab.* 4, 2). Šios nuostatos pagrindu sukurta įvaikinimo forma: tėvas, atiduodantis savo vaiką įvaikinti, triskart (jei įvaikinti atiduodamas sūnus) arba vieną kartą (jei įvaikinti atiduodama duktė) tariamai parduodavo vaiką, atiduodamas jį *in mancipium* asmeniui, su kuriuo tėvą siejo ypatingi pasitikėjimo santykiai. Tai atlikus, remiantis nurodyta XII lentelių įstatymų nuostata, įvaikinti atiduodančiojo valdžia pasibaigdavo. Po to patikėtinis procesinės cesijos (tariamo vindikacinio proceso) būdu perduodavo vaiką įvaikintojui, t. y. nuvykus pas pretorių įvaikintojas imdavo tvirtinti, jog įvaikinamasis priklauso jam, patikėtinis nuo tokio reikalavimo nesigindavo (tylėdavo), t. y. pripažindavo reiškiamą reikalavimą, o pretorius priimdavo sprendimą perduoti įvaikinamąjį įvaikintojui.

Šia archaiška *adoptio* forma nustota naudotis klasikinio laikotarpio pabaigoje, kai ją pakeitė neformalus susitarimas tarp dviejų įvaikinimu suinteresuotų šeimų galvų. Pagal imperatoriaus Justiniano teisę, įvaikinti atiduodantis tėvas ir įtėvis apie įvaikinimą pareiškėdavo teisme, kuris nagrinėjo įvaikinimo bylą. Tai buvo daroma dalyvaujant įvaikinamajam, kuris (jei buvo pilnametis) turėjo teisę prieštarauti. Vienas iš *adoptio* keliamų reikalavimų buvo įvaikinančio asmens amžius. Justiniano teisėje laikytasi nuostatos, jog: *Minorem natu non posse maiorem adoptare placet*, t. y. „nevalia jaunesniam įvaikinti vyresnio“ (Inst. 1, 11, 4). Amžiaus skirtumas tarp įvaikinančiojo ir įvaikinamojo privalėjo būti ne mažesnis nei 18 metų. Šis reikalavimas kildintinas iš Justiniano „Institucijose“ įtvirtinto principo: *Adoptio naturam imitatur*, t. y. „įvaikinimas atkartoja prigimtį“ (Inst. 1, 11, 4), reiškiančio, jog tarp įtėvio ir įvaikio privalo būti toks amžiaus skirtumas, kokio paprastai esama tarp biologinių tėvų ir vaikų. Be to, Justiniano teisė, atsižvelgdama į sukeltus skirtingus teisinius padarinius, skyrė dvi adopcijos atmainas: visišką (*adoptio plena*) ir nevisišką (*adoptio minus plena*) adopciją. Viškos adopcijos esama, kai įvaikintojas buvo įvaikinamojo tiesiosios aukštutinės linijos giminaitis (*ascendentas*). Pavyzdžiui, senelis iš motinos pusės. Tokiu atveju įvaikis patekdavo įtėvio valdžion ir įsijungdavo į agnatinę įtėvio šeimą. *Adoptio minus plena* atveju įvaikintojas buvo visiškai svetimas asmuo (*pater adoptivus extraneus*), kurio su įvaikinamuoju nesiejo jokia kraujo giminystė. Šiuo atveju įvaikis įgydavo paveldėjimo pagal įstatymą po įvaikintojo mirties teisę, tačiau jo valdžion nepatekdavo. Be to, jis išsaugodavo ir paveldėjimo *ab intestato* po savo tėvo mirties teisę.

Sui iuris asmens įvaikinimas – arogacija (*arrogatio, adrogatio*), priešingai nei adopcija, buvo viešo pobūdžio juridinis aktas, sukeliantis itin radikalias teises pasekmes. Įvaikintas asmuo, drauge su jam pavaldžiais šeimos nariais bei visu savo turtu (arogacija laikytina universaliosios sukcesijos atveju) pasiduodavo įvaikintojo tėviškai valdžiai ir įsijungdavo į agnatinę jo šeimą. Tai archaiškas, su senojoje romėnų visuomenėje gyvavusia giminine santvarka susijęs teisės institutas. Pagrindinis jo tikslas buvo užtikrinti šeimos, neturinčios vyriškos lyties palikuonių (įpėdinių), tęstinumą.

Atsižvelgiant į arogacijos keliamus padarinius tiek asmeninių, tiek ir turtinių santykių srityse, šis sandoris buvo sudaromas išimtinai naudojantis viešomis sandorių sudarymo formomis. Iš pradžių tai daryta Tautos susirinkime (*arrogatio per populum*), todėl kiekviena arogacija buvo *iussus*

populi, t. y. jai patvirtinti buvo išleidžiamas atskiras įstatymas, vėliau tai daryta dalyvaujant valstybės atstovams – trisdešimčiai liktorių (*lictiores*), o imperijos epochoje – imperatoriaus reskriptu (*per rescriptum principis*).

Kaip minėta, pagal prigimtį tėvo valdžia atsirasdavo tik teisėtoje santuokoje gimusių vaikų atžvilgiu, tuo tarpu poklasikinė romėnų teisė numatė konkubinos pagimdytų vaikų (*liberi naturales*) pripažinimo (įteisavimo) bei santuokinio vaiko statuso suteikimo institutą. Tai vadinamasis legitimavimas (*legitimatio*) – dar vienas juridinis veiksmas, sukuriantis tėvo valdžią. Legitimavimas imtas taikyti dominato laikotarpiu, imperatorių, kuriuos inspiravo gyvenimui nesudarius santuokos priešiška krikščionybės doktrina, iniciatyva. Jų (pradedant nuo pirmojo krikščionių imperatoriaus – Konstantino Didžiojo (IV a.) kuriamoje teisėje susiformavo trys legitimavimo būdai. Pirma, *legitimatio per subsequens matrimonium* („legitimavimas dėl vėliau sudarytos santuokos“). Nesantuokinio vaiko tėvui sudarius santuoką su vaiko motina, konkubinate gimęs vaikas įgydavo santuokinio vaiko statusą ir patekdavo savo tėvo valdžion. Toks legitimavimo būdas buvo prieinamas tik tais atvejais, kai santuoka su vaiko motina buvo objektyviai ir teisiškai galima, todėl juo pasinaudoti nebuvo galimybės, pavyzdžiui, jei vaiko motina jau buvo mirusi arba santuoka su ja buvo negalima dėl *conubium* stygiaus. *Legitimatio per oblationem curiae* buvo susijęs su santuokinio vaiko statuso suteikimu konkubinate gimusiam sūnui, įrašant jį į dekurionų (t. y. municipaliaus tarybos narių) sąrašą bei suteikiant atitinkamą materialinį aprūpinimą. Galimas buvo ir konkubinate gimusios dukters legitimavimas. Tai buvo galima padaryti tėvo materialiai aprūpintą dukterį ištekinant už dekuriono. Šis legitimavimo būdą imperatoriai V a. nustatė vedami valstybės fiskalinės politikos tikslų: į miesto tarybas, atsakingas už mokesčių ir kitų tuomet išaugusių rinkliavų į valstybės išdą surinkimą ir mokėjimą, buvo siekiama įtraukti daugiau turtingų asmenų. Justiniano teisė numatė *legitimatio per rescriptum principis* – santuokinio vaiko statuso suteikimą imperatoriaus išleistu teisės normų aktu. Šis būdas taikytas tuomet, kai santuoka su konkubina buvo negalima (pavyzdžiui, kai konkubina buvo mirusi, dingusi be žinios, egzistavo kliūtys, šalinančios *conubium*).

Kalbant apie tėviškosios valdžios pasibaigimą, būtina akcentuoti tą romėniškos *patria potestas* savastį, kad ši valdžia (priešingai nei šiuolaikinei šeimos teisei žinoma tėvų valdžia) nesibaigdavo sulig vaiko pilnametyste, o buvo valdžia iki tėvo gyvos galvos. Lygiai taip pat, kaip gimimas teisėtoje

santuokoje buvo juridinis įvykis, sukuriantis tėviškąją valdžią, ją naikinantis juridinis įvykis buvo šeimos galvos mirtis. Pažymėtina, kad, kaip ir kitų įgaliojimų, susijusių su šeimos teisinių santykių sritimi (globėjo, rūpintojo funkcijų), šeimos galvos valdžios nebuvo galima paveldėti. Šis nuo asmenybės neatsiejamas įgaliojimas baigdavosi sulig asmens mirtimi. Mirus šeimos galvai, jam pavaldūs asmenys (vaikai, žmona *in manu*) tapdavo *sui iuris* asmenimis. Analogiškas teises pasekmes kaip ir šeimos galvos mirtis sukeldavo jo *capitis deminutio maxima* bei *media* (laisvės arba pilietybės netekimas). Išimtiniais atvejais iš tėviškosios valdžios išsilaisvindavo vaikai, užėmę aukštas valstybines arba dvasines (sakralines) pareigybes (vestalės, poklasikinėje teisėje – konsulai, prefektai, vyskupai). Imperatorių teisė tėviškosios valdžios atėmimą taikė kaip sankciją už sunkius nusizengimus vaikų atžvilgiu (pavyzdžiui, už vaiko išmetimą, atsisakymą).

Kita vertus, lygiai kaip tėviškosios valdžios atsiradimą, taip ir jos pasibaigimą galėjo lemti juridinis veiksmas (sandoris). Tokia buvo emancipacija (*emancipatio*). *Pater familias* disponavo galimybe išlaisvinti pavaldų descendentą iš savo valdžios nelaukiant *pater familias* mirties. Emancipacija buvo juridinis aktas, lemiantis emancipuojamo asmens tapimą *sui iuris*, *patria potestas* ir agnatinės giminystės ryšių, siejusių jį su ligtoline šeima, pasibaigimą. Su senąja šeima emancipuotasis likdavo susietas tik kraujo giminystės ryšiais. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad teisiškai emancipacija yra kvalifikuojama kaip *capitis deminutio minima*, t. y. žemiausias teismo sumažėjimo laipsnis. Nors emancipacijos atveju akivaizdu, kad asmens teismo mastas didėja, plečiasi jam priklausančių teisių spektras (visų pirma, jis įgyja turtinį savarankiškumą), reikia prisiminti, kad *capitis deminutio minima* romėnų teisė laikė bet kokią asmens statuso šeimoje pasikeitimą, o nebūtinai tik tokius atvejus, kai asmens teismo apimtis mažėja.

Panašiai kaip ir įvaikinimo atveju, emancipacijai klasikinė romėnų teisė, atsižvelgdama į XII lentelių įstatymų nuostatą, jog tėviškąją valdžią naikina triskart atliktas sūnaus perdavimas kitos šeimos galvai, taikė trigubos mancipacijos procedūrą. Siekdamas emancipuoti sūnų, tėvas tris kartus tariamai mancipuodavo jį patikėtiniui, dėl ko sūnus tapdavo laisvas nuo tėvo valdžios. Dukters ir vaikaičio atveju pakakdavo vienkartinės mancipacijos. Šia sudėtinga klasikinei romėnų teisei būdinga emancipavimo procedūra nustota naudotis poklasikiniu laikotarpiu. Imperatorius Anastasijus 502 m. nustato išlaisvinimo iš tėvo valdžios imperatoriaus reskriptu tvarką (*emancipatio Anastasiana*). Pagal Justiniano teisę, emancipacija buvo atlie-

kama tėvui apie tai pareiškiant teisme ir šį pareiškimą fiksuojant protokoline teismo nutartimi (įrašant į teismo posėdžio protokolą) (*emancipatio Iustiniana*). Jei emancipuojamas asmuo būdavęs pilnametis, reikalauta jo sutikimo būti išlaisvinamam iš tėvo valdžios.

4.2. Tėviškosios valdžios turinys

Senoji romėnų teisė visą šeimos galvos įgyvendinamą valdžią – žmonai, vaikams, vergams, vadino *manus* (lot. *manus* – „ranka“, „kumštis“). Net ir seniausias romėnų teisei žinomas terminas, skirtas nuosavybei nuskaiti, buvo *mancipium*. Kitaip tariant, čia buvo kalbama apie visus asmenis ir turta, esančius šeimos galvos rankose. Ilgainiui, ėmus diferencijuoti *pater familias* valdžiai paklūstančių asmenų teisinę padėtį, atsiranda terminai, skirti atskiriems šios valdžios aspektams apibūdinti. Taigi, terminu *manus* imta apibrėžti tik vyro valdžią žmonai, valdžia vaikams vadinta *patria potestas*, vergams – *dominica potestas*, o valdžia laisviesiems asmenims, kurie savo *pater familias* mancipacijos būdu buvo perduoti kitos šeimos galvai (vadinamieji *mancipio dati*) – *mancipium*.

Šeimos galvos valdžia	
<i>Manus</i>	Valdžia žmonai
<i>Patria potestas</i>	Valdžia vaikams
<i>Dominica potestas</i>	Valdžia vergams
<i>Mancipium</i>	Valdžia mancipacijos būdu perleistiems laisviesiems asmenims

Tėvo valdžios vaikams turinys paprastai nusakomas įvardinant svarbiausias tėvo teises vaikų atžvilgiu. Visų pirma, tai *ius vitae necisque* (arba *ius vitae ac necis*) – vaiko gyvybės ir mirties teisė. Šiame kontekste pirmiausia reikia prisiminti tai, kad tėvo diskrecijai priklausė sprendimas, ar naujagimiui teiktina teisė gyventi, ar veikiau jis pasmerktinas mirčiai. Tai vaizdžiai atspindi senieji romėnų papročiai: naujagimis buvo atnešamas ir paguldomas *pater familias* akivaizdoje. Naujagimio paėmimas ant rankų buvo simbolinis gestas, reiškiantis jam suteikiamą teisę gyventi. Jei kūdikis taip ir likdavo gulėti priešais šeimos galvą, tai ženklino jo pasmerkimą myriop. Tokia *pater familias* teisė įgyvendinta luošų, silpnų naujagimių,

kurių galimybės išgyventi buvo menkos, atžvilgiu. XII lentelių įstatymai netgi įtvirtino imperatyvą sunaikinti išsigimusį naujagimį.

Ius vitae ac necis taip pat atspindi ir *pater familias* kaip teisėjo vaidmenį šeimoje, t. y. už tam tikrus nusižengimus pavaldiems šeimoms nariams buvo galima taikyti mirties bausmę. Kita vertus, pažymėtina, jog sprendimą taikyti tokio pobūdžio sankciją *pater familias* priimdavo ne vienasmeniškai, bet tik dalyvaujant ir pritariant šeimos narių teismui (*iudicium domesticum*). Iš pradžių už piktnaudžiavimą šiais įgaliojimais buvo skiriamos tik sakralinio pobūdžio ir cenzorių taikomos sankcijos. Principato laikotarpiu *ius vitae necisque* praktiškai nebebuvo įgyvendinama. Kita vertus, panaikinta ji tik valdant Konstantinui Didžiajam (IV a.), kuris naudojimasi šia teise prilygino *parricidium* (artimo giminaičio (šeimos nario) nužudymui).

Ius exponendi buvo šeimos galvos teisė atsisakyti naujagimio. Tokia praktika senovės Romoje taip pat taikyta silpnų kūdikių atžvilgiu, esant dideliame vaikų skaičiui šeimoje. Principato laikotarpiu dažniausiai būdavo atsisakoma nesantuokinių ir moteriškos lyties kūdikių. Romėnų raštija (pavyzdžiui, gramatikas Festas) liudija Romoje buvus net ir specialią vietą – *Columna Lactaria* (lot. – „Pieno kolona“), kurioje naujagimiai būdavo paliekami tikintis, kad juos kas nors pasiims ir priqlaus (savitas romėniškas gyvybės langelio prototipas). *Ius exponendi* ilgainiui taip pat imta riboti. Dominato laikais tokia praktika, griežtai smerkiama Bažnyčios mokymo, netgi formaliai drausta, tačiau kasdieniniame gyvenime romėnų visuomenė ją vis dėlto toleravo.

Šeimos tėvui priklausiusi *ius vendendi* reiškė galėjimą vaiką parduoti. Įgyvendinant šią teisę, buvo galima parduoti vaiką netgi *trans Tiberim*, t. y. už valstybės ribų, dėl ko šis netekdavo laisvės ir tapdavo vergu. Pardavimas valstybės teritorijoje reikšdavo padėties, panašios į vergovę (nors juridškai vaikais likdavo laisvasis) – *in mancipio* susiklostymą. Tai buvo laikina padėtis, iš kurios išlaisvintas vaikas vėl patekdavo savo tėvo valdžion. Kita vertus, kaip jau minėta, XII lentelių įstatymai tėvo *ius vendendi* siaurino iki galimybės parduoti vaiką du kartus, nes pardavęs jį trečią kartą tėvas prarasdavo *patria potestas*. Minėta, jog ši XII lentelių įstatymų nuostata vėliau išsradingai taikyta sukuriant juridinius įvaikinimo (*adoptio*) ir išlaisvinimo iš tėvo valdžios (*emancipatio*) mechanizmus. Imperatorius Dioklecianas 294 m. uždraudė bet kokią vaikų perleidimą (pavyzdžiui, pardavimą, dovanojimą), tačiau Konstantinas Didysis 329 m. vėl numatė teisę parduoti naujagimį, jei tai lėmė ypatingas tėvų skurdas.

Baigiant aptarti pagrindines teises, sudarančias *patria potestas* turinį, prisimintina, kad tėvui priklausė teisė duoti sutikimą pavaldaus vaiko santuokai (*consensus*), kuris buvo būtinoji teisėtos santuokos sąlyga, arba atsakyti tai padaryti. Iš pradžių ši teisė buvo neribota, ir tik 18 m. pr. Kristų *lex Iulia de maritandis ordinibus* numatė, jog nepagrįsto atsisakymo atveju šeimos galvą duoti sutikimą vaiko santuokai galėjo įpareigoti pretorius.

Pašaliniais asmenims, kurie neteisėtai sulaikydavo *pater familias* pavaldų asmenį, jau archainėje epochoje buvo galima pareikšti rekuperacinio pobūdžio ieškinį, panašų į savininkui teikiamą *rei vindicatio*. Klasikinėje teisėje šiuo tikslu buvo naudojamos pretorių interdiktais, teikiančiais galimybę reikalauti atvesdinti neteisėtai sulaikytus pavaldžius asmenis pas pretorių ir nustatyti jų tapatybę (*interdictum de liberis exhibendis*) bei išreikalauti šiuos asmenis iš valdžios jiems neturinčių atsakovų (*interdictum de liberis ducendis*).

Ilgainiui (ypač akivaizdžiai tai pastebima prasidėjus principato laikotarpiui) *pater familias* valdžia ėmė laipsniškai prarasti absoliutų ir neribotą pobūdį. Respublikos pabaigoje greta šeimos galvai priklausančių teisių kaskart vis labiau imta pabrėžti jų saistančias pareigas (*officium paternum, pietas*). Konkrečiai tokių teisėje stiprėjančių tendencijų išraiška laikytinas būtent respublikos laikotarpiu paveldėjimo teisėje atsiradęs ieškinys (*querella inofficiosi testamenti*), kuriuo šeimos nariams suteikiama teisė ginčyti tėvo testamentą, jei mirdamas jis jiems nepaliko jokio turto, o įpėdiniu paskyrė pašalinį asmenį, įrodinėjant, kad toks *pater familias* testamentas neatitinka jo prievolių šeimos nariams (*officium pietatis*).

4.3. *Pater familias* ir jam pavaldžių šeimos narių tarpusavio turtiniai teisiniai santykiai

Senovės romėnų šeimos turtas sudarė darnią ekonominę visumą. Jo savininkas, valdytojas bei disponuoti šiuo turtu teisę turintis asmuo buvo šeimos galva. Jis buvo ir vienintelis asmuo, atstovaujantis šeimai santykiuose su išorės subjektais vykdomoje teisinėje-turtinėje, apyvartoje. Visas vaikų įgytas turtas, kaip minėta, tapdavo *pater familias* nuosavybe. Silpnėjant asmeninei šeimos narių priklausomybei ir plėtojantis prekybei-piniginei apyvartai, *pater familias* laipsniškai neteko išimtinių įgaliojimų turtinių santykių srityje. Vis platesnės teisės šioje srityje imtos suteikti šeimos

galvai pavaldiems *alieni iuris* asmenims. Nuo *pater familias* turto imta atskirti tam tikras turto mases, suteikiant pavaldiems šeimos nariams įgaliojimą toki turtą savarankiškai tvarkyti. Vienas tokių atvejų buvo *peculium* – turtas (pavyzdžiui, galvijai (*pecus*), pinigų suma (*pecunia*), išskirtas iš šeimos turto ir patikėtas savarankiškai naudotis ir tvarkyti (*libera administratio peculii*) tėvo valdžiai paklūstančiam sūnui arba vergui. Pekulijaus institutu ne tik siekta didinti pavaldžių laisvųjų šeimos narių turtinį savarankiškumą, bet ir skatinti vergų darbo našumą. Pavyzdžiui, sumaniam vergui šeimnininkas kaip pekulijų galėjo perduoti kitus vergus (*servi vicarii*), kad šis juos efektyviau eksploatuotų. Teisiniu požiūriu pekulijaus savininkas ir toliau likdavo tėvas, kuris bet kuriuo metu galėjo pareikalauti sugrąžinti pekulijų (*ademptio peculii*). Šeimos galva buvo atsakingas už pavaldaus sūnaus arba vergo prievoles, atsiradusias iš veiklos, susijusios su pekulijaus tvarkymu. Dėl šių prievolių įvykdymo jam buvo galima reikšti *actio de peculio*, tačiau šeimos galvos civilinė atsakomybė šiuo atveju buvo ribota: jis atsakė tik turto, kuris buvo perduotas kaip pekulijus, ribose. Be to, šiuo ieškiniu buvo galima reikalauti įvykdyti tik prievoles, kylančias iš tiesiogiai su pekulijaus tvarkymu susijusių sandorių.

Principato pradžioje atsirado specifinė pekulijaus atmaina – karinis pekulijus (*peculium castrense*). Būtent karinis pekulijus laikytinas institutu, kuriuo romėnų teisė pamažu pradėjo kurti tėvui pavaldaus sūnaus turtinį veiksnumą. Karo pekulijumi laikyta visa, ką *filius familias* įgijo karo metu ir atlikdamas karo prievolę – užmokestis už tarnybą (*stipendium*), karo grobis ir pan. *Peculium castrense* buvo atskiras sūnaus turtas ir teisiniu požiūriu traktuotas kaip sūnaus, o ne tėvo asmeninė nuosavybė. Šis turtas galėjo atitekti tėvui tik tuomet, jei sūnus prieš mirdamas nepalikdavo jo testamentiniams įpėdiniams. Šiuo požiūriu prisimintinos ir paveldėjimo teisėje karių sudaromiems testamentams taikytos lengvatos (bet kokia forma išreikšta kario valia laikyta testamentu). Taigi, karinis pekulijus buvo nuosavas pavaldaus sūnaus turtas, kuriuo jis turėjo teisę disponuoti tiek sandoriais *inter vivos*, tiek ir *mortis causa*.

Dominio laikotarpiu su *peculium castrense* susijusios nuostatos pagal analogiją imtos taikyti taip pat ir turtui, kurį pavaldus sūnus įgijo vykdydamas viešo pobūdžio funkcijas, eidamas tam tikras valstybines arba dvasines pareigas. Tai buvo ypač svarbu dėl tos priežasties, kad pilnamečiam sūnui, esančiam tėvo valdžioje ir privatinės teisės srityje iš esmės neturinčiam tur-

tinio veiksnumo, nebuvo taikomi jokie ribojimai viešosios teisės srityje, dėl ko pavaldūs asmenys galėjo eiti net ir itin aukštas valstybines pareigas. Iš tokio pobūdžio veiklos gautos pajamos ir turtas ilgainiui imtas vadinti tarytum kariniu pekulijumi (*peculium quasi castrense*).

Dominio epochoje iš bendro šeimos turto laipsniškai imtas išskirti ir turtas, kurį pavaldus vaikas neatlygintinai gaudavo iš trečiųjų asmenų. Toks turtas bendrai vadintas *peculium adventicium*. Tai galėjo būti, pavyzdžiui, turtas, kurį vaikai paveldėdavo po motinos, santuokoje nepavaldžios vyrui ir disponavusios asmenine nuosavybe, ar jos giminaičių mirties (*bona materna*). Tėvo teisės šio turto atžvilgiu laipsniškai imtos riboti, kol galiausiai jam palikta tik jo uzufukto teisė, be galimybės perleisti turtą tretiesiems asmenims ar įkeisti.

5. Globa ir rūpyba

Romėnų teisėje globa (*tutela*) buvo nustatoma *sui iuris* asmenims (t. y. nepaklūstantiems šeimos galvos valdžiai – *patria potestas* arba *manus*), kurie neturėjo teisinio veiksnumo arba buvo ribotai veiksnūs. Tai buvo nepilnamečiai ir moterys. Atitinkamai skiriamos dvi globos rūšys: nepilnamečių (*tutela impuberum*) ir moterų (*tutela mulierum*) globa.

Kita teisinės priežiūros atmaina, panaši į globą, buvo rūpyba (*cura*), steigiamą ribotai veiksniesiems asmenims.

Esminis požymis, skiriant rūpybą nuo globos, buvo tai, kad globėjas (*tutor*) rūpinosi globotinio turtu ir jo asmeniu. Tuo tarpu rūpintojas buvo skiriamas tam, kad pasirūpintų rūpintinio (*curandus*) turtu.

Globa nepilnamečiams (*tutela impuberum*) buvo skiriama tuomet, kai asmuo, jaunesnis nei 12 (moteris) arba 14 (vyras) metų, mirus jo šeimos galvai, tapdavo *persona sui iuris*. Iš pradžių pagrindinis globos tikslas buvo turtinių globotinio (*pupilus*) interesų užtikrinimas. Ilgainiui globėjo užduotimi tapo ne tik globotinio turto administravimas, bet ir rūpinimasis globotinio asmeniu (jo auklėjimas, išlaikymas). Globos tikslus atskleidžia Pauliaus raštuose pateikiamas apibrėžimas, kurio autoriumi nurodomas Servijus: *Tutela est, ut Servius definit, vis ac potestas in capite libero ad tuendum eum qui propter aetatem sua sponte se defendere nequit, iure civili data ac permissa*, t. y. „globa, kaip apibrėžia Servijus, – tai *ius civile* suteikta

galia ir valdžia laisvam asmeniui, kurios tikslas yra ginti tą, kuris dėl savo amžiaus pats gintis negali“ (D. 26, 1, 1 pr.).

Globėjo pareigas sudarė rūpinimasis globotinio auklėjimu, lavinimu ir išlaikymu. Šių tikslų įgyvendinimui reikalingas lėšas jis galėjo skirti iš globotinio turto. Savo funkcijas globėjas vykdė, visų pirmiausia, duodamas sutikimą globotinio sudaromiems sandoriams – *interpositio auctoritatis tutoris*. Sudarant sandorius, kurių pagrindu nepilnamečis globotinis įgydavo prievolių, perleisdavo teises arba dėl sudaryto sandorio sumažėdavo jo turtas, visuomet reikalauta globėjo leidimo. Jei globotinis buvo sulaukęs septynerių metų amžiaus, kaip jau minėta, savarankiškai galėjo sudaryti jo turtinę ir teisinę padėtį gerinančius sandorius.

Globėjas nepilnamečiui galėjo būti skiriamas testamentu, pagal įstatymą arba kompetentingo valstybės pareigūno sprendimu. Testamentinę nepilnamečio asmens globą (*tutela testamentaria*) numatė jau XII lentelių įstatymai. Kaip pažymi Gajus, paskirti globėją testamentu *pater familias* galėjo tik griežtai laikydamasis teisės nustatytos formos ir imperatyviai apie tai nurodydamas. Pavyzdžiui: *liberis meis [...] Titius tutor esto*, t. y. „[...] mano vaikų globėjas [...] tebūna Titas“ (G. 1, 149). Įstatymu numatyta globa (*tutela legitima*) taikyta tuomet, kai globėjas nebuvo paskirtas testamentu. Pagal XII lentelių įstatymus, globėjais pagal įstatymą buvo skiriami artimiausi agnatiniai globotinio giminaičiai (*proximi agnati*), o jų nesant – giminės (besinaudojančios tuo pačiu gimininiu vardu (*nomen gentilicium*) nariai (*gentiles*). Tai reiškia, jog tapti globėjais pagal įstatymą šaukiami asmenys kartu buvo ir globotinio įpėdiniai *ab intestato*. Justinianui reformavus paveldėjimo pagal įstatymą tvarką, globėjais buvo skiriami artimiausi *pupilus* kraujo giminaičiai. Kompetentingų valdžios institucijų sprendimu (potvarkiu) skiriamą globą (*tutela dativa*) numatė *lex Atilia* (210 m. pr. Kristų), pagal kurią, nesant testamentinio ar įstatyminio globėjo, globėją nepilnamečiam asmeniui privalėdavo paskirti pretorius. Provincijose globėjo paskyrimas priklausė provincijos vietininko kompetencijai.

Globėjo pareigos Romoje laikytos viešojo pobūdžio priederme (*munus publicum*), todėl atsisakyti jų imtis buvo galima tik nurodžius svarbias atsisakymo priežastis (*excusationes*). Tokiomis laikytas senyvas amžius (70 m.), penkių ir daugiau nuosavų vaikų, trijų globotinių turėjimas. Kita vertus, ne visi asmenys galėjo būti paskirti globėjais. Tapti globėju negalėjo psichikos ligonis, kurčiasis ir nebylys, mažametis ar asmuo, netekęs pilieti-

nės garbės. Iš pradžių globėjomis negalėjo būti ir moterys, tačiau Justiniano teisė leido skirti našlę jos nuosavų vaikų, netekusių tėvo, globėja iki ji nesudarys naujos santuokos.

Svarbiausioji globėjo pareiga buvo globotinio turto tvarkymas (*gestio*), o ypač rūpinimasis šį turtą išsaugoti bei pastangos, kad jis nesumenktų. Pasibaigus globos teisiniams santykiams, globėjas privalėjo grąžinti turtą globotiniui ir pateikti ataskaitą apie savo atliktus veiksmus.

Globa baigdavosi įvairiais pagrindais, iš kurių svarbiausieji buvo: globotinio pilnametystė, globėjo ir globotinio mirtis, *capitis deminutio* bei ne sąžiningumu įtariamo globėjo nušalinimas (*remotio suspecti tutoris*).

Globotinio interesų apsaugai ir gynybai romėnų teisė numatė specialias procesines priemones. Pagrindinė jų, kuria naudotasi dažniausiai, buvo tiesioginis ieškinys, kylantis iš globos teisinių santykių – *actio tutelae directa*, pradėtas teikti respublikos laikais ir priskiriamas geros valios (*actiones bonae fidei*) bei pilietinę negarbę atsakovui užtraukiančių (*actiones famosae*) ieškinių kategorijoms. Sulaukęs pilnametystės, šį ieškinį buvusiam savo globėjui turėjo teisę reikšti buvęs globotinis. Juo reikalauta buvusį globėją grąžinti globotiniui priklausantį turtą bei viską, ką globėjas gavo tvarkydamas globotinio reikalus (*tutelam gerere*), taip pat atlyginti padarytą žalą. Pažymėtina, kad globos teisiniai santykiai lemdavo dvišalių nelygiaverčių prievolių tarytum iš sutarties atsiradimą, todėl savo ruožtu buvusiam globėjui priklausė priešinis ieškinys, kylantis iš globos teisinių santykių, kuris taip pat pradėtas teikti vėlyvuojau respublikos laikotarpiu – *actio tutelae contraria*. Šiuo ieškiniu buvęs globėjas turėjo teisę pareikalauti įgyvendinant globėjo funkciją ir tvarkant globotinio reikalus patirtų išlaidų atlyginimo.

Actio rationibus distrahendis („ieškinys dėl sąskaitų atskyrimo“) buvo *actiones poenales* (Justiniano teisėje – *actiones mixtae*) kategorijos ieškinys, kurį, pasibaigus globos santykiams, buvo galima reikšti reikalaujant globotinio ir testamentu paskirto (dominato laikotarpiu – bet kuriuo būdu paskirto) globėjo turto atskyrimo bei globotiniui priklausančio turto sugrąžinimo. Baudinis šio ieškinio pobūdis pasireiškė tuo, kad iš globėjo buvo galima pareikalauti dvigubos pasisavinto (išėkvoto) globotinio turto vertės (*in duplum*).

Jau XII lentelių įstatymai numatė *crimen suspecti tutoris*, t. y. atsakomybę už šiurkštų globotinio interesų pažeidimą, todėl dar viena globotinio interesų apsaugos priemonė buvo *accusatio suspecti tutoris*. Šiuo ieškiniu

siekta nustatyti, ar globėjas yra vertas pasitikėjimo bei nepatikimo globėjo nušalinimo (*remotio*) ir naujo globėjo paskyrimo. Šis ieškinys priklausė *actiones populares* kategorijai, todėl gindamas viešąjį interesą teisę jį pareikšti turėjo bet kuris Romos pilietis (*quivis ex populo*), kuriam tapo žinoma apie globėjo nesąžiningumą. Šis ieškinys taip pat priskirtinas *actiones famosae* kategorijai, nes jo patenkinimas užtraukdavo atsakovui pilietinę negarbę (*infamia mediata*). Paminėtinas ir *remotio tutoris*. Tai ieškinys, kurį buvo galima reikšti netinkamam ir nepakankamai rūpestingam (tačiau ne nesąžiningam) globėjui ir siekti jo nušalinimo bei pakeitimo šioms pareigoms tinkamesniu asmeniu.

Antroji asmenų, kuriems buvo skiriama globa, kategorija buvo moterys. Moterų globa (*tutela mulierum*) – tai senas, jau XII lentelių įstatymuose numatytas romėnų teisės institutas.

Net ir sulaukusioms pilnametystės moterims, kurios buvo *sui iuris* asmenys (t. y. nepaklūstančios tėvo *patria potestas* arba vyro *manus*), skirtas globėjas. Apie moterų globos instituto nustatymo motyvus kalba Gajus: *Veteres enim voluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi levitatem in tutela esse*, t. y. „kadangi mūsų protėvių valia buvusi tokia, kad moterys, nors ir pilnametės, dėl savo lengvabūdiškumo būtų globojamos“ (G. I, 144).

Šios globos rūšies tikslas, visų pirma, buvo išlaikyti šeimos turtą agnatinų giminaičių rankose. Globėju paprastai skirtas artimiausias moters įpėdinis pagal įstatymą. Globėją moteriai, panašiai kaip ir nepilnamečiui, buvo galima skirti testamentu, pagal įstatymą arba kompetentingo valstybės pareigūno potvarkiu.

Pilnametė moteris, kaip savarankiškai suformuoti ir išreikšti valią galintis bei teisinį veiksnumą turintis asmuo, galėjo savarankiškai tvarkyti savo turtinius reikalus, tačiau globėjo dalyvavimas (*auctoritas tutoris*) buvo reikalingas sudarant kai kuriuos svarbius teisinius padarinius sukeliančius sandorius, kaip, pavyzdžiui: mancipuojamųjų daiktų perleidimas, didelės vertės prievolių prisiėmimas, testamentu sudarymas ar kraičio skyrimas. Kita vertus, pažymėtina, kad kai kurių sandorių moterims apskritai nebuvo leidžiama sudaryti. Pavyzdžiui, remiantis *senatus consultum Velleianum* (46 m.), moteris negalėjo sudaryti laidavimo sandorių.

Respublikos laikotarpio pabaigoje, drauge su moterų nepriklausomumo augimo tendencijomis, moterų globos institutas pamažu ėmė prarasti

savo reikšmę. Principato pradžioje, nors formaliai moterų globa ir toliau egzistavo, jos turinys laipsniškai siaurėjo. *Lex Iulia et Papia Poppaea* dau-giavaikėms moterims suteikė *ius trium liberorum* („trejeto vaikų teisė“). Nustatyta, jog tuo atveju, jei iš prigimties laisva moteris pagimdė trejetą, o libertinė – ketvertą vaikų, panaikinama jai taikyta pagal įstatymą skiria-ma globa. *Lex Claudia* (priimtas apie 44 m.) savo ruožtu panaikino agnatų globą, skiriamą pagal įstatymą. Principato laikais taip pat numatyta moters teisė tais atvejais, kai globėjas neduoda sutikimo sudaryti sandorį, kreip-tis į pretorių su pareiškimu, kad šis įpareigotų globėją tokį sutikimą duoti. Baigiantis principato epochai, moterų globos institutas visiškai ir galutinai sunyko.

Asmenų, kurių interesais buvo steigiama rūpyba, kategorijų būta gero-kai daugiau. Aptarsime svarbiausius rūpybos atvejus.

Cura furiosi (psichikos ligonio rūpyba). Pagal XII lentelių įstatymus, pareiga rūpintis psichikos ligoniu saistė artimiausią agnatą, o jo nesant – gentainius (*gentiles*). Remiantis *ius civile* reglamentuota paveldėjimo *ab intestato* sistema, tai buvo ir artimiausios eilės psichikos liga sergančio as-mens įpėdiniai pagal įstatymą. Pagal įstatymą steigiama rūpyba sunyko jau principato pradžioje. Be pagal įstatymą steigiamos rūpybos (*cura legitima*), atsirado kompetentingos valdžios institucijos ar pareigūno (dažniausiai tai būdavęs pretorius arba provincijos vietininkas) steigiama rūpyba (*cura dativa*). Rūpintojo pareiga, visų pirma, buvo pasirūpinti rūpintinio – teisi-nio veiksnio neturintčio psichikos ligonio, turtu.

Cura prodigi (eikvotojo turto rūpyba), panašiai kaip ir *cura furiosi*, lai-kyta artimiausiųjų eikvotoju pripažinto asmens agnatų bei gentainių parei-ga pasirūpinti eikvotojo turtu. Nesant agnatų, rūpintojo pareigas vykdyda-vo magistrato tam specialiai paskirtas asmuo. Rūpintojo (*curator prodigi*) užduotis buvo tvarkyti asmens, pripažinto eikvotoju ir dėl šios priežasties, kaip jau minėta, ribotai veiksnus, turtą. Rūpintojo sutikimą eikvotojas pri-valėjo gauti bet kokių juridinių veiksmų (sandorių), sunkinančių jo teisinę turtinę padėtį, atlikimui.

Cura minoris (jaunuolio, nesulaukusio 25 metų amžiaus, rūpyba) steigta asmenims nuo 14 iki 25 metų amžiaus (*puberes minores viginti quinque annis*). Išleidus *lex (P)Laetoria* (apie 200 metus pr. Kristų), numa-tyta galimybė pilnamečiui, tačiau patirties komerciniuose ir juridiniuose reikaluose neturintčiam *minor* skirti rūpintoją, kuris tvarkytų visą jo turtą.

Curator minoris skirdavo magistratas pagal paties *minor* arba jo giminaičių pareiškimą. Justiniano teisėje ši rūpybos rūšis tapo visuotiniu, t. y. visiems pilnamečiams, bet 25 metų amžiaus nesulaukusiems asmenims taikomu institutu. Tuomet jų teisinė padėtis tapo labai artima nepilnamečių (*impubes*), savarankiškai negalėjusių sudaryti sandorių, kurių pagrindu įgyjamos pareigos prievolėje, teisei padėčiai.

Be išvardintų svarbiausiųjų rūpybos atvejų, galimybė steigti rūpybą buvo numatyta ir esant ypatingoms aplinkybėms, būtinumui skubiai skirti rūpintoją, kuriam pavedama tvarkyti tam tikrus konkrečius reikalus. Kaip dažniausiai pasitaikydavę minėtini atsiradusio, bet dar įpėdinių nepriimto (vadinamojo „gulinčio“) palikimo rūpintojas (*curator hereditatis iacantis*), skiriamas tvarkyti nepriimtą palikimą sudarančią turto masę; pradėto, tačiau dar negimusio vaiko turtinių teisių apsaugai skiriamas rūpintojas (*curator ventris*); ligotų ar neįgalių asmenų rūpintojas (*curator debilis*), skirtas padėti nusenusiems, ligoniams ar luošiams; rūpintojas, skiriamas pasirūpinti išvykusio ir vykstančiame teismo procese nedalyvaujančio asmens interesais (*curator absentis*); nemokaus skolininko turto kuratorius (*curator bonorum*), kuris buvo skiriamas tvarkyti nemokaus skolininko turtą vykstant viso skolininko turto pardavimui iš varžytinių. Vienas svarbiausių tokio rūpintojo uždavinių buvo pasirūpinti skolininko kreditorių reikalavimų, kurie riboti trumpais ieškinio senaties terminais, patenkinimu.

Rūpyba baigdavosi mirus rūpintojui ar rūpintiniui, įvykus rūpintojo arba rūpintinio *capitis deminutio maxima* arba *media*, išnykus pagrindams, kuriais rūpyba buvo įsteigta, arba pasiekus tikslus, kuriais buvo skirtas rūpintojas.

Atkreiptinas dėmesys, kad rūpybos pagrindu tarp rūpintojo ir rūpintinio susiklostydavo tarytum sutartiniai prievoliniai teisiniai santykiai, kuriuose remtasi svetimų reikalų tvarkymui be įgaliojimo būdingomis nuostatomis. Buvusiam rūpintiniui priklausė *actio negotiorum gestorum directa*, kurį pareikšdamas jis galėjo reikalauti rūpintojo padarytos žalos atlyginimo. Savo ruožtu rūpintojas galėjo buvusiam rūpintiniui reikšti *actio negotiorum gestorum contraria* ir siekti atliekant rūpintojo funkcijas patirtų išlaidų atlyginimo.

V. SANDORIAI

1. Sandorio samprata

Kiekvienas įvykis, su kuriuo teisė sieja tam tikrų pasekmių atsiradimą, yra vadinamas juridiniu faktu. Juridiniai faktai gali būti nulemti žmogaus valios (asmens veikimas arba neveikimas) arba nuo jos nepriklausyti (gimimas, mirtis, laiko tėkmė, tam tikro termino eigos pradžia arba termino pasibaigimas). Atsižvelgiant į tai juridiniai faktai yra skirstomi į veiksmus (nulemtus žmogaus valios) bei įvykius (nuo jos nepriklausančius).

Dalis veiksmų yra priešingi teisei (pavyzdžiui, romėnų teisėje tokiais laikyti privatinės teisės pažeidimai (deliktai) – vagystė (*furtum*), plėšimas (*rapina*), žalos kito laisvo asmens kūnui arba reputacijai (*iniuria*), jo turtui (*damnum iniuria datum*) padarymas), o likusieji atitinka galiojančią teisinę tvarką (pavyzdžiui, pirkimo-pardavimo, paskolos, bendrovės sutarčių sudarymas). Žmogaus veiksmų, kurių teisė nedraudžia, gausoje ypatinga reikšmė tenka sandoriams arba juridiniams veiksmams, nes tai yra pagrindinė priemonė, kurios dėka vyksta civilinė apyvarta (*commercium*).

Sandoris – tai valios išreiškimas, kuriuo siekiama sukelti tam tikras teises pasekmes: užmegzti teisinius santykius, juos modifikuoti (keisti teisės subjektus jau siejančių teisinių santykių turinį) arba pabaigti (nutraukti). Romėnų teisėje skirti *ius civile* ir pretorių teise pagrįsti teisiniai santykiai. Taigi, sandorio pagrindas yra valia ir jos išraiška, t. y. išorinis asmens vidinės valios sudaryti tam tikrą sandorį pasireiškimas.

Romėnų jurisprudencija nesukūrė bendrosios sandorių teorijos, tačiau vėlesnių laikų teisės mokslas sandorio sampratą formulavo plačiai remdamasis romėnų privatinės teisės šaltiniais ir gausia juose išdėstyta medžiaga, susijusia su sandorių sudarymu, jų turiniu ir galiojimo problematika. Romos jurisprudencija nepateikia ir universalaus pobūdžio termino, kuriuo būtų galima įvardinti sandorį. Archainėje romėnų teisėje formalūs juridiniai aktai, o pirmiausia, procesiniai veiksmai buvo nusakomi kaip *actio*. Tuo tarpu *agere*, *actus* reiškė tiek juridinės, tiek ir faktinės prigimties

veiksma. Panaši buvo ir žodžių *gerere*, *gestio* reikšmė, tačiau terminu *negotium* dažniausiai būdavo apibrėžiami veiksmai, susiję su *gerere*, *contrahere*, t. y. dažniausiai tai reiškė tam tikros sutarties, kontrakto sudarymą.

2. Sandorių sukeliama teisiniai padariniai. Pirminiai ir išvestiniai teisių įgijimo būdai

Sudarant sandorius galima įgyti privatinių subjektinių teisių arba jų netekti (perleisti teises).

Teisės įgijimas gali būti pirminio (*acquisitio originaria*) arba išvestinio (*acquisitio derivativa*) pobūdžio.

Pirminiu teisės įgijimas laikomas tuomet, kai subjektinė teisė nėra įgyjama iš konkretaus asmens. Pirminio teisės įgijimo pavyzdys romėnų teisėje gali būti šeimininkio daikto užvaldymas (*occupatio*), įgyjamoji senatis (*usucapio*) kaip vienas iš pirminių nuosavybės teisės įgijimo būdų.

Išvestiniu teisės įgijimas laikytas tuomet, kai įgijėjas teisę įgydavo iš kito konkretaus asmens. Kitaip tariant, savo teisę įgijėjas grįsdavo perleidėjui priklausiusia teise. Ar teisė bus įgyta, priklausė nuo to, kokiomis teisėmis disponavo perleidėjas. Tai atspindi Ulpiano formuluojamas principas: *Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet*, reiškiantis „nieką negalint kitam perleisti daugiau teisių, nei jų turi pats“ (D. 50, 17, 54). Vadovaujantis šiuo principu, įgijėjo teisių visuma negalėjo būti platesnė nei teisių, kurios priklausė perleidėjui, apimtis. Pavyzdžiui, nuosavybės teisės perleidimo atveju šis principas reiškė, kad sėkmingai nuosavybės teisę perleidėjui galėjo perkelti tik daikto savininkas. Įgijus daiktą iš ne savininko (*non a domino*), daikto įgijėjas tapdavo tik faktiniu daikto valdytoju (posesoriumi), bet ne jo savininku.

Išvestinis teisių įgijimas dar vadinamas teisių perėmimu (*successio*) ir savo ruožtu gali būti skirstomas į universalųjį (*successio universalis*) ir singularinį (*successio singularis*).

Universalusis teisių perėmimas – tai atvejis, kai įgijėjas vieno sandorio pagrindu įgyja perleidėjui priklausiusių turtinių teisių visumą. Tipiniai universaliojo teisių perėmimo pavyzdžiai romėnų teisėje yra paveldėjimas (pavyzdžiui, paveldėjimas pagal *ius civile*, kuris vadinamas *hereditas*), kai šaukiamas paveldėti asmuo, priimdamas palikimą, perimdavo paveldėti galimų mirusiojo asmens turtinių teisių ir pareigų visumą, nemokaus sko-

lininko turto pirkimas varžytinių būdu (*venditio bonorum*), kai visą skolininko turtą įsigijęs *bonorum emptor* prisiimdavo ir pareigą atsiskaityti su skolininko kreditoriais.

Singuliarinis teisių perėmimas – tai atvejis, kai įgijėjas gauna pavienes, individualiai apibrėžtas perleidėjui priklausiusias teises (vieną ar keletą atskirų teisių), iš kurių kiekvieną įgyja atskiro sandorio pagrindu. Singuliarinis teisių perėmimas dar skirstomas į transliatyvųjį ir konstitutyvųjį.

Transliatyviojo teisių perėmimo atveju perleidžiamos ir įgyjamos teisės turinys išlieka nepakitęs. Tai reiškia, kad įgijėjas perima nepakitusio turinio teisę, priklausiusią perleidėjui; jam tenkančių įgaliojimų visuma tolygi įgaliojimams, kurie anksčiau priklausė perleidėjui. Pavyzdžiui, perleidėjo nuosavybės teisės pagrindu valdomo vergo pardavimas reikšdavo jo nuosavybės teisės perkėlimą įgijėjui; servitutu ap sunkinto žemės sklypo arba įkeisto gyvenamojo namo pardavimas reiškė žemės sklypo arba gyvenamojo namo nuosavybės teisės perėjimą įgijėjui drauge su nuosavybę ribojančiomis teisėmis į svetimus daiktus – servitutu arba įkeitimu.

Konstitutyvusis teisių perėmimas – tai toks teisių įgijimas, kai perleidėjas iš jam priklausančios platesnės apimties subjektinės teisės turinio išskirdavo ir nustatydavo (lot. *constituere* – įsteigti, nustatyti) naują, siauresnės apimties teisę, kurią perleisdavo įgijėjui. Pavyzdžiui, žemės sklypo savininkas (perleidėjas) tam tikram asmeniui (įgijėjui) nustatydavo į šį sklypą amžinosios nuomos (emfiteuzės) teisę (lyginant su nuosavybe, kuri yra plačiausioji iš daiktinių teisių, emfiteuzė buvo siauresnė teisė). Taigi, įgijėjas įgydavo naujai sukurtą teisę. Toks teisių perleidimas teisinės pasekmės galėjo sukelti tik tuomet, jei perleidėjui priklausiusi teisė savo turiniu buvo platesnė nei įgijėjo naudai naujai nustatoma teisė.

3. Sandorių rūšys

Remiantis skirtingais pagrindais, sandorius romėnų teisėje galima skirstyti į keletą kategorijų. Visų pirma, sandoriai skirstytini į vienašalius ir dvišalius (daugiašalius), priklausomai nuo to, ar teisinių padarinių kilmui pakakdavo vieno subjekto valios išreiškimo (pavyzdžiui, vergo paleidimas į laisvę (*manumissio*), testamentu sudarymas, palikimo priėmimas), ar tam buvo reikalingas suderintas dviejų ar daugiau šalių valios išreiškimas (pavyzdžiui, pirkimo-pardavimo, nuomos, bendrovės, pasaulgus ir kitų

kontraktų sudarymas). Jei sandorio sudarymui reikėdavę dviejų subjektų valios išreiškimo (pavyzdžiui, Markas ir Marijus susitarė dėl kainos, už kurią Markas perka Marijaus vergą Stichą), sandoris laikytas dvišaliu, jei daugiau kaip dviejų (pavyzdžiui, trys *socii* (bendrininkai) – Marijus, Darijus ir Pijus sudarė *societas* sutartį ir įkūrė civilinę bendrovę) – daugiašaliu. Sandorių skirstymas į vienašalius, dvišalius ir daugiašalius lengvai padeda suvokti santykį tarp sandorio ir sutarties. Visos sutartys yra sandoriai, kuriuos priskiriame dvišalių arba daugiašalių sandorių kategorijoms, tačiau ne visi sandoriai yra sutartys, nes, be dvišalių ir daugiašalių sandorių, dar esama ir vienašalių (pastarieji nėra sutartys, nes jų sudarymas susijęs su vieno subjekto valios išreiškimu). Taigi, sandoris yra platesnė sąvoka nei sutartis.

Romėnų teisė taip pat skyrė sandorius, sudaromus tarp gyvųjų (*inter vivos*) ir mirties atveju (*mortis causa*). Sandoriai *inter vivos* teisinės pasekmės sukelia juos sudarantiems asmenims esant gyviems. Sandoris *mortis causa* sudaromas asmeniui esant gyvam, tačiau teisinės pasekmės kyla tik po sandorį sudariusio asmens mirties. Pavyzdžiui, vergo paleidimas į laisvę *manumissio vindicta* arba *censu* būdais yra sandoriai *inter vivos*, o vergo išlaisvinimas testamentu (*manumissio testamento*) – sandoris *mortis causa*, nes teisinės pasekmės (vergo tapimas laisvuoju) atsiranda tik mirus testatoriui ir testamentiniam įpėdiniui priėmus palikimą (*manumissio testamento directa*) arba testamentiniam įpėdiniui įvykdžius jam skirtą įpareigojimą paleisti vergą į laisvę (*manumissio testamento indirecta vel fideicommissaria* atveju).

Sandoriai galėjo būti neatlygintiniai (*negotia lucrativa*) ir atlygintiniai (*negotia onerosa*). Esant neatlygintiniam sandoriui (pavyzdžiui, dovanojimui), turčinę naudą gauna tik viena iš sandorio šalių, o atlygintinio sandorio atveju turčinės naudos patiria abu kontrahentai (pavyzdžiui, pirkimas–pardavimas, nuoma). Kai kurie sandoriai, kurie šiandien gali būti tiek atlygintiniai, tiek ir neatlygintiniai, Romos piliečių teisės buvo traktuojami kaip griežtai neatlygintiniai (pavyzdžiui, paskolos, pavedimo sutartys). *Exempli gratia: Mutuum* (paskolos) sutartį Romos piliečių teisė traktavo kaip *negotium lucrativum*, todėl iš jos kildavo paskolos gavėjo pareiga sugrąžinti lygiai tiek, kiek pagal sutartį gavo. Paskolos davėjui siekiant gauti atlyginimą už teisės naudotis kapitalu suteikimą, be paskolos sutarties, tekdavę sudaryti atskirą susitarimą dėl palūkanų mokėjimo (*stipulatio usura-*

rum). Pavedimo sutartis šiandien gali būti tiek atlygintinė, tiek ir neatlygintinė, o romėnų teisė laikėsi nuostatos, jog įgaliotiniui mokėtino atlyginimo numatymas lemia pavedimo (*mandatum*) sutarties negaliojimą.

Formalieji ir neformalieji sandoriai buvo atribojami atsižvelgiant į valios reiškimo sudarant sandorį būdus. Sudarant formaliuosius sandorius, reikėdavę naudotis tam tikra apibrėžta (neretai iškilminga) forma, vartoti žodines formules, kurių tekstas būdavęs imperatyviai nustatytas. Formalieji sandoriai romėnų teisėje buvo *mancipatio*, *in iure cessio*, žodinis (*stipulatio*) bei rašytinis (*expensilatio*) kontraktai. Ilgainiui graikų teisės pavyzdžiu Romoje teisinėje apyvartoje paplinta tokie formalios prigimties sandoriai kaip *testatio* ir *chirographum*. Sudarant neformalų sandorį, valia gali būti reiškiamą bet koku būdu (pakanka, kad ji pasireikštų išorine forma ir būtų suprantama).

Dar dvi sandorių kategorijos – tai kauzaliniai (priežastiniai) ir abstraktieji sandoriai. Kauzaliųjų sandorių atveju teisiųjų pasekmių atsiradimas priklausė nuo tam tikros *causa* arba, kitaip tariant, nuo juridinio akto pagrindo. Sandorio *causa* iš esmės nusako ekonominis sandorio tikslas. Pavyzdžiui, pirkimo-pardavimo atveju – tai prekės ir piniginio ekvivalento mainai, dovanojimo tikslas – neatlygintinis turtinės naudos kitam asmeniui suteikimas. Romėnų teisėje kauzalinė prigimtis, *inter alia*, būdinga *traditio* kaip nuosavybės teisės perleidimo būdai. Tai reiškia, kad, prieš perduodant daiktą įgijėjui, turėdavusi rasti teisėta tokio perdavimo priežastis – *iusta causa traditionis* (pavyzdžiui, dovanojimo, pirkimo-pardavimo sutartis, paskiriamas kraitis ir pan.). Jeigu nesama *causa* arba ji neleistina (neteisėta), kauzalinis sandoris yra negaliojantis. Abstraktūs (arba nuo *causa* atsieiti) sandoriai teisinės pasekmės sukeldavo nepriklausomai nuo priežasties (pagrindo) – *causa*. Romėnų teisėje abstrakti prigimtis yra būdinga *mancipacijai* bei *in iure cessio* kaip nuosavybės perleidimo būdams. Ypač akivaizdžiai sandorio abstraktumas pasireiškia žodinio kontrakto – *stipulatio* (*sponsio*) atveju. Jeigu skolininkas žodžiu pažadėjo sumokėti kreditoriui tam tikrą pinigų sumą, prievolė mokėti pinigus jį saisto nepriklausomai nuo to, kokia *causa* yra iš žodinės sutarties kilusios prievolės pagrindas. Prievolės atsiradimą šiuo atveju galėjo nulemti pačios įvairiausios *causa*. Pavyzdžiui, kraičio skyrimas, dovanojimas, laidavimas už trečiojo asmens skolą, įsipareigojimas mokėti palūkanas už suteiktą paskolą ir t. t. Šiuolaikinėje teisėje tokio abstraktaus sandorio, iš kurio turinio negalime nusakyti

priežasties, dėl kurios skolininkas įsipareigojo sumokėti tam tikrą pinigų sumą, pavyzdys yra vekselis.

Romėnų teisei buvo būdingas sandorių klasifikavimas į griežtosios teisės (*negotia stricti iuris*) ir geros valios (*negotia bonae fidei*) sandorius. Griežtosios teisės sandorių turinys buvo interpretuojamas preciziškai laikantis sutarties raidės. Šie sandoriai įpareigodavo asmenį tik dėl to, kas tiesiogiai kilo iš sudarytos sutarties teksto ir iš tipinio kontrakto turinio. Pavyzdžiui, iš paskolos sutarties kildavo tik skolininko pareiga grąžinti pasiskolintą kapitalą, bet ne mokėti palūkanas (seniausia romėniška paskola, kaip minėta, buvo neatlygintinė sutartis). Iš griežtosios valios sandorių daugeliu atvejų kildavo apibrėžtoji prievolė – *obligatio certa*. *Negotia bonae fidei* atveju asmuo būdavo įpareigotas ne tik dėl to, dėl ko buvo įsipareigota tiesiogiai, bet ir dėl to, kas konkrečioje situacijoje atitiko šalių pasitikėjimo, geros valios ir sąžiningumo principus (*quidquid dare facere oportet ex fide bona*). Šie sandoriai kūrė neapibrėžtą prievolę – *obligatio incerta*. Papildomų reikalavimų įvykdymo *negotia bonae fidei* atveju buvo galima siekti pareiškiant iš pagrindinės sutarties kylantį ieškinį. Be to, skirtingi buvo ir teisėjo, sprendžiančio ginčą dėl vienos ar kitos rūšies sandorio įvykdymo, įgaliojimai. Nagrinėjant bylą, susijusią su griežtosios teisės sandoriu, ir nustatius, jog ieškovas reikalauja daugiau nei jam priklauso pagal sandorį, teisėjas privalėdavo ieškinį besąlygiškai atmesti. Tuo tarpu, kai byloje sprendžiamas ginčas buvo susijęs su geros valios sandoriu, visuomet egzistavo galimybė pasiūlyti ieškovui sumažinti ieškinio apimtį.

Klasifikuojant sandorius, dar galima skirti sandorius, kuriančius prievoles (pavyzdžiui, depozitorius prisiima pareigą saugoti daiktą), ir disponavimo teisėmis sandorius, kuriais perleidžiamos, modifikuojamos, ribojamos (varžomos) teisės arba kurie nulemia subjektyvių teisių pasibaigimą. Pavyzdžiui, sandoriai dėl nuosavybės teisės perleidimo arba jos apsunkinimo, suvaržymo (servitutu, įkeitimo teise), vergo išlaisvinimas, skolos perkėlimas arba atleidimas nuo skolos.

4. Sandorių galiojimas

4.1. Sandorių galiojimo sąlygos

XIX a. Vokietijoje romėnų teisės studijas kultivavę pandektistai, remdamiesi Justiniano teisės šaltiniais, išvystė valios ir jos išraiškos teorijas, teigusias, jog sandorio sudarymui ir jo galiojimui reikšmės turi ne tik tai, ką šalis išreiškė išoriškai, tačiau ir vidinė valia, nukreipta į teisinių pasekmių atsiradimą.

Griežto formalizmo persmelkta archainė romėnų teisė teisinių pasekmių atsiradimą siejo tik su tuo, kas pareikšta išoriškai, ir reikšmės teikė tik tam, kas pasakyta (*verba*), o ne sandorį sudarančių šalių vidinei valiai (*voluntas*). Vėlyvosios respublikos laikotarpio jurisprudencija priena išvadą, jog net ir formaliųjų sandorių atveju sandorio šalių ištartus žodžius (*verba*) reikia vertinti drauge su vidine šalių valia (*voluntas*), kreipti dėmesį į tai, kiek išorinė išraiška ir vidinė valia atitinka viena kitą. Ano meto teisininkų nuostatas smarkiai paveikė retorika, kuri rėmėsi graikų filosofija ir jos mokymu apie valią. Šios epochos (tarp 150 ir 50 m. pr. Kristų) *iurisprudentes*, atlikdami *interpretatio*, t. y. aiškindami sandorių turinį ir sprenddami jų galiojimo problemas, gynė objektyvią sudarant sandorį ištartų žodžių reikšmę, o procesinių atstovų funkciją teismuose įgyvendinę retorikai tvirtai pasisakė už būtinybę atsižvelgti į vidinę sandorio subjekto valią. Savotišku lūžio momentu laikytinas teismo procesas paveldėjimo byloje, žinomoje kaip *causa Curiana* (apie 93 m. pr. Kristų). Joje pergalę prieš garsųjį teisininką Kvintą Mucijų Scevolą pasiekė retorius Licinijus Krasas, testamento turinį aiškinęs remdamasis testatoriaus valia. Byloje spręstas ginčas dėl pakaitinio įpėdinio teisės paveldėti palikimą. Sudarydamas testamentą, testatorius įpėdiniu paskyrė savo būsimą kūdikį, taip pat numatė pakaitinį įpėdinį. Atsiradus palikimui, paaiškėjo, kad testatoriaus žmona kūdikio apskritai nesilaukė, todėl iškilo ginčas tarp pakaitinio įpėdinio ir įpėdinių pagal įstatymą. Pastarieji tvirtino, jog nesant pagrindinio įpėdinio negali būti ir kalbos apie pakaitinio įpėdinio teisę paveldėti turtą. Tuo tarpu pakaitinio įpėdinio interesams byloje atstovavęs Licinijus Krasas prašė teismą įvertinti vidinę palikėjo valią sudarant testamentą, t. y. atsižvelgti į tai, jog skiriant pagrindinį ir numatant pakaitinį įpėdinį tikroji palikėjo valia buvo užkirsti bet kokį kelią įpėdiniams pagal įstatymą paveldėti jo turtą. Taigi,

be išorinės valios išraiškos, veiksmu, lemiančiu sandorio galiojimą, tampa išorinę išraišką atitinkanti vidinė sandorį sudarančio asmens valia. Pasak Papiniano, laikoma, jog sutartyse reikia verčiau atsižvelgti į kontrahentų valią nei į žodžius: *In conventionibus contrahentium voluntatem potius quam verba spectare placuit* (D. 50, 16, 219).

Tam, kad būtų sudarytas galiojantis sandoris, jį sudarantis asmuo, visų pirma, privalo būti veiksnus ir išreikšti valią, kuri turi atitikti vidinę jo valią. Sandorio turinys privalo neprieštarauti geriems papročiams ir galiojančios teisės normoms. Vadinasi, galiojančiam sandoriui sudaryti reikalinga, kad sandorį sudarantis asmuo turėtų veiksmumą, kurio pakaktų savarankiškai sudaryti atitinkamą sandorį, valios išreiškimas (formaliųjų sandorių atveju valia turi būti išreiškiama laikantis teisės nustatytos formos, nes kitaip sandoris bus negaliojantis); kad išreikštoji valia atitiktų vidinę sandorį sudarančio asmens valią, sandorio pagrindas neturi prieštarauti teisei ir geriems papročiams (*bonos mores*).

4.2. Negaliojantys sandoriai

Neįvykdžius kurio nors iš nurodytų reikalavimų, sandoris laikomas negaliojančiu. Skiriamas absoliutus ir santykinis sandorių negaliojimas.

Absoliučiai negaliojantis, arba niekinis, sandoris (*negotium nullum*) laikomas apskritai teisinėje sferoje neegzistuojančiu. Jis negalioja nuo pat pradžių (*ab initio*) ir pagal įstatymą (*ex lege*) tiek šalių, tiek ir visų suinteresuotų trečiųjų asmenų atžvilgiu. Pavyzdžiui, romėnų teisėje toks buvo dovanojimo sandoris, sudaromas tarp sutuoktinių (*donatio inter virum aut uxorem*). Jį draudė jau paprotinė romėnų teisė.

Santykinais negaliojantis sandoris yra toks, kuris galioja, tačiau gali būti nugincijamas. Vadinasi, toks sandoris galioja tol, kol suinteresuotas asmuo kreipiasi į teismą jį ginčydamas, t. y. reikalaudamas pripažinti negaliojančiu, o teismas jo ieškinį tenkina. Tai galėjo būti kontrahentas (pavyzdžiui, sandorių, sudarytų apgaulės (*dolus*) arba grasinimo (*metus*) atveju) arba trečiasis asmuo, kuris dėl sandorio patyrė žalos (pavyzdžiui, skolininko, kuris, veikdamas kreditoriaus nenaudai, perleido turtą tretiesiems asmenims, taip sukeldamas savo nemokumą, kreditorius, reiškiantis *actio Pauliana*).

Užginčytas sandoris galėjo būti pripažintas negaliojančiu: nuo jo sudarymo momento – *ex tunc* („nuo tada“), t. y. šiuo atveju teismo sprendimas

dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu turėdavo retrospektyvinę (grįžtamąją) galią, arba nuo pripažinimo negaliojančiu, t. y. teismo sprendimo šiuo klausimu įsiteisėjimo momento – *ex nunc* („nuo dabar“).

Sandoris gali negaliooti visiškai, kai jis visas yra negaliojantis, arba iš dalies, jei negaliojančiomis pripažįstamos tik kai kurios jo klauzulės (pavyzdžiui, testamente numatyti legatai, kurie įrašyti prieš paskiriant testamentinę įpėdinį), o kitos išsaugo galią.

4.3. Sandorių konvalidacija (konvalescencija) ir konversija

Romėnų teisė apie sandorio galiojimą sprendė vertindama sandorio sudarymo metu buvusią faktinę ir teisinę padėtį, nes į tai, kas vyko vėliau (po sandorio sudarymo), iš esmės nebuvo kreipiama dėmesio. Tai išreiškia Pauliaus pateikiamas principas: *Quod initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere*, t. y. „tai, kas nuo pradžių yra ydinga, negali būti pataisyta bėgant laikui“ (D. 50, 17, 29). Išimtiniais atvejais romėnų teisė numatė sandorio konvalidacijos (pataisymo, konvalescencijos) arba konversijos (modifikavimo) galimybę.

Sandorio konvalidacija – tai jo pripažinimas galiojančiu dėl tam tikrų vėliau atsiradusių juridinių faktų. Konvalidacijos (konvalescencijos) pavyzdys yra negaliojantis dovanojimas tarp sutuoktinių, kuris dovanotojo mirties momentu tapdavo galiojančiu sandoriu. 206 m. paskelbtas *oratio Severi et Caracallae* (kai kada dar vadinamas *oratio Antonini*) nustatė, kad dovanotojui mirus jį pergyvenęs sutuoktinis galėjo pasilikti dovaną, jei dovanotojas mirė trunkant santuokai ir dovanojimo neatšaukė. Taigi, dovanotojo mirtis buvo sandorį konvaliduojantis faktas. Turto eikvotojo sudarytus teisių perleidimo ar kitus eikvotojo turtinę padėtį sunkinančius sandorius konvaliduodavo apribojimo savarankiškai tvarkyti turtą (*interdictio bonorum*) panaikinimas.

Tuo tarpu sandorio konversija (modifikavimas) buvo susijusi su negaliojančio sandorio pakeitimu suteikiant jam (nors iš dalies) kitokias pasekmes nei tos, kurių siekta sudarant sandorį (pavyzdžiui, testamentą pripažinus negaliojančiu, palikėjo išreikšta paskutinioji valia galėjo bent *ex parte* saistyti įpėdinius pagal įstatymą kaip kodicilas).

5. Valia ir jos išraiška sudarant sandorius

5.1. Valios reiškimo būdai

Sandorio sudarymui yra būtinas valios išreiškimas, nes teisinė apyvarta yra grindžiama ne pačia valia, bet išorine jos išraiška. Valia gali būti reiškiamą: formaliai (iškilmingai, laikantis teisės griežtai nustatytos procedūros. Pavyzdžiui, įpėdinis priima palikimą laikydamasis tvarkos, kurią testamente nurodė testatorius. Tai buvo iškilmingas žodinis pareiškimas apie palikimo priėmimą dalyvaujant penkiems liudytojams, kuris dažniausiai turėdavęs įvykti per šimtą dienų nuo testatoriaus mirties (*cretio*), arba neformaliai (neiškilmingai, laisva forma).

Neformaliai valią buvo galima išreikšti tiesiogiai arba netiesiogiai. Tiesiogiai valia galėjo būti reiškiamą žodžiu, raštu, ženklu. Pavyzdžiui, Justiano teisėje, kurioje nebesinaudota *cretio*, palikimą buvo galima priimti pareiškiant apie tai neformaliu būdu (*nuda voluntas*). Valia taip pat galėjo būti išreikšta parodant pirštu (*digito ostendere*) arba linktelint galva (*nutus*), perduota laiško forma arba per pasiuntinį, jei konkretaus sandorio sudarymas nereikalavo asmeninio šalies dalyvavimo. Netiesiogiai valia reikšta konkludentiniais veiksmais (*per facta concludentia*), t. y. tokiais, kurių visuma nepalieka abejonių dėl subjekto valios sudaryti tam tikrą sandorį. Pavyzdžiui, jeigu šaukiamas paveldėti įpėdinis tiesiogiai nepareiškė, kad priima palikimą, tačiau ėmėsi tvarkyti palikimą sudarantį turtą, laikyta, jog palikimą jis priėmė pradėdamas jį faktiškai valdyti (*pro herede gestio*).

Tylėjimas (*tacere, non contradicere, non recusare, non dissentire*) paprastai nebuvo laikomas valios išreiškimu. Tik tais atvejais, kai nesutinkantis su siūlomu sandoriu asmuo privalėjo kalbėti, taikytas principas, jog tylėjimas laikomas sutikimo išreiškimu (*qui tacet consentire videtur*). Pavyzdžiui, jeigu atsakovas civiliniame procese nesigina nuo jam pareikšto ieškimo, laikoma, kad jis ieškinį pripažįsta; sužadėtuvių atveju, jei tėvo valdžioje esanti duktė neprieštarauja tėvo ir būsimo vyro susitarimui dėl sužadėtuvių, laikoma, jog ji sutinka susižadėti. Apibendrintai galima teigti, jog tylėjimą romėnų teisė laikė tik ekstraordinariniu (išimtiniais atvejais taikomu) valios reiškimo būdu.

5.2. Valios ir jos išraiškos nesutapimas

Klasikinės epochos teisininkai esminę reikšmę teikė išorinei valios išraiškai, kurią laikė turint lemiamos reikšmės sandorio sudarymui (pasak Pauliaus, *plus in re est quam in existimatione mentis*, t. y. svarbesnė esanti tikroji daiktų (reikalų) padėtis nei jos suvokimas (įsivaizdavimas) (D. 22, 6, 9, 4), tačiau Justiniano teisėje kur kas labiau linkstama paisyti sandorį sudarančio subjekto vidinės valios (*animus contrahendi*).

Išorinis valios išreiškimas sudarant sandorį paprastai sutampa su vidine asmens valia. Jei vidinė valia ir išorinis jos pasireiškimas nesutampa, esama valios išraiškos trūkumo, kuris galėjo sukelti sandorio negaliojimą.

Valios išraiškos neatitiktis vidinei valiai galėjo būti sąmoningas (apgalvotas) arba nesąmoningas (neapgalvotas). Romėnų teisėje sąmoningo vidinės valios ir jos išraiškos nesutapimo atvejais laikyti valios išreiškimas ne rimtai, juokais (*per iocum, iocandi causa*), sandorio simuliacija (*simulatio*), kuri galėjo būti absoliuti arba reliatyvi (santykinė), bei slapta išlyga (*reservatio mentalis*). Nesąmoningas vidinės valios ir jos išraiškos nesutapimas pasireiškia kaip apsirikimas (*lapsus*) ir klaida (*error*).

5.2.1. Sąmoningas valios ir jos išraiškos nesutapimas

Sąmoningą (tyčinių) vidinės valios ir jos išorinės išraiškos nesutapimą laikyta esant šiais atvejais.

Valios išreiškimas ne rimtai (*per iocum, iocandi causa*) – tai atvejis, kai iš aplinkybių, kuriomis išreiškiama valia, akivaizdu, kad išraiška neatitinka vidinės subjekto valios (pavyzdžiui, pareiškimas apie santuokos sudarymą, atliekamas scenoje arba žaidimo metu). Šiuo atveju esama valios išraiškos, tačiau ją reiškiantis subjektas neturi tikslo sukelti tam tikras teises pasekmes. Šiam atvejui prilyginamas ir valios išreiškimas *docendi causa* (mokymo, didaktiniais tikslais; pavyzdžiui, kai lektorius pateikia kokio nors sandorio sudarymo pavyzdį paskaitos metu). Toks valios pareiškimas nesukeldavo jokių teisinių pasekmių.

Kaip slapta (vidinė) išlyga (*reservatio mentalis*) buvo traktuojamas atvejis, kai valią išreiškiantis subjektas pats sau nutaria, jog pageidauja ko kita, nei viešai pareiškė. Nuo pirmojo atvejo šis skiriasi tuo, kad nei išorinę valios pareiškimą girdintis kontrahentas, nei tretieji asmenys neturi jokio supratimo apie tai, kad vidinė pareiškėjo valia yra kitokia. *Reservatio*

mentalis neturėjo teisinės reikšmės, nes, atsižvelgiant į teisės paskirtį užtikrinti civilinėje apyvartoje dalyvaujančių asmenų teisių ir teisėtų interesų apsaugą, slaptąja išlyga nebuvo galima remtis ginčijant sudarytą sandorį.

Sandorio simuliacija (*negotium simulatum*) – tai atvejis, kai sandorį sudarančios šalys savo valią išreiškia tinkamai, tačiau tarpusavyje susitaria, kad teisinės pasekmės, kurias paprastai toks sandoris sukeltų, neatsiras arba bus kitokios nei įprastai kylančios iš tokios rūšies sandorio. Kitaip tariant, valia šiais atvejais yra išreiškiama tik dėl akių. Senojoje romėnų teisėje, kurioje atliekamų juridinių veiksmų (sudaromų sandorių, kaip, pavyzdžiui, mancipacijos) teisinės pasekmės griežtai priklausė išimtinai nuo formos reikalavimų laikymosi, sandorių simuliacijos problema apskritai nekildavo. Sandoris teisine pasekme sukeldavo priklausomai nuo formos, kuria jis buvo sudarytas. Klasikinėje romėnų teisėje, veikiant graikų filosofijai ir retorikai, palaiapsniui imta atsigręžti ir į tikrąją šalių valią (*voluntas*), kuri ne visuomet sutapo su išorine jos išraiška (*verba*). Pavyzdžiui, Gajus užsimeina apie simuliuojamos santuokos, kuria siekiama išvengti tam tikrų teisės nustatytų draudimų, negaliojimą; praktikoje pasitaikydavo ir priešingų – santuokos nutraukimo dėl akių, atvejų, kuriais buvo siekiama, pavyzdžiui, apeiti iš paprotinės teisės kilusį dovanojimo tarp sutuoktinių draudimą. Poklasikinė jurisprudencija, remdamasi klasikų raštija, atskyrė absoliučią ir santykinę sandorių simuliaciją. Absoliučia simuliacija (tariamuoju sandoriu) laikytas atvejis, kai sandorį dėl akių sudarančios šalys apskritai nesiekia sukelti jokių teisinių pasekmių. Kitaip tariant, šiuo atveju valia išreiškiama iš viso neturint tikslo atlikti kokį nors juridinį veiksma. Pavyzdžiui, šalys susitaria, kad sudarys santuoką tik dėl pavardės. Santykinė simuliacija (apsimestiniu sandoriu) laikytas atvejis, kai šalys sudaro sandorį, kurio nenori sudaryti (apsimestinį arba simuliuojamą sandorį – *negotium simulatum*), tačiau iš tiesų siekia kito (slepiano, disimuliuojamo sandorio – *negotium dissimulatum*) pasekmių. Pavyzdžiui, sutuoktiniai, siekdami pridengti dovanojimą, kuris trunkant santuokai buvo negalimas, sudarydavo apsimestinį pirkimo-pardavimo sandorį. Pagal Justiniano teisę, simuliuojamas sandoris buvo negaliojantis, o slepiamas (disimuliuojamas) sandoris galėjo būti pripažintas galiojančiu, jei neprieštarėdavo teisei ir geriems papročiams.

5.2.2. Nesąmoningi valios ir jos išraiškos nesutapimo atvejai

Nesąmoningo valios ir jos išraiškos neatitikimo esama, kai pats valią išreiškiantis asmuo nesupranta savo pareiškimo ir pareiškia ką kito, nei buvo ketinęs. Tokiais atvejais asmuo visiškai nenori to, ką pareiškia. Pavyzdžiui, asmuo, būdamas įsitikinęs, kad pasirašo laišką, pasirašydavo sutartį. Apsirikimu laikytas ir nepavykęs valios išreiškimas, kurį galėjo nulemti, pavyzdžiui, kalbinis apsirikimas (*lapsus linguae*), kurio pats valią išreiškiantis asmuo nesuvokė. Pavyzdžiui, ketindamas išsinuomoti butą, tačiau nepakankamai mokėdamas užsienio kalbą, asmuo savo ketinimą išreiškia kaip pageidavimą butą pirkti.

Kitas nesąmoningo valios ir jos išraiškos nesutapimo atvejis buvo klaida (*error*), t. y. neteisingas tikrovės suvokimas. Įtakos sandorio galiojimui klaida turi tuomet, kai ji yra esminė, t. y. klystama dėl esminių sandorio sąlygų (elementų) ir kai tokį suklydimą galima pateisinti (*error probabilis*).

Klaida galėjo pasireikšti kaip klaidingas faktinių aplinkybių suvokimas ar jų nežinojimas (*error facti, ignorantia facti*) arba neteisingas galiojančios teisės nuostatų supratimas ar jų nežinojimas (*error iuris, ignorantia iuris*).

Dėl polinkio į formalizmą senojo romėnų teisė klaidai neteikė juridinės reikšmės. Net ir vėlesnė romėnų jurisprudencija neišvystė bendrosios klaidų teorijos, o nagrinėjo atskirus klaidų atvejus bei *in casu* vertino šių klaidų įtaką sandorio galiojimui. Romos teisės moksle dėmesys telkiamas į klaidos esmingumą, nes tik esminė klaida galėjo turėti įtakos sandorio galiojimui ir jo sukeliama teisinėms pasekmėms.

Faktinėmis klaidomis (*errores facti*) laikytos šių rūšių klaidos. *Error in negotio* – tai klaida dėl sandorio rūšies (sandorio tipo). Pavyzdžiui, kas nors pasirašo dovanojimo sutartį, būdamas klaidingai įsitikinęs, jog tai pirkimas–pardavimas, arba priešingai – ofertą sudaryti pirkimo-pardavimo sutartį traktuoja kaip dovanojimą; pasirašoma pirkimo-pardavimo sutartis esant klaidingai įsitikinus, jog daiktas yra išnuomojamas. *Error in negotio* visais atvejais laikyta esmine ir nulemdavo sandorio negaliojimą (C. 4, 22, 5). *Error in persona (error in corpore hominis)* – klaida dėl asmens, su kuriuo turėjo būti sudarytas sandoris arba kuriam sandoris turėjo sukelti teisinių pasekmių, tapatybės. Šios rūšies klaida laikyta esmine tik tuomet, kai kontrahento (arba asmens, kuriam iš sandorio turėjo atsirasti tam tikros turtinės teisės) asmenybei tekdavo išskirtinė, ypatinga reikšmė. Pavyzdžiui, santuoka sudaryta ne su Lukrecija, bet su jos seserimi dvyne –

Prudencija; testatorius per klaidą įpėdiniu paskyrė ne Mariją, bet Dariją. Jeigu asmenybė ypatingos reikšmės sandoriui neturėjo, *error in persona* nereikšdavo sandorio negaliojimo. Pavyzdžiui, per klaidą išmalda duodama ne vienam, o kitam elgetai (D. 28, 5, 9 pr.). *Error in corpore* – klaida dėl sandorio objekto (dalyko) tapatumo (identiškumo). Pavyzdžiui, pirkėjas nupirko actą klaidingai manydamas, jog tai esantis vynas; sudarant žemės sklypo perleidimo sandorį, vietoj planuoto parduoti arba padovanoti *fundus Cornelianus*, parduotas arba padovanotas *fundus Sempronianus*. Tokią klaidą romėnų jurisprudencija laikė ne tik vieno iš kontrahentų valios ir jos išorinės išraiškos nesutapimu, tačiau dvišalių sandorių atveju – abiejų kontrahentų valios išraiškos neatitikimu. Šios rūšies klaida visais atvejais reiškė sandorio negaliojimą. Nuo jos būtina atskirti *error in nomine (falsa demonstratio)* – šios klaidos esama tuomet, kai sandoris sudaromas dėl to objekto, dėl kurio šalys ketino išreikšti savo valią, tačiau objektas netinkamai arba netiksliai pavadinamas. Pavyzdžiui, sudarant sidabrinės pateros (romėniškas indas, naudotas taip pat ir religinėse apeigose) pirkimo-pardavimo sutartį, ji pavadinama sidabro taure arba vaza. Šiuo atveju valia ir jos išorinė išraiška sutampa, sandorio objektu tampa tai, dėl ko šalys norėjo išreikšti savo valią, todėl netinkamas sandorio objekto pavadinimas neturi įtakos sandorio galiojimui (*falsa demonstratio non nocet*).

Klaida taip pat galėjo būti susijusi ir su neteisingu galiojančios teisės turinio suvokimu (*error iuris*) arba su tuo, kad kas nors nežinojo teisės normos, taikytinos konkrečioje faktinėje situacijoje (*ignorantia iuris*). Klaida dėl teisės paprastai neturėjo įtakos sandorio galiojimui. Tai išreiškia viduramžių teisės mokslo, remiantis romėnų jurisprudencija, suformuluota paremija: *Ignorantia iuris nocet, ignorantia facti non nocet* („Teisės nežinojimas kenkia, fakto nežinojimas nekenkia“), kuri yra sutrumpinta Pauliaus pasisakymo šiuo klausimu (D. 22, 6, 9) versija. Vadovaujantis šiuo principu, priešingai nei esminės klaidos dėl faktinių aplinkybių, teisės nežinojimas ar klaida dėl jos turinio negalėjo būti pagrindas išvengti kilusių teisinių padarinių. Dėl teisės nežinojimo arba neteisingo jos turinio suvokimo sudarytas sandoris, nors ir būdavo šaliai nepalankus, galiodavo ir sukeldavo teises pasekmes. Ginčyti sandorį remiantis teisės nežinojimu arba klaida dėl teisės buvo galima tik išimtiniais atvejais. Tai galėjo padaryti ne bet kuris asmuo, o tik *puberes minores XXV annis* (pilnamečiai, nesukakę 25 metų amžiaus), moterys, kariai ir *rustici* (kaimo gyventojai).

Valia sudaryti sandorį galėjo būti nulemta įvairių motyvų (paskatų). *Ius civile* tam neteikė reikšmės. Nesvarbu buvo tai, ar motyvas pasirodavo esąs pagrįstas (teisingas), ar ne. Tai išreiškė principas: *Falsa causa non nocet*, t. y. „klaidinga paskata nekenkia [sandorio galiojimui]“ (Inst. 2, 20, 31). Kita vertus, pretorių, o vėliau Justiniano teisė kai kuriais atvejais ima teikti motyvui teisinės reikšmės. Tuomet, kai asmuo sandorį sudarė vedamas savo paties neteisingai suprasto motyvo ir tokių suklydimą būdave galima pateisinti (*error probabilis*), sandorį buvo galima ginčyti (siekti jo sukeltų teisinių pasekmių panaikinimo). Galimybę tai daryti romėnų teisė suteikė, pavyzdžiui, tuomet, kai klaida buvo susijusi su esminėmis sandorio objekto savybėmis (*error in substantia, in materia*) arba kai iš esmės klysta dėl daikto kokybės (*error in qualitate*). Pavyzdžiui, pirkėjas įsigyja juvelyrinį dirbinį, manydamas, kad metalas, iš kurio jis padirbdintas, yra auksas, tačiau iš tikrųjų tai pasirodo esąs varis; vyno pirklys perka didelę partiją vyno, manydamas, jog tai esantis saldus vynas, o šis pasirodo esantis rūgštus. Šiais atvejais nėra vidinės valios ir jos išraiškos nesutapimo dėl objekto, nes sandoriu įsigyjamas tas daiktas, kurį ir ketinta įsigyti (papuošalas, vynas). Klaidos esama motyve (paskatoje). Klasikinės epochos romėnų teisininkai klaidų *in substantia, in materia vel in qualitate* nepripažino esminėmis ir nemanė jas esant pakankamu pagrindu nugincyti sandorį (D. 45, 1, 22; D. 18, 1, 9, 2). Įtakos sandorių galiojimui šios klaidos įgyja tik Justiniano teisėje. Ypatingas dėmesys į klaidingai suvoktą motyvą buvo kreipiamas sudarant neatlygintinius sandorius (tiek *inter vivos*, pavyzdžiui, dovanojimą, tiek ir *mortis causa*, pavyzdžiui, paskiriant tam tikrą asmenį savo testamentiniu įpėdiniu klaidingai manant, jog asmuo pasižymi kokiomis nors ypatingomis charakterio, moralinėmis savybėmis, kurios iš tiesų jam nėra būdingos).

Nuo paties sandorį sudariusio asmens neteisingai suvokto motyvo reikia atskirti situacijas, kai sudaryti sandorį asmenį paskatino neteisėti kontrahento ar trečiųjų asmenų veiksmai (arba neveikimas). Pretorių teisė principo *falsa causa non nocet* išimtis regėjo *dolus* (apgaulės) ir *metus* (grasinimo) situacijose.

Dolus (apgaule, klasta, tyčia) buvo pripažįstamas sąmoningas veiktas turint tikslą suklaidinti (*circumvenire*) kitą asmenį. Apgaulę laikyta esant tuomet, kai kas nors sąmoningai ir kryptingai (tikslingai) klaidino kontrahentą turėdamas tikslą suformuoti neteisingą įsivaizdavimą apie tikrąją padėtį, palaikydavo klaidingą jo įsitikinimą, neinformuodavo

kontrahento apie tikrąją padėtį arba apie ją nutylėdavo tam, kad šis sudarytų sau nenaudingą sandorį. Jeigu turint tikslą apgauti kontrahentą pasiekiami to, kad jis iš esmės suklysta (galima konstatuoti esant kurią nors iš minėtų esminių klaidų), sudarytas sandoris pagal *ius civile* galėjo būti negaliojantis. Tam, kad apgautasis būtų ginamas ir tuomet, kai nesama jokios esminės klaidos, nulemiančios sandorio negaliojimą, pretorius Akvilijus Galas respublikos laikotarpio pabaigoje (I a. pr. Kristų) savo edikte numatė šias teisinės (procesinės ir pretorinės prigimties) gynybos priemones. Visų pirma, *actio de dolo* (kuris Justiniano teisėje dar vadinamas *actio doli*). Tai ieškinys, priklausęs nukentėjusiajam, kuris jau buvo įvykdęs dėl apgaulės sudaryto sandorio pagrindų atsiradusią prievolę. Šiuo ieškiniu buvo reikalaujama atlyginti dėl apgaulės patirtą žalą. Ieškinys dėl apgaulės laikytas *ultimum remedium*. Tai reiškia, kad jį apgautasis galėjo pareikšti tik tuomet, kai nebūdavo jokios kitos teisių gynybos priemonės (*si alia actio non sit*) ir jeigu pretorius konkrečiu atveju pripažindavo esant reikalinga tokį ieškinį suteikti (*si iusta causa esse videbitur*). Ieškinių patenkinimas *per se* reiškė atsakovą ištikus pilietinę negarbę – *infamia* (D. 3,2, 4, 5). Jeigu abi sandorio šalys viena kitos atžvilgiu naudojosi apgaule, teisė pareikšti *actio doli* nepriklausė nė vienam iš kontrahentų (D. 4, 3, 36). *Actio de dolo* buvo ieškinys su arbitražine sąlyga (*clausula arbitraria*). Tai reiškia, kad atsakovas galėjo išvengti priteisimo, jei pats perduodavo ieškovui tai, ko buvo reikalaujama ieškiniu. Jeigu atsakovas nepakludavo teisėjo *arbitratus de restituendo*, apie patirtos turtinės žalos dydį pareiškėdavo pats ieškovas *litis aestimatio* būdu, t. y. nurodydamas, kokio dydžio turtinę žalą jam sukėlė dėl apgaulės sudarytas sandoris. Antroji nuo apgaulės nukentėjusio asmens interesų gynybos priemonė buvo *exceptio doli* – procesinė išlyga (atsikirtimas) į apgaule pasinaudojusio kontrahento arba jo teisių perėmėjo reiškiamą ieškinį dėl sandorio įvykdymo. Pabrėžtina, kad dėl apgaulės sudarytus sandorius romėnų teisė laikė ne niekiniais, o nuginčijamais. Taigi, šia priemone nukentėjusysis galėjo pasinaudoti tuomet, kai dar nebuvo įvykdęs iš dėl apgaulės sudaryto sandorio atsiradusios prievolės, tačiau nesąžiningas kontrahentas patraukė jį atsakovu byloje dėl prievolės įvykdymo. Atsakovas galėjo remtis tuo, kad ieškovas jį suklaidino sudarant sandorį (*factum sit*). Tokiu atveju procesinė išlyga vadinta *exceptio doli specialis*. Jeigu atsakovas remdavosi tuo, kad reikalavimas įvykdyti prievolę konkrečioje situacijoje ir konkrečiu laiku būtų nesuderinamas su gerais papročiais (*fiat*), procesinė išlyga vadinta *exceptio doli generalis*. Ja naudotasi tokiose situacijose,

kai ieškovas nepaisydavo geros valios ir sąžiningos komercinės apyvartos papročių (*contra bona fides*). Gerosios valios ieškinių (*iudicia bonae fidei*) atveju *exceptio doli* buvo nereikalinga. Galiausiai apgautasis kontrahentas galėjo kreiptis į pretorių dėl *restitutio in integrum propter dolum* taikymo. Tai radikaliausia nuo apgaulės nukentėjusiajam asmeniui teikta gynos priemonė, kuria pasinaudodamas jis galėjo reikalauti sugrąžinti šalis į teisinę padėtį, buvusią iki sandorio. Ši priemonė apgautajam kontrahentui buvo naudinga tuomet, kai iš sandorio kilusias prievoles jis jau būdavo įvykdęs. Be to, apgaulė (*dolus*) buvo laikoma vienu iš pretorių teisės pažeidimų (deliktų).

Metus (lot. „nuogaštavimas, baimė“) laikyta esant tada, kai sandoris sudarytas iš baimės, kilusios dėl kito asmens grasinimo (*vis ac metus*) (pavyzdžiui, kas nors pasirašė sutartį bauginamas, kad kitaip būsiantis nužudytas arba sužalotas). Gašdinimas, grasinimas – tai psichinė prievarta (*vis compulsiva*), kurią reikia skirti nuo fizinės prievartos (*vis absoluta*), t. y. kai kas nors priverčiamas sudaryti sandorį panaudojant fizinę jėgą, smurtą (pavyzdžiui, kas nors jėga vedžioja sutartį pasirašančiojo asmens ranką).

---

vis compulsiva ≠ vis absoluta

Sandoris, sudaromas naudojant fizinę prievartą, laikytas nesukeliančiu jokių teisinių pasekmių – niekiniu, nes šiuo atveju asmens valia apskritai nebuvo išreiškiamą. Naudojant psichinę prievartą sudarytas sandoris pagal *ius civile* buvo galiojantis. Klasikinė jurisprudencija laikėsi principo, jog, nepaisant prievartos, tai, kas buvo išreikšta, yra vidinės subjekto valios pasireiškimas. Tokią nuostatą iliustruoja paremija: *Quamvis si liberum esset noluissem, tamen coactus volui*, t. y. „nors, būdamas laisvas, nebūčiau norėjęs, priverstas norėjau“ (D. 4, 2, 21, 5). Tačiau pretorių teisė *metus* traktavo kaip pažeidimą (deliktą) ir atsižvelgiant į tai pretorius nukentėjusiajam teikdavo atitinkamas teisinės gynybos priemones, kuriomis pasinaudojant atsiranda galimybė nuginčyti dėl grasinimo sudarytus sandorius.

Ginčyti sandorį buvo galima tokiais atvejais, kai psichinė prievarta iš esmės paveikdavo sandorį sudariusio asmens valios laisvę. Taigi, grasinimas turėjo pasižymėti šiomis savybėmis. Pirma, neteisėtumu – *metus iniustus* (tokiu nelaikytas, pavyzdžiui, įspėjimas, jog bus kreipiamasi į teismą).

Antra, rimtumu – *metus gravis* (grasinimas privalėjo būti susijęs su pažadu padaryti reikšmingos žalos asmeniui, kuriam grasinama, svarbiai vertybei arba apskritai ją atimti, pavyzdžiui, atimti asmens arba jo artimųjų gyvybę, pakenkti sveikatai, sunaikinti turta). Trečia, grasinimas turėjo būti tiesioginis – *metus praesens* (asmuo, kuriam grasinama, privalėjo turėti pagrindą manyti, jog kontrahentas ar trečiasis asmuo turi realias galimybes nedelsdamas arba artimiausiu metu įgyvendinti grasinimą). Galiausiai tai turėjo būti toks grasinimas, kuris galėtų išgąsdinti net ir drąsų žmogų – *metus non vani hominis*. Kitaip tariant, bet kurį normaliai samprotaujantį ir realybę suvokiantį asmenį.

Kaip minėta, nuo sandorio, sudaryto dėl grasinimo, kurį *ius civile* laikė galiojančiu, sukeltų teisinių pasekmių buvo galima gintis naudojantis pretorių teisės teiktomis gynybos priemonėmis.

Apie 80 m. pr. Kristų pretorius Oktavijus savo paskelbtame edikte numatė ieškinio formulę (*formula Octaviana*), pagal kurią buvo privalu grąžinti visus daiktus, pasisavintus smurtaujant arba grasinant (*per vim aut metum*).

Imperatoriaus Hadriano edikte (*edictum Hadriani, Salvianum vel perpetuum*), remiantis nuostata *quod metus causa gestum erit, ratum non habebō* („to, kas buvo atlikta dėl grasinimo, nepripažinsiu“), numatytos trys priemonės, kuriomis galėjo pasinaudoti dėl grasinimo sandorius sudarę asmenys. *Actio quod metus causa* – tai ieškinys, kurį buvo galima pareikšti tiek grasinusiam, tiek ir bet kuriam trečiajam asmeniui, iš dėl grasinimo sudaryto sandorio gavusiam naudos. Nukentėjusysis šiuo ieškiniu reikalavo grąžinti sandorio šalis į teisinę padėtį, buvusią iki sandorio sudarymo, ir atlyginti patirtą žalą. Pareiškiant ieškinį per vienerius metus nuo sandorio sudarymo, buvo galima reikalauti keturgubo žalos dydžio (*quadruplum*), vėliau – tik viengubo (*simplum*). *Exceptio quod metus causa* buvo procesinė išlyga (atsikirtimas), kuriuo nuo grasinimo nukentėjęs asmuo galėjo atremti jam reiškiamą ieškinį dėl grasinant sudaryto sandorio įvykdymo. Taigi, ši gynybos priemonė buvo veiksminga tik tuomet, kai iš sandorio kilusios prievolės dar nebuvo įvykdytos. Galiausiai *restitutio in integrum propter metum* – panašiai kaip ir *dolus* atveju, buvo radikaliausia, ekstraordinarinė nukentėjusiajam teikta gynybos priemonė. Pasinaudojant ja, buvo galima reikalauti atkurti teisinę padėtį, buvusią iki priverčiant sudaryti sandorį.

Psichinė prievarta (grasinimas) <i>vis compulsiva</i>	Sandoris galiojantis, bet nugincijamas	Priemonės: <i>actio quod metus causa</i> <i>exceptio quod metus</i> <i>causa</i> <i>restitutio in integrum</i> <i>propter metum</i>
Fizinė prievarta <i>vis absoluta</i>	Nesant išreikštos valios, sandoris yra absoliučiai negaliojantis (niekinis) ir nesukelia jokių teisinių pasekmių	

6. Sandorio turinys

6.1. Sandorio sąlygų (*clausulae*) rūšys

Sandorio turinyje, visų pirma, dera išskirti būtinąsias, arba esmines, sandorio sąlygas (*essentialia negotii*). Tai elementai, būtini tam, kad sandoris būtų sudarytas. Atsižvelgiant į šiuos elementus, sprendžiama apie konkretaus sandorio priskyrimą tam tikram sandorių tipui. Pavyzdžiui, pirkimo-pardavimo sutarties *essentialia negotii* buvo šalių susitarimas dėl prekės ir jos kainos, daikto nuomos sutartyje *essentialia* yra nuomos objektas ir nuomos mokestis (*merces*), pagal kurį nuomos sutartis gali būti atribota nuo panaudos (*commodatum*) sutarties, būtinoji testamentinio sąlyga – įpėdinio paskyrimas. Antroji sandorio sąlygų grupė – natūraliosios, arba įprastinės, sandorio sąlygos (*naturalia negotii*). Tai sandorio elementai, kurių numatymas sandoryje priklausė nuo šalių valios (jie buvo reguliuojami dispozityviosios teisės – *ius dispositivum* normomis). *Naturalia negotii* neturėjo esminės (lemiamos) reikšmės sandorio galiojimui. Sandorį galima sudaryti ir nenumatant jame šios rūšies sąlygų, nors tipiniuose sandoriuose tokios sąlygos paprastai būna. Pirkimo-pardavimo sutartyje tai buvo, pavyzdžiui, nuostatos dėl pardavėjo atsakomybės už parduoto daikto fizinius (netinkamą kokybę, neaptartus defektus) ir teisinius (neaptartus su daiktu susijusius apskundimus – servitutus, įkeitimą ir pan.) trūkumus; iš sutarties kylančių prievolių vykdymo vietos ir laiko nurodymas. Trečiąją sandorio sąlygų grupę sudaro papildomos, arba atsitikinės, sandorio sąlygos (*accidentalia negotii*). Šios kategorijos sąlygos tipiniam sandoriui suteikia naujų bruožų arba, kitaip tariant, detalizuoja jo turinį. *Accidentalia* leido

sandorio šalims konkretinti ir modifikuoti tarpusavio teisinių santykių turinį. Dažniausiai pasitaikančios papildomos sandorio klauzulės buvo: sąlyga (*condicio*), terminas (*dies*) ir pavedimas (*modus*). Jas aptarsime toliau.

6.2. Sąlyga (*condicio*). Sąlyginiai sandoriai

Sąlyga (*condicio*) – tai ateities įvykis, dėl kurio įvykimo šalys nebuvo tikros, tačiau su jo įvykimu (arba neįvykimu) susiedavo sandorio sukeltamų teisinių pasekmių atsiradimą arba pasibaigimą.

Sąlygomis nėra laikomi tokie įvykiai, kurie sąlygos nustatymo metu jau yra įvykę arba neįvykę, tik apie juos nėra žinoma sąlyginai įpareigotam arba teises gaunančiam subjektui (pavyzdžiui, *si Titius vivit; si Publius consul fuit* – „jeigu Titas yra gyvas; jei Publijus ėjo konsulo pareigas“). Tokiais atvejais esama *condiciones in praesens vel in praeteritum collatae*.

Sąlygomis nėra laikomi ir tokie įvykiai, kurių įvykimas yra neabejotinas, o tik nežinomas laikas, kada šie įvykiai įvyks. Pavyzdžiui, *si Gaius morietur* – „jei Gajus mirs“. Šiuo atveju esama ne sąlyginio, o terminuoto sandorio.

Kadangi sąlyga – tai įvykis, kuris nežinia, ar įvyks, sąlygomis juridine prasme nėra laikomos būtiniosios sąlygos, kurios privalo įvykti, negalimos (neįmanomos) sąlygos, kurios negali įvykti, taip pat neleistinos sąlygos, kurios prieštarauja teisei arba *bonos mores*.

Jeigu sąlyga yra negalima (neįmanoma), sandoris negali sukelti teisinių pasekmių, tačiau romėnų teisė šios nuostatos laikėsi tik sandorių *inter vivos* atžvilgiu. Jei negalima (neįmanoma) sąlyga buvo numatoma sandoryje *mortis causa* (su jos įvykimu yra susietas, pavyzdžiui, testamentinio įpėdinio paskyrimas, legatas, fideikomisas, testamentinis vergo išlaisvinimas), laikyta, jog sąlyga apskritai nebuvo numatyta.

Justiniano teisė (C. 6, 51, 1, 7), atsižvelgdama į tai, ar sąlygos atsiradimas priklauso nuo subjekto, kuris iš sandorio turėtų įgyti tam tikras teises, valios, skyrė valines (*condiciones potestativae*), kurių atsiradimas priklausė nuo subjekto, iš sandorio turinčio įgyti tam tikrų teisių, valios (pavyzdžiui, *si Capitolium ascenderis* – „jei įkopsi į Kapitolijaus kalvą“), atsitiktines, arba kazualias (*condiciones casuales*, iš lot. *casus* – „atsitiktinumas, atsitikimas“), kurių atsiradimas priklausė nuo atsitiktinumo (pavyzdžiui, *si navis ex Asia venerit* – „jei iš Azijos atplauks laivas“), bei mišrias sąlygas (*condi-*

ciones mixtae), kurių atsiradimas iš dalies priklausė nuo subjekto valios, o iš dalies nuo atsitiktinumo arba buvo taip pat susijęs su trečiųjų asmenų valia (pavyzdžiui, *si Calpurniam uxorem duxeris* – „jei sudarysi santuoką su Kalpurnija“, nes santuokos sudarymui nepakako tik asmens, siekiančio iš sandorio įgyti teises, valios, bet buvo reikalinga ir moters valia tuoktis).

Priklausomai nuo to, ar sąlygos įvykdymas nulemia sandorio pasekmių atsiradimą, ar jų pasibaigimą, skiriamos: atidedamosios (*condiciones suspensivae*), su kurių įvykdymu susiejamas sandorio teisinių pasekmių atsiradimas (pavyzdžiui, jei išlaikysi romėnų teisės egzaminą, pradėsi gauti fondo mokamą padidintą stipendiją), bei naikinamosios sąlygos (*condiciones resolutive*), su kurių įvykimu yra susietas sandorio sukeliamų teisinių pasekmių pasibaigimas (pavyzdžiui, universitetas nustos mokėti stipendiją, jei romėnų teisės egzaminas nebus išlaikytas). Romėnų jurisprudencija iš esmės žinojo tik atidedamąsias sąlygas, nes sandoris su naikinamąja sąlyga buvo skaidomas į du valios išraiškos aktus: pagrindinį, kuris buvo besąlyginis, ir šalutinį, kuris savo turiniu buvo priešingas pagrindiniam. Taigi, jei įvyksta tai, kas numatyta šalutiniame valios išraiškos akte, pagrindinio valios išraiškos akto sukeltos teisinės pasekmės išnyksta. Pavyzdžiui, perku auksinį žiedą su sąlyga, kad sutartis bus nutraukta, jei jis nepatiks mano sužadėtinei. Tokių sandorį romėnai skaidė į du valios išraiškos aktus: 1) perku auksinį žiedą sužadėtinei; 2) jei žiedas mano sužadėtinei nepatiks, privalėsi grąžinti man sumokėtus pinigus. Taigi, iš esmės Romos teisė sąlyga laikė tik atidedamąją sąlygą.

Atsižvelgiant į tai, ar sąlygos atsiradimas siejamas su koku nors įvykiu, ar su tuo, kad koks nors įvykis neįvyks, skiriamos: teigiamos (*condiciones positivae*), kai sandorio pasekmės yra susietos su tuo, kad kas nors atsitiks (pavyzdžiui, *si Publius consul fuerit factus, centum dari spondes?* – „Ar pažadi sumokėti šimtą, jei Publijus taps konsulu?“), ir neigiamos sąlygos (*condiciones negativae*), kai sandorio pasekmės yra susietos su tuo, kad koks nors įvykis neįvyks (pavyzdžiui, *si Marius praetor non fuerit factus, centum dari spondes?* – „Ar pažadi sumokėti šimtą, jei Marijus netaps pretoriumi?“).

Sąlyga laikoma dar neįvykusia (*condicio pendet*), jeigu tai, ar ji įvyks, ar ne, nėra aišku. Laikoma, kad sąlyga įvykdyta (*condicio exstittit*), jeigu, esant teigiamai sąlygai, tam tikras įvykis jau įvyko, o esant neigiamai sąlygai, jei tam tikras įvykis jau nebegali įvykti.

Laikoma, kad sąlyga nėra nustatyta (*condicio deficit*), jeigu sudarant sandorį yra žinoma, jog įvykis jau įvyko arba niekada nebeįvyks.

Taigi, įvykus tam tikram įvykiui, konstatuojamas teigiamos sąlygos įvykdymas. Tuo tarpu konstatuoti, jog įvykdyta neigiama sąlyga, galima tik tada, kai įvykis neįvyks arba nebegali įvykti. Atsižvelgiant į tai neigiamos valinės sąlygos (pavyzdžiui, *si Capitolium non ascenderit* – „jei neužkopsi į Kapitolijų“) įvykdymą galima fiksuoti tik mirus asmeniui, nuo kurio valios priklausė šios sąlygos įvykdymas. Šiuo atveju buvo taikomas vadinamasis Mucijaus užtikrinimas (kaucija) – *cautio Muciana*. Laikyta, jog sąlyga yra įvykdyta, jei jos saistomas asmuo pateikia užtikrinimą (garantiją), kad grąžins tai, ką gavo iš sandorio, jei atliktų veiksmus, nuo kurių, atsižvelgiant į nustatytą sąlygą, turėjo susilaikyti. Tokiu atveju sandoris teisiniu pasekmes sukelia nuo užtikrinimo pateikimo momento.

Jei asmuo, kuris buvo suinteresuotas tuo, kad sąlyga nebūtų įvykdyta (neįvyktų), sutrukdė jai įvykti, laikyta sąlygą esant įvykdyta.

Sąlygai įvykus, atsiranda sąlyginio sandorio sukeltos teisinės pasekmės. Klasikinei teisei buvo nežinomos retrospektyvinės sąlygos įvykdymo pasekmės, t. y. tokia situacija, kad, įvykdžius sąlygą, sandorio pasekmės atsirastų nuo jo sudarymo momento.

Iš esmės bet kurio sandorio teisinių pasekmių atsiradimą arba pasibaigimą buvo galima susieti su tam tikra sąlyga, tačiau romėnų teisė žinojo grupę sandorių (*actus legitima*), kurie negalėjo būti sąlyginiai arba terminuoti. Tai, pavyzdžiui, palikimo priėmimas (*aditio hereditatis*), nes palikimo negalima priimti su sąlyga arba išlygomis (taip pat ir tam tikram terminui, nes kartą priėmęs palikimą asmuo tampa įpėdiniu visam laikui – *semel heres, semper heres*). *Actus legitima* grupei taip pat priskiriamas išlaisvinimas iš *patria potestas* (*emancipatio*), globėjo paskyrimas (*tutoris datio*), skolos pripažinimas (*acceptilatio*), įvaikinimas (*adoptio*), legatas pagal jo gavėjo pasirinkimą (*legatum optionis*, dažniausiai suteikiantis galimybę legatoriui pasirinkti kurį nors iš palikėjo vergų – *servi optio*).

6.3. Terminas (*dies*). Terminuotieji sandoriai

Terminas (*dies*) – tai papildoma sandorio sąlyga, kurios tikslas apriboti sandorio galiojimą laiko atžvilgiu, t. y. apibrėžti momentą, kuriuo turi atsirasti arba išnykti sandorio sukeltos teisinės pasekmės. Atsižvelgiant į tai

skiriami dviejų rūšių terminai: atidedamasis, arba pradžios, terminas (*dies a quo*), kuris sandorio sukeliamų teisinių pasekmių atsiradimą nukelia vėlesniam laikui (pavyzdžiui, studentas išsinuomoja kambarį nuo rugsėjo 1 d.), ir naikinamasis, arba pabaigos, terminas (*dies ad quem*), nustatantis, kad sandorio sukeltos teisinės pasekmės trunka iki tam tikro laiko (pavyzdžiui, studentas išsinuomoja kambarį iki birželio 30 d.).

Atsižvelgiant į nustatytą terminą, skiriama *dies cedens* (sandorio sudarymo diena) bei *dies veniens* (diena, kai atsiras sandorio sukeltos teisinės pasekmės).

Terminui ir sąlygai bendra yra tai, kad tiek vienas, tiek kitas yra tam tikras ateities įvykis, tačiau terminas nuo sąlygos skiriasi tuo, jog sąlygos atveju nėra aišku, ar tam tikras įvykis tikrai įvyks, o termino atveju visuomet esama tokio įvykio, kuris neabejotinai įvyks. Todėl esant nustatytam terminui, teisinių pasekmių atsiradimas yra neabejotinas ir sandoris sukelia pasekmes nuo sudarymo momento. Jeigu termino formą įgauna įvykis, kurio įvykimas nėra tikras, laikoma esant ne terminuotą, o sąlyginį sandorį. Atsižvelgdama į tai viduramžių *ius commune* skyrė keturias terminų rūšis: *dies certus an, certus quando* – apibrėžtas terminas, nustatyta kalendorinė data, *dies incertus an, certus quando* – žinomas laikas, tačiau nėra aišku, ar įvykis tikrai įvyks (pavyzdžiui, kai N asmeniui sukaks 80 metų), *dies certus an, incertus quando* – įvykis tikrai įvyks, tačiau tiksliai nežinoma kuomet (pavyzdžiui, asmens N mirtis), *dies incertus an, incertus quando* – jeigu tiek tai, kad įvykis įvyks, tiek tai, kuomet tai atsitiks, nėra aišku (pavyzdžiui, kai netekėjusi moteris N sudarys santuoką). Terminais *sensu stricto* laikyti reikia tik *dies certi an, incerti quando*, o *dies incerti an, certi quando* yra sąlygos, kurioms suteikta termino forma.

Juridinių terminų skaičiavimui romėnų teisė taikė kelis būdus.

Pirmasis terminų skaičiavimo būdas vadinamas *computatio civilis*. Smulkiausi ir neskaidomu laiko vienetu buvo laikoma kalendorinė diena. Šiuo būdu skaičiuojant terminus, terminas baigiasi pasibaigus paskutinei jo dienai, išskyrus tuos atvejus, kuriais termino pasibaigimas nulemia tam tikros subjektinės teisės įgijimą. Tuomet prasidėjusi paskutinioji termino diena buvo laikoma jau pasibaigusia (*dies ultimus coeptus pro iam completo habetur*) (D. 28, 1, 5). Pavyzdžiui, toks termino skaičiavimas buvo taikomas įgyjamosios senaties atveju – jei asmuo nepertraukiamai faktiškai valdė daiktą visą įstatyme numatytą įgyjamosios senaties laikotarpį, tai

net jei paskutinę įgyjamosios senaties termino dieną prarastų faktinį daikto valdymą, jau būtų įgijęs į daiktą nuosavybės teisę pagal senatį. Tais atvejais, kai su termino suėjimu siejamas tam tikros teisės pasibaigimas, minėta nuostata taikoma nebuvo (D. 44, 7, 6).

Antrasis terminų skaičiavimo būdas – *computatio naturalis*. Šiuo atveju terminų skaičiavimas remiasi tikslu termino pradžios ir pabaigos momentų nustatymu (*a momento ad momentum*). Pavyzdžiui, *minor*, 25-ojo gimtadienio dieną sudaręs sau nepalankų sandorį, galėjo kreiptis į pretorių su prašymu taikyti restituciją *propter minorem aetatem*, jeigu sandoris buvo sudarytas prieš tikslią jo gimimo valandą (*ante horam qua natus est*) (D. 41, 3, 6).

Paprastai terminai buvo skaičiuojami į termino eigą įskaitant visas kalendorines dienas (lot. *tempus continuum* – „nepertraukiamas, tęstinis laikas“). Kai kuriais atvejais, skaičiuojant terminus, nebuvo įskaitomos tos dienos, kai konkretus asmuo dėl fizinių ar teisinių trukdžių negalėjo atlikti tam tikrų juridinių veiksmų (pagal senąją procesinį (teisminį) romėnų kalendorių, tokios dienos buvo *dies nefasti*, kai nebuvo galimybės sudaryti galiojančių sandorių, bylinėtis teisme). Toks termino eigos skaičiavimas vadintas *tempus utile* („naudingasis laikas“) (D. 44, 3, 1).

6.4. Įpareigojimas (*modus*) neatlygintiniuose sandoriuose

Įpareigojimas (*modus*) – tai neatlygintiniuose sandoriuose *inter vivos* ir *mortis causa* (pavyzdžiui, dovanojimo sutartyje, testamente) numatoma klauzulė, nustatanti neatlygintinai turtinę naudą gaunančiojo asmens pareigą atitinkamai elgtis, atlikti tam tikrus veiksmus (pavyzdžiui, Gajus paskiria Gnėjų testamentiniu savo įpėdiniu ir įpareigoja jį testatoriaus šeimos kapavietėje pastatyti paminklą). Nuo *condicio modus* skiriasi tuo, kad sandoriu suteikiamas teisės asmuo įgyja nepriklausomai nuo to, ar jam nustatytas įpareigojimas yra įvykdomas.

Klasikinėje romėnų teisėje *modus* apskritai nesukeldavo jokių teisinių pasekmių, nes joje nebūta teisinių priemonių, skirtų priversti neatlygintinai turtinę naudą gavusį asmenį įvykdyti įpareigojimą. Vadinas, iš pradžių *modus* buvo daugiau moralinio, o ne teisinio pobūdžio pareiga. Tuo tarpu Justiniano teisė numatė priemones, kuriomis pasinaudojant galima priversti asmenį *modus* įvykdyti. Jam buvo galima reikšti ieškinį dėl *modus*

įvykdymo (*actio praescriptis verbis*) arba pareikalauti, kad šis visą pagal sandorį gautą turtą sugrąžintų kaip nepagrįstą praturėjamą (šiuo atveju buvo reiškiamą *condictio causa data causa non secuta*). Jeigu *modus* įvykdymas būdavo susijęs su viešuoju interesu, vykdyti įpareigojimą buvo galima priversti administracinės prievartos priemonėmis.

7. Atstovavimas sudarant sandorius

Sandoris gali būti sudaromas ne tik asmeniškai, bet ir tarpininkaujant kitam asmeniui – atstovui.

Skiriamas tiesioginis ir netiesioginis atstovavimas.

Tiesioginiu atstovavimu laikomas toks tarpininkavimas sudarant sandorius, kai atstovas veikia atstovaujamojo vardu, jo interesais bei tiesiogiai atstovaujamajam sukeldamas teises pasekmes.

Romos teisė iš esmės nepripažino tiesioginio atstovavimo sudarant sandorius galimybės. Tai atspindi jos principas: *Nemo alieno nomine agere potest*, t. y. „niekas negali veikti [sudaryti sandorių] svetimu vardu“. Negausūs tiesioginio atstovavimo atvejai buvo tik atskiros šio bendrojo principo išimtys.

Civilinė teisė tiesioginį atstovavimą leido įgyjant daikto valdymą per turto administratorių (*procurator*), nors šaltinių duomenys liudija, kad ši galimybė buvo kvestionuojama. Galbūt tokia galimybė egzistavo ir įgyjant valdymą per globėją.

Pretorių teisė, atsižvelgdama į civilinės apyvartos poreikius, tiesioginio atstovavimo galimybę numatė įgyjant palikimą sudarančio turto valdymą (*bonorum possessio*), taip pat sudarant sandorius per *institor* – asmenį, paskirtą vadovauti komercinę veiklą vykdančiai įmonei. Išimtinių tiesioginio atstovavimo atvejų ratą plėtė Justiniano teisė, tačiau esminių permainių joje taip pat neįvyko. Tokią net ir išvystytos klasikinės romėnų teisės nuostatą tiesioginio atstovavimo atžvilgiu reikia aiškinti tuo, kad civilinėje apyvartoje be jo buvo galima apsieiti pirmiausia dėl to, kad, egzistuojant vergovei bei gausiai *personae alieni iuris* kategorijai, privatiniai sandoriai dažniausiai buvo sudaromi tarpininkaujant šiems asmenims. Tai patvirtina ir dar vienas romėnų teisės principas, kurį galima cituoti tvirtinant, kad tiesioginio atstovavimo institutas romėnų teisėje neprigijo – *per liberam personam nobis adquiri nihil potest*, t. y. „per laisvą asmenį sau nieko negalime

įgyti“. Vadinasi, sudarant sandorius buvo ypač plačiai naudojamosi vergų ir pavaldžių šeimos narių tarpininkavimu. Be to, egzistavo ir netiesioginis atstovavimas (*per interpositas personas*).

Netiesioginis atstovavimas – tai toks tarpininkavimas, kai sandorį atstovas sudaro veikdamas atstovaujamojo interesais, tačiau savo vardu, todėl sandorio teisinės pasekmės atskiru juridiniu aktu privalo būti perkeltamos atstovaujajam. Tokiais atstovais reikia laikyti ir procesinius atstovus romėnų civiliniame procese – kognitorių bei prokuratorių. Nors skyrėsi šių atstovų paskyrimo tvarka, tiek kognitoriaus, tiek ir prokuratoriaus vedamas procesas tiesiogiai nesukeldavo pasekmių atstovaujajam. Proceso padarinius jam reikėdavo perkelti specialiomis teisinėmis priemonėmis.

Atstovavimo teisiniai santykiai galėjo susiklostyti: iš sutarties atsiradusio pavedimo pagrindu (*mandatum*), globėjui (*tutor*) arba rūpintojui (*curator*) įgyvendinant pareigą tvarkyti globotinio arba rūpintinio turtą, be įgaliojimo tvarkant svetimus reikalus (*negotiorum gestio*).

Atstovu romėnų teisė nelaikė pasiuntinio (*nuntius*), kuris apskritai nepareikšdavo savo valios, o buvo traktuojamas kaip siuntusio asmens išreikštos valios perdavimo priemonė.

VI. DAIKTINĖ TEISĖ

1. Daikto samprata

Juridiniuose romėnų teisės pažinimo šaltiniuose žodis *res* (lot. „daiktas“) vartojamas plačiai ir įgyja nemažai skirtingų reikšmių. *Res* gali reikšti objektą, aplinkybę, reikalą, įvykį, veiksmą, taip pat ginčo objektą, dalyką, pagaliau net ir patį teismo procesą, teisme nagrinėjamą bylą⁸. Žodis *res* vartotas ir apibūdinant valstybinių reikalų visetą – *res publica*. Kita vertus, dažniausiai juo nusakomi konkretūs, pavieniai, materialūs objektai, kuriuos žmogus galėjo užvaldyti ir vartoti savo poreikiams tenkinti. Šios rūšies daiktai vadinti *res corporales* – materialiaisiais. Kai kada terminas *res* vartotas kalbant apie visą turtą, apimančią tiek materialius objektus, tiek ir nematerialius dalykus – turtines teises (*res incorporales*). Šia prasme terminas *res* buvo vartojamas kaip terminų *bona* ir *patrimonium* sinonimas.

Perprasti romėnų teisėje įtvirtintos *res* sampratos savitumą geriausiai padeda vienas iš romėnų jurisprudencijai žinomų daiktų skirstymų. Tai materialiujų (*res corporales*) ir nematerialiujų (*res incorporales*) daiktų atskyrimas, kurį romėnų teisininkai taikė veikiami graikų filosofinės minties. *Res corporales* laikyti daiktai, kuriuos žmogus gali suvokti savo pojūčių, pirmiausia, lytėjimo, dėka. Kaip rašo Gajus, tai *res quae tangi possunt, velut fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles*, t. y. „daiktai, kuriuos galima paliesti, tokie, kaip antai, žemės sklypas, vergas, drabužis, auksas, sidabras, galiausiai nesuskaičiuojami įvairiausi kiti daiktai“ (G. 2, 13). Tuo tarpu nematerialiais (nejusliniais) (*res incorporales*) buvo laikomi daiktai, kurie galėjo egzistuoti tik žmogaus sąmonėje. Pasak Gajaus, *quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iura consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae*, t. y.

8 Pavyzdžiui, šia prasme *res* vartojamas romėnų teisės šaltinių pagrindu suformuluotose lotyniškose paremijose, apibūdinančiose teismo sprendimo juridinę galią: *Res iudicata vel in iudicium deducta*, t. y. teismui išsprendus šalių ginčą ir priėmus dėl jo procesinį sprendimą negalima pakartotinai kreiptis į teismą su tapačiu ieškiniu.

„tokie, kurių nebuvo galima paliesti, kaip tie, kurių esmę sudaro teisė, pavyzdžiui, paveldėjimas (palikimas), uzufuktas, bet kuriuo pagrindu atsiradusios prievolės“ (G. 2, 14).

Dera atkreipti dėmesį į tai, kad apie daiktų skirstymą į materialiuosius ir nematerialiuosius užsimena būtent Gajus – elementaraus pobūdžio teisės pradmenų vadovėlio – „Institucijų“ autorius, o žymiausi klasikinės romėnų jurisprudencijos autoritetai tokio klasifikavimo nepateikia. Tai jokiū būdu nereiškia aptariamą daiktų klasifikaciją buvus nereikšmingą. Manytina, jog kiti klasikinio laikotarpio autoriai tokį daiktų skirstymą, taip pat romėnišką sampratą, jog daiktas nebūtinai yra materialus objektas, laikė savaime suprantamu ir papildomų aiškinimų nebereikalingu dalyku.

Daiktų skirstymas į materialiuosius ir nematerialiuosius, *inter alia*, padeda suvokti institucinės privatinės teisės sistemos, kuria remiasi romėnų teisė, ir pandektinės sistemos, kuria grindžiama daugelio šiuolaikinių valstybių privatinė teisė, skirtybės. Valstybių, kurių privatinėje teisėje vyrauja pandektinės sistemos bruožai (tokioms galima priskirti ir Lietuvą), civilinė teisė daiktu laiko išimtinai materialius objektus. Institucinės sistemos valstybėse daikto samprata neretai turi daug bendra su ta, kurią įtvirtino romėnų teisė, t. y. daiktais laikomi ne tik materialūs objektai, bet ir turčinės teisės. Atkreiptinas dėmesys, jog nesutampa pandektinėje privatinės teisės sistemoje skiriamas vienas iš jos specialiąją dalį sudarančių pošakių – daiktinė teisė bei vienas iš romėnų privatinės teisės institutų – teisė, susijusi su daiktais (*ius quod ad res pertinet*). Pastarasis yra gerokai platesnė kategorija, apimanti ne tik absoliutaus pobūdžio daiktines teises (nuosavybę, servitutus, įkeitimo teisę ir kt.), kurios įgyjamos į materialiuosius daiktus, tačiau taip pat ir visą paveldėjimo bei prievolių teisę, kadangi tiek *hereditas* (paveldėjimo teisė), tiek *obligatio* (prievolė) romėnų teisė laiko *res quae tangi non possunt* ir priskiria nematerialiųjų daiktų kategorijai.

2. Daiktai, kurie yra civilinės apyvartos objektai, ir iš civilinės apyvartos išimti daiktai

Senovės Romoje ne bet kuris daiktas buvo laikomas civilinės apyvartos (*commercium*) ir privatiems asmenims priklausančių subjektinių materialinių teisių objektu (galėjo būti sandoriais perleidžiamas ir įgyjamas nuosavybėn).

Klasikinio laikotarpio teisininkai (pavyzdžiui, Pomponijus – D. 18,1,6 pr., I. 20, 4), atsižvelgdami į tai, ar daiktas gali tapti privatinų subjektinių teisių objektu, juos skirsto į: *res in commercio* – civilinės apyvartos objektus, bei *res extra commercium*, t. y. daiktus, išimtus iš civilinės apyvartos, kurių negalima valdyti privatinės nuosavybės ar kitos subjektinės teisės pagrindu.

Iš civilinės apyvartos daiktai galėjo būti išimami pasaulietinės (jie buvo apibrėžiami kaip *res humani iuris*) arba sakralinės (*res divini iuris*) teisės pagrindu. *Res extra commercium humani iuris* grupei, visų pirma, buvo priskiriami *res omnium communes* – visiems žmonėms bendri daiktai. Tai daiktai, kuriais lygiomis sąlygomis galėjo naudotis visi žmonės. Jie nelaikyti nei privačios, nei valstybinės nuosavybės teisės objektais. Marcianas nurodo (D. 1, 8, 2, 1), jog šiai daiktų kategorijai priskiriami oro erdvė (*aër*), tekantis vanduo (*aqua profluens*), jūra (*mare*) ir jos krantai (*litora maris*). Į *res omnium communes* grupę patenka ir *res publicae* – viešieji daiktai. Tai daiktai, kurie negalėjo būti niekieno turtas, nes, kaip teigia Gajus: *nullius videntur in bonis esse, ipsius enim universitatis esse creduntur*, t. y. „jie laikyti daiktais, priklausančiais tam tikrai asmenų bendruomenei“ (G. 2, 11). Tokiais laikyti keliai, uostai, stadionai, paminklai, tiltai, gatvės, viešosios aikštės, teatrai, termos (pirtys) ir t. t.

Sakralinės teisės pagrindu iš civilinės apyvartos išimti daiktai (*res extra commercium divini iuris*) savo ruožtu skirstyti į tris grupes. Pirma, *res sacrae* – dangaus dievams (*dii superi*) pašvęstieji daiktai, kaip antai, šventyklos ir altoriai. Iš privatinės apyvartos šie daiktai buvo eliminuojami sakralinės valdžios atstovams – pontifikams atliekant jų *consecratio* (pašventinimą, konsekrovimą), o valstybės pareigūnams – *dedicatio* (paskyrimą kulto reikmėms). *Res sacra* galėjo vėl tapti apyvartos objektu atlikus priešingo turinio aktą, kuris vadintas *profanatio*. Romai tapus krikščioniška, vyskupų ir kunigų Dievui pašvęsti daiktai buvo laikomi Bažnyčios nuosavybe, kurios nebuvo galima alienuoti (perleisti tretiesiems asmenims). Antra, *res religiosae* – daiktai, pašvęsti dievybėms, susijusioms su mirusiųjų garbinimu (*dii Manes*), pavyzdžiui, kapavietės (*sepulcra*) bei urnos su mirusiųjų palaikais ar pelenais. Trečia, *res sanctae* – daiktai, kuriems ir be specialaus pašventinimo akto (*consecratio et dedicatio*) buvo taikoma sakralinė apsauga, t. y. tikėta, jog jie apgaubti ypatinga dievybių globa. Šiai daiktų kategorijai priklausė miesto sienos, vartai (toks romėniškas požūris savotiškai perimtas ir viduramžių Europos valstybių, kuriose gyvavo paprotys miesto vartuose kabinti šventųjų atvaizdus, tokiu būdu pavedant miesto

sienų apsaugą jų globai. Toks pavyzdys yra ir Aušros Vartai Vilniuje) bei skirtingiems savininkams priklausančių sklypų ribas žymintys riboženkliai.

Gajus, priešingai nei kiti klasikinės jurisprudencijos atstovai, daiktus skirsto ne į civilinės apyvartos objektus ir tuos, kurie iš apyvartos eliminuoti, o nurodo vienus daiktus esant „mūsų turto sudėtyje“ (*res in nostro patrimonio*), o kitus nepriklausant konkrečiam Romos piliečiui nuosavybės teise (*res extra nostrum patrimonium*) (G. 2, 1).

Kai kada šis Gajaus pateikiamas daiktų klasifikavimas nepagrįstai sutapatinamas su jau aptartu (*res in commercio et res extra commercium*). Bešeiminkius daiktus, kurie tam tikru laiko momentu jokiai konkrečiam asmeniui nepriklauso privatinės nuosavybės teise, galima įgyti nuosavybės tokį daiktą užvaldant. Antai, laukiniai gyvūnai tol, kol jų niekas neužvaldo (nesumedžioja arba nesugauna), buvo niekieno nuosavybė, tačiau toks daiktas gali būti privatinų teisinių santykių (privačios nuosavybės teisės) objektu. Taigi, iki tokį gyvūną užvaldant, jis laikytinas *res extra nostrum patrimonium*, tačiau civilinės apyvartos objektu (*res in commercio*).

3. Daiktų, kurie yra civilinės apyvartos objektai, klasifikavimas

Romėnų teisės šaltiniai pateikia išsamų daiktų, kurie yra civilinės apyvartos objektai, klasifikavimą. Daugiau ar mažiau visos daiktų klasifikacijos, išskyrus mancipuojamų ir nemancipuojamųjų daiktų atribojimą, kuris yra reikšmingas tik ikiklasikinei ir klasikinei romėnų teisei, taikomos ir šiuolaikinių valstybių civilinėje teisėje. Be jau aptarto materialiujų ir nematerialiujų daiktų atskyrimo bei iš civilinės apyvartos išimtų daiktų atribojimo, visus daiktus romėnų teisė skirstė į: mancipuojamus ir nemancipuojamus, kilnojamuosius ir nekilnojamuosius, vienalyčius, sudėtinius ir surinktinius, apibūdintus rūšiniais ir individualiais požymiais, arba pakeičiamuosius ir nepakeičiamuosius, suvartojamuosius ir nesuvartojamuosius (besidėvinčius), daliuosius ir nedaliuosius, pagrindinius ir antraeilius.

Vienas iš seniausių archainėje, o vėliau ir klasikinėje romėnų teisėje taikytų daiktų skirstymų buvo *res mancipi* ir *res nec mancipi* atskyrimas. Šis skirstymas greičiausiai atsirado pereinamuoju laikotarpiu, kai romėnai iš besiverčiančių klajokline gyvulininkyste virto sėsliais žemdirbiais.

Res Mancipi kategorijai buvo priskirti Italijoje esantys žemės sklypai (*praedia Italica*), seniausieji kaimo žemių servitutai (*iter, actus, via, aquaeductus*), vergai, kinkomieji ir nešuliniai gyvuliai (jaučiai, arkliai, asilai, mulai). Kaip matyti, *mancipuojamaisiais* daiktais romėnų teisė laikė ne tik materialiuosius daiktus, tačiau taip pat ir turtines teises. Kiti daiktai, pavyzdžiui, provincijose esantys žemės sklypai, pinigai, gyvūnai, kuriuos egzistuojant romėnai sužinojo vėliau (pavyzdžiui, drambliai arba kupranugariai), buvo laikomi *res nec Mancipi*.

Romėnų teisės moksle nėra vienos nuomonės, kokie buvo šio skirstymo kriterijai. Abejonių nekelia tai, jog *res Mancipi* gali būti traktuojami kaip daiktai, kurie agrarinėje visuomenėje buvo pagrindinės gamybos priemonės, arba kaip didžiausią turtinę vertę turintys objektai, į kuriuos cenzorius atsižvelgdavo vertindamas piliečių turtą, sudarydamas piliečių ir jų turto sąrašą (*census*) bei turto cenzo pagrindu skirstydamas piliečius į klases.

Gajus nurodo šio skirstymo kriterijų buvus teisių į daiktą perleidimo ir įgijimo būdą. Perleidžiant nuosavybės teisę į *res Mancipi*, buvo būtina atlikti formalius *ius civile* numatytus juridinius veiksmus, t. y. *Mancipatio* arba *in iure cessio*. Šių aktų formalumas (privalomas liudytojų arba magistrato dalyvavimas, reikalavimas tarti teisės nustatytus žodžius ir atlikti simboliškus gestus) užtikrino *res Mancipi* apyvartos viešumą. Pasinaudoti *Mancipatio* ir *in iure cessio* galėjo tik Romos piliečiai, todėl *res Mancipi* kategorijai priskirtų daiktų teisinės apyvartos dalyviai negalėjo būti svetimšaliai. Taip pat ir pilnametystės sulaukusi moteris, kuri turėjo teisę netrukdomai alienuoti jai priklausančius *res nec Mancipi*, negalėjo perleisti *mancipuojamojo* daikto be globėjo sutikimo. *Res nec Mancipi* perleidimui pakako neformalaus daikto perdavimo įgijėjui – *traditio*.

Bėgant laikui, itin griežti reikalavimai, keliami *mancipuojamų* daiktų perleidimo sandorių sudarymui, tapo civilinės apyvartos stabdžiu. Dėl įvairių priežasčių (tarp jų – Romos provincijų ekonominės reikšmės išaugimas, prekybos plėtra) *res Mancipi* ir *res nec Mancipi* atskyrimas prarado pirmąją reikšmę. Poklasikinėje teisėje, išnykus *Mancipatio*, šis skirstymas faktiškai jau nebebuvo taikomas, tačiau formaliai jį panaikino tik imperatorius Justinianas.

Civilinės apyvartos objektus romėnų teisė skirstė ir į nekilnojamuosius (*res immobiles*), kurių lokacijos nebuvo galima pakeisti, bei kilnojamuosius (*res mobiles, res per se moventes*), kuriuos galima perkelti iš vienos vietos į kitą nepakeičiant daikto esmės.

Šis skirstymas buvo žinomas jau XII lentelių įstatymams (*XII tab.* 6.3), kurie nustatė skirtingus kilnojamųjų ir nekilnojamųjų daiktų įgyjamosios senaties terminus.

Reikšmingiausias nekilnojamasis daiktas romėnams buvo žemės sklypas (*res soli, fundus, solum, praedium*), kuris apėmė tam tikrą apibrėžtą žemės paviršiaus dalį drauge su viskuo, kas su žeme buvo nuolat susijungę tiek natūraliu (augalai, medžiai), tiek dirbtiniu (pastatai) būdu, taip pat tuo, kas glūdi po žeme (naudingosios iškasenos ir mineralai).

Romėnų teisėje, atsižvelgiant į paskirtį, teisinį statusą ir kitus požymius, buvo skiriamos įvairios sklypų kategorijos: *praedia rustica* (žemės ūkio paskirties žemės sklypai), *praedia urbana* (pastatų statybai skirti sklypai), *praedia suburbana* (miesto teritorijoje esantys, tačiau žemės ūkio paskirties, pavyzdžiui, skirti daržams sodinti, sklypai), *agri arcifini* (turintys natūralias ribas, pavyzdžiui, kai sklypo riba yra pro šalį tekanti upė arba besidriekiantis kelias), *agri limitati* (turintys dirbtines ribas, pavyzdžiui, pažymėti matininkų – *agrimensores*), *praedia Italica* (Italijos žemės sklypai), *praedia provincialia* (provincijų žemės sklypai). Kai kuriais atvejais žemės priskyrimas vienai ar kitai kategorijai turėjo svarbios teisinės reikšmės. Pavyzdžiui, sklypų skirstymas į kaimo (žemės ūkio paskirties) bei miesto (namų valda) žemę buvo svarbus servitutų teisei, mat žemės ūkio paskirties žemėje galėjo būti steigiami kaimo žemių servitutai, kurių tikslas buvo užtikrinti tinkamą žemės sklypo eksploataciją, tuo tarpu namų valdoje galėjo būti steigiami miesto žemių servitutai, kurie nustatomi statybiniais tikslais. Žemės skirstymas į Italijos ir provincijų žemės sklypus buvo svarbus nuosavybės teisei, kadangi klasikinė romėnų teisė kviritinės nuosavybės objektu laikė išimtinai Italijos, bet ne provincijų žemę.

Apskritai daiktų skirstymo į kilnojamuosius ir nekilnojamuosius reikšmė klasikinėje romėnų teisėje nebuvo pernelyg didelė. Iš esmės šį daiktų skirstymą atstojo jų dalinimas į mancipuojamus ir nemancipuojamus, nes svarbiausią nekilnojamąjį turtą – Italijos žemę – romėnų teisė laikė mancipuojamu daiktu. Kita vertus, kai kuriais atvejais tai, ar daiktas yra kilnojamasis ar nekilnojamasis, buvo svarbu jau klasikinėje epochoje. Tokie atvejai yra įgyjami senatis, nes dar XII lentelių įstatymai numatė skirtingus įgyjamosios senaties terminus *res mobiles* ir *res immobiles*; posesinė gynyba taikant posesinius interdiktus, nes skirtingais interdiktai buvo ginamas faktinis žemės sklypų ir kilnojamo turto valdymas; vindikacinis procesas (reikalaujant daikto sugrąžinimo iš svetimo valdymo); kraitis, kadangi tei-

siškai ribota vyro galimybė perleisti tretiesiems asmenims į žmonos kraičio sudėtį įeinantį nekilnojamąjį turtą be jos sutikimo; deliktinė atsakomybė, nes klasikinės epochos teisėje tik kilnojamieji daiktai galėjo būti vagystės (*furtum*) objektas.

Daiktų skirstymo į kilnojamuosius ir nekilnojamuosius reikšmė išaugo poklasikinėje teisėje, panaikinusioje jų skirstymą į *res Mancipi* ir *res nec Mancipi*.

Materialiuosius daiktus (*res corporales*) romėnų jurisprudencija skirstė į tris rūšis, atribodama vienalyčius (vienalypius), sudėtinius ir surinktinius daiktus. Vienalyčiai daiktai buvo tokie, kurie sudarė vientisą ir nedalomą visumą – *corpora quae continentur uno spiritu* (D. 41, 3, 30 pr.). Pomponijus nurodo, jog graikiškai šios rūšies daiktai vadinti *henomenon*. Kitaip tariant, tai daiktai, turintys „vieną dvasią, kuriuose negalima išskirti atskirų dalių“. Tokie daiktai galėjo atsirasti (susiformuoti) natūraliai (pavyzdžiui, akmuo, vergas, gyvulys) arba dirbtiniu būdu, dėl žmogaus vykdomos veiklos (pavyzdžiui, paveikslas, vaza). Šiems daiktams būdinga tai, kad tol, kol jie egzistuodavo gamtoje kaip visuma, su jais susiję teisiniai santykiai apimdavo visą šį daiktą. Ir tik tokį daiktą padalijus, galėjo susiklostyti nauji teisiniai santykiai. Taip atsitikti galėjo tik jei kiekviena iš dalių tapdavo atskiru vienalyčiu daiktu.

Sudėtiniais buvo laikomi daiktai, sudaryti iš kelių sudėtinių dalių, nuolatinio pobūdžio saitais sujungtų į vieną visumą suformuojant naują daiktą – *corpora ex contingentibus* (D. 41, 3, 30 pr.) arba *corpus, quod ex contingentibus constant; universitas rerum cohaerentium*. Pomponijus pažymi, kad graikiškai šie daiktai vadinti *synemmenon*. Pavyzdžiui, namas, laivas, vežimas. Susiformavus sudėtiniam daiktui, teisiniai santykiai, susiję su kuriuo nors iš į jo sudėtį įeinančių daiktų, buvo savotiškai suspenduojami. Tai reiškia, jog tol, kol daiktas yra įtrauktas į sudėtinį daiktą kaip jo dalis (pavyzdžiui, statant namą panaudota sija arba į jo sieną įmūryta plyta, vežimo ratas kaip sudėtinė vežimo dalis), jis nustoja buvęs savarankiškas teisės objektas. Daikto, kuris tapo sudėtinio daikto dalimi, savininkas galėjo reikalauti jį atidalinti tik tuomet, jei tai būdavo fiziškai įmanoma. Teisinė priemonė, kuria pasinaudojant buvo galima siekti šio reikalavimo įgyvendinimo, buvo ieškinys dėl daikto pateikimo – *actio ad exhibendum*. Tuomet kai atsakovas vengdavęs savo noru pateikti ginčo daiktą, ieškovas, pareikšdamas *rei vindicatio*, galėjo reikalauti daiktą grąžinti. Kita vertus, toks

procesas nebuvo galimas pastatų atveju, nes XII lentelių įstatymai (*XII tab.* 6, 8), siekdami užkirsti kelią potencialiam pastatų griovimui, nustatė, kad sijos, kuri buvo panaudota statant pastatą ar įrengiant vynuogyną, negalima išreikalauti natūra (atskirti). Jos savininkui priklausė vadinamasis *actio de tigno iuncto* (terminas *tignum iunctum* reiškė siją, panaudotą statant namą arba įrengiant vynuogyną), kuriuo buvo galima reikalauti pastato (statinio) šeimininką sumokėti dvigubą panaudotos statybinės medžiagos vertę (*in duplum*).

Surinktinis daiktas (*corpus ex distantibus, corpus quod ex distantibus constant, universitas rerum distantium*) buvo kelių daiktų (vienalyčių arba sudėtinių) rinkinys, turintis bendrą pavadinimą ir kaip visuma pasižymintis viena ūkine paskirtimi (pavyzdžiui, gyvulių banda, biblioteka, muziejinių vertybių kolekcija). Kiekviena į surinktinio daikto sudėtį įeinanti dalis turėjo savarankišką būtį, nepriklausomą nuo visumos būties. Surinktinis daiktas išlikdavo tas pats nepriklausomai nuo atskirų jo dalių pasikeitimo. Savarankiškas teisinių santykių ir atitinkamai civilinių sandorių objektas galėjo būti atskiri į surinktinio daikto sudėtį įeinantys daiktai (pavyzdžiui, vienos asmeninei bibliotekai priklausančios knygos arba vienos kieno nors bandai priklausančios avies pardavimas) arba surinktinis daiktas kaip visuma (pavyzdžiui, visos bibliotekos arba bandos pardavimas).

Ginant nuosavybės teisę ir siekiant savo daiktą išsireikalauti iš svetimo valdymo, savininkas galėjo reikšti tiek atskirus vindikacinius ieškinius dėl kiekvieno į surinktinio daikto sudėtį įeinančio daikto, tiek ir vienu vindikaciniu ieškiniu reikalauti viso surinktinio daikto (pavyzdžiui, visos gyvulių bandos vindikacija – *vindicatio gregis*). Į surinktinių daiktą galėjo būti nustatomos tokios daiktinės teisės kaip užufruktas, įkeitimas, testatorius jį galėjo paskirti legatu.

Civilinės apyvartos objektus romėnų teisė taip pat skirstė į rūšinius (*genus*) ir individualiais (*species*) požymiais apibūdintus daiktus, kurie atitinkamai dar vadinti pakeičiamais (*res fungibiles*) ir nepakeičiamais (*res infungibiles*).

Pakeičiamaisiais laikyti tie, kurie apyvartoje buvo apibūdinami rūšiniais požymiais (*genus*). Pavyzdžiui, miltai, aliejus, pinigai, javai. Paprastai pakeičiamieji daiktai buvo apibrėžiami kaip tokie, kuriuos galima pasverti, suskaičiuoti, pamatuoti – *res quae pondere, numero mensurave constant* (G. 2, 196). Ši daiktų kategorija šaltiniuose ir vadinama *res fungibiles*.

Individualiai apibūdintais daiktais (*species*) laikyti tie, kurie buvo įvardinami pasitelkiant individualius, specifinius požymius. Pavyzdžiui, vergas Stichas, Fidijaus darbo deivės Veneros skulptūra, arabų veislės žirgas Pegasas ir pan. Šaltiniai tokius daiktus vadina nepakeičiamaisiais (*res infungibiles*).

Skirstymas į pakeičiamuosius ir nepakeičiamuosius daiktus, kuris iš esmės priklausė nuo kontrahentų valios, buvo pakankamai reikšmingas tesinei ir komercinei apyvartai. Paskolos bei netaisyklingos pasaulgos sutarties objektas galėjo būti tik rūšiniais požymiais apibūdinti daiktai, nes šių sutarčių pagrindu daiktas kitai sutarties šaliai yra perduodamas nuosavybėn ir ji įgyja teisę daiktu disponuoti (pavyzdžiui, išleisti, investuoti pinigų, suvartoti grūdus ir pan.), todėl, pasibaigus sutarties terminui arba kitai sutarties šaliai pareikalavus, privalo grąžinti ne tuos pačius daiktus, tačiau tokį patį kiekį (skaičių) atitinkamos rūšies daiktų. Tuo tarpu panaudos, taisyklingos pasaulgos objektas gali būti tik individualiai apibūdinti daiktai (*in specie*), nes minėtų sutarčių pagrindu daiktą gaunanti sutarties šalis tampa tik faktiniu jo laikytoju (detentoriumi) ir, suėjęs sutartyje nustatytam terminui arba kitai sutarties šaliai pareikalavus, privalo grąžinti tą patį daiktą.

Prievolių teisėje atsitiktinai žuvus (*casus*) daiktui, kurį skolininkas buvo įpareigotas perduoti kreditoriui, vienokios nuostatos taikytos tuomet, kai daiktas būdavo apibūdintas rūšiniais požymiais, o visai kitos, kai tai būdavęs *species*. Žuvus rūšiniais požymiais apibūdintam objektui, prievoliniai teisiniai santykiai tęsdavosi, t. y. skolininką ir toliau saistė pareiga perduoti daiktą, nes jis turėjo galimybę žuvusį objektą pakeisti kitu tos pačios rūšies daiktu. Tai patvirtina romėnų teisės principas, teigiantis rūšį negalint žūti – *genus perire non censetur*. Tuo tarpu, jei žūdavęs individualiais požymiais apibūdintas objektas, prievolė baigdavosi, nes skolininkas nebeturėjo galimybės žuvusio objekto pakeisti kitu. Jeigu daiktas žūdavo atsitiktinai, t. y. nesant skolininko kaltės (pavyzdžiui, sunaikintas nenugalimos jėgos – *vis maior*), laikyta, jog jis žuvo kreditoriaus nenaudai – *casum sentit dominus*. Iš esmės šiomis nuostatomis pagrįstas ir pirkimo–pardavimo teisiniuose santykiuose taikytas principas *periculum est emptoris*, reiškiantis, jog atsitiktinio prekės žuvimo iki ją perduodant rizika tenka pirkėjui, kuris šiuo atveju vis tiek buvo įpareigotas sumokėti prekės kainą.

Skirstant daiktus į suvartojamuosius (*res quae ipso usu consumuntur*) ir nesuvartojamuosius (*res quae ipso usu non consumuntur*), suvartojamųjų daiktų kategorijai (Inst. 2, 4, 2) priskirti tie daiktai, kurių normalus vartojimas, atsižvelgiant į ūkinę paskirtį, nulemdavo jų suvartojimą (sunaikinimą).

Kitaip tariant, naudos žmogui suvartojamasis daiktas atneša tik tuomet, kai jis yra sunaikinamas arba pakeičiama jo esmė. Pavyzdžiui, vynas, aliejus, grūdai, kuras. Šiai daiktų grupei romėnų teisė priskyrė ir pinigų (*pecunia*), kurių suvartojimą reikšdavo jų išleidimas. Visi kiti daiktai teisine prasme laikyti nesuvartojamaisiais (*res quae ipso usu non consumuntur*), kuriuos galima vartoti daug kartų (pakartotinai). Pavyzdžiui, arklys, vergas, žemės sklypas, baldai, drabužis.

Skirstymas į suvartojamuosius ir nesuvartojamuosius daiktus yra glaudžiai susijęs su klasifikavimu į daiktus, apibrėžtus rūšiniais ir individualiais požymiais. Suvartojamieji daiktai dažniausiai yra ir apibūdinti rūšiniais požymiais. Kita vertus, daiktas gali būti apibūdintas rūšiniais požymiais (pakeičiamasis), tačiau nesuvartojamasis. Pavyzdžiui, adata arba segtukas.

Romėnų teisėje tai, ar daiktas suvartojamas, ar nesuvartojamas, buvo reikšminga sudarant sandorius, kurių pagrindu savininkas suteikdavo teisę kontrahentui laikinai naudotis daiktu. Kitaip tariant, kai sandorio pagrindu daiktą gavusi šalis tapdavo faktiniu daikto laikytoju (detentoriumi) ir ją susaistydavo prievolė, suėjus nustatytam terminui ar kitai sutarties šaliai pareikalavus, sugrąžinti tą patį daiktą. Pavyzdžiui, tik nesuvartojamieji daiktai galėjo būti nuomos sutarties objektai. Lygiai tas pats pasakytina ir apie daiktinio pobūdžio teises. Tarkime, tik nesuvartojamasis daiktas galėjo tapti taisyklingo uzufrukto objektu, nes uzufruktorių saistė pareiga saugoti daikto substanciją (*salvare rerum substantia*) ir, pasibaigus terminui, kuriam uzufrukto teisė buvo nustatyta, sugrąžinti jį savininkui. Iš esmės tik nesuvartojamieji daiktai galėjo būti perduodami ir panaudos sutarties pagrindu. Suvartojamasis daiktas panaudai galėjo būti duodamas tik išimtiniais atvejais, kai tai daroma ne daikto vartojimo (naudojimosi juo), bet demonstraciniais tikslais. Pavyzdžiui, pokylį rengiančiam asmeniui panaudai duodami egzotiški vaisiai, tačiau jie skirti ne svečiams vaišinti, bet vaišių stalui papuošti (*ad pompam vel ostentationem*). Panaudai negalėjo būti duodami ir pinigai (romėnų teisės laikyti suvartojamais išleidžiant), kurie yra apyvartoje cirkuliuojanti valiuta. Panaudai galėjo būti perduodamos, pavyzdžiui, tik senovinės monetos, kurios komodatoriui duodamos ne naudojimuisi, bet demonstraciniu tikslu (pavyzdžiui, numizmatas perduoda savo kolekciją muziejui, kad šis surengtų numizmatikos parodą).

Skirstydama daiktus į daliuosius (*partes pro diviso*) ir nedaliuosius (*partes pro indiviso*), nedaliaisiais teisė laikė tuos, kurie, anot Pauliaus,

sine interitu dividi non possunt, t. y. „negali būti padalinti jų nesunaikinus“ (D. 6, 1, 35, 3). Taigi, tai buvo daiktai, kurių negalima padalinti nepažeidžiant esminių daikto savybių ir nesumažinant jo vertės (pavyzdžiui, paveikslas, statula, žirgas). Priešingybė jiems buvo dalieji daiktai. Juos galima nepakeičiant esmės ir nesumažinant vertės išskaidyti į mažesnes dalis (pavyzdžiui, vynas, aliejus, miltai), iš kurių kiekviena sudarė naują, savarankišką visumą, nuo pirminio daikto besiskiriančią tik dydžiu ir apimtimi, bet išlaikančią visas pirminiam daiktui būdingas savybes. Daiktai, kuriuos buvo galima fiziškai padalinti, vadinti *partes pro diviso* (padalijant susidarancios dalys) arba *certae partes*.

Daiktas, kurio negalima suskirstyti į atskiras dalis, yra nedalus tik fizine prasme. Kita vertus, daiktas, kurio fiziškai padalinti neįmanoma, gali būti padalintas idealiai. Tai reiškia, kad šis padalijimas egzistuoja tik mūsų sąmonėje, bet ne realiai. Tokias idealiąsias dalis romėnų teisės šaltiniai vadiną *partes pro indiviso*. Kitaip tariant, šiuo atveju į dalis yra padalinamas ne pats daiktas, bet į jį turima teisė. Pavyzdžiui, jei keliems bendrasavininkiams bendrosios nuosavybės teise priklauso daiktas, kuris yra fiziškai nedalus, arba kelių asmenų naudai į tokį daiktą yra nustatyta uzufukto teisė, laikoma, kad kiekvienam iš bendrasavininkų tenka atitinkama idealioji nuosavybės arba uzufukto teisės dalis.

Be jau aptartų daiktų rūšių, romėnų jurisprudencija skyrė pagrindinius daiktus (*res principalis*), kurie laikyti savarankiškais teisės objektais, bei antraeilius (papildomus). Antraeilium daiktu, visų pirma, laikyta *accessio* – neatskiriama su pagrindiniu daiktu susijusi sudėtinė jo dalis. *Accessio* nebuvo savarankiškas teisės objektas. Dėl pagrindinio daikto sudaromo sandorio sukeltos teisinės pasekmės buvo automatiškai taikomos ir *accessio* atžvilgiu – *accessio cedit principali* (D. 34, 2, 19, 13). Pavyzdžiui, žemės sklype stovintis pastatas buvo laikomas sklypo *accessio*. Nuo *accessio* reikia skirti daikto priklausinį (*res accessoria, pertinentia, instrumentum*) – tai fiziškai ir teisiškai savarankiškas daiktas, kuris nebuvo sudėtinė pagrindinio daikto dalis, tačiau tarnavo efektyviam ūkiniam pagrindinio daikto naudojimui (pavyzdžiui, langinės buvo namo, raktas – spygnos, mėšlas, šiaudai, javai – žemės sklypo, irklai – laivo priklausiniai). Priklausinio ir pagrindinio daikto santykis priklausė nuo savininko valios, kuris, atsižvelgdamas į aplinkybes arba nusistovėjusią praktiką, galėjo juos traktuoti kaip visumą. Perleidus pagrindinį daiktą, toks pats likimas paprastai ištikdavo

ir priklausinį, nebent šalys susitardavo kitaip. Inventorius (*instrumentum*), tarnaujantis sklypui kaip pagrindiniam daiktui (pavyzdžiui, žemei įdirbti skirti įnagai, galvijai arba vergai), buvo perleidžiamas kartu su pagrindiniu daiktu, jeigu perleidėjas sutartyje numatydavo papildomą sąlygą, kad šie daiktai yra laikomi darnia visuma (*fundus cum instrumento* – žemės sklypas drauge su inventoriumi).

Atskirą daiktų kategoriją sudarė vaisiai (*fructus*). Kai kada romanistinėje literatūroje vaisiai įvardinami kaip viena iš antraeilių (papildomų) daiktų rūšių. Vaisiais buvo laikomas derlius, sudarantis įprastą, paprastai periodiškai iš tam tikro daikto gaunamą ūkinį prieaugį, dėl kurio pats daiktas iš esmės nepakinta arba nesunyksta (pavyzdžiui, augalai, mediena, vaismedžio vedami vaisiai, pienas, vilna, gyvulių prieauglis, vergų darbas ir pan.). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nuo II a. pr. Kristų, remiantis juristo Bruto pateiktu aiškinimu, daikto vaisiumi nebelaikytas vergės pagimdytas kūdikis (*partus ancillae*). Taigi, jei į vergę buvo nustatomas uzufuktas, suteikiantis teisę uzufuktoriui naudotis daiktu ir įgyti nuosavybėn jo duodamus vaisius, ir būdama pas uzufuktorių vergė susilaukdavo naujagimio, šis buvo laikomas ne uzufuktoriaus nuosavybe (kadangi tai nėra vaisius, kuris turėtų jam atitekti), o atitekdavo vergės savininkui.

Vaisiai, dar neatsiskyrę nuo motininio daikto (*fructus pendentes*), nebuvo laikomi savarankiškais daiktais ir civilinės apyvartos objektais. Jie traktuoti kaip sudėtinės motininio daikto dalys. Savarankiškais daiktais jie tapdavo tik atsiskyrę nuo motininio daikto. Šis atsiskyrimas galėjo būti dvejopas: *separatio* (jeigu vaisius nuo motininio daikto atsiskiria natūraliai, organiškai, be žmogaus įsikišimo, pavyzdžiui, obuoliai nukrinta nuo obels) arba *perceptio* (jeigu vaisius nuo motininio daikto atsiskiria tarpininkaujant žmogui, dėl jo vykdomos veiklos ir yra žmogaus užvaldomas). Atsižvelgdama į atsiskyrimo nuo motininio daikto būdą, romėnų teisė skyrė *fructus separati* ir *fructus percepti*. Teisinę tokio skirstymo reikšmę sudaro tai, jog laikyta savininką, emfitentą, *ager vectigalis* nuomininką, geros valios valdytoją įgyjant vaisius nuosavybėn nuo jų atsiskyrimo nuo motininio daikto (*separatio*) momento, o uzufuktorių, nuomininką – nuo to momento, kai jis vaisius surenka, užvaldo (*perceptio*).

Be to, reikia skirti *fructus exstantes* (nesuvaldomus vaisius, kuriuos natūra turi juos surinkęs asmuo), *fructus consumpti* (vaisius, kurie buvo suvaldomi) ir *fructus percipiendi vel neglecti* (vaisius, kurie galėjo būti surinkti,

bet tai nebuvo padaryta dėl aplaidumo). Šių vaisių rūšių atskyrimas buvo ypač aktualus vindikaciniame procese. Pavyzdžiui, iš blogos valios valdytojo vindikaciniu ieškiniu buvo galima reikalauti visų vaisių, kuriuos davė jo valdomas daiktas. Vadinas, tiek tokių, kuriuos jis suvartojo, tiek ir tų, kurie buvo nesurinkti dėl valdytojo neūkiškumo (aplaidumo). Tuo tarpu iš geros valios valytojo buvo galima pareikalauti tik natūra egzistuojančių vaisių, kuriuos jis surinko po *litis contestatio* momento.

Plačiaja prasme vaisiai reiškė bet kokią iš daikto gaunamą naudą (pajamas). Vadinas, tai galėjo būti ne tik tokie vaisiai, kurie randasi dėl organinių motininio daikto savybių, tačiau ir piniginę išraišką turinčios pajamos, gaunamos iš motininio daikto civilinės apyvartos (iš dėl motininio daikto sudaromų atlygintinių sandorių). Tai gali būti, pavyzdžiui, nuomos mokesčiai, gaunamas išnuomojus namą arba žemės sklypą, už suteiktą paskolą gaunamos palūkanos. Tokios pajamos vadintos *reditus* arba civiliniais vaisiais (*fructus civiles*), apie kuriuos romėnų teisės šaltiniai, atskirdami juos nuo natūraliųjų vaisių (*fructus naturales*), paprastai teigia, jog jie užimančios vaisių vietą (*loco fructuum*).

4. Asmens valdžios daiktui rūšys

Valdžia, kurią asmuo įgyja daikto atžvilgiu, galėjo būti dvejopo pobūdžio: faktinio arba juridinio. Faktinio pobūdžio valdžia pasireiškia kaip faktinis daikto valdymas (*possessio*). Tuo tarpu juridinės valdžios daiktui išraiškos formos yra, visų pirma, nuosavybė, taip pat kitos daiktinės teisės, kurias romėnų teisė įvardina kaip teises į svetimus daiktus (*iura in re aliena*). Joms priskiriami servitutai, įkeitimo teisė, emfiteuzė ir superficijus.

Pažymėtina, jog kitos antikinės teisės sistemos faktinės ir juridinės valdžios daiktui (faktinio valdymo ir nuosavybės) kategorijų aiškiai neatribuoja. Romėnų teisė tai padarė pirmoji, todėl neretai ši tarp faktinio daikto valdymo ir nuosavybės teisės nubrėžta takoskyra yra laikoma ne tik vienu didžiausių romėnų teisinės minties pasiekimų, bet ir viena iš svarbiausių teisinių idėjų, kurias senovės Romos teisė perdavė vėlesnių epochų teisei.

Savo kasdienėje kalboje valdymo ir nuosavybės sąvokų net ir šiandien neretai griežtai neatskiriame. Romėnų atveju šis atskyrimas matomas net ir šnekamojoje kalboje: kalbant apie faktinio pobūdžio valdžią daiktui, paprasčiausiai būdavo sakoma, jog asmuo turi daiktą, tačiau jeigu būdavo

kalbama apie į daiktą įgytą juridinės prigimties valdžią, sakyta, jog asmeniui priklausanti tam tikra teisė (pavyzdžiui, nuosavybė) į daiktą.

Valdžios daiktui rūšys

Faktinė valdžia daiktui	Juridinė valdžia daiktui
Faktinis daikto valdymas (<i>possessio</i>)	Daiktinės teisės: <ul style="list-style-type: none"> • nuosavybė • teisės į svetimus daiktus (<i>iura in re aliena</i>): <ul style="list-style-type: none"> • servitutai • įkeitimas • emfiteuzė • superficijus

5. Faktinis daikto valdymas (*possessio*)

5.1. Faktinio daikto valdymo samprata, genezė ir teisinė reikšmė

Valdymas – tai faktinė valdžia, kurią asmuo įgyja daiktui. Romėnų jurisprudencija aiškiai priešino valdymo (*possessio*) ir nuosavybės (*dominium, proprietas*) sąvokas. Tai patvirtina, pavyzdžiui, Ulpiano teiginys: *Nihil commune habet proprietate cum possessione*, t. y. „nuosavybė neturi nieko bendro su valdymu“ (D. 41, 2, 12, 1). Ulpianui antrina Paulius, kuris tvirtina valdymą esant fakto, bet ne teisės dalyką: *Eam enim rem facti, non iuris esse* (D. 41, 2, 1, 3). Šį skirtumą akcentavo ir Ulpianas, pabrėžęs būtinumą atskirti valdymą nuo nuosavybės: [...] *separata esse debet possessio a proprietate*. Pasak jo, *fieri enim potest, ut alter possessor sit, dominus non sit, alter dominus quidem sit, possessor vero non sit: fieri potest, ut et possessor idem et dominus sit*, t. y. „gali atsitikti taip, kad kas nors yra valdytojas, tačiau nėra daikto savininkas. O kitas gali būti daikto savininkas, bet nebūti jo valdytojas. Gali būti ir taip, kad tas pats asmuo yra ir daikto valdytojas, ir jo savininkas“ (D. 43, 17, 1, 2). Galimų situacijų įvairovę liudija ir du žymiausio klasikinės romėnų jurisprudencijos autoriteto – Papiniano pasisakymai. Viename jų Papinianas pabrėžia, jog dažniausiai faktinis daikto valdymas yra susijęs su į daiktą turima nuosavybės teise (kyla iš jos):

Plurimum ex iure possessio mutuatur. Iš tiesų, *ius possidendi* (teisė valdyti daiktą) yra viena iš savininkui priklausančių teisių ir sudėtinis nuosavybės teisės turinio elementas, todėl visais tais atvejais, kai daikto savininkas savo nuosavybę valdo pats, o nėra, pavyzdžiui, sutarčių pagrindu perdavęs valdymo kitiems asmenims, reikia sutikti su Papinianu, kad toks valdymas yra pagrįstas nuosavybės teise ir kyla iš jos. Kita vertus, Papinianas taip pat nurodo: *Possessio autem plurimum facti habet*, t. y. „valdymas daugiausiai esti faktas“. Toks pasakymas taip pat nėra neteisingas. Pavyzdžiui, jei asmuo nusipirko daiktą iš pardavėjo, kuris nebuvo prekės savininkas (*non a domino*), juridinė valdžia įsigyto daikto atžvilgiu neatsiranda, pirkėjas tampa tik faktiniu daikto valdytoju, turinčiu galimybę įgyti nuosavybės teisę ateityje (pagal įgyjamąją senatį). Taigi, atsiradusi valdžia daiktui yra tik faktinio pobūdžio.

Valdymo kaip savarankiško privatinės teisės instituto formavimuisi ir raidai esminės reikšmės turėjo du istoriniai romėnų teisės institutai: *usus* (faktinis valdymas, sudarantis pagrindą įgyti daiktą nuosavybėn įgyjamosios senaties būdu) bei *possessio et usufructus* (eksploatuojant provincijų žemės sklypus, laikytus Romos valstybės nuosavybe, susiklostantys santykiai).

Usus buvo žinomas jau XII lentelių įstatymams, kurie įtvirtino nuostatą (*XII tab.* 6, 3), jog tas, kuris įstatyme nustatytą laiką faktiškai valdo daiktą, įgyjamosios senaties būdu įgyja į jį nuosavybės teisę. Tokį faktinį valdymą *leges XII tabularum* ir apibrėžė kaip *usus* bei numatė, kad žemės sklypo atveju *usus* esantis dveji, o kilnojamųjų daiktų – vieneri metai. Tai pirmasis atvejis, kai romėnų jurisprudencija konstatuoja esant situaciją, jog faktinis daikto valdytojas nebūtinai yra ir jo savininkas. *Usus* atveju daikto valdytojas savininku tampa tik suėjus įstatyme nurodytam įgyjamosios senaties terminui.

Be faktinio valdymo, kuris vadintas *usus*, jau archainėje romėnų teisėje egzistavo žemės sklypų *possessio*. Seniausia žemės sklypų nuosavybės forma Romoje greičiausiai buvo kolektyvinė giminės (*gens*) nuosavybė. Kita vertus, atskiroms giminėms taip pat buvo skiriami ir valstybinės žemės sklypai (*ager publicus*). Šie sklypai buvo Romos valstybės nuosavybė, o konkreti giminė gaudavo sklypą tik faktiškai valdyti. Giminės galvos (*pater familias*) įgyvendinamam faktiniam valdymui (*possessio*) teikta teisinė gynyba. Tai buvo daroma pasitelkiant specialias pretorinės gynybos priemones, vadinamas interdikttais. Interdiktine gynyba buvo galima pasinaudoti asmenų, trukdančių faktiškai valdyti sklypą, atžvilgiu. Ilgainiui tokia interdiktinė

gynyba buvo suteikta ir faktiniams privačių žemės sklypų, o respublikos laikotarpio pabaigoje – taip pat ir kilnojamųjų daiktų valdytojams.

Takoskyra tarp valdymo ir nuosavybės taip pat akivaizdi ir kalbant apie santykius, kurie susiklostydavo eksploatuojant Romos provincijose esančius žemės sklypus. Pažymėtina, jog kviritinės nuosavybės teisės objektais, t. y. tokiais daiktais, į kuriuos galėjo atsirasti privati Romos piliečio nuosavybės teisė, buvo laikoma tik Italijos žemė. Tuo tarpu provincijose esantys žemės sklypai traktuoti kaip Romos valstybės (*populus Romanus*) nuosavybė. Kita vertus, dėl intensyvios karinės ekspansijos tolydžio plečiantis Romos teritorijai ir augant *ager publicus* (valstybinės žemės fondui), didžiuliai provincijoje esantys žemės plotai valstybės reikmėms nebuvo būtini, todėl ši buvo suinteresuota užtikrinti, kad ši žemė būtų dirbama, o ne dirvonuotų. Tuo tikslu ji būdavo perduodama naudotis privatiems asmenims. Gajus apie teises, kurias privatus provincijos žemės sklypu besinaudojantis asmuo įgyja į šią žemę, apibrėžė kaip *possessio et ususfructus*. Kitaip tariant, tai buvo teisė žemės sklypą valdyti, naudotis ir įgyti nuosavybėn jame užauginamą derlių (motininio daikto vaisius). Šiuo atveju skirtumas tarp valdymo ir nuosavybės akivaizdus: sklypo savininkė yra valstybė, o valdytojas – sklype ūkininkaujantis asmuo.

Aptarti istoriniai valdymo kilmės šaltiniai suteikia galimybę įvardinti du svarbius teisinės valdymo reikšmės aspektus. Pirma, valdymas, kaip faktinė valdžia daiktui, buvo pagrindas ateityje tapti daikto savininku dėl įgyjamosios senaties. Antra, valdymui taikyta savarankiška teisinė gynyba, kuri buvo įgyvendinama pretorių interdiktais.

5.2. Valdymo turinys. *Corpus et animus*

Klasikinio laikotarpio romėnų jurisprudencija, nagrinėdama valdymo turinį, atskyrė du valdymą sudarančius elementus.

Pirmasis iš jų – *corpus* (lot. „kūnas“), reiškiantis fizinį asmens santykį, kontaktą su daiktu, kuris suinteresuotam asmeniui atverdavo galimybę daiktą fiziškai veikti (valdyti). Tai buvo išorinis (objektyvusis, materialusis) valdymo elementas. Apibrėždami šį valdymo elementą, romėnai vartodavo sąvokas: *tenere, obtinere, esse in possessione*.

Antrasis valdymo elementas – *animus* (lot. *anima* – „siela, dvasia“) reiškė valią (ketinimą, užmojį) pasilikti daiktą sau, valdyti jį kaip nuosavą –

animus rem sibi habendi. Tai buvo vidinis (subjektyvusis, psichinis) valdymo elementas, kurį romėnai apibrėždavo kaip *animus possidendi*.

Tik esant abiem – materialiajam ir valiniam – turinio elementams, galima kalbėti apie daikto valdymą. Atitinkamai, kurio nors vieno iš jų netekimas reiškia faktinio daikto valdymo pasibaigimą. Šia prasme dar kartą akivaizdžiai atsiskleidžia skirtumas tarp valdymo ir nuosavybės. Jei kas nors daiktą iš asmens atėmė, valdymas pasibaigia, nes asmuo praranda fizinį kontaktą su daiktu (*corpus*). Kita vertus, tai nereiškia nuosavybės teisės pasibaigimo, jeigu asmuo daiktą valdė kaip jo savininkas, nes, praradęs faktinį savo nuosavybės valdymą, jis gali imtis procesinių gynybos priemonių, t. y. reikšti vindikacinę ieškinį ir reikalauti, kad asmuo, atėmęs daikto valdymą ir valdantis jį be teisinio pagrindo, daiktą sugrąžintų.

Taigi, daikto valdytojas yra tas, kuris daiktą gavo, pavyzdžiui, pirkimo-pardavimo, dovanojimo sandorių pagrindu arba kitaip jį užvaldė. Vadinasi, net jei daiktas buvo užvaldytas vagystės ar plėšimo būdu, tokiais būdais jį įgijęs asmuo yra daikto valdytojas. Pavyzdžiui, daiktą pavogęs vagis yra daikto valdytojas, nes atsiranda fizinis jo kontaktas su daiktu (*corpus*), taip pat akivaizdi valia daiktą (nors ir neteisėtai) pasisavinti, pasilikti jį sau (*animus rem sibi habendi*). Tuo tarpu dėl *animus (rem sibi habendi)* nebuvimo daikto valdytoju nelaikomas depozitorius, komodatorius, nuomininkas, uzufruktorius ir pan., nes šiais atvejais *animus* turinys yra visai kitoks. Asmuo, gavęs daiktą pasaugai ar panaudai, suvokia, jog daiktas jam perduotas laikinai (pavyzdžiui, tam tikram sutartyje nustatytam terminui) ir nesiekia jo pasilikti sau, nes daikto savininku pripažįsta esant kitą asmenį (pasaugos ar panaudos davėją).

5.3. Valdymo rūšys

Klasikinės epochos *ius civile* skyrė civilinį (*possessio civilis*) ir natūralų-jį arba kūniškąjį valdymą (*possessio naturalis, possessio corporalis*).

Possessio civilis buvo apibrėžiamas kaip valdymas, apimantis faktinę valdžią daiktui (*corpus*) bei valią pasilikti daiktą sau (*animus rem sibi habendi*). Civilinis valdytojas valdė daiktą savo nuosavu vardu (*suo nomine*). Kadangi (drauge su kitų įgyjamosios senaties sąlygų įgyvendinimu) toks valdymas buvo pagrindas įgyti nuosavybės teisę į daiktą pagal senatį, jis vadintas *possessio ad usucapionem*, t. y. valdymas iki sueis įgyjamosios

senaties terminas ir asmuo pagal senatį įgis nuosavybės teisę į valdomą daiktą.

Teisės šaltiniai *possessio civilis* skiria nuo *possessio naturalis* (arba *possessio corporalis*) – natūraliojo valdymo. Valdymą natūraliuoju laikyta esant tada, kai asmuo daiktą valdė fiziškai, tačiau neturėjo ketinimo (valios) pasilikti daiktą sau. Toks valdymas šaltiniuose apibūdinamas vartojant išraiškas: *in possessione esse, habere, tenere* (turėti, laikyti ir pan.). Kitaip tariant, natūralųjį valdymą galima apibūdinti kaip grynai faktinį, jokių teisiniu pagrindu neparemtą, netitulinį valdymą. Nusakydami faktinę asmens valdžią daiktui romėnų teisės šaltiniai taip pat vartoja sąvokas *detinere, detentio* (laikymas). Detencija reiškė daikto valdymą teisinio santykio (pavyzdžiui, sutarties), siejančio detentorių su daikto savininku arba jo valdytoju, pagrindu. Tai buvo valdymas svetimu vardu (*alieno nomine, animus rem alieni (alteri) habendi*). Detencijos (laikymo) sąvoka dažniau vartojama Justiniano epochos teisėje. Detentoriais laikytinas, pavyzdžiui, asmuo, kuris gavo daiktą panaudai, pasaugai, uzufukto teisės pagrindu, išsinuomotojo. Kadangi detencija dažnųsyk atsiranda iš sutarties, sudaromos su daikto savininku, pagrindu, ji neretai dar vadinama sutartiniu, arba prievoliniu, valdymu. Vienas pagrindinių skirtumų tarp valdytojo ir detentoriaus yra tai, kad detentoriams iš esmės nebuvo teikiama posesinė gynyba pretorių interdikttais. Tik išimtiniais atvejais tokia gynyba galėjo pasinaudoti privilegijuotos detentorių kategorijos (asmuo, kuriam turtas perduotas kaip įkaitas, kaip teismo ginčo objektas, kurį patikima saugoti iki pasibaigs teismo procesas).

Ius civile valdymą klasifikavo į civilinį ir natūralųjį, o pretorių teisėje kartinė kategorija yra *possessio ad interdicta* (interdiktinis valdymas). Kaip jau minėta, valdymas, kuris apėmė *corpus* ir *animus*, buvo ginamas posesinės gynybos priemonėmis. Tokios priemonės buvo pretorių interdiktai, o jais ginamas valdymas ir vadintas interdiktiniu – *possessio ad interdicta*. Ši gynyba buvo suteikiama kiekvienam, valdančiam daiktą savo vardu, – *suo nomine*. Taigi, ja pasinaudoti galėjo ir blogos valios valdytojas. Pavyzdžiui, teisę kreiptis dėl interdiktinės gynybos trečiojo asmens (bet ne to, iš kurio ydingai įgijo daikto valdymą) atžvilgiu turėjo vagis. Tuo tarpu daikto laikytojai (valdantys daiktą svetimu vardu – *alieno nomine*) interdiktine gynyba pasinaudoti negalėjo. Kita vertus, būta keleto ypatingų laikytojų (detentorių) kategorijų, kuriems minėtas principas netaikytas, t. y. jie galėjo asmeniškai ir tiesiogiai kreiptis į pretorių interdiktinės gynybos, neprašydami,

kad daikto savininkas padėtų susigrąžinti prarastą daikto valdymą. Tokiais detentoriais romėnų teisė pripažino esant: kreditorių, kuriam skolininkas, užtikrindamas prievolės įvykdymą, įkeitė ir perdavė savo daiktą, t. y. įkaito gavėją (įkaito turėtoją), prekaristą, t. y. asmenį, kuriam daiktas buvo perduotas iki pareikalavimo, sekvestro depozitorių, t. y. asmenį, kuriam daiktas deponuotas saugoti teismo nutartimi arba ginčo šalių sutikimu iki baigsis teismo procesas ir bus išspręstas šalių ginčas dėl daikto, emfitentą, kuriam daiktas perduotas amžinosios nuomos teisės pagrindu, bei superficiarijų, t. y. asmenį, kuris naudojosi pastatu, pastatytu svetimame sklype.

Klasifikuojant valdymą, reikia skirti teisėto (*possessio iusta*) ir neteisėto (*possessio iniusta*) valdymo atvejus. Kai daikto valdymas sutapo su kokia nors teise, pavyzdžiui, kai asmuo valdė daiktą į jį turimos nuosavybės teisės pagrindu arba kai kreditorius valdė įkeistą daiktą įkeitimo teisės pagrindu, valdymas buvo kvalifikuojamas kaip *possessio iusta* (teisėtas valdymas). Kai kada teisėtas valdymas vadintas tituliniu (lot. *titulus* – „pagrindas“), nes būtent pagrindas, kuriuo valdymas įgytas, lemia, ar jis yra teisėtas, ar ne. Teisėto valdymo atveju valdymo įgijimo pagrindas atitinka teisinę tvarką (*iustus titulus*). Pavyzdžiui, tai gali būti realinė įkeitimo sutartis, kurios pagrindu įkeičiamas turtas yra perduodamas įkaito gavėjui. Teisėtam valdymui priešinamas neteisėtas valdymas – *possessio iniusta*, susiklostydavo tuomet, kai valdymas nebuvo susijęs su jokia teise, o atsirasdavo teisės pažeidimo (delikto) pagrindu (pavyzdžiui, vagies įgytas valdymas). Neteisėtas valdymas dar buvo apibūdinamas kaip ydingas – *possessio vitiosa* (iš lot. *vitium* – „yda, kliauda“). Pasak Gajaus (G. 4, 151), ydingas valdymas būdavęs tuomet, jei iš priešingos šalies jis buvo įgytas: *vi* (jėga), t. y. įgyjant daikto valdymą smurtiniu būdu, panaudojant jėgą, numalšinus iki tol daiktą valdžiusio asmens pasipriešinimą, *clam* (klasta, apgaule), *precario*, t. y. atsisakant grąžinti daiktą, perduotą su grąžinimo sąlyga, kai jį perdavęs asmuo to pareikalauja.

Su valdymo skirstymu į teisėtą ir neteisėtą glaudžiai siejasi valdymo gera (*possessio bonae fidei*) ir bloga (*possessio malae fidei*) valia kategorijos. Jei valdytojas buvo įsitikinęs, kad jo valdymas atitinka teisę į daiktą, valdymas buvo apibrėžiamas kaip *possessio bonae fidei* (valdymas gera valia). Atitinkamai, jei valdytojas suvokė, jog jo valdymas neatitinka teisinės padėties (pavyzdžiui, vagis arba vogtų daiktų supirkėjas) ir pažeidžia kitų asmenų daiktines teises į daiktą, valdymas laikytas *possessio malae fidei* (valdymu bloga valia).

Pabrėžtina, kad valdymo priskyrimas vienai iš minėtų rūšių nepriklausė išimtinai nuo subjektyvios valdytojo valios ar subjektyvaus jo požiūrio į savo įgyvendinamą daikto valdymą. Iš esmės tai lėmė faktinė situacija arba aplinkybės, kuriomis valdytojas pradėjo daiktą valdyti (įgijo daikto valdymą). Kitaip tariant, tai, ar valdytojas yra geros, ar blogos valios, lemia *causa possessionis* – valdymo pagrindas. Pavyzdžiui, depozitorius, nepaisantis deponento reikalavimo sugrąžinti pasaugai perduotą daiktą, negali būti įsitikinęs esantis geros valios valdytojas ir turėdamas daiktą nepažeidžiantis kitų asmenų teisių į daiktą. Vadinasi, vien daiktą valdančio asmens subjektyvios valios nepakanka pakeisti santykius dėl daikto, kurie siejo valdytoją su trečiaisiais asmenimis. Tokiu būdu laikytojas (detentorius) savavališkai negali pakeisti laikymo pagrindo be ligtolinio daikto valdytojo sutikimo. Tai išreiškia romėnų teisės principas: „*Neminem sibi ipsam causam possessionis mutare posse* – „Niekas negali pats sau pakeisti valdymo pagrindo“ (D. 41, 2, 3, 19).

Valdymo gera ir bloga valia atskyrimas turėjo esminės reikšmės valdymo sukeliams teisinėms pasekmėms. Valdymas gera valia buvo pagrindas įgyti daiktą nuosavybėn įgyjamosios senaties (*usucapio*) būdu. Valios kriterijumi taip pat vadovautasi sprendžiant vaisių ir dėl daikto patirtų išlaidų grąžinimo klausimą vindikaciniame procese.

5.4. Valdymo įgijimas ir pasibaigimas

Valdymas buvo įgyjamas *corpore et animo*, t. y. įgyjant fizinę valdžią daiktui (*apprehensio*), kuri buvo susijusi su valia daiktą pasisavinti (*animus rem sibi habendi*). Pasak Pauliaus: „[...] *apiscimur possessionem corpore et animo, neque per se animo aut per se corpore*, t. y. „[...] valdymą įgyjame fiziniu užvaldymu ir valia valdyti, o ne vien valia ar vien fiziniu užvaldymu“ (D. 41, 2, 3, 1).

Nuostatas, susijusias su kiekvieno valdymo elemento įgijimu, reikia aptarti atsižvelgiant į tai, ar valdymas buvo įgyjamas pirminiu, ar išvestiniu būdu, bei į tai, ar įgyjamas kilnojamojo, ar nekilnojamojo daikto valdymas.

Fizinio valdymo elemento (*corpus*) įgijimui taikytos šios nuostatos. Pirminiu būdu (nedalyvaujant ankstesniajam daikto valdytojui) įgyjant kilnojamojo daikto valdymą, buvo reikalaujama daikto užvaldymo (pavyzdžiui, sumedžioti laukinius žvėris, pasiimti daiktą su savimi, iškasti žemėje paslėptą lobį). Tuo tarpu pirminiu būdu įgyjant nekilnojamojo daikto val-

dymą, reikalauta įžengimo (įėjimo) į sklypą bei jo užvaldymo ūkine prasme (pavyzdžiui, sklypo aptvėrimo). Išvestiniu būdu (iš ankstesniojo savininko) įgyjant nekilnojamojo daikto valdymą, klasikinė romėnų teisė reikalavo tiesioginio fizinio įgijėjo kontakto (sąlyčio) su daiktu – *corpore et tactu* („kūnu ir lytėjimu“). Pavyzdžiui, reikėdavę įžengti į žemės sklypą arba, kaip nurodo Paulius (D. 41, 2, 3, 1), apeiti jo ribas (*glebas circumambulare*). Imperijos laikotarpio teisėje šie reikalavimai sušvelninti: pakako vien prisiartinti prie daikto ir jį pamatyti dalyvaujant ligtoliniam valdytojui. Toks įgijimas vadintas *oculis et affectu* („akimis ir valia“). Pavyzdžiui, apžvelgti sklypą, kurį perleidėjas parodo iš kaimynystėje esančio bokšto ar nuo netoliese esančios aukštumos. Išvestiniu būdu įgyjant kilnojamojo daikto valdymą, pakako, kad daiktas patektų įgijėjo valdžios sferon – *in conspectu*. Pavyzdžiui, būtų paliktas įgijėjo namuose, įgijėjui būtų įteikti raktai nuo sandėlio, kuriame saugomos jo nupirktos prekės, pats įgijėjas pastatytų prie sandėlio sargybą, antspauduotų ar kitaip paženklintų išsigytas prekes. Viduramžiais toks daikto perdavimo būdas buvo pavadintas *traditio longa manu* (pažodžiui: „perdavimas ilga ranka“), pažymint, kad šiais atvejais daiktas nėra tiesiogiai įteikiamas (įduodamas) įgijėjui į rankas, bet paliekamas tokioje vietoje, kurioje įgijėjas bet kada ir niekieno netrukdomas gali daiktą pasiimti (įgyti valdymą), arba įgijėjui įteikiamos priemonės (įrankiai), kuriais pasinaudodamas (pavyzdžiui, raktu atrankindamas sandėlio duris), jis galėtų pasiimti daiktą.

Įgyjant valinį valdymo elementą, taikytos tokios taisyklės. Pirminio valdymo įgijimo atveju pats daikto užvaldymo panaudojant jėgą faktas aiškiai rodydavo subjekto valią valdyti daiktą (*animus*), pasilikti jį sau. Įgyjant valdymą išvestiniu būdu, apie įgyjančiojo *animus* spręsta atsižvelgiant į *causa possessionis*, t. y. pagrindą, kuriuo daikto valdymas įgytas. Pavyzdžiui, jei valdymas buvo įgytas pirkimo-pardavimo ar dovanojimo sutarties pagrindu, neabejotinai laikyta asmenį turint ketinimą (valią) pasilikti daiktą sau, valdyti kaip savo nuosavybę. Tuo tarpu jei kas daiktą būdavo gavęs kaip detentorius (pavyzdžiui, kaip saugotojas arba nuomininkas), negalėjo savavališkai pakeisti *animus*, kad vėliau kaip daikto valdytojas galėtų jį įgyti nuosavybėn įgyjamosios senaties būdu. Tai patvirtina jau minėtas Pauliaus pateiktas principas: *Nemo sibi ipse causam possessionis mutare potest*, t. y. „niekas negali pats sau pakeisti valdymo pagrindo“ (D. 41, 2, 3, 19)

Atsižvelgiant į tai, kad tam tikri asmenys laikyti negalintys savarankiškai suformuoti ir išreikšti valią įgyti teisų (tokie buvo teisinio veiksnio

neturintys asmenys, pavyzdžiui, vaikai iki 7 metų, asmenys, sergantys psichikos liga), valdymą jie įgydavo per tarpininką – globėją arba rūpintoją. Įgydamas valdymą, atstovas veikdavo neveiksnių fizinių asmenų arba juridinio asmens vardu. Taip pat valdymą buvo galima įgyti tarpininkaujant vergui arba šeimos galvos valdžiai paklūstančiam asmeniui (*persona alieni iuris*).

Galimybės veiksniam asmeniui įgyti valdymą per kitą laisvą ir įgijėjui kaip šeimos galvai nepavaldų žmogų, klasikinė romėnų teisė nenumatė. Tai atspindi principas: *Per liberas personas adquiri nobis nihil potest*, t. y. „per laisvąjį asmenį nieko įgyti negalima“. Imperijos laikais tokia galimybė atsi-randa, tačiau įgijimas privalėjo atitikti šias sąlygas: atstovas privalėjo fiziškai užvaldyti daiktą, siekdamas įgyti valdymą ne sau ar trečiajam asmeniui, o atstovaujamajam. Be to, valią atstovo fiziškai užvaldomą daiktą valdyti kaip savą privalėjo turėti ir atstovaujамasis. Įprastai tokia valia turėdavo būti išreiškiamą prieš atstovui įgyjant daiktą, o Justiniano teisėje tai buvę galima padaryti ir vėliau patvirtinant ketinimą daiktą valdyti (*ratihabitio*).

Tam, kad valdymas būtų išlaikomas, nereikalauta nuolatinio faktinio daikto valdymo. Buvo galima valdyti daiktą net ir *nudo animo*, pavyzdžiui, tokiais atvejais, kai daiktas yra laikytojo (nuomininko, depozitoriaus ar komodatoriaus) rankose.

Nors minėta, jog valdymas yra įgyjamas *corpore et animo* (įgyjant abu valdymo turinio elementus), romėnų teisei buvo žinoma keletas išimtinių atvejų, kurie laikyti valdymo įgijimu vien valios dėka (*solo animo*). Laikyta, jog valdymas tokiais atvejais yra įgyjamas vien kintant subjektyviajam elementui, t. y. keičiantis valios pobūdžiui, o su fiziniu elementu (*corpus*) jokių pokyčių neįvyksta, nes daiktą turi tas pats asmuo. Viduramžių teisininkai šiuos valdymo įgijimo atvejus, kuriais būdavo nukrypstama nuo principo, jog, siekiant įgyti valdymą, privalu įgyti abu jo elementus (*apiscimur possessione corpore et animo*), pavadino *traditio brevi manu* (pažodžiui: „perdavimas trumpa ranka“) ir *constitutum possessorium*.

Traditio brevi manu – tai atvejis, kai ligtolinis detentorius, sutarties, sudarytos su asmeniu, iki tol valdžiusiu daiktą (valdytoju), pagrindu įgydavo daikto valdymą. Pavyzdžiui, Marijus perdavė Darijui pasaugoti sidabrinę paterą. Vėliau Marijus pardavė paterą Darijui. Asmuo, iki tol buvęs tik laikytojas (šiuo atveju depozitorius), pasikeitus valdymo pagrindui (*causa possessionis*), tampa daikto valdytoju.

Constitutum possessorium yra situacija, kai asmuo, iki tol valdęs daiktą, atsisakydavo valdymo, tačiau likdavo daikto detentoriumi, t. y. valdytoju kito asmens vardu (*alieno nomine*). Pavyzdžiui, Marijus, Kampanijoje esančios vilos valdytojas ir drauge jos savininkas, parduoda vilą Darijui, tačiau lieka gyventi joje nuomininko (*conductor*) teisėmis. Vadinasi, pirkimo-pardavimo sutarties pagrindu Marijus praranda daikto valdymą, netekdamas valios valdyti daiktą kaip savo nuosavybę (*animus rem sibi habendi*), o nuomos sutarties pagrindu lieka šio daikto laikytoju (detentoriumi).

Apibendrinus abu valdymo įgijimo vien valia atvejus, darytina išvada, jog abiem jokie fizinio elemento – *corpus* pasikeitimai nevyksta, nes daiktas išlieka to paties, jį faktiškai turėjusio asmens rankose. Tuo tarpu *animus* pobūdis pasikeičia: *traditio brevi manu* atveju *animus rem alteri habendi* keičia *animus rem sibi habendi* (*animus possidendi*), o *constitutum possessorium* atveju priešingai: *animus possidendi* baigiasi ir susiformuoja *animus rem alteri habendi*.

Priešingai nei įgyjant valdymą, kai reikalauta abiejų valdymo turinio elementų atsiradimo, valdymo buvo netenkama praradus nors vieną jo elementų.

Valdymas baigdavosi negrįžtamai praradus fizinį galimumą veikti daiktą, t. y. netekus *corpus*, kai, pavyzdžiui, daiktas iš valdytojo pavagiamas arba valdytojas jį pameta. Kita vertus, Justiniano teisė laikė tęsiantis žemės sklypo valdymą, jei, valdytojui nesant, kas nors kitas apsigyvendavo jame. Faktinio valdymo pabaigą ženklino ir *animus* praradimas valdytojui nutarus, jog jis daugiau nebenori valdyti daikto, ir išreiškus tokią savo valią. Pavyzdžiui, jei valdytojas ilgą laiką nebesirūpina žemės sklypu, jo nedarba, išmeta kilnojamąjį daiktą (šiuo atveju netenkama abiejų valdymo elementų – *corpus et animus*).

Valdymas taip pat baigdavosi mirus valdytojui arba įvykus jo *capitis deminutio maxima*. Prisimintina tai, kad, net ir karo belaisviui grįžus į Romą ir atgavus teisinį subjektiškumą, faktinis daikto valdymas (panašiai kaip ir santuoka, kuri laikyta faktinio pobūdžio santykiais) neatsinaujindavo, nes jo atžvilgiu netaikytas *postliminium*.

Valdymo pabaiga laikytas ir daikto fizinis sunaikinimas, taip pat ir jo eliminavimas iš civilinės apyvartos (pavyzdžiui, jei daiktas paskiriamas viešosioms (*res publicae*) arba religinio kulto (*res sacrae*) reikmėms).

5.5. Valdymo gynimas. Posesinė gynyba

5.5.1. Posesinės gynybos samprata ir reikšmė

Teisinės priemonės, skirtos valdymui ginti, buvo posesiniai interdiktai, kuriais pretorius uždrausdavo savavališkus trukdymus valdyti daiktą arba įsakydavo sugrąžinti daiktą, kuris iš ankstesniojo valdytojo buvo atimtas. Tokia ne procesinio (teismo), o administracinio pobūdžio gynyba vadinama posesine. Pabrėžtina tai, kad šia tvarka gintas išimtinai tik valdymas kaip faktinė padėtis, o argumentams, susijusiems su teise į daiktą, reikšmės neteikta. Pretoriui svarbu buvo išsiaiškinti tik tai, kas buvo paskutinis neydingas daikto valdytojas bei kas valdymą pažeidė.

Posesinę gynybą dera atriboti nuo petitorinio proceso, t. y. nuo daiktinės teisės gynybos daiktiniu ieškiniu (*petitum*). Kaip minėta, posesinė gynyba buvo įgyvendinama specialiomis priemonėmis (interdiktais) ir tai nebuvo įprastas teismo procesas, o greičiau tam tikra administracinė teiseina. Tuo tarpu petitorinė gynyba, įgyvendinama ieškiniais, reiškė įprastinį teismo procesą, bylos nagrinėjimą teisme ginčo teisenos tvarka. Skyrėsi ir pats gynybos objektas – posesinėje gynyboje tai buvo faktinis valdymas, petitoriniame procese – daiktinė teisė (nuosavybė). Atitinkamai skyrėsi ir reiškiamo reikalavimo pagrindai: petitoriniame procese reikalavimas grąžinti daiktą arba pašalinti trukdymus daiktą valdyti ar juo naudotis buvo grindžiamas daiktine teise į ginčo objektą. Nusakant posesinės gynybos reikšmę, visų pirma, reikia pažymėti tai, kad jos baigtis (t. y. kuris iš suinteresuotų asmenų pripažįstamas daikto valdytoju) turėjo esminės reikšmės ateityje potencialiai galimam petitoriniam procesui, kuriame sprendžiamas daikto nuosavybės teisės klausimas. Šalis, kuriai pretorius interdiktu pripažino faktinį daikto valdymą, petitoriniame procese užimdavo palankesnę – atsakovo pagal vindikacinį ieškinį procesinę padėtį. Antra, kadangi nuosavybės teisės įrodinėjimas petitoriniame procese buvo gana sudėtingas, posesine gynyba noriai naudodavosi ne tik faktiniai valdytojai, kurių valdymas nebuvo susijęs su teise į daiktą, bet ir kviritiniai daikto savininkai. Kitaip tariant, prieš pradėdamas sudėtingą vindikacinį procesą, daikto savininkas pirmiausiai galėjo mėginti susigrąžinti daiktą kreipdamasis į pretorių kaip paskutinis neydingas daikto valdytojas.

Taigi, interdiktinė gynyba buvo visiškai atskira, su ginču dėl teisės į daiktą, kuris sprendžiamas teisminiu (petitorinio proceso) keliu, siekiant

galutinio pobūdžio sprendimo, kam priklauso teisė į daiktą, nesusijusi faktinio valdymo gynybos tvarka.

**Posesinės gynybos ir petitorinio proceso
skirtumai**

Atskyrimo kriterijus	Posesinė gynyba	Petitorinis procesas
Gynybos objektas	Faktinis daikto valdymas	Daiktinė teisė (nuosavybė)
Įrodinėjimo dalykas	Paskutinio valdymo ir jo pažeidimo faktai	Nuosavybės teisė į daiktą
Gynybos pobūdis	Administracinė procedūra	Teismo procesas
Gynybos priemonė	Posesinis interdiktas (<i>interdictum</i>)	Daiktinis ieškinys (<i>petitum</i>)

5.5.2. Posesinės gynybos priemonės. Posesinių interdiktų sistema

Pasak Gajaus (G. 4, 148), priklausomai nuo to, kokio tikslo siekia asmuo, besikreipiantis interdiktinės gynybos, skirtingos trys posesinių interdiktų grupės. *Interdicta retinendae possessionis*, kuriais siekta pašalinti trukdymus valdyti daiktą, bei *interdicta recuperandae possessionis* – jais siekta prarasto valdymo atkūrimo, buvo skirti valdymo apsaugai (gynimui). Tuo tarpu *interdicta adipiscendae possessionis* grupės interdiktai naudotasi siekiant įgyti valdymą daikto, kurio anksčiau asmuo nevaldė. Pažymėtina, jog šis Gajaus pateikiamas posesinių interdiktų klasifikavimas yra santykinis, kadangi kai kurie konkretūs interdiktai galėjo būti naudojami siekiant keletą tikslų (tiek pašalinti trukdymus valdyti daiktą, tiek ir atgauti prarastą daikto valdymą).

Interdicta retinendae possessionis grupei paprastai priskiriami *interdictum uti possidetis* bei *interdictum utrobi*, nors jais buvo galima ne tik šalinti trukdymus daiktą valdyti (defenzyvinio pobūdžio apsaugos priemonė), bet ir susigrąžinti prarastą daiktą (ofenzyvinio pobūdžio gynybos priemonė).

Interdictum uti possidetis taikytas nekilnojamojo turto (žemės sklypų ir pastatų) valdytojams ginti. Šiuo interdiktumu pretorius nurodydavo faktiniu

daikto valdytoju laikyti tą šalį, kuri interdikto paskelbimo metu priešingos šalies atžvilgiu buvo neydingas valdytojas. Tai reiškia, kad valdymą šalis buvo įgijusi neydingai, t. y. ne panaudodama jėgą, klastą ar gavusi daiktą prekarijaus būdu – *nec vi nec clam nec precario*. Šio interdikto, kurio formulė buvo įtraukta į *edictum Salvianum*, tekste pretorius skelbė: *Uti aes aedes, quibus de agitur, nec vi nec clam nec precario alter ab altero possidetis, quo minus ita possideatis, vim fieri veto*, t. y. „jei pastatų, dėl kurių vyksta ginčas, valdymo nesate vienas iš kito įgiję nei jėga, nei klasta, nei prekarijaus būdu, taip ir toliau valdykite. Draudžiu naudoti jėgą“ (D. 43, 17, 1 pr.).

Interdikto tekste įrašytas draudimas naudoti jėgą buvo adresuojamas abiem šalims (todėl jis priskiriamas *interdicta duplicia* interdiktų kategorijai). Taigi, gindamasis ir pateikdamas *exceptio vitiosae possessionis*, t. y. įrodinėdamas, kad ieškovas žemės sklypo valdymą iš jo įgijo ydingai, atsakovas netgi galėjo atgauti prarastą daikto valdymą. Ieškovas reikalavo pripažinti jo valdymą ir siekė, kad atsakovas nutrauktų daromus trukdymus valdyti daiktą bei pašalintų kliūtis, kurios sukėlė valdymo pažeidimą.

Interdictum utrubi taikytas kilnojamų daiktų (dažniausiai vergų) valdytojams ginti. Kaip minėjome, interdiktinė gynyba buvo viena iš nedaugelio situacijų, kuriose klasikinei romėnų teisei buvo svarbus kilnojamųjų ir nekilnojamųjų daiktų atskyrimas, nes nuo to priklausė, kuri interdiktinė gynybos priemonė bus taikoma. Teisę kreiptis dėl *interdictum utrubi* turėjo ne tik kilnojamojo daikto valdytojas, kuriam tretieji asmenys trukdė valdyti daiktą, tačiau ir tas, kuris daikto valdymą buvo praradęs. Ginčą laimėdavo ta šalis, kuri per paskutiniuosius vienerius metus iki paskelbiant interdiktą ilgiau neydingai valdė daiktą, t. y. iš priešingos šalies nebuvo įgijusi valdymo jėga, klasta arba prekarijaus būdu – *nec vi nec clam nec precario*. Klasikinė romėnų teisė leido šalims prie netrukdomo valdymo laikotarpio prijungti ankstesniojo valdytojo, iš kurio valdymas buvo įgytas, valdymo laiką. Tai – *accessio temporis* arba *accessio possessionis* (valdymo arba laiko prijungimas, įskaitymas). Šis interdiktas taip pat priskiriamas *interdicta duplicia* kategorijai, nes galėjo būti nukreiptas taip pat ir prieš ieškovą. Atkreiptinas dėmesys, jog tai yra dar viena posesinės gynybos ypatybė, lyginant su petitoriniu procesu: pastarajame teisėjas, išnagrinėjęs ieškinį, galėjo tik jį tenkinti arba atmesti, tačiau negalėjo ko nors priteisti atsakovo naudai.

Kaip minėta, abu aptarti interdiktai – *uti possidetis* ir *utrubi* Gajaus buvo apibūdinti kaip *interdicta retinendae possessionis* (interdiktai, ku-

riais siekiama pašalinti trukdymus valdyti daiktą) ir aiškiai atriboti nuo *interdicta recuperandae possessionis* (interdiktai, kuriais siekiama susigrąžinti prarastą daikto valdymą (G. 4, 154). Tokia Gajaus nuostata nėra iki galo pagrįsta, nes *utrubi* ir *uti possidetis* interdiktai taikyti ne tik tada, kai valdytojui yra trukdoma valdyti daiktą, tačiau taip pat ir siekiant atkurti prarastą valdymą. *Utrubi* interdiktas kaip priemonė susigrąžinti prarastą kilnojamojo daikto valdymą (*recuperandae possessionis*) buvo taikomas iki pat Justiniano reformos. Tuo tarpu grynai restitucinę (prarasto valdymo atgavimo) funkciją atliko interdiktai: *unde vi*, *de vi armata*, *de precario*. Šias interdiktų kategorijas aiškiai atriboja pretoriaus įsakymo formuluotė: *retinendae possessionis* interdiktai buvo draudžiamąjį pobūdžio (*vim fieri veto* – „draudžiu naudoti jėgą“), o *recuperandae possessionis* grupės interdiktai – restitucinio (*restituas* – „grąžink“).

Nepaisant to, kad interdiktas *uti possidetis* buvo taikomas ir siekiant atkurti valdymą, ir turint tikslą nutraukti daromus trukdymus valdyti daiktą, žemės sklypo valdytojui pretorius galėjo suteikti specialią ginčijamo valdymo gynimo priemonę, kuri vadinosi *interdictum quod vi aut clam*. Šio interdikto turinys buvo toks: *Quod vi aut clam factum est, qua de re agitur, id, si non plus quam annus est, cum experiendi potestas est, restituas*, t. y. „tai, kas buvo padaryta jėga arba slapta [ir] dėl ko vyksta ginčas, atkurk, jei nepraejo daugiau nei vieneri metai, per kuriuos galima bylinėtis“. Šiuo interdiktą valdytojas naudojo prieš asmenį, kuris panaudodamas jėgą arba paslapčia padarė tam tikrus pakeitimus valdytojui priklausančiame žemės sklype. Pavyzdžiui, jis galėjo būti nukreiptas prieš asmenį, savavališkai iškasusį duobę ar iškirtusį sklype augusius medžius. Interdiktą buvo galima pasinaudoti ir tuo atveju, jei tam tikri pakeitimai buvo padaryti paties savininko jam priklausančiame žemės sklype, tačiau pažeidžiant svetimą servitutą (pavyzdžiui, servitutu apsunkinto žemės sklypo savininkas suarė kelią, kuriuo kaimynas naudojosi įgyvendindamas jam priklausančią kelio servitutą).

Interdictum si uti frui prohibitus esse dicitur buvo nukreiptas prieš asmenį, kuris jėga trukdydavo ieškovui įgyvendinti uzufukto teisę. Klasikinėje teisėje šiuo atveju ieškovui buvo keliamas neydingo valdymo reikavimas, kurio Justiniano teisėje buvo atsisakyta.

Nuoosekliai pereisime prie *interdicta recuperandae possessionis* grupės interdiktų, kuriais, kaip sakyta, buvo siekiama susigrąžinti prarastą daikto valdymą.

Interdictum unde vi taikytas siekiant neydingam valdytojui grąžinti nekilnojamojo daikto valdymą, kuris iš jo buvo atimtas jėga (*vi*). Interdikto formulė skelbė: *Unde tu in hoc anno tu illum vi deiecisti aut familia tua deiecit, cum ille possideret, quod nec vi nec clam nec precario a te possideret, eo illum quaeque ille tunc ibi habuit, restituas*, t. y. „jei valdymą iš jo šiais metais tu ar esantys tavo valdžioje atėmėte ir valdymo iš tavęs jis nebuvo įgijęs jėga, klaista ar prekarijaus būdu, privalai jam grąžinti tai, kas tuomet priklausė“. Interdikto *unde vi* atveju atsakovas galėjo būti ne tik asmuo, atėmęs daikto valdymą ir valdantis ginčo objektą, tačiau ir trečiasis asmuo, kurio vardu ar nurodymu valdymas buvo atimtas panaudojant jėgą. Interdikto tikslas buvo atgauti žemės sklypą su visais jo duotais vaisiais. Dėl šio interdikto galėjo būti kreipiamasi per vienerius metus po to, kai asmuo neteko valdymo. *Unde vi* interdikto atmaina laikytinas interdiktas *de vi armata*. Šia teisinės gynybos priemone buvo galima pasinaudoti prieš tą, kuris valdymą atėmė pasitelkęs į pagalbą ginkluotą jėgą, t. y. padarė tai „prievarta, padedamas ginkluotų asmenų“ (*vi hominibus coactis armatisve deiecisti*). Teisė kreiptis dėl šio interdikto nebuvo ribojama vienerių metų senaties terminu. Be to, kreiptis dėl šio interdikto turėjo teisę net ir ydingas valdytojas.

Galiausiai rekuperacinių interdiktų kategorijai priklauso *interdictum de precario* bei *interdictum de clandestina possessione*. Pirmuoju naudotasi prieš prekaristą, kuris, nepaisydamas savininko (*precarium dans*) reikalavimo, negrąžino daikto, perduoto iki pareikalavimo. Interdikto formulėje nurodoma: „*Quod precario ab illo habes aut dolo malo fecisti, ut desineres habere, qua de re agitur, id illi restituas*“, t. y. „ką iš jo esi gavęs kaip prekarijų arba tyčia padarei taip, kad neturėtum to, dėl ko vyksta ginčas, jam sugrąžink“. Teisė pasinaudoti šiuo interdiktu nebuvo ribojama senaties terminu. *Interdictum de clandestina possessione* naudojosi asmuo, iš kurio klaista atimtas žemės sklypo valdymas. Nustačius, kad žemės sklypo valdymas gali tęstis ir *nudo animo*, šis interdiktas neteko praktinės reikšmės (D. 41, 2, 6, 1).

Priešingai nei aptarti interdiktai, priskiriami *retinendae* ir *recuperandae* grupėms, trečiosios Gajaus minimos posesinių interdiktų kategorijos – *interdicta adipiscendae possessionis* interdiktai buvo naudojami ne valdymui ginti ar atkurti, bet siekiant jų įgyti. Šiai grupei priskirtini: salviškasis interdiktas (*interdictum Salvianum*), kuriuo hipotekinis kreditorius

galėjo reikalauti perduoti jam faktiškai valdyti skolininko (žemės sklypo nuomotojo, kuris hipotekiniu įkeitimu užtikrino prievolės sumokėti žemės nuomos mokesčių įvykdymą) hipotekos būdu įkeistą žemės ūkio inventorių (*invecta et illata*), taip pat *interdictum quorum bonorum*, kuriuo pretorinis įpėdinis galėjo reikalauti perduoti jam valdyti palikimą sudarantį turtą.

5.6. Tarytum valdymas (*quasi-possessio, possessio iuris*)

Klasikinė romėnų teisė laikėsi nuomonės, jog faktinio valdymo objektas galintis būti tik materialusis daiktas (*res corporales*), nes tik tokie daiktai turintys *corpus* (materialų pavidalą), kurį galima užvaldyti. Pasak Pauliaus: *Possideri autem possunt, quae sunt corporalis*, t. y. „faktiškai valdyti galima tik tokius daiktus, kurie priskiriami materialiesiems“ (D. 41, 2, 3). Pozicija, jog valdyti galima ir nematerialiuosius daiktus, kitaip tariant, turtines teises, atsiranda tik poklasikinės epochos teisėje, kurioje tokia situacija imama kvalifikuoti kaip tarytum valdymas (*quasi-possessio, possessio iuris*). Mintyje šiuo atveju dažniausiai turėtas faktinis tam tikros teisės į svetimą daiktą įgyvendinimas. Pavyzdžiui, nors servitutas jo naudai nenustatytas, asmuo semia vandenį iš kaimyniniame sklype esančio telkinio, renka vaismedžių duodamus vaisius, nors sodo savininkas užufruoto jo interesais nėra nustatęs. Kai kuriais atvejais (kai dėl tokio elgesio kildavo ginčas arba buvo mėginama užkirsti kelią tokiam elgesiui) pretoriai tarytum valdymą įgyvendinantiems asmenims teikdavo interdiktinę gynybą (pavyzdžiui, asmeniui, kuris faktiškai naudojosi vandens sėmimo servitutu, teiktas *interdictum de aqua*).

6. Daiktinių teisių (*iura in re*) samprata

Daiktinių absoliutaus pobūdžio subjektinių turtinių teisių (*iura in re, iura in rem*), kuriomis galima naudotis prieš bet kuriuos trečiuosius asmenis (*erga omnes*), atirbojimas nuo realiatyvaus pobūdžio (*inter partes*) prievolinių teisių, kuriomis galima naudotis tik prieš konkrečiai įvardintą asmenį, laikomas vienu iš reikšmingiausių romėnų pasiekimų privatinės teisės srityje. Daiktinio ir prievolinio pobūdžio subjektinių teisių atskyrimą akivaizdžiai liudija Romos privatiniam procese taikytas ieškinių skirstymas į daiktinius (*actiones in rem*), kuriuos buvo galima reikšti bet kuriam

asmeniui (absoliutaus pobūdžio teisių gynyba *erga omnes*), todėl potencialiu atsakovu pagal tokį ieškinį laikytas bet kuris asmuo, kuris nėra legiti nuotas aktyviai (t. y. kuriam nepriklauso teisė tokį ieškinį pareikšti), bei asmeninius arba prievolinius (*actiones in personam*), kurių atveju potencialus atsakovas būdavęs *ex ante* įvardintas, t. y. juo galėjo būti traukiamas prievolės nevykdantis skolininkas.

Kaip minėta, daiktinės teisės yra juridinės valdžios, kurią asmuo gali įgyti materialaus daikto atžvilgiu (*ius in re, in re potestas*), išraiška. Ji gali būti apibūdinama kaip asmeniui į materialųjį daiktą priklausanti subjektinė teisė, suteikianti teisiniu pagrindu (*titulus*) paremtą visišką arba ribotą valdžią daiktui, kurios paisyti privalo visi likę teisės subjektai (*erga omnes*).

Daiktinių teisių kategorijoje, viena vertus, skiriama nuosavybės teisė, kurią laikoma suteikiant visišką valdžią daiktui, o antra vertus, ribotos (*ex definitione*) daiktinės teisės, kurias Romos jurisprudencija įvardija kaip teises į svetimus daiktus (*iura in re aliena*). Pastarosioms ir nuosavybei yra bendras absoliutus pobūdis, t. y. tiek nuosavybė, tiek ir teisės į svetimus daiktus yra teisės *erga omnes* (jos galioja prieš visus trečiuosius asmenis). Kita vertus, priešingai nei nuosavybė, kuri įgyjama į savą daiktą, ribotos daiktinės teisės nustatomos svetimo daikto, t. y. tokio, kurio nuosavybė priklauso kitam asmeniui, atžvilgiu. Galiausiai, kitaip nei nuosavybė, ribotos daiktinės teisės (teisės į svetimus daiktus) suteikia ne visišką, o gero kai siauresnės apimties valdžią į daiktą. Paprastai, šių teisių turinys sudaro labai nedidelį fragmentą įgaliojimų, kuriuos turi daikto savininkas. Šiuo požiūriu galima atskirti tokias ribotas daiktines teises, kurios suteikia galimybę tik ribotai pasinaudoti svetimu daiktu (pavyzdžiui, servitutas), ir tas, kurios atveria galimybę, esant nustatytoms sąlygoms, svetimu daiktu disponuoti (pavyzdžiui, skolininkui neįvykdžius prievolės, kuri užtikrinta hipoteka, hipotekinis kreditorius turi teisę reikalauti priverstinio įkeisto turto realizavimo).

Be aptarto absoliutaus (*ius erga omnes*) pobūdžio, daiktinėms teisėms yra būdingas sekimas. Tai reiškia, kad perleidžiant daiktą kitam asmeniui drauge su juo pereina ir visos su daiktu susijusios daiktinės teisės. Kitaip tariant, asmuo, kuris perima daiktą nuosavybėn, gauna jį su visais apsun kinimais, pasireiškiančiais kaip į daiktą nustatytos ribotos daiktinės teisės (servitutai, įkeitimas). Galiausiai daiktinių teisių požymiu yra laikytinas jų pranašumas lyginant su prievolinėmis teisėmis, kurios gali būti įgyvendinamos to paties turto atžvilgiu. Pavyzdžiui, keliems kreditoriams siekiant

patenkinti savo prievolinius reikalavimus iš skolininko turto, pirmenybę gauti reikalavimų patenkinimą turi kreditorius, kurio prievolinė reikalavimo teisė yra užtikrinta įkeitimu (kitais tariant, kuris, be prievolinės teisės, suteikiančios galimybę pretenduoti į skolininko turtą, dar turi ir daiktinio pobūdžio teisę – įkeitimą). Taigi hipotekinio kreditoriaus padėtis yra pranašesnė lyginant su kitais to paties skolininko kreditoriais.

Baigiant bendrąją daiktinių teisių apžvalgą, dera atkreipti dėmesį į tai, kad šiandien daiktinėje teisėje yra taikomas vadinamasis *numerus clausus* principas, reiškiantis, jog civiliniai įstatymai numato baigtinį daiktinių teisių katalogą ir negali būti nustatomos kitokios daiktinės teisės, nei yra numatytos civiliniame įstatyme. Romėnų teisė taip pat tipizavo teises į svetimus daiktus, tačiau niekada nuosekliai neįtvirtino *numerus clausus* principo: atskiruose romėnų teisės raidos tarpsniuose tolydžio formuojasi naujos daiktinės teisės, kurioms teikiama absoliutaus pobūdžio gynyba daiktiniais ieškiniais.

7. Nuosavybės teisė

7.1. Nuosavybės samprata

Atkurti romėniškosios nuosavybės, susiformavusios ilgai trunkančio ir sudėtingo proceso metu, ištakas nėra paprasta.

Archainiu laikotarpiu, laipsniškai yrant pirmąsiai bendruomenei, savininku – *erūs* (atitinkamai ir pats seniausias terminas, vartotas nusakyti nuosavybės teisei – *erctum*) buvo pripažįstamas tas, kuris galėjo pasakyti, jog daiktas priklausantis jam: *rem meam esse aio*, t. y. „tvirtinu, jog daiktas yra mano“. Atkreiptinas dėmesys, jog ilgą laiką Romos jurisprudencija nuosavybei nusakyti vartojo ne kokius nors konkrečius terminus, bet būtent šią aprašomojo pobūdžio formulę: *Meum esse aio ex iure Quiritium*, t. y. „tvirtinu, kad daiktas priklauso man pagal kviritų teisę“. Nuosavybę reiškiantys terminai *dominium* ir *proprietas* jurisprudencijos pradėti vartoti vėliau.

Išraiška *meum esse aio* apibrėžė *pater familias* valdžią, įgyvendinamą asmenų ir turto atžvilgiu, ir reiškė įgaliojimus (*manus, potestas*), ginamus daiktiniu ieškiniu (*actio in rem*). Vėliau imta skirti valdžią, įgyvendinamą asmenų ir daiktų atžvilgiu. Kaip minėta, vėlyvosios respublikos laikotarpiu pastaroji jau imta apibrėžti kaip *dominium ex iure Quiritium*, t. y. *ius civile*

pagrindu susiklostantys ir ginami nuosavybės teisiniai santykiai; teisinėje apyvartoje pasirodo ir terminas *proprietas*.

Nuosavybės teisė priklausė tiek valstybei, kuri ją į žemę – *ager publicus* įgydavo ekspansijos būdu, tiek ir privatiems asmenims (individualioji, privatinė nuosavybė). Romanistikos mokslas laikosi nuostatos, jog privatinės (individualios) nuosavybės teisė anksčiausiai susiformavo kilnojamųjų daiktų ir tik vėliau – nekilnojamojo turto atžvilgiu. Kita vertus, jau XII lentelių įstatymai liudija tiek kilnojamųjų, tiek ir nekilnojamojo turto daiktų nuosavybę, numatydami, jog, nepertraukiamai valdant daiktą įstatymo nustatytą laikotarpį, jį galima įgyti nuosavybėn pagal senatį, ir nustato skirtingus senaties terminus nuosavybės teisei į žemės sklypą bei kitus (kilnojamuosius) daiktus įgyti.

Romėnų teisininkai skyrė *dominium* (arba *proprietas*), kaip visišką, absoliutaus pobūdžio valdžią daiktui, nuo faktinės valdžios – valdymo (*possessio*). Taigi, nuosavybė (*dominium, proprietas*) – tai visiška juridinės prigimties valdžia daikto atžvilgiu, suteikianti į jį plačiausius įgaliojimus bei prieš bet kurį trečiąjį asmenį ginama daiktiniu ieškiniu. Justiniano teisės šaltiniuose nuosavybė imama apibrėžti kaip *plena in re potestas*. Taigi, nuosavybė – tai svarbiausioji, turiniu plačiausia ir iš esmės neribota (*plena in re potestas*) daiktinė teisė. Savininkas galėjo netrukdomas naudotis daiktu, įgyti jo vaisius, taip pat turėjo teisę ir daiktą suvartoti arba sunaikinti. Drausta trečiųjų asmenų ingerencija į savininko nuosavybės teisę. Kaip absoliutaus pobūdžio teisė, ji ginta daiktiniais ieškiniais – *actiones in rem*, pagal kuriuos atsakovas galėjo būti bet kuris nuosavybės teisę pažeidžiantis trečiasis asmuo (*erga omnes*). *Actio negatoria* savininkas galėjo pareikšti bet kuriam, kuris pažeisdavo jo nuosavybę, neatimdamas daikto valdymo, o pareikšdamas *rei vindicatio*, reikalauti, kad daiktą grąžintų bet kuris, valdantis daiktą neturėdamas teisės į jį.

Romos jurisprudencija nepateikia nuosavybės teisės definicijos. Tai, visų pirma, apskritai aiškintina Romos teisininkų bodėjimusi formuluoti juridinių institutų ir konstrukcijų apibrėžimus. Kita vertus, tai galėjo nulėmti ir sunkumai, su kuriais neišvengiamai susiduriama mėginant aprėpti visas Romoje egzistavusias situacijas, kuriose asmuo įgyja pilnutinio pobūdžio valdžią daikto atžvilgiu. Antai pats Gajus pažymi, jog Romos piliečiams priklausanti nuosavybė galinti būti dvejopa (*apud cives Romanos duplex sit dominium*). Didžiausio pripažinimo yra susilaukęs viduramžiais

italų postglosatoriaus – Bartolo iš Sasoferato (lot. *Bartolus de Saxoferrato*, it. *Bartolo da Sassoferrato*) suformuluotas nuosavybės apibrėžimas, kuriam teigiama nuosavybę esant galėjimą su materialiuoju daiktu daryti viską, ko nedraudžianti teisė: *Dominium est ius de re corporali perfecte disponendi nisi lege prohibeatur*. Remiantis romėniška nuosavybės samprata, kuri buvo intuityvaus pobūdžio, nuosavybės teisė, viena vertus, nubrėžia šios teisės subjektui jo laisvės ribas (pozityvioji nuosavybės teisės funkcija), o kita vertus, yra šios laisvės garantija (negatyvioji nuosavybės teisės funkcija, pasireiškianti kaip ingerencijos į svetimą nuosavybę draudimas).

Kai kada romanistinėje literatūroje romėniškoji nuosavybė yra apibūdinama išvardijant svarbiausius savininkui priklausančius įgaliojimus: *ius possidendi* (teisė valdyti daiktą), *ius utendi* (teisė naudotis daiktu), *ius abutendi* (teisė suvartoti daiktą), *ius fruendi* (teisė įgyti daikto vaisius) bei *ius disponendi* (teisė disponuoti daiktu perleidžiant jį tretiesiems asmenims arba apsunkinant jį ribotomis daiktinėmis teisėmis). Toks nuosavybės aprašymas taip pat nėra romėnų jurisprudencijos kūrinys: jis susiformavo viduramžių *ius commune*. Juo noriai naudojosi Švietimo epochos teisininkai, turėję tikslą pabrėžti nuosavybę esant absoliučią ir visišką valdžią daiktui, kurią jos subjektas gali įgyvendinti be jokių apribojimų.

7.2. Nuosavybės teisės rūšys

Seniausia nuosavybės forma buvo kviritinė nuosavybė (*dominium ex iure Quiritium*), kurią pripažino ir nuo pažeidimų gynė *ius civile*. Žinoma jau XII lentelių įstatymams, ji išimtinai priklausė Romos piliečiams. Kviritinės nuosavybės objektai galėjo būti *res Mancipi*, į kuriuos nuosavybė būdavo įgyjama ir perleidžiama formalių civilinės teisės aktų (*mancipatio* ir *in iure cessio*) pagrindu, taip pat *res nec Mancipi*, įgyjami ir perleidžiami paprasto perdavimo (*traditio*) būdu. Kviritinis savininkas naudojosi *ius civile* teikiamomis absoliutaus pobūdžio procesinės gynybos priemonėmis (daiktiniais ieškiniais) – *rei vindicatio* ir *actio negatoria*.

Formalizmu persmelktą *ius civile* nuostatų taikymas perleidžiant nuosavybę į *res Mancipi* ilgainiui tampa Mancipuojamų daiktų *commercium* stabdžiu. Dažniausiai su tuo buvo susiduriama sudarant nuosavybės teisių į vergus, kurie laikyti Mancipuojamais daiktais, perleidimo sandorius. Romoje vergais neretai prekiauta ne kaip pavienėmis prekėmis, o būdavo

parduodamos išstisios jų partijos. *Ius civile* dėl kiekvieno vergo reikalavo atlikti sudėtingas mancipacijos arba procesinės cesijos procedūras (sudarant sandorį kviestis liudytojus arba kreiptis į magistratą), todėl sandorių sudarymo praktikoje imama apsiriboti neformaliu daikto įteikimu įgijėjui – *traditio*. Tais atvejais, kai mancipuojamas daiktas buvo perduodamas *traditio* būdu, įgijėjas iš tikrųjų neįgydavo kviritinės nuosavybės teisės, nes *ius civile* požiūriu, nuosavybės teisės perleidimo į mancipuojamą daiktą sandoris buvo sudarytas nesilaikant teisės reikalaujamos apibrėžtos formos, todėl iš jo negalėjo rastiš šalių siekiami teisiniai padariniai (kviritinės nuosavybės teisės perkėlimas įgijėjui). Kita vertus, neformaliai perduotas ir perduotas daiktas tapdavo jį nupirkusio asmens turto sudėtine dalimi – *in bonis esse, in bonis habere*. Iš čia kildintina bonitarinės nuosavybės konstrukcija. Asmenims, kurių turto sudėtin patenka daiktas, pretorius suteikė veiksmingą teisinę gynybą, realizuojamą specialiomis procesinėmis priemonėmis, atveriančiomis kelią įgyvendinti absoliutaus pobūdžio valdžią daikto atžvilgiu. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad neformaliai perdavus daiktą įgijėjui, kuris tampa tik faktiniu daikto valdytoju, kviritinės nuosavybės teisė į daiktą ir toliau likdavo perleidėjui. Kita vertus, jei šis, tebebūdamas kviritinis savininkas, pareiškėdavo *rei vindicatio* ir reikalaudavo įgijėją (bonitarinį savininką) grąžinti daiktą, pretorius pastarajam suteikėdavo procesinį atskirtimą, pagrįstą tuo, jog daiktas bonitariniam savininkui buvo paties ieškovo perduotas ir perduotas – *exceptio rei venditae et traditae*. Jei bonitarinis savininkas netekdavo faktinio daikto valdymo, pretorius suteikėdavo jam teisinę gynybą (prieš bet kurį trečiąjį asmenį), kuri buvo realizuojama *actio Publiciana* (ieškiniu, kuris sukurtas pagal vindikacinio ieškinio formulės analogiją). Panaši pretorinė gynyba buvo teikiama ir tam, kuris paveldėjo turtą pretorių teisės pagrindu (*bonorum possessio*), įgijo nemokaus skolininko turtą (*bonorum emptio*), galiausiai asmeniui, kuris nusipirko daiktą iš pardavėjo, kuris nebuvo kviritinis prekės savininkas (*non a domino*). Šiais atvejais įgijėjas netapdavo daikto savininku, tačiau, kita vertus, įgyti daiktai laikyti sudėtine jo turto dalimi (*in bonis*).

Tokia valdžios į daiktą, esantį įgijėjo turto sudėtyje, gynyba paklojo bonitarine, arba pretorine, vadinamos nuosavybės teisės, ilgainiui savo reikšmingumu pranokusios kviritinę, pamatus. Šių nuosavybės rūšių kolizijos atveju bonitariniam savininkui teikta efektyvi jo teisių valdyti daiktą bei juo naudotis gynyba, o kviritinė nuosavybė virto vien nominalia teise

(*nudum ius Quiritium* – „nuoga kviritinė teisė“) be praktinės jos įgyvendinimo galimybės.

Daiktas, patekęs į įgijėjo turto sudėtį, jo nuosavybe tapdavo tik suėjus įgyjamosios senaties terminui. Iki sueinant įgyjamosios senaties terminui, kaip nurodo Gajus, to paties daikto atžvilgiu klasikinės epochos romėnų teisėje egzistavo dviguba nuosavybė – *duplex dominium* (G. 1, 54). Tai reiškia, kad vienas asmuo buvo kviritinis, o kitas – bonitarinis savininkas. Tokia padėtis susiklostydavo tuomet, kai daikto įgijėjas netapdavo kviritiniu jo savininku dėl formalių (teisių į mancipuojamus daiktus perleidimo sandorių sudarymui nustatytos formos nesilaikymas) arba materialių (perleidėjas neturėjo nuosavybės teisės į perleidžiamą daiktą) trūkumų. Kviritinės ir bonitarinės nuosavybės atskyrimas būdingas tik klasikinei romėnų teisei; poklasikiniu laikotarpiu ši diferenciacija silpnėjo, o galutinai išnyko Justiniano teisėje.

<i>Dominium ex iure Quiritium</i>	Bonitarinė (pretorinė) nuosavybė – <i>in bonis esse</i>
Priklausė tik Romos piliečiams	Atsiranda dėl mancipuojamų daiktų perleidimo neformaliais būdais, įgijus daiktą iš ne savininko (<i>non a domino</i>)
Objektas – tik Italijos žemė	Ginama <i>actio Publiciana</i> – ieškiniu, kuris grindžiamas pretoriaus <i>imperium</i> ir sukurtas pagal <i>rei vindicatio</i> formulės analogiją
Petitorinės gynybos priemonės: <i>rei vindicatio</i> , <i>actio negatoria</i> , tačiau kviritinis savininkas galėjo naudotis ir <i>actio Publiciana</i>	Posesinė gynyba interdiktais
Posesinė gynyba interdiktais	Laikino pobūdžio: suėjus įgyjamosios senaties terminui, bonitarinis savininkas tampa kviritiniu

Romos vykdomos karinės ekspansijos metu romėnų užimtos žemės, esančios už Italijos ribų, t. y. provincijose (*praedia provincialia*), buvo laikomos valstybės nuosavybe. Kita vertus, valstybinės žemės sklypai buvo perduodami eksploatuoti privatiems asmenims, tačiau žemės kviritinės nuosavybės jie neįgydavo. Pasak Gajaus, tokių asmenų valdžia žemės sklypo atžvilgiu gali būti nusakoma kaip *possessio tantum et ususfructus*, t. y. „tik jos valdymas ir uzufрукto teisė“ (G. 2, 7). Santykiai, susiklostantys

eksploatuojant provincijos žemės, romėnų teisės buvo pabrėžtinai skiriami nuo kviritinės nuosavybės, tačiau tokį atribojimą veikiau lėmė ne juridiniai argumentai, o fiskalinė Romos valstybės politika. Provincijų žemės sklypų valdytojai privalėjo mokėti mokesčių valstybės išdui, kuris vadinosi *stipendium* (tokių mokesčių mokėjo Senato valdomose romėnų tautos provincijose esančių žemės sklypų valdytojai) arba *tributum* (šis mokestis rinktas iš imperatoriškose provincijose esančių žemės sklypų valdytojų). Italijoje esančios žemės sklypai (*praedia Italica*), laikyti kviritinės nuosavybės objektais, buvo laisvi nuo mokesčių valstybei. Tai tik dar kartą pabrėžia romėnišką požiūrį į nuosavybę kaip neribotą teisę: mokesčio už naudojimąsi nuosavu daiktu mokėjimas tuomet buvo nesuvokiamas dalykas.

Kita vertus, realiai provincijoje esantį žemės sklypą valdančio asmens teisinė padėtis buvo labai artima savininko padėčiai. Jis galėjo netrukdomas naudotis žeme, sudaryti disponavimo ja sandorius tiek *inter vivos*, tiek ir mirties atvejui (*mortis causa*), įgyvendinti procesinę savo teisės gynybą daiktiniu ieškiniu. Ilgainiui tokie santykiai imti vadinti tarytum nuosavybe – *quasi-dominium*. Tokia padėtis egzistavo iki III a. pabaigos, kai imperatorius Dioklecianas, sukeldamas nemažą sąmyšį visuomenėje, apmokestino Italijos žemes. Tai reiškė provincijos žemės valdytojų ir kviritinių savininkų statuso sulyginimą bei takoskyros tarp tikrosios ir tarytum nuosavybės sunykimą.

Nuosavybė romėnų teisėje buvo individualaus pobūdžio, tačiau buvo galimi ir tokie atvejai, kai vienas daiktas bendrosios nuosavybės teise priklausė keliems asmenims (*communio pro indiviso*). Kiekvienam bendrasavininkui priklausė tam tikra dalis nuosavybės teisėje, kuri yra vadinama idealiąja – *pars pro indiviso*, todėl bet kuris iš jų galėjo jam priklausančią dalimi nevaržomai disponuoti (pavyzdžiui, įkeisti). Disponuoti visu daiktu (pavyzdžiui, išlaisvinti vergą, įkeisti visą žemės sklypą) buvo galima tik visų bendrasavininkų sutarimu. Iš daikto gaunamos pajamos priklausė visiems bendrosios nuosavybės dalyviams proporcingai jų turimoms dalims; tuo pačiu principu skirstytos ir išlaidos, patirtos bendrosios nuosavybės išlaidymui. Kiekvienas iš bendrasavininkų galėjo reikalauti baigti bendrosios nuosavybės teisę; tai galėjo įvykti bendrasavininkiams susitarus arba procesine tvarka. Pastaruoju atveju naudotasi ieškiniais dėl bendrosios nuosavybės padalijimo: *actio communi dividundo* (bendro pobūdžio ieškinys) arba *actio familiae erciscundae* (reiškiamas padalijant kelių įpėdinių paveldėtą

palikimą, į kurį jie įgydavo bendrosios nuosavybės teisę). Išnagrinėjęs tokį ieškinį, teisėjas panaikindavo iki tol egzistavusią bendrosios nuosavybės teisę ir kiekvienam iš buvusių bendrasavininkių nustatydavo individualią nuosavybės teisę, todėl toks teismo sprendimas laikomas vienu iš nuosavybės teisės įgijimo būdų (*adiudicatio*).

7.3. Nuosavybės teisės ribos. Elastingumo principas

Nors nuosavybė senovės Romoje buvo laikoma plačiausia ir pagal savo prigimtį neribota teise (*plena in re protestas*), vis dėlto įgyvendindamas savo teisę savininkas galėjo patirti apribojimų. Taigi, teisė, kuri apibrėžiama kaip visiška (neribota), veikiama išorinių aplinkybių, tapdavo siauresnė, tačiau išnykus atitinkamiems jos apribojimams nuosavybė *ipso iure* grįždavo į ankstesnį būvį, t. y. atgaudavo iki apribojimų nustatymo buvusią apimtį. Tai vadinama nuosavybės teisės elastingumu, kurio esmė neretai vaizdžiai atskleidžiama pateikiant oro pripildyto baliono arba kamuolio pavyzdį: dėl išorinio poveikio, pavyzdžiui, pridėjus pirštą ir spaudžiant kamuolį ar balioną (tai simbolizuoja nuosavybės ribojimus, pavyzdžiui, nuosavybės suvaržymą ribotomis daiktinėmis teisėmis – apsunkinimą servitutu, daikto įkeitimą), jo tūris traukiasi, tačiau liovusis spausti (atleidus pirštą) kamuolys arba balionas įgyja ankstesnę formą.

Nuosavybės ribojimai, visų pirma, galėjo pasireikšti kaip pareiga susilaikyti nuo disponavimo daiktu. Pavyzdžiui, draustas arba ribotas daiktų, dėl kurių vyksta teisminiai ginčai (*res litigiosae*), nekilnojamo turto, kuris vyrui perduotas kaip kraitis, globotiniams ar rūpintiniams priklausančių daiktų, bažnyčių, vienuolynų, labdaros fondų turto perleidimas. Panašaus pobūdžio nuosavybės teisės ribojimo išraiška yra ir teisinis reguliavimas, ribojęs *manumissio* (teisę paleisti į laisvę vergus).

Antra, nuosavybė galėjo būti ribojama ir suteikiant leidimą tretiesiems asmenims kištis į savininko teisę. Reikšmingiausi tokio tipo nuosavybės ribojimai Romoje pasireiškė, visų pirma, ribotų daiktinių teisių (pavyzdžiui, servituto, įkeitimo) į daiktą nustatymu. Kita vertus, nuosavybės restrikcijų pagrindas galėjo būti ir viešasis interesas, nulemtas sanitarinių (pavyzdžiui, apribojimai, susiję su kapinių įrengimo vieta), komunikacijos (pavyzdžiui, susiję su priėjimu prie viešųjų kelių), statybos (pavyzdžiui, susiję su miestuose statomų pastatų lokacija ir aukštingumu) priežasčių. Bene

dažniausias nuosavybės teisės ribojimo motyvas buvo darnaus sambūvio tarp kaimynų siekis. Tokiais nuosavybės ribojimo atvejais, visų pirma, laikytini *immissiones*, susiję su iš kaimyninio sklypo patenkančių lakiųjų (pavyzdžiui, dūmų, kvapų, garų, šilumos) arba kietųjų (pavyzdžiui, akmens nuolaužų) kūnų daromu poveikiu. Kaimyninio sklypo savininkas galėjo reikalauti nutraukti atitinkamus veiksmus arba juos riboti, pasinaudodamas *interdictum uti possidetis* arba reikšdamas *actio negatoria*. Pabrėžtina, kad kaip *immissiones* kvalifikuotas tik toks poveikis, kuris nesusijęs su įprastiniu sklypo naudojimu pagal jo ūkinę paskirtį, nes įprastinį poveikį kaimynas privalėjo toleruoti. Pavyzdžiui, *immissiones* nelaikytina tai, kad dūmai į kaimyninį sklypą pateko užkūrus laužą, tačiau būtent taip reikėtų traktuoti situaciją, jei vėlėjas ar skalbėjas savo sklype įrengia skalbyklą, iš kurios į kaimyninį sklypą nuolat patenka didelis karšto vandens skleidžiamų garų kiekis. Kai dėl sklypo savininko veiksmų lietaus vandens nutekėjimas (*aqua pluvia*) būdavo nukreipiamas į kaimyninį sklypą ir toks nuotekis grėsė žalos sukėlimu, XII lentelių įstatymai kaimyninio sklypo savininkui teikė ieškinį – *actio aquae pluviae arcendae*, kuriuo reikalauta atkurti buvusią padėtį. Be to, tas pats įstatymas įpareigojo sklypo savininką leisti kaimynui kas trečią dieną įeiti į sklypą ir surinkti nuo jo sklype augančių medžių į kaimyno sklypą nukritusius vaisius (pavyzdžiui, ažuolo giles – *glandes*), o jei tai padaryti buvo trukdoma, kaimynas gintas pretoriniu interdiktu *de glande legenda*. Medžio, kurio šakos virš kaimynystėje stovinčio namo arba joje esančio sklypo driekėsi mažesniame nei 15 pėdų aukštyje, savininkas specialiu pretoriaus interdiktu *de arboribus caedendis* galėjo būti įpareigotas tokį medį nukirsti. Jei išilgai upės driekdavosi viešasis kelias (*iter publicum*), kuris dėl paplauto upės kranto buvo suardomas, kaimynystėje esančio žemės sklypo savininkas privalėdavęs už atlyginimą perleisti tokia žemės sklypo dalį, kad būtų galima kelią atkurti. Jei kitaip nebūdavę galima pasiekti kapavietės, su ja besiribojančio sklypo savininkas privalėdavęs leisti pereiti per jo sklypą (*iter ad sepulcrum*). Jeigu sklypui grėsėdavusi žala, galinti kilti sugriuvus kaimyno sklype stovintiems prastos techninės būklės statiniams ar kitiems įrenginiams (*damnum infectum* – t. y. gresianti, ateityje galinti kilti žala), sklypo savininkas galėjo reikalauti, kad kaimynas pateiktų žalos atlyginimo užtikrinimą – kauciją (*cautio damni infecti*), t. y. stipuliacijos forma įsipareigotų sumokėti tam tikrą pinigų sumą kaip nuostolių atlyginimą. Tokį užtikrinimą atsisakius pateikti, pre-

torius galėjo sklypo, kuriam gresia žala, savininką paskirti laikinu kaimyno sklypo valdytoju (*missio in possessionem*), o jei nepakankama pasirodydavo ir ši priemonė – bonitariniu jo savininku. Jei sklype vykdoma nauja statyba (*opus novum*), pažeidžianti kaimyninio sklypo savininko teisę, šis turėjo teisę reikšti prieštaravimą (*novi operis nuntiatio*), kuris buvo pagrindas statybą stabdyti, o tai padaryti atsisakius, pretorius, išnagrinėjęs suinteresuoto asmens prašymą, galėjo įpareigoti statytoją pastatą nugriauti (*interdictum demolitorium*).

7.4. Nuosavybės įgijimas

7.4.1. Nuosavybės įgijimo būdų klasifikavimas

Klasikinė romėnų jurisprudencija skyrė nuosavybės įgijimo pagal *ius civile* bei pagal *ius gentium* būdus. Civilinės teisės nustatytais nuosavybės įgijimo būdais (vadinamaisiais *acquisitiones civiles*) buvo laikomi, visų pirma, *mancipatio*, *in iure cessio*, taip pat įgyjami *senatus (usucapio)* ir *adiudicatio* (teismo sprendimas dėl bendrosios nuosavybės padalijimo). Nuosavybės įgijimo pagal *ius gentium* būdai, kurie dar vadinti natūraliaisiais (*acquisitiones naturales*), buvo neformalus daikto perdavimas įgijėjui (*traditio*) ir bešeimininkio daikto (*res nullus*) užvaldymas (*occupatio*).

212 m. Karakalos konstitucija, suteikusi Romos pilietybę veik visiems valstybės gyventojams ir nulėmusi takoskyros tarp piliečių ir tautų teisės sunykimą, bei kviritinės nuosavybės panaikinimas Justiniano teisėje buvo pagrindinės naujo nuosavybės įgijimo būdų klasifikavimo į pirminius (*acquisitio originaria*) bei išvestinius (*acquisitio derivativa*) priežastys.

Pirminiais būdais nuosavybė buvo įgyjama nepriklausomai nuo perleidėjo nuosavybės teisės (jam nedalyvaujant). Šiai nuosavybės įgijimo būdų kategorijai buvo priskiriami: užvaldymas (*occupatio*), daiktų susijungimas (*accessio*), lobio radimas (*thesauri inventio*), nuosavybės įgijimas į daikto duodamus vaisius, daikto perdirbimas (*specificatio*) bei įgyjami *senatus (usucapio)*.

Išvestiniu nuosavybės įgijimu laikyti atvejai, kai nuosavybės teisę įgijėjas gaudavo iš perleidėjo, todėl nuosavybės įgijimas tokiu būdu dar vadinamas alienacija (perleidimu). Daikto savininku įgijėjas tapdavo tik tuomet, jei daikto nuosavybės teisė priklausė perleidėjui. Tai atspindi jau minėtas galimų perleisti teisių apimties principas, kurį Ulpianas nusako nurodydamas:

Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet, t. y. „niekas negali perduoti kitam daugiau teisių, nei pats jų turi“ (D. 50, 17, 54).

Išvestiniais nuosavybės įgijimo būdais laikytos formalios *ius civile* sukurto procedūros – mancipacija, *in iure cessio*, taip pat neformalus perdavimas (*traditio*). Justiniano teisėje pastarasis liko vienintelis išvestinis nuosavybės įgijimo būdas, kadangi tiek mancipaciją, tiek ir procesinę cesiją, taip pat daiktų skirstymą į mancipuojamus (galimus perleisti tik mancipacijos ir procesinės cesijos tvarka) ir nemancipuojamus Justinianas panaikino tvirtindamas, jog tai esantis tik nepatogumų civilinėje apyvartoje dalyvaujantiems subjektams ir teisinę painiavą sukeliantis *commercium* stabdis

Nuosavybės įgijimo būdai

Pirminiai	Išvestiniai
<ul style="list-style-type: none"> • <i>occupatio</i> (užvaldymas) • <i>accessio</i> (su(si)jungimas) • lobio radimas (<i>inventio thesauri</i>) • vaisių įgijimas nuosavybėn • <i>specificatio</i> (perdirbimas) • <i>usucapio</i> (įgyjami senatis) 	<p>pagal <i>ius civile</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>mancipatio</i> (perleidimas dalyvaujant liudytojams ir svėrėjui) • <i>in iure cessio</i> (perleidimas tariamo vindikacinio proceso tvarka) • <i>adiudicatio</i> (priteisimas procese dėl bendrosios nuosavybės padalijimo) <p>pagal <i>ius gentium</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>traditio</i> (neformalus perdavimas teisėtu pagrindu)

7.4.2. Pirminiai nuosavybės įgijimo būdai

7.4.2.1. Bešeimininkio daikto užvaldymas (*occupatio*)

Užvaldymas (*occupatio*) – tai seniausias nuosavybės įgijimo būdas, pasireiškiantis niekieno daikto (*res nullius*) užvaldymu turint ketinimą jį pasilikti sau, pasisavinti (*animus occupandi*). Pasak Gajaus: *Quod enim nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur*, t. y. „tai, kas niekam nepriklauso, prigimtinės teisės pagrindu atitenka jį užvaldžiusiam“ (D. 41, 1, 3 pr.). Viduramžių teisės mokslas šią nuostatą išreiškė gerai žinoma paremija: *Res nullius cedit primo occupanti*, t. y. „niekieno daiktas atitenka pirmajam jį užvaldžiusiam“.

Bešeimininkiais daiktais, kurie galėjo būti *occupatio* objektas, romėnų teisė laikė daiktus, kuriuos buvo galima užvaldyti ore, žemėje ir jūroje (*omnia, quae terra, mari, caelo capiuntur*) (G. 2, 66), pavyzdžiui, laukinius žvėris, žuvis, paukščius, atitekdavusius nuosavybėn juos sumedžiojusiam ar sugavusiam asmeniui, vertingus daiktus, kuriuos į krantą išmeta jūros bangos – *res quae in litore inveniuntur* (pavyzdžiui, gintarą, kriaukles, perlus) (D. 1, 8, 3; Inst. 2, 1, 18). Atkreiptinas dėmesys, kad tokiais nebuvo laikomas, pavyzdžiui, kroviny, kuris į jūrą išmestas siekiant išgelbėti audros blaškoma laivą. Pastarasis atvejis skirtas nuo vadinamųjų *res derelictae*, t. y. daiktų, kuriuos savininkas tyčia išmetė, siekdamas atsisakyti jų nuosavybės (*cum animo dereliquendi*), nes krovinį iš laivo savininkas išmesdavo spiriamas būtinybės. Lygiai taip pat *occupatio* netaikyta daiktams, kuriuos savininkas pametė, nes ir šiuo atveju faktinio daikto valdymo jis neteko dėl nuo jo valios nepriklausančių aplinkybių (tokius daiktus juos radęs asmuo nuosavybėn galėjo įgyti tik įgyjamosios senaties būdu). Bešeimininkiu daiktu laikytas ir priešui priklausantis turtas (*res hostiles*), t. y. Romai pavaldžioje teritorijoje esantys daiktai, priklausantys su romėnais kariaujančios valstybės piliečiui. Iš esmės šios su *occupatio* susijusios nuostatos buvo taikomos ir prieš asmeniui: Romos teritorijoje atsidūręs valstybės, su kuria vyksta karas, pilietis tapdavo karo belaisviu ir vergu. Dar vienas bešeimininkio daikto pavyzdys gali būti *insula in mari nata* – jūroje atsiradusi sala (D. 41, 1, 7, 3; Inst. 2, 1, 22), kuri atitekdavo tokį sausumos plotą atradusio ir į jį pirmo įžengusio asmens nuosavybėn.

7.4.2.2. Lobia radimas (*thesauri inventio*)

Pasak Pauliaus, lobiu (*thesaurus*) laikomi taip seniai paslėpti pinigai, kad niekas neprisimena jų savinininko, todėl pripažįstama, kad šis turtas neturi šeimininko: *Thesaurus est vetus quaedam depositio pecuniae, cuius non exstat memoria, ut iam dominum non habeat* (D. 41, 1, 31, 1).

Iš pradžių romėnų jurisprudencija laikė lobį esant nekilnojamojo daikto, kuriame jis būdavęs paslėptas, dalimi arba priklausiniu, todėl asmuo, radęs lobį nuosavame sklype, buvo laikomas jo savininku. Remiantis klasikinės romėnų teisės nuostatomis, įtvirtintomis valdant Hadrianui (II a.), svetimame sklype (*locus alieni*) rastas lobis dalintinas pusiau tarp jį radusiojo ir sklypo savinininko. Kita vertus, tokia nuostata taikyta tik jei lobis svetimame sklype rastas atsitiktinai (*fortuito casu inventio*), o jei tai

būdavo specialių, sklypo savininko pavedimu vykdomų paieškų rezultatas, lobis laikytas sklypo savininko nuosavybe. Jei *thesaurus* aptiktas dievogarbai (*locus sacer*, pavyzdžiui, šventykloje) arba mirusiems pagerbti skirtoje (*locus religiosus*) vietoje, jis visas tekdavo radėjui. Viešoje vietoje (*locus publicus*) rastas lobis dalintas pusiau tarp radusiojo ir valstybės išdo. Atkreiptinas dėmesys, kad lobiu nelaikyti daiktai, kuriuos kitas asmuo, pavyzdžiui, siekdamas juos išsaugoti, būgštaudamas, kad kitaip daiktas gali būti prarastas, paslėpė (*vel lucris causa vel metus vel custodiae condiderit sub terra*), taip pat savininko pamesti vertingi daiktai, todėl nuosavybės teisės į tokį radinį radėjas neįgydavo (D. 41,1,31,1); jo pasisavinimas netgi galėjo būti kvalifikuojamas kaip vagystė (*furtum*).

7.4.2.3. Daikto perdirbimas (*specificatio*)

Specificatio (perdirbimas, perkeitimas) reiškė tokį svetimo daikto perkeitimą (perdirbimą), kurį atlikus sukuriamas naujas daiktas (*nova species*). Nemaža perdirbimo pavyzdžių pateikia Gajus: *Proinde si ex uvis aut olivis aut spicis meis vinum aut oleum aut frumentum feceris, quaeritur, utrum meum sit id vinum aut oleum aut frumentum, an tuum. Item si ex auro aut argento meo vas aliquod feceris, vel ex tabulis meis navem aut armarium aut subsellium fabricaveris, item si ex lana mea vestimentum feceris, vel si ex vino et melle meo mulsum feceris, sive ex medicamentis meis emplastrum aut collyrium feceris, quaeritur, utrum tuum sit id, quod ex meo effeceris, an meum*, t. y. „jei pagamintum vyną arba aliejų, [prikultum] grūdų iš mano vynuogių, alyvuogių ar varpų, kiltų klausimas, ar tas vynas arba aliejus, arba grūdai priklauso man, ar tau. Lygiai taip pat, jei pagamintum kokį nors indą iš mano aukso arba sidabro, arba sukonstruotum laivą arba spintą, ar suolelį iš mano lentų; taip pat jei pasiūtum drabužį iš man priklausančios vilnos arba pagamintum midų iš mano vyno ir medaus, arba paruoštum pavilgą arba tepalą akims iš mano vaistų, kiltų klausimas, ar tai, ką pagaminai iš man priklausančių daiktų, yra tavo, ar mano“ (G. 2, 79).

Jei specifikacija būdavo atlikta vykdant savininko pavedimą, naujo daikto savininku, be jokių abejonių, laikytas žaliavos savininkas. Tuo tarpu jei specifikantas veikdavo nesant susitarimo su žaliavos savininku (ar be jo žinios), kildavo klausimas, ar žaliavos savininką, ar specifikantą laikyti *nova species* (gaminio) savininku. Sabiniečiai tvirtino, jog be materialios substancijos negalima sukurti jokio objekto, todėl nuosavybės teisė į gaminį

turinti tekti žaliavos savininkui. Prokuliečiai *nova species* savininku laikė specifikuojantą ir savo poziciją grindė tuo, kad naujasis daiktas esantis bešeimininkis (žaliavos savininko nuosavybė baigėsi pakitus substancijai) – *res nullius*, todėl atitenkantis nuosavybėn tam, kuris pirmasis jį užvaldo – specifikuojantui (čia taikomas *res nullius cedit primo occupanti* principas). Vienas iš klasikinio laikotarpio teisės autoritetų – Paulius (II–III a.) pasiūlo kompromisinį sprendimą – *media sententia* (jo šalininkų gretose buvo Pomponijus ir Gajus, o vėliau šią nuostatą akceptavo ir Justiniano teisė). Remiantis *media sententia*, jei naująjį daiktą būdavo galima vėl perkeisti į žaliavą (pavyzdžiui, auksinę diademą išlydyti ir suformuoti aukso luitą), nuosavybės teisę į naująjį daiktą įgydavo žaliavos savininkas, kurį saistė pareiga atlyginti specifikuojantui už darbą. Jei daikto nebebūdavo galima perkeisti į žaliavą (pavyzdžiui, iš alyvuogių išspaudus aliejų, iš vynuogių pagaminus vyną), gaminio savininku laikytas specifikuojantis, tačiau tik tuo atveju, kai daikto perdirdimą jis atliko būdamas geros valios (*bonae fidei*). Savo ruožtu žaliavos savininkui priklausė teisė reikalauti specifikuojantą atlyginti už suvartotos žaliavos vertę.

7.4.2.4. Daiktų susijungimas (*accessio*)

Accessio – tai nuosavybės teisės įgijimas į papildomą daiktą, šiam tvariais saitais susijungus su pagrindiniu daiktu ir tapus jo dalimi. Akcesijos esmė atspindi principas: *Accessio cedit principali*, t. y. „priklausinys atitenka pagrindinio daikto savininkui“ (D. 34, 2, 19, 13).

Romėnų teisė skyrė: kilnojamųjų, nekilnojamųjų, kilnojamojo ir nekilnojamojo daikto susijungimą.

Nekilnojamųjų daiktų susijungimą lemdavo gamtos stichijų daromas poveikis. Gajus (G. 2, 70–72) kalba apie keturis tokius atvejus: *alluvio* (dumblynę; iš upės srovės plukdomo dumblo ir kitų sąnašų susiformavęs bei su krantu suaugęs naujas sausumos plotas tapdavo kranto savininko nuosavybe), *avulsio* (atplaiša; jei upės srovės paplautas ir atsiskyręs sausumos plotas būdavo jos nuplukdomas ir susijungdavo su žemiau palei srovę plytinčiu krantu, jį nuosavybėn įgydavo to kranto savininkas), *alveus derelictus* (senvagė; viešajai upei pakeitus tėkmę ir senajai vagai išdžiūvus, ši naują sausumos plotą pasidalindavo krantuose esančių sklypų savininkai); *insula in flumine nata* (upėje susiformavusią salą; viešosios upės vagoje susiformavus salai, nuosavybės teisė į ją atitekdavo abiejuose upės

krantuose esančių sklypų savininkams, tačiau Gajus nurodo (G. 2, 72), kad tuomet, kai sala susiformuodavo ne upės viduryje, bet arčiau vieno kranto, nuosavybę į ją įgydavo artimesnio kranto savininkas).

Kilnojamojo ir nekilnojamojo daikto susijungimui, kai *res mobiles* tvariais saitais susijungdavo su žemės sklypu, taikytas principas: *Superficies solo cedit*, t. y. „tai, kas yra žemės paviršiuje, priklauso sklypui“ (G. 2, 73), nes nekilnojamas daiktas laikytas esantis svarbesnis. Pasak Gajaus, toks susijungimas galėjo pasireikšti trejopai. Pirma, *inaedificatio* (pastatymu) laikytas pastato svetimame sklype pastatymas iš nuosavų medžiagų. Pastatui susijungus su žemės sklypu, sklypo savininkas įgydavo nuosavybėn ir pastatą: [...] *quod in solo nostro ab aliquo aedificatum est, quamvis ille suo nomine aedificaverit, iure naturali nostrum fit, quia superficies solo cedit*, t. y. „[...] tai, ką kas nors pastatė kad ir iš nuosavos medžiagos, tačiau mūsų sklype, pagal prigimtinę teisę tampa mūsų nuosavybe, nes tai, kas yra žemės paviršiuje, priklauso žemės sklypui“ (G. 2, 73). Atkreiptinas dėmesys, kad tokios romėnų teisės nuostatos nulėmė vienos iš teisių į svetimus daiktus – *superficijus* (užstatymo teisės), kurios turinį sudaro galimybė naudotis svetimoje žemėje pastatytu statiniu, susiformavimą. *Plantatio* (pasodinimas) reiškė, kad sodiniams, (pavyzdžiui, medžiams, krūmams), pasodintiems svetimame žemės sklype, įleidus šaknis, šie tapdavo žemės sklypo savininko nuosavybe. Savo ruožtu pasėjimas (*satio*) reiškė, kad svetimame lauke pasėti grūdai tapdavo žemės savininko nuosavybe.

Nuosavybės teisės klausimas kilnojamųjų daiktų susijungimo (*adiunctio*) atveju spręstas gana kazuistiškai, todėl šiuo atveju nėra galimybės nurodyti kokių nors bendresnio pobūdžio principų, kuriais vadovautinasi sprendžiant, kas pripažintinas daikto savininku. Juo labiau kad nors šaltiniai pateikia gausius tokio susijungimo pavyzdžius, neretai giminingose situacijose siūlomi gana kontroversiški sprendimai, o jų *ratio decidendi* nėra iki galo aiškūs. *Ferruminatio* – tai tvarus ir plika akimi neįžvelgiamas (arba menkai įžiūrimas) iš to paties metalo pagamintų daiktų susijungimas (pavyzdžiui, dviejų auksinių dirbinių sulydimas), kai naujo daikto savininku laikytas pagrindinio daikto savininkas. (*Ad*)*Plumbatio* – tai dviejų metalinių daiktų sujungimas kitu metalu (dažniausiai – švinu (*plumbum*), kuris matomas, o daiktų atskyrimas galimas, todėl nors naujo daikto savininku laikytas pagrindinio daikto savininkas, prijungto daikto savininkas galėjo reikalauti jo atskyrimo ir grąžinimo natūra. Gajus pateikia ir tokius kilnojamųjų daiktų susijungimo pavyzdžius kaip *scriptura* (teksto užrašymas

„kad ir aukso raidėmis“ ant kitam asmeniui priklausančio pergamento ar papiruso (G. 2, 77), *pictura* (paveikslas nutapytas ant svetimos drobės ar lentos (G. 2, 78), *tinctura, textura* (audinio nudažymas ar išsiuvinėjimas). Pasak Gajaus, *scriptura, tinctura, textura* atveju pagrindiniais daiktais laikytas pergamentas arba audinys, o *pictura* – piešinys, todėl „vargiai galima pateikti tinkamus šio atskyrimo argumentus“ (*cuius diversitatis vix idonea ratio redditur* (G. 2, 78). Poklasikinė ir Justiniano teisė paveikslą savininku pripažino jį nutapiusį dailininką.

Confusio reiškė dviem skirtingiems savininkams priklausančių skysčių susiliejimą (pavyzdžiui, dviem skirtingiems savininkams priklausantis aliejus arba vynas supilami į vieną statinę, kartu išlydomas dviem skirtingiems savininkams priklausantis sidabras), kai gautame mišinyje nebuvo galima išskirti sudėtinių dalių, todėl sumaišytų skysčių savininkai tapdavo bendrasavininkiais (*communio pro indiviso*), o kiekvienam iš jų priklausanti idealioji dalis buvo proporcinga iki sumaišant konkrečiam asmeniui priklausiusio skysčio kiekiui. *Commixtio* buvo kietųjų daiktų sumaišymas (pavyzdžiui, sumaišomos skirtingiems savininkams priklausančios vynuogės, javai, alyvuogės). Jeigu pagal specifinius požymius juos būdavo galima identifikuoti ir atrinkti (t. y. daiktų atskyrimas buvo galimas), kiekvienas iš savininkų galėjo reikalauti jam priklausančios daiktų dalies – *vindicatio pro parte*, tačiau atskyrimui esant negalimam, rasdavosi bendroji nuosavybė (kaip ir *confusio* atveju).

7.4.2.5. Nuosavybės į daikto vaisius įgijimas

Nuosavybę į daikto duodamą naudą (vaisius) motininio daikto savininkas įgydavo tuomet, kai vaisiai natūraliu būdu atsiskirdavo (*separatio*) nuo motininio daikto ir tapdavo savarankiškais daiktais (nuosavybės teisės objektais), nes, būdami organiškai susijungę su motininio daiktu, jie laikyti sudėtine daikto dalimi. Dėl atsiskyrimo nuo motininio daikto nuosavybės teisę į vaisius išimtiniais atvejais galėdavo įgyti ir kiti asmenys: geros valios valdytojas (*bonae fidei possessor*), kuriam nuosavybės teisė į vaisius buvo suteikiama atsižvelgiant į rūpinimąsi pagrindiniu daiktu (*pro cultura et cura*) (Inst. 2, 1, 35), taip pat emfientas. Uzufruktorius vaisių savininku tapdavo ne atsiskyrimo, bet jau atsiskyrusių vaisių užvaldymo (*perceptio*) momentu, kitaip tariant, kai juos surinkdavo.

7.4.2.6. Įgyjamoji senatis

Anot Modestino: *Usucapio est adiectio dominii per continuationem possessionis temporis lege definiti*, t. y. „įgyjamoji senatis – tai nuosavybės įgijimas dėl nepertraukiamo daikto valdymo visą įstatymo nustatytą laikotarpį“ (D. 41, 3, 3).

Įgyjamosios senaties institutas buvo priemonė eliminuoti tokias situacijas, kai dėl formalių trūkumų sudarant daikto perleidimo sandorį (nesilaikant nustatytos sandorio formos) ar materialinės prigimties priežasčių (pavyzdžiui, kai daiktą perleidęs asmuo nebuvo jo savininkas) vienam subjektui priklausydavo juridinė valdžia į daiktą (nuosavybės teisė), tačiau faktiškai daiktas būdavo kito asmens valdžioje (faktinis daikto valdymas). Pirmoji situacija galėjo susiklostyti dėl mancipuojamo daikto įgijimo paprasto perdavimo (*traditio*) būdu. Nesilaikant teisės nustatytos perleidimo formos (perleidžiant mancipuojamus daiktus reikalauta taikyti mancipaciją arba *in iure cessio*), įgijėjas įgydavo ne daikto nuosavybės teisę, o tik jo valdymą. Tapti savininku jis galėjo tik įgyjamosios senaties, kuri šiuo atveju šalindavo formalius nuosavybės įgijimo trūkumus, būdu. Antroji situacija, kurioje susidurta su materialios prigimties trūkumais, kaip minėta, buvo daikto įgijimas iš asmens, kuris nėra jo savininkas. Tokiais atvejais, kai geros valios valdytojas įgydavo turtą iš kito asmens (perleidėjo), kuris nebuvo daikto savininkas, nuosavybės teisė negalėjo būti įgyta, nes tai būtų buvę nesuderinama su principu: *Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet*. Įgijėjas tapdavo tik daikto valdytoju, o nuosavybės teisę įgyti galėjo tik įgyjamosios senaties, kuri šiuo atveju šalindavo materialius nuosavybės įgijimo trūkumus, būdu. Apibendrintai tariant, įgyjamosios senaties institutas šalino kolizijas tarp nuosavybės ir faktinio daikto valdymo. Be to, nuo pat atsiradimo jis atliko ir įrodomąją funkciją. Tais atvejais, kai vindikaciniame procese nebuvo galima įrodyti nuosavybės teisės įgijimo (tai būdavę itin sunku padaryti, kai nuosavybė būdavusi įgyta išvestiniais būdais), pakakdavo įrodyti sąlygų, kurioms esant ieškovas galėjo tapti daikto savininku pagal senatį, buvimą (t. y. kad jo valdymas atitiko įgyjamajai senačiai keliamus reikalavimus ir truko visą teisės nustatytą laikotarpį).

Jau XII lentelių įstatymai numatė *usucapio – ius civile* reglamentuojamą įgijimą nuosavybėn pagal senatį, kurios taikymo galimybės buvo ribotos. Nuosavybę *usucapio* būdu į daiktus, kurie buvo kviritinės nuosavybės objektai (*usucapio* taikyta tik Italijos, bet ne provincijų žemės atžvilgiu), ga-

lėjo įgyti Romos piliečiai; senatis netaikyta vogtiems (*res furtivae*) bei jėga užvaldytiems (*res vi possessae*) daiktams. Archainėje ir klasikinėje romėnų teisėje įgyjamasis senaties terminas buvo trumpas: vieneri metai kilnojamajam ir dveji – nekilnojamajam daiktui.

II a. provincijos vietininko edikte numatyto *temporis praescriptio* pagrindu susiformuoja *longi temporis praescriptio* institutas, t. y. senatis, taikoma įgyjant nuosavybėn provincijos žemę. Kaip minėta, civilinė senatis nebuvo taikoma provincijos žemei, kuri nebuvo kviritinės nuosavybės objektas, nes žemės savininke laikyta valstybė. Iš pradžių *temporis praescriptio* buvo ne kas kita kaip senatimi pagrįstas procesinis atsikirtimas, pateikiamas į ieškinį dėl asmens valdomo žemės sklypo išreikalavimo. Jeigu ieškinyje dėl daikto grąžinimo geros valios valdytojui pareiškiamas praėjus dešimčiai (kai ieškovas ir atsakovas buvo tos pačios provincijos gyventojai) arba dvidešimčiai (kai ieškovas ir atsakovas gyveno skirtingose provincijose) metų nuo valdymo pradžios, šis, pasinaudodamas *praescriptio temporis*, tvirtindavo ieškovą praleidus ieškinio dėl sklypo išsireikalavimo senaties terminą. Vėlesni provincijos vietininkų ediktai tokiam valdytojui suteikė teisę reikšti daiktinį ieškinį (*actio in rem*) bet kuriam trečiajam asmeniui, kuris buvo iš jo atėmęs daikto (žemės sklypo) valdymą. Tai reiškia, jog ankstesnysis *praescriptio temporis* (ieškinio senaties) institutas buvo palaipsniui perkeistas į įgyjamąją senatį *sensu stricto* ir pavadintas *longi temporis praescriptio* (t. y. atsikirtimas senatimi, „ilgo laiko atsikirtimas“).

Justinianas, sujungdamas reikalavimus, kuriuos klasikinė teisė taikė *usucapio* ir *longi temporis praescriptio* atvejais, sukūrė ordinarinės įgyjamasis senaties institutą.

Viduramžių teisės mokslas, apibendrinęs ordinarinei įgyjamajai senatiai keliamus reikalavimus, suformulavo šį hegzametrą:

---

res habilis + titulus + fides + possessio + tempus

Jį būtų galima išversti taip: tinkamas daiktas, teisinis pagrindas, gera valia ir nepertraukiamas daikto valdymas įstatyme nustatyta laikotarpiu. Šiuos reikalavimus aptarsime skyriumi.

Res habilis reiškė daiktą, kuris gali būti įgyjamas nuosavybėn pagal senatį. Skirtingais teisės normų aktais ir skirtingu laikotarpiu buvo formuojamas

ir plečiamas *res inhabilis* katalogas. Kitaip tariant, tai buvo daroma neigiamai forma, t. y. nustatant, koks daiktas negali būti įgyjamosios senaties objektas. Tokiais laikyti iš apyvartos išimti (*res publicae* ir *res divini iuris*), vogti (*res furtivae*) (juos *res inhabilis* pripažino jau XII lentelių įstatymai, o vėliau draudimą įgyti vogtą daiktą nuosavybėn pagal senatį pakartojo *lex Atinia* (III–II a. pr. Kr.), plėšimo būdu įgyti, jėga užvaldyti daiktai (*res vi possessae*) (pripažinti *res inhabilis* pagal *lex Iulia et Plautia* (78–63 m. pr. Kr.), valstybės išdui (*res fiscales*), nuo principato pradžios – asmeniui imperatoriaus turtui (*res dominicae*), o krikščioniškosios imperijos laikais – Bažnyčiai priklausantys daiktai. Apibendrintai tariant, *res habilis* (įgyjamosios senaties objektas) buvo iš apyvartos neišimtas daiktas, nepatenkantis nė į vieną iš išvardintų daiktų kategorijų.

Valdymo pagrindas (*titulus*) – tai priežasčių (pagrindų), įgalinančių valdyti daiktą ir įgyti jį nuosavybėn, visuma. *Titulus* privalėjo būti teisėtas (*iustus titulus*) ir tikras (*verus titulus*). Teisėtais pagrindais romėnų jurisprudencija laikė tokius atvejus, kai daiktą asmuo gavo kaip prievolės įvykdymą ar užmokestį (*pro soluto*), nupirko (*pro emptore*), gavo kaip kraitį (*pro dote*), paveldėjo (*pro herede*), gavo kaip testamentinę išskirtinę (*pro legato*) ir pan. Atitinkamai teisėto titulo (o kartu ir geros valios įgyjant valdymą) reikalavimo neatitiko ydingai (jėga, klausa ar negražinus daikto, kuris buvo perduotas prekarijaus pagrindais) įgytas valdymas.

Geros valios (*bona fides*) reikalavimas sietas su valdytojo įsitikinimu, kad valdydamas daiktą jis nepažeidžia teisės nuostatų ir kitų asmenų teisių į daiktą, taip pat, kad daiktą jam perdavęs asmuo buvo daikto savininkas. Tuo atveju, kai to pats nežinodamas asmuo daiktą įsigijo ne iš savininko, šis įsitikinimas buvo klaidingas, tačiau tai nebuvo kliūtis įgyti daiktą nuosavybėn pagal senatį. Atkreiptinas dėmesys, kad geros valios reikalavimas keltas tik valdymo įgijimo momentu, ką atspindi principas: *Mala fides superveniens non nocet*, t. y. „vėlesnė bloga valia nekenkia“ (C. J. 7, 31, 1, 3). Tai reiškia, jog, pavyzdžiui, pirkėjui sužinojus, kad prekę jis įgijo ne iš savininko, įgyjamosios senaties termino eiga nenutrūkdavo, nors, sužinojęs minėtą aplinkybę, asmuo tapdavo blogos valios valdytoju (kadangi jam tapo žinoma, jog kitas asmuo (daikto savininkas) turi daugiau teisių į daiktą nei jis daiktą valdydamas). Šiuo atveju įgyjamosios senaties termino eiga nutraukdavo tik daikto savininko pareikštas vindikacinis ieškinys.

Nuosavybei pagal senatį įgyti buvo būtinas nepertraukiamas valdymas (*possessio*), todėl praradus faktinį daikto valdymą senaties termino eiga nutrūkdavo, o jį atgavus, termino eiga skaičiuota iš pradžių.

Tempus reiškė įgyjamosios senaties terminą, t. y. teisės nustatytą laikotarpį, kuriuo daiktą nuosavybėn siekiantis įgyti asmuo turėjo jį valdyti nepertraukiamai. Iš pradžių įgyjamosios senaties terminas buvo vieneri metai kilnojamiesiems ir dveji metai – nekilnojamiesiems daiktams. Justiniano teisėje įgyjamosios senaties terminai tampa ilgesni: treji metai kilnojamajam ir dešimt (daikto savininkui ir jo valdytojui esant tos pačios provincijos gyventojams) arba dvidešimt (daikto savininkui ir jo valdytojui esant skirtingų provincijų gyventojams) metų – nekilnojamiesiems daiktams.

Greta aptartosios ordinarinės įgyjamosios senaties (*usucapio*) 528 m. Justinianas įvedė ypatingosios (ekstraordinarinės) senaties institutą, pavadintą *longissimi temporis praescriptio* („atsikirtimas labai ilgu laiku“). Nuo ordinarinės senaties ji skyrėsi gerokai ilgesniais terminais (trisdešimt metų, o jei daiktas priklausė imperatoriui, valstybės išdui, Bažnyčiai arba labdaros fondams (*piae causae*) – keturiasdešimt metų); nebuvo keliamas teisėto titulo reikalavimas, todėl šiuo būdu nuosavybėn galima buvo įgyti net ir tokius daiktus, kurių valdymas įgytas pažeidžiant trečiųjų asmenų teises ir bloga valia (pavyzdžiui, daiktą pavogus). Tai yra pagrįsta nuostata, jog itin ilgas laikas, kuris nustatomas šios senaties atveju, yra pakankamas, kad teisėtas daikto savininkas savo nuosavybę iš neteisėto valdytojo išsireikautų per teismą. Ekstraordinarinės senaties konstrukcijoje vėlgi naudojama ieškinio senatimi: jeigu praėjus ilgam laikui daikto savininkas vis dėlto kreipdavosi prašydamas procesine tvarka apginti jo teisę, atsakovas galėjo pareikšti, kad tai daroma praleidus ieškinio senaties terminą (t. y. prašyti teisėją taikyti ieškinio senaties termino praleidimo sukeltas teises pasekmes ir ieškovo reikalavimą atmesti).

7.4.3. Išvestiniai nuosavybės teisės įgijimo būdai.

Daikto perleidimas (*alienatio*)

7.4.3.1. Mancipacija (*mancipatio*)

Mancipacija (lot. *manus* – „ranka“ + *capere* – „sugriebti, sučiupti“) – tai formalus kviritinės nuosavybės teisės perleidimo į mancipuojamus daiktus būdas. Iki Romoje atsirandant kaltiniams pinigams ir kaip piniginių

ekvivalentą naudojant varį, mancipacija buvo traktuojama kaip kauzalinis sandoris, t. y. pirkimas–pardavimas iš karto atsiskaitant grynaisiais pinigais. Įgijėjas gaudavo daiktą mainais į atitinkamą kiekį vario, kuris būdavo pasveriamas svarstyklėmis. Gajus nurodo mancipaciją buvus atliekamą šitaip: *Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imaginaria quaedam venditio, quod et ipsum ius proprium civium Romanorum est. Eaque res ita agitur: adhibitis non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam tenent, qui appellatur libripens, is, qui, mancipatio accipit, rem tenens ita dicit: hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio isque mihi emptus esto hoc aere aeneaque libra. Deinde aere percutit libram idque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quai pretii loco*, t. y. „sugriebimo ranka procedūra, kaip anksčiau minėjome, tai savotiškas tariamas pardavimas, kuris taip pat yra Romos piliečiams priklausanti teisė. O atliekama tai šitaip: sukvietęs mažiausiai penkis liudytojus, pilnamečius Romos piliečius, taip pat dar vieną tos pačios padėties žmogų svarstyklėms laikyti, kuris vadinamas libripensu (svėrėju), tas, kuris sugriebdamas ranka ką nors įgyja, laikydamas daiktą taria: „Aš tvirtinu, kad šis vergas pagal kviritų teisę priklauso man ir tebūnie [mano] nupirktas šiuo variu ir šiomis svarstyklėmis“. Tada suduoda variu per svarstykles ir įteikia varį tam, iš kurio įgyja sugriebdamas ranka, tarytum sumokėdamas kainą“ (G. 1, 119).

Mancipacija – formalus juridinis veiksmas, atliekamas laikantis nustatytos formos. Be šalių, reikalauta ir penkių liudytojų (pilnamečių vyrų, kurie yra visateisiai Romos piliečiai) bei asmens, laikančio svarstykles – *libripens* (iš lot. *libra* – „svarstyklės“ + *pendere* – „sverti“), dalyvavimo. Daiktas buvo įgyjamas atliekant du simbolinius gestus. Įgijėjas paliesdavo daiktą (paimdavo jį į ranką), o antrojoje laikomą vario gabalą mesdavo ant svarstyklių lėkštės. Pirmasis gestas reiškė daikto užvaldymą (*meum esse*), o antrasis – simbolizavo kainos sumokėjimą, t. y. tai, kad daiktą įgijėjas užvaldė dėl to, kad jį nupirko (*mihi emptus esto hoc aere aeneaque libra*).

Apyvartoje atsiradus kaltinėms monetoms, mancipacija, pasak Gajaus, iš realaus virto tariamu pirkimu (*imaginaria venditio*): įgijėjas nebemokėjo prekės kainos perduodamas daikto vertę atitinkantį piniginį ekvivalentą (tam tikrą pinigų sumą), o ant svarstyklių lėkštės mesdavo simbolinę monetą (*nummo uno*). Tai liudija pakitusį mancipacijos kaip sandorio pobūdį: tai jau ne kauzalinis, o abstraktus sandoris. Mancipacijos esmė glūdėjo formoje – iškilmingai tariamuose žodžiuose ir atliekamuose gestuose: *Meum*

esse aio, t. y. „Aš tvirtinu, kad [daiktas] yra mano“. Jei mancipacijos procedūrai keliamų formalių reikalavimų šalys nuosekliai laikėsi, nuosavybės teisė įgijėjui pereidavo nepriklausomai nuo priežasties (*causa*), nulėmusios nuosavybės teisės perleidimą. Kitaip tariant, mancipacijos procedūra buvo nuo perleidimą nulėmusių priežasčių (*causae*) atsieta. Būtent mancipacijos abstraktumas lėmė tai, kad ši procedūra imta naudoti pačių įvairiausių priežasčių nulemtam turto perleidimui. Pavyzdžiui, sudarant dovanojimo sandorius, skiriant kraitį, įkeičiant kreditoriui turtą fiducijos būdu (*fiducia cum creditore contracta*), apsunkinant sklypą kaimo žemių servitutais. Atkreiptinas dėmesys, jog kai kuriais atvejais mancipacijos abstraktumas galėjo sukelti ir ne visai palankias pasekmes. Pavyzdžiui, jei *pater familias* mancipacijos būdu būsimam žentui perleisdavo žemės sklypą kaip dukters kraitį, tai atlikus mancipaciją šis tapdavo sklypo savininku visiškai nepriklausomai nuo priežasties, dėl kurios sklypas jam buvo perleistas. Taigi, jei vėliau santuoka neįvyksta, seniausiais laikais *pater familias* negalėdavęs revindikuoti sklypo remdamasis tuo, jog perleidimas buvo susijęs su santuokos sudarymu.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad abstrakčia mancipacijos procedūra romėnų teisė naudojosi ne tik daiktinių teisių srityje. Ji išradingai taikyta taip pat ir šeimos, paveldėjimo, prievolių teisėje. Pavyzdžiui, išlaisvinant iš tėvo valdžios (*emancipatio*), įvaikinant (*adoptio*), laisvuosius *alieni iuris* asmenis atiduodant kitos šeimos galvos valdžion (*in mancipio*), pajungiant žmoną vyro valdžiai (*coemptio*) ir šią valdžią panaikinant (*remancipatio*), sudarant testamentą (*testamentum per aes et libram*), prievolės įvykdymui, o vėliau – ir skolininko atleidimui nuo jos vykdymo (*solutio per aes et libram*).

Pažymėtina, jog klasikiniu laikotarpiu perleidžiant mancipuojamus daiktus mancipacija buvo naudojama kur kas noriau nei kitu formaliuoju nuosavybės perkėlimo būdu – procesine cesija. Aiškindamas tokį mancipacijos populiarumą, Gajus nurodo esant kur kas paprasčiau sudaryti sandorį pasikviečiant liudytojų, nei tuo pačiu tikslu vykti pas pretorių.

Poklasikinėje teisėje mancipacija nebebuvo naudojama, o valdant Justinianui ji panaikinta juridiskai.

7.4.3.2. Procesinė cesija, arba tariamoji vindikacija (*in iure cessio*)

Be mancipacijos, Romoje taikytas ir kitas formalus nuosavybės teisės perkėlimo būdas – *in iure cessio*, kurį žinojo jau XII lentelių įstatymai. *In*

iure cessio eigą aiškinantis Gajus nurodo: *In iure cessio autem hoc modo fit: apud magistratum populi Romani, velut praetorem urbanum, is, cui, res in iure ceditur, rem tenens ita dicit: hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio; deinde, postquam hic vindicaverit, praetor interrogat eum, qui cedit, an contra vindicet; quo negante aut tacente tunc ei, qui vindicaverit, eam rem addicit*, t. y. „o daikto perleidimas dalyvaujant magistratui atliekamas tokiu būdu: romėnų tautos magistrato, pavyzdžiui, miesto pretoriaus, akivaizdoje tas, kuriam dalyvaujant magistratui yra perleidžiamas daiktas, laikydamas daiktą, taria: „Aš tvirtinu, kad šis vergas pagal kviritų teisę priklauso man“; po to, kadangi šis prisiskyrė sau [daikto] nuosavybės teisę, pretorius klausia to, kuris perleidžia daiktą, ar jis reiškiantis priešinį reikalavimą. Jei šis atsako neigiamai arba tyli, pretorius pripažįsta daiktą priklausant tam, kuris prisiskyrė sau nuosavybės teisę“ (G. 2, 24).

Procesinė cesija buvo ne tik autentiškas, t. y. Romos piliečių teisės nustatytas perleidimo sandorių sudarymo būdas, bet ir itin originali juridinė konstrukcija. Iš esmės tai yra tariamas vindikacinis procesas, vykstantis dalyvaujant magistratui. Kaip ir kiekvienu atveju, kai pareiškiamas vindikacinis ieškinys, šalys, nešinos tariamo ginčo objektu (iš tiesų tai būdavęs daiktas, kurio nuosavybės teisę buvo siekiama perleisti), atvykdavo pas pretorių. Daikto įgijėjas užimdavo tariamo ieškovo procesinę padėtį ir vindikuodavo daiktą, t. y. tardamas iškilmingos formulės žodžius tvirtindavo, kad daiktas esantis jo nuosavybė: *Hunc ego rem ex iure Quiritium meam esse aio*, t. y. „tvirtinu, kad šis daiktas pagal kviritų teisę priklauso man“. Tariamas atsakovas (perleidėjas) pretoriui teiraujantis, ar ieškovo tvirtinimas esantis teisingas, su tokiu ieškovo teiginiu sutikdavo (pripažindavo ieškinį) arba tylėdavo (atsisakydavo procesinės teisės kontravindikuoti daiktą). Atsižvelgamas į tai ir vadovaudamasis principu: *Confessus pro iudicato est*, t. y. „pripažinęs ieškinį laikomas tarytum iš jo būtų priteista“, pretorius priteisdavo daiktą (*addictio*) tariamajam ieškovui (t. y. įgijėjui).

In iure cessio, panašiai kaip ir mancipacija, buvo formalus ir abstraktus (iš procesinės cesijos procedūros nematyti priežasties, kodėl perleidėjas tyli ir sutinka atiduoti savo daiktą) nuosavybės teisės perleidimo būdas, prieinamas tik Romos piliečiams, nes tik jie turėjo procesinį veiksnumą ir galėjo dalyvauti legisakciniame procese. Nuo mancipacijos *in iure cessio* skiriasi tuo, kad tai buvo sandorių sudarymo dalyvaujant valstybės įgaliojimus turinčiam asmeniui forma. Priešingai nei mancipacija, kuri taikyta tik

mancipuojamųjų daiktų perleidimui, šis būdas taikytas perleidžiant nuosavybės teisę į įvairių rūšių daiktus – tiek į *res mancipi*, tiek ir į *res nec mancipi*, taip pat turtinių teisių, tokių kaip servitutai, *ususfructus* arba viso palikimo perleidimo (*in iure cessio hereditatis*) atvejais. Be to, ši procedūra buvo pasitelkiama išlaisvinant iš tėvo valdžios (*emancipatio*), įvaikinant (*adoptio*), paleidžiant į laisvę vergus (*manumissio vindicta*). Romėnų civiliniame procese tokie sandorių sudarymo procesine tvarka atvejai buvo priskiriami *iurisdictio voluntaria* (ne ginčo, ypatingajai teisenai), kai tikro ginčo dėl teisės ir rungimosi tarp bylos šalių nėra.

Poklasikinės teisės laikais, kaip ir mancipacija, *in iure cessio* nebuvo taikoma; Justiniano teisėje šis nuosavybės perleidimo būdas panaikintas juridiškai.

7.4.3.3. Neformalus daikto perdavimas įgijėjui (*traditio*)

Be mancipacijos ir *in iure cessio* – *ius civile* nustatytų nuosavybės įgijimo būdų, formavosi ir kitas nuosavybės perleidimo bei įgijimo būdas, kuris laikytas ne įgijimu pagal Romos piliečių, o pagal tautų teisę. Tai – neformalus daikto perdavimas: *Traditio propria est alienatio rerum nec mancipi. Harum rerum dominia ipsa traditione adprehendimus, scilicet si ex iusta causa traditae sunt nobis*, t. y. „perdavimas yra tinkamas nuosavybės perkėlimo į nemancipuojamus daiktus būdas. Šių daiktų nuosavybės teisę įgyjame tiesiog juos perduodant, jei tik tai vyksta teisėtu pagrindu“ (*Tit. ex Corp. Ulp. 19,7*). Taigi, *traditio* buvo su jokiais formaliomis procedūromis nesusijęs, tiesioginis nuosavybės perkėlimas, perduodant daiktą įgijėjui (*tradere* – „išduoti, įteikti, perduoti daiktą“), kuriuo naudotis galėjo ir nepiliečiai.

Romanistikos mokslas pripažįsta *traditio* susiformavus *ius gentium* pagrindu ir tai įvykus anksčiau nei atsirado grynai romėniški nuosavybės perleidimo būdai – mancipacija ir *in iure cessio*. Pradžioje šis būdas taikytas perleidžiant nuosavybę į *res nec mancipi*, tačiau poklasikiniu laikotarpiu *traditio* tampa pagrindinis, o Justiniano teisėje lieka vienintelis būdas perleisti nuosavybę į *res corporales*.

Tam, kad nuosavybės teisė būtų perleista šiuo būdu, kelti tokie reikalavimai. Visų pirma, fizinis daikto perdavimas (*traditio corporis, corporalis*), kuris laikomas materialiuoju *traditio* elementu. Ankstyvojoje romėnų

teisėje valdymo perkėlimui buvo būdingas realumas, t. y. perleidėjas privaldavęs įteikti daiktą įgijėjui. Kita vertus, jau klasikinėje, o ypač vėlyvosios imperijos laikotarpio teisėje taikytos realumo reikalavimo išimtys, todėl tinkamu daikto perdavimu laikyti ir tokie atvejai, kai daikto valdymas yra perduodamas vien valia (*solo animo*) (mūsų jau aptarti *traditio brevi manu* ir *constitutum possessorium* atvejai). Tinkamu perdavimu pripažintas ir *traditio ficta* (pavyzdžiui, *traditio longa manu* (paliekant daiktą įgijėjo valdymo sferoje – *in conspectu*), *oculis et affectu* (parodant įgijėjui žemės sklypo buvimo vietą), *traditio clavium* (įteikiant raktus nuo prekių sandėlio), perduodant su daiktu susijusius dokumentus (*traditio chartae*).

Fizinio daikto perdavimo atsisakymas atvėrė kelią nuosavybės perkėlimo paprastu susitarimu, be fizinio daikto perdavimo idėjai, tačiau pati romėnų teisė tokio teisinio sprendimo neakceptavo. Nepaisant to, kad poplasikinė teisė neatmetė nuosavybės perleidimo šalių susitarimu galimybės, imperatorius Justinianas į savo *Codex* inkorporavo ir galiojančia teisės nuostata paskelbė imperatoriaus Diokleciano konstituciją, skelbiančią: *Traditionibus et usucapionibus dominia rerum, non nudis pactis transferuntur*, t. y. „daiktų nuosavybės teisė yra perleidžiama perduodant daiktą arba įgyjama pagal senatį, tačiau ne vien šalių susitarimu“ (C. J. 2, 3, 20).

Daikto valdymo perėmimas iš kito asmens ne visuomet sukeldavo ir jo nuosavybės teisės įgijimą. Kai kuriais atvejais, priklausomai nuo šalių susitarimo, daikto perdavimas galėjo reikšti tik paties daikto valdymo įgijimą, kaip, pavyzdžiui, tuomet kai *pignus* atveju daiktas būdavo perduodamas kreditoriui (įkaito gavėjui). Taigi, antrasis daikto nuosavybės teisės perdavimui *traditio* būdu keliamas reikalavimas (subjektyvusis *traditio* elementas) buvo *animus transferendi dominii* – perleidėjo valia perleisti nuosavybę bei *animus accipiendi dominii* – įgijėjo valia daiktą užvaldyti. Vienintelė abipusės valios egzistavimo reikalavimo išimtis buvo *traditio ad incertam personam* (perdavimas neapibrėžtam asmeniui), kai pinigai (išmalda) būdavo metami į minią (*iactus missilium*).

Galiausiai, perduodant daiktą, buvo būtina apibrėžti perdavimo tikslą. Romėnų teisininkai šį tikslą dažnai apibrėždavo kaip teisėtą *traditio* priežastį (*iusta causa traditionis*), kurią atspindėdavo prieš perduodant daiktą sudarytas sandoris. Anot Pauliaus: *Nunquam nuda traditio transfert dominium, sed ita, si venditio aut aliqua iusta causa praecesserit propter quam traditio sequeretur*, t. y. „niekuomet vien perdavimas nesukelia nuosavybės teisės perėjimo; tai įvyksta tik tuomet, kai prieš tai eina pardavimas arba

kita teisėta priežastis, dėl kurios daiktas perduodamas“ (D. 41, 1, 31 pr.). Taigi, *causa* galima pavadinti juridiniu *traditio* elementu. Ji privalėjo būti teisėta (*iusta*), t. y. atitikti teisę. Paprastai tai buvo prievolinius teisinius santykius kurianti sutartis ar kitas teisėtas sandoris, todėl dažniausiai yra kalbama apie tokius daikto perdavimo pagrindus: *causa vendendi* (pardavimą), *causa donandi* (dovanojimą), *causa dotis* (kraitį), *causa legandi* (testamentinės išskirtinės užrašymą), *causa solvendi* (prievolės įvykdymą). Atitinkamai, jei *causa* neatitiko teisėtumo reikalavimo, daikto perdavimas tokiu pagrindu reikšdavo tik valdymo perdavimą, o nuosavybės teisės perkėlimas neįvykdavo. Pavyzdžiui, dovanojimas sutuoktiniui nebuvo *iusta causa*, todėl apdovanotasis netapdavo dovanos savininku.

Iusta causa traditionis reikalavimas neabejotinai rodo *traditio*, priešingai nei mancipaciją ir procesinę cesiją, buvus kauzaliniu nuosavybės perleidimo būdu, kurio sukeliama teisiniai padariniai tiesiogiai priklausė nuo *causa*, kitaip tariant, pagrindo, priežasties, dėl kurių daiktas perduodamas įgijėjui.

Baigiant aptarti išvestinius nuosavybės įgijimo būdus, trumpai paminėtina, kad tokiu, *inter alia*, buvo laikomas *adiudicatio*, t. y. priteisimas teismo procese dėl bendrosios nuosavybės padalijimo, kuris pradamas *actio communi dividundo* pagrindu. Šis atvejis laikytinas konstitutyviaja sukcesija: teismo sprendimu naikinant iki tol egzistavusią bendrosios nuosavybės teisę, yra sukuriama, nustatoma (*constituere*) kiekvieno iš buvusių bendrasavininkų individualios nuosavybės teisė. *Adiudicatio* priskiriamas *ius civile* numatytiems išvestiniams nuosavybės įgijimo būdams (tokiu laikytinas ir vindikacinis (daiktinis) legatas). Išvestiniais būdais nuosavybei įgyti taip pat laikyta *adsignatio* (karinės ekspansijos metu užimtų žemės sklypų perleidimas nuosavybėn privatiems asmenims) bei *venditio sub hasta* (kitų žemės sklypų perleidimas privačių asmenų nuosavybėn viešo aukciono (*auctio*) tvarka).

7.5. Nuosavybės teisės gynimas

7.5.1. Nuosavybės teisės gynimo formos ir kryptys

Dažniausiai savininkas kartu buvo ir daikto, į kurį turėjo nuosavybės teisę, civilinis valdytojas, todėl atgauti savo daiktą arba apsiginti nuo

trečiųjų asmenų daromų trukdymų jį valdyti galėjo naudodamasis valdytojams ginti skirtais posesiniais interdiktai. Taigi, posesinė gynyba buvo teisinės gynybos forma, kuria savininkas galėjo pasinaudoti pirmiausiai; ji buvo santykinai nesudėtinga ir operatyvi, tačiau, kita vertus, tokia gynyba buvo nepakankama, kai valdytojas siekdavo jam priklausančios nuosavybės teisės į daiktą pripažinimo. Siekiant šio tikslo, naudotasi petitorine gynyba daiktiniu ieškiniu, kurios savininkas imdavosi tuomet, kai nevaldydavo daikto (valdymas iš jo būdavęs atimtas) arba, įgyvendindamas nuosavybės teisę, patirdavo trečiųjų asmenų trukdymus.

Nuosavybės teisės gynyba plėtojosi dviem kryptimis. Viena vertus, savininkas buvo ginamas suteikiant ieškinį, kuriuo pasinaudodamas jis galėjo išreikalauti daiktą iš jį faktiškai valdančio, tačiau nuosavybės teisės į daiktą neturinčio trečiojo asmens. Ši nuosavybės gynybos kryptis vadinama ofensyvine nuosavybės gynyba. Romėnų teisėje jai įgyvendinti buvo skirtos dvi petitorinės gynybos priemonės – vindikacinis ir Publicijaus (*actio Publiciana*) ieškiniai. Kita vertus, petitorinė gynyba suteikė savininkui galimybę užkirsti kelią bet kokiems trečiųjų asmenų daromiems trukdymams įgyvendinti nuosavybės teisę, nors šie ir būtų nesusiję su faktinio nuosavybės valdymo atėmimu. Ši nuosavybės gynimo, kai siekiama pašalinti trukdymus valdyti daiktą ir juo naudotis, kryptis vadinama defensyvine. Romėnų teisėje tokio pobūdžio nuosavybės gynyba buvo realizuojama negatoriniu (*actio negatoria, actio negativa*) ieškiniu.

Posesinė ir petitorinė gynyba

Gynybos pobūdis	Gynybos objektas	Funkcijos	Teisenos pobūdis	Gynybos priemonės
Posesinė gynyba	Valdytas	Laikinas taikos tarp ginčo šalių atkūrimas vienai iš jų pripažįstant faktinį daikto valdymą	Administracinė teisena (neteisminis nagrinėjimas)	Pretorių teikiami posesiniai interdiktai
Petitorinė gynyba	Nuosavybė	Definityvaus pobūdžio sprendimas dėl daiktinės (nuosavybės) teisės į daiktą	Procesinė (teisminė) tvarka	Daiktiniai ieškiniai: vindikacinis, negatorinis, Publicijaus

Be to, nuosavybei ginti skirtas petitorinės gynybos priemonės galima skirstyti priklausomai nuo ginamos nuosavybės rūšies. Kviritinės nuosavybės atveju suinteresuotasis asmuo galėjo pasinaudoti *rei vindicatio* arba *actio negatoria*. Savo ruožtu pretorių teisė bonitarinę nuosavybę gynė suteikdama Publicijaus ieškinį (*actio Publiciana*).

7.5.2. Vindikacinis ieškinys (*rei vindicatio, actio vindicatoria*)

Ofenzyvinė kviritinės nuosavybės teisės gynyba buvo realizuojama vindikaciniu ieškiniu (*rei vindicatio*), kuris priklausė daikto valdymo netekusiam kviritiniam savininkui. Vadovaujantis principu: *Ubi rem meam invenio, ibi vindico*, t. y. „ką rasiu turint mano daiktą, iš to jo reikalausiu“, vindikacinis ieškinys galėjo būti reiškiamas bet kuriam asmeniui (tai absoliutaus pobūdžio teisių gynybos priemonė – *erga omnes*), kuris faktiškai valdo daiktą neturėdamas į jį nuosavybės teisės.

Vindikacinio ieškinio tikslus atskleidžia jo formulės tekstas: *Si paret rem qua de agitur ex iure Quiritium Auli Agerii esse, neque ea res arbitrio iudicis restituetur, quanti ea res erit, tantam pecuniam iudex Numerium Negidium Aulo Agerio condemna, si non paret, absolve*, t. y. „jei paaiškės, kad daiktas, dėl kurio vyksta ginčas, priklauso Aulai Agerijui pagal kviritų teisę, ir jei teisėjui pareikalavus šis daiktas nebus Numerijaus Negidijaus Aulai Agerijui sugrąžintas, kiek daiktas bus vertas, tokią pinigų sumą, teisėjau, priteisk iš Numerijaus Negidijaus Aulo Agerijaus naudai. Jeigu paaiškėtų, kad taip nėra, išteisink“. Atkreiptinas dėmesys, kad simboliniai Aulo Agerijaus ir Numerijus Negidijaus vardai, kurie romėniškose ieškinių formulėse visuomet vartojami apibūdinti ieškovą ir atsakovą, yra kildinami iš lotyniškų veiksmažodžių – *agere* (lot. – „bylinėtis, reikšti ieškinį“) ir *negare* (lot. – „neigti (ieškovo reikalavimą), gintis nuo pareikšto ieškinio“). Taigi, reikšdamas vindikacinį reikalavimą, kviritinis daikto savininkas siekė jam priklausančios kviritinės nuosavybės teisės pripažinimo bei daikto sugrąžinimo iš valdytojo, kuris daiktą valdė nebūdamas jo savininkas (restitucinis vindikacijos tikslas). Vietoj restitucinio vindikacijos tikslo procese galėjo būti siekiama ir daikto, kuris turi būti grąžinamas savininkui, vertės nustatymo (*quanti ea res est*), ir atitinkamos pinigų sumos priteisimo iš atsakovo tuomet, kai šis atsisako grąžinti daiktą arba neturi galimybės jį sugrąžinti. Pažymėtina, kad šiuo aspektu romėniška vindikacija skiriasi nuo šiuolaikinės vindikacijos sampratos, nors vindikacinis ieškinys ir

šiandien išlieka vienas iš nuosavybės gynimo būdų. Šiuolaikinėje civilinėje teisėje vindikaciją pripažįstama esant galimą tik tais atvejais, kai atsakovas turi daiktą natūra; jeigu taip nėra, reiškiamas ne vindikacinis ieškinys, bet reikalaujama atlyginti žalą. Romėnų vindikacijai būdinga tai, kad *rei vindicatio* buvo ieškinys su arbitražine formule. Tai reiškia, kad susipažinęs su šalių į bylą pateiktais įrodymais ir nustatęs ieškovą esant kviritinį daikto savininką, teisėjas, veikdamas kaip arbitras, visų pirma, ragindavo atsakovą sugrąžinti daiktą ieškovui natūra. Jei atsakovas, nepaisant teisėjo raginimo, daikto negrąžindavo, buvo atliekamas ginčo objekto vertės nustatymas. Taip elgtis teisėją įgalindavo procesinėje formulėje esanti arbitražinė sąlyga: „ir jei teisėjo reikalavimu šis daiktas nebus Aului Agerijui sugrąžintas“. Daikto vertės nustatymas būdavo atliekamas ieškovui nurodant, kiek jo daiktas esantis vertas, ir patvirtinant tai procesine priesaika (*iusiurandum in litem*). Legisakciniame ir formuliniame procesuose taikytas piniginio priteisimo (*condemnatio pecuniaria*) principas tokiais atvejais sudarė galimybę iš atsakovo priteisti ieškovo nurodytą daikto vertę.

Aktyviai legitimuotas asmuo (ieškovas) vindikaciniame procese buvo nevaldantis kviritinis savininkas. Šiame procese visa *onus probandi* (įrodinėjimo pareiga, įrodinėjimo našta) tekdavo būtent ieškovui, kuris privalėjo įrodyti esantis ginčo objekto savininkas. Tai atitinka bendrąjį civilinio proceso principą, jog įrodinėti privalo tas, kuris ką nors teigia, o ne tam tikras aplinkybes neigiantysis (*Probatio incumbit ei qui affirmat non ei qui negat*). Ši įrodinėjimo pareiga buvusi itin sunki ir sudėtinga, jei nuosavybės teisę ieškovas buvo įgijęs išvestiniu būdu. Šiuo atveju įrodyti nuosavybės teisę būdavę nepaprastai sunku, nes iš esmės ieškovas turėdavęs pateikti įrodymus, patvirtinančius tai, jog visi perleidėjai, iš kurių buvo įgytas daiktas, buvo jo savininkai. Tokius nuosavybės teisės įrodymus reikėdavę pateikti iki chronologiškai ankstyviausio savininko, įgijusio daikto nuosavybės teisę ne išvestiniu, o pirminiu būdu. Viduramžiais šis įrodymas buvo pavadintas velnišku (*probatio diabolica*). Atsižvelgiant į tai nestebina, jog labai dažnai asmenys, mėginantys apginti savo kviritinės nuosavybės teisę, užuot ėmęsi vindikuoti daiktą, naudojosi pretorių teikiamu Publicijaus ieškiniu, kurio atveju pakako įrodyti, kad ieškovas teisėtu pagrindu buvo įgijęs faktinį daikto valdymą ir valdė jį visą įstatyme nustatytą įgyjamosios senaties laikotarpį (kitai patariant, įrodyti nuosavybės teisės įgijimą pagal senatį).

Atsakovas (pasyviai legitimuotas asmuo) galėjo būti bet kuris, kas valdė daiktą. Poklasikinėje teisėje vindikacinis ieškinys galėjo būti reiškiamas

ne tik daikto valdytojui, bet ir jo detentoriui. Justiniano teisė išplėtė pasyviai legitimuotų asmenų ratą: atsakovu galėjo būti ir vadinamasis fiktyvus daikto valdytojas – *fictus possessor*. Tokiu laikytas tas, kuris apsimesdavo esantis daikto valdytojas ir įsitraukdavo į bylą (*qui liti se obtulit*), turėdamas tikslą sudaryti sąlygas asmeniui, realiai valdančiam ginčo objektą, ir toliau jį valdyti iki sueis įgyjamosios senaties terminas ir šis taps daikto savininku. Fiktyviu valdytoju pripažintas ir asmuo, kuris tyčia atsisakė daikto valdymo (*qui dolo malo desiit possidere*) (pavyzdžiui, perleisdamas daiktą trečiajam asmeniui arba jį sunaikindamas), siekdamas išvengti jam reiškiamo vindikacinio ieškinio patenkinimo. Kadangi romėniškame vindikaciniame procese buvo galimas ne tik daikto grąžinimas savininkui natūra (restitucija), bet ir daikto vertės priteisimas, tokių asmenų patraukimas atsakovais pagal *rei vindicatio* buvo visiškai įmanomas.

Jei ieškovo pareikštas *rei vindicatio* pasirodydavo esantis pagrįstas, formuliniame procese teisėjas ragindavo atsakovą grąžinti daiktą *cum omni causa* (drauge su daikto duotais vaisiais ir kita iš daikto gauta nauda). Kriterijus, kuriuo remiantis spęstas vaisių grąžinimo klausimas, buvo gera arba bloga valdytojo valia. Geros valios valdytoją saistė pareiga grąžinti tik tuos daikto vaisius, kuriuos jis surinko (*fructus percepti*) po *litis contestatio*, nes nuo šio momento laikyta, jog jis valdo daiktą bloga valia (tokia nuostata grindžiama tuo, kad, pareiškus vindikacinį ieškinį, valdytojui tampa aišku, jog kitas asmuo tvirtina turintis daugiau teisių valdyti daiktą). Poklasikiniu laikotarpiu geros valios valdytojas imtas įpareigoti grąžinti ir vaisius, surinktus iki *litis contestatio*, jei tokių vaisių jis nebuvo suvartojęs ir šie valdytojui tebebepriklausė (*fructus exstantes*). Tuo tarpu blogos valios valdytojas privalėjo sugrąžinti visus surinktus daikto vaisius (tiek surinktus prieš, tiek ir po *litis contestatio*), taip pat atlyginti už tuos, kurių nesurinko dėl savo aplaidumo (*fructus percipiendi vel neglecti*).

Atsiskaitymas už daikto vaisius

Valdymo rūšis	Vaisių įgijimas
Geros valios valdytojas <i>possessor bonae fidei</i>	Įgyja vaisius nuosavybėn; vaisius, surinktus po <i>litis contestatio</i> , privalo grąžinti savininkui
Blogos valios valdytojas <i>possessor malae fidei</i>	Privalo grąžinti visus vaisius (net ir tuos, kurių nesurinko dėl savo kaltės)

Savo ruožtu vindikacinį procesą pralaimėjęs atsakovas turėjo teisę reikalauti atlyginti išlaidas, kurias jis patyrė valdydamas ginčo objektą. Romėnų teisė skyrė tris su daiktu susijusių išlaidų rūšis, o jų atlyginimo klausimą taip pat sprendė atsižvelgdama į valdytojo valią. Daikto valdytojo patirtos išlaidos galėjo būti būtinosios išlaidos (*impensae necessariae*), t. y. reikalingos daikto substancijai palaikyti ir išsaugoti. Pavyzdžiui, išlaidos gyvulių pašarui, vergų maitinimui ar gydymui šiems susirgus. Naudingosiomis (*impensae utiles*) laikytos išlaidos, patirtos siekiant padidinti daikto vertę. Pavyzdžiui, išlaidos vergo mokymui, dirvonuojančio žesmės sklypo įdirbimui arba pastatų remontui. Prabangos išlaidos (*impensae voluptuariae*) – tai išlaidos, skirtos daiktui pagražinti. Pavyzdžiui, freskų nutapymas ant namo sienos, statulos pastatymas ar fontano įrengimas namo atriume. Kaip minėta, valdant daiktą patirtų išlaidų grąžinimo klausimas taip pat spręstas atsižvelgiant į tai, ar atsakovas buvo geros, ar blogos valios valdytojas. Geros valios valdytojas turėjo teisę reikalauti būtinųjų ir naudingųjų išlaidų atlyginimo. Jam priklausė teisė negražinti daikto ieškovui (*ius retentionis*) iki šis minėtų išlaidų nepadengs. Prabangos išlaidų atžvilgiu geros valios valdytojui priklausė vadinamoji *ius tollendi*, t. y. teisė padarytus daikto pagerinimus (pagražinimus) atskirti ir pasilikti sau, jei tik tai buvo galima padaryti nepakeičiant daikto substancijos. Savo ruožtu blogos valios valdytojas turėjo teisę pareikalauti tik būtinųjų išlaidų atlyginimo; jam taip pat priklausė teisė negražinti daikto (*ius retentionis*) iki su juo nebus atsiskaityta padengiant minėtos rūšies išlaidas. Justiniano teisė blogos valios valdytojui suteikė teisę atskirti ir pasilikti sau kitus jo padarytus daikto pagerinimus, jeigu tai nekeičia daikto substancijos.

Išlaidų, patirtų valdant daiktą, atlyginimas

Išlaidų rūšis	Išlaidų grąžinimas
Būtinosios išlaidos <i>impensae necessariae</i>	Jų atlyginimo galėjo reikalauti net ir blogos valios valdytojas
Naudingosios išlaidos <i>impensae utiles</i>	Atlyginti jas galėjo reikalauti geros valios valdytojas
Prabangos išlaidos <i>impensae voluptuariae</i>	Nebuvo atlyginamos; geros valios valdytojas galėjo atskirti padarytus pagerinimus ir juos pasilikti, jei tai buvo įmanoma nepakeičiant daikto substancijos

---

Baigiant aptarti ofenzyvinio pobūdžio nuosavybės teisės gynybą, dera apibrėžti vindikacinio ieškinio santykį su *actio ad exhibendum*. Šis ne daiktinio, bet asmeninio pobūdžio ieškinys buvo reiškiamas tuomet, kai atsakovas nenorėdavęs gera valia pateikti ginčo objekto. Pareikšdamas *actio ad exhibendum*, ieškovas galėjo reikalauti, kad ginčo objektas būtų pateiktas magistrato (o kogniciniame procese – teisėjo) akivaizdoje. Kitaip tariant, šis ieškinys buvo tarytum parengiamoji priemonė prieš pradėdant daiktą vindikuoti. Nekilnojamųjų daiktų atžvilgiu šiais tikslais naudotasi posesiniu interdiktų (*interdictum quem fundum*).

7.5.3. Negatorinis (neigiamasis) ieškinys (*actio negatoria, actio negativa*)

Galėjo atsitikti taip, kad savininkas, iš kurio valdymas nebuvo atimtas, įgyvendindamas nuosavybės teisę vis dėlto patirdavo tam tikrus trukdymus (pažeidimus), o pažeidėjas tvirtindavo turintis teisę taip elgtis (t. y. riboti savininko nuosavybės teisę). Tokiais atvejais savininkas galėjo pareikšti negatorinį ieškinį (*actio negatoria* arba *actio negativa*), neigdamas (lot. *negare* – „neigti“), kad asmenims, pažeidžiantiems jo nuosavybę (pavyzdžiui, faktiškai įgyvendinantiems kokio nors servituto suteikiamus įgaliojimus (genantiems gyvulius, semiantiems vandenį ir pan.), priklauso teisė taip elgtis. Šio ieškinio esmė buvo tvirtinimas, kad ieškovo nuosavybė yra laisva nuo panašaus pobūdžio apribojimų. Vieną iš daugelio negatorinio ieškinio taikymo pavyzdžių pateikia Pomponijus: *Si paries communis opere abs te facto in aedes meas se inclinaverit, potero tecum agere ius tibi non esse parietem illum ita habere*, t. y. „jei bendra siena, kurią tu išmūrijai, pasvirtų į mano statinio pusę, aš galiu pareikšti tau ieškinį (negatorinį), neigdamas tau priklausant teisę pastatyti taip pasvirusią sieną“ (D. 8, 5, 14, 1).

Pareikšdamas negatorinį ieškinį, ieškovas siekė teismo pripažinimo, jog nuosavybė yra laisva nuo ginčijamų apribojimų, nuosavybės teisės pažeidimų nutraukimo bei pažeidžiant nuosavybės teisę padarytos žalos atlyginimo. Be to, negatorinį procesą laimėjęs ieškovas dar reikalauti užtikrinimo, kad daugiau nuosavybės teisė nebebus pažeidinėjama. Toks užtikrinimas (*cautio de non amplius turbando*) buvo pateikiamas atsakovui stipuliacijos būdu pažadant sumokėti tam tikrą pinigų sumą kaip netesybas (baudą), jei ateityje jis ir vėl imtųsi veiksmų, kuriais pažeidžiama ieškovo nuosavybė.

Aktyviai legitimuotas asmuo (ieškovas) negatoriniame procese yra savo daiktą valdantis kviritinis savininkas, kurio teisė naudotis daiktu, jį valdyti bei juo disponuoti yra pažeidžiama neatimant galimybės faktiškai daiktą valdyti. Pasyviai legitimuotas asmuo (atsakovas) yra asmuo, kuris teigia turintis juridinį pagrindą (pavyzdžiui, servituto, įkeitimo ar kitas ribotas daiktines teises) riboti svetimą nuosavybę. Priešingai nei vindikacijoje, negatoriniame procese įrodinėjimo pareiga (*onus probandi*) yra padalinta abiem ginčo šalims, kadangi šiuo atveju nėra taip, kad vienas asmuo teigia, o kitas tik neigia. Ieškovas privalo įrodyti jam priklausant jokiais ribotomis daiktinėmis teisėmis nesuvaržytą kviritinės nuosavybės teisę, o atsakovas – jam priklausantią teisę į svetimą daiktą (pavyzdžiui, servitutą), kuria remdamasis jis kišasi į svetimą nuosavybę.

Negatorinio ieškinio atmaina yra prohibicinis (draudžiamasis) ieškiny (*actio prohibitoria*), kuris nuo pirmojo skiriasi tik formulės konstrukcija. Negatoriniame ieškinyje ieškovas tvirtina atsakovą neturint juridinio pagrindo riboti jo nuosavybę; prohibitorinio ieškinio atveju tvirtinama ieškovui priklausant teisę uždrausti atsakovui atlikti tam tikrus veiksmus.

7.5.4. Publicijaus ieškiny (*actio Publiciana*)

Bonitariniam savininkui teikiama gynybos priemonė buvo *actio Publiciana* – pretoriaus Publicijaus (I a. (apie 67 m.) pr. Kristų) edikte numatytas ieškiny.

Tuo atveju, kai *res Mancipi* buvo įgytas *traditio* būdu, o ne atliekant mancipaciją ar *in iure cessio*, įgijėjas netapdavo daikto savininku pagal *ius civile*, todėl netekęs daikto valdymo negalėdavo pasinaudoti *rei vindicatio*, kuris teiktas tik kviritiniam savininkui. Kviritiniu daikto savininku toks jo įgijėjas galėjo tapti tik suėjus įgyjamosios senaties terminui. Valdytojams, siekiantiems suėjus įstatymo nustatytam terminui įgyti daiktą nuosavybėn senaties pagrindu (*possessores ad usucapionem*), pretorius suteikė Publicijaus ieškinį, kurio formulėje būta fiktyvaus elemento (juridinės fikcijos), t. y. magistratas nurodydavo teisėjui nagrinėjant bylą laikyti tarytum ieškovas jau būtų įgijęs daiktą kviritinėn nuosavybėn, t. y. tartum jau būtų suėjus terminas, reikalingas įgyti daiktą nuosavybėn senaties pagrindu. Atsižvelgiant į tai Publicijaus ieškiny priskiriamas *actiones fictitiae* kategorijai. Atkreiptinas dėmesys, kad Justiniano teisėje, kurioje nebebuvo taikomas daiktų skirstymas į mancipuojamus ir nemancipuojamus, Publicijaus ieški-

nys taikytas ginti asmenį, kuris teisėtu pagrindu (pavyzdžiui, pirkimo-pardavimo sutartimi) įgijo daiktą iš perleidėjo, kuris nebuvo daikto savininkas (*non a domino*). Vadovaujantis principu, jog niekas negalintis perleisti kitam daugiau teisių nei pats jų turi, šiuo atveju įgijėjas taip pat netapdavo daikto savininku, o tik jo valdytoju, turinčiu galimybę įgyti daikto nuosavybės teisę išvaldęs jį nepertraukiamai visą įgyjamosios senaties terminą. Taigi, aktyviai legitimuotas asmuo Publicijaus ieškinio atveju buvo bet kuris valdytojas *ad usucapionem*, kuris įgijo daiktą teisėtu pagrindu ir gera valia, tačiau nesilaikydamas teisės nustatytos sandorio sudarymo formos (mancipacijos arba procesinės cesijos) arba iš asmens, kuris nebuvo jo savininkas (*non a domino*). Kaip minėta, labai dažnai, užuot ėmęsi daikto vindikacijos, Publicijaus ieškiniu naudojosi ir kviritiniai savininkai, taip išvengdami sunkios įrodinėjimo pareigos (*probatio diabolica*), kuri juos saistė *rei vindicatio* atveju.

Nuosavybės gynimas			
Ieškinio rūšis	Ieškovas	Atsakovas	Tikslas
Vindikacinis ieškinys	Nevaldantis kviritinis savininkas	Valdytojas + fiktyvus valdytojas	Individualiais požymiais apibūdinto materialaus daikto grąžinimas arba daikto vertės priteisimas
Negatovinis ieškinys	Valdantis kviritinis savininkas, kurio nuosavybės teisę kas nors pažeidinėja neatimdamas daikto valdymo	Asmuo, trukdantis įgyvendinti nuosavybės teisę (ją pažeidžiantis), bet neatimantis daikto valdymo	Teisminis patvirtinimas, jog nuosavybė yra laisva nuo ginčijamų ribojimų ir įpareigojimas nutraukti nuosavybę pažeidžiančius veiksmus
Publicijaus ieškinys	Nevaldantis bonitarinis savininkas geros valios valdytojas <i>ad usucapionem</i> kviritinis savininkas	Valdytojas ir bonitarinis savininkas	Materialaus daikto grąžinimas

8. Teisės į svetimus daiktus (*iura in re aliena*)

8.1. Teisių į svetimus daiktus (*iura in re aliena*) samprata ir klasifikavimas

Be nuosavybės teisės, daiktinių teisių kategorijai buvo priskiriamos ir teisės į svetimus daiktus (*iura in re aliena*), arba, kitaip tariant, ribotos daiktinės teisės. Tokiomis laikyti servitutai (*servitutes*), emfiteuzė (*emphyteusis*), užstatymo (*superficies*) bei įkeitimo teisės.

Iura in re aliena buvo absoliutaus pobūdžio (*erga omnes, adversus omnes*) teisės, kuriomis naudotasi prieš bet kurį trečiąjį asmenį. Kaip ir nuosavybei, šioms teisėms teikta procesinė gynyba daiktiniais ieškiniais – *actiones in rem*.

Teisių į svetimus daiktus, kaip ir nuosavybės, turinį sudarė galimybė įgyvendinti valdžią daiktui. Kita vertus, priešingai nei nuosavybės, reiškusios visišką, plačiausios apimties valdžią daiktui, teisių į svetimą daiktą suteikiama valdžia daikto atžvilgiu buvo ribota. Be to, pažymėtina tai, jog šiuo atveju teisė atsirasdavusi ne nuosavo, bet svetimo daikto atžvilgiu. Artimiau susipažinus su atskirų teisių į svetimus daiktus turiniu, nesunku pastebėti, kad jį sudaro tik nedidelė įgaliojimų, kurie priklauso daikto savininkui, dalis. Pavyzdžiui, servitutas suteikia teisę ribotai ir griežtai laikantis nustatytos tvarkos pasinaudoti svetimu daiktu. Vadinasi, subjektui, kurio naudai nustatytas servitutas, suteikiamas tik vienas iš nuosavybės teisės turinį sudarančių elementų – teisė daiktu naudotis (*ius utendi*). Asmuo, kurio interesais nustatomas uzufuktas, turi galimybę įgyvendinti tokius nuosavybės elementus kaip *ius utendi et fruendi*, t. y. naudojimosi daiktu ir jo vaisių įgijimo teisės.

Pagrindinė priežastis, dėl kurios Romoje formavosi teisių į svetimus daiktus grupė, yra konkrečiais atvejais kylanti neišvengiama būtinybė riboti nuosavybės teisę. Antai servitutų nustatymas yra susijęs su Romoje vyravusia smulkiąja žemėvalda. Esant nemažai žemės sklypų, neturinčių tiesioginio išėjimo į viešuosius kelius, priėjimo prie vandens telkinių, kildavo būtinybė riboti svetimą nuosavybę ir numatyti galimybę ribotai ja pasinaudoti. Pavyzdžiui, per kaimyninį sklypą išeiti ar išvažiuoti į viešąjį kelią, įeiti į kaimyninį sklypą ir iš ten esančio vandens telkinio semti vandenį ar iš jo atsivesti vandentiekį.

Kitų teisių į svetimus daiktus atsiradimą lėmė specifiniai poreikiai. Pavyzdžiui, įkeitimo teisės atsiradimas sietinas su siekiu stiprinti kreditorių interesų apsaugą. Siekdamas užsitikrinti tai, kad skolininkas įvykdys jį saistančią prievolę, kreditorius galėjo imtis asmeninio pobūdžio prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonių, pavyzdžiui, reikalauti, kad skolininkas turėtų laiduotoją, įsipareigojantį įvykdyti prievolę tuo atveju, jei pats skolininkas to nepadarytų. Ilgainiui išplinta daiktinio pobūdžio prievolių įvykdymo užtikrinimas, susijęs su kreditoriaus naudai nustatoma absoliutaus pobūdžio teise į skolininko turtą. Šio prievolių įvykdymo užtikrinimo būdo privalumas, visų pirma, pasireiškia tuo, kad visiškai nepriklausomai nuo to, kam skolininkas perleistų įkeistą turtą, kreditorius, kurio naudai nustatytas įkeitimas, nepraranda teisės reikalauti, kad įkeistas turtas būtų priverstinai realizuotas ir iš gautų lėšų tenkinami kreditoriaus reikalavimai.

Apertiant teisių į svetimus daiktus instituto paskirtį, dera prisiminti nuosavybės teisės elastingumo principą. Būtent teisės į svetimus daiktus ir buvo pagrindinės priemonės, kuriomis siaurinta nuosavybės teisės apimtis. Nustačius servitutą, įkeitus daiktą, savininko teisių apimtis susiaurėja, bet vos tik nuosavybę ribojanti (sunkinanti) teisė į svetimą daiktą išnyksta, nuosavybės apimtis grįžta į pirmąją padėtį, t. y. savininkas savo teises įgyvendina visa apimtimi.

Priklausomai nuo suteikiamų įgaliojimų svetimo daikto atžvilgiu, vienos teisės į svetimus daiktus gali būti skirstomos į dvi grupes. Vienos jų, kaip antai, servitutai, emfiteuzė, superficijus, suteikia tik teisę pasinaudoti svetimu daiktu, tuo tarpu kitos, kaip įkeitimas, atveria galimybes svetimu daiktu disponuoti (skolininkui neįvykdžius prievolės, kreditorius turi teisę reikalauti, kad įkeistas turtas būtų realizuotas priverstine tvarka).

8.2. Servitutai (*servitutes*)

8.2.1. Servituto (*servitus*) samprata ir rūšys

Viena iš formų ribotai, teisės nustatyta apimti naudotis svetimu daiktu romėnų teisėje buvo servitutai (*servitutes*). Romėnų teisės mokslas laikosi nuostatos, jog klasikinė romėnų teisė greičiausiai skyrė dvi servitutų rūšis: žemės sklypų (*servitutes praediorum* arba *iura praediorum*) ir asmeninius (*servitutes personarum*) servitutus.

Istoriškai ankstyvesni yra žemės servitutai. Pažymėtina, kad jau XII lentelių įstatymai seniausias kaimo žemės servitutų rūšis priskyrė mancipuojamųjų daiktų kategorijai. Šių teisių esmę sudaro tai, kad vieno sklypo nuosavybės teisė yra apsunkinama (suaržoma) kito sklypo naudai. Sklypas, kurio naudai nustatomas servitutas ir kurio savininkas naudojasi tam tikromis naudingomis antrojo sklypo savybėmis (pavyzdžiui, jame esančiu vandens telkiniu), vadintas valdančiu arba viešpataujančiu (*praedium dominans*). Servitutu apsunkintas žemės sklypas, privalantis teikti naudą valdančiajam sklypui, yra tarnaujantis (*praedium serviens*). Kurio nors vieno arba abiejų sklypų savininkų pasikeitimas neturėjo įtakos servituto teisės egzistavimui. Kiekvienas vėlesnis valdančiojo žemės sklypo savininkas turėjo teisę nustatyta apimtimi ir tvarka pasinaudoti tarnaujančiu sklypu, o kiekvienas vėlesnis tarnaujančio žemės sklypo savininkas privalėjo tokį elgesį toleruoti.

Žemės sklypų servitutai dar skirstyti į kaimo ir miesto sklypų. Pirmieji galėjo būti steigiami žemės ūkio paskirties žemėje ir tai buvo daroma siekiant užtikrinti tinkamą sklypo naudojimą pagal tikslinę jo paskirtį (žemdirbystei). Tuo tarpu miesto žemės servitutai rasdavosi namų valdose ir buvo steigiami statybos tikslais.

Nuo žemės sklypų servitutų romėnų jurisprudencija skyrė asmeninius. Tai buvo konkrečioms asmenims (ir tik jiems) priklausančios ribotos daiktinės teisės, suteikiančios galią nustatyta apimtimi ir būdais naudotis svetimu daiktu. Asmens naudai servitutu galėjo būti apsunkinamas tam tikras daiktas: tai galėjo būti tiek žemės sklypas, tiek ir kilnojamasis daiktas. Asmeniniai servitutai baigdavosi mirus asmeniui, kurio naudai servitutas įsteigtas, nes laikyti neatskiriamais nuo subjekto asmenybės (*iura personallissima*). Šie servitutai paprastai būdavo nustatomi socialiai menkiausiai apsaugotų asmenų, pavyzdžiui, nesantuokinių vaikų, našlių alimentinio išlaikymo tikslais.

Visus servitututus dar galima skirstyti į pozityvius (teigiamus) ir neigatyvius (neigiamus). Šios servitutų kategorijos buvo atribojamos atsižvelgiant į servitutu apsunkinto daikto savininką saistančios pareigos pobūdį. Jei servitutu apsunkinto daikto savininkas privalėdavęs toleruoti (*pati*) tam tikrą servitutą įgyvendinančio asmens elgesį (pavyzdžiui, tai, kad jis eina ar važiuoju per sklypą, semia vandenį iš vandens telkinio), servitutas laikytas teigiamu. Tokie buvo kaimo žemės sklypų servitutai. Jei servitutu apsunkinto daikto savininką saisto pareiga susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų at-

likimo (*non facere*), kaip antai, nestatyti savo sklype statinių, kurie užstotų šviesos patekimą į viešpataujančią sklypą, servitutas laikytas neigiamu. Tokie yra nemaža dalis miesto žemės sklypų servitutų.

8.2.2. Bendrieji servitutų teisės principai

Prieš pradėdami nagrinėti atskiras servitutų rūšis, aptarsime Romos jurisprudencijos suformuluotus bendruosius principus, kurie taikyti steigiant servitutus ir šias teises įgyvendinant. Pagrindinis šių nuostatų tikslas buvo savininkų, kurių nuosavybė buvo ribojama (apsunkinama) servitutu, interesų apsauga.

Pirma, *servitus in faciendo consistere nequit*, t. y. „servitutas negali būti susijęs su pozityviu veikimu“ (D. 8, 1, 15, 1). Šis principas reiškia, jog servitutu apsunkinto daikto savininkas nėra įpareigojamas atlikti kokių nors pozityvaus pobūdžio veiksmų (*facere*), o viso labo toleruoti tam tikrą servitutą turinčio subjekto elgesį (*pati*) arba susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų atlikimo (*non facere*). Kaip minėta, atsižvelgiant į tai, ar servitutu apsunkinto daikto savininkas privalėjo toleruoti tai, kad servituto teisės subjektas ribotai ir nustatyta tvarka naudojasi jo nuosavybe (pavyzdžiui, vaikšto per servitutu apsunkintą sklypą vedančiu taku), ar privalo pats susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų, kuriuos jis galėtų atlikti, jei daiktas nebūtų apsunkintas servitutu (pavyzdžiui, servitutu apsunkinto sklypo savininkas privalo savo sklype nestatyti statinių, trukdančių šviesai patekti į sklypą, kurio naudai nustatytas servitutas), pirmieji servitutai vadinami pozityviaisiais (teigiamais), nes jų objektas yra tam tikros servitutą turinčio subjekto veiklos toleravimas, o antrieji – negatyviaisiais (neigiamais), nes jie susiję su susilaikymu nuo atitinkamų veiksmų. Kaip pastebi Ulpianas (D. 8, 5, 6, 2), šio bendrojo servitutų teisės principo išimtis buvo *servitus oneris ferendi* (statinio atrėmimo į kaimyninį mūrą servitutas), kuriam esant nustatytam, tar naujančio sklypo savininkas privalėjo savo lėšomis išlaikyti atraminį statinį tokios būklės, kad kaimynas galėtų įgyvendinti jam priklausantį servitutą, t. y. atremti savo statybinę konstrukciją į statinį, stovintį servitutu apsunkintame sklype. Taigi, šiuo vieninteliu atveju servitutu apsunkinto sklypo savininkas privalėjo imtis pozityvaus veiksmo.

Antra, *servitus servitutis esse non potest*, t. y. „nevalia servituto apsunkinti kitu servitutu“ (D. 33, 2, 1). Kitaip tariant, yra negalimas servituto servitutas. Vadovaujantis šiuo principu, laikyta, jog servituto objektas gali

būti tik materialusis daiktas, o ne turtinė teisė (*res incorporales*). Remiantis tuo, nebuvo galima nustatyti servituto kaip teisės į jau egzistuojantį servitutą. Pavyzdžiui, asmuo, turintis teisę per svetimą sklypą ginti gyvulių bandą, negalėjo nustatyti kito asmens (pavyzdžiui, kaimyno) naudai kito servituto (pavyzdžiui, suteikiančio teisę keliauti per svetimą sklypą pėsčiomis arba važiuotam).

Trečia, *nulli res sua servit*, t. y. „negalima turėti nuosavo daikto servituto“ (D. 8, 2, 26). Vadovaujantis šiuo principu, nebuvo galima nei nustatyti, nei turėti ar išsaugoti servituto į nuosavą žemės sklypą, ką vienareikšmiškai tvirtina Ulpianas: *Qui habet proprietatem, utendi fruendi ius separatim non habet*, t. y. „tas, kuris turi nuosavybės teisę, negali turėti atskiros naudojimosi daiktu ir jo vaisiais (t. y. uzufukto) teisės“ (D. 7, 6, 5). Tuo atveju, kai tas pats asmuo tampa ir nuosavybės, ir servituto subjektu, servitutas baigiasi (pavyzdžiui, kai asmuo, kurio naudai nustatyta uzufukto teisė į žemės sklypą, įgyja šį sklypą nuosavybėn, uzufukto teisė baigiasi). Taip esti todėl, kad nuosavybė, kaip platesnė daiktinė teisė, apima servitutą sudarančius įgaliojimus.

Ketvirta, *servitutibus civiliter utendum est*, t. y. „servitutu dera naudotis rūpestingai“ (D. 8, 1, 9). Tai reiškė, jog įgyvendinantis servituto teisę asmuo privalo gerbti svetimą nuosavybę, varžyti ją kiek įmanoma mažiau ir tik tiek, kiek tai reikalinga jo poreikiams patenkinti. Pavyzdžiui, jei kam priklauso perėjimo per svetimą sklypą teisė, tačiau iš anksto nenustatyta kelio (tako) trajektorija, servituto turėtojas negali reikalauti, kad jam būtų leidžiama eiti, važiuoti vynuogyno ar dirbamo lauko viduriu. Kaip minėta, šis principas taip pat reiškia tai, kad servitutą turintis subjektas privalo jį įgyvendinti tenkindamas būtiniausius savo poreikius, o ne siekdamas sukelti nepatogumų servitutu apsunkinto daikto savininkui. Pavyzdžiui, jei kam nors priklauso gyvulių bandos gynimo per svetimą sklypą servitutas, tai nereiškia, kad servitutą turintis subjektas gali tyčia ginti gyvulius per kaimyninį sklypą tuo metu, kai ten esančiame sode vyksta šeimininko svečiams surengtas pokylis ir pan.

Penkta, servitutas yra neperleidžiama teisė. Šis principas reiškia, kad servitutas negali būti perkeltas kitam sklypui ar asmeniui nei tas, kurio naudai servituto teisė buvo nustatyta.

8.2.3. Servituto atsiradimas ir pasibaigimas

Skirtingais romėnų teisė raidos laikotarpiais taikyti įvairūs servitūtų nustatymo būdai. Be to, vienaip servitutai steigti remiantis Romos piliečių teise, o kitokie jų nustatymo būdai, kuriuos numatė tautų teisė, taikyti santykiuose tarp peregrynų. Kita vertus, pirmiausia dera atskirti sutartinius ir nesutartinius servitūtų nustatymo būdus. Pirmuoju atveju servitutas rasdavosi iš šiuo tikslu sudaryto sandorio. Pagal *ius civile* tokios sutartinės servituto nustatymo formos, kuriomis pasinaudoti galėjo tik Romos piliečiai ir lotynai, buvo servituto nustatymas testamente (įrašant daiktinį legatą – *legatum per vindicationem*), *in iure cessio* ir *mancipatio* būdai (kalbant apie pastaruosius, prisimintina, kad keturis seniausius kaimo žemių servitutus *ius civile* laikė mancipuojamais daiktais). Be to, servitutai galėjo būti nustatomi *deductio vel impositio* būdais. *Per deductionem* (lot. *deductio* – „išvedimas, atėmimas, atskaičiavimas“) servitutas buvo nustatomas tuomet, kai, pavyzdžiui, mancipacijos būdu perleisdamas daiktą, savininkas specialia sąlyga (*clausula*) užsitikrindavo sau uzufuktą (*mancipatio deducto usufructu*). Tuo tarpu *per impositionem* servitutas steigtas, kai dviejų sklypų savininkas, mancipacijos būdu perleisdamas vieną sklypą, sklypo, kuris lieka jo nuosavybė, naudai nustato servitutą.

Be sutartinių servituto nustatymo būdų, *ius civile* taip pat numatė: *adiudicatio* (servituto nustatymą teismo sprendimu, kuriuo padalinamas sklypas, iki tol valdytas bendrosios nuosavybės teise, arba nustatomos žemės sklypų ribos), *vi legis*, t. y. servituto nustatymą pagal įstatymą (pavyzdžiui, *pater familias* uzufukto teisė į vaikams priklausantį *bona materna*), *usucapio* (servituto teisės įgijimą pagal senatį). Iš pradžių pagal senatį servitutas būdavo įgyjamas asmeniui vienerius metus faktiškai įgyvendinant servituto suteikiamas teises. Vėliau *lex Scribonia*, kurio priėmimo data nėra tiksliai žinoma, tokią galimybę panaikino, tačiau ji vėl imta teikti Justiniano teisėje.

Santykiuose tarp peregrynų ir Romos provincijose servitutai, kaip minėta, rasdavosi *ius gentium* numatytais būdais. Pirma, *pactionibus et stipulationibus*, t. y. sudarant neformalų konsensualinio pobūdžio susitarimą bei žodinę sutartį (kontraktą). Šiuo atveju, be neformalaus susitarimo, kuriuo suteikiama servituto teisė (*pactum*), šalys atlikdavo stipuliaciją. Tai buvo *stipulatio poenae*, kuria tarnaujančio daikto savininkas įsipareigodavo sumokėti sutarto dydžio netesybas (baudą), jeigu viešpataujančio daikto

savininkui trukdytų naudotis servitutu. Antra, *quasi traditione seu patientia*, t. y. jei viena šalis faktiškai įgyvendindavo atitinkamo servituto suteikiamus įgaliojimus, o antroji tam nesipriešindavo.

Justiniano epochos teisėje, kai buvo panaikinta mancipacija ir *in iure cessio*, servitutas galėjo atsirasti: *pactionibus* (neformalaus susitarimo pagrindu), *quasi-traditio* (dėl faktinio servituto teisės įgyvendinimo), *longa quasi possessio* (dėl senaties).

Servitutas baigdavosi išnykus šios teisės objektui (daiktą sunaikinus, išėmus iš apyvartos; žemės sklypų servitutai baigdavosi nustojus egzistuoti viešpataujančiam sklypui) arba daiktą perdirbus (*specificatio*), nelikus servituto subjekto (asmeniniai servitutai baigdavosi dėl asmens, kurio naudai tokia teisė buvo nustatyta, mirties ir bet kurio laipsnio jo *capitis deminutio*, o Justiniano teisėje – tik įvykus *capitis deminutio maxima* arba *media*), dėl *confusio seu consolidatio* (jeigu tas pats asmuo tapdavo ir servituto, ir nuosavybės teisės subjektu, pavyzdžiui, asmuo, turintis servituto teisę, įgydavo tarnaujantį daiktą nuosavybėn; šiuo atveju buvo taikomas principas: *Nulli res sua servit*), dėl servituto teisės atsisakymo bei dėl *non usus*, t. y. servituto teisę turinčiam asmeniui tam tikrą laiką neįgyvendinant servituto teisės. Pastaruoju atveju servituto pasibaigimas priklausė nuo jo rūšies. Užufuktas, *usus* bei kaimo žemės sklypų servitutai baigdavosi dėl nepertraukiamo nesinaudojimo šiomis teisėmis. Laikotarpis, kurį nesinaudojant servitutu ši teisė baigdavosi, buvo nustatytas atsižvelgiant į daikto rūšį. Jei servitutas buvo nustatytas į kilnojamąjį daiktą, nesinaudojimo juo laikotarpis (*non usus*), kuriam praėjus servitutas išnyksta, buvo vieneri metai, nekilnojamųjų daiktų atveju – dveji metai. Tuo tarpu miesto žemės sklypų servitutai dėl *non usus* savaime nesibaigdavo. Jiems pasibaigti reikėdavę vadinamosios *usucapio libertatis* (pažodžiui: „(nuosavybės) laisvės įgijimo pagal senatį“), t. y. nesinaudojimo servitutu, kurį papildo tam tikrų servitutui priešingų aplinkybių atsiradimas. Pavyzdžiui, jei, esant nustatytam sijos įleidimo į kaimyninį mūrą servitutui, šią teisę turintis asmuo sijos į kaimyno mūrą neatrėmė, servitutas *ipso facto* neišnykdavo. Tačiau jeigu tarnaujančio mūro savininkas užmūrydavo jame esančią ertmę, į kurią būtų galima įleisti siją (tai buvo vadinamasis *usus contrarius*), o servituto teisę turintis asmuo nepareiškė prieštaravimo ir tokia padėtis tęsdavosi dvejus metus, servitutas baigdavosi.

8.2.4. Žemės servitutai (*servitutes praediorum*)

8.2.4.1. Prielaidos žemės servitutamams steigti

Be anksčiau aptartų bendrųjų principų, taikytų tiek žemės, tiek ir asmeniniams servitutamams, romėnų jurisprudencija pateikia ir keletą bendresnio pobūdžio nuostatų (principų), kurių laikytasi steigiant žemės sklypų servitutus. Kitaip tariant, tai buvo prielaidos arba sąlygos, kurioms esant tokio pobūdžio servitutai galėjo rasti.

Pirmoji prielaida yra viešpataujančio ir tarnaujančio sklypo kaimynystė – *praedia debet esse vicina*, t. y. šie sklypai privalo būti netoliese vienas kito (D. 8, 3, 5, 1). Pasak Pauliaus: *In rusticis autem praediis impedit servitutum medium praedium, quod non servit* (D. 8, 3, 7, 1). Tai reiškė, kad jei tarp sklypo, kurį norima apsinkinti servitutu, ir to, kurio naudai servitutą siekiama nustatyti, įsiterpia trečias, naudos neteikiantis sklypas, servituto santykis, kuris susietų pirmuosius du, yra negalimas. Kita vertus, praktikoje šis principas nebuvo interpretuojamas pažodžiui. Servituto nustatymui pakako, kad viešpataujantis ir tarnaujantis sklypas būtų netoliese ir tai užtikrintų ekonominių servituto tikslų įgyvendinimą.

Antroji prielaida žemės servitutui įsteigti yra tvarus (nuolatinio pobūdžio) pagrindas – *servitutis causa debet esse perpetua*. Tai reiškė tarnaujantį žemės sklypą turint pasižymėti savybėmis, dėl kurių viešpataujančio sklypo savininkas, įgyvendindamas servitutą, galėtų atitinkamus savo poreikius tenkinti nuolat. Kitaip tariant, servituto pagrindas turi būti nuolatinio, o ne laikino pobūdžio: *Omnes autem servitutes praediorum perpetuas causas habere debet*, t. y. „visi žemės servitutai privalo turėti tvarų pagrindą“. Paulius, aiškindamas šios servituto steigimo prielaidos esmę, nurodo, kad negalimas vandentiekio servitutas, jei tarnaujančiame sklype esantis vandens rezervuaras (telkinys) – tai statinė ar kūdra (*et ideo neque ex lacu neque ex stagno concedi aquaeductus potest*) (D. 8, 2, 28). Tokio servituto nustatymas neturėtų tvaraus pagrindo, nes minėtuose vandens rezervuaruose (telkiniuose) pakankamai vandens esti ne nuolatos, o tik tuomet, kai jie prisipildo palijus lietui.

Trečioji prielaida yra reali ūkinė ir ekonominė nauda, kurią tarnaujantis sklypas teikia viešpataujančiam – *servitus praedio utilis esse debet*. Ši prielaida aiškintina tuo, kad servitutas gali būti steigiamas tik siekiant užtikrinti tinkamą viešpataujančio sklypo naudojimą pagal jo ūkinę paskirtį

(pavyzdžiui, atvesti vandentiekį tam, kad sklypas galėtų būti drėkinamas ir naudojamas žemės ūkiui), o ne konkretaus asmens, kuris atitinkamu laiku yra sklypo savininkas, asmeniniais interesais. Be to, kaip ir minėta, tarnaujančio sklypo teikiama nauda privalėjo būti reali. Paulius nurodo esant negalima nustatyti servituto tam, kad būtų galima nusiskinti obuolį, pasivaikščioti ar pavalgyti kaimyniniame sklype (*ut pomum decerpere liceat et ut spatari et ut cenare in alieno possimus, servitus imponi non potest*) (D. 8, 1, 8 pr.).

8.2.4.2. Žemės sklypų servitutų rūšys

Žemės sklypų servitutai (*servitutes praediorum*) skirstyti į kaimo žemės (*servitutes praediorum rusticorum*) ir miesto žemės (*servitutes praediorum urbanorum*).

Taip skirstant servitutus, buvo atsižvelgiama į sklypo pobūdį ir tikslinę žemės paskirtį, o ne į jo buvimo vietą. Kitaip tariant, svarbu buvo tai, ar sklypas yra namų valda, skirta pastatams ir statiniams statyti (net ir tuomet, jei jis nėra miesto teritorijoje), ar žemės ūkio paskirties žemė (net ir tuomet, jei tokie sklypai (daržai, sodai) buvo miesto teritorijoje).

Kaimo žemių servitutų kategorijai buvo priskiriami: *servitus itineris* (*iter*) – perėjimo (tako) servitutas, t. y. teisė pereiti ar pervažiuoti (raitam, lektikoje (neštuvuose) ir pan.) per svetimą sklypą; *servitus viae* – kelio servitutas, t. y. teisė naudotis keliu arba gatve; *servitus actus* – gyvulių bandos gynimo servitutas, t. y. teisė ginti galvijus per svetimą sklypą; *servitus aquaeductus* (*servitus aquae ducendi*) – vandentiekio servitutas, t. y. teisė tiesti vandentiekio vamzdžius per svetimą sklypą, atsivesti vandentiekį iš tarnaujančiame sklype esančio vandens telkinio. Išvardinti keturi kaimo žemės sklypų servitutai buvo seniausi, atsiradę archainiu laikotarpiu ir XII lentelių įstatymuose įvardinti kaip mancipuojamieji daiktai. Kaimo žemės sklypų servitutams priskiriami ir kiek vėlesni: *servitus aquae haustus* – vandens sėmimo servitutas, t. y. teisė semti vandenį svetimame sklype; *servitus pecoris pascendi* (*ius pascendi*) – teisė tarnaujančiame sklype esančioje ganykloje ganyti viešpatuojančio sklypo savininko gyvulius; *servitus pecoria ad aquam adpulsus* – teisė girdyti galvijus tarnaujančiame sklype esančioje girdykloje; *servitus calcis coquendae* – teisė išgauti kalkakmenį iš karjero, esančio tarnaujančiame žemės sklype; *servitus harenae fodiendae* – teisė kasti smėlį (žvyrą) tarnaujančiame sklype esančiame karjere.

Svarbiausiais miesto žemės sklypų servitutais laikyti: *servitus tigni immittendi* – teisė įleisti siją į ertmę, esančią kaimyninio pastato sienoje; *servitus oneris ferendi* – teisė atremti statinį į kaimyninį mūrą (priešingai nei kitais servitutais, šiuo servitutu apsunkinto daikto savininko pareiga pasireiškė kaip *facere* – t. y. atlikti pozityvius veiksmus, nes tarnaujančio sklypo savininkas buvo įpareigotas palaikyti jo sklype esantį mūrą tokios būklės, kad šis viešpataujančio sklypo savininkui tarnautų kaip statinio atrama); *servitus protegendi, proiecendi* – teisė tam tikra statybine konstrukcija (balconu, lodžija, galerija) įsikverbti į tarnaujančio sklypo oro erdvę; *servitus altius non tollendi* (arba *servitus prospiciendi*) – vaizdo servitutas, uždraudžiantis tarnaujančiame sklype statyti aukštesnius nei nustatyto dydžio statinius, kad šie viešpataujančio sklypo savininkui neužstotų vaizdo; *servitus luminis (ne luminibus officiat)* – šviesos servitutas, draudžiantis bet kokiomis tarnaujančiame sklype esančiomis statybinėmis konstrukcijomis ar kitokiais įrenginiais trukdyti patekti šviesai į viešpataujančią sklypą; *servitus stillicidii et fluminis* – nuotekų servitutas, suteikiantis teisę nukreipti lietaus vandens nutekėjimą į tarnaujančią sklypą, *servitus fumi immittendi* – teisė nukreipti į kaimyninį sklypą dūmus, garus ar nemalonius kvapus (kai tai išeina už įprastinio ūkininkavimo ribų).

8.2.5. Asmeniniai servitutai (*servitutes personarum*)

Asmeniniai servitutai steigti konkretaus asmens interesams tenkinti, todėl ilgiausiai galėjo egzistuoti tol, kol gyvas asmuo, kurio naudai asmeninis servitutas nustatytas, t. y. iki gyvos galvos. Romėnų teisė asmeninius servitutus laikė itin asmeninio pobūdžio turčinėmis teisėmis (*iura personallissima*), todėl svarbu pabrėžti tai, jog šie servitutai yra vienos iš subjektinių teisių, kurios baigiasi sulig subjekto mirtimi ir negali būti paveldimos įpėdinių. Justiniano teisėje asmeninių servitutų baigtį nulemdavo ne tik fizinė subjekto mirtis, tačiau ir bet kurio laipsnio jo *capitis deminutio*.

Asmeninių servitutų kategorijai priskirtini: uzufрукtas, už uzufрукtą siauresnė naudojimosi svetimu daiktu teisė (*usus*), habitacijos bei naudojimosi svetimų vergų ar gyvulių darbu teisės.

Pasak Pauliaus: *Usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia*, t. y. „teisė naudotis svetimu daiktu ir įgyti jo vaisius su sąlyga išsaugoti daikto substanciją“ (D. 7, 1, 1). Tai išimtinai asmeninio pobūdžio teisė, kurią Paulius nurodo negalint egzistuoti skyriumi nuo asmens

(*usus fructus sine persona esse non potest*) (D. 45, 3, 26). Atitinkamai Celsas pabrėžia uzufruktą baigiantis mirus šią teisę turinčiam asmeniui (*est enim ususfructus ius in corpore: quo sublato et ipsum tolli necesse est*) (D. 7, 1, 2). Uzufrukto kaip teisės perleidimas buvo negalimas ir sandoriais *inter vivos*. Išimtiniais atvejais kitam asmeniui buvo galima perleisti tik naudojimąsi šia teise (*quoad usum*).

Uzufruktas galėjo būti nustatomas tiek į nekilnojamuosius, tiek ir kilnojamuosius daiktus. Kita vertus, iš uzufrukto apibrėžime pateikiamo nurodymo, jog uzufruktorius privalantis išsaugoti daikto substanciją (*salvare rerum substantia*), t. y. išlaikyti ją nepakeistą, kyla tai, jog ši teisė galėjo būti nustatoma tik į nesuvartojamąjį daiktą. Kita vertus, I a., Senato nutarimu, numatoma galimybė nustatyti uzufruktą į suvartojamą daiktą (pavyzdžiui, pinigus, grūdus ir pan.). Tokio pobūdžio teisė buvo apibrėžiama kaip tarytum (*quasi ususfructus*) arba netaisyklingas (*ususfructus irregularis*) uzufruktas. Skirtumas tarp įprastinio ir netaisyklingo uzufrukto tas, kad pirmuoju atveju uzufruktorius tampa tik daikto detentoriumi, nors tai yra ypatingas detencijos atvejis, kuriuo pretorius teikia tiesioginę posesinę gynybą interdiktais. Tarytum uzufrukto atveju į perduodamą objektą įgyjama nuosavybės teisė. Pasibaigus terminui, kuriam ši teisė nustatyta, tarytum uzufruktorius privalėjo tarytum uzufruktą nustatčiusiam asmeniui sugrąžinti atitinkamą kiekį tos pačios rūšies ir kokybės daiktų arba sumokėti piniginę jų vertę, jei taip buvo nustatyta šalių sutartyje. Šios pareigos įvykdymas galėjo būti užtikrinamas vadinamąja *cautio quasi-usufructuaria*, t. y. su tarytum uzufruktoriumi sudaroma žodine (stipuliacijos) sutartimi būdavo sukuriama jo prievolė sumokėti nustatytą pinigų sumą, jei savo pareigos perduoti daiktus jis neįvykdytų.

Uzufruktas laikytas dalia teise, todėl tokią teisę į jam priklausantį daiktą savininkas galėjo nustatyti keletui asmenų (tuomet kiekvienas uzufruktorius įgydavo uzufrukto teisę į tam tikrą idealiąją daikto dalį (*pars pro indiviso*) arba apsunkinti uzufruktu ne visą daiktą, bet tik jo dalį (tuomet uzufruktorius įgydavo teisę gauti daikto duodamų pajamų dalį, proporcingą daikto daliai, į kurią nustatytas uzufruktas).

Kaip minėta apibrėžiant uzufruktą, tai yra ne tik teisė naudotis pačiu daiktu, bet ir įgyti nuosavybėn daikto duodamus vaisius. Priešingai nei savininkas, kuris nuosavybės teisę į vaisius įgydavo vaisiaus atsiskyrimo nuo motininio daikto (*separatio*) momentu, uzufruktorius vaisių savininku

tapdavo juos surinkdamas (*perceptio*). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad, nustatčius uzufruktą į vergą, uzufruktoriaus nuosavybėn atitekdavo viskas, ką vergas įgyja savo darbu arba uzufruktoriaus lėšomis. Tuo tarpu visa kita, ką įgyja vergas, tampa jo savininko nuosavybe (pavyzdžiui, jei kas nors vergą paskyrė savo įpėdiniu arba tam tikrą turtą užrašė vergui kaip legatą). II a. teisininkas Brutus suformulavo nuostatą, jog daikto vaisiumi nelaikytinas vergės pagimdytas kūdikis (*partus ancillae*), todėl jei trunkant į ją nustatytai uzufrukto teisei vergė pagimdydavo naujagimį, šis laikytas ne uzufruktoriaus, bet motinos savininko nuosavybe.

Uzufruktorių saistė pareiga stengtis išlaikyti uzufrukto objekto substanciją (pavyzdžiui, jei uzufruktas nustatytas į gyvulių bandą, kritusius gyvulius uzufruktorius privalo pakeisti jaunikiiais), todėl uzufruktoriaus atsakomybė kildavo jo veiksmuose (neveikime) esant bet kuriai kaltės formai (*omnis culpa*). Be to, uzufruktorius privalėjo vykdyti visas su uzufrukto objektu susijusias viešojo pobūdžio pareigas (pavyzdžiui, mokėti mokesčius ir rinkliavas) bei savo lėšomis atlikti einamąjį daikto remontą, o pasibaigus uzufrukto teisei jo objektą grąžinti savininkui. Pareigų tinkamai naudoti uzufrukto objektą bei pasibaigus uzufrukto teisei grąžinti daiktą savininkui įvykdymą uzufruktorius užtikrindavo pateikdamas *cautio usufructuaria*, t. y. stipuliacijos būdu įsipareigodamas sumokėti daikto savininkui tam tikrą pinigų sumą, jei minėtos pareigos nebūtų įvykdytos.

Dar vienas asmeninis servitutas, egzistavęs greta uzufrukto, – tai *usus* (naudojimasis daiktu), kuriuo laikyta išimtinai asmeninio pobūdžio, ilgiausiai iki gyvos galvos nustatoma teisė naudotis svetimu daiktu savo poreikiams tenkinti, tačiau, kaip nurodo Gajus, be galimybės rinkti daikto vaisius (*sine fructu*) (D. 7,8,1,1), nebent šie būtų vartojami *usus* teisę turinčio subjekto asmeniniams poreikiams. Šios teisės subjekto pareigos buvo tokios pačios, kaip ir uzufruktoriaus. Naudodamasis svetimu daiktu, jis atsakė už *omnis culpa*, pasibaigus terminui, kuriam ši teisė buvo suteikta, privalėjo grąžinti objektą daikto savininkui. Šių pareigų vykdymas paprastai būdavo užtikrinamas pateikiant garantiją – *cautio usuaria*.

Romos provincijose taikyti dar du asmeniniai servitutai. *Habitatio* (rezidavimo teisė) buvo daiktinė, ilgiausiai iki gyvos galvos nustatoma, asmeninio pobūdžio teisė gyventi svetimame name ar tam tikroje jo dalyje. Ši teisė buvo būdinga santykiams, susiklostantiems tarp svetimšalių (peregrinų). Tai buvo alimentinio pobūdžio teisė (pavyzdžiui, numatoma

našlės naudai), kuri dažniausiai steigta legatu. Tuo tarpu *operae servorum vel animalium* buvo daiktinė teisė naudotis svetimų vergų paslaugomis ar svetimo gyvulio darbu. Šis servitutas taip pat buvo alimentinio pobūdžio. Naudojimąsi daiktu (*usus*), *habitatio* ir *operae servorum vel animalium* buvo galima atlygintinai perleisti trečiajam asmeniui (*quoad usum*); šios teisės nesibaigdavo dėl nesinaudojimo teise (*non usus*) bei dėl teisės subjekto *capitis deminutio*.

8.2.6. Servituto teisės gynimas. *Actio confessoria*

Servitutas, kaip absoliutaus pobūdžio daiktinė teisė, gintas daiktiniu ieškiniu, kurį buvę galima pareikšti bet kuriam asmeniui (*adversus omnes*), ginčijančiam servitutą arba trukdančiam šią teisę įgyvendinti. Šis ieškinyvas vadintas *vindicatio servitutis* (uzufukto atveju tai būdavo *vindicatio ususfructus*). Justiniano teisėje servitutui ginti skirtas ieškinyvas imtas vadinti *actio confessoria* (uzufukto gynybai naudotasi *petitio ususfructus*).

Teisė pareikšti *actio confessoria* (būti aktyviai legitimuotu asmeniu – ieškovu) priklausė asmeniui, turinčiam servitutą. Pasyviai legitimuotas asmuo (atsakovas) galėjo būti servitutu apsunkinto daikto savininkas arba faktinis daikto valdytojas, taip pat bet kuris kitas asmuo, ginčijantis servituto teisę arba darantis jos įgyvendinimą negalimą.

Ieškovas, reikšdamas *actio confessoria*, siekdavo keletu tikslų: teismo pripažinimo jį turint servituto teisę, veiksmų, kuriais trukdoma įgyvendinti servitutą, nutraukimo, trukdant įgyvendinti servitutą padarytos žalos atlyginimo bei užtikrinimo, kad daugiau nebebus trukdoma naudotis servitutu, kuris buvo atliekamas pateikiant *cautio de non amplius turbando* (šalys sudarydavo stipuliaciją, kuria atsakovas įsipareigodavo sumokėti nustatyto dydžio netesybas (baudą), jei trukdymai įgyvendinti servitutą ateityje kartotųsi).

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog *actio confessoria* formulė buvo tarytum negatorinio ieškinio priešingybė. Reikšdamas negatorinį reikalavimą, ieškovas (kviritinis daikto savininkas) įrodinėja jo nuosavybės teisę nesant suvaržytą servitutu. Tuo tarpu konfesorinio ieškinio atveju ieškovas tvirtina, jog svetimu daiktu jis naudojasi ne be teisinio pagrindo, o įgyvendindamas jo naudai nustatytą servitutą. Kaip ir negatoriniame procese, įrodinėjimo našta (*onus probandi*) yra paskirstyta tarp šalių: ieškovas privalo įrodyti

servituto egzistavimą, tuo tarpu nuo jam pareikšto konfesorinio ieškinio besiginantis atsakovas įrodinėja jo kviritinę nuosavybę esant laisvą nuo bet kokių suvaržymų, pasireiškiančių servituto pavidalu.

<i>Actio negatoria</i>	<i>Actio confessoria</i>
<p><i>Ieškovas</i> (daikto savininkas) pradėdavo procesą prieš asmenį, kuris tvirtindavo jam priklausant servituto teisę, reikalaudamas:</p> <ul style="list-style-type: none"> • teismo pripažinimo, kad nuosavybė yra laisva nuo ginčijamų apribojimų • baigti trukdyti įgyvendinti nuosavybės teisę • žalos atlyginimo • <i>cautio de non amplius turbando</i> – stipuliacija įforminamo įsipareigojimo sumokėti tam tikrą pinigų sumą, jei ateityje nuosavybės teisė vėl būtų pažeidinėjama 	<p><i>Ieškovas</i> (servituto teisės subjektas) procese stodavo prieš bet kurį asmenį, ginčijantį servituto egzistavimą arba darantį naudojimąsi servitutu negalimą, reikalaudamas:</p> <ul style="list-style-type: none"> • teismo servituto teisės pripažinimo • veiksmų, darančių naudojimąsi servitutu negalimą, nutraukimo • žalos atlyginimo • <i>cautio de non amplius turbando</i> – stipuliacija įforminamo įsipareigojimo sumokėti tam tikrą pinigų sumą, jei ateityje vėl būtų trukdoma įgyvendinti servituto teisę

Actio confessoria yra priskiriamas arbitražinių ieškinių kategorijai, kurio formulėje esama *clausula arbitraria vel restitutoria*. Tai reiškia, jog teisėjas turėjo galimybę paraginti atsakovą liautis trukdyti ir leisti ieškovui netrukdomam įgyvendinti servitutą. Jei atsakovas tokiam teisėjo raginimui paklusdavo, būdavo galima baigti teismo procesą nepriimant sprendimo.

Panašiai kaip greta nuosavybės teisės egzistavo faktinis daikto valdymas, taip įmanomas buvo ir faktinis servituto teisės suteikiamų įgaliojimų įgyvendinimas. Tai jau minėtoji *possessio iuris* arba *quasi-possessio* situacija (faktinis naudojimasis tam tikros daiktinės teisės suteikiamais įgaliojimais, nepriklausomai nuo to, ar atitinkama daiktinė teisė yra nustatyta, ar ne). Servituto *quasi-possessio* romėnų teisėje buvo ginamas bendraisiais posesiniais interdiktai. Be to, žinoti ir specialūs interdiktai.

Baigiant aptarti servitutų gynimo romėnų teisėje problematiką, atskirai paminėtini uzufukto gynybos ypatumai. Kaip minėta, uzufuktas, kaip absoliutaus pobūdžio daiktinė teisė, ginta daiktiniu ieškiniu. Kita vertus,

prisimintina tai, kad, gaudamas daiktą uzufukto pagrindu, uzufuktorius tapdavo šio daikto detentoriumi, kuriam pretorius tiesiogiai teikė ir posesinę gynybą interdiktais. *Interdictum uti possidetis utile* bei *interdictum si uti frui prohibitus esse dicitur* buvo taikomi tiek siekiant pašalinti trukdymus valdyti nekilnojamąjį daiktą, kuris buvo perduotas uzufukto pagrindu, tiek susigražinti prarastą valdymą.

9. Įkeitimo teisė

9.1. Įkeitimo teisės samprata

Prievolinę reikalavimo teisę turinčiam kreditoriui visuomet gresia pavojus, jog skolininkas gali jį saistančios prievolės neįvykdyti. Žinoma, tokiu atveju skolininkui priklausydavusi teisė reikšti asmeninį (prievolinį) ieškinį ir reikalauti, kad teismas įpareigotų skolininką vykdyti prievolę. Kita vertus, net ir teismui priėmus kreditoriui palankų procesinį sprendimą, išlieka pavojus, jog skolininkas gali neturėti turto, į kurį būtų galima nukreipti sprendimo vykdymą. Atsižvelgdama į tai teisė suteikia kreditoriui įvairių būdų prievolės įvykdymui užtikrinti. Skirtini asmeninės ir daiktinės prigimties prievolių įvykdymo užtikrinimo būdai. Asmeninės prigimties prievolės įvykdymo užtikrinimo būdu laikytinas, pavyzdžiui, laidavimas, kai skolininkas paskiria asmenį, įsipareigojantį įvykdyti prievolę, jei pagrindinis skolininkas to nepadarytų. Be asmeninių prievolės įvykdymo užtikrinimo būdų, kreditorius galėjo naudotis ir daiktiniais. Tokiu daiktiniu prievolės įvykdymo užtikrinimo būdu ir reikia laikyti įkeitimo teisę.

Įkeitimas – tai ribota daiktinė teisė, kurią skolininkas (įkaito davėjas) galėjo nustatyti kreditoriaus (įkaito gavėjo) naudai, siekdamas užtikrinti pastarajam priklausančią prievolinę reikalavimo teisę. Remdamasis tokia jo naudai nustatyta teise, kreditorius (įkaito gavėjas), skolininkui (įkaito davėjui) neįvykdžius prievolės, gali jam priklausantį kreditorinį reikalavimą tenkinti iš įkeitimo apsunckinto turto.

Įkeitimo teisei yra būdingas absoliutus pobūdis (*ius adversus omnes*). Romėniškoje daiktinių teisių sistemoje ji priskiriama ribotų daiktinių teisių, atsirandančių į svetimus daiktus (*iura in re aliena*), kategorijai. Be to, įkeitimo teisė yra akcesinio (subsidiaraus, papildomo) pobūdžio teisė. Tai reiškia, kad įkeitimo teisė negali atsirasti (ir egzistuoti), jei nėra prievolinio

teisinio santykio, siejančio kreditorių ir skolininką, iš kurio kylančią reikalavimo teisę kreditorius (įkaito) gavėjas užsitikrina įkeitimu. Taigi, įkeitimas esti tik ten, kur šalis sieja prievoliniai teisiniai santykiai, ir atitinkamai – prievolei pasibaigus, išnyksta ir daiktinė įkeitimo teisė.

Įkeitimo teisės evoliucija romėnų teisėje liudija nuoseklų perėjimą nuo *fiducia*, *pignus*, t. y. nepakankamai tobulų įkeitimo teisės formų, kai įkeičiamą turtą skolininkas privalėdavo perduoti kreditoriui perkeldamas jam įkeisto turto nuosavybės teisę ar suteikdamas galimybę jį valdyti (laikyti), iki *hypotheca* – tokios įkeitimo formos, kai įkeičiamo turto savininku ir valdytoju išlieka skolininkas. Šias įkeitimo teisės formas aptarsime skyriumi.

9.2. Įkeitimo teisės objektas

Iš pradžių įkeitimo objektas galėjo būti bet koks materialus, kilnojamas ar nekilnojamas, turtingą vertę turintis daiktas, kurį buvo galima sandoriais perleisti kitam asmeniui (alienuoti). Kai daiktas bendrosios nuosavybės teise priklausė keliems bendrasavininkiams, kiekvienas iš bendrasavininkių galėjo įkeisti jam priklausančią idealiąją daikto dalį (*pars pro indiviso*).

Ilgainiui leidžiama įkeisti suvartojamuosius daiktus ir net pinigų sumas, įkaito gavėjui suteikiant teisę šiuos daiktus perleisti tretiesiems asmenims arba suvartoti. Toks įkeitimas vadintas netaisyklingu – *pignus irregulare*.

Susiformavus generalinės hipotekos teisei, atsiranda galimybė nustatyti įkeitimo teisę į visą skolininko turtą (pavyzdžiui, užtikrinant žmonos reikalavimo sugrąžinti kraitį, jei santuoka bus nutraukta, įvykdymą, jos naudai galėjo būti nustatoma viso vyro turto (generalinė) hipoteka), taip pat ir į ateityje atsirasiančius daiktus (pavyzdžiui, žemės sklype išaugintus vaisius, derlių, naminių gyvulių prieauglį ir pan.).

Konkrečiam asmeniui priklausantis turtas (*bona, patrimonium*), kaip jau minėta, be materialiujų daiktų, apėmė ir nematerialiuosius (*res incorporales*), t. y. turtingas teises. Taigi, ilgainiui įkeitimo objektu tampa ne tik *res corporales*, bet ir nematerialieji daiktai. Tai reiškia buvus galima nustatyti įkeitimo teisę į, pavyzdžiui, žemės sklypų servitutus, uzufruktą, emfiteuzę, superficijų.

Atsiradus reikalavimo teisės perleidimo galimybei (cesijai), susiformuoja vadinamasis *pignus nominis*, t. y. teisė įkeisti savo turimą reikalavimo teisę. Galiausiai pripažinta ir galimybė įkeitimu apsunkinti skolininkui

priklausančią įkeitimo teisę. Tai yra „įkeitimo įkeitimas“, arba subįkeitimas (*subpignus*).

Koegzistuoti galėjo ir keletas į tą patį objektą nustatytų įkeitimo teisių. Pavyzdžiui, buvo galima įkeisti tam tikras idealiąsias daikto dalis (tarkime, viena įkeitimo teisė yra nustatoma į $\frac{1}{4}$ idealiąją daikto dalį, o kita į likusias $\frac{3}{4}$ idealiąsias daikto dalis). Atsiradus hipotekai, kuria įkeisdamas daiktą skolininkas neperduodavo jo kreditoriui, tas pats turtas galėjo būti įkeičiamas keliems kreditoriams. Tuomet, kai daikto vertė būdavusi per maža tam, kad būtų galima patenkinti visų hipotekos kreditorių reikalavimus, kildavo kelių įkeitimo teisių konkurencijos klausimas, kuris spręstas laikantis tokių nuostatų. Kai įkeitimo teisės keletui kreditorių būdavo nustatytos tuo pačiu metu, palankiausia būdavo asmens, kuris pirmasis įgijo įkeisto daikto valdymą, padėtis. Pasak Ulpiano: *In pari causa melior est conditio possidentis*, t. y. „lygiavertėje teisinėje situacijoje palankesnė yra valdytojo padėtis“ (D. 50, 17, 154). Toks įkaito gavėjas galėjo visiškai arba didžiausia dalimi patenkinti savo kreditorinį reikalavimą. Jei įkeitimo teisės buvo nustatytos skirtingu laiku, taikyta imperatoriaus Karakalos konstitucijoje numatyta nuostata, kad anksčiau įgytai įkeitimo teisei suteikiama pirmenybė prieš vėliau įgytas teises: *Prior tempore potior iure*, t. y. „pirmesnis laiko atžvilgiu užima ir geresnę padėtį teisės atžvilgiu“ (C. J. 8, 17, 3). Atkreiptinas dėmesys, kad šis principas turėjo išimčių, nes kai kurių kreditorių teisėms pirmenybė teikta nepriklausomai nuo laiko, kuriuo atitinkama teisė įgyta. Dažniausiai tai būdavusios pagal įstatymą nustatoma hipoteka užtikrintos reikalavimo teisės. Toks prioritetas, be kita ko, teiktas ir valstybės išdo hipotekai, kuria užtikrinamas prievolės sumokėti uždelstus mokėti mokesčius įvykdymas, žmonai priklausančiai generalinės hipotekos teisei į vyro turta, kuri buvo nustatoma užtikrinant reikalavimo grąžinti kraitį, vykdymą. Vadovaujantis principu *prior tempore, potior iure*, teisę parduoti daiktą turėjo tik pirmasis kreditorius. Kitiems kreditoriams priklausė tik teisė į likutį, kuris galėjo susidaryti pirmajam kreditoriui pardavus įkeistą daiktą ir patenkinus savo turimą kreditorinio reikalavimo teisę. Kreditorių eilėje toliau esantis kreditorius galėjo pasinaudoti vadinamąja *ius offerendi et succedendi*, t. y. pasiūlyti prieš jį kreditorių eilėje einančiam kreditoriui patenkinti jo turimą reikalavimo teisę tam, kad, sumokėjęs skolą, užimtų jo padėtį kreditorių eilėje. Tokią ofertą pirmesnę vietą kreditorių eilėje užimantis kreditorius privalėjo akceptuoti.

9.3. Įkeitimo teisės atsiradimas ir pasibaigimas

Kaip minėta, įkeitimas buvo akcesinio pobūdžio teisė, kuri negalėjo atsirasti ir egzistuoti skyriumi nuo kreditoriaus reikalavimo teisės, kurios įvykdymas užtikrintas įkeitimu.

Įkeitimo teisė, visų pirma, galėjo būti nustatoma sandoriu. Toks įkeitimas vadintas savanorišku (*pignus voluntarium*). Sandoriai, kuriais nustatomas įkeitimas, galėjo būti įvairūs: sutartis, kuriai teisė nekėlė jokių apibrėžtų formos reikalavimų (jos pagrindu atsiradęs įkeitimas vadintas *pignus conventionale*), taip pat vienašaliai sandoriai *mortis causa* (testamentas ar kodicilas).

Teismo sprendimu nustatytas įkeitimas vadintas *pignus iudiciale*. *Pignus iudiciale* galėjo pasireikšti kaip *pignus pretorium* (kai pretorius suteikia kreditoriui teisę valdyti tam tikrą skolininkui priklausantį daiktą) bei kaip *pignus in causa iudicati captum* (tuo atveju, jei skolininkas nevykdo teismo sprendimu pripažintos ir patvirtintos prievolės, teismo pareigūnas, užsiimantis sprendimų vykdymu, galėdavo paimti skolininko turtą saugoti, o jeigu sprendimu priteista mokėti skola nebūdavo sumokama per du mėnesius – perduoti skolininko turtą iš varžytinių).

Pagal įstatymą nustatomas, arba privalomasis, įkeitimas (*pignus legale vel necessarium*) rasdavosi rašytinės arba paprotinės teisės normos pagrindu. Kadangi šiuo atveju įkeitimo teisė atsiranda nesant jokio kreditoriaus ir skolininko susitarimo, toks įkeitimas dar vadintas nebyliuoju (*pignus tacitum*). Siekiant užtikrinti tam tikrų reikalavimų įvykdymą, įstatymo pagrindu atsirandanti įkeitimo teisė galėjo būti nustatoma į visą skolininko turtą (*hypotheca generalis*)⁹ arba į atskirus skolininkui priklausančius daiktus (*hypotheca specialis*)¹⁰.

Kaip akcesinio pobūdžio teisė, įkeitimas baigdavosi išnykus reikalavimo teisei, kurios įvykdymui užtikrinti jis buvo nustatytas. Kita vertus,

9 Tokia įkeitimo teisė, be kita ko, priklausė: globotiniui ar rūpintiniui viso globėjo ar rūpintojo turto atžvilgiu, siekiant užtikrinti reikalavimų, atsirandančių dėl globos ar rūpybos įgyvendinimo, patenkinimą; žmonai viso vyro turto atžvilgiu, siekiant užtikrinti reikalavimo grąžinti kraitį po santuokos nutraukimo patenkinimą; valstybės išdui (*fiscus*) į visą skolininko turtą, siekiant užtikrinti reikalavimo išieškoti uždelstus sumokėti mokesčius įvykdymą.

10 Tokia įkeitimo teisė priklausė, pavyzdžiui, nuomotojui – nuomininko surinktų išnuomoto daikto vaisių atžvilgiu; namo, buto, svirno, arklidės ar smuklės kambario nuomotojui – nuomininko atsineštų (atsivežtų) daiktų atžvilgiu; žemės sklypo savininkui *invecta et illata* atžvilgiu.

jei skolininkas prievolę įvykdydavo tik iš dalies, įkeitimo teisė ne tik nesi-
baigdavo, bet likdavo galioti visa apimtimi, nes, pasak Papiniano: *Pignoris
causa indivisa est*, t. y. „įkeitimo pagrindas yra nedalus“ (D. 21, 2, 65).

Reikalavimo teisei pasibaigus, įkaito gavėjas privalėjo sugrąžinti įkeistą
daiktą, tačiau jei tas pats skolininkas turėjo kitų neįvykdytų prievolių tam
pačiam kreditoriui, šis galėdavęs įkeistą daiktą laikyti tol, kol bus įvykdytos
visos prievolės. Tokia kreditoriaus teisė numatyta imperatoriaus Gordiano
II 239 m. paskelbtoje konstitucijoje (reskripte) ir todėl vadinama Gordiano
įkeitimu (*pignus Gordianum*).

Kai kuriais atvejais įkeitimo teisė galėjo baigtis nepriklausomai nuo
kreditoriaus reikalavimo teisės, kuriai užtikrinti ji buvo nustatyta. Taip at-
sitikdavo kreditoriui pardavus įkeistą daiktą, aiškiai arba numanomai atsi-
sakius įkeitimo teisės (*remissio pignoris*), įgijus įkeistą daiktą nuosavybėn,
skolininkui įgijus įkeitimu užtikrintą reikalavimo teisę (*confusio seu con-
solidatio*), sunaikinus arba eliminavus iš apyvartos įkeistą daiktą, taip pat
dėl senaties. Dėl senaties įkeitimo teisė baigdavosi, jei savininkas arba ge-
ros valios valdytojas valdė daiktą nežinodamas, jog šis yra įkeistas, ir tokia
padėtis tęsėsi 10 metų *inter praesentes* (kai kreditorius, kurio reikalavimas
užtikrintas įkeitimu, ir daikto valdytojas buvo tos pačios provincijos gyven-
tojai) arba 20 metų *inter absentes* (kai kreditorius ir įkeisto turto valdytojas
gyveno skirtingose provincijose).

9.4. Įkeitimo teisės formos

9.4.1. *Fiducia*

Ankstyviausias daiktinis kreditoriui priklausančios reikalavimo tei-
sės užtikrinimo būdas buvo sutartis, kuri vadinta *fiducia cum creditore
contracta*. Simbolinės mancipacijos (*nummo uno*) arba *in iure cessio* būdu
kreditoriui buvo perleidžiama tam tikro skolininkui priklausančio daikto
nuosavybės teisė. Nuosavybės perleidimo aktą lydėdavęs neformalus su-
sitarimas (*pactum fiduciae*), jog, skolininkui įvykdžius prievolę (grąžinus
skolą), kreditorius sugrąžins daiktą skolininko nuosavybėn.

Fiducia teikė kreditoriui itin stiprą jam priklausančios reikalavimo
teisės užtikrinimą. Pavyzdžiui, mainais už suteikiamą paskolą paskolos da-
vėjas iš skolininko nuosavybėn gaudavo daiktą, kurio vertė buvo artima

paskolos sumai. Kreditorius turėjo teisę laisvai disponuoti įkeistu turtu. Pavyzdžiui, perduoti jį trečiajam asmeniui, suvartoti ar sunaikinti.

Skolininkui *fiducia* buvo nenaudinga ir rizikinga įkeitimo forma, nes jis netekdavo įkeičiamo turto nuosavybės teisės bei galimybės naudotis įkeičiamu daiktu. Toks įkeitimas visiškai neatitiko skolininko interesų tokiais atvejais, kai, pavyzdžiui, paskolą asmuo siekė gauti ketindamas įdirbti žemės sklypą, remontuoti ar renovuoti pastatus ir panašiais atvejais. *Fiducia* netobulumas buvo akivaizdus ir tuomet, kai įkeičiamo turto vertė ženkliai viršydavo suteikiamos paskolos dydį. Perduodamas daiktą kreditoriaus nuosavybėn, skolininkas savaime netekdavo galimybės gauti daugiau paskolų, kurių gražinimą būtų galėjęs užtikrinti įkeisdamas tą patį didelės vertės daiktą.

Skolininkas, perdavęs kreditoriui daiktą *pactum fiduciae* pagrindu, net ir tuomet, jei tinkamai įvykdavo įkeitimu užtikrintą prievolę, neturėjo teisinių priemonių, kuriomis naudodamasis galėtų pareikalauti kreditorių gražinti įkeistą daiktą. Skolininkas neturėjo galimybės pareikalauti įkeisto turto taip pat ir iš trečiųjų asmenų, įsigijusių jį iš kreditoriaus. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad *pactum fiduciae*, t. y. susitarimas dėl daikto sugražinimo skolininkui, jeigu jis tinkamai įvykdys prievolę, nebuvo civilinė sutartis, iš kurios kylančias teises būtų buvę galima ginti pareiškiant ieškinį. Iš pradžių *fiducia* nesukeldavo jokių neigiamų teisinių pasekmių kreditoriui, kuris, net ir gavęs prievolės įvykdymą, nevykdė susitarimo gražinti daiktą. Jo atžvilgiu galėjo būti taikomos tik sakralinio ir moralinio pobūdžio sankcijos bei cenzoriaus nota. Ilgainiui praktikoje susiformuoja *usureceptio fiduciae causa*. Tai buvo galimybė per trumpesnę laiką ir supaprastintomis sąlygomis įgyti nuosavybę įgyjamosios senaties būdu. Jeigu prievolę įvykdęs skolininkas kokiu nors būdu įgydavo įkeisto daikto, kurį buvo perdavęs kreditoriaus nuosavybėn, valdymą ir valdydavo daiktą nepertraukiamai vienerius metus, laikyta, kad, nepriklausomai nuo valdymo pagrindo, jis įgijo daiktą nuosavybėn pagal senatį.

Vėliau pretorius skolininko, įkeitusio turtą *fiducia cum creditore contracta* būdu, teises ėmėsi ginti suteikdamas deliktinio pobūdžio ieškinį, pagrįstą faktinėmis aplinkybėmis (*actio in factum*). Respublikos laikotarpiu pabaigoje skolininkui imta teikti civilinį ieškinį – *actio fiduciae directa*. Juo skolininkas galėjo reikalauti įkeisto daikto gražinimo. Tai buvo *actio famosa*, kurį patenkinus kreditorių ištikdavo pilietinė negarbė.

Greta *fiducia* galėjo būti sudaromi papildomi (šalutiniai) susitarimai, kuriais siekta modifikuoti įkeitimo teisinių santykių turinį. Vienas tokių buvo *lex commissoria*, kuriuo remiantis daiktas visam laikui galėjo likti kreditoriaus nuosavybė, jei skola nebūdavo gražinama nustatytu terminu. Imperatorius Konstantinas paskelbė tokius susitarimus neturint teisinės galios. *Pactum de vendendo* suteikdavo kreditoriui, prieš tai įspėjusiam prievolės neįvykdžiusį skolininką, teisę parduoti įkeistą daiktą ir iš gautos pinigų sumos padengti skolą.

9.4.2. *Pignus*

Ši įkeitimo forma atsiranda ankstyvosios respublikos laikais, tačiau kiek vėliau nei *fiducia*. Daiktas buvo įkeičiamas sudarant realinę sutartį (kontraktą), kurios pagrindu įkaito davėjas (skolininkas) perduodavo daiktą įkaito gavėjui (kreditoriui), tačiau ne nuosavybėn, o faktiniam valdymui (būtent tai ir yra esminis *pignus* bei *fiducia* skirtumas). Kreditorius tapdavo įkeičiamo turto detentoriumi, tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad kreditoriai, kuriems daiktas įkeistas ir perduotas *pignus* pagrindu, buvo laikomi ypatinga valdytojų *alieno nomine* kategorija, nes pretorius tokiam kreditoriui tiesiogiai taikė interdiktinę gynybą. Kitaip tariant, jei iš įkeistą turtą valdančio kreditoriaus jį atimtų trečiasis asmuo, kreditorius, visiškai nesikreipdamas pagalbos į turto savininką (skolininką), galėjo jį atgauti pats kreipdamasis į pretorių ir gindamasis paprastesne bei operatyvesne posesine tvarka.

Lyginant su *fiducia*, *pignus* turėjo ir pranašumų, ir trūkumų. Visų pirma, jos pranašumas akivaizdus žvelgiant iš įkaito davėjo (skolininko) perspektyvos. Įvykdęs prievolę, jis galėjo reikalauti gražinti įkeistą daiktą pareikšdamas kreditoriui daiktinį ieškinį, nes tebebuvo įkeisto turto savininkas.

Kita vertus, lygiai kaip ir *fiducia*, *pignus* nebuvo tobula įkeitimo forma tiek skolininkui, tiek ir kreditoriui. Kalbant apie skolininką, minėtini tie patys nepatogumai, kuriuos skolininkas patirdavo ir įkeitęs turtą *fiducia* būdu. Jis neturėjo galimybės naudotis įkeistu daiktu, patekdavusiu į kreditoriaus rankas, nebent šis jam būtų perduotas kaip *precarium* arba nuomos sutarties pagrindu. Be to, skolininkas (įkaito davėjas) negalėjo to paties daikto įkeisti keliems kreditoriams ir taip užtikrinti kelių paskolų

grąžinimą. Tai buvo ypač nenaudinga ir nepatogu, kai įkeičiamo turto vertė gerokai viršydavo užtikrinamos prievolės sumą.

Kreditoriui ši įkeitimo forma atskirais atvejais taip pat galėjo kelti keblumą. Faktinis daikto valdymas, nors ir ginamas interdiktais, neužtikrina galimybės įgyvendinti kreditoriui priklausančios reikalavimo teisės. Galima sakyti, kad *pignus* buvo tam tikras įkeisto daikto areštas (sulaikymas), t. y. iki skolininkas neįvykdo prievolės, kreditorius galėdavęs laikyti įkeistą turtą. Kita vertus, kadangi jis buvo tik šio daikto detentorius, o ne jo savininkas, tai atitinkamai neturėjo disponavimu juo teisės (realizuoti įkeistą turtą ir iš gautų lėšų patenkinti kreditorinį reikalavimą). Įvertinus šį *pignus* trūkumą, be realinio kontrakto, kuriuo įkeičiamas turtas buvo perduodamas kreditoriui, imta sudaryti papildomus, neformalaus pobūdžio susitarimus. Tai dažniausiai buvo *lex commissoria* ir *pactum de vendendo*, paprastai sudaromi ir *fiducia* atveju, taip pat *pactum antichreticum*. Kildintinas iš graikiško *antichresis* instituto, šis susitarimas kūrė kreditoriaus teisę įgyti nuosavybėn įkeisto daikto duodamus vaisius. Vaisiai atstodavo kreditoriui palūkanas ir atitekdavo jam nepriklausomai nuo vertės, t. y. net ir tais atvejais, kai įkeisto daikto duodamų vaisių vertė gerokai viršydavo už naudojimąsi pasiskolintu kapitalu mokėtinų palūkanų dydį.

Įvykdęs jį saiščiusią prievolę, skolininkas turėjo teisę reikalauti įkeisto daikto sugrąžinimo pareikšdamas iš realinės įkeitimo sutarties kylantį tiesioginį ieškinį dėl įkeitimo (*actio pigneraticia directa*). Savo ruožtu kreditorius, kuris valdydamas įkeistą turtą patyrė kokių nors su tuo susijusių išlaidų, įgydavo teisę reikalauti jų atlyginimo pareikšdamas priešinį ieškinį (*contraria actio*).

9.4.3. *Hypotheca*

Trečioji romėnų teisei žinoma įkeitimo teisės forma – tai hipoteka (*hypotheca*), arba sutartinis, įkeitimas (kai kada vadinamas žodiniu). Nuo aptartų įkeitimo formų hipoteka skiriasi tuo, kad įkaito davėjas neperduodavo įkaito objekto kreditoriui, t. y. neperleisdavo jį jį nei nuosavybės teisės, nei faktinio valdymo. Ši įkeitimo forma atsiranda I a. pr. Kristų. Tiesa, iš pradžių hipotekinis įkeitimas taikytas siauroje sferoje – žemės sklypų nuomos teisiniuose santykiuose, užtikrinant žemės sklypo nuomininko prievolės mokėti žemės nuomos mokesťį įvykdymą. Smulkūs žemės nuomininkai, nuomojantys žemės sklypus iš didelių latifundijų savininkų, užtikrindami

prievolės mokėti nuomos mokesį įvykdymą, įkeisdavo vienintelį savo turimą turtą – į sklypą atsigabentą žemės ūkio inventorių – *invecta et illata* (pažodžiui: „atsivežti ir atsinešti [daiktai]“). Šio atvejo specifika pasireiškė tuo, kad įkaito objektas (žemės ūkio inventorius) būtinai privalėjo likti skolinko rankose, nes buvo reikalingas išsinuomotai žemei įdirbti. Kitokiu atveju nebūtų buvę prasmės nuomotis žemę. Atsižvelgdami į tai pretoriai leido konsensualinio, o ne realinio pobūdžio įkeitimą. Kitaip tariant, įkeitimo teisinius santykius kūrė ne daikto perdavimas, kaip *pignus* atveju, bet žodinis susitarimas. Savo ruožtu žemės sklypą išnuomojančiam kreditoriui pretoriai teikė teisinę gynybą, kuria buvo galima naudotis įgyvendinant kreditoriui priklausančias teises į įkeistą turtą.

Respublikos pabaigoje pretorius Salvijus prievolės neįvykdymo atveju ėmė teikti kreditoriams posesinį interdiktą (*interdictum Salvianum*), kuriuo pasinaudodamas kreditorius galėdavęs įgyti hipoteka įkeisto žemės ūkio inventoriaus faktinį valdymą. Gajaus pateiktoje posesinių interdiktų klasifikacijoje salviškasis interdiktas priskiriamas *adipiscendae possessionis* grupei, nes kreipdamasis į pretorių hipotekinis kreditorius ne siekė apginti ar susigrąžinti valdymą, tačiau užvaldyti daiktą, kurio anksčiau nevaldė (faktinis inventoriaus valdytojas ir jo savininkas buvo žemės nuomininkas). Gynybos galimybės, kurias teikė salviškasis interdiktas, buvo ribotos, nes šia pretorine priemone buvo galima reikalauti tik žemės nuomininko hipotekos būdu įkeistų ir jo faktiškai valdomų žemės ūkio padargų. Kita vertus, išlikdamas hipoteka įkeisto žemės ūkio inventoriaus savininku ir faktiškai šį turtą valdydamas, žemės nuomininkas bet kada galėjo perleisti šį turtą tretiesiems asmenims. Atsižvelgiant į tai visai netrukus po to, kai imtas taikyti salviškasis interdiktas, pretorius Servijus (I a. pr. Kristų viduryje) hipotekiniams kreditoriams ėmė teikti daiktinį ieškinį. Tai serviškasis ieškinys – *actio Serviana*, kuri buvo galima pareikšti bet kuriam asmeniui (*adversus omnes*). Justiniano „Institucijose“ nurodoma, jog šis ieškinys suteikė galimybę daiktų, kurie buvo įkeisti siekiant užtikrinti prievolės mokėti žemės nuomos mokesį įvykdymą (*quae pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur* (Inst. 4, 6, 7), pareikalauti iš bet kurių juos faktiškai valdančių trečiųjų asmenų. Taigi, žemės sklypus nuomojantys kreditoriai įgijo daiktinę (absoliutaus pobūdžio – *erga omnes*) teisę į *invecta et illata*, o sutartinis įkeitimas (hipoteka) tapo savarankiška teise į svetimą daiktą.

Hipotekinio įkeitimo privalumai netruko nulemti tai, kad ši įkeitimo forma imta plačiai taikyti užtikrinant įvairių prievolių (ne tik prievolės

mokėti žemės sklypo nuomos mokestį) įvykdymą. Valdant imperatoriui Hadrianui (II a.) serviškojo ieškinio taikymo galimybės buvo išplėtotos. Pretoriai ėmė teikti kreditoriams išvestinio pobūdžio ieškinį (kitaip tariant, ieškinį pagal analogiją) – *utilis Serviana actio*, kuriuo bet koki hipoteka įkeistą turtą kreditorius galėdavęs išsireikalauti iš bet kurio jį faktiškai valdančio asmens. Taigi, šį ieškinį buvo galima reikšti, kai hipoteka imta įkeisti ne tik žemės ūkio inventorių, bet patį įvairiausią turtą, ir tai daryta užtikrinant įvairių prievolių, visiškai nesusijusių su žemės sklypų nuomos teisiniais santykiais, įvykdymą. Romėnų teisės šaltiniuose šis ieškiny s vadin tas įvairiai: *actio quasi Serviana*, *actio hypothecaria*, *actio pigneraticia in rem*, *vindicatio pignoris*.

Kreditoriaus teisė parduoti įkeistą daiktą (*ius distrahendi*) nebuvo laikoma įkeitimo sutarties elementu. Toks įgalinimas kreditoriui privalėjo būti nustatomas specialiu paktu. Tik klasikinė jurisprudencija *ius distrahendi* suteikimą kreditoriui pripažįsta esmine (būtina) įkeitimo sutarties sąlyga.

Būtina pažymėti, kad su įkeitimo teisiniais santykiais susijusiose situacijose romėnų teisės šaltiniams nebūdingas terminijos vienodumas. Atsiradus hipotekiniam įkeitimui, ne visuomet skirtas daikto įkeitimas, kai kreditoriui perduodamas įkaito valdymas (*pignus*), ir *hypotheca*. Kai kada šie terminai vartoti pramaišiu, nors *pignus* būdu paprastai būdavo įkeičiami tik kilnojamieji daiktai, o hipoteka – taip pat ir nekilnojamieji.

<i>Fiducia</i>	Skolininkas (įkaito davėjas) perleisdavo kreditoriui (įkaito gavėjui) įkeisto daikto kviritinės nuosavybės teisę
<i>Pignus</i>	Skolininkas (įkaito davėjas) perduodavo kreditoriui (įkaito gavėjui) įkeisto daikto laikymą (<i>detentio</i>)
<i>Hypotheca</i>	Skolininkas (įkaito davėjas) neperleisdavo kreditoriui (įkaito gavėjui) nei daikto nuosavybės teisės, nei įkeisto daikto laikymo

9.5. Įkeitimo teisės įgyvendinimas ir gynyba

Skolininkui nustatytu terminu neįvykdžius prievolės, kreditorius (įkaito gavėjas) turėjo teisę reikalauti perduoti jam įkeistą daiktą (hipotekos atveju) ir įkeistą turtą realizuoti.

Kaip minėta, hipoteka įkeisto turto kreditorius galėjo reikalauti pasinaudodamas *interdictum Salvianum*, o vėliau – bet kuriam faktiniam įkeistam turto valdytojui pareiškdamas *actio Serviana* bei *actio hypotheca in rem*.

Įkeistą daiktą parduodavo pats kreditorius varžytinių tvarka. Iš pradžių kreditoriaus teisė parduoti jam įkeistą daiktą kiekvienu atveju turėjo būti nustatoma specialiu susitarimu – *pactum de vendendo* (arba *pactum de distrahendo*). Vėliau (greičiausiai Severų dinastijos valdymo laikotarpiu) toks *pactum* tapo nereikalingas, nes teisė parduoti įkeistą daiktą (*ius distrahendi*) imta laikyti neatskiriamu įkeitimo teisės turinio elementu. Kita vertus, šią teisę įgyvendindamas, įkaito gavėjas privalėjo laikytis nustatytų reikalavimų. Visų pirma, įkeistas turtas galėjo būti priverstinai realizuojamas tik skolininkui praleidus prievolės, kurios įvykdymą jis užtikrino įkeisdamas daiktą, vykdymo terminą. Antra, kreditorius privalėdavo įspėti skolininką (*denuntiare*), kad neįvykdžius prievolės įkeistas turtas bus parduotas. Justiniano teisėje įkeistas turtas gaėjo būti parduodamas tik praėjus dvejiems metams nuo skolininko įspėjimo, o jei prievolė grąžinti skolą būdavusi pripažinta teismo sprendimu ir tam tikras skolininko daiktas areštuotas teismo pareigūnų (*pignus in causa iudicati captum*) – praėjus dviem mėnesiams nuo daikto arešto. Trečia, parduodamas įkeistą daiktą varžytinėse, įkaito gavėjas privalėjo veikti gera valia (*bona fides*), stengdamasis gauti įmanomai didžiausią kainą, o pats dalyvauti varžytinėse ir įsigyti įkeistą daiktą nuosavybėn neturėjo teisės. Pradžioje nustatant įkeitimo teisę, kreditorius (įkaito gavėjas) galėjo susitarti su įkaito davėju, kad, šiam nustatytu terminu neįvykdžius prievolės, įkeistas daiktas atiteks įkaito gavėjui nuosavybėn (*lex commissoria*). Praktikoje tokios sutartys buvo ypač dažnos principato pabaigoje ir dominato pradžioje, tačiau ypač rizikingos skolininkui, todėl 326 metais imperatorius Konstantinas Didysis *lex commissoria* uždraudė.

Realizavęs įkeistą daiktą, iš gautų lėšų kreditorius privalėjo patenkinti turimą reikalavimą. Jei gautoji suma būdavusi didesnė nei turimas kreditorinis reikalavimas, kreditorių, pardavusį įkeistą daiktą ir patenkinusį kreditorinį reikalavimą, saistė pareiga likutį (*superfluum, hyperocha*) perduoti skolininkui.

Kreditorius neturėjo teisės naudotis įkeistu daiktu. Paprastai įkeisto daikto duodami vaisiai atitekdavo skolininkui (t. y. įkeisto objekto savininkui), nebent tarp šalių būdavo sudaromas papildomas susitarimas (*pactum*

antichreticum, antichresis), kuriuo įkaito gavėjui būdavo suteikiama teisė naudotis įkeistu daiktu ir įgyti nuosavybėn jo vaisius. Vaisių vertė galėjo būti įskaičiuojama į už naudojimąsi kapitalu mokamą atlyginimą (palūkanas) arba į pagrindinę paskolos sumą.

Aptariant įkeitimo teisės subjektui taikytas jo teisių gynybos priemonės, visų pirma, prisimintina, kad įkeistą daiktą valdantis įkaito gavėjas, pasinaudodamas posesiniais interdiktai, galėjo ginti faktinį įkeisto daikto valdymą (laikymą). Jei įkaito gavėjas nebuvo faktinis įkeisto turto valdytojas (laikytojas), pretorius prieš žemės sklypo nuomininką jam galėjo suteikti salviškąjį interdiktą, kuriuo buvo galima pareikalauti įkeisto žemės ūkio inventoriaus. Jei inventorių nuomininkas būdavo perleidęs tretiesiems asmenims, įkaito gavėjui buvo suteikiamas Servijaus ieškinys, kurį buvę galima reikšti bet kuriam įkeistą daiktą valdančiam asmeniui.

Servijaus ieškinys tapo pavyzdžiu *actio hypothecaria* (dar vadinamam *actio quasi Serviana* arba *actio pignoratitia in rem*). Aktyvioji procesinė legitimacija *actio hypothecaria* atveju priklausė įkaito gavėjui, kuriam įkeistas turtas nebuvo perduotas, o įkeitus turtą *pignus* būdu – tam, kuris įkeisto turto valdymo neteko. Ieškovą saistė *onus probandi*, t. y. pareiga įrodyti, kad įkeisdamas daiktą skolininkas buvo jo savininkas, kad pats ieškovas turėjo pagrindą įgyti įkeitimo teisę, taip pat kad atsakovas yra faktinis įkeisto daikto valdytojas. Atsakovu galėjo būti traukiamas bet kuris įkeitimu apsunktą daiktą faktiškai valdantis asmuo. *Actio hypothecaria* priskiriamas arbitražinių ieškinių kategorijai, o tai reiškia, kad, prieš priimdamas sprendimą priteisti turto vertę, teisėjas ragindavo atsakovą perduoti daiktą ieškovui gera valia.

10. Emfiteuzė (*emphyteusis, ius emphyteuticum*)

10.1. *Ius in agro vectigali* ir emfiteuzė. Emfiteuzės samprata ir istorinė raida

Emfiteuzė (*emphyteusis, ius emphyteuticum* – amžinoji, arba neterminuota, nuoma) – tai paveldima ir tretiesiems asmenims perleidžiama daiktinė nuolatinio naudojimosi svetimu žemės sklypu teisė, susijusi su pareiga mokėti metinį nuomos mokestį (*vectigal, canon*).

Neterminuotos nuomos teisė susiformavo asimiliuojantis dviem romėnų teisės institutams – *ius in agro vectigali* bei iš graikų teisės kilusiai emfiteuzei

Vakarinėje Romos imperijos dalyje taikyta *ius in agro vectigali* reiškė municipalijoms bei Romos valstybei nuosavybės teise priklausančių ir dažniausiai nedirbamų žemės sklypų išnuomojimą privatiems asmenims. Šie sklypai buvo nuomojami siekiant, kad žemė nedirvonuotų, o būtų kultivuojama. Nuomininkas privalėjo mokėti metinį nuomos mokesį – *vectigal*, todėl tokie sklypai vadinti *agri vectigales*. Šis mišrios konstrukcijos teisinis santykis, kuriame buvo įžvelgiama ir pirkimo, ir nuomos požymių, ilgainiui transformavosi į daiktinį teisinį santykį – *ius in agro vectigali*. Vėliau šie santykiai imti apibrėžti kaip *ius perpetuum* (amžinoji teisė). Amžinojo nuomininko užimama padėtis buvo panaši į savininko teisinę padėtį. Jam priklausė interdiktinė gynyba, o netekus daikto valdymo – pretorius suteikdavo daiktinį ieškinį – *actio in rem vectigalis*, galimą pareikšti bet kuriam faktiškai sklypą valdančiam asmeniui. Šis ieškinytis yra ne kas kita kaip *rei vindicatio utilis* (vindikacinio ieškinio formulės pagrindu sukurtas analoginis ieškinytis). Visa tai patvirtina, jog prievolinio pobūdžio teisinis santykis, atsiradęs sutarties pagrindu, laipsniškai transformavosi į daiktinę teisę.

Tuo tarpu rytinėje imperijos dalyje įsikūrusiose imperatoriškose provincijose plytinčios nuošalios dykros nuo IV a. buvo imtos perduoti laikinam naudojimuisi už nedidelį užmokestį, kuris vadintas *canon*, bei su sąlyga, kad žemė bus dirbama ir melioruojama. Seno graikiškos kilmės instituto – ἐμφύτευσις pavyzdžiu šis teisinis santykis imtas vadinti *ius emphyteuticum*.

Ilgainiui vakarietiškoji *ius in agro vectigali* asimiliavosi su rytinėje imperijos dalyje žinota emfiteuze, paliekant emfiteuzės pavadinimą, kuris šios rūšies santykiams apibūdinti vartotas Rytų Romoje. 480 m. imperatorius Zenonas (474–491) galutinai apibrėžė juridinę šių santykių prigimtį, pripažindamas emfiteuzę esant *sui generis* konsensualinį kontraktą – *contractus emphyteuticarius*. Kitaip tariant, laikyta, kad sutartis, kurios pagrindu žemės sklypas perduodamas emfiteuzėn, nėra nei nuomos, nei pirkimo-pardavimo sutartis, tačiau kuria naują savarankišką teisę į svetimą daiktą (panašiai kaip realinio kontrakto pagrindu buvo sukuriama įkeitimo teisė – *pignus*). Taigi, V a. užbaigtas emfiteuzės, kaip savarankiškos, paveldimos ir perleidžiamos daiktinės teisės ilgą laiką ar neterminuotai naudotis svetimu

sklypu, susijusios su pareiga mokėti naudojimosi žeme mokesčių, formavimas. Justiniano teisėje emfiteuzė ir *agri vectigales* nuoma buvo galutinai sujungtos sukuriant vienalytį teisinį santykį.

10.2. Emfiteuzės atsiradimas ir pasibaigimas

Neterminuotos nuomos teisė dažniausiai atsirasdavo sandorių būdu: neformalaus susitarimo su žemės sklypo savininku pagrindu arba nustatant ją testamentu. Kadangi emfiteuzė buvo amžinoji (neterminuota) teisė, mirus emfitentui, žemės sklypas neprivalėjo būti grąžintas savininkui, o būdavo paveldimas įpėdinių, kuriems žemės savininkas neturėjo teisės didinti mokesčio, mokėtino už naudojimąsi žeme.

Baigtis emfiteuzė galėjo tik išimtiniais atvejais: išnykus žemės sklypui, žemės sklypo savininkui pasinaudojus pirmenybe įsigyti emfiteuzės teisę (*ius protimiseos*), emfitentui tapus sklypo savininku (nuosavybė, kaip platinio turinio teisė, absorbuodavo (apimdavo) emfiteuzę), atėmus teisę iš emfitento (*ius expulsionis*) dėl nuomos mokesčio nemokėjimo (paprastai tai atsitikdavo, jei mokesčiai už naudojimąsi žeme nebuvo mokamas trejus metus) arba žemės sklypo būklės bloginimo.

10.3. Emfiteuzės turinys ir emfitento teisinė padėtis

Savo turiniu emfiteuzė buvo plačiausia iš ribotų daiktinių teisių. Jam priklausančiais įgaliojimais emfitentas naudojosi taip tarytum būtų daikto savininkas.

Petitorinės teisių gynybos srityje jis kaip *actiones utiles* (ieškiniais pagal analogiją) galėjo naudotis visais savininkui ir servituto turėtojui priklausančiais ieškininės gynybos būdais – *rei vindicatio*, *actio negatoria* bei *actio confessoria*. Svarbiausias emfitentui priklausantis daiktinis ieškinys – tai *actio in rem vectigalis*, sukurtas remiantis vindikacinio ieškinio modeliu. Be to, emfitentas galėjo naudotis ir posesine gynyba, įgyvendinama preto-rių interdiktais.

Emfitentui priklausė teisė į bet kokią daikto duodamą naudą ar pajamas. Kaip ir daikto savininkas, nuosavybės teisę į daikto duodamus vaisius jis įgydavo nuo *separatio*, t. y. vaisių atsiskyrimo nuo motininio daikto, momento.

Emfitemo pareigos, visų pirma, buvo metinio mokesčio už naudojamą žemę (*vectigal, canon*) mokėjimas, taip pat su sklypu susijusių viešųjų prievolių vykdymas, o būtent – žemės mokesčio (*tributum*) mokėjimas valstybei bei tinkamos sklypo būklės palaikymas, jos nebloginimas.

Neterminuota nuoma buvo paveldima ir tretiesiems asmenims perleidžiama teisė, tačiau, ketindamas tai padaryti, emfitemas pirmiausia turėjo pranešti žemės savininkui, nes šiam priklausė pirmenybė įgyti naudojimosi žeme teisę (*ius protimiseos*). Jei savininkas šia teise nepasinaudodavo, tai pardavimo atveju jam priklausė teisė gauti 2 procentus nuo pardavimo kainos (vadinamasis *laudemium*).

11. Užstatymo, arba paviršiaus, teisė (*superficies*)

Užstatymo teisė (*superficies*), kuri dar vadinama paviršiaus teise, – tai paveldima ir perleidžiama, ilgalaikė arba neterminuota daiktinė teisė, suteikianti galimybę naudotis svetimame sklype pastatytu statiniu ir susijusi su pareiga mokėti metinį mokestį už naudojimąsi.

Jau respublikos epochoje valstybė arba vietos bendruomenės (*municipia*) Romoje besikuriantiems svetimšaliams, kurie neturėjo galimybės įgyti kviritinės nuosavybės teisę į Italijos žemę, ilgam laikui (iki šimto metų terminui) pastatų statybos tikslais perduodavo viešosiose vietose – *loca publica* plytinčią žemę.

Viešajame sklype pastatytas statinys, vadovaujantis principu: *Superficies solo cedit*, t. y. „tai, kas yra sklypo paviršiuje, priklauso sklypui“, tapdavo sklypo savininko, t. y. valstybės arba municipijų, nuosavybe.

Ilgainiui panašiomis sąlygomis suteikti žemės sklypus užstatymo tikslais pradėjo ir privatūs asmenys. Su sklypo savininku sudaromos sutarties pagrindu superficiarijus įgydavo teisę naudotis svetimame sklype pastatytu pastatu ir išpareigodavo mokėti metinį naudojimosi mokestį (*solarium, pensio*). Ši užstatymo teisė, panašiai kaip ir emfiteuzė, buvo nustatoma santykinai ilgam laikotarpiui arba apskritai be termino (*ius perpetuum*), todėl netekti jos superficiarijus galėjo dėl nustatyto mokesčio nemokėjimo (toks superficiarijaus elgesys buvo pagrindas sklypo savininkui vienašališkai nutraukti sutartį).

Pretorius, gindamas superficiarijaus interesus, jam teikė interdiktą, vadinamą *interdictum de superficibus*, kuriuo buvo galima pasinaudoti prieš

bet kurį trečiąjį asmenį, pažeidžiantį superficarijus teises arba trukdantį jomis naudotis (*adversus omnes*). Justiniano teisėje superficarijui imti teikti daiktiniai ieškiniai, panašūs į priklausančius daikto savininkui (*quasi in rem actio*), todėl superficijus neabejotinai tapo paveldima ir perleidžiama daiktine (absoliutaus pobūdžio) teise naudotis svetimame sklype pastatytu statiniu.

VII. PAVELDĖJIMO TEISĖ

1. Paveldėjimo samprata. Mirusiojo asmens teisių perėmimo būdai

Fizinio asmens mirtis – juridinis faktas (įvykis), sukeliantis reikšmingus teisinius padarinius. Dalis subjektinių teisių (įgaliojimų) negrižtamai išnykdavo drauge su asmens mirtimi. Tai, visų pirma, pasakytina apie mirusiajam priklausiusius įgaliojimus šeimos teisės srityje. Mirtis reiškė tėvo valdžios vaikams, vyro valdžios žmonai, globėjo, rūpintojo funkcijų pasibaigimą.

Turtinio pobūdžio teisės (išskyrus negausias išimtis) buvo paveldimos, t. y. pereinavo mirusiojo įpėdiniams.

Paveldėjimo teisė – viena iš turtinės teisės dalių, apimanti teisės normų, reglamentuojančių paveldėjimą po asmens mirties, visumą. Gajaus ir Justiniano „Institucijose“ nuostatos, susijusios su paveldėjimo teise, yra dėstomos antrojoje ir trečiojoje knygoje. Kitaip tariant, paveldėjimo teisiniai santykiai yra priskiriami *ius quod ad res pertinet* (teisei, susijusiai su daiktais). Tai, kaip nurodo Gajus, aiškintina tuo, jog palikimas (*hereditas*), nors daugiausiai jį sudaro materialieji daiktai, pats yra laikomas nematerialiuoju daiktu (*res incorporales*), kadangi paveldėjimo teisė esanti nemateriali (G. 2, 14). Tuo tarpu pandektinėje privatinės teisės sistemoje paveldėjimo teisė yra vienas iš keturių pošakių, sudarančių specialiąją privatinės teisės dalį.

Paveldėtojui, kuris taip pat vadinamas įpėdiniu (*heres*), pereinavo mirusiajam priklausiusios turtinės prigimties teisės ir pareigos. Kaip minėta, nors dažniausiai pagrindinę paveldimo turto masės dalį sudarydavo materialūs daiktai, įpėdiniams pereinavo ir mirusiojo turtinės teisės (pavyzdžiui, prievolinės reikalavimo teisės, žemės sklypų servitutai, amžinosios nuomos teisė (emfiteuzė) bei pareigos (pavyzdžiui, iš paskolos sutarties kylanti pareiga grąžinti skolą).

Su fizinio asmens mirtimi pasibaigdavo ir įpėdiniams nepereidavo tokios subjektinės teisės, kurios, nors ir būdamos turtinės prigimties, buvo ypač glaudžiai susijusios su konkretaus subjekto asmenybe. Tokių subjektyvių teisių pavyzdys gali būti asmeniniai servitutai (*usus, ususfructus, habitatio*), kuriuos romėnų jurisprudencija teigė esant *iura personalissima* (itin asmeninio pobūdžio teisėmis), todėl ilgiausias terminas, kuriam šios teisės galėjo būti nustatomos, buvo asmens, kurio interesais teisė nustatoma, gyvenimo trukmė (iki gyvos galvos). Paveldima nebuvo taip pat ir prievolė sumokėti baudą už padarytą privatinės teisės pažeidimą (deliktą) bei iš kai kurių deliktų atsiradusios reikalavimo teisės (t. y. teisė reikalauti dėl delikto kilusios žalos atlyginimo).

Julijanas paveldėjimą apibrėžia kaip visumos teisių, kurios priklausė mirusiajam, perėmimą: *Hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius quod defunctus habuerit*, t. y. „paveldėjimas yra ne kas kita kaip visumos teisių, kurias turėjo mirusysis, perėmimas“ (D. 50, 17, 62).

Paveldėjimo atveju palikėjo teisių ir pareigų visuma įpėdiniui pereinavo vieno sandorio pagrindu, todėl paveldėjimas yra universaliojo teisių perėmimo (universaliosios sukcesijos) pavyzdys. Įpėdinis tapdavo mirusiojo asmenybės tęsėju, o paveldėtas turtas *ipso iure* susiliedavo su nuosavu įpėdinio turtu.

Kita vertus, romėnų teisei buvo žinomi atvejai, kai gyvieji asmenys perimdavo ne mirusiojo turtinių teisių ir pareigų visumą, o konkrečias (pavienes) mirusiajam priklausiusias turtines teises arba gaudavo tam tikrą turtinę naudą iš palikimo netapdami kaip nors atsakingi už palikėjo skolas. Romėnų teisėje tokiais mirusiojo asmens teisių perėmimo atvejais yra laikytini legatai ir fideikomisai, kuriuos galima palyginti su šiuolaikinėje paveldėjimo teisėje žinomu testamentinės išskirtinės institutu. Kaip minėta, priešingai nei *hereditas*, legatai ir fideikomisai laikytini singuliarinio teisių perėmimo (singuliarinės sukcesijos) atvejais.

Mirusiojo teisių perėmimo būdai

Universalus mirusiojo teisių perėmimas	Singuliarinis mirusiojo teisių perėmimas
Paveldėjimas (<i>hereditas</i>)	Legatai, fideikomisai

---

2. Šaukimas paveldėti. Paveldėjimo pagrindai. Įpėdinių rūšys

Įpėdiniu (*heres*) galėjo tapti tik šaukiamas paveldėti asmuo. Šaukimas paveldėti (*delatio hereditatis*) vykdavo: testamentu (testamentinis paveldėjimas, *ex testamento*, taip pat vadinamas *secundum tabulas*) arba teisės normų pagrindu, t. y. nesant galiojančio testamentu ar testamentui netekus galios (paveldėjimas be testamentu – *ab intestato*).

Be šių paveldėjimo pagrindų, romėnų teisei buvo žinomas ir vadinamasis *successio contra tabulas*, t. y. mirusiojo turto paskirstymas kitaip (priešingai), nei jis buvo nurodęs savo sudarytame testamente. Taip atsitikdavę tuomet, kai, siekiant apsaugoti artimiausių mirusiojo šeimos narių turtinius interesus, palikėjo sudarytas testamentas galėjo būti pripažintas negaliojančiu kaip sudarytas nesilaikant savo pareigų šeimos narių atžvilgiu, taip pat tuomet, kai, nepaisant to, kad visą turtą mirusysis paliko testamentiniam įpėdiniui, artimiausi mirusiojo šeimos nariai pretenduodavo į privalomąją palikimo dalį.

Paveldėjimo pagrindai

Testamentinis paveldėjimas
(*successio ex testamento /*
successio secundum tabulas)

Paveldėjimas be testamentu
(*successio ab intestato*)

Romėnų teisė teikė itin aiškiai išreikštą pirmenybę paveldėjimui pagal testamentą. Testamentinis paveldėjimas ir paveldėjimas *ab intestato* eliminuodavo vienas kitą, t. y. paveldėjimas pirmuoju būdu darė negalimą paveldėjimą antruoju. Tai atspindi romėnų teisės principas: *Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*, t. y. „niekas negali mirti dėl dalies turto sudaręs testamentą, o dėl dalies ne“ (palikęs ir testamentinių įpėdinių, ir įpėdinių pagal įstatymą) (D. 50, 17, 7). Pavyzdžiui, jei testatorius savo testamente paskyrė įpėdinį ir numatė, jog jis turintis teisę paveldėti $\frac{1}{2}$ testatoriaus turto, šiam testamentiniam įpėdiniui, bet ne įpėdiniams pagal įstatymą atitekdavo ir likusioji turto dalis. Žinotos tik palyginti negausios šio bendrojo principo išimtys. Tokiomis, visų pirma,

laikytini *successio contra tabulas* atvejai, nes tuomet tam tikros mirusiojo turto dalys atitekdavo ir testamentiniams įpėdiniams, ir įpėdiniams pagal įstatymą, taip pat kario testamentas (*testamentum militis*), kadangi, kariui paskyrus testamentinį įpėdinį ir numačius jo teisę paveldėti tik dalį testatoriaus turto, likusioji kario palikimo dalis atitekdavo jo įpėdiniams pagal įstatymą. Pabrėžtina, kad vėlesnių epochų teisė tokio absoliutaus testamentinio paveldėjimo prioriteto principo, koks buvo žinomas senovės Romos teisei, neperėmė ir neįtvirtino. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 5.22 straipsnio, reglamentuojančio testamentu nepaskirtos turto dalies paveldėjimą, 1 dalyje nustatyta, jog testatoriaus turto dalis, kuri lieka testamentu nepaskirta, padalijama tarp įpėdinių pagal įstatymą.

Šaukimas paveldėti (*delatio hereditatis*) – tai teisinė galimybė šaukiamam paveldėti asmeniui įgyti palikimą. Šiuo požiūriu būtina skirti dvi senovės Romos teisės žinotas įpėdinių rūšis. Tai namų įpėdiniai, arba, kitaip tariant, įpėdiniai, privalantys priimti palikimą (*heredes domestici et heredes necessarii*), bei pašaliniai, arba svetimieji, įpėdiniai (*heredes extranei*).

Pirmąją įpėdinių grupę sudarė asmenys, palikėjo mirties momentu esantys jo, kaip šeimos galvos, valdžioje (*in potestate*). Pavyzdžiui, vaikai, pavaldūs tėvui, žmona, paklūstanti vyro valdžiai, įvaikiai, esantys tėvio valdžioje. Palikėjo mirties momentu namų įpėdiniai, kurie yra šaukiami paveldėti pagal testamentą arba *ab intestato*, *ipso iure* įgydavo palikimą. Tai atsitikdavo net ir prieš jų valią, nes namų įpėdiniai negalėjo atsisakyti priimti šeimos galvos palikimą. Pasak Justiniano „Institucijų“: *Omnimodo, sive velint, sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento heredes fiunt*, t. y. „įpėdiniais jie tapdavo bet kuriuo atveju: tiek jiems to norint, tiek ir nenorint, tiek nesant testamentu, tiek ir pagal testamentą“ (Inst. 2, 19, 2). Atsižvelgiant į tai šios rūšies įpėdiniai vadinti įpėdiniais, privalančiais priimti palikimą (*heredes necessarii*).

Tuo tarpu apie antrosios rūšies įpėdinius Justiniano „Institucijose“ teigiama *deliberandi potestas est de adeunda hereditate vel non adeunda*, t. y. „juos turint galimybę apsvarstyti, ar priimti palikimą, ar jo nepriimti“ (Inst. 2, 19, 5). Pašalinių, arba svetimųjų, įpėdinių šaukimas paveldėti laikytinas oferta, kurią šie laisva valia galėjo akceptuoti arba atmesti. Taigi, pašaliniai įpėdiniai palikimą įgydavo tik pareiškę apie tai, kad jie palikimą priima, t. y. *aditio hereditatis* dėka. Atsižvelgiant į tai šios rūšies įpėdiniai dar yra vadinami savanoriškais, o teisė atsisakyti priimti palikimą ypač reikšminga

buvo tokiais atvejais, kai palikėjo turto aktyvas (materialus turtas ir turčinės teisės) būdavęs mažesnis nei jo turto pasyvas (skoliniai įsipareigojimai).

Schematiškai palikimo įgijimą tais atvejais, kai jį paveldi privalomieji ir kai jis atitenka savanoriškiems įpėdiniams, galima pavaizduoti šitaip:

Heredes domestici vel necessarii

I. <i>Delatio hereditatis</i> (Šaukimas paveldėti)	II. <i>Aquisitio hereditatis</i> (Palikimo įgijimas)
---	---

Heredes extranei vel voluntarii

I. <i>Delatio hereditatis</i> (Šaukimas paveldėti)	II. <i>Aditio hereditatis</i> (Valios priimti palikimą pareiškimas)	III. <i>Aquisitio hereditatis</i> (Palikimo įgijimas)
---	---	--

---

3. Paveldėjimo teisės dualizmas: paveldėjimas pagal *ius civile (hereditas)* ir pretorių teisę *(bonorum possessio)*

Klasikinei romėnų teisei neretai būdingas dualizmas, t. y. situacijos, kai tam tikri privatiniai santykiai yra reglamentuojami tiek civilinės, tiek pretorių teisės (pastarajai užpildant egzistuojančias civilinio teisinio reguliavimo spragas, tobulinant ar koreguojant jo nuostatas), ypač ryškiai atiskleidžia paveldėjimo teisės srityje. Iki imperatoriaus Justiniano epochos senovės Romos teisėje koegzistavo dvi paveldėjimo sistemos: paveldėjimas pagal *ius civile* bei paveldėjimas pagal *ius honorarium*, t. y. remiantis magistratų (didžiają dalimi – pretorių) kuriama teise. Aptarsime pagrindines šių paveldėjimo sistemų skirtybes ir tokio teisinio reguliavimo dualizmo susiklostymo priežastingumą.

Paveldėjimas (taip pat ir palikimas) *ius civile* buvo įvardinamas tuo pačiu terminu – *hereditas*, o įpėdinis pagal civilinę teisę – *heres*. Didžiąją dalimi pagrįstas XII lentelių įstatymais, civilinis paveldėjimas reguliuotas itin griežtomis teisės normomis, pagal kurias paveldėjimo *ab intestato* teisė apribota labai siauru įpėdinių ratu. Pernelyg siauras įpėdinių *ab intestato* ratas tapo viena iš priežasčių, nulėmusių, jog jau ikiklasikinėje romėnų teisėje, be paveldėjimo pagal *ius civile*, ėmė funkcionuoti paveldėjimas pagal

pretorių teisę, vadintas *bonorum possessio* (verčiant pažodžiui tai reikštų tiesiog „turto valdymas“). Iš esmės *bonorum possessio* buvo suinteresuotų asmenų prašymu pretoriaus suteikiamas leidimas faktiškai valdyti į palikimo sudėtį įeinantį turtą. Paveldėtojas pagal pretorių teisę vadintas *bonorum possessor*. Pretorius jį traktavo kaip įpėdinį (*loco heredis*) ir teikė teisinę gynybą. Čia dera pabrėžti pagrindinį skirtumą tarp civilinio ir pretorinio įpėdinio: palikimą įgijęs civilinis įpėdinis tapdavo kviritiniu jo savininku, o pretorinis – tik faktiniu palikimo valdytoju.

Istoriškai *bonorum possessio* pirmiausiai reiškė teisės aktą, pretoriaus suteikiamą įpėdiniui pagal civilinę teisę, kurio pagrindu jis galėjo įgyti palikimo valdymą. Pretoriaus suteikiamas *possessio bonorum* lemdavo ir tai, kas galimame teismo procese dėl palikimo užims atsakovo procesinę padėtį. *Bonorum possessio* – tai viena iš pretorių teisės „pagelbėjimo“ civilinei teisei reglamentuoti atitinkamus teisinius santykius (*adiuvandi iuris civilis gratia*) apraiškų.

Be to, *bonorum possessio* tam tikra prasme ir modifikavo civilinį paveldėjimo teisinių santykių reglamentavimą. Kaip minėta, paveldėjimo *ab intestato* teisę *ius civile* apribojo palyginti siauru įpėdinių ratu. Tai atspindi jos principas: *In legitimis hereditatibus successio non est*, t. y. „paveldint pagal civilinę teisę, įpėdiniai nėra šaukiami paveldėti eilėmis“. Tai reiškia, kad jei kartą paveldėti šaukti įpėdiniai pagal įstatymą palikimo nepriėmė, palikimas nebuvo siūlomas paveldėti kitiems (t. y. tolesnės eilės įpėdiniams), o traktuotas kaip toks, kurio niekas nepriėmė (*bonum vacans*). Taigi pagal civilinę teisę šis palikimas, kuris dar vadinamas išmariniu, pereinavo valstybei. Siekdamas užkirsti tam kelią, pretorius suteikdavo teisę valdyti mirusiojo turtą asmenims, kurie galėjo būti įpėdiniai pagal *ius civile*, tačiau nebuvo šaukiami paveldėti (kadangi paveldėti šaukiamas artimesnės eilės įpėdinis palikimo nepriėmė). Šiuo atveju *bonorum possessio* buvo civilinės teisės papildymo, kurį atliko pretorių teisė (*supplendi iuris civilis gratia*), apraiška.

Bėgant laikui ir pamažu silpstant agnatinės giminystės reikšmei šeimos santykių teisiniame reglamentavime ir tolydžio stiprėjant *cognatio* (kraujo giminystės) svarbai, pretorius galėjo perduoti mirusiojo palikimą faktiškai valdyti net ir asmenims, nepriklausantiems civilinių įpėdinių ratui, pavyzdžiui, emancpuotam sūnui, kurio (kaip nesusijusio su palikėju pavaldumo (*patria potestas*) ryšiais) civilinė teisė nelaiškė įpėdiniu (*ab intestato*). Šiuo

atveju *bonorum possessio* traktuotinas kaip civilinės teisės koregavimo (taisymo) – *corrighendi iuris civilis gratia* apraiška.

Pretoriaus suteiktas faktinis palikimo valdymas kai kuriais atvejais galėjo turėti tik tam tikros reliatyvios, t. y. ribotos, reikšmės santykyje su paveldėjimu pagal civilinę teisę (*hereditas*). Šiuo požiūriu palikimą sudarančio turto valdymas galėjo būti: *bonorum possessio cum re* („su turto“, t. y. definityvaus, galutinio pobūdžio) arba *bonorum possessio sine re* („be turto“, t. y. provizorinio, laikino (negalutinio) pobūdžio). *Bonorum possessio cum re* – tai atvejis, kai paveldėtojas pagal pretorių teisę realiai gaudavo palikimą sudarantį turtą, t. y. jei jo teisė į palikimą būdavo laikoma turinčia pirmenybę prieš teises, kurias į palikimą reikšdavo įpėdiniai pagal civilinę teisę. Tuo tarpu *bonorum possessio sine re* laikoma situacija, kai pretorinis įpėdinis – *bonorum possessor* buvo traktuojamas kaip turintis mažiau teisių į palikimą ir privalėdavęs perduoti mirusiojo turtą jo reikalaujančiam civiliniam įpėdiniui, kuris savo ruožtu laikytas turinčiu daugiau teisių į palikimą.

Santykis tarp *bonorum possessio cum re* ir *sine re* iliustruotinas konkrečia situacija – paveldėjimu pagal vadinamąjį pretorinį testamentą. Remiantis *ius civile*, testamentas galėjo būti sudaromas tik žodinėmis šio sandorio formomis (pavyzdžiui, atliekant mancipaciją). Ilgainiui paskutinė testatoriaus valia imta dėstyti rašytiniame dokumente, kuris būdavo pateikiamas tvirtinti liudytojams. Nors civilinė teisė tokio paskutinės valios išreiškimo būdo nelaiškė tinkama testamentu sudarymo forma ir tokiam rašytiniame dokumente paveldėtoju nurodytas asmuo negalėjo tapti civiliniu įpėdiniu, pretorius, remdamasis rašytiniu testamentu, galėjo perduoti palikimą faktiškai valdyti asmeniui, kuris tokiam testamente nurodytas kaip įpėdinis. Tačiau tuo atveju, jei jam faktiškai valdant palikimą (iki sueis įgyjamosios senaties terminai ir jis taps palikimo savininku), civiliniai įpėdiniai *ab intestato* pareikšdavo ieškinį dėl palikimo išreikalavimo (*hereditatis petitio*), pretorinis įpėdinis privalėdavo palikimą perduoti jiems. Tai reiškia, kad pretorinį įpėdinį teisė traktavo kaip turintį mažiau teisių į palikimą nei civiliniai įpėdiniai *ab intestato*, o jo *bonorum possessio* tokiu atveju buvo *bonorum possessio sine re*, nes galiausiai turtas atitekdavo ne pretoriniam, o civiliniam įpėdiniui. Padėtis pakinta II a. (valdant imperatoriui Antonijui Pijui), kai įpėdiniui, paskirtam pretoriniu testamentu, suteikiama teisė į civilinių įpėdinių *ab intestato* reiškiamą ieškinį dėl palikimo išreikalavimo iš

svetimo valdymo (*hereditatis petitio*) pateikti procesinę išlygą (atsikirtimą) – *exceptio doli*. Teisėjas, įvertinęs tokį atsikirtimą, civilinio įpėdinio *ab intestato* ieškinį atmesdavo, todėl galiausiai palikimas visam laikui atitekdavo *bonorum possessor* (t. y. įpėdiniui, paskirtam pretoriniu testamentu). Šiuo atveju jo *bonorum possessio* laikytinas *bonorum possessio cum re*.

Paveldėjimo teisinių santykių reglamentavimo dualizmas egzistavo visą klasikinių romėnų teisės raidos laikotarpį, o poklasikinėje teisėje skirtumai tarp paveldėjimo pagal civilinę ir pretorių teisę laipsniškai nyko.

4. Paveldėjimas pagal testamentą

4.1. Testamento samprata

Testamentas (*testamentum*) – tai vienašališkas paskutinės valios išreiškimas mirties atveju, kuriuo paskiriamas įpėdinis.

Kaip vienašališkas potvarkis, testamentas buvo tik testatoriaus (palikėjo) valios išraiška. Jo galiojimui nebuvo reikalingas nei įpėdinio leidimas, nei jo sutikimas būti paskirtam testamentiniu įpėdiniu. Be to, kaip sandoris, sudaromas mirties atvejui (*mortis causa*), testamentas, nors ir surašomas testatoriui esant gyvam, teisinius padarinius sukelia tik po testatoriaus mirties.

Testamentui būdingas neatlygintinumo požymis, t. y. už teisės paveldėti testatoriaus turtą po jo mirties suteikimą negalėjo būti reikalaujama kokio nors atlyginimo. Su atlygintinumu nesietinas romėnų testamentuose pasitaikydavęs *modus*, t. y. testamentiniam įpėdiniui numatomas įpareigojimas. Pavyzdžiui, sutvarkyti ar prižiūrėti testatoriaus kapavietę, pastatyti joje paminklą ir pan. Pradžioje *modus* buvo greičiau moralinio pobūdžio įpėdinį saiščiusi pareiga, kurios vykdymo nebuvo galima reikalauti privers-tine tvarka.

Apibendrintai pasakytina, kad testamentas – tai neatlygintinis, vienašalis sandoris mirties atvejui (*mortis causa*).

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog testamentą romėnų teisė laikė paskutinės valios (*ultima voluntas*) pareiškimu, todėl iki pat testatoriaus mirties testamentas galėjo būti atšaukiamas arba keičiamas. Tai atspindi romėnų teisės principas: *Ambulatoria enim est voluntas defuncti usque ad vitae supremum exitum*, t. y. „palikėjo valia gali būti keičiama iki pat jo mirties“

(D. 34, 4, 4). Atitinkamai mirusiojo turto paskirstymo klausimas buvo sprendžiamas remiantis paskutiniu galiojančiu testamentu.

Esminis testamento turinio elementas, arba būtinoji testamento kaip sandorio sąlyga (*essentialia negotii*), buvo testamentinio įpėdinio paskyrimas (*institutio heredis*). Šios sąlygos nenumačius, paskutinės valios pareiškimas jokių būdu negalėjo sukelti teisinių padarinių kaip testamentas, o tik kaip kodicilas (t. y. neformalus palikėjo prašymas, adresuojamas įpėdiniam *ab intestato* arba išskirtinių gavėjams (legatoriams). Testamentinis įpėdinis privalėjo būti skiriamas kaip viso palikimą sudarančio turto arba tam tikros idealiosios šio turto dalies paveldėtojas tuo atveju, jei testamentu yra paskiriami keli įpėdiniai. Konkrečių daiktų ar konkretaus turto paveldėtojo paskyrimas klasikinės romėnų teisės nelaikytas testamentinio įpėdinio paskyrimu ir toks paskutinės valios pareiškimas nesukeldavo teisinių padarinių kaip testamentas.

4.2. Testamentų rūšys ir testamento sudarymo formos

Romėnų teisės raida atskleidžia testamento sudarymo formų kitimą. Seniausiomis testamento sudarymo formomis laikytinos tos, kurias įtvirtino Romos piliečių teisė – *ius civile*. Šioms testamento sudarymo formoms būdingos dvi pagrindinės savybės: viešumas ir žodiškumas. Gajus savo „Institucijose“ (G. 2, 101–102) nurodo civilinę teisę sukūrus tris testamentų sudarymo formas.

Testamentum calatis comitiis laikytas paskutinės valios išreiškimas ir įpėdinio paskyrimas Tautos susirinkimo (*comitia curiata*) akivaizdoje. Pasak Gajaus, tokius susirinkimus du kartus per metus (greičiausiai kovo 24 ir gegužės 24 dienomis) sušaukdavo vyriausiasis pontifikas (*pontifex maximus*). Taigi, pasinaudojimo šia testamento sudarymo forma galimybė buvo ribota, visų pirma, laiko požiūriu.

Testamentum in procinctu (lot. *in procinctu* – „su ginklu, kovinės parengties“) – tai paskutinės valios pareiškimas mūšiui pasirengusio kariuomenės dalinio akivaizdoje. Ši testamento sudarymo forma buvo prieinama tik vyrams, atliekantiems karo tarnybą, bet ne vyresnio amžiaus asmenims, kurių nesaistė karo prievolė. Be to, ja pasinaudoti galima tik vykstant karo veiksams, bet ne taikos metu. Testamentas būdavo sudaromas kariui žodžiu išreiškiant paskutinę valią prieš mūšiui pasirengusį kariuomenės būrį.

Dėl ribotų taikymo galimybių nurodytomis testamentu sudarymo formomis ilgainiui nustota naudotis. Universaliausia ir patogiausia testamentu sudarymo forma, sukurta Romos piliečių teisės, laikytinas mancipacinis testamentas (*testamentum per mancipationem*), t. y. *testamentum per aes et libram* (testamentas, sudaromas su variu ir svarstyklėmis). Ši nauja, ikiklasikiniame romėnų teisės raidos laikotarpyje susiformavusi testamentu forma, lyginant su ankstesnėmis, kurios buvo itin viešos, pasižymi kur kas privatesniu pobūdžiu. Mancipacinio testamentu esmę sudaro tai, jog tebebūdamas gyvas testatorius viso savo turto nuosavybės teisę mancipacijos būdu perleisdavo patikėtiniui, vadinamajam *familiae emptor* („šėimos turto pirkėjas“). Turtas šiuo atveju buvo perleidžiamas su žodine arba rašytine (numatoma atskirai nuo mancipacijos procedūros sudaromame rašytiniame dokumente, kuris vadinamas *nuncupatio*) išlyga, jog po testatoriaus mirties jis privalo būti perduotas perleidėjo (testatoriaus) nurodytam asmeniui. Pažymėtina, kad, sukurdama šią testamentu sudarymo formą, *ius civile* išradingai pasinaudojo mancipacijos kaip sandorio ir nuosavybės perleidimo būdo abstraktumu, kurį ji įgavo po to, kai Romoje atsirado kaltiniai pinigai (monetos), pakeitę iki tol vienintelį prekinuose mainuose naudotą ekvivalentą – varį. Iki atsirandant kaltiniams pinigams, mancipacija buvo išimtinai pirkimo-pardavimo mokant grynaisiais būdas (t. y. kauzalinis sandoris), o apyvartoje pasirodžius kaltiniams pinigams, ant svarstyklių lėkštės imta mesti viena simbolinė varinė moneta, o ne nuosavybėn įgyjamo turto (daikto) vertę atitinkančios masės vario gabalas. Tai suponuoja, jog iš pačios mancipacijos procedūros nebegalima nusakyti nuosavybės perleidimo priežasties (*causa*). Naudojantis mancipacija nuosavybė į turtą kitam asmeniui galėjo būti perleidžiama dėl pačių įvairiausių priežasčių. Aptariamam atveju tokia *causa* buvo siekis palikti turtą testamentiniam įpėdiniui.

Mancipacinis testamentas, o ypač greta mancipacijos procedūros vis dažniau sudaromas rašytinis dokumentas – *nuncupatio* tapo reikšmingu postūmiu vadinamajam pretorių teisės testamentui susiformuoti ir pamažu pereiti prie rašytinės testamentu sudarymo formos. Pretorinis testamentas – tai vienašališkas paskutinės valios išreiškimas rašytiniame dokumente, su kuriuo supažindinami septyni liudytojai, šį valios pareiškimą tvirtinantys savo antspaudais. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad civilinė teisė tokios testamentu sudarymo formos nenumatė. Vadinasi, jos požiūriu toks

testamentas, kaip sudarytas nesilaikant teisės numatytos formalizuotos paskutinės valios reiškimo tvarkos, negali sukelti teisinių padarinių, t. y. tokiame rašytiniame testamente nurodytas paveldėtojas negali tapti įpėdiniu pagal civilinę teisę (*heres*). Šios rūšies testamentas pretoriniu vadinamas būtent todėl, kad jo pagrindu pretorius asmeniui, kuris nurodytas kaip testamentinis įpėdinis, užtikrindavo galimybės faktiškai valdyti palikimą sudarantį turtą suteikimą – *bonorum possessio secundum tabulas*. Kita vertus, kaip jau minėta, pradžioje, be asmens, pateikiančio tokį rašytinį dokumentą, egzistuojant netestamentiniam įpėdiniui pagal *ius civile* (*heres*), pastarajam buvo teikiama pirmenybė paveldėti mirusiojo turtą (šiuo atveju pretorinio įpėdinio padėtį reikia įvardinti kaip *bonorum possessio sine re*). Tik valdant imperatoriui Antonijui Pijui (II a.), pretoriniams įpėdiniams pagal testamentą suteikta galimybė į netestamentinio įpėdinio pagal *ius civile* reikiama ieškinio reikalavimą – *hereditatis petitio* atsikirsti, jog civilinis įpėdinis elgiasi nesąžiningai ir naudojasi apgaule (*exceptio doli*). Taip pretorinis įpėdinis pagal testamentą realiai įgydavo palikimą sudarantį turtą, o jo padėtis apibrėžtina kaip *bonorum possessio cum re*. Tokios romėnų teisės nuostatos liudija keletą reikšmingų joje besiformuojančių tendencijų. Pirma, *favor testamenti* principo, reiškiančio, kad, sprendžiant testamentą galiojimo klausimus, visas kylančias abejones dera aiškinti testamentą galiojimo naudai. Tai, *inter alia*, dar kartą patvirtina Romos teisės testamentiniam paveldėjimui teiktą prioritetą prieš *successio ab intestato*. Antra, tai yra nuostatos, jog, nagrinėjant sandorių galiojimo problematiką, turi būti tiriama sandorį sudariusio asmens vidinė valia, o ne tik paisoma jos išorinės išraiškos, įgyvendinimas. Aptariamam atveju, nors palikėjas norą palikti savo turtą testamentiniam įpėdiniui išreiškė ir nesilaikydamas *ius civile* numatytų formalių procedūrų, jo tikroji valia buvo užtikrinti, kad turtas neatitektų įpėdiniams pagal įstatymą. Testamentiniam įpėdiniui suteikiant procesinį atsikirtimą, t. y. teisę pareikšti, kad, reikalaujamas palikimo, įpėdinis pagal įstatymą, nors formaliai ir turėdamas teisę paveldėti, elgiasi nesąžiningai, į pirmąją vietą yra iškeliamas ne formalių reikalavimų laikymasis, o tikroji palikėjo valia.

Kitokios testamentų sudarymo formos taikytos poklasikiniu romėnų teisės raidos laikotarpiu. Šios gana įvairios paskutinės valios reiškimo formos gali būti skirstomos į: privačias ir viešas (kai sudarant testamentą buvo būtinas valstybės įgaliojimus turinčio asmens dalyvavimas). Be to, privatūs

testamentai gali būti skirstomi į tokius, kuriuos sudarant yra keliami su-griežtinti reikalavimai, bei tuos, kurie sudaromi supaprastinta tvarka.

Įprastine (ordinarine) privačių testamentų sudarymo forma Justiniano epochoje laikytinas, visų pirma, *testamentum tripertitum*, kuris sujungė *ius civile*, pretorių teisės ir imperatorių leidžiamų teisės normų aktų nuostatas, susijusias su testamento sudarymu. Šią testamento formą 439 m. įvedė im-peratoriaus Teodosijaus II ir Valentiniano III konstitucijos. Raštu pareiškta paskutinę valią testatorius pateikdavo susipažinti liudytojams, vėliau testa-mentą pasirašydavo testatorius ir septyni liudytojai, galiausiai dokumentas buvo antspaudojamas. Taigi, iš senosios *ius civile* buvo perimtas reika-lavimas, kad visi sudarant testamentą privalantys dalyvauti asmenys būtų vienoje vietoje ir vienu metu, iš pretorių teisės – reikalavimas, kad sudarant testamentą dalyvautų septyni liudytojai bei reikalavimas, kad testamentas būtų antspaudojamas, iš imperatorių konstitucijų – reikalavimas, kad testamentas būtų pasirašytas testatoriaus ir liudytojų. *Testamentum holo-graphum* (holografinis, testatoriaus savo ranka rašytas testamentas) – tai nedalyvaujant liudytojams testatoriaus savo ranka surašytas ir jo paties pa-sirašytas testamentas, kurį 466 m. įvedė imperatorius Valentinianus III.

Be įprastinių privataus pobūdžio testamentų sudarymo formų, po-klasikiniu laikotarpiu taikytos ir ekstraordinarinės (išimtinės), kuriomis naudotasi susiklosčius ypatingoms aplinkybėms. Šie testamentų sudarymo būdai galėjo būti susiję su tam tikrais formos reikalavimų sušvelninimais arba, priešingai – sugriežtintais reikalavimais. Formos atžvilgiu supapras-tintais testamentais laikytinas testamentas, sudaromas siaučiant epidemijai (*testamentum tempore pestis conditum*). Atsižvelgiant į gresiantį pavojų užsikrėsti greitai plintančiomis ligomis ir vengiant didesnio žmonių su-sibūrimo, buvo atsisakoma reikalavimo, kad testamentas būtų sudarytas vienu metu dalyvaujant septyniems liudytojams (liudytojai galėjo pasira-šyti testamentą skirtingu metu). Kario testamentui (*testamentum militis*) iš esmės apskritai nekelta jokių konkretesnių formos reikalavimų. Bet kuris rašytinis ar žodinis paskutinės kario valios išreiškimas sukeldavo teises pasekmes kaip testamentas. Kaip minėta, šios rūšies testamentui netaikytas vienas iš pagrindinių romėnų paveldėjimo teisės principų, jog niekas negali iš dalies paveldėti pagal testamentą, o iš dalies pagal įstatymą (*Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*). Kario atveju teisė pri-pažino vienu metu esant galimą ir testamentinį paveldėjimą, ir *successio ab*

intestato. Pasak Ulpiano: *Miles enim pro parte testatus potest decedere, pro parte intestatus*, t. y. „karys gali mirti iš dalies palikdamas [turta] testamentu, iš dalies nepalikęs testamentu“ (D. 29, 1, 6). Tai reiškia, jog jei karys *exempli gratia* paskiria testamentinį įpėdinį ir numato jį turint teisę paveldėti ½ testatoriaus turto, tai likusioji (testamentu nepaskirta) palikimo dalis atitektų kario įpėdiniais pagal įstatymą.

Kvalifikuotoms testamentu sudarymo formoms, kurių atveju kelti griežtesni reikalavimai, priklauso, *inter alia*, neregio (kurį pasirašyti turėjo ne tik septyni liudytojai, bet ir vietos magistratas), kurčnebylio (visas tekstas turėjo būti surašytas paties testatoriaus) testamentai.

Labiau formalizuota sudarymo tvarka ir griežtesniais reikalavimais pasižymėjo ir viešieji (oficialūs) testamentai. Sudarant šios rūšies testamentus, privalėjo dalyvauti valstybės įgaliojimus turintis asmuo arba tai buvo atliekama valstybinės valdžios institucijoje. Tokiomis testamentu formomis laikomos: imperatoriui saugoti perduotas testamentas (*testamentum principi oblatum*), kai rašytiniame dokumente išdėstyta paskutinė testatoriaus valia buvo deponuojama saugoti imperatoriaus kanceliarijai, bei *testamentum apud acta conditum* (į protokolą įrašytas testamentas); šiuo atveju dalyvaujant teismo ar vietinės valdžios pareigūnui žodžiu pareikšta paskutinė testatoriaus valia buvo fiksuojama teismo arba pareigūno surašomame protokole.

4.3. Testamento galiojimas. Negaliojančių testamentų rūšys

Tam, kad būtų užtikrintas turto paveldėjimas pagal testamentą, turta testamentu paliekantys bei jį pagal testamentą paveldintys asmenys privalėjo disponuoti testamentiniu veiksnumu, kuris buvo vienas iš Romos piliečio privatinio teisinio subjektiškumo elementų – *factio testamenti*.

Tam, kad testamentas galiotų, jį sudarantis testatorius privalėjo turėti veiksnumą, reikalingą testamentui sudaryti, – *testamenti factio activa*, t. y. aktyvųjį testamentinį veiksnumą. Toks veiksnumas priklausė asmeniui, turinčiam bendrąjį teisinį subjektiškumą: teisnumą ir veiksnumą. Taigi, juo disponavo Romos piliečiai, sulaukę 14 (vyrai) arba 12 (moterys) metų amžiaus ir esantys *personae sui iuris*. Tiesa, romėnų teisė žino ir šio reikalavimo (būti savosios teisės asmeniu) išimtį. Karys, nors ir būdamas *persona alieni iuris*, turėjo galimybę sudarydamas kario testamentą palikti testamen-

tiniam įpėdiniui karo pekulijų (*peculium castrense*), kuris buvo laikomas pavaldaus asmens, o ne šeimos galvos nuosavybe.

Asmens galėjimą paveldėti turtą pagal testamentą romėnų teisė įvardina kaip *testamenti factio passiva*, t. y. pasyvųjį testamentinį veiksnumą. Juo Romos piliečiai disponavo nepriklausomai nuo to, ar jie buvo *personae sui iuris*, ar pavaldūs šeimos galvai. Pažymėtina, jog teisė draudė testamentiniais įpėdiniais skirti neapibrėžtus, konkrečiai neįvardintus asmenis (*personae incertae*). Ilgainiui, atsižvelgiant į tai, kad teisinį subjektiškumą romėnų teisė pripažino ne tik jau gimusiam, bet ir pradėtam kūdikiui (*nasciturus*), jei tai yra susiję su galimybe gauti turtinės naudos, išimtis iš anksčiau nurodyto bendro principo numatyta vaiko, gimusio po tėvo mirties (*postumus*), naudai. Klasikinėje romėnų teisėje pasyviuoju testamentiniu subjektiškumu nedisponavo juridiniai asmenys. Jų galimybė paveldėti testamentą pagrindu atsiranda tik poklasikinėje teisėje, kai *testamenti factio passiva* suteikiama Bažnyčiai, jos steigiamoms labdaros įstaigoms (*piae causae*). Justiniano „Insitucijose“ yra pabrėžiama, jog pasyviuoju testamentiniu veiksnumu įpėdinis privalėjo disponuoti: testamentą sudarymo metu, testatoriaus mirties momentu, taip pat priimdamas palikimą (Inst. 2, 19, 4).

Aptariant negaliojančius testamentus, visų pirma, būtina išskirti niekinį testamentą (*testamentum nullum*). Tai absoliučiai negaliojantis (niekinis) sandoris, kuris *ab initio* (nuo pat pradžių, nuo sudarymo momento) negaliojo ir nesukeldavo jokių teisinių padarinių. Taip atsitikdavę, jei sudarant testamentą nebuvo laikytasi nustatytų jo turinio ir formos reikalavimų: nepaskirtas įpėdinis (t. y. nenumatyta esminė (būtinoji) sandorio sąlyga), nesilaikyta teisės nustatytos formos, testatorius arba įpėdinis neturėjo *testamenti factio*, testamente nepasisakyta dėl *heredes sui*. Kalbant apie pastarąjį reikalavimą, pabrėžtina, jog sudarant testamentus romėnus saistė ne tik pareiga tinkamai paskirti įpėdinį, bet ir aptarti testamente pavaldžių šeimos narių paveldėjimo teisę, t. y. skirti juos įpėdiniais, numatyti jų naudai legatus arba atimti iš jų paveldėjimo teisę (nušalinti nuo paveldėjimo). Tuo atveju, jei pavaldus šeimos narys testamente apskritai nebūdavo paminėtas, tai nulemdavo testamentą negaliojimą.

Nuo niekinio testamentą, kuris negalioja *ab initio*, atribotinas testamentas, kuris iš pradžių buvo galiojantis, tačiau neteko galios *ex post* (t. y. nustojo galios dėl vėliau atsiradusių juridinių faktų). Tai vadinamieji *testamentum ruptum*, *testamentum irritum*. Pavyzdžiui, jei sudariusį testamentą

testatorių vėliau ištiko *capitis deminutio* (net jei tai būtų mažiausias teisinio subjektiškumo sumažėjimo laipsnis – *capitis deminutio minima*, dėl kurio pakinta subjekto statusas šeimoje), nes šiuo atveju asmuo prarasdavo aktyvųjų testamentinį veiksnumą (G. 2, 145); jei sudaromas naujas testamentas, ankstesnysis netenka galios (G. 2, 144); jei sudaręs testamentą testatorius atlieka įvaikinimą – *adoptio* ar *arrogatio* (G. 2, 138), įgyja valdžią žmonos atžvilgiu, jei po testamento sudarymo gimsta testatoriaus vaikas, patenkančias savo tėvo valdžion, kadangi visais šiais atvejais išsiplečia testatoriaus valdžioje esančių asmenų, apie kurių paveldėjimo teisę nieko nepasisakyta *ex ante* sudarytame testamente, ratas.

Galiausiai net ir galiojantis testamentas tam tikrais atvejais nesukeldavo realių teisinių padarinių ir buvo vadinamas *testamentum desertum vel destitutum*. Tai *exempli gratia* įvykdavo įpėdiniui mirus anksčiau už testatorių, su atidedamąja (suspensyvine) sąlyga paskirtam įpėdiniui neįvykdžius iškeltos sąlygos arba testamentu šaukiamam paveldėti asmeniui paprasčiausiai atsisakius priimti jam siūlomą palikimą.

Kalbant apie testamentų galiojimą, ypatingas dėmesys atkreiptinas į vieną iš testamentui, kaip sandoriui, būdingų požymių, t. y. į jo atšaukiamumą. Kaip paskutinės valios išraiškos aktas, testamentas testatoriaus bet kuriuo momentu iki jo mirties galėjo būti atšaukiamas. Remiantis *ius civile*, testamentas laikytas atšauktu, jei testatorius sudarydavo naują galiojantį testamentą, tačiau testamentą sunaikinus arba sugadinus (pavyzdžiui, pažeidus antspaudus arba pakeitus įpėdinio vardą) testamentas išsaugodavo galią. Pretorių teisė, kitaip nei *ius civile*, testamento atšaukimo nesiejo su reikalavimu sudaryti naują testamentą. Jei testatorius sunaikino testamentą, pažeidė antspaudus, išbraukė asmenų, paskirtų įpėdiniais, vardus, pretorius leisdavo palikimą faktiškai valdyti įpėdiniais *ab intestato*. *Ius novum*, t. y. naujoji, Romos imperatorių leidžiamais teisės normų aktais kuriama, teisė testamento atšaukimo tvarką laipsniškai supaprastino. Justiniano teisėje suformuluota nuostata, jog, praėjus dešimčiai metų nuo testamento sudarymo, testatorius galėjo jį atšaukti apie tai pareikšdamas žodžiu, dalyvaujant trims liudytojams arba teismo pareigūnui.

4.4. Kodicilas. Testamento ir kodicilo santykis. Kodicilinė klauzulė

Paveldėjimo teisės srityje sudaromų sandorių kontekste paminėtinas kodicilas (*codicillus*). Šiame laiško forma surašomame palikėjo prašyme, kuriuo buvo galima kreiptis į testamentinį įpėdinį, įpėdinį pagal įstatymą, taip pat ir testamentinės išskirtinės (*legato*) gavėją (*legatorių*), buvo prašoma įvykdyti tam tikrus palikėjo potvarkius. Surašyti kodicilą galėjo palikėjas, nesudaręs testamento (*codicillus ab intestato*) ir siekiantis tokiu būdu modifikuoti ar papildyti *successio ab intestato* tvarką. Kita vertus, teisė surašyti kodicilą priklausė ir palikėjui, sudariusiam testamentą (*codicillus testamentarius*), tačiau pageidaujantiems papildyti turto paveldėjimo tvarką, išdėstyti testamente. Kartu su testamentu sudarytas kodicilas galėjo būti testamente patvirtinamas (*codicillus confirmatus*) arba ne (*codicillus non confirmatus*). Kodicilo turinį galėjo sudaryti įvairūs potvarkiai, susiję su paskutinės valios išreiškimu, išskyrus įpėdinio paskyrimą ir nušalinimą nuo paveldėjimo. Visi remiantis *ius civile* daromi potvarkiai (*legatai*, *globėjo skyrimas*, *vergo išlaisvinimas*) galėjo būti atliekami tik testamentu patvirtintame kodicile.

Nagrinėjant testamentą ir kodicilo santykį bei atskleidžiant pastarojo teisinę reikšmę, pasakytina, jog kodicilas neretai tapdavo priemone, nors iš dalies užtikrinančia testamente padarytų palikėjo potvarkių dėl jo turto galiojimą tuomet, kai testamentas dėl vienu ar kitų priežasčių buvo laikomas negaliojančiu. Formuluodami testamentus, romėnų testatoriai neretai papildydavo juos vadinamąja *clausula codicillari* – kodiciline klauzule (sąlyga). Jos esmę sudarė palikėjo reikalavimas, jog paaiškėjus, kad dėl vienu ar kitų priežasčių jo sudarytas testamentas yra negaliojantis, jo išreikšta paskutinė valia privalanti būti vykdoma kaip kodicilas. Tai yra sandorio konversijos atvejis, kai asmuo išreiškia valią siekdamas sudaryti vienos rūšies sandorį (šiuo atveju – testamentą), tačiau jo valios pareiškimas įsigalioja ir teisinius padarinius sukelia kaip kitos rūšies sandoris (šiuo atveju – kodicilas). Dėl kodicilinės klauzulės įvykstanti sandorio konversija užtikrindavo tai, kad palikėjo išreikšta paskutinė valia (bent jau *ex parte*) sukeldavo teises pasekmes. Buvo traktuojama, kad šis kodicilas susaisto įpėdinį *ab intestato* kaip universalusis fideikomisas. Tai reiškia, jog priėmęs palikimą jis turėdavęs perduoti turtą asmeniui, kurį palikėjas ketino paskirti savo

įpėdiniu netinkamai sudarytame testamente. Net ir tuo atveju, jei palikėjo paskutinės valios pareiškimas negalėjo sukelti teisinių padarinių kaip testamentas dėl tos priežasties, kad palikėjas nepaskyrė testamentinio įpėdinio, kodicilinė klauzulė nulemdavo tai, kad palikimą priėmusius įpėdinius pagal įstatymą saistė, pavyzdžiui, pareiga įvykdyti testamentines išskirtines (legatus), t. y. perduoti legatoriums konkretų palikėjui priklausiusį turtą, įvykdyti jų naudai tam tikras turtines prievoles. Taigi, šie paskutinės valios elementai išsaugodavo savo galią nepaisant testamento negaliojimo.

4.5. Testamento turinys

Esminis testamento turinio elementas arba būtinoji sąlyga, be kurios negalimas testamentas, kaip sandorio, sudarymas, buvo testamentinio įpėdinio paskyrimas (*heredis institutio*). Pasak Gajaus, įpėdinio paskyrimas esantis viso testamento pradžia ir pagrindas – *caput et fundamentum [...]* *totius testamenti* (G. 2, 229). Nepaskyrus įpėdinio, testamentas būdavo negaliojantis (niekinis): *Sine heredis institutio nihil in testamento scriptum valet*, t. y. „nepaskyrus įpėdinio, niekas, kas parašyta testamente, neturi galios“. Įpėdinis privalėjo būti skiriamas nuosekliai laikantis teisės nustatytų formalių reikalavimų. Visų pirma, nors pats testamentas galėjo būti surašomas bet kuria testatoriaus mokama kalba, klasikinė romėnų teisė susaistė testatorius reikalavimu skiriant įpėdinį vartoti išimtinai lotynų kalbą. Vėlyvučiu dominato laikotarpiu atsiranda galimybė skirti įpėdinį graikiškai. Antra, įpėdinis turėjo būti skiriamas imperatyvia forma (t. y. vartojant liepiamąją nuosaką) ir tik vartojant teisės nustatytas žodines formuluotes. Pažymėtina, jog visais atvejais paskiriant įpėdinį privalėjo būti pavartotas žodis *heres*. Taigi, įpėdinis galėjo būti skiriamas *exempli gratia* taip: *Titus heres esto* („Titas tebūnie įpėdinis“), *Marcus heres sit* („Įpėdinis bus Markas“), *Stichus heredem esse iubeo* („Stichui liepiu būti įpėdiniu“). Savo įpėdiniu testatorius turėjo teisę paskirti ir vergą, tačiau tokiu atveju pirmiausia privalėdavo atlikti testamentinę jo manumisiją (išlaisvinimą): *Stichus servus meus liber heresque esto*, t. y. „Stichas, mano vergas, tebūnie laisvas ir įpėdinis“ (G. 2, 186). Šie reikalavimai taikyti iki į valdžią ateinant imperatoriui Konstantinui. Trečia, Gajus, kalbėdamas apie testamento turinį, ne veltui teigia įpėdinio paskyrimą esant testamento „galvą“ (*caput testamenti*). Mat būtent nuo įpėdinio paskyrimo privalėjo būti pradedama dėstyti paskutinė testatoriaus valia. Priešingu atveju visos sąlygos (pavyz-

džiui, legatai), įrašytos testamente pirmiau nei paskirtas įpėdinis, laikytos negaliojančiomis. Ketvirta, įpėdinis privalėjo būti paskiriamas individualiai ir aiškiai jį įvardinant. Šis reikalavimas laikytas įvykdytu, jei įpėdinis paskiriamas nurodant jo vardą (*nominatim*) arba kitaip vienareikšmiškai jį apibrėžiant. Pavyzdžiui, mano įpėdinis tebūna vyriausiasis mano sūnus. Pažymėtina, jog testamentiniu įpėdiniu galėjo būti skiriamas apibrėžtas asmuo – *persona certa*, kuri testatorius buvo pajėgus aiškiai įvardinti (įrašyti testamente jo vardą). Tapti įpėdiniu negalėjo neapibrėžtas asmuo – *persona incerta*, todėl negaliojančiu būtų laikomas *exempli gratia* testamentas, kuriame testatorius nurodė įpėdiniu būsiant ir jo turtą paveldėsiant asmenį, kuris pirmasis ateis į testatoriaus laidotuves. Reikalavimas, kad įpėdiniu būtų skiriamas apibrėžtas asmuo, iš pradžių nulėmė tai, kad juo negalėjo būti skiriamas *postumus* – vaikas, gimsiantis po testatoriaus mirties, kadangi testatorius neturėjo galimybės tokį įpėdinį aiškiai įvardinti (netgi nurodyti, kokios lyties kūdikis tai bus), tačiau vėliau šie reikalavimai švelnėjo. Pirmiausia numatyta išimtis *postumus suus* – nuosavo testatoriaus vaiko, gimusio po testatoriaus mirties, naudai. Penkta, įpėdinio paskyrimas negalėjo būti susietas su naikinamąja sąlyga, kuriai atsiradus teisė paveldėti turtą išnyktų, bei su naikinamuoju terminu. Tokį draudimą pagrindžia romėnų teisės principas: *Semel heres semper heres*, t. y. „syki įpėdinis, įpėdinis visam laikui“.

Tuo tarpu su atidedamąja sąlyga įpėdinio teisė paveldėti testatoriaus turtą galėjo būti siejama, t. y. įpėdinio paskyrimas su tokia suspensyvine sąlyga buvo galimas. Tais atvejais, kai įpėdinis buvo paskiriamas su atidedamąja, nuo jo valios priklausančia (potestatyvine) ir negatyvia sąlyga (t. y. numatant, jog teisę paveldėti testatoriaus turtą asmuo įgis tuomet, jei ko nors neatliks), išvadą, ar tokia sąlyga atsirado (buvo įvykdyta), buvo galima padaryti tik įpėdiniu paskirto asmens mirties momentu. *Exempli gratia*: „Tegul įpėdinis bus Titas, jei jis niekada nepersikels į Galiją, o visam laikui liks gyventi Romoje“. Tam, kad tokia testatoriaus valia galėtų būti įvykdyta, romėnų teisė naudojosi specialiu užtikrinimo (kaucijos) institutu, kurio kūrėju laikomas bene žymiausias ikiklasikinės epochos Romos teisininkas – Kvintas Mucijus Scevola. Jo vardu pavadintos Mucijaus kaucijos (*cautio Muciana*) esmę sudaro tai, kad asmuo, kuriam iš sandorio turi atsirasti turtinės teisės (šiuo atveju tai – įpėdinis, paskirtas su atidedamąja, valine ir neigiama sąlyga), stipuliacijos būdu įsipareigodavo grąžinti paveldėjimo būdu įgytą turtą, jei sąlyga nebūtų įvykdyta.

Pažymėtina, jog tais atvejais, kai testamentinis įpėdinis būdavo paskiriamas su atidedamąja (suspensyvine) sąlyga, tačiau tos sąlygos objektyviai nebuvo galima įvykdyti arba jos turinys prieštaraudavo teisei, moralei, geriems papročiams (*contra bonos mores*), buvo laikoma, kad tokio pobūdžio sąlygos apskritai nebuvo įrašytos į testamentą. Kitaip tariant, testamentinis įpėdinis laikytas paskirtu besąlygiškai.

Ypatingu įpėdinio skyrimo su atidedamąja sąlyga atveju pripažintinas pakaitinio įpėdinio paskyrimas (*substitutio heredis*).

Dažniausiai romėnų testamentuose būdavo numatoma vadinamoji paprastoji substitucija (*substitutio vulgaris*). Šiuo atveju testatorius nustatydavo, jog jeigu paskirtasis įpėdinis (*heres institutus*) negalėtų priimti palikimo arba atsisakytų tai padaryti, teisę paveldėti testatoriaus palikimą įgytų pakaitinis įpėdinis (*heres substitutus*). Pavyzdžiui: „Marijus tebūnie įpėdinis; Jei Marijus nebus įpėdinis, įpėdinis tebūnie Gajus“ (*Marius heres esto, si Marius heres non erit, Gaius heres erit*). Pakaitinio įpėdinio teisinė padėtis buvo tolygi *heres institutus* padėčiai. Substitucija išnykdavo asmeniui, kuris paskirtas įpėdiniu, įgijus palikimą. Testatoriaus nesaistė jokie ribojimai, susiję su pakaitinių įpėdinių skaičiumi. Taigi, testatorius galėjo paskirti neribotą skaičių *heredes substituti*, o pats *substitutio* institutas buvo reikšminga garantija, kad kuris nors iš pakaitinių įpėdinių priims palikimą ir tokiu būdu nebus atvertas kelias paveldėjimui *ab intestato*. Substitucijos institutas itin ryškiai atskleidžia romėnų teisės testamentiniam paveldėjimui teikiamą prioritetą ir jos dedamas pastangas, kad mirusiojo asmens teisės būtų perimamos remiantis palikėjo išreikšta paskutine valia, paveldėjimą *ab intestato* traktuojant tik kaip *ultima ratio*. Atkreiptinas dėmesys, kad substitucijos institutas numatytas ir galiojančiuose civiliniuose įstatymuose. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 5.21 straipsnis numato galimybę paskirti kitą įpėdinį tam atvejui, jeigu testatoriaus paskirtasis įpėdinis numirtų iki atsirandant palikimui arba jo nepriimtų.

Be paprastosios substitucijos, senovės Romos teisė numatė dar du pakaitinio įpėdinio skyrimo atvejus. Tai pupiliarinė (*substitutio pupillaris*) ir tarytum pupiliarinė substitucija (*substitutio quasi-pupillaris*). Pastaroji dar vadinama *substitutio ad exemplum pupillaris substitutionis*. Nuo paprastosios substitucijos šie atvejai skiriasi tuo, kad paprastosios substitucijos atveju testatorius pakaitinį įpėdinį paskiria pats sau, o anksčiau nurodytais atvejais – kitam asmeniui. Nors romėnų teisė laikėsi koncepcijos, jog

testamentą sudaryti ir paskirti sau įpėdinį asmuo gali tik pats asmeniškai, šiais atvejais leista tokios nuostatos išimtis.

Pupiliarinės institucijos esmę sudaro tai, kad tėvas (*pater familias*), savo testamentiniu įpėdiniu skirdamas nepilnamečių vaiką, turėjo teisę paskirti jam įpėdinį, jeigu nepilnamečis mirtų būdamas *sui iuris* asmuo (t. y. jau po savo tėvo mirties išsilaisvinęs iš jo valdžios), tačiau dar nesulaukęs pilnamečystės. Vienas iš pupiliarinės institucijos tikslų, *inter alia*, buvo apsaugoti nepilnamečio gyvybę nuo suinteresuotumą paveldėti jo turtą turinčių įpėdinių pagal įstatymą galimo kėsینimosi į ją. Pažymėtina, kad šiuo atveju pakaitinio įpėdinio asmenybė dažniausiai būdavo laikoma paslapyje, t. y. substitucija buvo įrašoma kitoje, atskirai antspaudojamoje vaško lentelėje.

Šios rūšies substitucija pasibaigdavo nepilnamečiui sulaukus pilnamečystės, kai šis įgydavo galimybę savarankiškai tvarkyti savo turtą (t. y. tapdavo visiškai veiksnus) bei imdavo disponuoti *factio testamenti activa*, t. y. galėdavo pats sudaryti testamentą.

Tarytum pupiliarinė substitucija (kitaip dar vadinama substitucija, kuri buvo nustatyta sekant pupiliarinės pavyzdžiu), kurios galimybę galutinai įtvirtino tik imperatoriaus Justiniano teisė, buvo susijusi su tuo, kad psichine liga sergančio įpėdinio ascendentai (iš tėvo arba iš motinos pusės) paskirdavo jam įpėdinį tam atvejui, jei jis mirtų po testatoriaus (savo ascendent) mirties, tačiau taip ir neatgavęs psichinės sveikatos. Šios substitucijos atveju įpėdiniu paskirtas psichine liga sergantis asmuo neprivalėjo būti pavaldus testatoriui (*in patria potestate testatoris*), o substitucija baigdavosi įpėdinio psichikos sveikatos būklei pagerėjus.

Be įpėdinio paskyrimo, pakaitinių įpėdinių numatymo, testamente galėjo būti ir kitų testatoriaus potvarkių *mortis causa*. Pavyzdžiui, testamente galėjo būti skiriami globėjai nepilnamečiams testatoriaus vaikams, rūpintojai, įrašomos išskirtinės – legatai, fideikomisai. Kaip minėta, jeigu įpėdinio paskyrimas dėl testatorių, skiriančių įpėdinį, saiščių reikalavimų nesilaikymo buvo pripažįstamas negaliojančiu, tačiau testatorius savo testamente buvo įrašęs kodicilinę klauzulę (išlygą), tokie testatoriaus potvarkiai galėjo likti galioti kaip kodicilas.

5. Paveldėjimas priešingai, nei nurodyta testamente (*successio contra tabulas*)

Aptardami paveldėjimo pagrindus, minėjome, jog, be testamentinio paveldėjimo bei paveldėjimo *ab intestato*, senovės Romos teisė numatė atvejus, kai, nepaisant to, kad testatorius savo paskutiniąją valią išdėstė testamente, jo turtas buvo paveldimas kitaip, nei nurodyta testamente. Tai vadinamasis prieštestamentinis paveldėjimas – *successio contra tabulas*. Romėnų teisės mokslas skiria formalųjį ir materialųjį *successio contra tabulas*.

Kalbant apie formalųjį prieštestamentinį paveldėjimą, dera prisiminti tai, ką aptarėme nagrinėdami testamentą turinio ir jo galiojimo problematiką, o būtent tai, kad testamentą sudarantį palikėją ne tik saistė pareiga numatyti būtinają šio sandorio sąlygą – paskirti testamentinį įpėdinį, tačiau taip pat aptarti jo valdžioje esančių šeimos narių paveldėjimo teisės klausimą.

Pagal *ius civile*, *pater familias* sudarant testamentą, jame negalėjo likti nepaminėtas nė vienas iš jam pavaldžių bei *sui heredes* kategorijai priklausančių asmenų. Šie asmenys privalėjo arba būti pašaukti paveldėti, arba nuo paveldėjimo nušalinti. Kita vertus, testatoriaus nesaistė pareiga motyvuoti nušalinimą nuo paveldėjimo (*exhereditio*, *exhereditatio*), o tik formalizuota nušalinimo nuo paveldėjimo tvarka. Nušalinimo nuo paveldėjimo formalumas pasireiškė tuo, kad kiekvienas palikėjo valdžioje esantis sūnus nuo paveldėjimo privalėjo būti nušalinamas *nominatim*. Pavyzdžiui: *Titius filius meus exheres esto*, t. y. „Titas, mano sūnus, tebūnie nuo paveldėjimo nušalintas“ (G. 2, 127). Vadinasi, dėl kiekvieno testatoriaus valdžioje esančio sūnaus privalėjo būti numatoma atskira testamentą sąlyga, kalbanti apie jo nušalinimą nuo paveldėjimo. Likusieji asmenys, priklausantys *sui heredes* kategorijai (dukros, vaikaičiai, žmona *in manu*), nuo paveldėjimo galėjo būti nušalinami vadinamuoju *inter ceteros* (lot. – „visi kiti“) būdu. Tai reiškia, jog atimant iš šių asmenų paveldėjimo teisę pakako vienos tai išreiškiančios testamentą sąlygos. Pavyzdžiui: *Ceteri omnes exheredes sunt*, t. y. „visi kiti tegul būna nuo paveldėjimo nušalinti“ (G. 2, 128). Jei sudarius testamentą testatoriaus valdžion patekdavo kokie nors kiti asmenys, išplėsdavę *sui heredes* ratą, testamentas netekdavo galios (*testamentum ruptum*). Dažniausiai tai atsitikdavo paskutiniąją valią išreiškusiam testatoriui vėliau sudarius santuoką *cum manu* arba atlikus įvaikinimą (*adoptio*, *arrogatio*). Testamentą galią naikindavo ir po testatoriaus mirties gimęs jo

vaikas (*postumus suus*). Taip atsitikdavę, kadangi visais paminėtais atvejais testatoriaus valdžioje rasdavosi tokių asmenų, apie kurių paveldėjimo teisę niekaip neužsimenama *ex ante* sudarytame testamente. *Sui heredes* ratui išsiplėtus dėl *conventio in manum* arba įvaikinimo, testatorius turėjo galimybę testamentą pakeisti, tuo tarpu gimus *postumus*, tokios galimybės nebebuvo. Taigi, *postumus* gimimas besąlygiškai darydavo testamentą negaliojantį, ką atspindi paremija: *Postumus rumpit testamentum*, t. y. „vaiko gimimas po tėvo mirties naikina testamento galią“. Siekiant užkirsti tam kelią, po testatoriaus mirties pasaulį išvydę descendentai privalėjo būti šaukiami paveldėti arba nuo paveldėjimo nušalinami.

Atvejai, kai palikėjas savo testamente neaptardavo descendentų paveldėjimo teisės arba nuo paveldėjimo juos nušalindavo netinkamai (kitaip tariant, kai testatorius neįvykdė jų saistančių formalių reikalavimų), ir sudaro formalųjų prieštestamentinį paveldėjimą. Skirtingos teisinės pasekmės kildavo tinkamai nenušalinus nuo paveldėjimo sūnaus bei kitų *sui heredes*. Kai testatorius tinkamai nenušalindavo nuo paveldėjimo sūnaus, testamentas laikytas negaliojančiu visa apimtimi, dėl ko buvo atveriamas kelias paveldėjimui *ab intestato*. Tuo tarpu kai testamente nebuvo pasisakyta dėl kitų *sui heredes* (žmonos, dukterų, vaikaičių), testamentas, tiesa, išsaugodavo galią, tačiau ne visa apimtimi. Asmenys, apie kuriuos testamente buvo nutylėta, galėjo reikalauti palikimo dalies iš to, kas numatyta testamente įvardintiems įpėdiniais. Tokie atvejai buvo minėto principo – *Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest* išimtys, nes testamente nepaminėtiems asmenims leista paveldėti drauge su įpėdiniais, kuriuos testatorius paskyrė testamentu. Kitaip tariant, dalį palikėjo turto paveldėdavo testamentiniai įpėdiniai, o dalį – įpėdiniai pagal įstatymą.

Kita vertus, jei testatorius griežtai ir nuosekliai įgyvendino visus formalius nušalinimui nuo paveldėjimo keliamus reikalavimus, artimiausieji šeimos nariai, neretai didžiąją gyvenimo dalį išlikdami *pater familias* valdžioje ir savo darbu prisidėdami prie šeimos turto (*patrimonium, familia*) gausinimo, galėjo likti be palikimo. Respublikos laikotarpio pabaigoje randasi teisė ginčyti testamentą, kuriuo palikėjas nuo paveldėjimo nušalino artimiausius šeimos narius. Tokio pobūdžio testamentas imtas laikyti pažeidžiančiu pareigas, kurios saistė testatorių šeimos narių atžvilgiu (*officium pietatis*), ir įvardinamas kaip *testamentum inofficiosum*. Anot Marcelo: *Inofficiosum testamentum dicere hoc est allegare, quare exheredari vel praeteriri non debuerit*, t. y. „pripažinti testamentą nesuderinamu su

pareigomis, reiškia pagrįsti tai, kad kas nors neturėjo būti nuo paveldėjimo nušalintas arba likti nepaminėtas testamente“ (D. 5, 2, 3). Tokio testamento nuginčijimui suteikiama speciali gynybos priemonė – ieškinys, kuris vadinamas *querella inofficiosi testamenti*. Ieškinio, kurio nagrinėjimas iš pradžių priklausė *centumviri* teismo kompetencijai, o vėliau tai daryta kognicinio proceso tvarka, tikslas buvo testamento pripažinimas negaliojančiu ir kelio paveldėjimui *ab intestato* atvėrimas. Pasyviai legitimuota šalis (atsakovu traukiamas asmuo) šio ieškinio atveju yra įpėdinis, kurį testamentu paskyrė palikėjas, o ieškinio pagrindą sudaro tai, apie ką, *inter alia*, užsimena ir Marcelas, t. y. kad ieškovo nepaminėjimas testamente arba nušalinimas nuo paveldėjimo esantis nepagrįstas. Kitaip tariant, šis ieškinys buvo nukreiptas prieš testamente išdėstytą testatoriaus valią. Aktyviai legitimuota šalimi, t. y. asmeniu, turinčiu teisę pareikšti ieškinį, tokiaime procese galėjo būti tik toks testatoriaus šeimos narys, kuris jokiais kitais būdais (pavyzdžiui, legato, fideikomiso, dovanojimo *mortis causa*) negavo bent jau minimalios palikėjo turto dalies, vadinamos *pars legitima* arba *portio legitima*. Pasinaudojimas šia procesinės gynybos priemone buvo apribotas ieškinio senaties terminu, t. y. jis galėjo būti reiškiamas per penkerius metus nuo testatoriaus mirties. Teismui patenkinus *querella*, testamentas būdavo pripažįstamas netekusiu galios ir taip atveriamas kelias į paveldėjimą *ab intestato*. Testamentinis įpėdinis laikytas tarytum niekada nebūtų priėmęs palikimo, o bylą laimėjusiam ieškovui tekdavo visa palikimo dalis, kuri jam priklausė paveldinti *ab intestato*. *Querella inofficiosi testamenti* liudija tai, jog prieštestamentinio artimiausių testatoriaus šeimos narių paveldėjimo teisė nebėra išimtinai siejama su tuo, kad testatorius nesilaikė formalinių reikalavimų (tinkamai nenušalino šeimynykščių nuo paveldėjimo). Tai sudaro prielaidas greta formaliojo prieštestamentinio paveldėjimo rasti materialiajam prieštestamentiniam paveldėjimui, *inter alia*, atsiskleidžiančiam per privalomosios dalies institutą.

Privalomoji dalis (*pars legitima*, *portio legitima*, *portio debita*) – tai minimali palikimą sudarančio turto dalis, kurią turi teisę gauti artimiausieji palikėjo šeimos nariai. Ji buvo nustatoma atsižvelgiant į tai, kokią palikimo dalį asmuo paveldėtų, jei mirusiojo turtas būtų paveldimas *ab intestato*. Klasikiniu laikotarpiu *pars legitima* sudarė $\frac{1}{4}$ dalį to, kas priklausytų paveldinti *ab intestato*. *Exempli gratia*: Testatorius X turėjo 4 sūnus: A, B, C ir D. Kiekvienam iš jų tenkanti privalomoji dalis sudaro $\frac{1}{16}$ dalį paveldimo turto masės, nes jei X būtų miręs nesudaręs testamento, tai kiekvienas sūnus

turėtų teisę paveldėti $\frac{1}{4}$ palikimo dalį (t. y. $\frac{1}{4}$ nuo $\frac{1}{4}$, kuri tektų paveldint *ab intestato*, ir sudaro $\frac{1}{16}$ paveldimo turto masės dalį).

X

Paveldėjimas <i>ab intestato</i>			
$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$
↓	↓	↓	↓
A	B	C	D
Privalomoji dalis (<i>portio debita</i>)			
$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{16}$

Į privalomąją dalį buvo įskaitoma viskas, ką ją paveldintis prieštestamentinis įpėdinis gavo iš testatoriaus sudarytų sandorių *mortis causa*, t. y. tai, ką jis paveldėjo kaip palikimo dalį (būdamas paskirtas vienu iš bendraįpėdinių), gavo kaip išskirtinę (legatą, fideikomisą), *donatio* (dovaną) *mortis causa*.

Imperatoriaus Justiniano teisėje privalomosios dalies dydis išaugo iki $\frac{1}{3}$, o kai kuriais atvejais net iki $\frac{1}{2}$ dalies to, kas asmeniui priklausytų paveldint *ab intestato*. Be to, šio laikotarpio teisė numatė, jog asmuo, turintis teisę į privalomąją palikimo dalį, gali pareikšti *querella inofficiosi testamenti* tik tada, jei testamentu jam apskritai nieko nepalikta. Jei tam tikrą turtinę naudą iš palikimo asmuo vis dėlto gavo, tačiau tai sudaro mažiau už *portio legitima*, buvo galima reikšti *actio ad supplendam legitimam* ir reikalauti priteisti privalomosios dalies ir iš palikimo gautosios naudos skirtumą.

Bent minimalios palikimo dalies negavęs šeimos narys, gindamas pažeistus turtinius interesus, galėjo pareikšti *querella inofficiosi testamenti* ir pasiekti, kad testamentas apskritai būtų pripažintas negaliojančiu. Tokiu atveju jam tekdavusi ne tik privalomoji dalis, tačiau visa palikimo dalis, kuri priklausytų paveldint pagal įstatymą (*ab intestato*). Paveldėjimas po to, kai testamentas pripažįstamas negaliojančiu dėl privalomosios palikimo dalies negavimo, ir buvo vadinamas materialiuoju prieštestamentiniu paveldėjimu. Jis reiškia, kad, nepriklausomai nuo to, jog testatorius, laikydamasis visų teisės nustatytų formalumų, atėmė iš šeimos narių paveldėjimo teisę, jie vis dėlto turėjo teisę pretenduoti ir realiai gauti tam tikrą, kad ir

gerokai mažesnę testatoriaus palikimo dalį. Tokiu būdu teisė nustatė minimalias pavaldžių šeimos narių turtinių interesų garantijas.

6. Paveldėjimas *ab intestato*

6.1. Paveldėjimo *ab intestato* samprata

Antrasis Romos teisės nustatytas paveldėjimo pagrindas – *successio ab intestato*. Šiuolaikinė paveldėjimo teisė tai įvardina kaip paveldėjimą pagal įstatymą. Kai kada ir romėnų teisės moksle vartojama sąvoka *successio ex lege*, tačiau kur kas tiksliau šios paveldėjimo tvarkos turinį atspindi terminas *ab intestato*, t. y. paveldėjimas nesant testamentu, nes skirtingais laikotarpiais šiuos teisinius santykius reglamentavo ne tik įstatymai (XII lentelių įstatymai, imperatoriaus Justiniano išleistos konstitucijos), bet ir kitos rūšies teisės šaltiniai (pretoriaus ediktas).

Ab intestato buvo paveldima tuomet, jei palikėjas mirėdavo nesudaręs galiojančio testamentu, jo paliktas galiojantis testamentas neteko galios vėliau (*testamentum irritum vel ruptum*) arba šis vienašalis sandoris paprasčiausiai nesukėlė realių teisinių padarinių (t. y. jei nė vienas iš testamentu paveldėti šauktų asmenų netapo įpėdiniu; pavyzdžiui, paskirtasis testamentinis įpėdinis mirė anksčiau už testatorių arba atsisakė priimti palikimą).

Romėnų teisės istorija liudija šią teisę generavus tris paveldėjimo pagal įstatymą sistemas, o paveldėjimo *ab intestato* teisinį reglamentavimą intensyviai kitus. Iš pradžių paveldėjimo *ab intestato* teisinius santykius reguliavo Romos piliečių teisė – *ius civile* (tai padarė jau XII lentelių įstatymai), vėliau – magistratų (pretorių ediktas), o galiausiai – imperatoriškoji teisė (kelios Justiniano konstitucijos (novelos), priimtose jau po imperatoriaus iniciatyva parengto teisės rinkinio sudarymo).

Istorinė paveldėjimo *ab intestato* instituto raida romėnų teisėje ypač raiškiai atspindi kraujo giminystės (*cognatio*) teisinės reikšmės stiprėjimo tendenciją. Paveldėjimą, išimtinai pagrįstą agnatinę giminyste (pagal XII lentelių įstatymus), jau respublikos laikotarpiu keisti ir tobulinti ėmėsi pretorių teisės sukurta paveldėjimo sistema (*bonorum possessio ab intestato*), kuri įpėdiniais *ab intestato* pradėjo laikyti ir palikėjo kognatus, nepriklausančius jo valdžiai; galiausiai nusistovėjo išimtinai kognatinę giminyste paremta paveldėjimo *ab intestato* tvarka (pagal Justiniano novelas).

Paveldėjimas *ab intestato* buvo įmanomas tik po asmens, turėjusio turinį teisinį subjektiškumą, mirties, todėl nebuvo galima paveldėti po peregrinų ar vergų mirties. Savo ruožtu įpėdiniu *ab intestato* galėjo būti ne tik jau gimęs, bet ir pradėtas kūdikis (*nasciturus*); būti įpėdiniu *ab intestato* negalėjo juridinis asmuo.

Ius civile, reglamentuodama paveldėjimo *ab intestato* teisinius santykius, laikėsi principo: *In legitimis hereditatibus successio non est*. Šis principas reiškia, jog kai asmuo, kurį su palikėju siejo artimesnė agnatinė giminystė, netampa įpėdiniu (negali priimti, atsisako palikimo), tolimesni agnatiniai giminaičiai nešaukiami paveldėti. Tokiu atveju įvykdavo *usucapio pro herede*, t. y. palikimą senaties būdu įgydavo kitas asmuo. Pretorių ir ja pasekusi imperatoriaus Justiniano teisė laikėsi priešingų nuostatų. Jų sukurtose paveldėjimo *ab intestato* sistemose taikytas *successio ordinum et graduum* (klasių ir laipsnių sekos; paveldėjimo pagal klases ir laipsnius) principas. Šio principo turinį sudarė tai, kad palikėjo giminaičiai buvo skirstomi į klases, kurias sudarė tarpusavyje kraujo ryšiais susiję asmenys, t. y. asmenys, vienijami kilmės iš bendro protėvio, bei nuostata, kad artimesnės klasės įpėdinis nušalina nuo paveldėjimo tolimesnių klasių įpėdinius. Esant keliems tos pačios klasės įpėdiniams, turtą paveldi artimiausias palikėjo giminaitis, kuris nuo paveldėjimo nušalina tolimesnius, tačiau tai pačiai įpėdinių klasei priklausančius palikėjo giminaičius. Apibendrintai tariant, kol buvo artimesnei klasei priklausančių įpėdinių, tai šalinavo tolimesnės klasės įpėdinių galimybę paveldėti (*successio ordinum*), o esant keliems tos pačios klasės įpėdiniams, artimesnis palikėjo giminaitis šalindavo galimybę paveldėti tolimesniam (*successio graduum*).

6.2. Paveldėjimas *ab intestato* remiantis *ius civile* (*hereditas ab intestato*)

Ius civile, o būtent XII lentelių įstatymai, skyrė tris įpėdinių, kuriais tapti galėjo tik agnatai, klases.

Pirmoji įpėdinių klasė – tai *heredes sui*, kuriai priskirti asmenys, pavaldūs palikėjui jo mirties metu, o šiam mirus įgydavę teisinį savarankiškumą (tapdavę *sui iuris* asmenimis). Tai galėjo būti palikėjo sūnūs ir dukterys *in potestate*, žmona *in manu*, anksčiau už savo tėvą mirusių palikėjo sūnų ir dukterų vaikai, t. y. palikėjo vaikaičiai. Jie priskiriami *heredes domestici* arba *necessarii* (namų arba privalomųjų įpėdinių) kategorijai, todėl

palikimą įgydavo *ipso facto*, t. y. vien dėl to, kad XII lentelių įstatymas juos šaukė paveldėti. Joks vienašališkas valios pareiškimas (vienašalis sandoris), kuriuo palikimas būtų priimamas, šiuo atveju buvo nereikalingas

Palikimas tarp šios klasės įpėdinių buvo dalinamas *in capita* būdu, t. y. į tiek lygių dalių, kiek buvo įpėdinių, jeigu visi *sui heredes* su palikėju buvo susiję to paties laipsnio agnatinė giminystė. Jei dalis įpėdinių su palikėju buvo susiję skirtingo laipsnio giminystė (pavyzdžiui, paveldėti šaukti palikėjo vaikai ir vaikaičiai, t. y. jo tiesiosios linijos žemutinės eilės pirmo ir antro laipsnio giminaičiai), palikimas dalintas *in stirpes* būdu. Tai reiškia, jog kartu su palikėjo vaikais paveldintys jo vaikaičiai drauge gaudavo tokią palikimo dalį, kokią būtų gavęs jų tėvas, jei būtų buvęs gyvas. Tai vadinamasis paveldėjimo atstovavimo teise (*ius repraesentationis*) atvejis. Analogiškai paveldėjimą atstovavimo teise apibrėžia ir Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 5.12 straipsnis. *Exempli gratia*: Jei X yra palikėjas, turėjęs tris sūnus (A, B ir C) bei tris vaikaičius (D, E, F), o A – trijų sūnų – D, E ir F tėvas, miręs anksčiau už savo tėvą – X, tai X palikimas bus dalinamas *in stirpes*, kiekviena *stirps* (A, B ir C) gaus po 1/3 palikimo dalį, o 1/3 dalį, kuri atitektų A, jei šis tebebūtų gyvas, D, E ir F pasidalina tarpusavyje, kiekvienas gaudamas po 1/9 X palikimo dalį:

Antroji įpėdinių klasė – *proximi agnati*, t. y. artimiausieji agnatai. Nesant *sui heredes*, paveldėti šauktas artimiausias agnatas (*agnatus proximus*) arba artimiausieji agnatai (*agnati proximi*). Šią įpėdinių grupę sudarė šaltutinės eilės agnatiniai palikėjo giminaičiai, kuriuos su palikėju siejo artimiausias giminystės laipsnis. Visų pirma, tai buvo palikėjo broliai ir seserys, toliau iš eilės ėjo – palikėjo dėdės. Esant keletui agnatų, kuriuos su palikėju siejo tas pats agnatinės giminystės laipsnis, palikimas tarp įpėdinių dalintas *in capita* būdu, lygiomis dalimis. Moteris taip pat turėjo galimybę paveldėti kaip artimiausioji agnatinė giminaitė, nes XII lentelių įstatymai, antrąja eile šaukdami pagal įstatymą paveldėti artimiausius palikėjo agnatus, nedarė

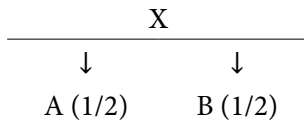
skirtumo tarp vyrų ir moterų. Kita vertus, aiškinant *lex Voconia*, išleisto 169 m. pr. Kristų ir ribojusio moterų paveldėjimo teisę, normas, iš esmės panaikinta moters galimybė paveldėti *ab intestato* po artimiausio agnato mirties. Išimtį sudarė tik moterims palikta teisė paveldėti brolio arba sesers turtą.

Trečioji įpėdinių klasė – *gentiles*. Nesant agnatų, paveldėti buvo šaukiami asmenys, priklausantys tai pačiai giminei kaip ir palikėjas (*gentiles*). Tokiais laikyti asmenys, kilę iš bendro protėvio ir besinaudojantys tuo pačiu giminės vardu (*nomen gentilicium*). Anot Gajaus, drauge su giminės santvarkos suirimu, kuris Romoje buvo gana ankstyvas, ši įpėdinių *ab intestato* klasė Respublikos laikotarpiu pabaigoje sunyko.

6.3. Paveldėjimas *ab intestato* remiantis pretorių ediktu (*bonorum possessio ab intestato*)

Pretoriaus ediktas skyrė keturias įpėdinių klases. Klasių pavadinimai formuluojami atsižvelgiant į pirmuosius atskirų pretorių ediktų teksto žodžius. Nesant testamentu, pretorius galėjo tokiems įpėdiniams perduoti palikimą sudarantį turtą faktiškai valdyti.

Pirmoji pretorinių įpėdinių *ab intestato* klasė vadinama *unde liberi*. *Liberi* reiškė vaikus (palikuonis), todėl pirmąją pretoriaus šaukiamų paveldėti įpėdinių klasę sudarė visi palikėjo tiesiosios žemutinės eilės kognatai, kitaip tariant, jo descendentai (vaikai, vaikaičiai, provaikaičiai), nepriklausomai nuo to, ar palikėjo mirties momentu jie buvo jo *in patria potestate*, ar ne. Taigi, su šia įpėdiniu klase vienodai šauktas paveldėti tiek *filius in potestate*, tiek ir sūnus, kurį palikėjęs buvo iš savo valdžios išlaisvinęs (*filius emancipatus*). *Exempli gratia*: jei X yra palikėjas, kuris mirdamas paliko jo valdžioje buvusį sūnų (A) ir emancipuotą sūnų (B), tai A priklausytų *heredes sui* kategorijai, o B jai nepriklauso, tačiau abu sūnūs (A ir B) priskiriami *liberi* kategorijai, nes yra palikėjo kognatai ir jo descendentai, todėl paveldi X palikimą *in capita*, t. y. po ½ palikimo dalį

Drauge su *unde liberi* klasės įpėdiniais nepaveldėdavo *uxor in manu*, t. y. mirusiojo sutuoktinė, pasidavusi vyro valdžiai, nes ji nebuvo palikėjo descendėntė. Po anksčiau už palikėją (t. y. senelį) mirusio savo tėvo atstovavimo teise paveldintys įpėdiniai (vaikaičiai) gaudavo palikimo dalį, kuri būtų tekusi tėvui, jei šis būtų gyvas. Taigi, šiuo atveju palikimas skaidytas *in stirpes* būdu. Tuo tarpu to paties laipsnio descendentai paveldėdavo *in capita*.

Antrąją pretorinių įpėdinių klasę sudaro *unde legitimi*. Tuo atveju, kai nebuvo pirmajai klasei priskiriamų įpėdinių (t. y. mirusysis neturėjo palikuonių – vaikų, vaikaičių) arba nė vienas iš jų per nustatytą terminą neįgijo *bonorum possessio*, antrąją klase pretorius šaukė paveldėti visus asmenis, turinčius teisę paveldėti pagal *ius civile*. Vadinasi, teisę paveldėti tokiu atveju įgydavo *heredes sui* bei *agnati proximi* (*gentiles*, kaip minėta, respublikos laikotarpiu jau nebeegzistavo).

Trečiąją klase – *unde cognati* paveldėti šaukti visi palikėjo kognatai iki šeštojo laipsnio įskaitytinai. Artimesnio giminystės laipsnio kognatai nuo paveldėjimo nušalindavo tolimesnio laipsnio kognatus. Esant keliems to paties laipsnio kognatams, palikimas tarp jų dalintas *in capita* būdu. Šios klasės įpėdiniai paveldėdavo tiek po tėvo, tiek po motinos mirties. Atkreiptinas dėmesys, kad *sui heredes* šaukti paveldėti su visomis trimis klasėmis, o tai turėjo svarbią praktinę reikšmę, nes praleidęs galimybę priimti palikimą su pirmąja ir antrąją klase *heres suus* dar turėdavo galimybę paveldėti kaip trečiosios klasės įpėdinis.

Ketvirtąją klase (*unde vir et uxor*) – paveldėti vienas po kito (vyras po žmonos, o žmona – po vyro mirties) šaukti sutuoktiniai. Taigi teisę paveldėti sutuoktinio turtą jį pergyvenęs sutuoktinis įgydavo tik tuomet, kai nebuvo jokio teisę paveldėti turinčio giminaičio. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad palikėjui pavaldi žmona – *uxor in manu* paveldėdavo jau su antrosios klasės įpėdiniais kaip jo agnatė (*agnatus proximus*), nes agnatinėje šeimoje užėmė dukters (*filia familias*) padėtį, o *uxor sine manu* (vyruvi nepavaldi sutuoktinė) – tik su ketvirtąją klase.

Principato laikotarpiu tolydžio stiprėjant kognatinės giminystės teisei reikšmei, Romos teisėkūra dėjo pastangas plėsti kai kurių grupių kognatų paveldėjimo teises. Šioje srityje reikšminga Romos Senato legislatyvinė veikla, kiek modifikavusi pretorių edikte numatytą įpėdinių klasių struktūrą. Svarbiausios su tuo susijusios nuostatos buvo numatytos *senatus*

consultum Tertullianum, išleistame valdant imperatoriui Hadrianui (117–138 m.), bei Marko Aurelijaus valdymo metais pasirodžiusiame *senatus consultum Orphitianum* (178 m.). Pagal *SC Tertullianum*, motina, kuriai priklausė *ius trium liberorum*, t. y. turinti tris (jei pati yra gimusi laisva) arba keturis (jei yra libertinė) vaikus, paveldėdavo po savo vaikų mirties nepriklausomai nuo to, ar buvo jų agnatė, ar ne. Kitaip tariant, reikšmės neturėjo tai, ar vaikai buvo gimę santuokoje *cum manu*, ar santuokoje *sine manu*. Vadinasi, minėto Senato nutarimo pagrindu motina buvo šaukiama paveldėti jau su antrosios klasės įpėdiniais (*unde legitimi*) kaip *heres legitimus*, o pagal pretoriaus ediktą, motina, pagimdžiusi vaikus santuokoje *sine manu*, kaip savo vaikų kognatė, paveldėti šaukta tik su trečiąja įpėdinių klase (*unde cognati*). Remiantis *SC Orphitianum*, vaikai po savo motinos mirties paveldėdavo prieš visus agnatus, t. y. kaip *heredes legitimi* (su antrąja įpėdinių klase), o pagal pretoriaus ediktą, vaikai, kaip motinos kognatai, po gimdytojos mirties paveldėti šaukti tik su trečiosios klasės įpėdiniais.

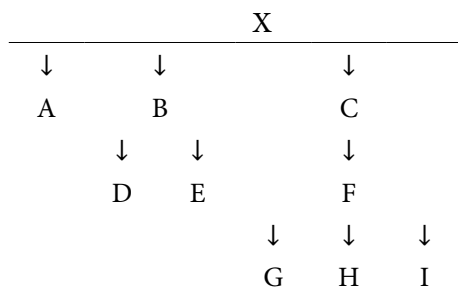
6.4. Paveldėjimas *ab intestato* imperatoriaus Justiniano teisėje

Imperatoriaus Justiniano teisė panaikino iki tol Romoje egzistavusį paveldėjimo dualizmą (*hereditas* ir *bonorum possessio*). 543 m. paskelbus 118 novelą bei 548 m. pasirodžius 127 novelai buvo sukurta vientisa ir išimtinai kognatine palikėjo ir įpėdinių giminyste pagrįsta paveldėjimo *ab intestato* sistema, kuri ir toliau nuosekliai rėmėsi klasių ir laipsnių sekos (paveldėjimo pagal klases ir laipsnius) principu – *successio graduum et ordinum*. Justinianas įpėdinius suskirstė į keturias klases:

Pirmąja klase paveldėdavo palikėjo descendentai (*descendentes*), t. y. visi jo tiesiosios linijos žemutinės eilės kognatai (sūnūs, dukterys, vaikaičiai, t. y. anksčiau už palikėją mirusių jo sūnų ir dukterų vaikai), nepriklausomai nuo jų lyties ir giminystės laipsnio bei neatsižvelgiant į tai, ar jie buvo palikėjui pavaldūs. Jei palikėjas turėjo keletą descententų, kuriuos su juo siejo tas pats giminystės laipsnis (pavyzdžiui, keletą nuosavų vaikų), tačiau kai kurie iš jų buvo mirę anksčiau nei palikėjas, palikimas dalintas *in stirpes*. Atskiras *stirpes* (gentis) sudarė tiesioginiai palikėjo descendentai (jo vaikai) ir šių palikuonys (palikėjo vaikaičiai). Nebesant gyvo artimiausio palikėjo descendento, jo dalis būdavo išskaidoma tolimesnio laipsnio giminaičiams, kuriuos su palikėju ir prieš palikėją mirusiu jo descendentu siejo kraujo giminystės ryšiai. Kitaip tariant, pastarieji atstovavimo

teise paveldėdavo genčiai (*stirps*) tenkančią palikimo dalį. *Exempli gratia*: jei X yra palikėjas, turėjęs sūnų (A), du vaikaičius (D ir E), kurie yra mirusio X sūnaus – B vaikai, taip pat tris provaikaičius – G, H, I, kurie yra mirusios X dukters – C vaikaičiai (mirusio C sūnaus – F vaikai), tai X palikimas bus išdalintas *in stirpes*, kiekvienai genčiai atiduodant po 1/3 palikimo dalį. Tai gi, A gautų 1/3, D ir E – po 1/6, o G, H ir I – po 1/9 palikimo dalį.

Antroji klasė suformuota iš: palikėjo tiesiosios aukštutinės linijos giminaičių ascendentų, t. y. jai priskirti palikėjo tėvas, motina, seneliai, o taip pat tikrieji palikėjo broliai ir seserys (*germani*, t. y. to paties tėvo ir tos pačios motinos vaikai) ir jų vaikai. Jei visi išvardinti įpėdiniai būdavo gyvi, palikimas tarp jų skirstytas *in capita* būdu. Tik anksčiau mirusių palikėjo brolių ir seserų vaikai paveldėdavo *in stirpes*, t. y. tarpusavyje pasidalindavo tą palikimo dalį, kuri būtų tekusi jų tėvui arba motinai, jei šis palikimo atsiradimo metu tebebūtų buvęs gyvas

Trečiąja klase paveldėdavo netikrieji palikėjo broliai ir seserys (t. y. tie, kurių ir palikėjo tėvas arba motina buvo tas pats) bei jų vaikai.

Su ketvirtąja klase paveldėti šaukti visi šoninės linijos kognatai neatsižvelgiant į juos su palikėju siejusį giminystės laipsnį. Artimesnis giminystės laipsnis šalindavo tolimesnio laipsnio kognatų teisę paveldėti. Palikimas tarp ketvirtosios klasės įpėdinių dalintas *in capita* būdu.

Justiniano teisėje, panašiai kaip ir pagal pretorių ediktą, taikytas *successio ordinum et graduum* principas, t. y. artimesnės eilės įpėdiniais negalint ar nenorint priimti palikimo, paveldėti šaukti tolimesnių eilių įpėdiniai, tuo tarpu toje pačioje įpėdinių klasėje pirmenybė paveldėti palikėjo turimą priklausė nuo giminystės laipsnio, siejusio palikėją ir įpėdinį, artumo.

Žvelgiant į Justiniano teisės suformuotą paveldėjimo *ab intestato* sistemą, galima nesunkiai pastebėti ją nenumačius pergyvenusio sutuoktinio paveldėjimo teisės. Taigi, iš pradžių žmona po vyro mirties paveldėti galėjo tik tuo atveju, kai apskritai nebuvo jokių kognatinių mirusiojo giminių. 537 m. paskelbta 53 novela Justinianas suteikė teisę beturtei našlei (*mulierinopsetindotata*), kuri po vyro mirties neatgavo savokraičio, paveldėti ¼ vyro palikimo dalį, tačiau ne daugiau kaip 100 svarų aukso. Jeigu miręs sutuoktinis turėjo vaikų, našlė iš vyro palikimo negalėjo gauti daugiau, nei teko kiekvienam iš palikėjo vaikų. Tais atvejais, kai į vyro palikimą našlė pretenduodavo drauge su palikėjo vaikais, kurie buvo bendri jos ir mirusiojo vaikai, ji turėjo teisę iš palikimo gauti tiek pat, kiek tenka kiekvienam iš palikėjo vaikų, tačiau šiuo atveju paveldimas turtas jai nepereidavo nuosavybėn, o būdavo paskiriamas naudotis uzufrukto teise.

Paveldėjimas <i>ab intesto</i>			
Sistema	Pagal <i>ius civile</i>	Pagal <i>ius praetorium</i>	Pagal Justiniano teisę
Pobūdis	Sistema, pagrįsta išimtinai agnatine giminyste	Mišri sistema, grindžiama tiek agnatine, tiek ir kognatine giminyste	Sistema, pagrįsta išimtinai kognatine giminyste
Pagrin- das	XII lentelių įstatymai (451–450 m. pr. Kr.)	Pretoriaus ediktas	118 novela (543 m.) 127 novela (548 m.)
Įpėdinių klasės	1) <i>sui heredes</i> (asmenys, kurie palikėjo mirties momentu yra jo, kaip šeimos galvos, valdžioje) 2) <i>proximi agnati</i> (artimiausi agnatai) 3) <i>gentiles</i> (gentainiai)	1) <i>unde liberi</i> (tiesiosios žemutinės linijos kognatai) 2) <i>unde legitimi</i> (asmenys, turintys teisę paveldėti pagal <i>ius civile</i>) 3) <i>unde cognati</i> (likusieji kognatai) 4) <i>unde vir et uxor</i> (sutuoktinis)	1) <i>desdendentes</i> (tiesiosios žemutinės linijos kognatai) 2) <i>ascendentes</i> (tiesiosios aukštutinės linijos kognatai), o taip pat tikrieji broliai ir seserys) 3) netikrieji broliai ir seserys 4) kiti <i>collaterales</i> (likusieji šoninės linijos kognatai)

7. Palikimo įgijimas ir jo sukeliami teisiniai padariniai

Šaukimas paveldėti reiškė tik galimybę įgyti palikimą, tačiau pašalinių (svetimųjų) įpėdinių atveju norint įgyti palikimą reikėjo pareikšti valią palikimą priimti (*aditio hereditatis*). Tai buvo galima padaryti keliais būdais, reiškiant valią tiek formaliai, tiek neformaliai, tiek tiesiogiai, tiek ir konkliudentiniais veiksmais (*per facta concludentia*). Pirmasis jų – *cretio*. Tai remiantis *ius civile*, dalyvaujant liudytojams daromas formalus, žodinis įpėdinio pareiškimas apie palikimo priėmimą. Paprastai testatoriai testamente paveldėti šaukiamiesiems įpėdiniams nurodydavo atlikti *cretio* per tam tikrą terminą (dažniausiai šiam tikslui buvo paskiriamas 100 dienų terminas). Dažniausiai į testamentą būdavo įrašoma ir sąlyga, jog per paskirtą terminą *cretio* neatlikęs įpėdinis bus laikomas nušalintu nuo paveldėjimo.

Jei nebuvo įsakmaus palikėjo reikalavimo priimti jo palikimą *cretio* būdu, palikimas galėjo būti priimamas niekaip griežčiau neformalizuotu valios pareiškimu – *nuda voluntas*.

Trečiasis palikimo priėmimo būdas – *pro herede gestio* nuo pirmųjų dviejų skiriasi tuo, kad šiuo atveju valia tapti įpėdiniu yra reiškiamą netiesiogiai. Šis palikimo priėmimo būdas pasireiškė tuo, kad asmuo imdavęs rūpintis palikimu kaip įpėdinis. Kitaip sakant, paveldėti šaukiamas asmuo atlikdavo tam tikrus veiksmus, iš kurių atsiskleisdavo jo valia priimti palikimą. Pavyzdžiui, jis pradėdavo valdyti į paveldimo turto masę įeinančius daiktus, dengti mirusiojo paliktas nesumokėtas skolas, išieškoti skolas iš palikėjo skolininkų. Tai valios reiškimo konkliudentiniais veiksmais (*per facta concludentia*) atvejis.

---

1) Šaukimas paveldėti – <i>delatio hereditatis</i>	2) Pašalinio (svetimojo) įpėdinio pareiškimas apie palikimo priėmimą – <i>aditio hereditatis</i>	3) Palikimo įgijimas – <i>aquisitio hereditatis</i>
--	--	---

Aditio hereditatis būdai:

- *cretio*
  - *nuda voluntas*
  - *pro herede gestio*
-

Palikimo priėmimas reikšdavo jo įgijimą. Paveldėti šauktas asmuo tapdavo paveldėtoju (įpėdiniu): *heres* pagal *ius civile* arba *bonorum possessor* pagal *ius praetorium*. Tapęs įpėdiniu, jis užimdavo palikėjo vietą visuose turtiniuose teisiniuose santykiuose, kuriuose pastarasis dalyvavo būdamas gyvas, o tai reiškia, jog tapdavo universaliuoju palikėjo teisių perėmėju (*successor universalis*). Visi materialūs daiktai ir turtinio pobūdžio teisės (išskyrus tas, kurios išnykdavo podraug su palikėjo mirtimi), sudarantys palikėjo turtą jo mirties momentu, pereinavo įpėdiniui. Dėl universaliosios sukcesijos paveldimas ir įpėdinio nuosavas turtas susiliedavo į vienalytę turto masę, t. y. įvykdavo *confusio bonorum* („turto susijungimas, sumaišymas“). Taigi, įpėdinis prisiimdavo sau palikėjo prievoles jo kreditorių atžvilgiu ir atsakomybę už palikėjo skolas.

Paveldėtam turtui susiliejus (susijungus) su nuosavu įpėdinio turtu, įpėdinis už palikėjo skolas tapdavo atsakingas ne tik paveldėtu, tačiau ir nuosavu turtu. Kai kuriais atvejais *confusio bonorum* galėjo reikšti itin didelę riziką pačiam įpėdiniui arba palikėjo kreditoriams, besitikintiems kreditorinių reikalavimų patenkinimo iš palikimo. Jeigu palikimas buvo apsinkintas skolomis, tai galėjo būti labai nenaudinga įpėdiniui, kuris už palikėjo skolas atsakė taip pat ir nuosavu turtu. Kita vertus, jei pats palikimą priėmęs įpėdinis turėjo nemažai skolų, tai galėjo būti itin nenaudinga palikėjo kreditoriams, nes, palikimui susijungus su įpėdinio turtu, savo reikalavimų patenkinimą į šią vienalytę turto masę nukreipdavo ne tik palikėjo, bet ir gausūs prasiskolinusio įpėdinio kreditoriai. Siekdamas apsaugoti palikėjo kreditorius nuo šios grėsmės, pretorius galėjo taikyti *beneficium separationis* (*separatio bonorum*), t. y. paveldėto ir įpėdinio nuosavo turto atskyrimą iki bus patenkinti palikėjo kreditorių reikalavimai. Norint apsaugoti įpėdinį nuo nuostolių, kurie potencialiai galėjo kilti priėmus praskolintą palikimą, taikyta priemonė, kuri vadinama *beneficium inventarii*, t. y. privilegija aprašyti paveldėtą turtą (sudaryti palikimo inventorių).

Separatio bonorum esmę sudarė tai, kad palikėjo kreditoriai, taip pat išskirtinių gavėjai – legatoriai, fideikomisoriai galėjo reikalauti jų turimų reikalavimų patenkinimo iš palikimo pirmumo tvarka. Šiuo atveju kreditoriai reikalaudavo, kad palikimą sudarantis turtas būtų traktuojamas kaip atskiras nuo įpėdinio nuosavo turto iki bus patenkinti jų kreditoriniai reikalavimai. Prašymas taikyti *separatio bonorum* galėjo būti reiškiamas per penkerius metus nuo to laiko, kai įpėdinis įgydavo palikimą. Ši priemonė taikyta pretoriaus sprendimu, prieš tai susipažinus ir ištyrus bylos aplinkybes

(*causa cognita*). Pretoriui suteikus *beneficium separationis*, nuo įpėdinio asmeninio turto atribotam palikimui buvo paskiriamas rūpintojas, kurio uždaviny buvo užtikrinti palikėjo kreditorių reikalavimų patenkinimą. Tai padarius turtas, likęs padengus palikėjo skolas, susiliedavo su įpėdinio asmeniniu turtu.

Siekdamas apdrausti įpėdinį nuo nuostolių, galimų priėmus praskolintą palikimą, Justinianas 531 m. paskelbtoje konstitucijoje numatė specialią įpėdinio turtinių interesų apsaugos priemonę – *beneficium inventarii*, t. y. privilegiją priimti palikimą pagal apyrašą (inventorizuoti paveldimą turtą). Šiuo atveju įpėdinio atsakomybė už palikėjo skolas tapdavo ribota, t. y. už šias skolas įpėdinis atsakė tik atsižvelgiant į aprašyto turto vertę. Jei aprašyto turto padengti visoms palikėjo skoloms nepakakdavo, įpėdinis tam neturėdavęs eikvoti savo asmeninio turto. Paveldėto turto inventorius privalėjo būti sudaromas laikantis tam skirto termino, dalyvaujant notarui, palikėjo kreditoriams bei legatoriams.

Palikimo įgijimo teisiniai padariniai

- 1) įpėdinio asmeninio turto susilieėjimas su paveldėtu turtu
(*confusio bonorum*)
  - 2) įpėdinio atsakomybė už palikėjo skolas visu (paveldėtu ir asmeniniu) turtu
-

Beneficium separationis

Paveldėto ir įpėdinio nuosavo turto atskyrimas siekiant kreditorių ir išskirtinės gavėjų (legatorių, fideikomisorių) interesų apsaugos

Beneficium inventarii

Teisė aprašyti paveldėtą turtą (sudaryti turto inventorijų) siekiant įpėdinio interesų apsaugos

---

Kai kada paveldėti šauktas ne vienas, bet keletas asmenų, kurie vadinti bendraįpėdiniais – *coheredes*. Kiekvienas iš bendraįpėdinių laikytas universaliuoju palikėjo teisių perėmėju. Kita vertus, atsižvelgiant į kitų bendraįpėdinių teises į palikėjo turtą, bendraįpėdinio teisė apsiribodavo tik teise į tam tikrą palikimo dalį. Palikimas vienijo įpėdinius ir dėl palikėjo skolų bei jam priklausiusių reikalavimo teisių. Kiekvienas iš jų laikytas atsakingu už

palikėjo skolas ir turinčiu palikėjui priklausiusių reikalavimo teisių proporcingai įpėdiniui tenkančiai palikimo daliai.

Jei kuris iš paskirtųjų bendraįpėdinių atsisakydavo palikimą priimti arba mirdavo nespėjęs to padaryti, o jo vietos neužimdavo pakaitinis įpėdinis (*heres substitutus*) ir neįvykdavo šaukimo paveldėti teisės perėjimas (transmisija), likusi laisva palikimo dalis būdavo paskirstoma kitiems įpėdiniams, dėl ko proporcingai padidėdavo (*adcrecebat*) jiems tenkančios palikimo dalys. Tai įvykdavo be palikimą priėmusių įpėdinių žinios ir net priešingai jų valiai ir buvo įvardinama palikimo dalių padidėjimo teise (*ius adcrecendi*).

Palikimą kaip bendraįpėdiniams paveldint keliems palikėjo descendantams, kurie palikėjui esant gyvam buvo iš jo gavę kokios nors turtinės naudos, kildavo poreikis sulyginti įpėdiniams tenkančias palikimo dalis. Šiuo tikslu romėnų teisė numatė įskaitymo į paveldimo turto masę (*collatio bonorum*) institutą. Visų pirma, į paveldimo turto masę buvo įskaitomas įpėdiniais paskirtų palikėjo descendantų, kurie yra *personae sui iuris*, priimant palikimą turėtas asmeninis turtas. Taip buvo daroma įvertinus tai, kad iš palikėjo valdžios šiam tebesant gyvam išlaisvinti descendantai, įgiję turtinį savarankiškumą, turėjo galimybę iš sudaromų civilinių sandorių gaunamą turtą ar turtines teises įgyti savo nuosavybėn, o išliekantieji palikėjo valdžioje, sudarydami sandorius, gausindavo palikėjo, kaip šeimos galvos, turtą. Be to, kaip ir minėta, į paveldimą turtą buvo įskaitoma turtinė nauda, kurią palikėjas, būdamas gyvas, suteikė bendraįpėdiniui.

I a. pr. Kr. numatomas emancipuoto sūnaus turto įskaitymas (*collatio emancipati*) į paveldimą turtą. Tai aiškintina tuo, kad nuo išlaisvinimo iš tėvo valdžios momento visa tai, ką įgydavo emancipuotas sūnus, tapdavo jo nuosavybe, o vaikų, esančių *in patria potestate* ir neturinčių turtinio teisinio veiksnio, įgytas turtas atitekdavo šeimos tėvui. Taigi, emancipuotam sūnui galėjo būti leista paveldėti lygiai su kitais descendantais tik tuomet, kai visą savo turtą jis prijungdavo prie paveldimo turto masės. Ši įskaitymo (prijungimo) rūšis taikyta tik paveldint pagal įstatymą.

Į paveldimą turtą taip pat buvo įskaitomas ir kraitis, kurį dukra buvo gavusi iš tėvo šiam esant gyvam (*collatio dotis*). Poklasikinio laikotarpio teisėje nustatomas bendro pobūdžio įpareigojimas prie paveldimo turto masės prijungti visa tai, ką descendantai buvo gavę iš ascendentų šiems esant gyviems (*collatio descendantium*). Ši įskaitymo (prijungimo) į paveldimo

turto masę rūšis taikyta tiek paveldint *ab intestato*, tiek ir pagal testamentą. Descendentai privalėjo prie paveldimo turto masės prijungti visa tai, ką buvo gavę iš palikėjo kaip neatlygintinę turtinę naudą (ypač dovanas sutuoktuvių proga (*donatio propter nuptias*) ir kitų rūšių dovanas (*donationes*). Pagrindinis tikslas, kurio siekta numatant *collatio* institutą, buvo užtikrinti bendraįpėdinių turtinių interesų paritetą ir apsaugoti likusius descendentes nuo galimos žalos.

Kai savanoriškas (svetimasis arba pašalinis) įpėdinis – *heres voluntarius vel extraneus* mirdavo prieš išreikšdamas valią dėl palikimo priėmimo, jo įpėdinių paveldėti nepriimto palikimo *ius civile* nebešaukdavo; paveldėti šaukti tolimesni palikėjo įpėdiniai (pavyzdžiui, tolimesnių klasių įpėdiniai *ab intestato*). Ši pozicija buvo akivaizdžiai netinkama tais atvejais, kai paveldėti šauktas asmuo valios priimti palikimą nepareikšė dėl svarbių priežasčių (pavyzdžiui, jei buvo išvykęs valstybės reikalais). Tokiais atvejais jau klasikinėje teisėje pretorius galėdavo taikyti *restitutio in integrum*. Kai šaukiamas paveldėti mažametis – *infans* (vaikas iki 7 metų amžiaus), esantis tėvo valdžioje, mirdavo iki jo tėvui (*pater*) pradedant palikimą valdyti, šaukimas paveldėti pereidavo tėvui. Taigi, išimtiniais atvejais transmisiją numatė jau klasikinė romėnų teisė. Tuo tarpu imperatorių teisėje įtvirtintas bendro pobūdžio šaukimo paveldėti teisės perėjimo – transmisijos (*transmissio*) institutas. Šauktam paveldėti įpėdiniui mirus nespėjus pareikšti valios dėl palikimo priėmimo, teisė priimti palikimą pereidavo jo įpėdiniams.

Palikimo įgijimo kontekste dera paminėti ir romėnų teisei žinomą *hereditas iacens* – „gulinčio palikimo“ kategoriją. Kaip minėta, palikimo atsiradimo momentą ir momentą, kai svetimasis (savanoriškas) įpėdinis – *heres extraneus et voluntarius* įgydavo palikimą, skiria tam tikras laikotarpius, nes palikimo atsiradimas *ipso facto* nereikšdavo savanoriškąjį įpėdinį tapus mirusiojo teisių perėmėju. Tam buvo reikalinga palikimą priimti. Iki priimant atsiradusį palikimą, jį sudarantis turtas neturėjo savininko, nes palikėjas jau būdavo miręs, o šaukiamas paveldėti įpėdinis dar juo netapęs. *Hereditas iacens* laikytas šeimininkiu (niekieno) daiktu – *res nullius*, todėl bet kuris asmuo galėjo užvaldyti į palikimo sudėtį įeinančius daiktus. Kita vertus, toks asmuo netapdavo palikimo savininku, o tik įgydavo galimybę įgyti šiuos daiktus nuosavybės senaties būdu (*usucapio pro herede*). Suinteresuotų asmenų prašymu galėjo būti skiriamas „gulinčio palikimo“ kuratorius (*curator hereditatis iacentis*), rūpindavęs tokio turto administravimu ir užtikrindavęs jo išsaugojimą.

8. Įpėdinio teisių apsauga ir gynyba

Palikimą priėmusiam įpėdiniui romėnų teisė teikė specialias procesinės gynybos priemones. Jų suteikimas priklausė nuo to, ar turtas buvo paveldimas civilinės, ar pretorių teisės pagrindu. Įpėdinis pagal civilinę teisę (*heres*) naudojosi petitorine teisių gynyba, realizuojama pareiškiant *hereditatis petitio*; pretoriniam paveldėtojui teikta posesinė (interdikcinė) gynyba. Pasinaudomas *interdictum quorum bonorum*, pretorius galėjo perduoti palikimą įpėdiniui faktiškai valdyti

Hereditatis petitio (daiktinis ieškinys dėl palikimo išreikalavimo iš svetimo valdymo) buvo universalus pobūdžio civilinis ieškinys, kuriuo reikalauta perduoti įpėdiniui paveldėtą turtą. Aktyviai legitimuotas asmuo (ieškovas) *hereditatis petitio* atveju buvo asmuo, laikantis save įpėdiniu, pasyviai legitimuotas (atsakovas) – palikimą sudarančio turto valdytojas. Aktyviai legitimuotas civilinis įpėdinis galėjo jį reikšti bet kuriam palikimą faktiškai valdančiam asmeniui, kuris nėra įpėdinis. Ieškiniu siekta teismo patvirtinimo, jog ieškovas yra įpėdinis. Teismui priėjus prie tokios išvados, atsakovas privalėjo ieškovui perduoti valdomą palikimą arba jo dalį.

Paveldėjimas pagal pretorių teisę gintas specialia pretorinės (posesinės) gynybos priemone – *interdictum quorum bonorum*. Šio interdikto pagrindu pretorius paveldėtojui pagal pretorių teisę (*bonorum possessor*) suteikdavo paveldimam turtui priklausančių materialijų kilnojamųjų ir nekilnojamųjų daiktų valdymą. Remiantis Gajaus pateikiama posesinių interdikto klasifikacija, *interdictum quorum bonorum* yra laikomas *interdicta adipiscendae possessionis* grupės interdiktu, kadangi remdamasis juo įpėdinis siekia faktiškai užvaldyti turtą, kurio anksčiau niekuomet nevaldė (t. y. naujai įgyti valdymą į palikimą sudarantį turtą). Šiuo interdiktu buvo galima efektyviai gintis prieš netitulinį palikimo valdytoją, asmenį, kuris faktinį palikimo valdymą grindė paveldėjimo teise (*possessor pro herede*), bei tą, kuris sąmoningai (tyčia) atsisakė palikimo valdymo (*qui dolo malo desit possidere*).

Justiniano teisėje sparčiai nykstant takoskyrai tarp civilinio ir pretorinio paveldėjimo, nyko ir civilinių bei pretorinių įpėdinių teisių gynybos skirtumai. Šiuo laikotarpiu ir pretorinis įpėdinis naudojosi petitorine (ieškinine) teisių gynyba, sukurta *ad exemplum* civilinio įpėdinio teikiamoms teisių gynybos priemonėms. Jam teiktas ieškinys – *hereditatis petitio possessoria*.

9. Singuliarinio mirusiojo asmens teisių perėmimo atvejai

9.1. Išskirtinės samprata ir išskirtinių rūšys

Be paveldėjimo, kuris, kaip jau žinome, yra universalus mirusiojo teisių perėmimo būdas, susijęs su įpėdinio atsakomybe už palikėjo skolas, Romoje dažnai naudotasi ir singuliarinio mirusiojo asmens teisių perdavimo gyviesiems priemonėmis. Tokia priemonė yra išskirtinės institutas, suprantamas kaip dalinė turtinė nauda, kurią iš palikimo gauna trečiasis asmuo, vadinamas išskirtinės gavėju. Nuo paveldėjimo išskirtinė skyrėsi tuo, jog šiuo atveju nekildavo naudą gaunančiojo asmens atsakomybė už palikėjo skolas.

Senajai romėnų teisei buvo žinoma vienintelė išskirtinės forma – *ius civile* reglamentuota išskirtinė, kuri vadinama legatu (*legatum*). Legatas yra formalusis vienašalis sandoris, kurį palikėjas galėjo sudaryti tik reikšdamas savo valią teisės imperatyviai apibrėžtu būdu, vartodamas specialias žodines formules. Legatas galėjo būti įrašomas tik testamente.

Principato laikotarpis atneša naują išskirtinės formą – fideikomisą (*fideicommissum*). Tai buvo neformalus prašymas, kuriuo palikėjas kreipdavosi į įpėdinį (tiek testamentinį, tiek pagal įstatymą) arba civilinės išskirtinės gavėją (legatorių), prašydamas jo nurodytam asmeniui (fideikomisoriumi) suteikti iš palikimo tam tikros turtinės naudos. Legatai galėjo būti įrašomi tik testamente, o fideikomisas dažniausiai būdavo numatomas kodicile. Iš pradžių fideikomiso įvykdymas išimtinai priklausė nuo fiduciarijaus geros valios, o legatorius jam paskirto turto galėjo reikalauti reikšdamas legatu ap sunkintam asmeniui civilinius ieškinius, tačiau Justiniano teisėje abiejų išskirtinės formų – legato ir fideikomiso, skirtumai niveliavosi.

Išskirtinė

Legatas	Fideikomisas
<i>Per vindicationem</i> – daiktinis	
<i>Per damnationem</i> – prievolinis	
<i>Sinendi modo</i> – „suteikiant leidimą“	
<i>Per praeceptionem</i> – „iš anksto pasiimant“	

9.2. Legatų rūšys ir teisės ap sunkinti palikimą legatais ribojimas

Romėnų teisė skyrė dvi pagrindines legatų rūšis. Pirmoji jų – tai daiktinis, arba vindikacinis, legatas – *legatum per vindicationem*. Šis legatas buvo susijęs su tiesioginiu išskirtinės davėjui (palikėjui) priklausančio daikto, kuris buvo jo nuosavybė tiek testamentu sudarymo, tiek ir mirties momentu, kviritinės nuosavybės perkėlimu legatoriui (išskirtinės gavėjui). Kai tik testamentinis įpėdinis priimdavo palikimą, legatorius tapdavo jam paskirto daikto kviritiniu savininku. Išskirtinę įgijusiam legatoriui priklausė vindikacinis ieškinys (*rei vindicatio*), kuriuo jis galėjo naudotis *adversus omnes*, t. y. reikšti bet kuriam trečiajam asmeniui: tiek reikalauti jam paskirto turto perdavimo iš legato nevykdančio testamentinio įpėdinio, tiek iš bet kurio paskirtąjį daiktą valdančio trečiojo asmens (iš čia ir kyla legato pavadinimas – *legatum per vindicationem*). Įrašant testamente vindikacinį legatą, testatorius privalėjo vartoti lotyniškus žodžius: *do/lego*, t. y. „duodu / užrašau“. Pavyzdžiui, Markui duodu / užrašau savo vergą Stichą. Antroji legatų kategorija – prievoliniai legatai, kurie yra vadinami damnaciniais (lot. *per damnationem* – „nustatant prievolę“). Priešingai nei daiktinio legato atveju, legatoriui nebuvo sukuriama jokia daiktinė (nuosavybės) teisė, o testamentinis įpėdinis įpareigojamas įvykdyti tam tikrą prievolę legatoriaus naudai. Šis legatas lėmė tarytum kontraktinės prievolės (*obligatio quasi ex contractu*), susaistydavusios legatorių, kuris šioje prievolėje buvo kreditorius, ir įpėdinį, prievolėje užėmusį skolininko poziciją, atsiradimą. Kaip minėta, damnacinis legatas legatoriui nesuteikė jokios absoliutaus pobūdžio daiktinės teisės, o tik asmeninę reikalavimo teisę įpėdinio atžvilgiu, kad šis perduotų legatoriui nuosavybėn palikėjo nurodytą daiktą, sumokėtų tam tikrą pinigų sumą ar atliktų kitus veiksmus, sudarančius jį saistančios prievolės objektą. Pažymėtina, kad šiuo legatu įpėdinis galėjo būti įpareigojamas perduoti legatoriui net ir svetimus daiktus, t. y. tokius, kurie testatoriui niekuomet nepriklausė nuosavybės teise. Tokiu atveju įpėdinį saistė pareiga įgyti daiktą ir perduoti jį legatoriui, o jei dėl tam tikrų priežasčių to padaryti neįmanoma (pavyzdžiui, daikto savininkas griežtai atsisako jį perduoti) – sumokėti legatoriui daikto vertę atitinkančią piniginę kompensaciją. Jei įpėdinis legato nevykdė, t. y. neįvykdė jį saistančios prievolės, legatorius galėjo reikšti jam *actio ex testamento* – asmeninio pobūdžio ieškinį dėl prievolės įvykdymo. Numatant prievolinį legatą, testamente būdavo

įrašomi žodžiai – *damnas esto*, t. y. „tebūnie mano įpėdinis įpareigotas; tegul jį susaisto prievolė“. *Exempli gratia*: „Mano įpėdinis tebūna Liucijus Titas. Mano įpėdinis tebūnie įpareigotas (*damnas esto*) sumokėti Lukrecijai 100 000 sestercijų.“

Be paminėtų pagrindinių legatų rūšių, romėnų teisėje egzistavo dar dvi legatų atmainos.

Legatas *sinendi modo* („suteikiant leidimą“) laikytinas prievolinio legato atmaina. Juo įpėdinis buvo įpareigojamas leisti (*sinere*) legatoriui pasiimti ir / arba pasilikti jo valdomą daiktą, kurį testatorius paskyrė legatu. Pažymėtina, kad nuo prievolinio legato *legatum sinendi modo* skiriasi tuo, kad šio legato objektas galėjo būti tik daiktai, kurie testatoriaus (išskirtinės davėjo) mirties momentu buvo jo arba legatu apsinkinto įpėdinio nuosavybė. *Exempli gratia*: „Mano įpėdinis tebūna Markas. Tegul mano įpėdinis būna įpareigotas leisti (*sinere*), kad Lukrecija pasiimtų man priklausančius auksinius papuošalus.“

Legatum per praeceptionem („iš anksto pasiimant“) suteikdavo legatoriui teisę pasiimti išskirtinės objektą, kuris neįėjo į dalinamą palikimą ir nebuvo vertinamas apskaičiuojant paveldimas dalis. Romos teisininkų nuomonės dėl šio legato esmės skyrėsi. Sabiniečių mokyklos atstovai laikėsi nuomonės, kad toks legatas galėjo būti užrašomas tik vienam iš bendraįpėdinių. Tokiu atveju jis būdavęs ir vienas iš palikėjo įpėdinių, ir legatorius. Tai reiškia, kad, mirus palikėjui, toks legatorius pirmiausia pasiimdavo jam legatu paskirtą daiktą, o paskui kartu su kitais bendraįpėdiniais pasidalindavo likusį palikimą. Pavyzdžiui: „Mano įpėdiniai tebūna Marijus ir Darijus. Darijus tegul iš anksto pasiima (*praecepto*) mano išieginę tuniką.“ Reikalauti jam užrašyto daikto legatorius galėjo pareikšdamas *actio familiae erciscundae*, kuriuo naudotasi dalinamą palikimą tarp įpėdinių. Kiek vėlyvesnė, prokuliečių teisės mokyklos suformuota pozicija, kurią perėmė ir įtvirtino imperatorius Hadrianas, teigė, jog toks legatas galintis būti užrašytas ne tik bendraįpėdiniui, tačiau ir bet kuriam trečiajam asmeniui, tačiau tuomet tai yra ne kas kita kaip paprasčiausias daiktinis legatas.

Testamentinio įpėdinio apsinkinimas gausiais legatais Romoje buvo gana dažna ir plačiai paplitusi praktika. Atskirais atvejais tai nulemdavo viso į palikimo sudėtį įeinančio turto išskirstymą legatoriams. Tai padariusiam testamentiniam įpėdiniui likdavo tik įpėdinio vardas ir atsakomybė už palikėjo skolas, o jokios turtinės naudos įpėdinis negaudavo, todėl pana-

šiais atvejais testamentu paveldėti šaukiami įpėdiniai neretai vengdavo priimti palikimą. Tuomet būdavo paveldima *ab intestato*, kas neretai reikšdavo, jog ir visi testamente įrašyti legatai netekdavo galios (nebent testatorius būdavo papildęs savo testamentą kodiciline klauzule). Siekiant to išvengti, įstatymai ėmė riboti testatorių teises apsunkinti palikimą legatais. Pirmąjį iš tokių ribojimų nustatė *lex Voconia* (169 m. pr. Kr.), uždraudęs legatoriui gauti iš palikimo daugiau turto, nei tenka testamentiniam įpėdiniui. *Lex Furia testamentaria* draudė apsunkinti palikimą legatais, kurių vertė viršija 1000 aukso asų. Tai buvo *lex minus quam perfecta*, kas reiškė, kad didesnis nei 1000 aukso asų vertės legatas buvo galiojantis sandoris, tačiau jį priėmęs legatorius būdavo baudžiamas pinigine bauda, kelis kartus viršijančia paties legato vertę. Kita vertus, tai nebuvo pakankamai efektyvūs ribojimai, nes testatorius visą savo turtą galėjo išdalinti legatoriams, numatydamas testamente daugybę nedidelės (mažesnės nei 1000 asų) vertės legatų. Svarbiausius pakeitimus šioje srityje įvedė *lex Falcidia* (40 m. pr. Kr.), nustatęs, kad vykdydamas legatus įpėdinis privalo išleisti ne daugiau kaip $\frac{3}{4}$ paveldėto turto, o $\frac{1}{4}$ gryno, t. y. skolomis neapsunkinto palikimo, likdavo įpėdiniui. Tai yra vadinamasis *quarta Falcidia* – Falcidijos ketvirtis. Apskaičiuojant Falcidijos ketvirtį, buvo vertinamas palikėjo turtas jo mirties momentu: iš grynojo palikimo, likusio padengus palikėjo skolas, laidojimo išlaidas bei atėmus į laisvę paleistų vergų vertę, $\frac{1}{4}$ būdavo skiriama įpėdiniui. Likęs palikimą sudarantis turtas buvo proporcingai paskirstomas legatoriams, priklausomai nuo legatų dydžio. $\frac{3}{4}$ grynojo palikimo viršijantys legatai buvo laikomi *ex parte* negaliojančiais (dalyje, viršijančioje $\frac{3}{4}$ gryno palikimo). Tokius legatus vykdančias įpėdinis *ipso iure* proporcingai juos mažindavo.

9.3. Fideikomisai

Fideikomisas (*fideicommissum*) – tai išskirtinė, pasireiškianti kaip neformalus prašymas, palikėjo adresuojamas savo įpėdiniui (*fiduciarius*), kad šis suteiktų trečiajam asmeniui (vadinamam *fideicommissarius*) tam tikrą turtinę naudą. Pradžioje palikėjo prašymo vykdymas laikytas moraline pareiga ir priklausė nuo fiduciarijaus geros valios. Tai patvirtina paties termino „fideikomisas“ kilmė iš žodžio *fides* (lot. – „tikėjimas, pasitikėjimas“). Kita vertus, jau principato pradžioje fideikomisoriams imama teikti procesinė jų teisių gynyba, kurią laiduoja konsulas ekstordinarinio proceso tvarka. Valdant imperatoriui Klaudijui (13–47 m.), su fideikomisais susijusių

teisinių ginčų sprendimas priskiriamas dviejų specialiai šiam tikslui įsteigtų pretorių – *praetores fideicommissarii* jurisdikcijai. Kaip jau minėta, reikšmingiausias legato ir fideikomiso tarpusavio skirtumas yra tai, jog, priešingai nei legatų, fideikomisų atveju niekuomet nekelti jokie imperatyvūs sandorio sudarymo formos reikalavimai. Fideikomisas galėjo būti įrašomas ne tik testamente, bet ir numatomas kituose sandoriuose *mortis causa* (pavyzdžiui, kodicile). Fideikomisas buvo nustatomas laisva forma (t. y. buvo galima vartoti bet kokius žodžius), o ne griežtai apibrėžtas žodines formules, kaip kad legatų atveju. Be to, fideikomiso pritaikymo galimybės buvo kur kas platesnės subjektine prasme. Legatų iš esmės galėjo būti apsunkinamas tik testamentinis įpėdinis, o fideikomisu – bet kuris asmuo, iš palikimo gaunantis turtinės naudos. Tai galėjo būti net ir legatorius arba apdovanojotasis *mortis causa capio* būdu, suprantamu kaip bet koks praturtėjimas paskutiniosios palikėjo valios pagrindu, kuris nebuvo nei paveldėjimas, nei kurios nors rūšies išskirtinė.

Ypatinga fideikomiso rūšis buvo universalusis fideikomisas (*fideicommissum hereditatis*). Priėmusį palikimą įpėdinį, vadinamą *heres fiduciarius* („įpėdiniu patikėtiniu“), palikėjas įpareigodavo nedelsiant arba atsiradus tam tikroms aplinkybėms (pavyzdžiui, fideikomisoriumi sulaukus pilnamestystės) visą palikimą perduoti palikėjo nurodytam trečiajam asmeniui – fideikomisoriumi. Pavyzdžiui: „Antonijus Pijus tebūnie įpėdinis. Antonijau Pijau, prašau ir reikalauju, kad, priėmęs mano palikimą, atiduotum jį ir perduotum Pijai Gracijai, kai tik ji taps pilnametė.“ Universalusis fideikomisas yra išimtis iš bendrojo romėnų paveldėjimo teisės principo: *Semel heres, semper heres*, nes priėmęs palikimą *heres fiduciarius* turtą gauna ne visam laikui, bet privalo tam tikru momentu perduoti jį fideikomisoriumi. Savo ruožtu fideikomisorius, kuris formaliai nebuvo laikomas palikėjo įpėdiniu, įgydavo tik paveldimo turto aktyvą (turtą ir turtines teises). Tuo tarpu susaistytas atsakomybės už palikėjo skolas (net ir perdavęs visą paveldėtą turtą) likdavo fiduciarijus. Jei palikimas būdavęs praskolintas, *heres fiduciarius*, kurį saistė pareiga perduoti visą palikimą sudarantį turtą fideikomisoriumi, baimindamasis dėl atsakomybės už palikėjo skolas, visiškai nebuvo suinteresuotas tokią palikimą priimti, todėl dažniausiai būdavo atsisakoma tai padaryti ir universalusis fideikomisas nesukeldavo teisinių padarinių. Siekiant to išvengti ir apsaugoti įpėdinį (*heres fiduciarius*) nuo turtinės rizikos, 56 arba 57 m. paskelbtas *senatus consultum Trebellianum*,

nustatęs, jog perdavus palikimą fideikomisoriumi šis tapdavo universaliuoju palikėjo teisių perėmėju (*heredis loco*) ir privalėjo priimti visas su palikimu susijusias skolas bei prievole. Kita vertus, net ir pašalinus riziką, susijusią su atsakomybe už palikėjo skolas, *heres fiduciarius* vis tiek nebuvo suinteresuotas priimti universaliuoju fideikomisu apsunkintą palikimą. Turtinį suinteresuotumą priimti universaliuoju fideikomisu apsunkintą palikimą sukūrė *senatus consultum Pegasianum* (apie 73 m.), kuris numatė fiduciarijaus teisę pasilikti sau ketvirtį universaliuoju fideikomisu apsunkinto palikimo (*quarta Pegasiana*). Taigi, fideikomisoriumi buvo privalu perduoti ne daugiau kaip $\frac{3}{4}$ palikimo dalis.

VIII. PRIEVOLIŲ TEISĖ

1. Bendrosios žinios apie prievolės

1.1. Prievolės samprata. Prievolių ir daiktinių teisių skirtybės

Gajaus „Institucijose“ prievolių teisė laikoma teisės, susijusios su daiktais – *ius quod ad res pertinent*, dalimi (su ja susijusios nuostatos dėstomos II–III knygoje). Tai nulemia daiktų skirstymas į materialiuosius (*res corporales*) ir nematerialiuosius (*res incorporales*). Vienu iš nematerialiųjų daiktų Gajus būtent ir laiko prievolę – *obligatio* (G. 2, 14). Prievolės apibrėžimo Gajaus „Institucijos“ nepateikia. Išsamios prievolių teorijos nesukūrė net ir imperatoriaus Justiniano epochos romėnų teisės mokslas. Kita vertus, šaltiniuose esama tekstų, kuriuos galima vertinti kaip mėginimus atskleisti prievolės esmę. Vienas tokių mėginimų – klasikinės epochos tekstas, priskiriamas Pauliui, kuris teigia: *Obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum aut servitutem nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum*, t. y. „prievolės esmę sudaro ne [siekis], kad koks nors daiktas ar servitutas taptų nuosavas, bet [siekis] priversti kitą asmenį ką nors mums duoti, padaryti ar suteikti“ (D. 44, 7, 3 pr.). Kitas bandymas apibūdinti prievolę – jau poklasikinės epochos, pateikiamas oficialiame teisės pagrindų išaiškiniame – Justiniano „Institucijose“: *Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura*, t. y. „prievolė – tai teisės saitas, priverčiantis mus ką nors įvykdyti pagal mūsų valstybės teisę“ (I 3, 13 pr.).

Nurodyti mėginimai nusakyti prievolės esmę atskleidžia esminius prievolės elementus, t. y. prievolės subjektus (kreditorių ir skolininką) bei objektą, kuris šiuo atveju, priešingai nei mūsų aptartų absoliutaus pobūdžio daiktinių teisių, yra ne materialus daiktas, o veiksmai, kurių atlikimo (ar susilaikymo nuo tokių veiksmų) kreditorius turi teisę pareikalauti iš skolininko. Galiausiai, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad prievolė yra saitas,

ryšys, kuri, priešingai nei *adversus omnes* (prieš bet kurią trečiąjį asmenį) turima daiktinė teisė, kreditorių susieja su konkrečiai įvardintu asmeniu – skolininku. Šiuos prievolės elementus randame ir šiuolaikinėje teisėje pateikiamuose prievolės apibrėžimuose, kur prievolė apibrėžiama kaip teisinis santykis, kurio viena šalis (skolininkas) privalo atlikti kitos šalies (kreditoriaus) naudai tam tikrą veiksmą arba susilaikyti nuo tam tikro veiksmo, o kreditorius turi teisę reikalauti iš skolininko, kad šis įvykdytų savo pareigą (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.1 str.).

Taigi, prievolė – tai teisinis santykis tarp dviejų apibrėžtų šalių (dviejų ar daugiau asmenų), iš kurių viena vadinta kreditoriumi (*creditor, reus credendi*), o kita skolininku (*debitor*). Etimologiškai lotyniškas terminas *creditor* reiškė tą, kuris pasiklivė (pasitikėjo) kitu asmeniu. Tuo tarpu žodis *debitor* (kildintinas iš *dehabere*) reiškė tą, kuris dėl jam parodyto pasitikėjimo iš kito asmens gavo daiktą. Kreditorius buvo aktyvioji prievolės šalis, turinti reikalavimo teisę ir galinti reikalauti tam tikro elgesio iš skolininko. Tuo tarpu skolininką saistė pareiga įvykdyti kreditoriaus reikalavimą.

Kiekvienos prievolės turinį sudarė skolininko pareiga įvykdyti ką nors kreditoriaus naudai. Pauliaus pateiktame prievolės apibrėžime nurodoma, jog ši skolininko pareiga galinti reikštis kaip *dare, facere, praestare*. *Dare* (lot. „duoti“) reiškia skolininko pareigą perleisti daiktą kreditoriaus nuosavybėn arba apriboti skolininko nuosavybę kreditoriaus naudai (nustatyti ribotą daiktinę teisę į skolininko nuosavybės teise valdomą daiktą). *Facere* (lot. „atlikti, padaryti“) buvo suprantama kaip skolininko pareiga atlikti kreditoriaus naudai tam tikrus veiksmus, suteikti kreditoriui tam tikrų paslaugų. *Praestare* plačiausia prasme reiškia „ką nors įvykdyti“, todėl apima *dare* ir *facere*, tačiau neretai vartotas siauresniame kontekste, kalbant apie deliktinę atsakomybę ir reiškia skolininko pareigą atlyginti padarytą žalą.

Grįžtant prie Justiniano „Institucijų“ pateikto prievolės apibūdinimo, kuriame ji vadinama *vinculum iuris* – teisiniu saitū, pasakytina, jog čia kalbama ne tik apie teisinį santykį, susiejantį kreditorių ir skolininką. Romėnų teisės mokslas laikosi nuostatos, jog prievolės kaip teisinio saito apibrėžime galima išvelgti gana aiškias archainio romėnų teisės raidos laikotarpio, kai skolininko civilinė atsakomybė buvo ne tik turtinio, bet ir asmeninio pobūdžio, reminescencijas.

Prievolės, kurią vėlesnė romėnų teisė apibrėžė kaip teisinį saitą (*vinculum iuris*), samprata susiformavo kaip ilgo raidos proceso išdava. Pradžioje

obligatio buvo suprantama kaip tarp dviejų asmenų susiklostanti priklausomybės būseną, sieta su juridiniais įvykiais, nulemdavusiais šią asmeninio pobūdžio atsakomybę – padarytais teisės pažeidimais bei tam tikrais teisėtais veiksmais (sandoriais).

Teisės pažeidimo, sukėlusio žalą (pavyzdžiui, vagystės, kūno sužalojimo, skriaudos, svetimo vergo nužudymo ar gyvulio užmušimo), padarymas suteikdavo nukentėjusiajam (arba jo šeimos nariams) privataus keršto delinkvento atžvilgiu teisę: jis galėjo būti užmušamas arba apribojama jo laisvė. Valstybė šią keršto teisę laipsniškai siaurino iki taliono principo (*ius talionis*), kuris suprantamas kaip identiško atpildo teisė (t. y. pažeidėjas privalo patirti tokį patį neigiamą poveikį, kokį padarė nukentėjusiajam). Baudimas mirtimi leistas tik kai kurių, pačių sunkiausių deliktų atveju, o kitais – imta sudaryti sutartį, kuria nukentėjusysis išpareigodavęs susilaikyti nuo atpildo mainais už piniginę kompensaciją (baudos sumokėjimą). Pradžioje tokios sutarties sudarymas priklausė tik nuo nukentėjusiojo, kuris kiekvienu konkrečiu atveju sprendė ir apie „išpirkos“ dydį, valios, tačiau valstybė, palankiai vertinusi tokios rūšies susitarimus tarp kaltininko ir nukentėjusiojo, laipsniškai imasi nustatyti atlyginimo tarifus priklausomai nuo padarytos žalos rūšies (baudas už kai kuriuos deliktus reglamentavo jau XII lentelių įstatymai). Jei delinkventas pasiūlydavo sumokėti įstatymo nustatyto dydžio baudą, nukentėjusysis privalėjo susilaikyti nuo privataus keršto. Šiuo romėnų teisės raidos laikotarpiu dar nėra pagrindo kalbėti apie skolos ir reikalavimo teisės sąvokas, nes baudos sumokėjimas, visų pirma, reiškė neigiamo teisinio poveikio priemonę delinkventui, su kuria sieta galimybė išvengti *manus iniectio* (t. y. valdžios, kurią nukentėjusysis įgyja pažeidėjo atžvilgiu, atsiradimo).

Panaši situacija susiklostydavo ir teisėtų veiksmų (sandorių), pavyzdžiui, *nexum* (formalios paskolos sutarties), pagrindu. Pradžioje tai buvo formalus juridinis veiksmas su „variu ir svarstyklėmis“ (*per aes et libram*), t. y. atliekant mancipaciją, kurio pagrindu viena šalis skolindavo tam tikrą vario kiekį kitai šaliai, sutinkančiai pasiduoti asmeninę paskolos davėjo valdžion, jei skola nebūtų gražinta sutartu laiku. Jei taip nutikdavo, paskolos gavėjas, be jurisdikcinių institucijų įsikišimo, pakliūdavo paskolos davėjo priklausomybėn ir patekdavo į faktinės vergovės padėtį (*nexus*). Paskolos davėjas turėjo teisę laikyti skolininką tol, kol uždelsta mokėti skola bus atidirbta. Taigi, ir *nexum* buvo juridinis veiksmas, kuriuo buvo galima pajungti skolininką paskolos davėjo valdžiai.

Išskyrus šį ypatingą *nexum* atvejį, skolininkui neįvykdžius prievolės, kreditorius savo reikalavimų patenkinimo negalėjo siekti kitaip, kaip tik kontroliuojamas magistratūros, į kurią galėdavęs kreiptis dėl skolos išieškojimo. Įvykus procesui, bylą laimėjęs ieškovas galėjo taikyti *manus iniectio* (skolininkas atsidurdavo kreditoriaus valdžioje). Taigi, archainė prievolė buvo tam tikra priklausomybės būseną, kai asmeninei skolininko atsakomybei teko reikšmingiausias vaidmuo. Įvykdymas traktuotas kaip priemonė, kuri pirmiausia suteikia galimybę išvengti skolininko asmens užvaldymo.

Jei skolininkas neturėdavęs turto, į kurį būtų galima nukreipti išieškojimą, kreditorius savo reikalavimo vykdymą kreipdavo į skolininko asmenybę. Jam priklausė teisė prievolės nevykdantį skolininką supančioti ir kalinti, kol reikalavimas bus patenkintas kurio nors iš skolininko šeimos narių ar giminaičių, o jei tai neįvykdavo – parduoti ir užsieni (*trans Tiberim*) ir iš gautos kainos padengti skolą. Justiniano „Institucijose“ pateikiamame prievolės apibrėžime vartojamas veiksmazodis *ligare*, iš kurio etimologiškai kildintintas ir pats prievolei nusakyti vartojamas terminas *obligatio*, senojoje romėnų teisėje reiškė būtent „surišti“ ir tik vėliau ima reikšti „įpareigoti“. Tuo tarpu *solvere*, vartojamas kalbant apie prievolės įvykdymą (pavyzdžiui, vienas iš *ius civile* numatytų prievolės pasibaigimo būdų buvo *solutio* – prievolės įvykdymas), seniausiais laikais reiškė tiesiog „atristi, išristi“, t. y. išpančioti skolininką, jei kreditoriaus reikalavimas patenkinamas (skola sumokama). Respublikos laikotarpiu pradžioje dėl socialinių pokyčių, prekybio-piniginio ūkio raidos *obligatio* samprata pakito. Bauda ir pareiga sumokėti, kylanti iš *nexum* (bei kitų juridinių veiksmų), imtos traktuoti kaip skola. Asmuo, kurio atžvilgiu anksčiau taikyta asmeninė atsakomybė, įpareigojamas sumokėti tam tikrą pinigų sumą, kad fizinės atsakomybės išvengtų, o priešingoji šalis įgydavo šį įpareigojimą atitinkančią reikalavimo teisę. Žvelgiant iš kreditoriaus interesų taško, ekonomiškai naudingesnis nei asmeninė skolininko atsakomybė tapo skolos sumokėjimas. Taigi, jau ankstyvuojau respublikos laikotarpiu fizinį skolininko laisvės suvaržymą (surišimą) pakeičia „teisinio saito“ samprata, asmeninė skolininko atsakomybė pamažu transformuojasi į turtinę, reiškiančią, jog reikalavimo teisių įgyvendinimo kreditorius gali siekti kreipdamasis į teismą, o šiam priėmus palankų sprendimą, vykdymo procese išieškoti skolą iš skolininko turto. Saitas pradžioje reiškęs „surišimą“, „supančiojimą“ tiesiogine, fizine prasme, tapo teisinio santykio apibūdinimu.

Prievoliniuose santykiuose šis teisinis saitas (*vinculum iuris*) sieja konkrečiai įvardintus (apibrėžtus) asmenis. Taigi, *obligatio* ženklino asmens ryšį su asmeniu, vieno teisės subjekto santykį su kitu. Dėl šios priežasties prievolė yra santykinė subjektinė teisė (*inter partes*). Prievolinės teisės nesusiteikdavo valdžios daikto atžvilgiu, bet teisę reikalauti iš skolininko tam tikro daikto (*dare*) arba elgesio (*facere, praestare*).

Romėnų jurisprudencija santykinio pobūdžio prievolines teises skyrė nuo daiktinių teisių, kurios teisę turinčiam asmeniui suteikdavo tiesioginę ir absoliučią teisę į daiktą. Kita vertus, atkreiptinas dėmesys į tai, kad šis vienu iš didžiausių romėnų teisės pasiekimų laikomas atribojimas iš esmės yra ne materialinės, bet formaliosios (proces) teisės nuopelnas. Skirti daiktinio ir prievolinio (absoliutaus ir reliatyvaus) pobūdžio teises skirtingos ieškinių, teiktų šioms teisėms ginti, rūšys. Kreditoriaus reikalavimo teisė buvo ginama *actiones ir personam* – asmeniniais ieškiniiais, kuriuos buvo galima pareikšti ne bet kam, tačiau tik konkrečiam skolininkui, reikalaujant atitinkamo jo elgesio (perduoti daiktą, atlikti veiksmus ar nuo jų susilaikyti). Tuo asmeniniai (prievoliniai) ieškiniai skyrėsi nuo *actiones in rem* – daiktinių ieškinių, kuriuos aktyviai legitimuotas asmuo galėjo reikšti bet kam (*adversus omnes*), kas pažeidžia jo turimą absoliučią teisę į daiktą.

Daiktinių teisių apsauga	Prievoliųjų teisių apsauga
A → B Savininkas → C → D	A B Kreditorius → Skolininkas
Savininkas A gali pareikšti <i>actio in rem</i> bet kam (pavyzdyje – B, C arba D), kas pažeidžia jo nuosavybės teisę	Kreditorius A gali pareikšti <i>actio in personam</i> tik skolininkui B

Prievolinės teisės	Daiktinės teisės
<ul style="list-style-type: none"> • Reliatyvios (santykinės) subjektinės teisės – <i>inter partes</i> • Ginamos <i>actiones in personam</i> • Ieškinys gali būti reiškiamas tik konkrečiam asmeniui, t. y. tam, kuris prievolėje užima skolininko padėtį 	<ul style="list-style-type: none"> • Absoliučios subjektinės teisės – <i>erga omnes</i> • Ginamos <i>actiones in rem</i> • Ieškinys <i>adversus omnes</i>, t. y. gali būti pareiškiamas bet kuriam asmeniui, pažeidžiančiam arba trukdančiam įgyvendinti daiktinę teisę

1.2. Prievolės objektas

Anot Pauliaus, prievolės objektas yra tam tikras skolininko elgesys, kuris galėjo būti susijęs su jo pareiga: *dare, facere* arba *praestare*. Šie trys lotyniški veiksmažodžiai atskleidžia prievolės objekto, t. y. elgesio, kurio kreditorius tikisi ir reikalauja iš skolininko, įvairovę.

Dare (duoti, įteikti), reiškė skolininko pareigą perleisti daiktą kreditoriaus nuosavybėn arba nustatyti jo naudai ribotą daiktinę teisę (uzufruktą, servitutą ir pan.). Pavyzdžiui, jei sudarydami stipuliaciją stipuliatorius (kreditorius) paklausė promisorijų (skolininką): *Centum mihi dabis?* (t. y. „Ar duosi man šimtą?“), o pastarasis atsakė: *Dabo* (t. y. „Duosiu“), iš stipuliacijos randasi skolininko prievolė, kurios objektas gali būti nusakomas kaip *dare* (t. y. duoti kreditoriui šimtą piniginių vienetų).

Facere reiškė skolininko pareigą atlikti kreditoriaus naudai tam tikrus veiksmus (padaryti darbą, kaip, pavyzdžiui, pastatyti laivą, perdažyti namą, sugražinti komodantui daiktą, kurį komodatorius iš jo buvo gavęs laikinai naudotis). Pažymėtina, jog *facere* galėjo reikšti ir neveikimą, susilaikymą nuo kokio nors veiksmo – *non facere*. Pavyzdžiui, sudarydamos taikos sutartį, šalys viena kitai įsipareigoja nereikšti teisme tam tikrų ieškinių, t. y. nesibylinėti, o išspręsti tarpusavio ginčus kompromiso būdu. Atkreiptinas dėmesys, kad prievolės, kurių objektas yra apibūdinamas kaip *facere*, dažniausiai yra nedalios.

Praestare romėnų teisėje vartotas plačiąja (*sensu lato*) ir siaurąja prasme. Plačiąją prasme *praestare* galima versti kaip „įvykdyti, atlikti“, todėl tai reiškė visa, kas tik galėjo būti prievolės objektas (šia prasme terminas *praestare* apima *dare* ir *facere*). Siauresniąja prasme (*sensu stricto*) terminas *praestare* reiškė garantinę bei deliktinę (t. y. padarytos žalos atlyginimo) prievolę. Taigi, apie skolininko pareigą *praestare* buvo kalbama tais atvejais, kai skolininkas suteikdavo tam tikrą garantiją (užtikrinimą), buvo traukiamas teisinėn atsakomybėn ar privalėjo atlyginti nuostolius (*praestare culpam* (atsakyti už kaltę), *praestare periculum* (prisiimti riziką), *praestare custodiam* (įsipareigoti išsaugoti daiktą)). Visais šiais *praestare* vartojimo atvejais jį galima nusakyti kaip „už ką nors atsakyti“.

Tam, kad tarp skolininko ir kreditoriaus susiklostytų prievoliniai teisiniai santykiai, prievolės objektas privalėjo atitikti tam tikrus bendruosius reikalavimus.

Pirma, iš skolininko negalėjo būti reikalaujama to, ko įvykdyti objektyviai neįmanoma. Anot Celso, *impossibile nulla obligatio est*, t. y. „neįpareigoja tai, ko neįmanoma įvykdyti“. Pavyzdžiui, jei skolininko pareiga pasireiškia kaip *dare*, jis negali būti įpareigotas perduoti kreditoriui tikrovėje neegzistuojantį daiktą (pavyzdžiui, tokias mitinės prigimties, bet gamtoje realiai neegzistuojančias būtybes kaip vienaarą (*hippocentaurus*), sireną, undinę) ar daiktą, kuris gamtoje egzistuoja, tačiau jo neįmanoma užvaldyti (pavyzdžiui, žvaigždę). Lygiai taip pat prievolės objektas negalėjo būti skolininko pareiga perduoti iš *commercium* eliminuotus daiktus (pavyzdžiui, *res sacrae* ir kt.), nes vykdant tokią prievolę būtų pažeidžiama galiojanti teisė. Kita vertus, kalbant apie įvykdymo negalimumą, yra būtina pabrėžti, jog romėnų jurisprudencija laikė prievolę esant negalimą tik tais atvejais, kai negalimumas atlikti jos objektą sudarančius veiksmus buvo objektyvaus pobūdžio. Kitaip tariant, kai tai buvo veiksmai, kurių atlikti negalėtų bet kuris skolininkas. Jei negalimumas įvykdyti yra subjektyvaus pobūdžio, t. y. konkretus skolininkas, kurį saisto prievolė, dėl atitinkamų sugebėjimų neturėjimo ar materialinės padėties nepajėgus įvykdyti kreditoriaus reikalavimą, prievolė yra galima. Pavyzdžiui, jei Marijus įsipareigojo Pijai padirbdinti marmurinę statulą, o suėjus prievolės vykdymo terminui paaiškino, jog skaptuoti iš marmuro jis nemokantis, privalės atlyginti dėl prievolės neįvykdymo kilusią žalą.

Antra, prievolės objektas privalėjo turėti ekonominę (turtinę) vertę, kurią būtų galima išreikšti pinigais. Ši reikalavimą lemia tai, jog ordinariinių privatinio proceso formų (legisakcinio ir formulinio) teismo sprendimams buvo suteikiama piniginė išraiška. Tai vadinamasis piniginio priteisimo (*condemnatio pecuniaria*) principas. Reikia prisiminti tai, kad net ir vindikaciniame procese daikto sugražinimas natūra įvykdavo tuomet, kai atsakovas pakludavo teisėjo raginimui grąžinti ieškovui daiktą, tačiau visais kitais atvejais ieškovo naudai būdavo priteisiama daikto vertė. Dėl šios priežasties ir prievolės objektą turėjo būti įmanoma įvertinti pinigais, nes priešingu atveju, kilus ginčui dėl prievolės ar jos vykdymo, teisėjas nebūtų galėjęs priimti byloje sprendimo.

Trečia, prievolės objektas negalėjo būti nesuderinamas su teise arba gerais papročiais, todėl šio reikalavimo neatitiko, pavyzdžiui, įsipareigojimas ką nors nužudyti, pavogti ar padaryti kurį kitą viešosios ar privatinės teisės pažeidimą.

Ketvirta, prievolės objektas turėjo būti aiškiai apibrėžtas (*certum*) arba bent jau galimas apibrėžti ateityje, kad šalis būtų suprantama, ko turi teisę reikalauti kreditorius bei ką privalo įvykdyti skolininkas. Laikyta, jog prievolės objektas nėra apibrėžtas, jei skolininkas įpareigojamas perduoti vergą, tačiau nenurodant kokį, naminių gyvulių, tačiau nepasakant, kokios rūšies, pastatyti namą, tačiau nenusakant vietos bei laiko, kurioje ir kada tai turi būti atlikta.

Be pagrindinio prievolės objekto, galėjo egzistuoti ir skolininką saistę šalutinio pobūdžio įpareigojimai. Tokiu šalutiniu (papildomu) prievolės objektu yra laikytina skolininko pareiga mokėti palūkanas, kuri galėjo būti nustatoma kartu su pagrindiniu prievolės objektu (sugrąžinti pasiskolintą kapitalą). Palūkanomis (*usurae, fenus*) laikytas atlyginimas, mokamas už naudojimąsi pinigais arba kitais pakeičiamaisiais daiktais ir apskaičiuojamas nustatyto dydžio procentais, t. y. priklausomai nuo sumos, nuo kurios skaičiuojamos palūkanos, dydžio ir naudojimosi paskolintais pinigais laiko. Pareiga mokėti palūkanas galėjo kilti tiek teisės normų (pavyzdžiui, praleidus paskolos grąžinimo terminą) pagrindu, tiek ir iš tarp šalių sudaryto susitarimo.

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog senoji *ius civile* paskolą (*mutuum*) traktavo kaip neatlygintinę sutartį, todėl iš jos kildavo vien skolininko pareiga sugrąžinti tiek, kiek buvo pasiskolinta. Atsižvelgiant į tai skolininko pareiga mokėti palūkanas būdavo įforminama atskiru su kreditoriumi sudaromu susitarimu (šalys paprasčiausiai sudarydavo stipuliacijos sutartį, kuria skolininkas įsipareigodavo sumokėti kreditoriui tam tikrą pinigų sumą; kadangi stipuliacija yra abstrakti sutartis, iš jos negalima nieko pasakyti apie *causa*, o tai buvo ypač svarbu, kadangi *ius civile* atlyginimo už naudojimąsi paskolintais pinigais reikalavimą traktavo kaip neatitinkantį gerų papročių). Kita vertus, komercinė praktika reikalauti itin didelių palūkanų senovės Romoje taip išplinta, jog, siekdama ją pažaboti, valstybė ėmėsi nustatyti maksimalų procentinį palūkanų lygį. XII lentelių įstatymai leido 1/12 paskolinto kapitalo dydžio palūkanas (atkreiptinas dėmesys, jog greičiausiai tai buvo ne metinių, o mėnesinių palūkanų dydis, reiškiantis, kad, paskolinus pinigų metams laiko, buvo galima iš skolininko atgauti dvigubo dydžio sumą). Respublikos laikotarpio pabaigoje aukščiausias palūkanų lygis sudarė 1 procentą mėnesinių (*centesima usura*) ir atitinkamai – 12 procentų metinių palūkanų. Justiniano teisėje metinių palūkanų dydis sumažintas

dvigubai – iki maksimalaus 6 procentų, o galimybė nustatyti aukštesnes palūkanas palikta tik specifinių paskolos sutarčių, pavyzdžiui, jūrinės paskolos (*fenus nauticum*), atveju. Be to, nustatyta kreditorių neturint teisės reikalauti daugiau palūkanų, nei sudaro paskolinta suma. Taip pat draustas palūkanų kapitalizavimas – anatocizmas (*anatocismus, usurae usurarum*), t. y. neleista skaičiuoti palūkanas nuo uždelstų sumokėti palūkanų sumos.

1.3. Prievolės subjektai, jų daugetas ir pasikeitimas prievolėje

Senajai romėnų teisei prievolė buvo griežtai asmeninio ir individualaus pobūdžio teisinis santykis, susiejantis pavienius asmenis – skolininką ir kreditorių. Bėgant laikui ir atsižvelgiant į naujus ūkinės apyvartos poreikius, teisinėje praktikoje ima rasti prievolių, kuriose skolininko arba kreditoriaus pusėje dalyvauja ne vienas, o keletas asmenų. Dažniausiai tokia situacija susiklostydavo dėl paveldėjimo, kai į palikėjo prievolėje užimtą kreditoriaus arba skolininko vietą įstodavo keli jo palikimą priėmę įpėdiniai. Be to, tokios prievolės galėjo rasti ir sandorių, pavyzdžiui, stipuliacijos, pagrindu.

Skolininko arba kreditoriaus pusėje dalyvaujant keletui asmenų, prievolės vykdymui reikšminga buvo tai, ar jos objektas yra dalus. Jei prievolės objektas buvo dalus (pavyzdžiui, pareiga sumokėti pinigų sumą arba perduoti tam tikrą kiekį rūšiniais požymiais apibūdintų daiktų, kuriuos galima pasverti, pamatuoti, suskaičiuoti), atskiri skolininkai galėjo prievolę įvykdyti (arba ji galėjo būti įvykdoma atskirų kreditorių atžvilgiu) dalimis, tačiau nepakeičiant prievolės objekto esmės ir nepadarant žalos jo vertei. Kitaip tariant, jei prievolės objektas būdavo dalus, prievolė buvo savaimė individualizuojama (*Nomina ipso iure divisa* (C. J. 3, 36, 6) reikalavimo teisės bei skolas padalinant atskiriems kreditoriams arba skolininkams. Toks *divisio* nebuvo galimas nedaliųjų prievolių atveju. Kaip minėta, nedalios esti prievolės, susijusios su skolininko pareiga atlikti kreditoriaus naudai kokius nors veiksmus (*facere*) (pavyzdžiui, pastatyti laivą, pasiūti drabužį), prievolių, kurių objektas apibrėžiamas kaip *dare*, atveju nedalumas pasitaikydavęs tuomet, kai skolininkus saistė pareiga perduoti kreditoriui nedalų daiktą (pavyzdžiui, vergą, žirgą ar skulptūrą).

Tais atvejais, kai prievolės objektas būdavęs nedalus arba prievoliniame teisiniame santykiyje skolininko arba kreditoriaus pusėje dalyvaudavo

keletas asmenų, galėjo rasti solidarioji prievolė, kuri privalėjo būti įvykdoma kartą, tačiau visiškai (lot. *solidum* – „visuma“). Esant keletui skolininkų, kiekvienas iš jų buvo atsakingas už visą skolą, o esant keletui kreditorių – kiekvienam priklausė teisė reikalauti visos skolos. Dėl šios priežasties, vienam iš skolininkų sumokėjus skolą arba patenkinus vieno iš kreditorių reikalavimą, solidarioji prievolė baigdavosi. Tais atvejais, kai solidariojoje prievolėje esti keletas kreditorių, kalbama apie aktyvųjį solidarumą (aktyvųjį asmenų daugetą prievolėje), o tuomet, kai įpareigoti įvykdyti prievolę yra keletas skolininkų – apie pasyvųjį solidarumą (pasyvųjį asmenų daugetą prievolėje).

Pasyviojo (skolininkų) solidarumo esmę sudarė tai, kad kreditorius turėjo teisę pasirinkti skolininką, iš kurio pareikalavo įvykdyti visą prievolę. Tai kreditorius darydavo atsižvelgdamas į tai, kurio iš solidarinių skolininkų turtinė padėtis yra geriausia ir todėl tikimybė gauti iš jo prievolės įvykdymą yra didžiausia. Vienam iš skolininkų patenkinus kreditoriaus reikalavimą, likusieji tapdavo laisvi nuo prievolės. Pavyzdžiui, A, B ir C kartu sudarė 1000 sesterčių paskolos sutartį, numatančią, kad kiekvienas iš jų įsipareigoja sumokėti visą skolos sumą. Tokiu atveju, jei A sumoka kreditoriui 1000 sesterčių, likusių skolininkų B ir C prievolė nebesaisto.

Aktyvusis (kreditorių) solidarumas reiškė, jog skolininkas galėjo visą prievolę įvykdyti vienam iš kreditorių. Įvykdžius prievolę vieno iš kreditorių naudai, ji baigdavosi visų kreditorių atžvilgiu. Tokia prievolės konstrukcija praversdavo tais atvejais, kai kreditorius iš anksto numatė, kad, pavyzdžiui, suėjus prievolės vykdymo terminui, jis bus išvykęs, todėl negalės nei priimti įvykdymo, nei jo pareikalauti, jei skolininkas prievolės nevykdys geruolu. Tokiu atveju skolininkas galėdavęs prievolę įvykdyti kitam solidariam kreditoriui, o šis – imtis priemonių išreikalauti prievolės įvykdymą, jei ji nevykdoma gera valia.

Koncepcija, jog prievolė yra individualaus ir asmeninio pobūdžio teisinis santykis, nulėmė prievolės subjekto (tiek kreditoriaus, tiek ir skolininko) pasikeitimo prievolėje negalimumą. Taigi, iš pradžių negalimas buvo nei reikalavimo teisės perleidimas (*cessio*), nei skolos perkėlimas naujam skolininkui (*cessio debitis*). Pozicija, jog asmens pasikeitimas prievolėje yra galimas, Romoje vystėsi pamažu. Pirmiausiai su tokia situacija neišvengiamai susidurta paveldėjimo santykiuose. Kadangi palikimą sudarė ne tik mirusiajam priklausę materialūs daiktai, bet ir turtinės teisės (tarp jų – prievolės),

jau XII lentelių įstatymai numatė jų perėjimą įpėdiniams (neįskaitant kai kurių deliktinių prievolių, kurios nebuvo paveldimos), dėl ko įpėdinis prievolėje užimdavo palikėjui priklausiusią padėtį. Cesijos galimumo sandoriais *inter vivos* koncepcija kelią skynėsi sunkiai ir tik respublikos pabaigoje pripažinta esant galimą pirminio kreditoriaus (cedento) turėtos reikalavimo teisės perleidimą kitam asmeniui (cesionarijui) tarp jų sudarytos sutarties pagrindu. Kita vertus, cesijos procedūra buvo gana kompliksuota ir sudėtinga. Iš pradžių tam naudotasi novacija: panaikinus iki tol turėtą reikalavimo teisę, buvo sukuriama nauja (tačiau to paties turinio) reikalavimo teisė naujam kreditoriui. Tokia tvarka atliekamos cesijos netobulumas buvo tas, kad nors naujo reikalavimo objektas buvo tapatus, naujam kreditoriui nepriklausė ankstesniojo turėti reikalavimo įvykdymo užtikrinimai, t. y. laidavimas ir įkeitimas kaip akcesinio pobūdžio teisės išnykdavo drauge su ankstesniojo kreditoriaus reikalavimo teisės pasibaigimu. Vėliau, novacijos taikymą perleidžiant reikalavimo teisę, pakeitė savotiškas „procesinis“ perleidimo būdas, pasireiškęs tuo, kad perleidėjas (cedentas) paskirdavo cesionarijų savo procesiniu atstovu (*procurator in litem suam*) ir įgaliodavo reikšti ieškinį teisme dėl prievolės įvykdymo bei pasilikti įvykdymą sau. Tokios cesijos trūkumas buvo tas, kad net ir suteikus cesionarijui nurodytus įgaliojimus reikalavimo teisės subjektas vis dėlto išlikdavo cedentas, todėl, pareiškus teisme ieškinį dėl prievolės įvykdymo, cedentas iki pat *litis contestatio* galėjo cesionarijui duotą įgaliojimą atšaukti.

Naują reikalavimo perleidimo tvarką sukūrė Imperijos epochos teisė. II a. imperatoriaus reskriptu asmeniui, kuris iš įpėdinio nupirko palikimą, suteiktas ieškinys (*actio utilis*), kuriuo buvo galima reikalauti į palikimo sudėtį įeinančių reikalavimo teisių patenkinimo. Netrukus teisė reikšti šį ieškinį imta teikti ir tais atvejais, kai reikalavimo teisė būdavo įgyta ne *mortis causa*, bet sandoriais *inter vivos* (pavyzdžiui, tokią teisę perleidus pirkimo-pardavimo ar dovanojimo sandoriais).

Perkeldami skolą kitam asmeniui (*cessio debitis*), romėnai neretai tai darydavo ekspensilicijos būdu, t. y. padarydami fiktyvius įrašus (*nomina transcripticia*) savo pajamų ir išlaidų knygoje. Pavyzdžiui, jei Darijus yra skolingas Marijui 1000 sestercijų ir šią Darijaus skolą norima perkelti Markui, Marijaus pajamų ir išlaidų knygoje šalių susitarimu yra pažymima, kad Darijus sumokėjo 1000 sestercijų, o Markui šią sumą Marijus išmokėjo, nors iš tikrųjų jokie pinigai nebuvo nei gaunami, nei išmokami. Tokiu būdu pareiga grąžinti skolą susaistomas naujas skolininkas.

1.4. Prievolių rūšys

Aptardami prievolės subjektus, minėjome, jog prievolės gali būti daliosios ir nedaliosios. Nedalioje prievolėje esant asmenų daugumai, susiduriama su solidariosios prievolės konstrukcija. Be nurodytų prievolių rūšių, romėnų jurisprudencija, remdamasi įvairiais klasifikavimo kriterijais, skyrė nemažai kitų prievolių rūšių.

Atsižvelgiant į prievolės objekto pobūdį, visų pirma, skirtos rūšinės ir individualizuotos prievolės. Prisimintina, jog daiktus romėnų jurisprudencija skirstė į apibūdintus rūšiniais ir individualiais požymiais (pakeičiamuosius ir nepakeičiamuosius). Su šia klasifikacija tiesiogiai siejasi ir prievolių skirstymas į rūšines ir individualizuotas. Kai skolininkas įpareigotas *dare* individualiais, specifiniais požymiais (*in specie*) apibūdintą daiktą, prievolė individualizuota, kai apibūdintą rūšiniais požymiais (*in genere*) – rūšinė.

Prievolės priskyrimas vienai iš šių rūšių svarbus tuomet, kai daiktas, kurį skolininkas įpareigotas perduoti kreditoriui, žuvo dėl *casus fortuitus*, t. y. tokiomis aplinkybėmis, kuriomis nėra pagrindo konstatuoti skolininko kaltės dėl jo neišsaugojimo (pavyzdžiui, daiktą sunaikina nenugalima jėga – *vis maior*). Žuvus individualiais požymiais apibūdintam daiktui, prievolės įvykdymas tapdavo negalimas, todėl ji baigdavosi ir skolininkas tapdavo nuo prievolės laisvas. Tai atspindi romėnų teisės nuostatų pagrindu viduramžiais suformuluota paremija: *Species perit ei cui debetur*, t. y. „individualiais požymiais apibūdinto daikto žuvimo rizika tenka tam, kuriam esame skolingi (t. y. kreditoriui)“. Pavyzdžiui, skulptorių saisto prievolė perduoti kreditoriui marmuro statulą, kuri yra unikalus autorinis darbas; padirbdinus statulą, į dirbtuvę trenkia ir ją su visais viduje buvusiais daiktais sudegina žaibas. Prievolė šiuo atveju baigsis, nes žuvusios statulos, kuri buvo originalus meno kūrinys, nėra galimybės pakeisti kitu daiktu. Jei-gu dėl atsitiktinumo žūva rūšiniais požymiais apibūdintas daiktas, prievolė ir toliau buvo galima įvykdyti, nes skolininkas vietoj žuvusio galėjo perduoti kreditoriui kitą tos rūšies daiktą. Tai išreiškia remiantis romėnų teisės nuostatomis viduramžių jurisprudencijos formuluojama paremija: *Genus perire non censetur*, t. y. „laikoma, kad rūšis nežūsta“. Pavyzdžiui, skolininką – arabų veislės žirgų bandos savininką, saisto pareiga perduoti kreditoriui grynakraujį arabų veislės žirgą, tačiau žirgas, kurį skolininkas ketino perduoti kreditoriui, prieš pat tai padarant krinta nuo ligos; skolininką ir toliau saisto prievolė perduoti kitą tos pačios rūšies (t. y. arabų veislės) žirgą.

Su prievolės objektu susijęs ir alternatyviosios bei fakultatyviosios prievolės konstrukcijų atribojimas.

Alternatyviosios prievolės (*obligatio alternativa*) konstrukcijos esmę išreiškia paremija: *Plures in obligatione unum in solutione*, t. y. „keletas (dalykų) prievolėje, tačiau vienas įvykdymas“. Tai prievolė, kurioje skolininkas įpareigojamas įvykdyti keletą dalykų, tačiau vieną iš jų įvykdęs tampa nuo prievolės laisvas. Pavyzdžiui, skolininkas įpareigotas perduoti kreditoriui vežimą arba lektiką; kai viena iš šių transporto priemonių perduodama, pareiga perduoti kitą daiktą skolininko nebesaisto (t. y. prievolė baigėsi). Tai, kam iš prievolės šalių priklauso pasirinkimo, kuris dalykas bus vykdomas, teisė, paprastai būdavo nustatoma šalių sudarytoje sutartyje, iš kurios ir rasdavosi prievolė, tačiau jei tokios klauzulės sutartyje nenumatyta, laikyta, jog pasirinkimo teisė priklauso skolininkui. Jei vieno iš dalykų nebegalima įvykdyti, alternatyviosios prievolės saistomas skolininkas privalo vykdyti likusįjį (pavyzdžiui, jei lektika spūsties metu gatvėje buvo sugadinta ir nebetinka naudoti, skolininkas privalo perduoti kreditoriui vežimą).

Fakultatyviosios prievolės (*facultas alternativa*) esmė išreiškia paremija: *Unum est in obligatione, duo in solutione*, t. y. „vienas prievolės (dalykas), tačiau du įvykdymo būdai“. Taigi, skolininką saisto pareiga įvykdyti tik vieną dalyką, tačiau tapti laisvas nuo prievolės jis galėjo ir įvykdydamas ką nors kitko. Pavyzdžiui, skolininkas įpareigotas perleisti kreditoriaus nuosavybėn vergą Stichą, tačiau gali tapti laisvas nuo prievolės ir sumokėdamas jam 1000 sestercijų. Jei pagrindinis įvykdymas tapdavo negalimas ne dėl skolininko kaltės (pavyzdžiui, vergas Stichas netikėtai miršta), skolininkas tapdavo nuo prievolės laisvas (neprivalo mokėti kreditoriui 1000 sestercijų). Iš esmės su tokia fakultatyviosios prievolės konstrukcija buvo susiduriama noksalinės atsakomybės, saiščiusios vergo šeimnininką bei šeimos galvą, atveju. Jei vergas ar šeimos narys padaro žalos trečiojo asmens turtui, kyla deliktinio pobūdžio šeimnininko arba šeimos galvos atsakomybė, pasireiškianti kaip žalos atlyginimo prievolė. Kaip žinome, tokią prievolę buvo galima įvykdyti arba sumokant piniginę kompensaciją, arba perduodant pažeidėją nukentėjusiajam (tokiu atveju nuostolius jis pats atlygindavo dirbdamas nukentėjusiojo naudai). Taigi, šiuo atveju esama *unum in obligatione* (prievolės dalykas pasireiškia kaip *praestare* – atlyginti žalą) ir *duo in solutione* (du žalos atlyginimo būdai – piniginis ir perduodant žalos sukėlėją).

Alternatyvioji prievolė	Fakultatyvioji prievolė
<p>Skolininkas įpareigotas įvykdyti keletą dalykų, <u>tačiau</u> įvykdęs vieną iš jų tampa nuo prievolės laisvas;</p> <p>Jei kuris nors iš vykdytinų dalykų tampa objektyviai negalimas įvykdyti, skolininkas privalo įvykdyti likusįjį.</p>	<p>Prievolėje esama tik vieno dalyko, <u>bet</u> skolininkas galėjo prievolės įvykdymo būdą pakeisti kitu;</p> <p>Skolininkas tapdavo laisvas nuo prievolės, jei prievolės dalykas tapdavo neįmanomas įvykdyti.</p>

Atsižvelgiant į tai, ar kreditorius turi galimybę išsireikalauti prievolės įvykdymą priverstine tvarka (pareikšdamas skolininkui ieškinį), ar prievolės vykdymas išimtinai priklauso nuo skolininko geros valios, romėnų jurisprudencija skyrė civilines (*obligationes civiles*) ir prigimtines, arba natūraliąsias (*obligationes naturales*), prievoles.

Kaip minėta, kreditorių ir skolininką siejantis teisinis ryšys buvo sankcionuojamas ieškiniu, suteikiančiu kreditoriui galimybę turimą reikalavimo teisę įgyvendinti teismo tvarka. Tokia prievolė ir vadinta civiline. Aiškinant civilinės prievolės esmę, joku būdu negalima teigti, jog šios rūšies prievolės rasdavosi tik pagal *ius civile*; tai galėjo atsitikti taip pat ir pretorių teisės bei *ius gentium* pagrindu. Tokios prievolės civilinėmis vadintos dėl tos priežasties, kad nulemdavo juridinio pobūdžio saito (reikalavimo – skolos) atsiradimą ir darė galimą kreipimąsi į teismą, jei skolininkas savo pareigos neįvykdo.

Romėnų jurisprudencijos sukurta natūraliųjų (prigimtinių) prievolių (*obligationes naturales*), kurios dar vadintos nevisiškomis, kategorija, labiau susijusi ne su juridinio saito tarp šalių, o veikiau moralinės pareigos atsiradimu. Kita vertus, nors natūraliųjų prievolių įvykdymo nebuvo galima reikalauti teismo tvarka, jos vis dėlto sukeldavo ir teisinių pasekmių. Svarbiausioji iš jų yra tai, jog, savanoriškai (net ir per klaidą) įvykdžius prigimtinių prievolę, kreditorius laikytas turinčiu teisę tokios prievolės įvykdymą priimti, o skolininkas – neturinčiu teisės reikalauti to, ką įvykdė, grąžinti kaip nepagrįstą praturtėjimą. Tokiais atvejais laikyta, jog skolininkas įvykdė tai, ką privalėjo vykdyti, nors tai daryti jį įpareigojo ne teisė, bet moralė ir prigimtis. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nepagrįsto praturtėjimo situaciją romėnų jurisprudencija laikė esant tik tuomet, kai asmuo ką nors įvykdė nesaistomas jokios prievolės – nei civilinės, nei natūraliosios.

Natūraliosios prievolės įvykdymas galėjo būti užtikrinamas laidavimu arba įkeitimu, o novacijos būdu ji galėjo būti perkeičiama į civilinę. Natūralioji reikalavimo teisė galėjo būti pateikiama įskaityti (*compensatio*), siekiant tokiu būdu baigti šalių viena kitos atžvilgiu turimas prievolės.

Natūraliosios prievolės, nors ir neturėdamos *ius civile* garantuotos teisinės gynbos, senovės Romos socialiniame ir ekonominiame gyvenime turėjo gana svarbią reikšmę. Šia konstrukcija romėnų jurisprudencija sprendė nemažai keblių juridinių situacijų. Klasikinėje romėnų teisėje terminas „natūralioji prievolė“ dažniausiai vartotas kalbant apie vergams iš jų sudarytų sandorių kylančias prievolės. Kadangi vergai nelaikyti teisės subjektais, tačiau aktyviai atstovavo savo šeiminkams sudarant sandorius, iš tokių juridinių veiksmų vergui atsiradavusios natūraliosios prievolės, t. y. laikyta, kad jį, kaip ir bet kurį žmogų, prigimtis įpareigojanti mokėti už perduotas prekes, suteiktas paslaugas ir pan. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad civilinė prievolė tokiais atvejais negalėjo atsirasti, nes vergas, nebūdamas teisės subjektas (asmuo), savaime suprantama, negalėjo būti ir teismo proceso šalis, atsakovas, kuriam būtų galima reikšti ieškinį dėl priverstinio prievolės įvykdymo.

Natūraliosios prievolės iš jų sudarytų sandorių rasdavosi ir *personae alieni iuris* (vaikams *in potestate*, žmonai *in manu*, asmenims *in mancipio*). Šia juridine konstrukcija romėnų teisė iš esmės sankcionavo tokių asmenų, neturinčių turtinio veiksnio, dalyvavimą civilinėje apyvartoje.

Poklasikinėje teisėje natūraliosios prievolės samprata gerokai išsiplėtė. Šiai prievolių kategorijai priskirtos nepilnamečių *sui iuris* asmenų prievolės, įgytos negavus globėjo pritarimo (*auctoritas*), prievolės, kylančios iš tėvo valdžioje esančių sūnų sudarytų paskolos sutarčių (tai numatė *senatus consultum Macedonianum*), galiausiai prievolės, atsirandančios „nuoگو susitarimų“ (*nuda pacta*) pagrindu. Natūraliosiomis laikytinos ir prievolės, atsirandančios iš sandorių, sudaromų pažeidžiant *lex imperfecta* reikalavimus. Pavyzdžiui, vienas iš tokių *lex imperfecta* buvo *lex Cincia*, draudęs didelės vertės dovanojimo sandorius, tačiau neapibrėžęs sankcijos, kuri taikytina draudimą pažeidžiančiam asmeniui. Minėto draudimo laikymasis buvo sankcionuotas pasitelkiant natūraliosios prievolės institutą. Jei sudaroma įstatyme numatyta maksimalų dydį viršijanti dovanojimo sutartis, iš jos kyla natūralioji, bet ne civilinė prievolė. Tai reiškia, jog dovanotojui (skolininkui) neperdavus dovanos gera valia, o kreditoriui (apdovanotajam)

dėl to kreipusis į teismą, į pareikštą ieškinį buvo galima atsikirsti tuo, kad dovanojimo sandoris pažeidžia įstatymą; teismas tokį ieškinį atmesdavo. Taigi, iš tokio dovanojimo sandorio atsiradusi prievolė buvo natūralioji, nes priverstine tvarka jos įvykdymo iš esmės nebuvo galima pasiekti.

Apibendrinus tai, kas pasakyta apie natūraliųjų prievolių atsiradimo romėnų teisėje atvejus, galima teigti, jog šis institutas sudarė prielaidas civilinėje apyvartoje dalyvauti turtinio veiksnumo neturintiems asmenims, švelnino sutarčių teisės srityje *ius civile* taikyto kontraktinio nominalizmo principo keliamas neigiamas pasekmes, galiausiai natūralioji prievolė (eliminuojant civilinės prievolės atsiradimo galimybę) buvo naudojama kaip sankcija už teisės ar moralės požiūriu netoleruotiną elgesį.

Pagal prievolės konstrukciją (prievolės šalis siejančio teisinio santykio struktūrą) skirtos vienašalės ir dvišalės prievolės. Vienašalėse (*obligationes unilaterales*) prievolėse viena iš šalių buvo skolininkas, o kita – kreditorius. Akivaizdžiausias tokios prievolės pavyzdys yra stipuliacija, kurios atveju, kaip rašo Gajus, *alius stipuletur, alius promittat*, t. y. „vienas stipuliuoja, o kitas žada“ (G. 3, 137). Pavyzdžiui, Gnėjui paklausus Sėjaus: *Centum mihi dare spondes?* („Ar įsipareigoji duoti šimtą?“), o šiam atsakius: *Spondeo* („Įsipareigoju“), šalis susaisto vienašalė prievolė, kurioje Gnėjus tampa kreditoriumi, turinčiu reikalavimo teisę, o Sėjus skolininku, kurį saisto pareiga mokėti sutartą sumą. Tokios vienašalės prievolės taip pat randasi iš paskolos sutarties.

Esant dvišalėms prievolėms, kurios dar vadintos abipusėmis, arba sinalagmatinėmis (*obligationes bilaterales, obligationes mutuae, synallagma*), abi šalys viena kitos atžvilgiu turėdavo ir reikalavimo teisių, ir pareigų, t. y. drauge buvo ir kreditoriai, ir skolininkai. Dvišalės savo ruožtu skirstytos į lygiavertes (*obligationes bilaterales aequales*) ir nelygiavertes prievolės (*obligationes bilaterales inaequales*). Lygiavertėse prievolėse jau teisinio santykio atsiradimo momentu šalys viena kitos atžvilgiu įgyja reikalavimo teisių ir vykdytinų pareigų. Pavyzdžiui, sudarant pirkimo-pardavimo sutartį, pirkėjas nuo sutarties sudarymo momento tapdavo skolininku, nes jį saistė pareiga sumokėti prekės kainą, ir kreditoriumi, nes įgydavo teisę reikalauti perduoti jam nupirktą prekę. Tuo tarpu pardavėjas tapdavo skolininku, nes jį saistė pareiga perduoti pirkėjui prekę, ir kreditoriumi, nes įgydavo teisę reikalauti sumokėti prekės kainą. Pažymėtina tai, kad kiekviena šalis, įgyvendindama iš dvišalės lygiavertės sutarties kylančias

reikalavimo teises, naudojosi atskiru ieškiniu (pavyzdžiui, pirkimo-pardavimo santykiuose tai buvo *actio empti*, priklausantis pirkėjui, ir *actio venditi*, kuri galėjo reikšti pardavėjas; nuomos santykiuose tai atitinkamai buvo *actio locati* ir *actio conducti*).

Dvišalės nelygiavertės prievolės atsiradimo momentu viena iš šalių tapdavo tik skolininku, o kita tik kreditoriumi, tačiau dėl tam tikrų vėliau atsiradusių (dažniausiai atsitiktinių) aplinkybių šalis, kuri pradžioje buvo tik skolininkas, tapdavo taip pat kreditoriumi ir *vice versa*. Tokios prievolių rūšies pavyzdys gali būti pasaugos (*depositum*) sutartis. Sutarties sudarymo momentu deponentas, atiduodantis tam tikrą daiktą (pavyzdžiui, paveikslą) saugoti, būdavo tik kreditorius (t. y. turėjo teisę reikalauti grąžinti pasaugai perduotą daiktą). Asmuo, priimantis daiktą saugoti (depozitorius), buvo tik skolininkas (t. y. jį saistė pareiga išsaugoti daiktą ir jį grąžinti pasibaigus sutarties terminui arba pasaugos davėjo reikalavimu). Kita vertus, jeigu saugotojas, kuris pradžioje buvo tik skolininkas, patirdavo tam tikrų išlaidų (pavyzdžiui, sumokėdavo už paveikslą restauravimą), tapdavo dar ir kreditoriumi bei įgydavo teisę reikalauti iš pasaugos davėjo šių išlaidų atlyginimo. Tuo tarpu deponentas, kuris iki tol buvo tik kreditorius, papildomai tapdavo skolininku, turinčiu pareigą atlyginti saugotojo išlaidas, susijusias su daikto išsaugojimu. Šioms prievolėms būdinga tai, kad šaliai, kuri tik vėliau įgijo reikalavimų teisių, šių teisių įgyvendinimui teikta ne atskira ieškininė formulė, bet vadinamasis „priešinis“ ieškinys. Pavyzdžiui, deponentas galėjo reikalauti grąžinti daiktą pareikšdamas *actio depositi directa* (pagrindinis ieškinys), o depozitorius išlaidų, patirtų saugant daiktą, atlyginimo – *contrarium depositi iudicium* (priešinis ieškinys). Be pateikto pasaugos sutarties pavyzdžio, dvišalės nelygiavertės (nesinalagmatinės) prievolės taip pat rasdavosi iš panaudos, pavedimo sutarčių, globos ir rūpybos teisinių santykių.

Romėnų teisei taip pat būdingas griežtosios teisės (*obligatio stricti iuris*) ir geros valios (*obligatio bonae fidei*) prievolių atribojimas, grindžiamas prievolių turinio aiškinimo principais bei teisėjo, kuriam pavesta nagrinėti prievolines prigimties teisminių ginčą, jurisdikciniais įgaliojimais. Būtent atsižvelgiant į šias prievolių kategorijas, romėnų civiliniame procese skirtos ir dvi ieškinių rūšys: *actiones stricti iuris* ir *actiones bonae fidei*.

Griežtosios teisės prievolės rasdavosi iš rašytinių ir žodinių kontraktų, taip pat iš realinės paskolos sutarties. Tokios rūšies prievolių teisinių

santykių turinys buvo aiškinamas paraidžiui laikantis sutarties teksto. Laikyta, jog skolininkas įpareigotas tik dėl to, kas tiesiogiai ir aiškiai (laikantis raidės) kyla iš su kreditoriumi sudaryto susitarimo. Kilus ginčui dėl tokios prievolės ar jos vykdymo, antrojeje legisakcinio ir formulinio, proceso stadijoje teisėjas privalėjo priteisti iš atsakovo griežtai laikydamasis procesinėje formulėje išdėstyto įsakymo. Ši pareiga teisėją saistė net ir tuomet, jei tai neatitiko teisingumo reikalavimų. Pavyzdžiui, teisėjas privalėjo visiškai atmesti ieškinį, jei kreipdamasis į teismą ieškovas viršijo ieškinio reikalavimus (*pluris petitio*), t. y. pareikalavdavo daugiau, nei jam priklausė; nebuvo galima sumažinti ieškinio reikalavimų apimtį. Taip pat teisėjas galėjo įpareigoti skolininką (atsakovą) įvykdyti tik tai, kas buvo tipiška atitinkamai sutarčiai. Pavyzdžiui, tarp šalių kilus ginčui dėl paskolos sutarties vykdymo, teisėjas vertindavo tik pareigą grąžinti pasiskolintą kapitalą, tačiau nekreipė dėmesio į palūkanas, dėl kurių buvo susitarusios sutarties šalys (mat *ius civile* laikėsi nuomonės, kad paskolos teisiniai santykiai yra neatlygintiniai). Jei ieškovas į teismą kreipėsi remdamasis galiojančia sutartimi, tačiau jo elgesys neatitiko sąžiningumo reikalavimų (prisimintina, kad formaliai galiojančiomis romėnų teisė laikė taip pat ir apgaule, grasinant sudarytas sutartis), tik atsakovui prašant buvo suteikiamas procesinis atsikirtimas į tokį ieškinį (*exceptio doli*, *exceptio quod metus causa*). Be to, bylą teisėjas sprendė vertindamas situaciją, buvusią *litis contestatio* momentu, todėl iš atsakovo privalėjo būti priteisiama net ir tuomet, jei jis prieš teismui priimant sprendimą (tačiau jau įvykus *litis contestatio*) prievolę įvykdydavo.

Geros valios prievolės kūrė realinių (išskyrus paskolą) ir konsensualinių sutarčių sudarymas. Šalis siejančių prievolinių teisinių santykių turinys aiškintas vadovaujantis pasitikėjimo ir geros valios (*bona fides*) principu bei sąžininga komercine praktika. Procese dėl šios rūšies prievolės teisėjas sprendė, ar šalių elgesys atitiko sąžiningumo reikalavimus, *pluris petitio* atveju turėjo teisę pasiūlyti kreditoriui sumažinti ieškinio reikalavimus, todėl jų viršijimas pareiškiant ieškinį *per se* nereikšdavo bylos pralaimėjimo. Be pagrindinio reikalavimo, teisėjas galėjo tenkinti ir papildomus reikalavimus (pavyzdžiui, priteisti įstatyme nustatyto dydžio palūkanas), įvertinti teisinę padėtį sprendimo priėmimo metu ir atmesti ieškinį, jei skolininkas įvykdė prievolę po *litis contestatio*. Geros valios ieškinių atveju atsakovui nereikėdavę kreiptis dėl procesinio atsikirtimo (pavyzdžiui, *exceptio doli*, *quod metus causa*) suteikimo, nes priimdamas sprendimą teisėjas ir be šių

atsikirtimų įvertindavo tai, jei priešingos šalies elgesys neatitiko sąžiningumo ir geros valios principų.

Be aptartų prievolių klasifikacijų, romėnų jurisprudencija skirstė prievoles atsižvelgdama į jų atsiradimo pagrindą, t. y. ar prievolė radosi iš teisėtų juridinių veiksmy (sandorio, sutarties), ar dėl padaryto teisės pažeidimo (delikto). Ši prievolių teisės sistema itin reikšmingą skirstymą aptarsime imdamiesi nagrinėti sutartines, deliktines ir kitais pagrindais atsirandančias prievoles, kadangi šiuolaikinėje privatinėje teisėje būtent prievolės atsiradimo pagrindų yra grindžiama prievolių teisės specialiosios dalies struktūra.

1.5. Prievolių įvykdymo užtikrinimas

Svarbiausiu užtikrinimu, kad kreditoriaus turimas reikalavimas bus patenkintas, laikytina jo teisė pareikšti skolininkui ieškinį tuo atveju, jei šis prievolės neįvykdytų. Būtent galimybė prievolės neįvykdymo atveju kreiptis į teismą procesinės teisių gynybos buvo kriterijus, skiriantis civilines ir natūraliąsias prievoles. Civilinės prievolės atveju skolos nesumokėjęs skolininkas galėjo būti traukiamas atsakovu teismo procese, o teismui priėmus ieškovui (kreditoriui) palankų sprendimą, jo vykdymas nukreipiamas į skolininko turtą, iš kurio ir tenkinami kreditoriaus reikalavimai. Kita vertus, respublikos laikotarpiu galutinai nusistovėjus turtiniam civilinės atsakomybės pobūdžiui, pavojus kreditoriaus interesams galėjo iškilti tuomet, kai, priėmus palankų teismo sprendimą, paaiškėdavo skolininką neturint turto, iš kurio galėtų būti išieškoma. Tokiu atveju tai reikšdavo, kad realaus savo reikalavimo patenkinimo kreditorius negaus, nes nukreipti reikalavimų tenkinimą į skolininko asmenybę jau nebebuvo galimybės.

Įvertindami tokią riziką, kreditoriai ieškojo papildomų reikalavimo teisių užtikrinimo (sustiprinimo) būdų, kurie buvo įvairūs, tačiau bendriausiai gali būti skirstomi į dvi grupes: daiktinius ir asmeninius prievolių įvykdymo užtikrinimo būdus.

Apie pirmuosius jau kalbėta aptariant įkeitimo teisę. Daiktinis prievolės įvykdymo užtikrinimas reiškė kreditoriaus teisę prievolės neįvykdymo atveju patenkinti reikalavimą parduodant skolininkui (arba trečiajam) asmeniui priklausantį daiktą, kurio nuosavybės teisė apsunkinta (suaržyta) įkeitimu. Svarbiausiais šios rūšies prievolių įvykdymo užtikrinimo būdais

laikyti: *fiducia cum creditore contracta*, įkeitimas perduodant įkaito objektą kreditoriui (*pignus*), sutartinis įkeitimas, kai įkaito objektas lieka skolininkui (*hypotheca*), bei rankpinigiai (*arrha*). Dalį šių daiktinio pobūdžio prievolių užtikrinimo būdų, kurie yra teisės į svetimą daiktą, aptarėme nagrinėdami daiktines teises, todėl belieka plačiau susipažinti su rankpinigiais arba užstatu (*arrha, arra*), kuriais laikyta pinigų suma arba daiktai, sudarant sutartį (dažniausiai pirkimą–pardavimą) vienos šalies perduodami kitai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pirkimas–pardavimas yra konsensualinė sutartis, kuri laikoma sudaryta nuo susitarimo dėl prekės ir jos kainos momento, o pats prekių perdavimas bei kainos sumokėjimas gali įvykti ir vėliau, todėl tuo atveju, jei užstatas yra ne pinigų suma, o tam tikras daiktas, jo perdavimo nereikia painioti su prekės perdavimu. Dažniausiai rankpinigiai, arba užstatas, buvo duodami tuo siekiant sutvirtinti tam tikrą neformalų sutarties sudarymą. Jei sutartis įvykdoma, užstatas grąžinamas jį davusiai šaliai arba įskaičiuojamas į kainą. Kita vertus, jis galėjo būti vertinamas ir kaip iš anksto sumokėtos netesybos. Sutarties neįvykdymo atveju užstato gavėjas jį pasilikdavo kaip patirtų nuostolių atlyginimą. Galiausiai, užstatas galėjo būti ir atlyginimas už nepateisintus lūkesčius (*arrha poenitentialis*), jei užstatą duodantis asmuo nutraukdavo sutartį nebereikalaudamas grąžinti priešingai šaliai sumokėtus pinigus (perduotus daiktus).

Asmeninis prievolių įvykdymo užtikrinimas yra susijęs su trečiojo asmens, vadinamo laiduotoju, kuris, kaip ir pagrindinis skolininkas, tampa atsakingas kreditoriui už prievolės įvykdymą, atsakomybės sukūrimu. Svarbiausieji šios rūšies prievolių įvykdymo užtikrinimo būdai buvo: pavedimas suteikti paskolą trečiajam asmeniui (*mandatum qualificatum*), *constitutum debiti proprii*, bankininko garantija (*receptum argentarii*) bei laidavimas. Apie pirmuosius tris kalbėsime aptardami pavedimo sutartį bei pretorių paktus, o čia plačiau išnagrinėsime laidavimą.

Laidavimas (*adpromissio*) buvo kreditoriaus ir trečiojo asmens, vadinamo laiduotoju (*adpromissor*), sutartis, kuria laiduotojas įsipareigodavo įvykdyti prievolę tuo atveju, jei jos neįvykdytų pagrindinis skolininkas. Ši sutartis Romoje buvo įforminama stipuliacija (skirtos trys žodinės laidavimo formos: *sponsio, fidepromissio* bei *fideiussio*). Laidavimas – tai akcesinio (papildomo) pobūdžio teisinis santykis, nes laiduotojo prievolė sumokėti skolą egzistavo tik tuomet, jei tokia prievolė saistė pagrindinį skolininką. Jei pastarojo prievolė nesaisto (bent kaip natūralioji), laidavimas buvo negalimas, o pagrindinei prievolei pasibaigus (pavyzdžiui, ją įvykdžius,

įvykus novacijai), baigdavosi ir laidavimas. Esant keletui laiduotojų (kas praktikoje pasitaikydavo gana dažnai), jie tapdavo solidariaisiais skolininkais (tai vienas iš atvejų, kai solidarioji prievolė randasi iš stipuliacijos). Esant laiduotojų daugumai ir pagrindiniam skolininkui laiku neįvykdžius prievolės, teisė pasirinkti vieną iš laiduotojų, iš kurio galima pareikalauti skolos sumokėjimo, priklausė kreditoriui ir tik imperatorius Hadrianas numatė *beneficium divisionis* (padalijimo privilegiją), suteikusią laiduotojui teisę reikalauti kreditorių išskaidyti skolą visiems mokiems laiduotojams ir kiekvieno iš jų pareikalauti tam tikros prievolės dalies įvykdymo. Be to, prievolės neįvykdymo atveju taip pat kreditorius spręsdavo, ar jos įvykdymo pareikalauti pagrindinį skolininką, ar laiduotoją, ir tik Justinianas suteikė laiduotojui *beneficium excussionis sive ordinis*, įgalinusią laiduotoją reikalauti, kad pirmumo eile skola būtų išieškoma iš pagrindinio skolininko ir tik to nepavykus padaryti – iš laiduotojo.

Svetimą prievolę įvykdęs laiduotojas įgydavo tiesioginio regreso teisę (lot. *regressus* – „atgręžtinis reikalavimas“) pagrindinio skolininko atžvilgiu, kurią galėjo įgyvendinti reikšdamas jam iš pavedimo sutarties kylantį ieškinį, priklausantį įgaliotiniui (*actio mandati contraria*), tačiau tik tokiu atveju, jei laiduota buvo skolininko prašymu. Jei laiduota buvo nesant susitarimo su pagrindiniu skolininku, skolą sumokėjusiam laiduotojui priklausė priešinis ieškinys, kylantis iš svetimų reikalų tvarkymo be įgaliojimo (*actio negotiorum gestorum contraria*), kuriuo naudodavosi gestorius (be įgaliojimo svetimus reikalus tvarkęs asmuo). Be to, laiduotojui teikta *beneficium cedendarum actionum*, t. y. teisė reikalauti, kad kreditorius, gavęs iš laiduotojo reikalavimo patenkinimą, perleistų jam savo teisę pareikšti ieškinį pagrindiniam skolininkui.

Baigiant aptarti laidavimo teisinius santykius, dera prisiminti tai, kad *senatus consultum Velleianum* draudė moterims būti laiduotojomis. Tokia nuostata buvo numatyta motyvuojant, kad moteriai būti intercesijos (lot. *intercessio* – „atsakomybės už svetimą skolą prisiėmimas“) santykių subjektu kliudanti patirties užmezgant ir plėtojant prievolinius teisinius santykius stoka. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad moters pateiktas laidavimas už svetimą skolą buvo galiojantis, tačiau į kreditoriaus reikalavimą sumokėti skolą moteris galėjo atsikirsti *exceptio senatus consulti Velleiani*, t. y. nurodydama, kad laiduojant buvo nesilaikyta minėtame nutarime įtvirtinto draudimo. Kitaip galima pasakyti, kad moters laidavimas jai kurdavo tik natūraliąją, bet ne civilinę prievolę.

1.6. Prievolių pasibaigimas

1.6.1. Prievolių pasibaigimo būdai

Romėnų teisė skiria du prievolių pasibaigimo būdus: prievolių pasibaigimą pagal *ius civile* ir pagal *ius honorarium*. Šie būdai dar vadinami prievolių pasibaigimu *ipso iure* bei suteikiant teisę atsikirsti į reiškiama ieškinį dėl prievolės įvykdymo (*ope exceptionis*).

Prievolės pasibaigimas pagal *ius civile* arba *ipso iure* buvo absoliutaus pobūdžio (sukeldavo teisinės pasekmes tiek skolininko, tiek kreditoriaus, tiek ir trečiųjų asmenų atžvilgiu), reikšdavo visišką ir galutinį (nepriklausomai nuo šalių valios, prievolė negalėjo atsinaujinti) prievolių teisinių santykių pasibaigimą.

Pasibaigimas pagal *ius honorarium* reiškė skolininką, kuriam reiškiama ieškinys dėl prievolės įvykdymo, turint galimybę ieškovui pateikiamu procesiniu atsikirtimu (*ope exceptionis*) laikinai arba visam laikui sustabdyti prievolės, kuri pagal *ius civile* egzistuoja, vykdymą.

Atskiri prievolių pasibaigimo pagal *ius civile* ir *ius honorarium* būdai nurodyti toliau pateikiamoje lentelėje. Kita vertus, pažymėtina, kad Justiniano teisė, priešingai nei klasikinė, liovėsi skyrusi šiuos prievolių pasibaigimo būdus ir laikėsi nuostatos, jog visais toliau nurodytais atvejais prievolė baigiasi *ipso iure*.

Prievolių pasibaigimas

Pagal <i>ius civile</i> – <i>ipso iure</i>	Pagal <i>ius honorarium</i> – <i>ope exceptionis</i>
<ul style="list-style-type: none"> • prievolės įvykdymas (<i>solutio</i>) • atleidimas nuo prievolės • novacija (<i>novatio</i>) • skolos ir reikalavimo teisės atitekimas vienam asmeniui (<i>confusio</i>) • kelių teisinių pagrindų, kuriais kas nors įgyjama neatlygintinai, sutapimas (<i>concursum causarum lucrativum</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> • susitarimas nereikšti ieškinio (<i>pactum de non petendo</i>) • įskaitymas (<i>compensatio</i>)

1.6.2. Prievolių pasibaigimas *ipso iure*

Svarbiausias ir dažniausias prievolių pasibaigimo *ipso iure* būdas buvo realus prievolės įvykdymas, t. y. skolininko veiksmų, sudarančių prievolės objektą, atlikimas (*solutio*).

Priklausomai nuo prievolės objekto, jos įvykdymas galėjo pasireikšti kaip tam tikras faktinis arba juridinis veiksmas (sandoris). *Dare* įpareigotas skolininkas privalėjo *in iure cessio*, mancipacijos arba *traditio* būdais perkelti kreditoriui nuosavybės teisę į daiktą arba jo naudai nustatyti ribotą daiktinę teisę (apsunkinti savo nuosavybę servitutu, suvaržyti įkeitimu). Jei prievolės objektas apibūdinamas kaip *facere* (arba *non facere*), skolininkas privalėjo imtis prievolės turinį sudarančių veiksmų atlikimo (arba nuo jų susilaikyti). Įvykdymas privalėjo iš esmės atitikti prievolės turinį, tačiau kreditoriaus sutikimu skolininkas galėjo tapti laisvas nuo prievolės ir pateikdamas kitokį tinkamą prievolės įvykdymą – *datio solutionis causa*. Tokį pakaitinį įvykdymą sabiniečių teisės mokykla laikė esant vienu iš prievolės pasibaigimo *ipso iure* būdų.

Romėnų teisė iš esmės laikėsi asmeninio prievolės vykdymo principo, reiškiančio, jog tinkamą prievolės įvykdymą skolininkas privalo pateikti pats, tačiau nedrausta tai padaryti ir trečiajam asmeniui, išskyrus atvejus, kai asmeninis prievolės įvykdymas kreditoriui turėjo ypatingos reikšmės (pavyzdžiui, kreditoriui buvo svarbu, kad paveikslą nutapytų pats skolininkas, kuris yra garsus ir pripažintas dailininkas, o ne jo mokinys).

Savo ruožtu skolininkas prievolę galėjo įvykdyti ne tik asmeniškai kreditoriui, bet ir trečiajam asmeniui, pavyzdžiui, adstipuliatoriui (*adstipulator*). Pastarasis buvo papildomas (šalutinis) iš stipuliacijos kylančioje prievolėje dalyvaujantis kreditorius. Minėta, jog numatydamas, kad suėjus prievolės vykdymo terminui turės išvykti ar dėl kitų priežasčių negalės priimti prievolės įvykdymo, kreditorius galėjo kviesti adstipuliatorių. Šiuo atveju susiduriame su solidariąja prievole, kurioje yra aktyvusis asmenų daugetas. Įvykdęs prievolę adstipuliatoriui, skolininkas tapdavo laisvas nuo prievolės tiek adstipuliatoriaus, tiek ir pagrindinio kreditoriaus atžvilgiu. Adstipuliatoriui priklausė savarankiška teisė į ieškinį dėl prievolės įvykdymo, tačiau jį saistė pareiga viską, kas buvo gauta iš prievolę vykdančio skolininko, perduoti pagrindiniam kreditoriui. 286 m. pr. Kristų paskelbto *lex Aquilia de damno* antroje dalyje buvo numatyta adstipuliatoriaus,

kuris, užuot reikalavęs iš skolininko įvykdyti prievolę, elgėsi nesąžiningai ir sudarė galimybes skolininkui prievolės vykdymo išvengti, atsakomybė už pagrindiniam kreditoriui padarytą žalą.

Kitas prievolių pasibaigimo pagal Romos piliečių teisę būdas buvo skolininko atleidimas nuo prievolės vykdymo. Iš pradžių atleidimas nuo prievolės vykdavo naudojantis gana komplikuotomis teisinėmis procedūromis. Tai lėmė romėnų teisės nuostata, jog prievolės pasibaigimą sukelia ne vien tam tikrų skolininko veiksmų, sudarančių prievolės objektą, atlikimas, bet ir apibrėžtu būdu įformintas skolininką ir kreditorių siejusių prievoliųjų teisinių saitų suardymas. Tai buvo daroma per *contrarius actus*, t. y. atliekant juridines procedūras, kurios savo turiniu buvo atvirkštinės toms, kurias atlikus prievolė buvo atsiradusi. Jei prievolė buvo atsiradusi per *aes et libram* (mancipacijos) būdu arba nustatyta teismo sprendimu, ji buvo baigiama atliekant atvirkštinį veiksma – *solutio per aes et libram*. Gajus „Institucijose“ išsamiai aprašo *solutio* su variu ir svarstyklėmis eiga: *Est et alia species imaginariae solutionis: per aes et libram. Quod et ipsum certis ex causis receptum est, velut si quid eo nomine debeatur, quod per aes et libram gestum sit, sive quid ex iudicati causa debeatur. Adhibentur non minus quam quinque testes et libripens. Deinde is, qui liberatur, ita oportet loquatur: Quod ego tibi tot milibus sestertiorum iudicatus vel damnatus sum, eo nomine me a te solvo liberoque hoc aere aeneaque libra; hanc tibi libram primam postremamque expendo secundum legem publicam. Deinde asse percutit libram eumque dat ei, a quo liberatur, velut solvendi causa*, t. y. „yra dar viena tariamo įvykdymo atmaina: su variu ir svarstyklėmis. Šiuo būdu priimta [naudotis] [prievolėms, atsiradusioms] tam tikrais apibrėžtais pagrindais, pavyzdžiui, jei kas nors priklauso [teisinių] pagrindu, kuris sukurtas variu ir svarstyklėmis, arba jei kas nors priklauso pagal teismo sprendimą. Sukviečiami ne mažiau kaip penki liudytojai ir svėrėjas. Tuomet reikia, kad tas, kuris išlaisvinamas [nuo prievolės], sakytų šitaip: „Kadangi iš manęs buvo priteista (arba: buvau įpareigotas) sumokėti tau tiek ir tiek tūkstančių sestercijų, šiuo pagrindu aš nuo tavęs išsilaisvinu šiuo variu ir šiomis varinėmis svarstyklėmis. Šį svarą pasveriu tau pirmą ir paskutinį, kaip nustatyta įstatyme.“ Paskui suduoda asu per svarstykles ir duoda jį tam, nuo kurio išsilaisvina, tarytum užmokestį“ (G. 3, 173–174).

Taigi, skolininkas, dalyvaujant penkiems liudytojams, *libripens* (laikančiajam svarstykles) bei kreditoriui, pasvėrus tam tikrą kiekį vario, kurį

jis atiduodavo kreditoriui, skelbdavo iškilmingą žodinę formulę, kurioje apibrėždavo prievolės atsiradimo priežastį bei tvirtindavo esantis laisvas nuo skolos. Ilgainiui *solutio per aes et libram* funkcija pakito. Įvedus kaltinius pinigų, varis jau nebebuvo sveriamas, o atsilyginama pinigais ir tai daryta skyriumi nuo *solutio* procedūros. Būtent todėl *solutio per aes et libram* tampa formaliu aktu, kuriuo pasinaudodamas kreditorius galėjo atleisti skolininką nuo skolos mokėjimo. Šis naujas *solutio per aes et libram* pritaikymas reiškė jį, panašiai kaip mancipaciją, tapus abstrakčiu aktu, sukeliančiu teisinę pasekmę net ir tuomet, kai realiai prievolė lieka neįvykdyta. Svarbiausia šiuo atveju buvo kreditoriaus valia atleisti skolininką nuo prievolės ir formalumą, keliamą *solutio per aes et libram* atlikimui, laikymasis.

Jei prievolė būdavo atsiradusi iš *sponsio* (žodinės sutarties), skolininką nuo jos atleisti buvo galima akceptilacijos (*acceptilatio*) būdu, t. y. atliekant *sponsio* priešingą žodinę procedūrą. Pasak Gajaus, akceptilacija vykdavusi skolininkui pateikiant kreditoriui klausimą, o šiam atsakant: *Quod tibi ego promisi, habesne acceptum?, et tu respondeas: Habeo* („Ar tai, ką tau pažadėjau, turi gašęs? O tu atsakai: „Turiu“) (G. 3, 169).

Contrarius actus principas taikytas ir skolininko atleidimui nuo iš konsensualinės sutarties kylančios prievolės. Kadangi sutarties sudarymui ir prievolės atsiradimui pakako šalių susitarimo (*consensus*), nuo prievolės skolininkas būdavo atleidžiamas abipusiu šalių susitarimu – *consensus contrarius* arba *dissensus*. Ulpianas teigė nesant nieko natūralesnio nei tai, kad kas nors nutraukiama tokiu pat būdu, kaip buvo sudaryta, todėl prievolė, atsiradusi iš [šalių] susitarimo, pasibaigia susitarus priešingai (*Nihil tam naturale est quam eo genere quidque dissolvere, quo colligatum est. Ideoque [...] nudi consensus obligatio contrario consensu dissolvitur*) (D. 50, 17, 35). Kita vertus, toks atleidimas nuo prievolės buvo galimas tik tol, kol nėra viena iš sutarties šalių savo prievolės nebuvo įvykdžiusi.

Novacija (lot. *novatio* – „prievolės atnaujinimas“) laikytas egzistuojančios (senosios) prievolės pasibaigimas perkeitus ją į naują prievolę. Novacija buvo įforminama sudarant žodinę sutartį (stipuliaciją). Siekiant atlikti novaciją, visų pirma, šalis turėjo sieti prievoliniai teisiniai santykiai (civilinė arba natūralioji prievolė, atsiradusi tiek iš sutarties, tiek ir iš delikto). Iš pradžių reikalauta, kad senosios ir naujosios prievolės objektas būtų tapatus, tačiau Justiniano teisė leido keisti prievolės objektą (dalyką) (pa-

vyzdžiui, perduoti kreditoriui vynuoges arba alyvas užuot perdavus vyną arba aliejų) su sąlyga, kad senosios ir naujosios prievolės objekto turtinė vertė būtų identiška. Novacijos esmę sudaro *aliquid novi*, t. y. koks nors naujas, senąją ir naująją prievolę skiriantis elementas. Pakeitimas nebūtinai turėjo reikšti prievolės subjektų pasikeitimą (tokios novacijos atvejis yra *cessio* arba *cessio debitis*), tačiau ir naują prievolės pagrindą (su tokia novacija susiduriama vienu iš ekspensiliacijos – *transcriptio a re in personam*, atveju), prievolės įvykdymo vietos ar laiko pakeitimą, neterminuotos ar besąlygiškos prievolės apribojimą terminu arba susaistymą su sąlyga arba, priešingai – termino ar sąlygos atsisakymą. Atlikus novaciją, prievolė baigdavosi *ipso iure*, o drauge su ja išnykdavo ir visos akcesinio pobūdžio teisės (laidavimas, įkeitimas) arba papildomos skolininką saistančios pareigos (pavyzdžiui, pareiga mokėti palūkanas).

Ipso iure prievolė baigdavosi vienam asmeniui įgijus ir reikalavimo teisę, ir skolą. Šis prievolių pasibaigimo pagrindas vadintas *confusio*¹¹. Ulpianas nurodo *confusio* įvykstant kreditoriui tapus skolininko įpėdiniu (*cum quis debitori suo heres exstitit*) (D. 18, 4, 2, 18).

Concursus duarum causarum lucratarivarum (kelių teisinių pagrindų, kuriais daiktas įgyjamas neatlygintinai, sutapimas) įvykdavo tuomet, kai kreditorius neatlygintinai gaudavo individualiais požymiais apibūdintą daiktą (*species*), kuris jam priklausė ir kito (taip pat neatlygintinio) sandorio pagrindu. Pavyzdžiui, Marijus ir Darijus sudarė vergo Sėjaus dovanojimo sutartį, tačiau paaiškėjo, kad Marijaus vergą Sėjų prievoliniu legatu (*legatum per damnationem*) Darijui yra užrašęs ką tik miręs Kasijus. Kasijaus testamentiniam įpėdiniui įgijus vergą Sėjų iš Marijaus ir perdavus jį Darijui, Marijaus prievolė *dare* (perduoti vergą Sėjų kaip dovaną) pasibaigia, nes jos tikslas jau pasiektas.

Prievolių pasibaigimo *ipso iure* atvejams taip pat priskiriamas vėliau atsiradęs negalimumas įvykdyti prievolę (*obligatio resolvitur*), dėl kurio skolininkas nėra atsakingas, taip pat ir kai kurių deliktinių prievolių, kurios negalėjo būti pavaldimos įpėdinių, pasibaigimą nulemianti kreditoriaus arba skolininko mirtis.

11 Terminas *confusio* romėnų teisėje vartojamas įvairiomis prasmėmis: daiktinėje teisėje jis reiškia vieną iš akcesijos (daiktų susijungimo), kaip pirminio nuosavybės teisės įgijimo, atveju (skysčių susiliejimą), taip pat vieną iš ribotų daiktinių teisių pasibaigimo atveju, kai tas pats subjektas įgyja į daiktą ir nuosavybę, ir ribotą daiktinę teisę; paveldėjimo teisėje – priėmus palikimą įvykstantį palikimo ir nuosavo įpėdinio turto susijungimą į vieną turtinę masę; prievolių teisėje – vieną iš prievolių pasibaigimo būdų, kai tas pats asmuo yra ir skolininkas, ir įgyja kreditorinio reikalavimo teisę.

1.6.3. Prievolių pasibaigimas *ope exceptionis*

Aptariant prievolių pasibaigimą *ope exceptionis*, minėtini du pasibaigimo būdai.

Pactum de non petendo buvo neformalus kreditoriaus įsipareigojimas nereikšti skolininkui ieškinio dėl prievolės įvykdymo ir, nors *ius civile* pozicijoje toks šalių susitarimas teisiųjų pasekmių nesukeldavo, skolininko padėtį gynė pretorius, suteikdamas jam procesinį atsikirtimą (*exceptio*), jei ieškinį kreditorius vis dėlto pareiškėdavo. Priklausomai nuo *pactum* turinio, procesinio atsikirtimo sukeltos pasekmės galėjo būti dvejopos. Jeigu kreditorius įsipareigojo apskritai nereikalauti prievolės įvykdymo, skolininkui teikta *exceptio peremptoriae* – nuolatinio pobūdžio atsikirtimas, kuriuo pasinaudojus prievole baigdavosi. Tuo tarpu jei kreditorius įsipareigodavęs nereikalauti prievolės įvykdymo tik tam tikrą apibrėžtą laikotarpį, skolininkui teikta *exceptio dilatoriae* – atidedamojo pobūdžio atsikirtimas, kuriuo pasinaudojus prievolės įvykdymas buvo atidedamas.

Įskaitymas (*compensatio*) nuo seno Romoje buvo žinomas kaip geranoriškas tarpusavio sąskaitų padengimas neformalių susitarimų būdu, tačiau kaip vientisas prievolių pasibaigimo pagrindas susiformavo tik Justiniano teisėje.

Compensatio laikytas procesinės teisės konstrukcija, nes tuo atveju, jei asmenys vienas kito atžvilgiu buvo ir kreditoriai, ir skolininkai, joms tarpusavyje pareiškus ieškinius, prievolių įskaitymą galėdavo atlikti teisėjas.

Pradžioje įskaitymo taikymo sfera buvo gana ribota. Ja naudotasi tik esant geros valios ieškiniams (*actiones bonae fidei*), kurių atveju teisėjas galėjo atsižvelgti į iš to paties teisinio santykio kylantį priešinį skolininko reikalavimą. Ilgainiui įskaitymas imtas taikyti ir griežtosios teisės ieškinių (*actiones stricti iuris*) atveju, tačiau labai ribota apimtimi. Iš esmės toks įskaitymas buvo galimas tik bankininko arba asmens, konkurso tvarka (iš varžytinių) įgijusio visą skolininko turtą, atžvilgiu. Bankininkas (*argentarius*), kuris reiškia ieškinį klientui dėl prievolės įvykdymo, atskaitęs sumą, kurią pats privalo mokėti klientui, galėjo reikalauti tik skirtumo (saldo). Asmuo, iš varžytinių įsigijęs skolininko turtą (*bonorum emptor*), prieš pareiškdamas ieškinį išvaržytojo skolininkui, galėjo įskaityti reikalavimus, šio turimus licituoto asmens atžvilgiu, kadangi nusipirkdamas visą skolininko turtą iš varžytinių *bonorum emptor* ne tik įgydavo teisę išsiieškoti išvaržytojo skolas, bet ir pareigą atsiskaityti su jo kreditoriais. Jei bankininkas

arba *bonorum emptor* pareikšdavo ieškinį prieš tai neatlikę įskaitymo, t. y. reikalavo daugiau nei abipusių reikalavimų saldo, griežtosios teisės ieškinių atveju tai grėsė bylos pralaimėjimu ir atsakovo atleidimu nuo atsakomybės, kadangi šis turėjo teisę atsikirsti į ieškinį, pareikšdamas ieškovą reikalaujant daugiau nei priklausytų (*plus petitio*).

Marko Aurelijaus iniciatyva *compensatio* taikymas išplėstas nustatčius įskaitymą esant būtina visų griežtosios teisės ieškinių atveju, todėl Pomponijus tokią įskaitymo pareigą vadina būtinuoju įskaitymu – *compensatio necessaria*. Jei ieškovas pareikšdavo ieškinį prieš tai neatlikęs įskaitymo, atsakovas į reiškiama reikalavimą galėjo atsikirsti *exceptio doli*, t. y. tvirtinti, kad ieškovas elgiasi nesąžiningai ir apgaulinėja. Atsikirtimą įvertinęs teisėjas ieškinį atmesdavo.

Prokuliečių teisės mokykla prievolių pasibaigimo *ope exceptionis* atvejams priskyrė *datio in solutum*. Pavyzdžiui, jei, užuot sumokėjęs skolą, skolininkas perdavė kreditoriui kokį nors daiktą, kad šis jį parduotų ir iš gautų lėšų padengtų skolą, laikyta prievolė pasibaigus tuo momentu, kai skola padengiama. Be to, *ope exceptionis* atvejams kai kada priskiriama ir ieškinio senatis (*praescriptio triginta annorum*). Jeigu kreditorius ilgą laiką nereikalauja prievolės įvykdymo (nereiškia ieškinio), tai vėliau tokį ieškinį pareiškus atsakovas į jį galėdavęs atsikirsti *longi temporis praescriptio*, t. y. pareikšti suėjus ieškinio senatį. Imperatorius Teodosijus II prievoliniams teisiniam reikalavimams įtvirtino bendrą 30 metų ieškinio senaties terminą, kurio eigos pradžia skaičiuota nuo teisės pareikšti ieškinį atsiradimo (*actione nata*) momento.

1.7. Termino įvykdyti prievolę ar priimti jos įvykdymą praleidimo sukeltamos teisinės pasekmės

Skolininko atsakomybė galėjo kisti dėl termino įvykdyti prievolę praleidimo (*mora debitoris, solvendi*) arba delsimo priimti prievolės įvykdymą (*mora creditoris, accipiendi*). Skolininkas praleidusiu terminą laikytas tuomet, kai dėl savo kaltės neįvykdydavo vykdytinos prievolės. Savo ruožtu vykdytina prievolė laikyta tuomet, jei suėjo nustatytas jos vykdymo terminas ir jei dėl jos priverstinio įvykdymo galima kreiptis į teismą, t. y. jei kreditoriui priklausė ieškinys (*actio*) dėl prievolės įvykdymo, o skolininkas neturėjo jokio procesinio atsikirtimo (*exceptio*), kurį pateikdamas galėtų

išvengti jos vykdymo visam laikui (peremptorinis atsikirtimas) arba atidėti prievolės vykdymą vėlesniam laikui (diliatorinis atsikirtimas).

Skirtingai skolininko uždelsimo vykdyti prievolę (*mora solvendi*) klausimas spręstas terminuotų prievolių atveju ir tada, kai prievolės įvykdymo terminas nebūdavo nustatytas (prisimintina, kad terminą romėnų teisė laikė papildoma (atsitiktine) sutarties sąlyga, todėl sudaryti sutartį, iš kurios atsiranda prievolė, buvo galima ir nenustatant jos įvykdymo termino). Prievolės įvykdymo terminui nesant nustatytam, laikyta skolininką laiku neįvykdžius prievolės, jei tai nebuvo padaryta kreditoriui pareikalavus. Kreditoriaus pareikštas raginimas (reikalavimas) vykdyti prievolę vadintas *interpellatio*. *Interpellatio* nereikėjo tada, kai šalys buvo nustačiusios terminą prievolei įvykdyti. Viduramžių glosatoriai suformulavo šiais atvejais taikomą principą: *Dies interpellat pro homine*, t. y. „laikas ragina už žmogų“. Taigi, skolininkas laikytas uždelsęs vykdyti prievolę, jei suėjus prievolės šalių nustatytam jos vykdymo terminui kreditoriaus reikalavimas lieka nepatenkintas. Kreditoriaus *interpellatio* nereikėjo ir deliktinių prievolių atveju, kadangi deliktinė prievolė laikyta vykdytina nuo jos atsiradimo momento, t. y. teisės pažeidimo, dėl kurio kilo žala, padarymo. Tai atspindi Ulpiano reiškiamą nuostata: *Fur semper enim moram facere videtur*, t. y. „vagį visuomet laikoma esant uždelsus“ (D. 13, 1, 8, 1). Tai reiškia, jog prievolė atlyginti dėl vagystės padarymo kilusią žalą vykdytina tampa jau šio delikto padarymo metu.

Kaip ir minėta, *mora* (uždelsimas vykdyti prievolę) modifikavo skolininko atsakomybę išplėsdamas jos ribas. Laiku neįvykdęs prievolės, jis tapdavo atsakingas ne tik už daikto, kurį vykdydamas prievolę turėjo perduoti kreditoriui, žuvimą dėl savo kaltės (tyčios ar neatsargumo), bet ir už *casus fortuitus* (atsitiktinį daikto praradimą), galėjo būti įpareigojamas sumokėti delspinigių arba atlyginti uždelsimu vykdyti prievolę padarytą žalą.

Kreditorius laikytas uždelsusiu priimti prievolės įvykdymą (*mora accipiendi*), kai be svarbios priežasties nepriimdavo skolininko siūlomo tinkamo prievolės įvykdymo (t. y. jei mėginama įvykdyti prievolę tinkamu laiku ir tinkamoje vietoje). *Mora accipiendi* nuo prievolės vykdymo neatleisdavo, tačiau siaurindavo skolininko atsakomybės ribas ir tokiu būdu gerindavo jo teisinę padėtį. Visų pirma, *mora accipiendi* atveju skolininkas nustodavo būti atsakingas už *culpa levis* ir likdavo atsakingas tik už tyčią ir jai prilygintą didelį neatsargumą. Klasikinė romėnų teisė numatė skolininko tei-

sę *mora accipiendi* atveju antspauduoti pinigus, pagal prievolę mokėtinus kreditoriui, ir deponuoti juos saugoti viešoje vietoje (*in publico*). Neretai prievolės objektas būdavo deponuojamas saugojimui šventykloje (*depositio in aede*). Poklasikinė teisė laikėsi nuostatos, kad *depositio in aede* atveju skolininkas tampa nuo prievolės laisvas, nes prievolė pasibaigia *ipso iure*. Be to, skolininkas galėjo reikalauti, kad kreditorius atlygintų dėl uždelsimo priimti prievolės įvykdymą skolininko patirtas išlaidas (pavyzdžiui, susijusias su prievolės objekto saugojimu). Jam priklausė ir vadinamoji *ius retentionis* – teisė pasilaikyti prievolės objektą, kol kreditorius nepadengs dėl vėlavimo priimti prievolės įvykdymą skolininko patirtų išlaidų.

1.8. Prievolių neįvykdymo teisinės pasekmės

Skolininką saistė pareiga tinkamai įvykdyti prievolę, o to nedarant, kildavo jo atsakomybė. Kaip minėta, pradžioje buvusi asmeninio pobūdžio, vėliau ji tampa turtinė, todėl neįvykdytų reikalavimų patenkinimo kreditorius teismo ir sprendimų vykdymo proceso tvarka siekdavo iš skolininko turto.

Skolininko atsakomybės prielaidos buvo, visų pirma, dėl jį saisčiusios prievolės, atsiradusios iš kontrakto arba iš į jį panašių faktinių santykių, neįvykdymo arba dėl teisės pažeidimo (delikto) padarymo kreditoriaus patirta turtinė žala (*damnum*). Antra, tarp prievolės, atsiradusios iš kontrakto ar į kontraktą panašių santykių, neįvykdymo arba netinkamo įvykdymo, taip pat ir tarp deliktą arba tarytum deliktą padariusio delinkvento veikos ir kildusios žalos privalėjo egzistuoti priežastinis ryšys. Tai reiškia, kad žala turėdavusi kilti dėl priežasties, nulemtos atitinkamo skolininko elgesio (*factum debitoris*). Trečioji atsakomybės prielaida yra skolininko kaltė. Prievolė, atsiradusi iš kontrakto arba tarytum iš kontrakto, turėjo būti neįvykdoma arba netinkamai įvykdoma, o deliktas ar tarytum deliktas padarytas dėl skolininko kaltės (*culpa*). Taigi, ši atsakomybė buvo subjektyvaus pobūdžio ir kildavo tik esant skolininko kaltei, išskyrus tuos atvejus, kai skolininką saistydavusi pareiga saugoti daiktą (*custodiam praestare*), nes šiuo atveju atsakomybė buvo objektyvi (kildavo net ir tada, kai žala atsirasdavo dėl nuo skolininko nepriklausančių aplinkybių ir nesant jo kaltės).

1.8.1. Žala

Viena iš prielaidų atsakomybei kilti prievoliniuose teisiniuose santykiuose buvo žala (*damnum*), kuri reiškė nuostolį arba kreditoriaus turto sumažėjimą (*deminutio patrimonii*). Sutartinių prievolių atveju žala kildavo skolininkui neįvykdžius arba netinkamai įvykdžius prievolę. Prievolių, atsiradusių iš delikto arba tarytum iš delikto, atveju pats žalos atsiradimas kūrė skolininko (delinkvento) prievolę ją atlyginti.

Pareiga atlyginti žalą saistė skolininką, o jos atlyginimo dydis galėjo būti nustatomas šalių susitarimu, o tais atvejais, kai toks susitarimas negalimas – teismo proceso tvarka.

Žalos įvertinimas galėjo būti atliekamas įvairiais būdais. Pačios šalys, sudarydamos sutartį, galėjo *ex ante* susitarti dėl galimos žalos atlyginimo dydžio. Tai vadinamoji *stipulatio poenae* (netesybų stipuliacija). Pasak Papiniano, šiuo atveju naudotasi tokia žodine formule: *Si Pamphilum non dederis; centum dari spondes?*, t. y. „Jei neperduosi man Pamfilijaus, prižadi man duoti 100?“ (D. 45, 1, 115, 2). Taigi, sudarant šią stipuliaciją, skolininkas *ex ante* įsipareigodavo prievolės neįvykdymo atveju (neperdavus kreditoriaus nuosavybėn vergo Pamfilijaus) sumokėti šalių sutartą pinigų sumą. Netesybų stipuliacija buvo labai paranki tuo, kad pradėjus procesą kreditorius neprivalėjo pateikti įrodymų, patvirtinančių žalos atsiradimą, o teisėjui nereikėdavę vertinti žalos dydžio.

Tuomet, kai šalys nesusitardavo taikiai ir nebūdavo stipuliacijos būdu susitarę dėl netesybų, žalos atlyginimo dydį nustatydavo bylą nagrinėjantis teisėjas. Tuomet, kai prievolės dalykas buvo ne skolininko pareiga sumokėti tam tikrą pinigų sumą, o perduoti kreditoriui daiktą, reikėdavę nustatyti jo vertę, nes formuliniame procese galiojant piniginio priteisimo principui tai buvo neišvengiama. Kogniciniame procese, kuris numatė galimybę priteisti daiktą natūra, nustatyti daikto vertę reikėdavo tik kai daikto priteisimas ir perdavimas ieškovui natūra buvo negalimas, nes daiktas būdavęs sunaikintas, taip pat tada, kai skolininko pareigą sudarė *facere* (veiksmų kreditoriaus naudai atlikimas).

Legisakciniame ir formuliniame procese priteistinos sumos dydį nulemdavo ir ieškinio rūšis. Esant *stricti iuris* ieškiniams, jei prievolės dalykas buvo tam tikra pinigų suma (*condictio certae creditae pecuniae*), teisėjas iš skolininko priteisdavo griežtai tik tą sumą, kuri priklausė kreditoriui. Jei prievolės dalykas būdavo tam tikras apibrėžtas daiktas (*certa res*), skoli-

ninkui neįvykdžius prievolės, teisėjas kreditoriaus naudai priteisdavo vidutinę (rinkos) daikto vertę (*verum pretium*). Priteisimas buvo grindžiamas principu *quanti ea res est* („kiek tas daiktas yra vertas“), t. y. kokia buvo jo vertė *litis contestatio* metu. Kitaip žalos dydžio klausimas spręstas pareiškus geros valios ieškinį. Šiuo atveju teisėjas atsižvelgdavo ne tik į *damnum emergens*, t. y. į kreditoriaus dėl prievolės neįvykdymo patirtus nuostolius ir jo turto vertės sumažėjimą, bet ir *lucrum cessans*, t. y. negautą naudą, kurią kreditorius tikėjosi gauti tinkamo prievolės įvykdymo atveju. *Lucrum cessans* atvejį aprašo Gajus: „[...] *si servus meus ab aliquo heres institutus, antequam iussu meo hereditatem cerneret, occisus fuerit, non enim tantum ipsius pretium aestimatur, sed et hereditatis amissae quantitas. Item si ex gemellis vel ex comoedis vel ex symphoniacis unus occisus fuerit, non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quod ceteri, qui supersunt, depretiati sunt. Idem iuris est etiam, si ex pari mularum unam vel etiam ex quadrigis equorum unum occiderit*“, t. y. „[...] jei mano vergas, kurį kas nors paskyrė sau įpėdiniu, būtų užmuštas iki mano pavedimu pareikšdamas apie palikimo priėmimą, privalo būti įvertinta [...] ne tik jo paties kaina, tačiau ir prarasto palikimo vertė. Lygiai taip pat, jei būtų užmuštas vienas iš dvynių arba aktorių, arba muzikantų, atsižvelgiama ne tik į jo vertę, tačiau apskaičiuojama taip pat ir tai, kiek sumažėjo kitų, likusių gyvų, vertė. Tokia pati teisinė padėtis susiklosto, jei kas nors užmuša vieną iš asilėnų poros arba vieną iš ketverto žirgų kinkinio“ (G. 3, 212). Taigi, spręsdamas dėl žalos dydžio, teisėjas privalėjo įvertinti ne tik *damnum emergens* (nužudyto vergo, vieno iš muzikantų, aktorių, asilėnų ar žirgų vertę), tačiau taip pat ir *lucrum cessans* (nespėto priimti palikimo vertę, pajamas, kurios būtų buvę gautos iš muzikantų ar aktorių trupės pasirodymų). Kita vertus, net ir gerosios valios ieškinių atveju nustatant žalos dydį nebuvo atsižvelgiama į subjektyvius (asmeninio) pobūdžio motyvais grindžiamą daikto vertę – *pretium affectionis* (pavyzdžiui, pavogtas daiktas yra šeimos relikvija, keldavo ieškovui (kreditoriui) prisiminimus apie brangų asmenį ir pan.). Kai kuriais atvejais žalos atlyginimo dydžio ribos buvo reglamentuojamos įstatymu. Pavyzdžiui, *lex Aquilia* detaliai reglamentavo atsakomybės už neteisėtą svetimo turto sugadinimą atvejais mokėtino žalos atlyginimo dydžius. Imperatorius Justinianas 531 m. nustatė, jog esant tiksliai apibrėžtam prievolės dalykui (*certum*), iš skolininko negalima reikalauti daugiau nei dvigubai.

Deliktų atveju nuostolis, kurį patirdavo kreditorius, kildavo dėl neteisėto garbės, gero vardo, sveikatos ar laisvo asmens kūno neliečiamybės pažeidimo. Tokiais atvejais teismo privatinio proceso tvarka skiriama bauda, atitekdavusi nukentėjusiam asmeniui (*poena privata*), būdavo reglamentuota įstatyme (pavyzdžiui, jau XII lentelių įstatymai numatė, kad *iniuria* (skriaudos), pasireiškiančios kaulų sulaužymu (*os fractum*), atveju skiriama 300 arba 150 asų bauda priklausomai nuo to, ar nukentėjusysis yra laisvasis, ar vergas) ir iš esmės nepriklausė nuo turtinės žalos dydžio. Vėliau baudos dydžio klausimas tokiais atvejais paliktas teisėjo diskrecijai.

1.8.2. Kaltė

Kaltės (*culpa*) problema žadino tiek klasikinio, tiek ir poklasikinio laikotarpio teisininkų susidomėjimą, tačiau kaltės apibrėžimo Romos jurisprudencija nesuformulavo. Kita vertus, klasikinė romėnų teisė skyrė du kaltės laipsniai: *dolus* ir *culpa*.

Dolus (blogas ketinimas, tyčia) reiškė sąmoningus, tyčinius skolininko veiksmus arba neveikimą, kuriuo siekiama padaryti žalos kontrahentui (pavyzdžiui, depozitorius parduoda pasaugoti perduotą daiktą arba jį kam nors padovanoja, pardavėjas užmuša parduotą, tačiau pirkėjui dar neperduotą vergą). Skolininko atsakomybė už *dolus* kildavo bet kuriuo atveju: *Dolus semper praestatur*, t. y. „už tyčią visuomet atsakoma“ (D. 50, 17, 23; D. 16, 3, 1, 7). Tai reiškia, kad sudarydamos sutartį šalys negalėjo numatyti sąlygos, šalinančios atsakomybę už tyčią. Tokia sutarties sąlyga laikyta negaliojančia (*non valerit, si convenerit, ne dolus praestatur*) (D. 50, 17, 23).

*Culpa sensu stricto*¹² – tai rūpestingumo stygius, aplaidumas, kai skolininkas nenumato savo veikimo (*culpa in faciendo*) arba neveikimo (*culpa in non faciendo*) pasekmių. Pasak Pauliaus: *Culpam autem esse, quod cum a diligente provideri poterit, non esse provisum*, t. y. „neatsargumas esti tuomet, kai nenumatomi padariniai, kuriuos apdairus ir rūpestingas žmogus gali numatyti“ (D. 9, 2, 31). Pavyzdžiui, testamentinis įpėdinis vergą, kurį turėjo perduoti legatoriui, paleidžia laisvėn arba nesuteikia reikalingo gydymo, dėl ko šis miršta. Justiniano teisėje *culpa lata* ir *dolus* sukeltos teisinės pasekmės buvo suvienodintos. Pasak Pauliaus: *Magna culpa dolus est*, t. y. „didelis nerūpestingumas prilygsta tyčiai“ (D. 50, 16, 226).

12 Atkreiptinas dėmesys į tai, kad terminą *culpa* romėnų jurisprudencija vartoja dviem prasmėm: *culpa* plačiąja prasme (*sensu lato*) reiškė bet kokią kaltą skolininko elgesį, *culpa sensu stricto* (siaurąja prasme) – vieną iš jo kaltės laipsnių, t. y. neatsargumą.

Justiniano teisė skyrė du neatsargios kaltės laipsnius. *Culpa lata* (didelis neatsargumas), pasak Ulpiano, *est nimia negligentia, id est non intellegere quod omnes intellegunt*, t. y. „nesupratimas to, kas suprantama visiems“ (D. 50, 16, 213, 2). Pavyzdžiui, brangų pasaugai perduotą aukso vėrinį depozitorius Marijus paliko savo namų atriume, į kurį laisvai patekdavo ne tik jo vergai, bet ir į namus atvykstantys jo klientai bei pašaliniai asmenys. *Culpa levis* (lengva kaltė, mažesnis neatsargumas) galėjo pasireikšti kaip *culpa levis in abstracto* (abstrakti kaltė) arba *culpa levis in concreto* (konkrety kaltė). Abstrakčia kalte pripažintas nesilaikymas rūpestingumo, būdingo sąžiningam ir apdairiam žmogui (*bonus vir, bonus et diligens pater familias*). Kitaip tariant, sprendama apie tokio laipsnio kaltės buvimą skolininko elgesyje, teisė šį elgesį vertino naudodamasi tam tikru etalonu, t. y. buvo vertinama, ar vykdydamas prievolę skolininkas elgėsi kaip geras ir stropus šeimos tėvas. Atsakomybė už *culpa in abstracto* saistė panaudos gavėją, kuriam daiktas perduodamas neatlygintinai naudotis; naudojantis daiktu iš jo reikalauta tokio rūpestingumo, kuris būdingas rūpestingiausiajam šeimos tėvui (*talus diligentia praestanda est, qualem diligentissimus pater familias adhibet*).

Culpa levis in concreto atveju vertinimo kriterijus buvo pats skolininkas, iš kurio reikalauta tokio paties rūpestingumo, su koku jis tvarko nuosavus reikalus – *exhibere praestare diligentiam quam in suis rebus exhibet* (D. 23, 3, 17). Už tokią kaltę atsakė, pavyzdžiui, globėjas, civilinės bendrovės nariai (bendrininkai) – *socius*, vyras (prievolės gražinti kraitį atveju).

Gerosios valios sutartyse skolininko atsakomybės ribos buvo nustatomos vadovaujantis vadinamuoju intereso (*utilitas*) principu: šalis, iš sutarties gaunanti naudos (pavyzdžiui, komodatorius, kuriam daiktas perduodamas neatlygintinai naudotis), buvo atsakinga už bet kokią kaltę (*omnis culpa*, t. y. už *culpa lata* (ir jai prilygintą *dolus*) bei už *culpa levis*), o jei naudos iš sutarties šalis negauna (pavyzdžiui, depozitorius, priimantis daiktą neatlygintinai saugoti), ji būdavo atsakinga tik už *dolus* ir tyčiai prilyginamą didelį neatsargumą.

Skolininkas iš esmės neatsakė, jei prievolės neįvykdymą sukeldavo nuo jo nepriklausantis atsitiktinis įvykis, vadintas *casus maior* (*casus fortuitus*), arba jei tai lemdavo nenugalima jėga (*vis maior*). Pirmuoju atveju laikytasi Ulpiano pateikiamos nuostatos, jog už atsitiktinumą nekylanti niekieno atsakomybė: *Casus a nullo praestatur* (D. 50, 17, 23). Nenugalima jėga, pasak

Gajaus, esanti tokia, kurios žmogus dėl savo silpnumo atremti negali ([*vis maior*], *cui humana infirmitas, resistere non potest*) (D. 44, 7, 1, 4), kaip antai, žemės drebėjimas, potvynis, jūroje kilusi audra, nuskandinusi laivą, priešo antpuolis, žaibo sukeltas gaisras ir pan. Nenugalimos jėgos atveju skolininko atsakomybė už prievolės neįvykdymą taip pat nekildavusi.

Kita vertus, kai kuriais atvejais skolininkui kildavo objektyvaus pobūdžio atsakomybė (be kaltės). Taip būdavo, pavyzdžiui, kai skolininką saistė ypatinga pareiga saugoti daiktą – *custodiam praestare*, galėjusi atsirasti *ipso iure* arba šalių sutarties pagrindu. Be atskiros sutarties sąlygos tokia atsakomybė kildavo kai kuriems pirkliais ir amatininkams, kuriems, kaip nurodo Gajus (G. 3, 205–206), už daikto saugojimą ar kitas teikiamas paslaugas buvo mokamas atlyginimas, pavyzdžiui, skalbėjams, vėlėjams, siuvėjams, už teikiamas paslaugas gaudavusiems *merces, nautae* (laivų, kuriais vežami kroviniai ar keleiviai, kapitonams), *caupones* (užeigų šeimininkams), *stabularii* (arklidžių savininkams), *horrearii* (sandėlių savininkams). Už daikto *custodia* taip pat atsakė ir komodatorius, kuris jam perduotu daiktu naudodavosi neatlygintinai. Asmenys, atsakydavę už *custodia*, privalėdavo atlyginti žalą net ir tuomet, jei daiktas žūdavo nesant kaltės ir nepriklausomai nuo žmogaus elgesio (*casus fortuitus*).

2. Atskirais pagrindais atsirandančios prievolės

2.1. Prievolių kilmės šaltiniai

Archainė romėnų teisė *obligatio* kilmės šaltiniais laikė teisės pažeidimus (pavyzdžiui, neteisėtą žalos asmens sveikatai, reputacijai, turtui padarymą) ir teisėtus veiksmus (pavyzdžiui, paskolos sutarties – *nexum* sudarymą). Klasikinė teisė šiuos juridinius faktus vadina deliktais ir kontraktais. Gajus nurodo esant du prievolių atsiradimo šaltinius: *Nunc <transeamus> ad obligationes, quarum summa divisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto*, t. y. „dabar pereisime prie prievolių, kurių pagrindinis skirstymas yra [susijęs] su dviejų jų rūšių atribojimu: nes kiekviena prievolė randasi arba iš kontrakto, arba iš delikto“ (G. 3, 88). Taigi, „Institucijose“ atskiriamos prievolės iš kontraktų (*obligationes ex contractu*) bei tos, kurios atsirasdavo dėl delikto padarymo (*obligationes ex delicto*). Kita vertus, ši Gajaus pateikta dichotominė (dvina-

rė) prievolių sistema neapima visų faktinių situacijų, kuriose galėdavę užsimegzi prievoliniai teisiniai santykiai. Kitame jam priskiriamame jurisprudencijos veikale *Res cottidianae sive aureae* („Kasdieniai arba auksiniai dalykai“) Gajus jau nurodo esant trečiąją prievolių kilmės šaltinį: „*Obligaciones aut ex contractu nascuntur aut ex maleficio aut proprio quodam iure ex variis causarum figuris*“, t. y. „prievolės randasi arba iš kontrakto, arba iš delikto, arba tai dėl skirtingų priežasčių atsitinka civilinės teisės pagrindu“ (D. 44, 7, 1). Taigi, be kontraktų ir deliktų (*maleficia*), nurodoma esant ir kitų juridinių faktų, kuriančių prievolę, kurie nusakomi kaip „įvairios kitos priežastys (pagrindai)“ (*varia causarum figurae*). Toks skirtingas prievolių kilmės šaltinių aiškinimas, kurį Gajus pateikia „Institucijose“ ir *Res cottidianae sive aureae*, nestebina: pastarajame juristas patikslina, kad, be juridinių faktų, sukuriančių didžiausią prievolių dalį (sutarties ir delikto), esti ir kitų, kai tarp šalių susiklosto prievoliniai teisiniai santykiai (pavyzdžiui, atsirandantys globos, rūpybos, damnacinio legato pagrindu).

Justiniano „Institucijos“ vardija keturis prievolių kilmės šaltinius: „*Sequens divisio in quattuor species diducitur: aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu, aut ex maleficio aut quasi ex maleficio*“, t. y. „kitas [prievolių] padalijimas yra atliekamas atskiriant keturias rūšis: nes esama [prievolių] iš kontraktų arba lyg iš kontraktų, arba iš deliktų, arba lyg iš deliktų“ (Inst. 3, 13, 2). Taigi, visi prievolių atsiradimą nulemiantys juridiniai faktai, kuriuos Gajus *Res cottidianae sive aureae* pavadino *varia causarum figurae*, Justiniano „Institucijose“ buvo konkretizuoti atskiriant atvejus, kai prievolė randasi situacijoje, panašioje į sutartį, nors joks kontraktas prievolės šalių nesieja, bei situacijas, kai padaroma žala ar sukeliama jos grėsmė, ir nors kaltininko veika nėra kvalifikuojama kaip konkretus Romos piliečių ar pretorių teisės numatytas deliktas, kyla pareiga ją atlyginti. Atsižvelgdama į tai poklasikinė romėnų teisė jau skyrė keturis prievolių kilmės šaltinius, atribodama prievolės iš kontrakto (*ex contractu*), tarytum iš kontrakto (*quasi ex contractu*), iš delikto (*ex delicto*) bei tarytum iš delikto (*quasi ex delicto*).

Prievolių šaltiniai

<i>Ex contractu</i>	<i>Quasi ex contractu</i>	<i>Ex delicto</i>	<i>Quasi ex delicto</i>
Iš kontrakto	Tarytum iš kontrakto	Iš delikto	Tarytum iš delikto

2.2. Sutartinės prievolės

Sutartis pagrįstai laikytina svarbiausiu prievolių kilmės šaltiniu. Didžiausią juridinių faktų, kurių pagrindu sukuriama prievoliniai teisiniai santykiai, dalį sudaro teisinę tvarką atitinkantys subjektų valios išraiškos aktai – sutartys, kurias sudarydamos, šalys sau sukuria atitinkamas subjektyvias teises ir pareigas. Sutarties kaip prievolių atsiradimo šaltinio reikšmę šiuolaikinėje teisėje sustiprina kontraktinės laisvės principas, reiškiantis civilinės teisės subjektų laisvę sudaryti ne tik tipines, tiesiogiai įstatyme numatytų rūšių sutartis, tačiau ir bet kuriuos kitus susitarimus, kurie atitinka teisėtumo (neprieštaravimo teisės nustatytiems imperatyvams) ir suderinamumo su gerais papročiais (*bonos mores*) reikalavimus. Neretai nusakant sutarties laisvės principą vartojama gerai žinoma paremija: *Pacta sunt servanda* (*pacta conventa servabo*). Dėmesys atkreiptinas į tai, kad su sutarties laisvės principu tapatinamoje garsiojoje maksimoje kalbama apie *pactum* (neformalų šalių susitarimą, kuris iš pradžių Romoje nebuvo privalomas ir nesukurdavo prievolių piliečiams), o ne apie *contractus*, t. y. sutartį, sudaromą remiantis *ius civile*. Būtent čia slypi problemos esmė: romėnų *ius civile* apskritai nepripažino šiandien sutarčių teisės pamatą sudarančio kontraktinės laisvės principo, o laikėsi diametraliai priešingos pozicijos, kuri nusakoma kaip kontraktinis nominalizmas. Tai reiškia, jog Romos piliečių teisė civiline sutartimi, kuriančia *obligatio civilis*, t. y. prievolę, kurios įvykdymo galima pareikalauti iš skolininko pareiškiant jam asmeninį ieškinį, laikė ne bet kokį teisėtą ir geriems papročiams neprieštaraujantį šalių susitarimą, o tik griežtai reglamentuotas tipines sutartis – kontraktus. Kitaip tariant, užuot įtvirtinusi fundamentalią kontraktinės laisvės nuostatą, *ius civile* konstravo tipinių sutarčių katalogą bei kūrė ieškinių, kuriais galima pareikalauti iš tipinės sutarties atsirandančios prievolės įvykdymo, sistemą. Tuo tarpu apie paktų privalomumą galima kalbėti tik gerokai vėlesniame romėnų teisės raidos etape, kai mėginama plėsti *ius civile* sukurtą sutarčių sistemą. Kita vertus, tokio turinio sutarties laisvės principo, kokį žinome šiandien, romėnų teisė niekuomet neįtvirtino: visa sutarčių teisės raida Romoje liudija tik artėjimo prie kontraktinės laisvės tendenciją.

2.2.1. Kontraktų samprata ir rūšys

Kontraktas (*contractus*) – tai sutartis, kurios pagrindu sukuriama *ius civile* pripažįstama ir ginama prievolė. Romoje ne kiekvienos sutarties pagrindu įgytoms reikalavimo teisėms teikta ieškininė gynyba. Tai, ar iš sutarties įgyta reikalavimo teisė bus ginama ieškiniu, priklausė nuo formalaus elemento (*causa civilis*), kuriame romėnų jurisprudencija išvėlgė prievolės atsiradimo šaltinį, egzistavimo. Tokiais elementais, kurie ir buvo sutartinių teisių ieškininės gynybos pagrindas, laikyti: *res, verba, litterae* ir *consensus*. Pasak Gajaus: *Et prius videamus de his, quae ex contractu nascuntur. Harum autem quattuor genera sunt: aut enim re contrahitur obligatio, aut verbis, aut litteris, aut consensu*, t. y. „pradėti reikia nuo [prievolių], kurios atsiranda iš sutarties. Yra keturios jų rūšys: prievolės atsiranda arba perduodant daiktą, arba per žodį, arba per raštą, arba dėl susitarimo“ (G. 3, 89). Taigi, kontraktai skirstomi atsižvelgiant į sutarties sudarymo formą ir prievoliųjų teisinių santykių užmezgimo būdą. Jie galėjo būti realiniai, verbaliniai, literaliniai ir konsensualiniai.

2.2.1.1. Žodiniai (verbaliniai) kontraktai. Stipuliacija

Verbaliųjų (žodinių) kontraktų atveju prievolė, pasak Gajaus, rasdavosi *ex interrogatione et responsione*, t. y. „užduodant klausimą ir pateikiant atsakymą“ (G. 3, 92). Taigi, sutarčių galiojimas priklausė nuo teisės apibrėžtai nustatytų lingvistinių formulių (*verba*). Svarbiausias verbalinis kontraktas klasikinėje romėnų teisėje – stipuliacija (*stipulatio*). Be to, verbalinėmis sutartimis naudotasi pažadant duoti kraitį (*dotis dictio*) bei liberatinui įsipareigojant neatlygintinai teikti paslaugas savo patronui (*iusiurandum liberti*). Pastarasis atvejis buvo vienintelis romėnų teisėje, kai civilinė sutartis buvo sudaroma prisiekiant.

Stipuliacija (*stipulatio*) – tai verbalinis kontraktas, kilęs iš senosios romėniškos *sponsio* (iškilmingos priesaikos, kurią duoti galėjo tik romėnai), sudaromas kreditoriui (*stipulator*) vartojant tam tikrus teisės griežtai apibrėžtus žodžius užduodant klausimą, o skolininkui (*debitor, promissor*) – pateikiant jį atitinkantį atsakymą.

Apibrėžtų lingvistinių išraiškų vartojimas sudarant stipuliaciją iš karto suponuoja vieną svarbiausių jos bruožų. Tai formali sutartis (formalus sandoris), kurio atveju šalių valios išraiška privalo įgauti ne laisvą, bet

teisės reikalaujamą formą. Žodinių formulių, vartotų sudarant šias sutartis, pavyzdžius pateikia Gajus: „*Verbis obligatio fit ex interrogatione et responsione, velut: Dari spondes? Spondeo, Dabis? Dabo, Promittis? Promitto, Fidepromittis? Fidepromitto, Fideiubes? Fideiubeo, Facies? Faciam*“, t. y. „žodžiu prievolė yra sukuriama klausiant ir atsakant, pavyzdžiui: „Ar iškilmingai prisieki, kad bus duota? Iškilmingai prisiekiu“, „Ar duosi? Duosiu“, „Ar prižadi? Prižadu“, „Ar sąžiningai pažadi? Sąžiningai pažadu“, „Ar sąžiningai patikini? Sąžiningai patikinu“, „Ar padarysi? Padarysiu“ (G. 3, 92).

Žodinis stipuliacijos pobūdis suponuoja ir kitą jos bruožą – tai sandoris, kuris gali būti sudaroma tik *inter praesentes*, t. y. sudarant stipuliaciją abi šalys privalėjo vienu metu būti vienoje vietoje. Kreditoriaus pateikiamas klausimas ir skolininko duodamas atsakymas, kurie galėjo būti pateikiami tik lotynų kalba, turiniu privalėjo atitikti vienas kitą (pavyzdžiui, „*Spondesne mihi dare? Spondeo*“). Kitaip tariant, veiksmožodis, kuris vartojamas kreditoriaus klausime, privalo būti vartojamas ir promisoriaus (skolininko) atsakyme. Priešingu atveju, pavyzdžiui, jei kreditorius paklaustų, ar skolininkas įsipareigojantis sumokėti 100 sestercijų (*centum mihi dare spondes?*), o šis atsakytų, kad taip padarysiantis (*faciam*), stipuliacija būtų negaliojanti ir jokia prievolė iš jos neatsirastų. Formalus žodiškumo reikalavimas sudarant *stipulatio* darė šią sutartį negalimą, jei viena iš šalių buvo kurčiasis arba nebylys. Taigi, šiuo atveju asmens veiksnumą ribojantis veiksnys buvo ne psichikos sutrikimai, o fiziniai trūkumai. Stipuliacija buvo juridinis veiksmas, kuriam būdingas vientisumas (*unitas actus*): pasikeitimas klausimais ir atsakymais turėjo būti tiesioginis (eiti vienas po kito).

Ilgainiui formalūs reikalavimai buvo švelninami; poklasikinėje teisėje sutartis galiojo nepriklausomai nuo to, kokie žodžiai buvo vartojami ją sudarant (svarbi buvo tik skolininko pateikto atsakymo atitiktis kreditoriaus užduotam klausimui). Be to, kadangi stipuliacija buvo civilinis kontraktas, tai iš pradžių jos šalys galėdavę būti tik piliečiai, vėliau ji tapo prieinama taip pat ir peregrinams.

Iš stipuliacijos randasi vienašalė, griežtosios teisės (*stricti iuris*) prievolė. Taigi, pažymėtina, jog stipuliacija buvo dvišalis sandoris (teisinius padarinius – prievolę kūrė dviejų subjektų valios išreiškimas klausimo ir atsakymo forma), tačiau vienašalė sutartis, kadangi iš jos atsirandančioje prievolėje stipuliatoriui priklausė tik reikalavimo teisė, o promisorių sąistė pareiga stipuliatoriaus reikalavimą vykdyti.

Kita vertus, nepaisant itin išplėtotos formalistikos, kuri buvo būdinga stipuliacijos sudarymo tvarkai, ši sutartis atverdavo šalims labai plačias galimybes formuoti tarpusavio teisinius santykius atsižvelgiant į savo poreikius. Pagrįstai galima teigti, jog būtent stipuliacija buvo viena iš teisės priemonių, kuri švelnino negatyvias *ius civile* taikyto kontraktinio nominalizmo principo sukeliamas pasekmes. Tai susiję su tuo, kad, be kitų jai būdingų savybių, stipuliacija buvo abstraktus sandoris. Tai reiškia, kad promisoriasus įsipareigojimas perduoti daiktą, sumokėti pinigus buvo atsietas nuo *causa*, t. y. ekonominės priežasties, dėl kurios jis prisiima tokį įsipareigojimą. Klasikinėje teisėje ši abstrakti sutartis sudarė galimybes bet kokių šalių susitarimą perkeisti į sutartį, iš kurios kylančios teisės galėjo būti įgyvendinamos ir ginamos ieškinio tvarka, nes stipuliacijos atveju tai priklausė tik nuo to, ar susitarimo turinį šalys išreikšdavo teisės nustatyta tvarka pateikiamo klausimo ir atsakymo į jį forma. Dėl šių savybių romėnų civilinėje apyvartoje stipuliacija tapo labai plačiai taikoma, veik universalia sutartimi. Ne klaida būtų teigti, jog tai buvo ne tik konkretus *ius civile* numatytas kontraktas, bet plačiai taikoma sandorių sudarymo forma. Stipuliacija taikyta sudarant laidavimo sutartis, įforminant paskolos gavėjo pareigą sumokėti palūkanas už naudojimąsi svetimu kapitalu, kurią buvo draudžiama numatyti neatlygintine laikytoje paskolos sutartyje, sukuriant solidariąją prievolę ir tokiu būdu paskiriant atsarginį kreditorių, skiriant kraitį, nustatant kai kurias ribotas daiktines teises (pavyzdžiui, servitutą) sudarant susitarimą dėl netesybų (*stipulatio poenae*), atliekant novaciją, negatoriniame bei konfesoriniame procesuose sukuriant atsakovo pareigą mokėti netesybas (baudą), jeigu ateityje ir vėl būtų daromi su valdymo atėmimu nesusiję nuosavybės teisės pažeidimai ar trukdoma įgyvendinti servituto teisę.

Be stipuliacijos, žodine tvarka Romoje buvo prižadama duoti kraitį (*dotis dictio*) bei įforminama išlaisvintojo asmens pareiga neatlygintinai teikti paslaugas savo išlaisvintojui (*iusiurandum liberti*).

Dotis dictio atveju tam, kad būtų sukurta prievolė, pakako vienašališko kraitį duodančio asmens (juo galėjo būti nuotakos tiesiosios aukštutinės giminytės linijos giminaitis iš tėvo pusės (pavyzdžiui, tėvas arba senelis), pati santuoką sudaranti ar ją sudaryti besirengianti moteris (jei buvo *persona sui iuris*) arba moters įgaliotas jos skolininkas) pareiškimo jį duoti, o kraitį gaunančio asmens pareiškimas nebuvo būtinas. *Dotis dictio* galėjo

įvykti prieš sudarant santuoką arba ją sudarius. Iš *dotis dictio* rasdavosi vienašalė, griežtosios teisės prievolė.

Iusiurandum liberti (*promissio liberti*) – tai išlaisvinamojo duodant priesaiką (*iusiurandum*) prisiimamas įsipareigojimas teikti patarnavimus (*operae*) patronui. Toks pažadas būdavo duodamas iki atliekant *manumissio* sakraline forma (tokios pareigos vykdymas buvo sankcionuojamas sakralinės teisės – *fas* normomis) ir atnaujinamas paleidus į laisvę (dėl to paslaugų teikimo buvo galima pareikalauti ieškinio tvarka – pareiškiant *actio operarum*). Anot Gajaus (G. 3, 96), tai buvo vienintelė civilinė sutartis, sudaroma priesaikos forma.

2.2.1.2. Rašytiniai (literaliniai) kontraktai. Ekspensiliacija

Literaliniai (rašytiniai) kontraktai buvo sudaromi nustatyta rašytine forma. Taigi, civilinę prievolę šiuo atveju kūrė tam tikri įrašai arba rašytiniai dokumentai (*litterae*). Pradžioje Romos piliečių teisė pripažino vienintelį rašytinį kontraktą – įrašus, daromus pajamų ir išlaidų knygoje, kurie vadinti *expensilatio*. Peregrinai naudojosi iš graikų teisės kilusiomis rašytinėmis sutartimis – skolos raštais (*chirographum* ir *syngrapha*), tačiau iš pradžių *ius civile* jų nebuvo linkusi laikyti kuriančiais sutartinę prievolę ir teikė jiems tik įrodomąją reikšmę teismo procese.

Expensilatio – tai rašytinis kontraktas, sudaromas kreditoriaus pajamų ir išlaidų knygoje padarant atitinkamą įrašą, kuris kūrė vienašalę, abstrakčią, griežtosios teisės prievolę. Aptariant ekspensiliaciją, prisimintina tai, kad romėnai kruopščiai vedė pajamų ir išlaidų knygas (*codices accepti et expensi*), kuriose, viena vertus, fiksuotos visos asmens gautos įplaukos, o kita vertus, registruotos ir visos jo patirtos išlaidos. Šie įrašai atspindėdavo atliekamas turtines operacijas. Svarbu yra tai, kad ekspensiliacijos esmė glūdi II a. greta realiai atliekamų finansinės apyvartos operacijų dokumentavimo pajamų ir išlaidų knygoje imtuose daryti fiktyviuose įrašuose apie tariamai gautas pajamas bei patirtas išlaidas (*nomina transscripticia*). Ilgainiui tokie įrašai imti laikyti rašytinėmis sutartimis, iš kurių randasi prievolė. Įrašų, daromų pajamų ir išlaidų knygoje, tikslus aiškina Gajus: *Litteris obligatio fit velut in nominibus transscripticiis. Fit autem nomen transscripticium duplici modo: vel a re in personam, vel a persona in personam. A re in personam transscriptio fit, velut si id, quod tu ex emptionis causa aut conductionis aut societatis mihi debeas, id expensum tibi tuleri. A perso-*

na in personam transscriptio fit, velut si id, quod mihi Titius debet, tibi id expensum tulero, id est, si Titius te pro se delegaverit mihi, t. y. „pasitelkus raštą prievolė sukuriama, pavyzdžiui, fiktyvių įrašų, pagrįstų perrašymu, atveju. Fiktyvus įrašas, pagrįstas perrašymu, gali būti padaromas dvejopai: arba nuo dalyko asmeniui, arba nuo asmens asmeniui. Perrašymas nuo dalyko asmeniui yra atliekamas, jeigu, pavyzdžiui, tai, ką tu man esi skolingas pagal pirkimo-pardavimo, nuomos arba bendrovės sutartį, įrašysiu į knygą kaip tau išmokėtą sumą. Perrašymas nuo asmens asmeniui įvyksta, jei, pavyzdžiui, tai, ką man yra skolingas Titas, įrašysiu į knygą kaip išmokėtą tau, tai reiškia, jei Titas tave padarė skolininku mano atžvilgiu“ (G. 3, 128–131).

Taigi, rašytinė prievolė (*litteris obligatio*) buvo sukuriama skolininko sutikimu padarant įrašą kreditoriaus pajamų ir išlaidų registre. Toks įrašas būdavęs fiktyvus, nes iš tikrųjų jokie pinigai skolininkui nebūdavo išmokami. Gajus, atsižvelgdamas į operacijos tikslus, skiria dvi įrašų („perrašymų“) pajamų ir išlaidų knygose rūšis.

Transcriptio a re in personam („perrašymo nuo dalyko asmeniui“) tikslas buvo pakeisti kreditorių ir skolininką siejančios prievolės pobūdį, t. y. pasiekti, kad prievolė taptų rašytinė ir abstrakti. Šiuo tikslu kreditorius išlaidų ir pajamų knygoje (pajamų skiltyje) įrašydavo pinigų sumą, kurią skolininkas jam buvo skolingas, pavyzdžiui, pagal pirkimo-pardavimo sutartį. Tuo tarpu išlaidų skiltyje tokia pati pinigų suma būdavo įrašoma kaip išmokėta skolininkui (iš tikrųjų jokie pinigai skolininkui nebūdavo išmokami). Padarius tokius įrašus, skolininko prievolė, kuri iki tol buvo kauzalinė (atsiradusi iš konsensualinės pirkimo-pardavimo sutarties) ir priskiriama geros valios prievolių kategorijai, perkeičiama į abstrakčią (darančią įrašus pajamų ir išlaidų knygose nebuvo nurodomas teisinis operacijos pagrindas – *causa*), griežtosios teisės (*stricti iuris*) bei rašytinę. Tarkime, jei Gajus Marijus privalo sumokėti Darijui 100 sestercijų už iš jo gautas prekes, tai Darijaus pajamų ir išlaidų knygoje daromas įrašas atrodo šitaip:

<i>Accepta</i>	<i>Expensa</i>
+ 100 (<i>Gaius Marius</i>)	- 100 (<i>Gaius Marius</i>)

Transcriptio a persona in personam („perrašymo nuo asmens asmeniui“) tikslas buvo skolininko pakeitimas prievolėje. Kitaip tariant, ekspensiliacija sėkmingai išnaudota atliekant skolos perkėlimą.

Pasak Gajaus, tai tarp trijų (asmenų) kontrahentų: kreditoriaus, senojo skolininko ir trečiojo asmens (naujojo skolininko) sudaromas susitarimas. Kreditorius pajamų skiltyje (*accepta*) įrašydavo sumą, kurios turėjo teisę reikalauti iš skolininko. Formaliai tai reiškė prievolės pasibaigimą (skolos panaikinimą). Tačiau išlaidų skiltyje (*expensa*) ta pati pinigų suma buvo įrašoma kaip išmokėta trečiajam asmeniui. Padarius tokį įrašą, trečiasis asmuo įsipareigodavo mokėti skolą. Tokiu įrašu pajamų ir išlaidų knygoje prievolė buvo perkeičiama į abstrakčią rašytinę prievolę ir skola perkeliama kitam asmeniui. Tarkime, jei Gajaus Marijaus skolą (100 sestercijų), kurią jis privalo sumokėti Darijui, siekiama perkelti Gnėjui Flavijui, ekspensilacija atrodo šitaip:

<i>Accepta</i>	<i>Expensa</i>
+ 100 (<i>Gaius Marius</i>)	- 100 (<i>Gneius Flavius</i>)

Nuo aptartų *nomina transscripticia* (fiktyvių įrašų, padaromų pajamų ir išlaidų knygoje) reikia atiboti *nomina arcaria*. Anot Gajaus (G. 3, 131), jų pagrindas (*causa*) esantis visai kitas, nes šiuo atveju prievolė atsirandanti tik tuomet, kai kreditorius realiai išmoka pinigus skolininkui (*non aliter valent, quam si numerata sit pecunia*). Pats terminas *nomina arcaria* kyla iš lotyniško žodžio *area* (lot. – „kasa, pinigų skrynia“). Šiuo atveju prievolė yra ne literalinė, o realinė, kadangi prievolinius teisinius santykius kuria būtent pinigų išmokėjimas skolininkui iš kreditoriaus kasos (*numeratio pecuniae re facit obligationem*) (G. 3, 132). Tuo tarpu pats *arcaria nomina* prievolės nekūrė, o galėjo būti naudojamas tik kaip realinės prievolės (atsiradusios perdavus daiktą) įrodymas.

Kaip minėta, Romos pilietybės neturintys, todėl pasinaudoti *expensilatio* negalėję peregrinai naudojami graikiškos kilmės skolos raštais – *chirographum* ir *syngrapha*. Skirtumai tarp jų buvo daugiau formalaus pobūdžio. *Chirographum* iš esmės buvo ne kas kita kaip vekselis, surašomas vienu egzemplioriumi, pasirašomas skolininko ir perduodamas kreditoriui. *Syngrapha* atveju buvo surašomi du dokumento egzemplioriai ir juos pasirašydavo abi šalys. Po vieną skolos rašto egzempliorių būdavo įteikiama kreditoriui ir skolininkui. Tarp peregrinų tiek cirografas, tiek singrafa kūrė prievolę, kuri buvo vienašalė, formali, rašytinė, abstrakti ir griežtosios teisės. Poklasikiniu laikotarpiu cirografas ir singrafa imti laikyti stipuliaci-

niais dokumentais (t. y. rašytiniais dokumentais, kurie surašomi skyriumi nuo žodinės stipuliacijos procedūros).

2.2.1.3. Realiniai kontraktai

Realiniai kontraktai buvo sudaromi perduodant daiktą (*res*). Pasak Pauliaus: *Re enim non potest obligatio contrahi, nisi quatenus datum sit*, t. y. „prievolė iš realinio kontrakto negalinti atsirasti tol, kol kas nors nebus perduota“ (D. 2, 14, 17). Pavyzdžiui, paskolos sutartis laikyta sudaryta perdavus pinigus (arba kitus pakeičiamus, rūšiniais požymiais apibūdintus daiktus) kontrahentui. Vien tik šalių susitarimas dėl paskolos suteikimo (kuris, be abejo, buvo būtinas sudarant sutartį) prievolės nesukurdavo, o laikytas pažadu sudaryti sutartį ateityje. Romėnų *ius civile* žinojo keturis realinės prigimties kontraktų tipus: paskolą (*mutuum*), panaudą (*commodatum*), pasaugą (*depositum*) ir įkeitimą (*pignus*).

2.2.1.3.1. Paskola (*mutuum*)

Paskolos sutartis (*mutuum, mutui datio*) – tai tipinis realinis kontraktas, kuriuo paskolos davėjas perleisdavo paskolos gavėjui nuosavybėn tam tikrą kiekį pakeičiamų (rūšiniais požymiais apibūdintų) daiktų (dažniausiai pinigų), o šis įsipareigodavo sugrąžinti tokį patį kiekį tos pačios rūšies daiktų nustatytu laiku arba (jei sutartis sudaroma nenustatant paskolos grąžinimo termino) paskolos davėjui pareikalavus.

Vieninteliu būtinuoju paskolos sutarties elementu (*essentialia negotii*) laikytinas nuosavybės teisės į paskolos objektą perkėlimas paskolos gavėjui (*mutui datio*). Atsižvelgiant į tai paskolos davėjas galėjo būti tik skolinamo daikto savininkas.

Objektas galėjo būti tik pakeičiamieji daiktai, t. y. tokie, kuriuos galima pakeisti kitais tos pačios rūšies daiktais (pavyzdžiui, vynas, alyvos, javai, tam tikra pinigų suma, varis, sidabras, auksas (Inst. 3, 14 pr.) ir pasverti, suskaičiuoti arba pamatuoti (*quae pondere numero mensurave constant* (Inst. 3, 14 pr.)). Kadangi tokie daiktai buvo nemancipuojami, objektas skolininko nuosavybėn būdavo perleidžiamas jį neformaliai įteikiant (*traditio*).

Aptariant paskolos objektą, paminėtina tokia paskolos sutarties atmaina kaip *contractus mohatrae*. Tai netiesioginė paskola, kurios atveju paskolos davėjas perduodavo skolininkui ne pinigus, o tam tikrą jam priklausantį

daiktą, o paskolos gavėjas įgydavo teisę jį parduoti ir gautomis lėšomis disponuoti kaip kreditu.

Paskolos sutartis kūrė vienašalę prievolę, t. y. paskolos gavėją susaisydavo pareiga nustatytu laiku arba paskolos davėjo reikalavimu (*interpellatio*) sugrąžinti tokį patį kiekį tos pačios rūšies daiktų, kokie buvo paskolinti, o paskolos davėjas įgydavo teisę reikalauti daiktų sugrąžinimo. Tai reiškia, jog viena šalis yra tik pareigos saistomas skolininkas, o kita – reikalavimo teisę turintis kreditorius.

Paskolos sutarties (vienintelės iš realinių kontraktų) pagrindu atsiradavo griežtosios teisės (*stricti iuris*) prievolė. Taigi, paskolos gavėjas buvo įpareigojamas grąžinti tik patį sutarties objektą. Remiantis paskolos sutartimi, nebuvo galima reikalauti palūkanų, nes *ius civile* paskolą laikė *negotium lucrativum* (neatlygintiniu sandoriu). Kita vertus, kaip jau minėta, praktika gauti atlyginimą už teisės naudotis kapitalu suteikimą (palūkanas) Romoje buvo plačiai paplitusi, tačiau šiuo atveju reikėdavo atskiro susitarimo dėl palūkanų. Dažniausiai tokia sutartis buvo sudaroma pasitelkiant į pagalbą stipuliaciją (*stipulatio usurarum*). Pavyzdžiui, jei Marijus metams laiko skolina Darijui 1000 sestercijų ir pageidauja gauti 10 procentų metinių palūkanų, reikėdavę stipuliacijos, kuria Darijus įsipareigodavo duoti (sumokėti) Marijui 100 sestercijų.

Kalbant apie paskolos sutarties subjektus, paminėtinas I a. išleistas *senatus consultum Macedonianum*, kurio tikslas buvo suvaržyti Romoje išplitusią nepageidaujamą komercinę praktiką, kai paskolos buvo teikiamos šeimos galvos valdžiai paklūstantiems asmenims. Priimti šį Senato nutarimą paskatino konkretus istorinis įvykis: prasiskolinęs jaunuolis, vardu Macedo, kreditorių spiriamas grąžinti paskolas ir vildamasis tai padaryti iš tėvo palikimo, tėvą nužudė. Minėtu nutarimu įtvirtinto teisinio reglamentavimo esmę sudarė tai, jog iš su šeimos galvos valdžioje esančiu asmeniu sudarytos sutarties atsiradavo tik natūralioji (prigimtinė) prievolė, nes, net ir tuomet, kai skolininkas tapdavo laisvas nuo šeimos galvos valdžios (pavyzdžiui, mirus tėvui ar atlikus emancipaciją), į reiškiamą ieškinį dėl skolos priteisimo jis galėjo atsikirsti *exceptio senatus consulti Macedoniani*, t. y. pareikšti, jog paskolos sandoris buvo sudarytas nepaisant galiojančio draudimo skolinti *alieni iuris* asmeniui. Šį atsikirtimą įvertinęs teisėjas ieškinį atmesdavo, todėl realios kreditoriaus galimybės išsiieškoti skolą, jeigu prievolė nevykdoma geruoju, iš esmės buvo niekinės.

Skolininkui neįvykdžius prievolės (nesugrąžinus paskolos), kreditorius galėjo prievolės įvykdymo reikalauti pareikšdamas vieną iš dviejų ieškinių. Jei paskolos sutarties objektas buvo tam tikra pinigų suma, kreditoriui priklausė *actio certae creditae pecuniae*, jei paskolinti kiti pakeičiamieji daiktai (ne pinigai) – *condictio certae rei (condictio tritricaria)*.

Santykinais savarankiška ir specifinė paskolos sutarties rūšis, perimta iš graikų teisės, buvo jūrinė paskola (*fenus nauticum, pecunia traiectica*), kuri laikytina sąlyginiu sandoriu. Skolininkas (armatorius, laivo kapitonas) įsipareigodavo sugrąžinti pasiskolintą kapitalą ir sumokėti sutartas palūkanas tik tuo atveju, jei laivas sėkmingai pasieks paskirties uostą. Kadangi kreditoriui tekdavusi visa kelionės jūra keliami rizika (laivu vežamas kroviny galėjo būti prarastas dėl audros, piratų antpuolio ir pan.), jūrinei paskolai iš pradžių netaikytas pagal įstatymą priklausančių mokėti palūkanų dydžio ribojimas. Sudarant šią sutartį, buvo galima susitarti dėl „neriboto dydžio palūkanų“ (*infinitas usuras recipere potest (Pauli Sententiae 2, 14, 3)*), kurios būdavo numatomos sudarant papildomą sutartį (*pactum adiectum*), tačiau Justiniano teisėje palūkanų už jūrinę paskolą dydis apribotas iki 12 procentų metinių palūkanų. Be to, prievolės sumokėti palūkanas įvykdymas buvo užtikrinamas įkeičiant kreditoriui laivu gabenamą krovinį.

2.2.1.3.2 Pasauga (*depositum*)

Pasauga – tai tipinis realinis kontraktas, kurio pagrindu vienas asmuo, vadinamas deponentu (*deponens*), perduoda kitam asmeniui, vadinamam depozitoriumi (*depositarius*), kilnojamąjį daiktą neatlygintinai saugoti, o depozitorius įsipareigoja jį grąžinti deponentui pareikalavus. Pasaugos sutartis buvo laikoma sudaryta perdavus daiktą, todėl vien susitarimas perduoti daiktą saugoti teisinių pasekmių nesukeldavo. Tai buvo neatlygintinis sandoris, kuriantis geros valios prievolę.

Sutarties objektas galėjo būti tik kilnojamas daiktas, kurį deponentas apibūdina tam tikrais individualizuojančiais požymiais. Kadangi jam perdavus daiktą depozitorius tapdavo tik daikto laikytoju, deponentas neprievai galėjo būti saugoti perduodamo daikto savininkas.

Objekto specifikos prasme skirtinos tokios pasaugos atmainos kaip netaisyklinga pasauga ir sekvestracija. Netaisyklingos pasaugos (*depositum irregulare*) atveju deponentas perduodavo saugoti pakeičiamus (rūšiniams

požymiais apibūdintus) daiktus (dažniausiai tai būdavę pinigai), o depozitorius tapdavo ne daikto laikytoju, o jo savininku ir įgydavo teisę sutarties objektu disponuoti (taip pat – ir jį suvartoti), todėl skolininką saistė pareiga grąžinti ne saugoti perduotus daiktus, bet tą patį kiekį tos pačios rūšies daiktų. Ši sutartis turėjo kai kurių paskolos bruožų, pirmiausia tai, kad objektas buvo perduodamas priešingos šalies nuosavybėn, tačiau, priešingai nei paskola, kuri sudaroma išimtinai paskolos gavėjo interesais, *depositum irregulare* buvo sudaroma deponento (arba abiejų šalių) interesais. Netaisyklingos paskolos atveju saugoti perduoti daiktai paprastai susimaišo su kitų asmenų tam pačiam saugotojui perduodamais daiktais (pavyzdžiui, į elevatorių saugoti perduoti grūdai, į banką padėti pinigai ir pan.). Sekvestracija (*depositum sequestre*) – tai ginčo objekto (*res litigiosa*), perduodamo saugoti iki truks su daiktu susijusios bylos nagrinėjimas teisme, pasaulgos sutartis, kurios pagrindu kildavo sekvestro depozitoriaus pareiga grąžinti daiktą teisminį ginčą laimėjusiai šaliai. Primintina, kad nors sekvestro depozitorius tapdavo daikto detentoriumi, tai buvo ypatingas detencijos atvejis, kuriuo pretorius teikė tiesioginę interdiktinę gynybą.

Pasaugos sutartis kūrė gerosios valios, dvišalę nelygiavertę prievolę. Prievolės atsiradimo momentu (perdavus daiktą) depozitorius tapdavo skolininku (saistomu pareigos sugrąžinti daiktą), o deponentas – kreditoriumi (turinčiu teisę reikalauti pasaulgai perduotų daiktų grąžinimo). Kita vertus, jei saugodamas daiktą depozitorius patirdavo išlaidų arba žalos (pavyzdžiui, jei reikėjo skubiai atlikti saugoti perduoto antikvarinio paveikslo restauraciją, kad šis meno kūrinys nesunyktų; jei užkrečiama ir greitai plintančia liga sergantis deponento vergas susargdino depozitoriaus vergus), jis įgydavo teisę reikalauti patirtų išlaidų ar nuostolių atlyginimo. Atsižvelgiant į tai, kad pasaulgos sutarties pagrindu atsirandanti dvišalė prievolė buvo nelygiavertė, daikto sugrąžinimo deponentas galėjo reikalauti pareikšdamas saugotojui *actio depositi directa*, o reikalavimams dėl saugant daiktą patirtų išlaidų ar žalos atlyginimo įgyvendinti depozitoriui teiktas priešinis ieškinys – *actio depositi contraria*. *Actio depositi directa* laikytas *actio famosa*, todėl jei prievolės grąžinti daiktą depozitorius nevykdėdavo geruoju, o deponentas prievolės įvykdymą išsireikalavdavo teismo tvarka, depozitorių ištikdavo pilietinė negarbė.

Depozitoriaus prievolė sugrąžinti objektą drauge su visais daikto vaisiais tapdavo vykdytina *interpellatio* momentu, t. y. kai tik to pareikalauja deponentas. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad, priešingai nei panaudos sutar-

tyje, kurioje panaudos davėjas neturėjo teisės atsiimti savo daikto prieš sueinant sutartyje nustatytam terminui, depozitorius privalėjo daiktą sugrąžinti nepriklausomai nuo to, jei deponentas to pareikalauja anksčiau, nei sueina sutartyje apibrėžtas terminas. Jis neturėjo teisės naudotis deponuotu daiktu be deponento leidimo. Toks depozitoriaus elgesys buvo laikytas teisės pažeidimu ir kvalifikuotas kaip naudojimosi daiktu vagystė (*furtum usus*).

Kadangi pasaulio sutartis yra sudaroma deponento interesais (kadangi sandoris neatlygintinis, tai jokios turtinės naudos iš jo saugotojas negaudavo), vadovaujantis intereso (*utilitas*) principu, depozitorius atsakė tik už tyčią (*dolus*) ir jai prilygintą didelį neatsargumą (*culpa lata*), bet nebuvo saistomas atsakomybės už *culpa levis*. Aptariant depozitoriaus sutartinės atsakomybės ribas, minėtina dar viena specifinė pasaulio sutarčių atmaina – būtinoji pasauga (*depositum miserabile, depositum necessarium*), kuria daiktas perduodamas saugoti gresiančios stichinės nelaimės ar suirutės akivaizdoje (pavyzdžiui, kilus potvynio, pastato griūties, gaisro, žemės drebėjimo, maištų, riausių ar kitų neramumų grėsmei). Būtinios pasaulio atveju, atsižvelgiant į tai, kad daiktas perduotas saugoti ypatingomis aplinkybėmis (deponentas iš esmės neturėjo galimybės įvertinti depozitoriaus patikimumą bei laiko pasirinkti tinkamiausią savo daiktų saugotoją), depozitoriaus atsakomybė buvo griežtesnė. Depozitoriaus nesąžiningumo atveju deponentui priklausė teisė pareikšti *actio in duplum* – ieškinį dėl dvigubos saugoti perduoto daikto vertės.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad depozitoriaus sutartinės atsakomybės ribas plėtė ir neteisėtas naudojimas saugoti perduotais daiktais. Tokiu atveju depozitorius tapdavo atsakingas ne tik už bet kokio laipsnio kaltę (*omnis culpa*), tačiau jį susaistydavo objektyvaus pobūdžio atsakomybė už atsitiktinį daikto žuvimą (*casus fortuitus*).

2.2.1.3.3. Panauda (*commodatum*)

Panauda (*commodatum*) – tai tipinis realinis kontraktas, kurio pagrindu vienas asmuo, vadinamas komodontu (panaudos davėju), perduodavo kitam asmeniui, vadinamam komodontoriumi (panaudos gavėju), nesuvartojamą daiktą neatlygintiniam naudojimuisi, o komodontorius išipareigodavo šalių sutartu laiku tą patį daiktą grąžinti.

Nuo panaudos sutarties dera atriboti *precarium* – neatlygintinį kilnojamojo ar nekilnojamojo daikto arba teisės (pavyzdžiui, asmeninio

servituto) perdavimą naudotis (įgyvendinti) kitam asmeniui atsižvelgiant į jo prašymą (lot. *preces* – „prašymas“, *precor* – „prašau“) su sąlyga, kad daiktas bus grąžintas savininkui pareikalavus.

Precarium Romoje išsivystė iš turtingų žemvaldžių praktikos neatlygintai perduoti žemės sklypus naudotis savo klientams arba išlaisvintiesiems. Kadangi *precarium* laikytas geros *precarium dans* valios prekaristo atžvilgiu išraiška, buvę galima bet kuriuo metu daiktą atsiimti. Asmuo, perdavęs turtą kaip *precarium* (*precarium dans*), siekdamas jį susigrąžinti iš prekaristo, galėjo pasinaudoti specialiu interdiktu – *interdictum de precario*. Prekaristas, kuris *precarium dans* pareikalavus negrąžindavo daikto, tapdavo ydingu valdytoju (*possessor vitiosus*). Kita vertus, nuo jo valdymą pažeidžiančių trečiųjų asmenų prekaristas galėjo tiesiogiai gintis pasinaudodamas posesinės gynybos priemonėmis. Viena vertus, *precarium* panašus į panaudos sutartį, tačiau esama ir esminių skirtumų. Pagrindinis jų yra tai, kad *precarium* buvo suprantamas kaip grynai faktinio pobūdžio santykis ir nelaiikomas kontraktu, todėl tarp prekaristo ir *precarium dans* nesukurdamo jokių prievolių teisinių santykių.

Precarium ir *commodatum*

<i>Precarium</i>	<i>Commodatum</i>
Daikto perdavimas neatlygintai naudotis	
Faktinis santykis, nereiškiantis prievolės tarp šalių atsiradimo Galima pareikalauti daiktą grąžinti bet kuriuo momentu	Kontraktas Komodantas negalėjo reikalauti grąžinti daiktą prieš sueinant terminui ar nepasiekus panaudos tikslo

Panaudos sutarties objektas galėjo būti tik nesuvartojami, individualiais požymiais apibūdinti daiktai, nes komodatorių saistė pareiga grąžinti tą patį daiktą. Dažniausiai tai būdavę kilnojamieji daiktai, nors nedrausta panaudai duoti ir nekilnojamąjį daiktą. Išimtiniais atvejais panaudos sutarties objektas galėjo būti ir suvartojамieji daiktai, kai daiktas perduodamas demonstraciniais tikslais, nesusijusiais su įprastiniu naudojimu (*ad pompam vel ostentationem*). Pasak Ulpiano: *Non potest commodari id quod usu consumitur, nisi forte ad pompam vel ostentationem quis accipiat*, t. y. „negalima perduoti panaudai to, kas naudojant yra suvartojama, nebent

kas nors tokį daiktą priimtų pasirodymui ar prabangai pademonstruoti“ (D. 13, 6, 3, 6). Pavyzdžiui, vaisiai yra perduodami pokylio stalui papuošti, bet ne svečiams vaišinti. Kaip minėta, suvartojamų daiktų kategorijai romėnų teisė priskyrė ir pinigų, todėl pagal panaudos sutartį negalėjo būti perduodami pinigai, kurie yra apyvartoje cirkuliuojanti atsiskaitymo priemonė. Tuo tarpu panaudos sutartis galima, jei, pavyzdžiui, monetos perduodamos numizmatikos parodai kaip eksponatai. Panauda yra griežtai neatlygintinis sandoris (*negotium lucrativum*), nes, susitarime dėl daikto perdavimo naudotis numachių atlyginimą už naudojimąsi perduodamu objektu, toks susitarimas buvo laikomas daikto nuomos (*locatio-conductio rei*) sutartimi.

Panaudos sutartis, panašiai kaip ir pasauga, kūrė gerosios valios, dvišalę nelygiavertę prievolę. Prievolės atsiradimo momentu (perdavus daiktą), komodatorių susaistydavo pareiga grąžinti daiktą, o komodantas įgydavo teisę reikalauti daikto sugrąžinimo suėjus sutartyje nustatytam terminui. Kita vertus, vėliau galėdavusi atsirasti komodatoriaus teisė reikalauti su daiktu susijusių išlaidų, kurių jis neprivalėjo prisiimti sau, atlyginimo. Pavyzdžiui, panaudai duoto vergo maitinimo išlaidas, kurios laikytos būtinosiomis, privalėdavęs dengti pats komodatorius, tačiau vergo gydymui, jei šis susirgo ne dėl komodatoriaus kaltės (tarkime, vergas sirgo lėtinėmis ligomis iki perduodant jį komodatoriui), patirtų išlaidų atlyginimo buvo galima reikalauti iš komodanto; jei panaudai perduotas vergas užkrėsdavo kitus komodatoriaus vergus, komodantas privalėjo atlyginti komodatoriaus patirtą žalą.

Komodatorių saistė pareiga tinkamai naudoti daiktą (jeigu daiktas naudotas ne pagal sutartį arba ne pagal natūralią daikto paskirtį, komodatoriaus elgesys kvalifikuotas kaip naudojimosi daiktu vagystė – *furtum usus*) ir jį grąžinti suėjus sutartyje nustatytam naikinamajam terminui (*dies ad quem*) (pavyzdžiui, perdavus vergą panaudai mėnesiui laiko, praėjus šiam laikotarpiui komodatorius privalėjo jį grąžinti) arba pasiekus tikslą, kuriam daiktas perduotas (pavyzdžiui, perdavus žirgą tam, kad komodatorius aplankytų Romą, daiktas privalėjo būti grąžintas komodatoriui sugrįžus iš kelionės). Priešingai nei deponentas, komodantas negalėjo reikalauti grąžinti panaudai perduoto daikto prieš terminą arba iki pasiekiamas panaudos tikslas, nes tokie veiksmai buvo kvalifikuojami kaip teisės valdyti daiktą vagystė (*furtum possessionis*). Šiuo aspektu panauda aiškiai skiriasi

nuo daikto perdavimo naudotis *precarium* būdu, nes taip perduoto daikto *precarium dans* turėjo teisę pareikalauti bet kuriuo metu.

Komodatoriui nevykdant pareigos grąžinti daiktą, komodantas galėjo prievolės įvykdymo (daikto, jo vaisių bei kitokios daikto atneštos naudos – *res cum omnia causa* perdavimo) reikalauti pareikšdamas *actio commodati directa*. Jeigu dėl komodatoriaus kaltės daikto grąžinimas tapdavo negalimas (pavyzdžiui, panaudai duotas vergas žūsta), komodantas turėjo teisę reikalauti patirtos žalos atlyginimo. Kadangi panaudos sutartis buvo sudaroma komodatoriaus interesais, vadovaujantis intereso principu (*utilitas*), jis atsakė už bet kokio laipsnio kaltę – *omnis culpa* (t. y. tiek už *dolus* bei jai prilygintą *culpa lata*, tiek ir už *culpa levis*). Be to, komodatoriaus atžvilgiu taikyta ir objektyvaus pobūdžio atsakomybė (*culpa in custodiendo*) už atsitiktinį panaudai perduoto daikto žuvimą arba jo sugadinimą (*casus fortuitus*).

Komodatorius, įgijęs teisę reikalauti naudojantis daiktu patirtų išlaidų, kurios nelaikomos būtinosiomis, arba kilusios žalos atlyginimo, šiuos reikalavimus galėjo reikšti naudodamasis *actio commodati contraria*. Pareikštų reikalavimų įvykdymui užtikrinti, priešingai nei depozitoriui, komodatoriui teikta daikto sulaikymo teisė (*ius retentionis*), t. y. jis galėjo laikyti panaudai perduotą daiktą tol, kol komodantas padengs komodatoriaus patirtas papildomas išlaidas ar atlygins daikto sukeltus nuostolius.

2.2.1.3.4. Įkeitimo sutartis (*pignus*)

Įkeitimas (*pignus*) – tai tipinis realinis kontraktas, kurio pagrindu skolininkas (įkaito davėjas), siekdamas užtikrinti jį saistančios prievolės įvykdymą, perduoda daiktą kreditoriui (įkaito gavėjui) laikyti, o šis įsipareigoja, skolininkui įvykdžius pagrindinę prievolę, daiktą grąžinti. Taigi, prievolės objektą įkeitimo atveju sudaro skolininko pareiga *dare*, pasireiškianti prievolės objekto perdavimu ir ribotos daiktinės teisės į jį nustatymu kreditoriaus naudai.

Įkeitimo sutartis buvo laikoma sudaryta tik perdavus įkeičiamą turtą kreditoriui. Nepaisant to, kad įkaito gavėjas tapdavo tik daikto laikytoju, tai buvo vienas išimtinių laikymo atvejų, kai laikytojui buvo garantuojama tiesiogiai pretoriaus teikiama posesinė gynyba interdiktais.

Iš įkeitimo sutarties randasi dvišalė nelygiavertė gerosios valios prievolė.

Kreditorius (įkaito gavėjas) turėjo užtikrinti tinkamą daikto laikymą, negalėjo naudotis daiktu be skolininko (įkaito davėjo) sutikimo, nes toks elgesys laikytas naudojimosi daiktu vagyste (*furtum usus*), o įkaito davėjui sumokėjus skolą – gražinti jam daiktą.

Savo ruožtu skolininkas (įkaito davėjas) buvo įpareigotas padengti visas kreditoriaus išlaidas, patirtas užtikrinant tinkamą įkeisto daikto laikymą, ir atlyginti nuostolius, jei kreditorius, turėdamas įkeistą daiktą, patirtų žalos.

Įkeitimo sutartis sudaroma kreditoriaus (įkaito gavėjo) interesais, nes tokiu būdu užtikrinama jam priklausanti reikalavimo teisė, todėl jis atsakė už *dolus*, jai prilygintą *culpa lata* bei *culpa levis in abstracto*. Be to, įkaito gavėją, panašiai kaip ir komodatorių, saistė objektyvaus pobūdžio atsakomybė atsitiktinio įkeisto turto praradimo atveju (*custodia*).

Tuo atveju, jei sumokėjus skolą įkeistas turtas įkaito davėjui nebuvo gražinamas, jis galėjo išsireikalauti turtą iš įkaito gavėjo pareikšdamas jam *actio pigneraticia directa*. Tai asmeninės (prievolinės) prigimties ieškinys (*actio in personam*), kurį būtina skirti nuo *actio pigneraticia in rem*. Pastarasis priklausė kreditoriui, kurio prievolinė reikalavimo teisė yra užtikrinta įkeitimu (sukuriant kreditoriaus naudai ribotą daiktinę teisę į įkeičiamą skolininko turtą). Ši daiktinės prigimties (*actio in rem*) ir absoliutaus pobūdžio teisių gynybos priemonė (*erga omnes*) galėjo būti naudojama prieš bet kurį trečiąjį asmenį ginant įkeitimo sutarties pagrindu įgytą daiktinę teisę.

Savo reikalavimus įkaito davėjo (skolininko) atžvilgiu (pavyzdžiui, atlyginti išlaidas, kurias įkaito gavėjas patyrė valdydamas įkeistą daiktą) įkaito gavėjas galėjo įgyvendinti pareikšdamas jam *actio pigneraticia contraria*.

2.2.1.4. Konsensualiniai kontraktai

Konsensualiniai kontraktai buvo sudaromi bendru šalių susitarimu (*consensu*). Jų esmė Justiniano „Institucijose“ aiškinama taip: *Ideo autem istis modis consensu dicimus obligatio contrahi, quia neque scriptura neque praesentia omnimodo opus est, ac ne dari quicquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio, sed sufficit eos qui negotium gerunt consentire*, t. y. „dėl šios priežasties ir sakoma, kad tokiais atvejais prievoliniais teisiniais santykiais susisaistoma susitariant, nes visiškai nėra būtina nei rašytinė forma, nei šalių dalyvavimas, taip pat nebūtina ką nors perduoti, kad atsirastų

prievolė, o pakanka, kad tie [asmenys], kurie sudaro sandorį, pasiektų susitarimą“ (Inst. 3, 22 pr.).

Konsensualinių kontraktų sudarymui nereikalingas daikto perdavimas kitai sutarties šaliai kaip kad sudarant realinius kontraktus. Prievolė ką nors įvykdyti šiuo atveju atsiranda iš paties šalių susitarimo. Tai, kad vėliau tam tikri daiktai (pavyzdžiui, prekės pirkimo-pardavimo sutartyje) yra perduodami priešingai šaliai, reiškia ne sutarties sudarymą, o veiksmus, kurie atliekami vykdant iš sutarties kilusias prievoles (*solvendi causa*). Šių sutarčių sudarymui nereikalauta ir kokios nors teisės konkrečiai apibrėžtos formos laikymosi kaip kad sudarant verbalinius arba literalinius kontraktus, kurių atveju nustatytų lingvistinių ar literalinių formulių vartojimas, t. y. nustatytos formos reikalavimų laikymasis, buvo viena iš sandorio galiojimo sąlygų. Sudarant konsensualinius kontraktus, šalių susitarimas galėjo būti sudarytas bet kokia forma: tiek žodžiu, tiek ir rašytine, išreiškiant valią tiesiogiai, ir net tylėjimu; galiausiai šios kategorijos kontraktai galėjo būti sudaromi per pasiuntinį (*per nuntium*) arba išsiunčiant kontrahentui laišką (*per epistulam*). Gerosios valios sandoriams (*negotia bonae fidei*) priskiriami konsensualiniai kontraktai komercinėje praktikoje formavosi *ius gentium* normų ir tarptautinių prekybos papročių pagrindu, o jų plėtojimas glaudžiai susijęs su prekybinių santykių tarp romėnų ir peregrynų stiprėjimu. Visi romėnų teisei žinomi tipiniai konsensualiniai kontraktai kūrė gerosios valios prievoles (*obligationes bonae fidei*), o tai reiškia, kad šios kategorijos sutarčių pagrindu susiklostantys prievoliniai teisiniai santykiai buvo grindžiami pasitikėjimu (*fides, bona fides*) kontrahento duotu pažadu. Atitinkamai iš konsensualinių kontraktų atsirandančioms reikalavimo teisėms ginti buvo teikiami gerosios valios ieškiniai – *iudicia/actiones bonae fidei*.

Istoriškai konsensualiniai kontraktai yra vėliausiai susiformavusi ir nutolimo nuo formalizmo užmezgant prievolinius teisinius santykius tendencijas liudijanti kontraktų rūšis. Romėnų teisėje būta keturių pagrindinių konsensualinių kontraktų tipų: *emptio-venditio* (pirkimo-pardavimo kontraktas), *locatio-conductio* (nuomos kontraktas), *societas* (bendrovės kontraktas), *mandatum* (pavedimo kontraktas).

2.2.1.4.1. Pirkimas–pardavimas (*emptio-venditio*)

Pirkimo-pardavimo (*emptio-venditio*) sutartis – tai konsensualinis kontraktas, kurio pagrindu pardavėjas (*venditor*) įsipareigodavo pirkėjui

(*emptor*) užtikrinti nuolatinį netrukdomą daikto (prekės, *merx*) valdymą, o pirkėjas įsipareigodavo perduoti pardavėjo nuosavybėn sutartą pinigų sumą, t. y. sumokėti kainą (*pretium*).

Romėniškasis pirkimo-pardavimo kontraktas susiformavo kaip ilgo istorinės raidos proceso išdava. Pirmykščiai pirkimo-pardavimo santykiai tarp Romos piliečių buvo įforminami mancipacija. Tai buvo pirkimas-pardavimas mokant grynaisiais pinigais, tiesioginis daiktų ir pinigų perdavimas iš rankų į rankas, nesukurdavęs jokios prievolės. Ilgainiui, plėtojantis prekybiam-piniginiam ūkiui, komercinėje apyvartoje paplinta sutartys, kurias sudarydamos šalys įsipareigodavo perduoti prekes arba sumokėti pinigus ateityje. Šios rūšies pirkimas-pardavimas buvo įgyvendinamas paprasto ir neformalaus šalių susitarimo dėl prekės ir jos kainos būdu. Tokios sutartys tuomet dar nelaikytos kontraktais ir iš pradžių nesukurdavo civilinės prievolės. Plėtojantis prekybai su peregriniais, šio tipo sutartims garantuota teisinė gynyba (šalims suteikta teisė reikšti atitinkamus ieškinius). Laikoma, kad tokios nuostatos susiformavo dėl peregrinų pretoriaus praktikos vėliausiai II a. pr. Kristų. Taip pirkimas-pardavimas (*emptio-venditio*) tapo konsensualiniu kontraktu, kurio sudarymui pakako šalių susitarimo dėl prekės ir jos kainos.

Emptio-venditio kontraktas kūrė dvišalę lygiavertę prievolę. Tai reiškia, jog abi šalys tuo pačiu metu buvo ir kreditorius, ir skolininkas. Kiekviena iš šalių savo teisėms ginti naudojosi atskirais ieškiniiais: pardavėjas – *actio venditi*, o pirkėjas – *actio empti*. Abu šie ieškiniai buvo priskiriami geros valios (*iudicia bonae fidei*) ieškinių grupei.

Esminės pirkimo-pardavimo kontrakto sąlygos (*essentialia negotii*), kurios buvo būtinos tam, kad sutartis būtų sudaryta, – tai šalių susitarimas dėl prekės ir jos kainos nustatymas.

Romėniškame pirkimo-pardavimo kontrakte prekė (*merx*) galėjo būti bet kuris turtingą vertę turintis ir iš civilinės apyvartos neišimtas daiktas: tiek materialusis (pavyzdžiui, žirgas, žemės sklypas), tiek ir nematerialusis (pavyzdžiui, servitutas, prievolinė reikalavimo teisė). Kadangi pardavėjas privalėjo užtikrinti pirkėjui tik nuolatinį netrukdomą daikto valdymą, pirkimo-pardavimo sutarties objektas galėjo būti net ir svetimi, pardavėjui nuosavybės teise nepriklausantys daiktai. Be to, pardavimo objektas galėjo būti ne tik jau egzistuojantys, bet ir būsimi, ateityje atsirasantys daiktai, kurie sutarties sudarymo momentu dar neegzistuoja. Tokių daiktų

pirkimas galėjo būti dvejopo pobūdžio. Vienas iš tokio pardavimo atvejų – tai būsimų daiktų pirkimo-pardavimo sutartis (*emptio rei speratae*). Pavyzdžiui, derliaus, kurį pardavėjas ateinančiais metais surinks savo vynuogyne, pirkimas. Šios rūšies pirkimas – tai sąlyginis sandoris (sutartis su atidedamąja sąlyga). Tokia sutartis sukeldavo padarinius ir šalis saistė tik tuomet, jei būsimieji daiktai iš tiesų atsirasdavo. Kitas atvejis – tai pačios tikimybės (vilties) pirkimas (*emptio spei*). Tai buvo jau sutarties sudarymo metu egzistuojančios galimybės (šanso, tikėtinumo) pirkimas. Pavyzdžiui, „kai nuperkamos žuvys ar paukščiai, kuriuos reikia sužvejoti ar pagauti“ (*cum captum piscium vel avium [...] emitur* – D. 18, 1, 8, 1). Šios rūšies pirkimo-pardavimo sutartis buvo besąlyginis sandoris, nes sandorio objektas buvo jo sudarymo momentu egzistuojanti tikimybė įgyti tam tikrą daiktą. Šiuo atveju pareiga sumokėti sutartą kainą pirkėją saistė net ir tuo atveju, jei pirkimo-pardavimo objektas nebūtų įgytas (pavyzdžiui, žūklė arba medžioklė būtų nesėkminga).

Kainos, dėl kurios turėjusios susitarti sutarties šalys, atžvilgiu romėnų jurisprudencija kėlė šiuos svarbiausius reikalavimus. Pirma, kaina privalėjo turėti piniginę išraišką. Pasak Gajaus: *Pretium in numerata pecunia consistere debet*, t. y. „kaina turi būti išreiškiamą apskaičiuota pinigų suma“ (G. 3, 141). Tokia kainos išraiška, be kita ko, padėdavo atriboti pirkimo-pardavimo ir mainų (*permutatio*) sutartis. Antra, kaina turėjo būti apibrėžta (*pretium certum*) vienos iš šalių – pardavėjo arba pirkėjo nuožiūra. Nustatyti kainą, Gajaus nuomone, galėjo ir trečiasis asmuo: *quanti Titus rem aestimaverit, tanti sit empti*, t. y. „kiek Titas įvertins daiktą, už tiek jis ir bus parduotas“ (G. 3, 140). Trečia, kaina turėjo būti reali (*pretium verum*), todėl ji negalėjo būti tariama arba simbolinė. Klasikinė romėnų teisė nekėlė teisingos kainos (*pretium iustum*), t. y. kainos atitikties tikrajai prekės vertei, reikalavimo. Tik poklasikiniu romėnų teisės raidos laikotarpiu numatyta galimybė sudarytą pirkimo-pardavimo sutartį ginčyti motyvuojant *laesio enormis* (dideliu nuostoliu, patirtu sudarant sutartį). Parduodant nekilnojamąjį turtą, jei jis perleidžiamas už dvigubai nei tikroji daikto vertė mažesnę kainą, nukentėjęs pardavėjas galėjo reikalauti pirkėją primokėti trūkstantą sumą iki tikrąją daikto vertę atitinkančios kainos arba, grąžindamas gautus pinigus, reikalauti nutraukti sutartį.

Pagrindinė pardavėjo pareiga buvo sutarto parduoti daikto (prekės) perdavimas. Šią pareigą pardavėjas įvykdėdavo užtikrindamas pirkėjui netrukdomą, trečiųjų asmenų neginčijamą ir nuolatinį daikto valdymą. Tam,

kad galėtų perduoti daiktą pirkėjui, pardavėjas privalėjo jį rūpestingai saugoti ir išlaikyti nepakitusios būklės laikotarpiu nuo sutarties sudarymo momento iki jos įvykdymo. Iki perduodant daiktą pirkėjui pardavėjas buvo atsakingas už bet kokią kaltę (*omnis culpa*), kitaip tariant, ne tik už tyčią (*dolus*) ir didelį neatsargumą (*culpa lata*), tačiau taip pat ir už *culpa levis in abstracto*. Tuomet, kai sudarius sutartį, tačiau dar nespėjus perduoti prekės pirkėjui atsitiktinai žūdavo ar būdavo sunaikinamas pirkimo-pardavimo sutarties objektas, apibūdintas rūšiniais požymiais (pavyzdžiui, javai, vynuogės, alyvuogės, alyvų aliejus), pardavėjas nebuvo atleidžiamas nuo prievolės vykdymo. Jis privalėjo perduoti pirkėjui kitą atitinkamos rūšies daiktą. Jei atsitiktinai žūdavo ar buvo sunaikinama individualiais požymiais apibūdinta prekė, pavyzdžiui, *si homo mortuus sit vel aliqua parte corporis laesus fuerit, aut aedes totae aut aliqua ex parte incendio consumptae fuerint [...]; emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere*, t. y. „jei mirtų ar būtų sužalotas vergas, gaisras sunaikintų pastatą ar kurią jo dalį [...], žalą patirdavo pirkėjas, kuris, nors ir negavęs daikto, privalėdavo sumokėti prekės kainą“ (Inst. 3, 23, 3), o pardavėjas, išskyrus tą atvejį, jei pažeidė daiktui perduoti nustatytą terminą, tapdavo laisvas nuo bet kokios prievolės pirkėjo atžvilgiu. Taigi, pagal romėnų teisę, atsitiktinio daikto žuvimo rizika tekdavo pirkėjui (*periculum est emptoris*). Pagal šią romėnų teisės nuostatą, pirkėjas, nepaisant to, kad pardavėjas neprivalėjo nieko jam perduoti, turėdavo sumokėti kainą, už kurią daiktas buvo nupirktas.

Pardavėjas buvo atsakingas už teisinius perduoto daikto trūkumus, t. y. jei pardavė ir įgijėjui perdavė svetimą daiktą (kuris nebuvo jo nuosavybė) arba nors ir pardavė nuosavą daiktą, tačiau tokį, su kuriuo buvo susijusi tam tikra ribota daiktinė teisė (pavyzdžiui, servitutas arba įkeitimas), jam iškildavo atsakomybė už daikto evikciją (*evictio, evincere*). Ja laikyta situacija, kai trečiasis asmuo teismo proceso tvarka pareiškęs įgijėjui reikalavimą, pagrįstą savo turima daiktine teise į nupirktą daiktą (kuri, kaip žinome, buvo teisė prieš visus – *erga omnes*), ir laimėjęs bylą išreikalavdavo daiktą (nupirktą prekę) iš įgijėjo. Ši pardavėjo atsakomybė (šiandien vadinama garantija, jog daiktas neturi teisinių trūkumų, pareiga patvirtinti daikto nuosavybės teisę) romėnų teisėje nuėjo ilgą raidos kelią. Pradžioje sudarant konsensualinę pirkimo-pardavimo sutartį atsakomybė už evikciją neiškildavo *ipso iure*, tačiau šalys galėjo ją nustatyti sudarydamos papildomą

sutartį, vadinamą *stipulatio duplae*, kuria pardavėjas įsipareigodavo įvykus evikcijai sumokėti dvigubai tiek, už kiek daiktas buvo nupirktas. Klasikinėje teisėje ši pardavėjo atsakomybė ilgainiui, net ir nenustačius jos atskira stipuliacija, tapo vienu iš pirkimo-pardavimo sutarties turinio elementų. Evikcijos atveju savo reikalavimų įgyvendinimo pirkėjas galėjo siekti pareikšdamas pardavėjui *actio empti*.

Pardavėją saistė ir atsakomybė už fizinius parduoto daikto trūkumus, kuri Romoje formavosi laipsniškai. Senojoje *ius civile* pirkimo iš karto mokant grynaisiais pinigais (pirkimas mancipacijos būdu) atveju pardavėjo atsakomybės už prekės trūkumus nebuvo, išskyrus atvejus, kai pardavėjas buvo aiškiai užtikrinęs vienokių ar kitokių daikto savybių egzistavimą (*dicta et promissa*), tačiau paaiškėjo, kad tokių savybių daiktas neturi. Konsensualinio pirkimo atveju pardavėjas taip pat atsakė už tokį užtikrinimą, taip pat ir už tyčinį daikto trūkumą nutylėjimą (*reticentia*).

Reikšmingų permainų reguliuojant pardavėjo atsakomybės už fizinius prekės trūkumus klausimą įnešė kuruliniai edilai, įgyvendinę jurisdikciją byloje dėl prekyvietėse sudarytų sandorių. Pagal edilų ediktus, pardavėjas privalėjo žinoti ir supažindinti pirkėją su tuo „kokiomis ligomis serga ar kokių trūkumų turi“ (D. 21, 1, 1, 1) parduodami vergai ar kinkomieji gyvuliai. Svarbiausieji trūkumai buvo išvardinti edikte. Paaikšėjus trūkumui, kurio nebuvo atskleidęs pardavėjas, pirkėjas turėjo keletą galimybių ginti pažeistas savo teises. Pirma, per šešis mėnesius nuo sutarties sudarymo pareikšdamas specialų ieškinį – *actio redhibitoria* (lot. *redhibeo* – „grąžinti, atiduoti“), jis galėjo reikalauti nutraukti sutartį ir atiduoti prekę pardavėjui. Antra, nenorėdamas, kad sutartis būtų nutraukta, per vienerius metus nuo jos sudarymo pareikšdamas *actio quanti minoris* („ieškinys, kiek mažiau“), pirkėjas galėjo reikalauti sumažinti kainą.

Justiniano teisėje nuostatos, kurios kurulinių edilų praktikoje taikytos vergų bei kinkomųjų gyvulių pardavimo sandorių atžvilgiu, imtos taikyti bet kurių daiktų pirkimo-pardavimo sutartims.

Pirkėjo pareigas, visų pirma, sudarė pareiga atsiimti prekę ir sumokėti sutartą kainą, kas reiškė apibrėžtos pinigų sumos perleidimą pardavėjo nuosavybėn (*pretium dare*). Jeigu gavęs prekę pirkėjas nesumokėdavo kainos, už delsimą vykdyti prievolę mokėdavo tam tikro dydžio delspinigius, skaičiuojamus nuo prekės kainos. Pirkėjui neatsiėmus tinkamai pateiktos prekės, jis privalėjo padengti pardavėjo išlaidas, patirtas saugant daiktą nuo sutarties sudarymo momento iki prekės atsiėmimo.

2.2.1.4.2. Nuoma (*locatio-conductio*)

Nuomos sutartis (*locatio-conductio*) – tai tipinis konsensualinis kontraktas, kurio pagrindu viena šalis – nuomotojas (*locator*) įsipareigoja kitai šaliai – nuomininkui (*conductor*) perduoti naudotis tam tikrą daiktą, teikti paslaugas ar atlikti darbą mainais už piniginių atlyginimą. Romos teisė skyrė tris nuomos sutarties atmainas: daikto nuomą (*locatio-conductio rei*), kurios dalykas buvo teisės naudotis materialiuoju daiktu (*res corporales*) suteikimas, paslaugų nuomą (*locatio-conductio operarum*), kurios dalyką sudarė specialios kvalifikacijos nereikalaujančių paslaugų (*operae illiberales*) teikimas, bei darbo nuomą (*locatio-conductio operis faciendi*), arba, kitaip tariant, rangos sutartį, kurios dalykas buvo materialus tam tikro darbo rezultatas (*opus*).

Šalis, kuri perduodavo naudojimuisi materialų daiktą, teikė paslaugas arba pateikdavo užsakymą ką nors pagaminti bei gamybai reikalingą medžiagą, vadinta nuomotuoju – *locator*, o priešingoji – *conductor*, t. y. nuomininku, kuris gaudavo naudotis materialų daiktą, naudojosi teikiamomis paslaugomis, priimdavo užsakymą ir gaudavo medžiagą tam tikram daiktui pagaminti ir perduoti jį nuomotojui.

Iš visų trijų nuomos sutarties atmainų rasdavosi dvišalė lygiavertė, kauzalinė, geros valios prievolė. Nuoma yra *negotium onerosum* – griežtai atlygintinis sandoris. Remiantis šiuo atlygintinumu požymiu daikto nuoma yra atskiriama nuo jo perdavimo panaudai (*commodatum*), kurios atveju naudojimasis daiktu yra neatlygintinis. Tuo tarpu paslaugų teikimo ir rangos sutartį jų atlygintinumas skiria nuo *donatio*: neatlygintinis turtinę vertę turinčių paslaugų suteikimas ar daikto perdavimas laikytas dovanojimu.

Kadangi nuoma yra dvišalė lygiavertė sutartis, iš sutarties kylančių reikalavimo teisių įgyvendinimui kiekvienai iš šalių teiktas atskiras ieškinys (priešingai nei dvišalių nelygiaverčių sutarčių atveju, kai esama tiesioginio ir priešinio ieškinio). Nuomotojas jam priklausančių teisių įgyvendinimo siekė pareikšdamas *actio locati*, o nuomininkas – *actio conducti*.

Daikto nuomos sutartis (*locatio-conductio rei*) buvo konsensualinis kontraktas, kurios pagrindu viena šalis – nuomotojas (*locator*) įsipareigodavo kitai šaliai – nuomininkui (*conductor*) perduoti naudotis tam tikrą individualiais požymiais apibūdintą daiktą, o šis – už naudojimąsi daiktu mokėti atlyginimą – nuomos mokestį (*merces, pensio*) pinigais bei nustatytu terminu grąžinti daiktą.

Esminiai šios sutarties elementai (*essentialia negotii*) buvo: abipusis šalių susitarimas (*consensus*) dėl naudojimosi daiktu ir dėl pinigais išreikšto atlyginimo.

Daikto nuomos sutarties, panašiai kaip servituto, atveju objektas galėjo būti bet kuris individualiais požymiais apibūdintas materialusis daiktas, išskyrus *res quae ipso usu consumuntur* (suvartojamuosius daiktus). Atlyginimas (nuomos mokestis), taip pat kaip ir *emptio-venditio* atveju, turėjo būti išreiškiamas apibrėžta pinigų suma, kuri turėjo būti reali, ne apsimestinė. Todėl, kaip rašo Ulpianas: *Si quis conduxerit nummo uno, conductio nulla est, quia et hoc donationis instar inducit*, t. y. „jei kas išnuomojo už vieną monetą, nuomos sutartis yra negaliojanti, nes tai yra tolygu dovanojimui“ (D. 19, 2, 46). Kita vertus, atlyginimas (nuomos mokestis) nebūtinai turėjo atitikti tikrąją suteikiamos paslaugos vertę. Išimtiniais atvejais nuomos mokestis galėjo būti išreiškiamas ne pinigų suma, bet tam tikru nuomojamo daikto duodamų vaisių kiekiu. Tokios galėdavusios būti žemės sklypų nuomos sutartys.

Pagrindinėmis nuomotojo (*locator*) pareigomis laikyta pareiga užtikrinti nuomininkui, kuris tapdavo tik išsinuomoto daikto laikytoju, netrukdomą naudojimąsi išsinuomotu daiktu. Taigi, nuomotojas turėjo pareigą išlaikyti daiktą atitinkamos būklės iki jis bus perduotas naudotis nuomininkui. Be to, jis privalėjo išlaikyti išnuomotą daiktą tokios būklės, kad jis būtų tinkamas naudotis visą nuomos sutarties galiojimo laikotarpį. *Locator* taip pat buvo atsakingas už išnuomoto daikto evikciją (atsakomybę už teisinius trūkumus) bei už paslėptus fizinius daikto trūkumus, kurie gali sumažinti daikto naudingumą. Nuomotojas taip pat privalėjo atlyginti nuomininko patirtus nuostolius, jei išnuomotą daiktą parduodavo ar kitais sandoriais perleisdavo nesibaigus nuomos sutarties terminui, taip pat nuomininko turėtas būtinašias ir naudingąsias išlaidas daiktui.

Svarbiausios nuomininko (*conductor*) pareigos buvo mokėti sutartyje nustatytą nuomos mokestį. Ši pareiga nuomininką saistydavo tol, kol jis faktiškai naudodavosi išsinuomotu daiktu. Pareiga mokėti nuomos mokestį išnykdavo, kai naudojimas išsinuomotu daiktu tapdavo negalimas. Dėl šios priežasties nuomos mokestis paprastai būdavo mokamas pasibaigus tam tikram naudojimosi daiktu periodui (*postnumerando*). Pasibaigus sutartyje nustatytam terminui, nuomininkas privalėjo grąžinti daiktą tinkamos (nepablogintos) būklės.

Paslaugų nuomos sutartis (*locatio-conductio operarum*) – tai konsensualinis kontraktas, kurio pagrindu viena iš šalių (*locator* – darbininkas, darbuotojas) įsipareigodavo atlikti tam tikrus darbus (*operae*) kitos šalies (*conductor* – darbdavys), kuri įsipareigodavo už tai sumokėti nustatyto dydžio atlyginimą (*merces, pensio*), naudai. Būtiniosios kontrakto sąlygos buvo šalių susitarimas dėl tam tikrų darbų (*operae*) atlikimo bei dėl atlyginimo, išreikšto pinigais, nustatymo.

Šios sutarties objektas buvo paprasti, jokios ypatingos kvalifikacijos nereikalaujantys fiziniai darbai, romėnų vadinti *operae illiberales*. Kadangi senovės Romoje labai plačiai naudotasi vergų darbu, paslaugų nuomos taikymo sfera buvo santykinai siaura.

Svarbiausia asmens, nuomojančio savo paslaugas, pareiga laikytas darbo atlikimas. Jį *locator* privalėjo atlikti asmeniškai, tačiau šalys sutartyje galėjo numatyti ir tai, kad paslaugas vietoj darbuotojo teiks kuris nors kitas asmuo. *Locator* turėjo teisę gauti atlyginimą net ir tuo atveju, jei dėl nuo jo nepriklausančių aplinkybių (priežasčių) darbo atlikti negalėjo. Darbdavys (*conductor*) paprastai privalėjo atlyginimą sumokėti darbuotojui užbaigus darbą ar atlikus tam tikrą jo dalį. Pareiga mokėti atlyginimą darbdavį saistė ir tuo atveju, kai jis atsisakydavo paslaugų teikimo.

Darbo nuomos (rangos) sutartis (*locatio-conductio operis faciendi*) – tai konsensualinis kontraktas, kurio pagrindu viena iš šalių, priimanti užsakymą (*conductor*), įsipareigoja atlikti užsakovui (*locator*) tam tikrą apibrėžtą darbą (pagaminti gaminį), o užsakovas įsipareigoja sumokėti nustatytą piniginių atlyginimą.

Asmuo, kuris užsakydavo pagaminti tam tikrą gaminį, paprastai privalėdavo pateikti jo gamybai reikalingą medžiagą (pavyzdžiui, duoti aukso-kaliui žiedui pagaminti reikalingą aukso kiekį, atgabenti skulptoriui marmuro luitą, iš kurio turi būti iškalta skulptūra, pateikti siuvėjui medžiagą, iš kurios turi būti pasiūta tunika). Būtent dėl šitos priežasties šalis, kuri pateikdavo gaminiui pagaminti reikalingą medžiagą, ir buvo vadinama *locator*: reikalingas medžiagas ji pristatydavo ir palikdavo (*locabat*) meistro dirbtuvėje. Šios sutarties sudarymui buvo reikalingas šalių susitarimas dėl darbo atlikimo (gaminio pagaminimo), pavyzdžiui, namo pastatymo, paveikslų nutapymo; pinigais išreikšto atlyginimo; medžiagos pristatymo (pateikimo) kontrahentui, kuris įsipareigoja atlikti darbą (pagaminti gaminį).

Tuo atveju, jei darbą *conductor* atlieka iš nuosavos medžiagos, romėnų teisininkų nuomone, sutartis laikytina pirkimu–pardavimu, o ne *locatio-conductio operis faciendi*.

Nuo paslaugų nuomos sutarties *locatio-conductio operis faciendi* skyrėsi tuo, jog jos objektas buvo tam tikro darbo pasekmė (rezultatas), o ne pats darbas nepriklausomai nuo jo rezultatų.

Gamintojas (*conductor*), vykdydamas užsakymą, darbą privalėjo atlikti asmeniškai, jei taip nurodyta sutartyje. Jei tokios sąlygos sutartyje nebūdavę, jis galėdavęs pavesti visą darbą ar tam tikrą jo dalį atlikti kitam asmeniui. Tuomet *conductor* būdavo atsakingas už netinkamą subrangovo, kuriam patikėdavo atlikti darbą, parinkimą (*culpa in eligendo*; lot. *eligere* – „išsirinkti“).

Paprastai gamintojo (rangovo) sutartinės atsakomybės ribos siekė *culpa levis in abstracto*. Kita vertus, iki pristatant (pateikiant) gaminį užsakovui, jis buvo atsakingas taip pat ir už atsitiktinumą.

Savo ruožtu užsakovas (*locator*) privalėjo pateikti darbui atlikti (gamiui pagaminti) reikalingą medžiagą, o vėliau – atsiimti gaminį ir sumokėti sulgytą piniginių atlyginimą.

Locatio-conductio sutarties atmaina laikytina pervežimo jūra sutartis, kurią reglamentavo *lex Rhodia de iactu* (Rodo įstatymas dėl krovinių išmetimo į jūrą). Šis įstatymas, kurio nuostatos buvo pasisavintos (receptuotos) iš Rodo saloje galiojusios jūrų teisės, reglamentavo rizikos paskirstymo tvarką, kai laivu gabenamas kroviny yra išmetamas į jūrą, ir taikytas, kai vežėjas, kuris įsipareigojo pervežti kelių asmenų pateiktą krovinį (prekes), dėl audros, laivo perkrovos ar kitų priežasčių būdavo priverstas dalį krovinių išmesti į jūrą (*iactus*) tam, kad išgelbėtų laivą. Susiklosčius tokiai padėčiai, tam, kad žalos nepatirtų tik tie asmenys, kurių kroviny buvo išmestas į jūrą ir dėl to išgelbėtos kitų asmenų vežti pateiktos prekės, Rodo įstatymas įpareigojo patirtus nuostolius padalinti visiems prekių savininkams proporcingai laivu gabentų jiems priklausiusių prekių vertei. Tokių patirtų nuostolių paskirstymą atlikdavo vežėjas. Užsakovams, kurių kroviny buvo išgelbėtas, jis turėjo teisę pareikšti *actio conducti* dėl patirtų nuostolių paskirstymo. Tuo tarpu į jūrą išmestų prekių savininkams priklausė *actio locati* dėl patirtos žalos atlyginimo iš dalies.

2.2.1.4.3. Jungtinės veiklos sutartis (civilinė bendrovė – *societas*)

Bendrovės arba jungtinės veiklos (*societas*) sutartis – tai konsensualinis kontraktas, kurio pagrindu bendrininkai (*socii*) įsipareigo davė padaryti turtingą vertę turinčius įnašus ir drauge veikti siekdami sutarto, apibrėžto, teisės neuždrausto turтино pobūdžio tikslo. Nors dažniausiai bendrovės sutartys būdavo sudaromos siekiant ekonominių tikslų, nedrausta sudaryti ir kitokio pobūdžio bendrovę; svarbiausia buvo tai, kad bendrovės tikslams įgyvendinti būtų reikalingas materialus turtas. Kaip minėta, jungtinės veiklos tikslas privalėjo būti teisėtas, t. y. bendrovės sutartis galėjo būti sudaroma tik siekiant teisei, geriems papročiams neprieštaraujančių, nepiktavališkų tikslų. Apie tai vienareikšmiškai kalba Ulpianas: *Generaliter enim traditur rerum inhonestarum nullam esse societatem*, t. y. „apskritai laikoma, jog negalima sudaryti bendrovės sutarties siekiant piktavališkų tikslų“ (D. 17, 2, 57).

Bendrovės sutartis buvo dvišalis arba daugiašalis, atlygintinis, kauzalinis sandoris, kuris kūrė gerosios valios, dvišalę lygiavertę prievolę. Tai reiškia, kad bendrininkai (*societates*) vieni kitų atžvilgiu buvo laikomi ir kreditoriais, ir skolininkais (G. 3,154).

Bendrovės kontraktas buvo neformalus, o tai reiškia, kad susitarimą vystyti bendrą veiklą bendrininkai galėjo sudaryti bet kokia forma. Justiniano epochos teisė būtinąja šio sandorio sąlyga laikė esant aiškiai išoriškai išreikštą valią įkurti bendrovę (*affectus societatis, animus contrahendae societatis*).

Kiekvieną iš bendrininkų saistė pareiga atlikti tam tikrus veiksmus, kurie buvo būtini bendriems tikslams pasiekti. Tokie veiksmai galėjo pasireikšti kaip bendrininkų daromi turтинiai įnašai (aportai, pajai). Tai galėjo būti turto ar tam tikrų daiktinių teisių į jį perdavimas, galimybės laikinai naudotis daiktu suteikimas, taip pat bendrininkų darbas. Turto, kuris perduotas bendrovei, atžvilgiu atsirasdavo bendrininkų bendrosios nuosavybės teisė.

Sutarties šalys privalėjo susitarti dėl pelno ir nuostolių pasidalijimo tarp bendrininkų tvarkos. Bendrininkai privalėjo tiek gauti tam tikrą bendrovės pelno dalį, tiek ir dalyvauti padengiant jos patirtus nuostolius. Sutartyje nesant aiškiai nustatytos pelno ir nuostolių padalijimo tarp bendrininkų tvarkos, buvo preziumuojama, jog jie tarp bendrininkų dalijami lygiomis dalimis. Negaliojančiu laikytas toks susitarimas, kuriame kuris nors iš

bendrovės narių buvo įpareigotas tik dengti bendrovės patiriamus nuostolius, o jo teisė gauti skirstomo bendrovės pelno dalį buvo nenumatyta (D. 17, 2, 29, 3). Tokio tipo bendrovės sutartis vadinta *societas leonina*, t. y. „liūto bendrovė“, darant aliuziją į romėnų pasakėtininko Fedro (*Phaedrus*) (I a. prieš Kristų – I a. po Kristaus) pasakėčią apie karvę, ožką, avį ir liūtą, sumedžiojusius elnią, kurį liūtas paskirstęs taip: „Imu aš pirmą dalį, nes liūtu esu vadinamas, / O antrą duosit patys, nes esu narsus, / Trečioji teks dėl to, kad galios daug turiu, / O kas ketvirtą ims, tas smarkiai nukentės.“

Civilinė bendrovė nebuvo juridinis asmuo, nes tiek jos tikslai, tiek ir teisinė prigimtis skyrėsi nuo korporacijos, t. y. tokio bendro tikslo jungiamų asmenų susivienijimo, kuris laikytas juridiniu asmeniu. Korporacija, priešingai nei bendrovė, nevykdė ūkinės veiklos, išoriniuose santykiuose su trečiaisiais asmenimis veikė kaip atskiras subjektas, kuris aiškiai skirtas nuo į jos sudėtį įeinančių fizinių asmenų (korporacijos narių). Tuo tarpu bendrovė laikyta „vidiniu“ prievoliniu teisiniu santykiu, siejančiu *societas*, ir teisinio subjektiškumo neturėju. Korporacija nenumatė egzistuoti pasikeitus jos narių skaičiui, o bendrovė baigdavosi įvykus bet kokiems personaliniams pokyčiams. Taigi, iš esmės vienintelis labiausiai bendrovę ir korporaciją siejantis panašumas yra tai, kad tiek bendrovė, tiek korporacija yra tam tikri asmenų susivienijimai.

Bendrovė	Korporacija
Asmenų susivienijimas	
Tikslas – ūkinė veikla	Nevykdyti ūkinės veiklos
Baigdavosi įvykus bet kokiems personaliniams pokyčiams	Egzistavo nepriklausomai nuo narių skaičiaus pokyčių
Vidinis ryšys tarp bendrininkų; išoriniuose santykiuose su trečiaisiais asmenimis veikė atskiri bendrininkai	Išoriniuose santykiuose veikė kaip atskiras subjektas (skiriamas nuo į korporacijos sudėtį įeinančių narių), reprezentuojamas savo organų

Seniausioji romėniškos bendrovės forma buvo *consortium*, kuri dar vadinama *ercto non cito* ([bendrovė] kilusi iš nepadalintos nuosavybės, t. y. po *pater familias*, kuris mirė nepadalinęs turto, mirties įpėdinių paveldėto turto bendrumas). *Consortium* galėjo susiklostyti tik tarp Romos piliečių ir buvo konsensualinės bendrovės sutarties prototipas. Ilgainiui remdamiesi

šiuo pavyzdžiu, taip pat ir kiti asmenys, kurių nevienijo šeiminiai (giminytės) ryšiai, galėjo kurti bendroves (*societates*) neformalaus tarpusavio susitarimo (*nudo consensu*) pagrindu. Sudaryti tokius susitarimus galėjo ir peregrinai. Labiausiai paplitusios bendrovių rūšys buvo *societas omnium bonorum* (visą turtą apimanti bendrovė), kurią įkurdami bendrininkai perduodavo bendrovei visą savo turtą (tiek turimą, tiek tą, kuris bus įgytas ateityje), kad pasiektų sutartyje apibrėžtus tikslus. Taigi, tokio tipo bendrovėje bendrininkų atsakomybė už bendrovės prievoles buvo neribota, t. y. jie atsakė visu savo turtu. *Societas alicuius negotiationis* – tai bendrovė, kuri įkuriama tam tikriems pasikartojantiems sandoriams, kuriais siekiama pelno, sudaryti. Steigdami tokią bendrovę, bendrininkai turėjo tikslą įkurti bendrą gamybos (pavyzdžiui, puodų žiedimo) arba prekybos (pavyzdžiui, prekybos vergais bendrovė) įmonę. *Societas quaestus* (pelno siekianti bendrovė) (iš lot. *quaestus* – „uždarbis, pelnas, nauda“) atveju kaip įnašas (aportas, pajus) buvo traktuojama visa tai, ką bendrininkai turėjo įgyti iš vykdomos ūkinės veiklos (atkreiptinas dėmesys, kad bendrininko neatlygintinai gauta turtinė nauda (pavyzdžiui, gauta kaip palikimas, išskirtinė (legatas), dovana) nebuvo laikoma bendrovės turtu). *Societas unius rei* buvo vienam konkrečiam sandoriui sudaryti (atskiram, pavieniam reikalui) įkuriama bendrovė, kurios tikslas buvo sutvarkyti tam tikrą reikalą, išspręsti klausimą ar sudaryti sandorį (pavyzdžiui, pastatyti namą, sudaryti tam tikro nekilnojamojo turto pirkimo-pardavimo sandorį).

Bendrovės reikalus bendrininkai privalėjo tvarkyti taip pat rūpestingai, kaip ir savuosius (*diligentia quam suis rebus adhibere solet*), todėl jie buvo atsakingi už *omnis culpa*, įskaitant ir *culpa levis in concreto*, t. y. už tai, jei tvarkydamas bendrovės reikalus bendrininkas nebuvo toks atidus, apdairus ir rūpestingas, kaip tvarkydamas savuosius. Be to, bendrininkai privalėjo pateikti ataskaitas ir paaiškinimus apie veiksmus, kurių ėmėsi tvarkydami bendrovės reikalus.

Bendrovės sutarties pagrindu atsirandančias teises bendrininkas galėjo ginti reikšdamas geros valios ieškinį – *actio pro socio*. Tai buvo *actiones famosae* grupei priskiriamas ieškinys, kurį patenkinus atsakovą ištikdavo infamija, nes bendrovės sutartis grįsta bendrininkų tarpusavio pasitikėjimu ir gera valia. Kita vertus, kiekvieno iš bendrininkų atžvilgiu buvo taikoma *beneficium competentiae*, kuria remiantis, patenkinus *actio pro socio*, iš bendrininko nebuvo galima priteisti daugiau nei jis turi turto. Be to, ieškinį

patenkinus, bendrininkui būdavo paliekamas tam tikras minimalus turto kiekis kaip pragyvenimui būtinos lėšos.

Bendrovės sutartis galėjo būti nutraukiama dėl įvairių priežasčių. Svarbiausieji bendrovės sutarties pasibaigimo atvejai buvo: vieno iš bendrininkų mirtis arba *capitis deminutio maxima* arba *media*, termino, kuriam bendrovės sutartis buvo sudaryta, pasibaigimas, vieno iš bendrininkų turto netekimas (pavyzdžiui, jei turtas yra konfiskuojamas arba licituojamas (parduodamas iš varžytinių). Bendrovės sutartis taip pat galėjo būti nutraukta bendru bendrininkų sutarimu arba vienam iš jų atsakius sutarties (*renuntiatio*). Bendrovės pabaigą reiškė ir jau minėto *actio pro socio* pareiškimas. Nutraukus bendrovės sutartį, tarpusavio santykiai tarp bendrininkų buvo baigiami teismo proceso tvarka, t. y. pareiškiant ieškinį dėl bendrosios nuosavybės teise valdomo turto padalijimo – *actio communi dividundo*.

2.2.1.4.4. Pavedimas (*mandatum*)

Pavedimo sutartis (*mandatum*) – tai konsensualinis kontraktas, kurio pagrindu vienas asmuo, vadinamas įgaliotoju (*mandans, dominus negotii*), paveda kitai šaliai, vadinamai įgaliotiniu (*mandatarius, procurator*), atlikti tam tikrus veiksmus arba sudaryti sandorius, o įgaliotinis įsipareigoja tai padaryti neatlygintinai.

Kontraktas buvo sudaromas šalims neformaliu būdu susitariant dėl įgaliotojo nurodytų veiksmų atlikimo. Veiksmų, sudarančių pavedimo dalyką, tikslas negalėjo būti išimtinai įgaliotinio interesų tenkinimas (*mandatum mea tantum gratia*). Tokiu atveju pavedimo sutartis būtų negaliojanti, nes vien tik tai su įgaliotinio interesais susijęs pavedimas būtų ne kontraktas, o teisiškai neįpareigojantis (draugiškas) patarimas (*consilium*). Taigi, pavedimas turėjo būti duodamas įgaliotojo (*mandatum mea gratia*), trečiųjų asmenų (*mandatum aliena gratia*), įgaliotojo ir trečiojo asmens (*mandatum mea et aliena gratia*), įgaliotojo ir įgaliotinio (*mandatum mea et tua gratia*), įgaliotinio ir trečiojo asmens (*mandatum tua et aliena gratia*) interesais. Atsižvelgiant į įgaliotiniui pavedamų atlikti veiksmų pobūdį, t. y. kieno naudai ir interesais šie veiksmai atliekami, skirtinga tokia pavedimo atmaina kaip kreditinis pavedimas (*mandatum qualificatum*; vėlesnėse teisės sistemose ši pavedimo atmaina imta vadinti *del credere*). Šios sutarties esmę sudarė tai, kad įgaliotojas pavesdavo įgaliotiniui suteikti paskolą

trečiajam asmeniui arba pratęsti paskolos terminą įgaliotojo rizika (iš esmės tokia pavedimo sutartis buvo ne kas kita kaip laidavimo už skolą forma).

Pavedimo sutarties objektas galėjo būti tam tikrų faktinio arba juridinio pobūdžio veiksmų (t. y. sandorių sudarymas) atlikimas. Jie galėjo būti trunkamojo arba vienkartinio pobūdžio (pavyzdžiui, paskolos paėmimas, nekilnojamojo daikto įgijimas, procesinis atstovavimas tam tikroje byloje, laidavimas už svetimą skolą). Pavedimas galėjo reikšti ir įgaliojimą tvarkyti visus įgaliotojo reikalus (generalinis įgaliojimas). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad *mandatum* objektas buvo tokie veiksmai, kurių atlikimas reikalavo specialių įgūdžių, intelektualinių gebėjimų ar kvalifikacijos. Tai buvo vadinosios laisvųjų profesijų – *operae liberales* atstovų (pavyzdžiui, gydytojų, advokatų, mokytojų, architektų, matininkų (*agrimensores*) teikiamos paslaugos. Tuo *mandatum* skiriasi nuo vienos iš romėniškos nuomos rūšių – paslaugų teikimo sutarties (*locatio – conductio operarum*), kurios objektas buvo *operae illiberales* (nekvalifikuotas fizinis darbas). Taigi, norint, pavyzdžiui, įforminti susitarimą dėl paslaugų, kurias teiks lauko darbininkas, surinksiantis alyvmedžių giraitės derlių, buvo sudaroma *locatio – conductio operarum* sutartis, tačiau samdant advokatą, kuris vestų bylą dėl surinkto derliaus išreikalavimo iš svetimo neteisėto valdymo, buvo reikalingas pavedimas.

Pavedimo sutartis kūrė kauzalinę, gerosios valios, dvišalę nelygiavertę prievolę, kurioje įgaliotinis buvo skolininkas, o įgaliotojas – kreditorius. Kita vertus, jeigu vykdydamas jam duotą įgaliojimą įgaliotinis patirdavo išlaidų ar žalos, jis įgydavo teisę reikalauti šių išlaidų arba žalos atlyginimo iš įgaliotojo (t. y. tapdavo kreditoriumi). Pavedimo sutartis laikyta neatlygintine. Pasak Pauliaus: *Mandatum nisi gratuitum nullum est*, t. y. „jeigu pavedimo sutartis nėra neatlygintinė, ji negalioja“ (D. 17, 1, 1, 4). Kita vertus, ilgainiui Romoje susiklostė savanoriško atsilyginimo (*honorarium*) mokėjimo įgaliotiniui praktika. Iš pradžių tai nebuvo laikoma užmokesčiu už pavedimo įvykdymą, nes toks atsilyginimas priklausė išimtinai nuo įgaliotojo valios. Principato laikotarpiu atsiranda galimybė išsireikalauti *honorarium* kognicinio proceso (*extra ordinem*) tvarka, tačiau to nebuvo galima daryti pareiškiant *actio mandati contraria*, nes pavedimas ir toliau traktuotas kaip *negotium lucrativum* (*gratuitum*). Atlygintinumo požymiu (kaip ir objektu) pavedimas skyrėsi nuo paslaugų nuomos sutarties, kuri buvo atlygintinis sandoris (*negotium onerosum*), todėl atlyginimo už suteiktas paslaugas buvo reikalaujama pareiškiant *actio locati*.

Igaliotinio pareiga, visų pirma, buvo visiškai įvykdyti duotą pavedimą laikantis geros valios (*bona fides*) reikalavimų bei paisant įgaliotojo nurodymų. Įvykdęs pavedimą, įgaliotinis privalėjo visa, ką gavo jį vykdydamas, perduoti įgaliotojui ir pateikti savo veiksmų ataskaitą.

Klasikinė romėnų teisė nustatė įgaliotinio atsakomybę tik už tyčią (*dolus*), o Justiniano teisė (nors paprastai pavedimo sutartis buvo sudaroma išimtinai įgaliotojo interesais – *mandatum mea gratia*) – už *omnis culpa*, įskaitant ir *culpa levis in abstracto*. Kitaip tariant, iš pavedimą vykdančio įgaliotinio reikalauta tokio rūpestingumo, koks yra būdingas sumaniai ir apdairiai šeimos galvai (*bonus vir, bonus et diligens pater familias*). Laikyta, jog jam duotą pavedimą įgaliotinis turi vykdyti asmeniškai, tačiau jeigu tai nebuvo būtina, galėjo naudotis trečiųjų asmenų pagalba (perįgalioti), bet tapdavo atsakingas už kaltus šių asmenų veiksmus, dėl kurių įgaliotojas patyrė žalos. Taigi, šiuo atveju kildavo įgaliotinio atsakomybė už *culpa in eligendo*, t. y. už netinkamų asmenų įgaliojimui vykdyti pasirinkimą.

Savo ruožtu įgaliotojo pareiga buvo priimti pavedimo įvykdymą, atlyginti išlaidas bei nuostolius, kurių įgaliotinis patyrė vykdydamas įgaliojimą (nebent šie būtų kilę dėl atsitiktinumo (*casus fortuitus*) arba nenugalimos jėgos (*vis maior*) bei perimti įgaliotinio vykdant pavedimą prisiimtas prievoles trečiųjų asmenų atžvilgiu (jei vykdydamas įgaliojimą įgaliotinis įgijo prievolių tretiesiems asmenims, įgaliotojas privalėdavęs atleisti jį nuo šių prievolių vykdymo).

Jei pavedimas buvo neįvykdomas arba įvykdomas netinkamai, įgaliootojas turimas reikalavimo teises galėjo įgyvendinti reikšdamas *actio mandati directa* (ieškinį patenkinus, atsakovą ištikdavo infamija, nes šis ieškiny s laikytas *actio famosa*), o įgaliotinis vykdant įgaliojimą patirtų išlaidų ar kilusių nuostolių atlyginimo – *actio mandati contraria*; abu šie ieškiniai buvo laikomi geros valios ieškiniiais (*iudicia bonae fidei*).

Pavedimo sutartis baigdavosi suėjus joje nustatytam terminui, mirus vienai iš sutarties šalių arba sutartį nutraukus. Pavedimo sutartis galėjo būti nutraukiama abiejų šalių susitarimu arba vienašališkai. Vienašališko pavedimo sutarties nutraukimo teisė priklausė abiem šalims. Vienašališko nutraukimo atvejais laikytinas įgaliotojo duoto pavedimo atšaukimas (*mandatum revocare*), kuris, pasak Gajaus (G. 3, 159), buvęs galimas tik iki įgaliotiniui pradendant vykdyti įgaliojimą, bei įgaliojimo atsisakymas (*mandatum renuntiare*).

2.2.2. Naujosios (*nova negotia*) arba bevardės sutartys (*contractus innominati*)

Klasikinės romėnų teisės sukurta uždara ir nelanksti kontraktų sistema, apėmusi tam tikrą skaičių individualizuotų, griežtai apibrėžtą taikymo sferą turinčių bei atskirų rūšių ieškiniais ginamų sutarčių, jau principato laikotarpio pradžioje pasirodė nepakankama civilinės apyvartos – *commercium* poreikių tenkinimui. Tiesa, kaip ir minėjome, viena iš pakankamai efektyvių kontraktinio nominalizmo keliamų padarinių neutralizavimo priemonių buvo abstraktaus pobūdžio stipuliacija, į kurios formą buvo galima įvilkti labai įvairius susitarimus. Kita vertus, vis dažniau imama atlikti tokias ūkinės operacijas, kurių jokiū būdu nepavyko įsprausti į egzistuojančios kontraktų sistemos rėmus. Šie ekonominės apyvartos poreikiai paskatino kontraktų sistemos plėtrą – procesinę gynyba ieškiniais imta teikti ir kai kurioms naujoms neformaliais būdais sudaromoms bei atskiro pavadinimo neturinčioms sutartims. Klasikinio laikotarpio jurisprudencija šias sutartis vadina naujaisiais sandoriais – *nova negotia*. Viduramžių glosatoriai prievolinės prigimties teisinius santykius, kurie susiklostydavo ne sutarčių, *ius civile* laikytų tipiniais kontraktais, pagrindu, apibrėžė kaip neįvardintus realinio pobūdžio arba tiesiog bevardžius kontraktus (*contractus reales innominati*).

Nors vienos iš šalių susitarimas ką nors įvykdyti viena kitos naudai *per se* nekūrė civilinės prievolės, Romos teisininkai laikė esant teisinga, pagrįsta ir tikslinga teikti procesinę gynybą pačiam teisėtam lūkesčiui gauti įvykdymą tokiais atvejais, kai šalys viena kitai yra pasižadėjusios tam tikrą įvykdymą, o juo labiau tuomet, kai viena šalis tai, ką pažadėjo, jau yra įvykdžiusi ir tai padarė vildamasi, kad priešinga šalis taip pat vykdys pažadus. Kitaip tariant, pareiga atsakyti kildavo tik tuomet, kai viena iš šalių, pavyzdžiui, perduodavo priešingai šaliai turta, sumokėdavo pinigų, suteikdavo tam tikras paslaugas ir pan. Šiame realiame įvykdyme Romos jurisprudencija ir išvėlgė teisinį pagrindą (*causa*), kuriuo remiantis įvykdžiusiajai šaliai teiktina jos teisių bei teisėtų lūkesčių, nors ir atsiradusių neformalaus (netipinio) susitarimo pagrindu, ieškininė gynyba. Apibedrintai tariant, galima teigti, kad iš bevardžių sutarčių atsirandančių prievolių pripažinimui ir procesinei gynybai reikėjo dviejų prielaidų. Pirma, šalis siejančio sinalagmatinio susitarimo, kuriuo jos yra įsipareigojusios ką nors įvykdyti viena kitos naudai. Antra, vienos iš šalių realiai atlikto įvykdymo to, dėl ko buvo tartasi.

Prievolę įvykdžiusioji šalis turėjo galimybę naudotis procesinės gynybos priemonėmis, kuriomis siekta dvejopų tikslų. Tuo atveju, jei priešingoji susitarimo šalis nevykdė to, ką buvo pažadėjusi, įvykdžiusioji šalis to, ką įvykdė, galėjo reikalauti kaip nepagrįsto praturtėjimo sugražinimo. Šiuo tikslu naudotasi *condictio ob rem dati*, t. y. kondikciniu ieškiniu dėl be teisinio pagrindo (*causa*) gauto turto išreikalavimo. Jį galima buvo reikšti tais atvejais, jei vykdydama prievolę šalis perdavė kontrahento nuosavybėn tam tikrą daiktą, tačiau laukiamo priešinio įvykdymo negavo. Šiuo atveju vadovautasi nuostata: *Re non secuta, causa non secuta*. Tai reiškia, jeigu mainais į suteiktą turtinę naudą nebuvo perduotas koks nors daiktas, nėra ir teisinio pagrindo, kuriuo turtą gavusioji šalis galėtų jį pasilikti. Kita vertus, ilgainiui greta galimybės reikalauti to, kas buvo įvykdyta, sugražinimo atsiranda ir procesinė galimybė reikalauti, kad susitarimo nevykdanti priešinga šalis būtų įpareigota jį įvykdyti, t. y. perduoti daiktą, sumokėti pinigus, kuriuos buvo pažadėjusi. Viena iš romėnų teisės teiktų gynybos priemonių, kuria buvo galima naudotis reikalaujant priešinio įvykdymo, buvo *actio (civilis) incerti*, kuris dar vadintas *actio praescriptis verbis*. Ieškinys buvo grindžiamas tarp šalių sudaryto susitarimo turiniu (*praescripta verba*), kurio atveju bylą nagrinėjantis teisėjas galutinai apibrėždavo ir nustatydavo tai, ką įvykdyti yra įpareigotina priešinga šalis. Numačius tokią procesinę teisių gynybą, visų pirma, atsiranda galimybė reikalauti, kad šalių susitarimas būtų įvykdytas iki galo, o antra, pasiekama, kad bet kuris susitarimas (nors ir neformalaus pobūdžio), kurio pagrindu viena iš šalių ką nors įvykdė priešingos šalies naudai, sukuria teismine tvarka ginamą prievolę.

Akivaizdu, kad šalių susitarimai, kuriais įsipareigojama ką nors įvykdyti viena kitos naudai, buvo labai įvairūs. Tai nulėmė išplėtota civilinė apyvarta ir tarp teisės subjektų susiklostančių teisinių santykių įvairovė, todėl Justiniano teisėje susitarimai, kuriais abi šalys viena kitos atžvilgiu įsipareigodavo ką nors įvykdyti, ir jas saistanti vykdymo pareiga galėjo būti nusakoma kaip *dare* (duoti, suteikti) arba *facere* (padaryti, atlikti), imtos klasifikuoti į keturis tipus. Pabrėžtina, kad tai yra tik tam tikri susitarimų tipai, schematiškai nusakantys šalis siejančių prievolinių santykių turinį, o ne konkrečios sutarčių rūšys:

Pirma, *do ut des* („duodu, kad duotum“) – daikto perleidimas priešingos šalies nuosavybėn mainais už kito daikto nuosavybės teisės įgijimą. Šiam tipui priskirtina mainų sutartis (pavyzdžiui, duodu aukso vėrinį, kad gaučiau iš tavęs žiedą su safyro akimi).

Antra, *do ut facias* („duodu, kad padarytum“) – daikto nuosavybės teisės perleidimas mainais už tam tikrų veiksmų atlikimą (pavyzdžiui, perleidžiu tau Romoje esančio žemės sklypo nuosavybės teisę, kad tu išlaisvintum savo vergę Leilą (t. y. atliktum *manumissio*), su kuria aš noriu sudaryti santuoką).

Trečia, *facio ut des* („darau, kad duotum“) – prievolės, susijusios su tam tikrų veiksmų atlikimu, vykdymas mainais tikintis gauti nuosavybės daiktą (pavyzdžiui, paleidžiu į laisvę savo vergę Leilą tam, kad tu man perleistum nuosavybės žiedą su safyro akimi).

Ketvirta, *facio ut facias* („darau, kad padarytum“) – prievolės, susijusios su tam tikrų veiksmų atlikimu, vykdymas tikintis, kad priešingoji šalis taip pat atliks tam tikrus veiksmus (pavyzdžiui, atleisiu tave nuo prievolės gražinti 1000 sestercijų tam, kad tu išlaisvintum savo vergę Leilą, su kuria aš noriu sudaryti santuoką). *Facio ut facias* tipui taip pat priskirtina taikos sutartis (susitarimas, kad šalys nereikš viena kitai ieškinių, kuriuos turi teisę pareikšti).

Justiniano teisėje kai kurioms, dažniausiai teisinėje praktikoje sudaromoms *nova negotia* buvo suteikti pavadinimai. Visų pirma, tai mainų sutartis (*permutatio*), kurios pagrindu viena šalis perleidžia daikto nuosavybės teisę kitai šaliai, o ši įsipareigoja už tai perleisti kito daikto nuosavybės teisę. Mainų sutartis priskirtina *do ut des* tipui ir atliko funkcijas, panašias į pirkimo-pardavimo (*emptio-venditio*) sutartį. Kita vertus, akivaizdu, jog istoriškai tai žymiai senesnis susitarimas už *emptio-venditio*. Iki atsirandant piniginiam ekvivalentui, tai buvo pagrindinė prekinės apyvartos forma. Kita vertus, romėnų *ius civile* šios senos sutarties nelaikė kontraktu, kas tik dar kartą liudija kontraktinės sistemos neišsamumą ir jos netobulumą. *Permutatio* teisinė prigimtis kėlė nemažai diskusijų tarp sabiniečių ir prokuliečių teisės mokyklų. Priešingai nei prokuliečiai, sabiniečiai mainus laikė tam tikra pirkimo-pardavimo rūšimi, tačiau galiausiai mainai kaip savarankiška sutartis buvo priskirta bevardėms sutartims.

Negotium novum laikyta ir komiso sutartis (*aestimatum, contractus aestimatorius*), kurios pagrindu viena šalis pasakydavo, kiek vertinanti tam tikrą savo daiktą (lot. *aestimare* – „įvertinti, nustatyti vertę“) ir perduodavo jį priešingai šaliai, kad ši daiktą parduotų ir sumokėtų daiktą perdavusiai šaliai tiek, kiek ji buvo daiktą įvertinusi, arba jį sugrąžintų, jei parduoti nepavyktų. Pirmuoju atveju, t. y. jei daiktas parduodamas ir komitentui sumokama pinigų suma, kuria jis įvertino savo daiktą, komisinio pardavimo

sutartis priskirtina *facio ut des* tipui (t. y. įvertinu daiktą, kad jį pardavęs perduotum man nuosavybėn pinigais). Antruoju atveju, t. y. jei daikto perduoti nepavyksta ir jis grąžinamas komitentui, sutartis atitinka *facio ut facias* tipą (įvertinu daiktą tam, kad nepavykus perduoti jį man sugrąžintum). Daiktą gaunantysis asmuo (komisionierius) imasi priemonių daiktą perduoti už didesnę kainą nei jis įvertintas, kadangi pavykus taip perduoti jis privalėdavęs komitentui sumokėti tik tiek, kiek šis buvo daiktą įvertinęs, o likutį (perviršį) turėjo teisę pasilikti sau.

Taikos sutartis (*transactio*) buvo susitarimas, kuriuo viena šalis atsisako jai priklausančios reikalavimo teisės mainais už tai, kad priešingoji šalis atsisakys savosios (*aliquo dato aliquo retendo*). Taikos sutartis priskirtina *facio ut facias* sutarčių tipui. Toks susitarimas galėjo būti sudaromas tiek siekiant kompromiso būdu baigti jau pradėtą teismo procesą, tiek siekiant, kad procesas apskritai neprasidėtų. Kita vertus, taikos sutarties dalykas galėjo būti ne tik atsisakymas įgyvendinti priklausančią teisę į ieškinį. Sudarant tokio tipo susitarimą, apskritai galėjo būti siekiama tam tikro šalis susiejusio teisinio santykio panaikinimo.

Nova negotia sutarčių kategorijai romėnų teisė priskyrė taip pat dovanojimą, kai apdovanotajam būdavo duodamas tam tikras pavedimas (*donatio sub modo*). Tokio tipo dovanojimo sutartis nelaikytina sąlyginiu dovanojimu, t. y. tokiu atveju, kai apdovanotojo teisė gauti dovaną yra susijusi su tam tikros sąlygos (*condicio*) atsiradimu. *Condicio* ir *modus* skyrėsi tuo, kad pastarojo atveju turtines teises subjektas įgydavo nepriklausomai nuo jam duoto įpareigojimo įvykdymo. Kitaip tariant, *modus* buvo veikiau moralinės nei teisinės prigimties pareiga. Kita vertus, ilgainiui atsiranda donatoriaus teisė priverstinai išreikalauti pavedimo įvykdymą, jei apdovanotasis jo nevykdo geruoju. Atsižvelgiant į tai *donatio sub modo* laikomas *do ut facias* tipo sutartimi.

2.2.3. Neformaliosios sutartys (*pacta*)

2.2.3.1. Paktų samprata. *Pacta nuda* ir *pacta vestita*

Iš pradžių terminas *pactum* (*pactio*) Romoje vartotas apibrėžiant susitarimą, kuriuo siekta visiškai ar bent iš dalies išvengti ieškinių pareiškimo. Ilgainiui tokio tipo susitarimai tapo kompromisiniu kylančių ginčų sprendimo būdu. Antai, XII lentelių įstatymuose nurodoma, kad sveika-

tos sutrikdymo, pasireiškusio kaulų sulaužymu, atveju, jeigu pažeidėjas ir nukentėjęsysis nesudarė su nukentėjusiuoju šitokio susitarimo (*ni cum eo pacit*), jo atžvilgiu galėjo būti taikomas talionas (*Si membrum rup(s)it, ni cum eo pacit, talio esto*). Kitaip tariant, susitarimas buvo susijęs su atsisakymu (už tam tikrą atlyginimą arba neatlygintinai) įgyvendinti asmeniui priklausantią teisę teismine tvarka. Jeigu susitarimu siekta atlyginti dėl teisės pažeidimo (delikto) kilusią žalą, pakto sudarymas reiškė teisės pareikšti iš delikto kylantį ieškinį pasibaigimą *ipso iure*. Vėliau tokia praktika įgyvendinta sudarant *pactum de non petendo* (neformalius susitarimus, jog nebus kreipiamasi į teismą). Jeigu sudaręs susitarimą asmuo vis dėlto kreiptųsi į teismą, priešingai susitarimo šaliai, kuri traukiama atsakovu teismo procese, priklausė *exceptio pacti*, t. y. teisė atsikirsti į jai reiškiamą ieškinį nurodant, kad buvo tartasi kitaip ir žadėta ieškinio nereikšti.

Paktus galima apibūdinti kaip konsensualinės prigimties sutartis, kurių neapėmė *ius civile* sukurta kontraktų sistema. Pradžioje teisės ir pareigos, atsirasdavusios šių susitarimų pagrindu, negalėjo būti ginamos ieškinio tvarka. Būtent dėl šios paktų savybės jie imti vadinti „*nuda pacta*“ („nuogi susitarimai“). Iš tokio susitarimo nekildavo Romos piliečių teisė pareikšti vienas kitam ieškinius: *ex nudo enim pacto inter cives Romanos actio non nascitur* (*Pauli Sententiae* 2, 14, 1). Kita vertus, kaip minėta, susitarimo sudarymas suteikė galimybę į šalies, kuri jo nesilaikydama kreipiasi į teismą, ieškinį pateikti procesinį atsikirtimą (*exceptio pacti*) ir tokiu būdu išvengti ieškinio patenkinimo. Pasak Ulpiano, *nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem*, t. y. „neformalus susitarimas nesukuria prievolės, tačiau suteikia teisę į procesinį atsikirtimą“ (D. 2, 4, 12, 7).

Ilgainiui atsižvelgiant į teisinės ekonominės apyvartos poreikius, paktų pagrindu atsirandančioms teisėms imta teikti ir ieškininė gynyba. Kaip ir konsensualinių sutarčių, paktų atveju tam, kad atsirastų prievolė, pakako šalių tarpusavio susitarimo (konsensuso). Kai kurių rūšių paktams ieškininę gynybą suteikė pati *ius civile*, kitiems – pretorių teisė. Dominato laikotarpiu tokią gynybą ėmė teikti imperatoriai, skelbdami atitinkamas konstitucijas. Romanistikos mokslas paktus, iš kurių atsirandančioms teisėms teikta ieškininė gynyba, vadina *pacta vestita* („aprengti paktai“). Tokias romėnų sutarčių teisės raidos tendencijas skatino ūkio vystymasis, pareiklavęs tolydžio plėsti sutarčių sistemos ribas. Pretoriaus edikto žodžiai – *pacta conventa servabo*, reiškiantys, kad pretorius imsis ginti iš neformalių susitarimų atsiradusias teises, jei tik šie susitarimai buvo sudaryti laikantis teisės

ir gerų papročių, liudija romėnų teisę iš esmės nusikračius kontraktinio nominalizmo pančių ir paklojus pamatus šiuolaikiniam kontraktinės laisvės (sutarties laisvės) principui. Paktų sankcionavimas laikytinas paskutiniu sutarčių sistemos plėtros etapu, kuris atspindi laipsnišką laisvės sudarant sutartis augimą. Pradžioje ieškiniu buvo apsaugotos tik iš tipinių sutarčių kylančios teisės (kontraktinės prievolės), vėliau ieškinys imtas teikti tais atvejais, kai asmens teisė buvo kilusi iš netipinės sutarties, bet asmuo šią sutartį priešingos šalies naudai jau buvo įvykdęs ir tikėjosi priešinio įvykdymo (prievolės iš bevardžių sutarčių), o paktų sankcionavimas reiškė, jog asmuo laikomas įpareigotu net ir tuomet, jei tokią pareigą suponuoja vien neformalus šalių susitarimas.

2.2.3.2. *Pacta vestita* rūšys

Priklausomai nuo to, kuri romėnų teisės dalis numatė iš neformalių sutarčių kylančių teisių procesinę gynybą, *pacta vestita* (t. y. tokie paktai, iš kurių kylančių teisių įgyvendinimo buvo galima siekti procesine tvarka) skirstyti į: *pacta adiecta*, kuriems teisinę (ieškininę) gynybą suteikė *ius civile*, *pacta praetoria* (iš jų kylančių teisių gynybos priemonės teikė pretorių teisė) bei *pacta legitima* (procesinę gynybą šiuo atveju laidavo imperatorių konstitucijos).

Pacta adiecta (prie pagrindinės sutarties prijungtais paktais) laikytos prie geros valios sutarčių prijungtos klauzulės (tam tikri papildomi susitarimai), kuriais siekta susiaurinti (*pacta ad (di)minuendam obligationem*) arba išplėsti (*pacta ad augendam obligationem*) iš pagrindinės sutarties (*contractus*) kylančios skolininko atsakomybės ribas. Kaip tokios rūšies paktų pavyzdį galima pateikti klauzules, kuriomis papildoma pirkimo-pardavimo sutartis. Pavyzdžiui, klauzulė, kuria nustatoma pirkėją turint teisę per tam tikrą terminą gražinti nors ir kokybišką, tačiau jam netinkančią ar nepatikusią prekę (*pactum displicentiae*); klauzulė, numatanti pardavėjo teisę per tam tikrą terminą atpirkti prekę iš pirkėjo (*pactum de retrovendo*) ir kt.

Pretorių paktai – tai neformalūs susitarimai, kurių privalomumą pripažino ir iš susitarimo kylančių teisių gynybą numatė pretorių teisė. Tokiu laikytas *constitutum debiti* – susitarimas, kuriuo skolininkas (arba tretysis asmuo) pakartotinai (arba neformaliai) įsipareigodavo nustatytu terminu įvykdyti jau iš anksčiau saistančią prievolę. Priklausomai nuo to, ar tokį

įsipareigojimą prisiima pats skolininkas, kurį saisto anksčiau atsiradusi prievolė, ar įvykdyti šią prievolę įsipareigoja trečiasis asmuo, skirtas *constitutum debiti proprii* (įsipareigojimas sumokėti paties negražintą skolą) bei *constitutum debiti alieni* (įsipareigojimas sumokėti svetimą skolą, kai tai padaryti įsipareigoja trečiasis asmuo).

Įsipareigojimas sumokėti nuosavą skolą (*constitutum debiti proprii*) taikytas, kai skolininkas negalėdavęs sugražinti skolos laiku. Su kreditoriumi skolininko sudaromu neformaliu susitarimu tai būdavo įsipareigojama padaryti vėliau. Kitaip tariant, šiuo atveju šalis siejantis prievolinis teisinis santykis modifikuojamas paskiriant naują terminą prievolei įvykdyti (lot. *constituere diem* – „nustatyti terminą“). Įsipareigojimas sumokėti svetimą skolą (*constitutum debiti alieni*) sukurdavo naują, papildomą prievolę. Šio susitarimo tikslas buvo papildomas kreditoriui priklausančio reikalavimo užtikrinimas (ankstesniajam skolininkui skolos negražinus, tai padaryti yra įpareigotas trečiasis asmuo), todėl pagal sukeliamas teises pasekmes *constitutum debiti alieni* yra artimas laidavimui.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad *constitutum debiti* sudarymas nereikšdavo iš anksčiau egzistuojančios prievolės pasibaigimo. Šiuo atveju esama ieškinių kumuliacijos, t. y. kreditorius įgydavo teisę prievolės įvykdymo reikalauti savo reikalavimą grįsdamas senąja prievole (t. y. pareikšdamas ieškinį dėl paskolos sutarties įvykdymo), taip pat *constitutum* (t. y. pareikšdamas *actio de pecunia constituta*, kuris Justiniano teisėje vadintas tiesiog *actio constitutoria*). Kita vertus, sudarius tokį neformalų susitarimą, kreditorius negalėjo reikalauti įvykdyti prievolę iki sueis susitarime nustatytas terminas.

Pretorinių paktų kategorijai priskiriamos ir garantijos sutartys, kurios romėnų teisėje vadinamos *recepta* (lot. *recipere* – „priimti“). *Receptum arbitrii* buvo asmenų, tarp kurių esama arbitražinio susitarimo (t. y. kad savo ginčą jos spręs ne teismo, o arbitražo tvarka), susitarimas su konkrečiu ginčo išnagrinėjimui pasirinktu arbitru (*arbiter*), kuris įsipareigodavo tarp šalių kilusį ginčą nustatytu terminu išspręsti. Ulpianas nurodo, jog: „Pretorius nė vieno neverčia prisiimti arbitro pareigų“ (D. 4, 8, 3, 1), tačiau, kita vertus, savo valia davęs sutikimą išspręsti šalių ginčą, *arbiter* privalėdavo šią prievolę įvykdyti. Vengiančio tai padaryti *arbiter* atžvilgiu pretorius taikė administracinio poveikio priemones: piniginę baudą (*multa*) arba perduodavo suinteresuotam asmeniui faktiškai valdyti tam tikrą *arbiter* priklausantį turtą (*missio in possessionem*). *Receptum nautarum*,

cauponum, stabulariorum buvo laivų, užkeigų ir arklidžių savininkų suteikiama garantija, kad svečiams ar keleiviams priklausantiems daiktams, kuriuos šie atsigabeno su savimi (pavyzdžiui, bagažui, kroviniams, gyvuliams), nebus padaryta žalos. Laivo, užkeigos ar arklidės savininkas įsipareigojo grąžinti tuos pačius ir „nepakitusios būklės“ daiktus (*rem salvam fore*) (D. 4,9, 1 pr.). Taigi, garantijos tikslas buvo nustatyti griežtesnę šių asmenų atsakomybę nei kylanti iš nuomos (*locatio – conductio*) sutarties. *Receptum* pagindu atsirandanti laivų, užkeigų ir arklidžių savininkų atsakomybė nepriklausė nuo savininko kaltės, todėl apėmė ir atsitiktinės žalos klientų turtui padarymo atvejus. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tuomet, kai žala svečių ar keleivių turtui kildavo dėl laivo įgulos ar viešbučio (užkeigos) personalo veiksmų ar aplaidumo, savininkas būdavo atsakingas už vadinamąją *culpa in eligendo*, kitaip tariant, už tai, kad pasirinko netinkamą darbuotoją (tai vienas iš tarytum deliktinės atsakomybės atvejų romėnų teisėje). *Receptum argentarii* – tai neformalus bankininko (*argentarius*) įsipareigojimas sumokėti kliento skolą (t. y. įvykdyti prievolę, kurios vykdymo terminas dar nėra suėjęs) trečiajam asmeniui. Jei klientui pareikalavus, kad bankininkas skolą padengtų, šis to nepadarydavo, klientas turėdavęs teisę pareikšti jam ieškinį, kuris vadintas *actio recepticia*. Ši *receptum* atmaina, panašiai kaip ir *constitutum debiti alieni*, buvo taikoma prievolių įvykdymo užtikrinimui. Justiniano teisėje šių prievolių įvykdymo užtikrinimo būdų sukliamos teisinės pasekmės suvienodintos.

Imperiatoriškųjų paktų (*pacta legitima*) kategorijai priskiriami susitarimai, iš kurių atsirandančių teisių procesinę gynybą dominato laikotarpiu užtikrino imperatoriai, leisdami konstitucijas. Vienas tokių paktų – *compromissum* (arbitražinis susitarimas), kuriuo šalys susitardavo perduoti tarpusavio ginčą spręsti privačiam asmeniui – arbitrai (*arbiter*). Klasikinė teisė tokio susitarimo nelaikė įpareigojančiu, todėl praktikoje neretai dar būdavo sudaroma žodinė sutartis (*stipulatio*), kurios pagrindu iš arbitražinio susitarimo nesilaikančios šalies buvo galima prisiteisti netesybas. 529 m. imperatorius Justinianas nustatė, jog arbitražinis susitarimas yra privalomas, jeigu šalys raštiškai patvirtino sutinkančios su sprendimu, kurį arbitras priėmė išnagrinėjęs jų ginčą, arba per dešimties dienų laikotarpį tokio sprendimo neužginčijo.

Imperiatorių paktams romėnų teisėje reikia priskirti ir dovanojimą (*pactum de donatione*) – susitarimą, kuriuo viena iš šalių – *donator* (dovanotojas) įsipareigoja iš savo turto neatlygintinai suteikti turtinės naudos

kitai šaliai (apdovanojamajam). Dovanojimas – dvišalis sandoris, kurio *essentialia negotii* laikyti dovanotojo valia apdovanoti (*animus donandi*) bei apdovanojamojo valia priimti dovaną, kuri paprastai išreiškiama netiesiogiai (konkliudentiniais veiksmais), t. y. priimant dovaną. Kita vertus, dovanojimas yra vienašalis (vienašališkai įpareigojantis) susitarimas, kadangi dovanotoją saisto tik pareiga perduoti žadėtą dovaną (t. y. dovanotojas yra skolininkas), o apdovanojamajam priklauso teisė reikalauti dovanos perdavimo (jis tampa kreditoriumi). Prievolės, kylančios iš dovanojimo, objektas galėjo būti ne tik skolininko (dovanotojo) veiksmai, apibūdinami kaip *dare* (perduoti tam tikrą daiktą apdovanojamojo nuosavybėn), tačiau ir kitokio pobūdžio įvykdymas. Kaip dovanojimas traktuojamas ir apdovanojamojo atleidimas nuo prievolės vykdymo (skolos grąžinimo).

Klasikinė romėnų teisė dovanojimo nelaikė kontraktu, iš kurio randasi prievolė perduoti pažadėtą dovaną. 531 m. paskelbta konstitucija imperatorius Justinianas nustatė, jog pažadėjimas apdovanoti (*pactum de donatione; pactum donationis*) kuria prievolę, kurios įvykdymo galima reikalauti procesine tvarka.

Apskritai į dovanojimą Romos teisė žvelgė ne itin palankiai. Tokį požiūrį akivaizdžiai liudija priemonių, kuriomis siekiama riboti dovanojimus, nustatymas. Kaip minėta, jau paprotinė teisė draudė dovanojimą tarp sutuoktinių (*donatio inter vir et uxor*), kuris laikytas prieštaraujančiu geriems papročiams (*contra bonos mores*). *Lex Cincia de donis ac muneribus* (204 m. pr. Kr.) draudė dovanojimus, viršijančius tam tikrą įstatyme fiksuotą maksimalią sumą (kokia tai buvo suma, šiandien nėra žinoma). Jau minėta, kad *lex Cincia* buvo *lex imperfecta*, t. y. įstatymas, kuriame nebuvo numatyta konkreti pažeidimo atveju taikoma sankcija. Kita vertus, pažadas perduoti brangesnę nei įstatymo leistina dovaną kurdavo tik *obligatio naturalis*. Dovanotojui šios prievolės nevykdant, o apdovanotajam reikalaujant įvykdyti sutartį, į tokį reikalavimą buvo galima atsikirsti, jog dovanojimo sutartis pažeidžianti įstatymą, ir išvengti ieškinio patenkinimo.

Dominio epochos pradžioje *lex Cincia* nustatyti draudimai nebebuvo taikomi, tačiau Konstantinas Didysis dovanojimo sandorių sudarymui nustatė privalomą rašytinę formą, kurios nesilaikymas darė sandorį negaliojantį (*ad solemnitatem*); sudarant dovanojimo sandorius reikalauta ir liudytojų dalyvavimo, o sudarytas sandoris privalėjo būti registruojamas viešame registre (*insinuatio*), nes neįregistruotas nesukeldavo teisinių

padarinių. Justiniano teisėje *insinuatio* buvo privaloma tik sudarant dovanojimo sandorius, kurių suma viršydavo 500 solidų.

2.3. Prievolės tarytum iš sutarčių (*obligationes quasi ex contractu*)

Justiniano „Institucijose“ skirstant prievolės pagal jų atsiradimo pagrindą, į savarankišką grupę išskirtos prievolės tarytum iš sutarčių (*obligationes quasi ex contractu*). Šios prievolės atsirasdavo dėl faktinių aplinkybių (tačiau tarp prievolinių teisinių santykių šalių nesant sutarties), nulemdavusių teisinius padarinius, panašius į kylančius iš sutarties sudarymo.

Pagrindinėmis prievolių atsiradimo tarytum iš sutarties situacijomis romėnų teisėje laikytinas svetimų reikalų tvarkymas be įgaliojimo bei nepagrįstas praturtėjimas. Kita vertus, prievolėmis tarytum iš sutarčių taip pat pripažįstamos prievolės, atsirandančios iš globos ir rūpybos santykių, prievolinio (damnacinio) legato pagrindu.

2.3.1. Svetimų reikalų tvarkymas be įgaliojimo (*negotiorum gestio*)

Negotiorum gestio (svetimų reikalų tvarkymą be įgaliojimo) laikyta esant tuomet, kai įgaliojimo tam neturintis asmuo (*negotiorum gestor*), veikdamas kito asmens (*dominus negotii*) (dažniausiai išvykusio arba mirusio) interesais (*aliena gratia*), tačiau savo iniciatyva, imdavosi tvarkyti jo reikalus.

Be įgaliojimo tvarkant svetimus reikalus susiklostantys teisiniai santykiai buvo panašūs į atsirandančius pavedimo (*mandatum*) sutarties pagrindu, tačiau šalių susitarimo (kaip kad *mandatum* atveju) tvarkant svetimus reikalus be įgaliojimo nebūdavę. Pasak Gajaus (D. 44,7,5 pr.), ieškiniai, kuriuos pareiškiant buvo galima siekti reikalavimų, kylančių iš *negotiorum gestio*, patenkinimo, nebuvo pagrįsti „nei sutartimi, nei teisės pažeidimu; kadangi negalima laikyti, jog tas, kuris veikia nesančiojo interesais, taip elgiasi anksčiau sudarytos sutarties pagrindu; taip pat ėmimasis tvarkyti svetimus reikalus neturint tam įgaliojimo nėra ir joks teisės pažeidimas“ (*sed neque ex contractu neque ex maleficio actiones nascuntur: neque enim is qui gessit cum absente creditur ante contraxisse, neque ullum maleficio est sine mandatu suscipere negotiorum administrationem*). Šiuo savo paaiškinimu

Gajus pabrėžia, kad prievoliųjų teisinių santykių, kurie susiklostydavo *negotiorum gestio* atveju, kilmės šaltinis nėra nė vienas iš prievolės pagrindų, kuriuos jis nurodė savo „Institucijose“, t. y. šiuo atveju prievolė atsiranda ne sutarties ir ne delikto pagrindu. Prievolė šiuo atveju kildavo ne iš sutarties (kontrakto), tačiau iš faktinės situacijos, kai asmuo, veikdamas savo iniciatyva, tačiau kito asmens interesais, atlikdavo tam tikrus veiksmus.

Svetimų reikalų tvarkymo atveju prievoliniai teisiniai santykiai atsiradavo gestoriui ėmusis atitinkamų veiksmų. Šiuo atveju atsirasdavusi prievolė laikytina dvišale nelygiaverte. Jos atsiradimo momentu gestorius tampa skolininku, saistomu pareigos atlikti iki galo veiksmus, kurių ėmėsi, o *dominus negotii* – kreditoriumi, turinčiu teisę to reikalauti. Kita vertus, jeigu tvarkydamas svetimus reikalus gestorius patirdavo su tuo susijusių išlaidų, atsiradavo jo teisė reikalauti šių išlaidų atlyginimo iš *dominus negotii* (t. y. gestorius tapdavo ir kreditoriumi).

Tam, kad susiklostantys teisiniai santykiai galėtų būti kvalifikuojami kaip *negotiorum gestio*, reikalauta, jog *negotiorum gestor*, atlikdamas tam tikrus veiksmus ar sudarydamas sandorius, suvoktų tvarkantis svetimus reikalus ir turėtų tikslą tvarkyti kito asmens reikalus. Svetimų reikalų tvarkymu nebuvo laikomi veiksmai, kai pareigą tvarkyti kito asmens reikalus nustato sutartis (*mandatum*) arba kai tokia pareiga yra numatyta įstatyme. Gestoriaus veikla galėjo būti tiek faktinio, tiek ir juridinio (tam tikrų juridinių veiksmų atlikimas, sandorių sudarymas) pobūdžio. Be to, jo veikla turėjo būti naudinga *dominus negotii*.

Gestor, visų pirma, saistė pareiga pradėtus veiksmus atlikti iki galo. Jei būdavo imamasi administruoti visą asmens turtą, nebūdavę galima apsiriboti tik tam tikrų, paties gestoriaus pasirinktų su turtu susijusių reikalų tvarkymu. Baigęs savo veiklą, *gestor* privalėjo pateikti ataskaitą apie atliktus veiksmus, sudarytus sandorius bei perduoti suinteresuotam asmeniui (*dominus negotii*) visą tvarkant svetimus reikalus gautą turtinę naudą. Svetimus reikalus asmuo privalėjo tvarkyti taip pat rūpestingai ir apdairiai, kaip ir nuosavus (*exactissima diligentia*). Taigi, gestoriaus atsakomybė neapsiribojo tyčine kalte (*dolus*) ir dideliu neatsargumu (*culpa lata*), bet iškildavo už bet kokią kaltę (*omnis culpa*). Kita vertus, ši atsakomybė galėjo būti apribojama tik tyčia ir dideliu neatsargumu, jeigu imtis tvarkyti svetimus reikalus buvo būtina tam, kad asmuo, kurio interesais tai daroma, nepatirtų žalos.

Savo ruožtu suinteresuotasis asmuo (*dominus negotii*) privalėjo gestoriui atlyginti tvarkant svetimus reikalus patirtas išlaidas bei priiimti dėl gestoriaus veiklos atsiradusias prievolės. Savo reikalavimų patenkinimo *dominus negotii* galėjo siekti pareikšdamas gestoriui *actio negotiorum gestorum directa*, o pastarajam teiktas priešinis ieškinys – *actio negotiorum gestorum contraria*, kuriuo buvo galima reikalauti tvarkant svetimus reikalus patirtų būtinųjų ir naudingųjų išlaidų, taip pat patirtos žalos atlyginimo.

2.3.2. Prievolės, atsirandančios dėl turto gavimo be teisinio pagrindo (nepagrįstas praturtėjimas)

Romos teisėje laikytasi nuostatos, jog nepagrįsto praturtėjimo esama tada, kai kas nors gauna naudos iš kito asmens turto be pakankamo teisinio pagrindo (*sine causa*), tokiu pagrindu, kuris negalėjo būti laikomas teisėta priežastimi gauti turtą (*causa iniusta, causa turpis*), arba pagrindu, kuris pradžioje egzistavo, tačiau vėliau išnyko (*causa finita*). Pasak Pomponijaus: *iure naturae aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletioem*, t. y. „natūralu, kad niekas neturi praturtėti sukeldamas žalos kitam“ (D. 50, 17, 206; D. 12, 6, 14). Nepateisinamas turto pagausėjimas nulemdavo prievolės, kurios objektas buvo nepagrįstai praturtėjusio asmens pareiga gautą turtą grąžinti, atsiradimą. Asmuo, kurio teisės būdavo pažeidžiamos, galėjo to, ką priešinga šalis įgijo be teisinio pagrindo, reikalauti pareikšdama civilinį ieškinį, priskiriamą *actiones stricti iuris* kategorijai ir vadintą *condictio*. Atskirais nepagrįsto praturtėjimo išreikalavimo atvejais buvo taikomos skirtingos kondikcijų rūšys.

Conditiones

Rūšys	Taikymas
<i>Condictio sine causa</i>	Siekiant susigrąžinti praturtėjimą, gautą be teisinio pagrindo (bendriausio pobūdžio ieškinys dėl nepagrįsto praturtėjimo išreikalavimo)
<i>Condictio ob rem dati</i> (<i>condictio causa data, causa non secuta</i>)	Siekiant susigrąžinti daiktą, kuris perleistas nuosavybėn sutarties, numatančios priešinę prievolę, pagrindu, jeigu priešinė prievolė nevykdoma

---

<i>Condictio indebiti</i>	Siekiant susigrąžinti tai, kas įvykdyta sumokant nepriklausančią mokėti skolą (vykdant neegzistuojančią prievolę, kuri asmens nesaisto nei kaip civilinė, nei kaip natūralioji)
<i>Condictio ob iniustam causam</i>	Siekiant susigrąžinti tai, kas įvykdyta siekiant teisei priešingo tikslo
<i>Condictio ob turpis causa</i>	Siekiant susigrąžinti tai, kas įvykdyta siekiant teisei prieštaraujančio ar amoralaus tikslo

Condictio sine causa buvo bendriausias ieškinys, taikytas tais atvejais, kai praturtėjimui trūko teisėto pagrindo (*causa*). Iš esmės šis ieškinys reikštas tuomet, kai nebuvo galima pasinaudoti kuriuo nors kitu iš *condictiones*, taikytų konkrečiai apibrėžtiems nepagrįsto praturtėjimo atvejams.

Condictio ob rem dati (Justiniano teisėje vadintas – *condictio causa data, causa non secuta*) reikalauta grąžinti tai, kas kito asmens naudai buvo įvykdyta (perduota) atsižvelgiant į tam tikrus įvykius, turėjusius įvykti vėliau (ateityje), tačiau neįvykusius. „Digestuose“ pateikiamas pavyzdys apie žemės sklypą, kuris buvo perduotas kaip kraitis, tačiau ateityje numatyta sudaryti santuoka neįvyko (*fundus dotis nomine traditus, si nuptiae insecutae non fuerint*, D.12,4,7,1). Šiuo atveju *causa*, dėl kurios buvo perleista žemės sklypo nuosavybės teisė, buvo santuokos sudarymas, tačiau jungtūvėms neįvykus ji neatsirasdavo. Analogiškas yra ir *donatio mortis causa*, jei dovanotojas pergyveno apdovanojamąjį. Be to, pradžioje (iki susiformuojant bevardžių sutarčių institutui ir numatant galimybę, jog tokią sutartį įvykdžiusi šalis gali reikalauti, kad sutartis būtų įvykdyta iki galo, t. y. kad ir priešinga sutarties šalis įvykdytų tai, ką pažadėjo vykdyti) ši kondikcija buvo vienintelis teisių gynybos būdas asmeniui, kuris ką nors perdavė priešingai šaliai netipinės sutarties pagrindu ir tikėjosi priešinio įvykdymo, bet jo nesulaukė.

Condictio indebiti reikštas per klaidą sumokėjus skolą, kuri apskritai neegzistavo ir asmuo neprivalėjo jos mokėti (lot. *indebitus* – „neskolingas“). Šį ieškinį asmuo galėjo pareikšti, jei tardamas vykdęs prievolę, suteikdavo kitam asmeniui turtinės naudos, tačiau iš tiesų jokia prievolė jo nesaistė. Atkreiptinas dėmesys, kad šioje situacijoje asmuo neturėjo būti saistomas jokių rūšių prievolių. Jei tai, ką įvykdė, asmuo privalėjo vykdyti kaip natūraliąją (prigimtinę) prievolę, įvykdymo nebuvo galima reikalauti

gražinti. Pavyzdžiui, jei vergas sumokėjo pinigus pardavėjui už gautas prekes, tai jo šeimininkas sumokėtų pinigų negalėjo reikalauti kaip nepagrįsto praturtėjimo, nes prievolė mokėti už prekes saistė vergą kaip prigimtinę. Lygiai taip pat, jei asmuo įvykdė prievolę, kurios atžvilgiu yra suėjęs ieškinio senaties terminas (t. y. iš esmės ji yra tapusi tokia, kurios įvykdymo negalima išsireikalauti priverstinai, nes kreipūsis į teismą skolininkas gali prašyti taikyti ieškinio senatį ir ieškinį atmesti), įvykdymo negalima reikalauti kaip nepagrįsto praturtėjimo, nes, net ir suėjus ieškinio senačiai, prievolė gražinti skolą skolininką saisto kaip *obligatio naturalis*. Galiausiai, asmuo, sumokėjęs neegzistuojančią skolą ir siekdamas tai, ką įvykdė, susigrąžinti kaip nepagrįstą praturtėjimą, privalėjo įrodyti, kad jis sąžiningai klydo ir jo klaidą galima pateisinti (*error probabilis*). Ši sąlyga kelta todėl, kad sąmoningas neegzistuojančios prievolės įvykdymas (skolos sumokėjimas) buvo laikomas dovanojimu.

Situacijos, kuriose buvo galima reikšti *condictio ob iniustam causam* bei *condictio ob turpis causa*, nuo *condictio sine causa* skiriasi tuo, kad šiuo atveju *causa*, t. y. pagrindas (priežastis), dėl kurios turtas perduotas jį gavusiam asmeniui, egzistavo, tačiau *condictio ob iniustam causam* atveju šis pagrindas prieštaravo teisei (*iniusta causa*); *condictio ob turpis causa* atveju pagrindas buvo amoralus (*turpis causa*), tačiau šiuo atveju amoralus turėjo būti turtinę naudą gaunančiojo elgesys. Šiais ieškiniais buvo galima pasinaudoti, pavyzdžiui, jei pinigai perduoti siekiant, kad teisėjas neteisingai (šališkai) išnagrinėtų bylą (*veluti si pecunia datur, ut male iudicetur* (D.12, 5, 3), arba jei kas kitam asmeniui tam tikrą pinigų sumą perdavė turėdamas tikslą sulaukyti jį nuo nusikaltimo padarymo, taip pat jei asmuo priėmė pinigus, išloštus žaidžiant teisės uždraustus azartinius žaidimus.

2.4. Prievolės iš deliktų (*obligationes ex delicto*)

2.4.1. Delikto samprata ir rūšys

Gajaus „Institucijos“, be sutarčių, prievolių atsiradimo pagrindu laiko privatinės teisės pažeidimus, kurie romėnų teisėje apibrėžiami kaip *delicta* (kai kada vartotas terminas *maleficia*), atribojant juos nuo viešosios teisės pažeidimų (*crimina*). Atskiriant *crimina* ir *delicta*, tai lengviausia padaryti pagal objektus (teisinius gėrius), į kuriuos kėsiniama šiomis teisei prieštaraujančiomis veikomis. *Crimina* atveju objektas buvo piliečių bendruo-

menei priklausantys gėriai, kaip antai, valstybės saugumas, todėl kaip šios teisės pažeidimų kategorijos pavyzdžius galima pateikti valstybės išdavimą (*perduellio*), dezertyravimą iš karo tarnybos; pasikėsinimu į piliečių bendruomenei priklausančius gėrius laikytas taip pat ir žmogaus, bet tik laisvojo, nužudymas (*homicidium*). Deliktai – tai neteisėtos veikos, kuriomis pažeidžiami atskirų asmenų asmeniniai arba turtiniai interesai, pavyzdžiui, sunaikinamas ar sugadinamas turtas, įžeidžiama asmens garbė, orumas, pakenkiama jo reputacijai visuomenėje.

Teisinė atsakomybė už *crimina* padarymą taikyta baudžiamojo proceso tvarka, paskiriant pažeidėjui viešojo pobūdžio bausmę. Delikto padarymas nulemdavo prievolės tarp kaltininko ir žalą patyrusio asmens atsiradimą. Pastarasis, pareiškdamas atitinkamą ieškinį, galėjo siekti jam priklausančios reikalavimo teisės įgyvendinimo teismo tvarka. Deliktą padariusiojo asmens (skolininko) atsakomybė apėmė pareigą atlyginti padarytą žalą, kurios nukentėjusysis galėjo reikalauti *actiones rei persecuendae causa* (*actiones rei persecutoriae*), taip pat ir pareigą sumokėti baudą (*poena*), tačiau, priešingai nei *crimina* atveju, ne valstybės išdo, o nukentėjusiojo naudai. Baudai išreikalauti naudotasi baudiniais (penalniais) ieškiniiais (*actiones poenales*). Kai kuriais atvejais iš delinkvento buvo galima reikalauti ir atlyginti padarytą žalą, ir sumokėti baudą. Tokiais atvejais būdavo reiškiami vadinamieji mišrieji ieškiniai – *actiones mixtae*.

Romėnų teisė nesuformulavo ir nepateikė bendrosios delikto, kaip prievolės atsiradimo pagrindo, sąvokos. Teisės šaltiniai vardina atskiras neteisėtų veikų, dėl kurių padarymo kyla kaltininko turtinė atsakomybė, sudėtis, todėl galima pasakyti, jog lygiai taip pat, kaip sutarčių teisėje buvo laikomasi kontraktinio nominalizmo principo, deliktų teisėje galiojo deliktinis nominalizmas. Antai Gajus, pradėdamas apžvelgti deliktines prievoles, nemėgina apibrėžti delikto, tačiau imasi vardinti atskiras deliktų sudėtis, iš kurių atsiranda deliktinė prievolė: *Transeamus nunc ad obligationes, quae ex delicto nascuntur, velut si quis furtum fecerit, bona rapuerit, damnum dederit, iniuriam commiserit*, t. y. „dabar pereikime prie prievolių, kurios kyla iš delikto; pavyzdžiui, jei kas nusikalstų vagyste, turto plėšimu, sukeltų žalą ar padarytų skriaudos [kitam asmeniui]“ (G. 3, 182). Taigi, pasak Gajaus, deliktai, kuriuos padariusi atsirasdavo deliktinė prievolė, buvo: vagystė (*furtum*), plėšimas (*rapina*), neteisėtas žalos padarymas (*damnum iniuria datum*) bei skriauda, užgaulė (*iniuria*). Gajaus išvardintas deliktų sudėtis romanistikos mokslas tradiciškai įvardina kaip civilinės teisės pažeidimus,

nes atsakomybę už jų padarymą reglamentavo *ius civile* normos (svarsty-
tina tik plėšimo vieta deliktų sistemoje: *ius civile* plėšimą laikė kvalifikuota
vagystės sudėtimi, todėl kai kada jis minimas vardijant *ius civile* deliktus;
kita vertus, kaip savarankišką deliktą plėšimą išskyrė ir įtvirtino pretoriaus
ediktas, todėl pagrįstas būtų ir jo priskyrimas pretorių teisės deliktams).

Be deliktų, kuriuos vardija Gajus, žinota ir nemaža kitų neteisėtų vei-
kų, pažeidžiančių privatiems asmenims priklausančius teisinius gėrius. Pa-
darius tokias neteisėtas veikas, pretorius nukentėjusiajam asmeniui suteik-
davo penalinius (baudinius) ieškinius. Svarbiausios faktinės situacijos, iš
kurių kildavo teisė pareikšti šios rūšies ieškinius, buvo: klasta arba apgaulė
(*dolus*), neteisėtas grasinimas (*metus*), veikimas kreditorių nenaudai (*fraus
creditorum*) bei neigiamas poveikis svetimam vergui (*corruptio servi*). Ro-
mėnų teisės mokslas šią neteisėtų veiksmų kategoriją įvardina kaip „preto-
rių teisės deliktus“ arba „pretorių teisės pažeidimus“.

Deliktinei atsakomybei būdingas bruožas yra ieškinių kumuliacija. Tai
reiškia, jog tuomet, kai deliktą padaro keletas asmenų, o vienas iš delin-
kventų sumoka baudą (*poena*), tai neatleidžia likusių asmenų, bendrinin-
kavusių padarant pažeidimą, nuo pareigos mokėti baudas.

Tais atvejais, kai deliktą padarydavo pavaldus asmuo (tai galėjo būti
persona alieni iuris arba vergas), asmeniui, kuris pažeidėjo atžvilgiu įgy-
vendina valdžią (*potestas*), buvo galima pareikšti noksalinį ieškinį (*actio
noxalis*). Atitinkamai *potestas* subjekto atsakomybė už pavaldaus asmens
padarytą deliktą yra vadinama noksaline ir laikytina deliktinės atsakomy-
bės atmaina. Deliktinės atsakomybės atmaina laikytina ir savininko atsa-
komybė už keturkojų gyvulių (*pauperies*) padarytą žalą. Kilus tokiai žalai,
gyvulio šeimininkui buvo galima pareikšti *actio de pauperie*. Gyvulio sa-
vininkas, panašiai kaip ir šeimos galva ar vergo šeimininkas, galėjo nuo jį
saistančios prievolės tapti laisvas sumokėdamas kreditoriui piniginę kom-
pensaciją arba perduodamas jam žalą sukėlusį gyvulį.

Iš deliktų kylančioms prievolėms būdinga tai, jog jos laikytos itin as-
meninio pobūdžio (neatsiejamomis nuo delinkvento (skolininko) ir kre-
ditoriaus (nukentėjusiojo) asmenybės), todėl iš esmės negalėjo būti pavel-
dimos. Skola išnykdavo sulig skolininko (delinkvento) mirtimi ir pareiga
ją sumokėti nepereidavo delinkvento įpėdiniams. Panašiai ir iš delikto
padarymo atsiradusi reikalavimo teisė baigdavosi dėl kreditoriaus (nuken-
tėjusiojo) mirties. Kita vertus, iš delikto kilusios reikalavimo teisės įgyven-

dinimo mirusio nukentėjusiojo įpėdiniai galėjo siekti tuo atveju, jei pats nukentėjusysis iki numirdamas būdavo pareiškęs skolininkui ieškinį, o šio ieškinio pagrindu pradėtas teismo procesas pasiekęs *litis contestatio* momentą (tokiu atveju teismo procese būdavęs galimas teisių perėmimas ir į bylą galėdavę įstoti mirusiojo kreditoriaus įpėdiniai).

2.4.2. *Ius civile* deliktai

2.4.2.1. Vagystė (*furtum*)

Vagyste (*furtum*) romėnų teisė laikė tyčinį, neteisėtą ir slaptą svetimo kilnojamojo daikto ar teisės juo naudotis pasisavinimą turint siekį gauti turtinės naudos (*lucri faciendi gratia*). Kaip nurodo Paulius: *Furtum est contractatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve*, t. y. „vagystė – tai neteisėtas svetimo daikto pasisavinimas siekiant gauti naudos; arba paties daikto, arba naudojimosi juo, ar daikto valdymo“ (D. 47, 2, 1, 3).

Taigi, Paulius pateikia keturis vagystės *corpus delicti* (pažeidimo sudėties) požymius. Pirma, *contractatio* (lot. „palietimasis), t. y. daikto pasisavinimas, užvaldymas. Antra, kito asmens teisės į daiktą pažeidimas, reiškiantis, kad veika turinti būti *fraudulosa* (tokia, kuria siekiama sukelti žalos kitam asmeniui). Trečia, veika privalėjo būti atlikta prieš daikto savininko valią (*invito domino*). Ketvirta, veika turėjo būti padaryta siekiant gauti turtinės naudos (pasipelnyti), t. y. *lucri faciendi gratia*.

Be to, minėtasis Pauliaus apibrėžimas leidžia atskirti tris vagystės rūšis. Pirma, *furtum rei* (daikto kaip materialaus objekto vagystė) – tai svetimo daikto pagrobimas (pasisavinimas). Antra, *furtum usus* (naudojimosi daiktu vagystė) – šios rūšies vagystė buvo padaroma neleistinu būdu naudojantis svetimu daiktu. Pavyzdžiui, *furtum usus* padarydavo pasaugos gavėjas (*depositarius*) arba panaudos gavėjas (*commodatarius*), jei savavališkai (neturėdami įgaliojimo tai daryti) naudojosi pasaugai perduotu daiktu arba panaudai gautą daiktą perduodavo naudotis tretiesiems asmenims. Trečia, *furtum possessionis* (valdymo vagystė) būdavo padaroma tuomet, kai daikto savininkas savavališkai atimdavo daiktą iš įgalioto asmens (kuriam daiktą buvo atidavęs valdyti). Pavyzdžiui, kai daikto savininkas (panaudos davėjas) neteisėtai atsiimdavo daiktą iš komodatoriaus iki sueinant panaudos sutartyje nustatytam terminui.

Už vagystę taikomų sankcijų požiūriu svarbus buvo ir jau XII lentelių įstatymuose numatytas vagysčių skirstymas į atvirąją (*furtum manifestum*) ir slaptąją (*furtum nec manifestum*) vagystę. Aiškindamas atvirosios vagystės, už kurią taikyta griežtesnė atsakomybė, sampratą, Gajus nurodo: *Manifestum furtum quidam id esse dixerunt quod dum fit, deprehenditur. Alii vero ulterius: quod eo loco deprehenditur, ubi fit, velut si in oliveto olivarum, in vineto uvarum furtum factum est, quam diu in eo oliveto aut vineto fur sit, aut si in domo furtum factum sit, quam diu in ea domo fur sit. Alii adhuc ulterius: eo usque manifestum furtum esse dixerunt, donec perferret eo, quo perferre fur destinasset, t. y. „kai kurie yra pareiškę nuomonę, kad atviroji vagystė esanti tokia, kuri atskleidžiama padarymo metu; tuo tarpu kiti [ją supranta] plačiau – tai tokia vagystė, kuri išaiškinama jos padarymo vietoje, pavyzdžiui, jei alyvmedžių sode padaroma alyvuogių vagystė, vynuogių vagystė vynuogyne, tai kol vagis bus alyvmedžių sode arba vynuogyne. Arba jei vagystė būtų padaryta namuose, tai tol, kol vagis bus tuose namuose. Kiti laikosi dar platesnės sampratos, kad vagystė esanti atviroji, jei išaiškinama tuo metu, kai vagis gabena daiktą į vietą, į kurią ketino jį pernešti“ (G. 3, 184).*

Taigi, atvirąją (*furtum manifestum*) vagystę laikyta tuomet, jei vagis būdavo sučiumpamas bedarantis nusižengimą (*in flagranti*), t. y. nusižengimo padarymo metu arba jo padarymo vietoje. Kai kurių kitų teisininkų nuomone, kaip atviroji vagystė kaltininko veika kvalifikuota ir tada, jei vagis būdavo sučiumpamas gabenantis pagrobtą turtą. Slaptąją vagyste Gajus laiko vagystę, kuri nėra atvira – *quod manifestum non est* (G. 3, 185).

Senajoje romėnų teisėje už vagystę grėsusios sankcijos buvo itin griežtos. Kaip minėta, sankcijų griežtumas priklausė nuo vagystės padarymo formos (atviroji ar slaptoji), taip pat nuo kaltininko asmenybės (kur kas griežtesnės bausmės taikytos vergų atžvilgiu). Pagal XII lentelių įstatymus, laisvasis žmogus, nusikaltęs atvirąją vagyste, buvo baudžiamas nuplakdinimu (*verberatio*), o po to magistratas perduodavo kaltininką nukentėjusiajam (*addictio*), kuris galėdavęs jį pasilikti sau kaip vergą arba parduoti. Vergai už vagystę būdavo pasmerkami myriop. Itin griežtai bausta už atvirąją vagystę, įvykdytą nakties metu. XII lentelių įstatymai numatė, kad šiuo atveju užklopus vagį, bedarantį nusižengimą (*in flagranti*), jis galėjo būti nedelsiant užmušamas.

Atsakomybę už vagystę iš esmės reformavo pretorių teisė, vietoj iki tol taikytų anksčiau nurodytų viešojo pobūdžio bausmių nustatiusi pinigines baudas, kurių buvo galima reikalauti pareiškiant atitinkamą ieškinį – *actio furti*. Tai buvo penalinis (baudinis) ieškiny, kurį patenkinus, iš atvirąją vagyste nusikaltusio delinkvento buvo priteisiama keturguba pagrobto turto vertė, o slaptosios vagystės atveju – dviguba. *Actio furti* buvo *actiones famosae* kategorijos ieškiny, todėl jį patenkinus atsakovą ištikdavo pilietinė negarbė (*infamia*).

Be pareigos sumokėti baudą, vagyste nusikaltusį asmenį saistė ir pareiga sugrąžinti pavogtą daiktą. *Furtum manifestum* atveju savininkas galėjo daiktą atsiimti nedelsdamas, o slaptosios vagystės atveju nukentėjęs daikto savininkas galėjo naudotis įprastinėmis procesinėmis savo teisių apsaugos priemonėmis – *rei vindicatio* arba *actio Publiciana* ir reikalauti nuosavybės sugrąžinimo iš svetimo neteisėto valdymo. Be to, nukentėjusysis galėjo prarastą turtą iš kaltininko išsireikalauti kaip valdomą be teisėto pagrindo. Kaip ir kitais nepagrįsto praturtėjimo atvejais, taip ir šiuo atveju naudotasi *condictio*. Nuo vagystės nukentėjusiam asmeniui priklausė speciali *condictio ex causa furtiva*, kurią pareikšdamas ieškovas galėjo reikalauti priteisti pavogtų daiktų vertę. Kondikcija naudotasi tuomet, kai gynyba vindikaciniu ieškiniu būtų buvusi neefektyvi, pavyzdžiui, jei vagis negalėjo būti pasyviai legitimuotas asmuo (traukiamas atsakovu) vindikaciniame procese arba kai pavogtą daiktą būdavo perleidęs kitiems asmenims.

2.4.2.2. Skriauda (užgaulė, įžeidimas) (*iniuria*)

Iniuria bendriausiai galima nusakyti kaip neteisėtumą, todėl pradžioje *iniuria* apskritai reiškė bet kokią neteisėtą veiką (*qui iure non fit*). Pretorių teisė suformavo *iniuria* kaip tyčinio pasikėsimo į kito žmogaus asmenį (asmenybę) sampratą: *Ait praetor: „qui adversus bonos mores convicium cui fecisse cuiusve opera factum esse dicitur, quo adversus bonos mores convicium fieret: in eum iudicio dabo“*, t. y. „pretorius paskelbė: suteiksiu ieškinį prieš tą, kuris kito atžvilgiu laidė geriems papročiams prieštaraujančius užgauliojimus, arba prieš tą, kuris sukėlė prieš kitą asmenį geriems papročiams prieštaraujantį sąmyšį“. Taigi, *iniuria* kaip civilinės teisės pažeidimas reiškė skriaudą, užgaulę, neteisėtą ir tyčinį laisvojo asmens orumo ar geros reputacijos pažeidimą.

Aptariant šio delikto istorinę raidą, prisimintina, jog jau XII lentelių įstatymai numatė atsakomybę už tam tikras neteisėtas veikas, kurias vėliau apėmė *iniuria* sąvoka. Mirtimi bausta už *mala carmina* (pažodžiui: „pragaištingi, pražūtingi giedojimai“), t. y. magiškų formulių ir užkeikimų kalbėjimą siekiant užtraukti nelaimę kitam asmeniui. *Membrum ruptum* – sunkaus kūno sužalojimo padarymas (pavyzdžiui, rankos nukirtimas) suteikdavo teisę nukentėjusiajam imtis atpildo (*ius talionis*). Tai reiškia, kad nukentėjusysis galėjo padaryti kaltininkui tokį patį kūno sužalojimą, kokį jam padarė delinkventas (*XII tab.* 8, 2). Kita vertus, šalys taip pat galėjo susitarti dėl tam tikro dydžio piniginės kompensacijos, kurią kaltininkas privalėjo sumokėti nukentėjusiojo naudai. Pavyzdžiui, kai nukentėjusysis sužalojamas sulaužant kaulus (*os fractum*), buvo baudžiama 300 asų dydžio bauda, jei nukentėjusysis būdavęs laisvas žmogus, 150 asų – jei vergas (*XII tab.* 8, 3).

Respublikos laikotarpio pabaigoje pretoriai reformavo senąsias romėnų teisės normas, nustačiusias atsakomybę už *iniuria*. Teisinę gynybą nukentėjusiajam imta teikti ne tik tuomet, kai pažeidžiama jo kūno neliečiamybė (t. y. nukentėjusiojo asmeniui padaromas neigiamas fizinis poveikis), tačiau ir visais tais atvejais, kai veiksmu ar vartojant žeminančius, įžeidžiančius žodžius asmuo yra žeminamas (*contumelia*), tyčia pažeidžiama jo garbė, orumas, gera reputacija. Nukentėjusiajam (arba asmeniui, kuris nukentėjusiojo atžvilgiu įgyvendino šeimos galvos valdžią) priklausė teisė pareikšti *actio iniuriarum* (*aestimatoria*) ir reikalauti priteisti iš delinkvento piniginę baudą. Jis buvo pagrįstas žalos, kurią sukėlė deliktą padaręs asmuo, įvertinimu. Lengvesnės skriaudos atvejais patirtą žalą galėjo įvertinti pats nukentėjusysis, o jei būdavo padaroma *iniuria atrox* (didelė skriauda nukentėjusiojo asmenybei), baudos dydį nustatydavo pretorius.

Actio iniuriarum buvo priskirtas pilietinę negarbę atsakovui užtraukiantiems (*actiones famosae*) ir vadinamiesiems „kerštu alsuojantiems“ (*actiones vindictam spirantes*) ieškiniams. Ši ieškinio savybė reiškia, jog teisė į ieškinį priklausė tik pačiam nukentėjusiajam asmeniškai, tačiau nepereidavo įpėdiniams, t. y. nukentėjusiojo įpėdiniai negalėjo tokio ieškinio pareikšti, o delinkvento įpėdiniai negalėjo būti traukiami atsakovais. Iš šio delikto kylančios prievolės nukentėjusiojo įpėdiniams pereidavo tik tuo atveju, jei nukentėjusysis prieš mirtį būdavo pradėjęs teismo procesą ir šis procesas jau buvo pasiekęs *litis contestatio* momentą, t. y. nuo kurio pereinama prie ginčo nagrinėjimo iš esmės.

Respublikos laikotarpio pabaigoje atsakomybėn už kai kuriuos *iniuria* atvejus buvo traukiama baudžiamojo proceso tvarka. Valdant Liucijui Kornelijui Sulai išleistas *lex Cornelia de iniuriis* (apie 81 m. pr. Kristų) numatė, kad atsakomybė už tokius *iniuria* atvejus kaip sumušimas (*pulsatio*), nuplakdinimas rykštėmis (*verberatio*) arba neteisėtas prievartinis įsiveržimas į asmens būstą (*vi domum introitum*) iškindavo nukentėjusiojo asmens skundo (t. y. privataus kaltinimo tvarka), kurį nagrinėjo specialūs teismai, vadinami *quaestiones de iniuriis*, pagrindu. Justiniano teisėje nukentėjusysis turėjo pasirinkimo teisę: privataus kaltinimo tvarka traukti kaltininką baudžiamajon atsakomybėn arba civilinio proceso tvarka reikalauti iš kaltininko atlyginti padarytą žalą (deliktinė atsakomybė).

2.4.2.3. Neteisėtas žalos svetimam turtui padarymas (*damnum iniuria datum*)

Damnum iniuria datum – tai kaltas, neteisėtas žalos padarymas svetimam turtui. Kazuistiškai atsakomybę už šį deliktą reglamentavo jau XII lentelių įstatymai, kuriuose buvo išvardinta keletas žalos turtui padarymo atvejų (tarp jų – neteisėtas medžių iškirtimas, gyvulių ganymas svetimoje ganykloje, svetimo namo padegimas (taip pat ir netyčinis). Išsamiai atsakomybę už žalą, padarytą svetimam turtui, reglamentavo *lex Aquilia de damno*, priimtas 286 m. pr. Kr. kaip *plebiscitum*. Įstatymą sudarė trys skyriai, kuriuose numatyti skirtingi žalos turtui padarymo atvejai. Pirmajame skyriuje reglamentuota atsakomybė už svetimo vergo nužudymą bei svetimo keturkojo gyvulio (*quadrupes*), priklausančio bandai (*pecus*), užmušimą. Už tokį deliktą buvo baudžiama bauda, kurios dydis atitiko aukščiausią vergo arba gyvulio kainą rinkoje per paskutiniuosius metus iki pažeidimo padarymo. Antrasis skyrius buvo skirtas adstipulatoriaus, t. y. šalutinio (atsarginio) kreditoriaus, kuris, užuot reikalavęs įvykdymo, skolininką *acceptilatio* būdu atleido nuo prievolės vykdymo arba, gavęs iš skolininko prievolės įvykdymą, jo neperdavė pagrindiniam kreditoriui, atsakomybei reglamentuoti. Tuo tarpu paskutinis – trečiasis skyrius buvo susijęs su žala, kilusia dėl svetimo daikto sudeginimo (*urere*), sulaužymo (*frangere*), sunaikinimo (*rumpere*), svetimo vergo arba gyvulio, priklausančio bandai (*pecus*), sužalojimo, taip pat dėl kitų gyvulių, nepriklausančių bandai (pavyzdžiui, šuns), užmušimo ar sužalojimo. Bauda už tokį pažeidimą buvo

skiriama atsižvelgiant į aukščiausią daikto kainą rinkoje per paskutiniąsias 30 dienų iki delikto padarymo.

Pagal *lex Aquilia*, delikto subjektas atsakė tik tuomet, jei žala būdavo padaroma neteisėtai ir aktyviai veikiant (bet ne neveikimu). Be to, reikalauta, kad žala būtų kilusi subjektui tiesiogiai paveikus daiktą (*corpore corpori*).

Nukentėjusysis turėjo teisę reikalauti atlyginti neteisėtai padarytą žalą pareikšdamas *actio legis Aquiliae*. Kaip minėta, priteistinos piniginės baudos dydį apibrėžė įstatymas, tačiau jei pažeidėjas be pagrindo neigė padaręs deliktą, iš jo būdavo priteisiama dvigubai didesnė pinigų suma. Šio ieškinio taikymo sritis buvo ribota (pareikšti jį galėjo tik kviritinis sugadinto daikto savininkas), tačiau *lex Aquilia* taikymą sėkmingai plėtojo pretoriai ir jurisprudencija, atitinkamai aiškindama šio įstatymo nuostatas.

Pretoriai *actio legis Aquilia* pagrindu kūrė analoginius ieškinius (*actiones utiles*), kuriuos suteikdavo bonitariniams savininkams arba asmenims, kurie valdė daiktą nebūdami jo savininkai (uzufuktoriams, emfitentams ir kt.), taip gerokai išplėsdami asmenų, kurių atžvilgiu taikytos įstatymo nuostatos, ratą. Be to, ieškininė gynyba imta teikti ne tik tais atvejais, kai žala svetimam turtui yra padaroma aktyviais veiksmais, kuriais daiktas yra veikiamas tiesiogiai (*corpore corpori*). Pavyzdžiui, pareiškiant *actiones utiles* buvo galima reikalauti ir žalos, kilusios dėl neveikimo (pavyzdžiui, kai vergas ar gyvulys numarinamas badu), atlyginimo.

Savo ruožtu teisininkai, aiškindami *lex Aquilia* nuostatas, suformavo kaltės, kaip pažeidėjo atsakomybės už žalą, prielaidos koncepciją. Romanistinėje literatūroje ji neretai ir vadinama „akviliškąja kalte“ – *culpa Aquiliana*, ir atspindi Romos teisėje susiformavusią nuostatą, jog civilinė atsakomybė iš esmės yra subjektyvaus pobūdžio (t. y. kylanti tik už kaltę), o ne objektyvi atsakomybė, kuri taikoma išimtinai atsižvelgiant į kilusius padarinius. Pažymėtina, jog pradžioje *damnum iniuria datum* reiškė būtent objektyvų neteisėtą žalos padarymą, t. y. veikimą teisei priešingu būdu. Klasikinė jurisprudencija pažeidėjo atsakomybę ėmė vertinti remdamasi subjektyviu kriterijumi, t. y. atsižvelgdama į pažeidimo subjekto kaltę. Pasak Gajaus, būtent kaltė tapo žala sukėlusio asmens atsakomybės sąlyga: *Iniuria autem occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa id acciderit, nec ulla alia lege damnum, quod sine iniuria datur, reprehenditur*, t. y. „nes laikoma, jog neteisėtai nužudo (užmuša) tas, dėl kieno tyčios (*dolus*) ar neatsargumo (*culpa*) tai įvyko. Ir joks kitas įstatymas nesmerkia žalos, kuri nėra padaro-

ma neteisėtai“ (G. 3, 211). Toliau skaitydami Gajų, randame jį teigiant, jog atsakomybė galėjo neiškilti asmeniui, kuris žalą sukėlė atsitiktinai: *Itaque impunitus est, qui sine culpa et dolo malo casu quodam damnum committit*, t. y. „todėl nebaustinas tas, kuris ne dėl savo neatsargumo (*culpa*) ar tyčinės veikos (*dolus malus*), bet atsitiktinai padaro žalos“ (G. 3, 211).

Akviliškosios kaltės samprata apėmė ne tik tyčinį žalos padarymą, tačiau taip pat ir bet kokią asmens aplaidumą bei nemokšišumą, profesionalumo (pavyzdžiui, gydytojo, pribuvėjos ar amatininko) stygių (*imperitia*). Remiantis Ulpianu (D. 9, 24, 44), atsakomybė pagal *lex Aquilia* apėmė net ir lengviausios kaltės (*levissima culpa*) atvejus.

Kita su kalte glaudžiai susijusi problema – tai priežastinio ryšio klausimas. Klasikinio laikotarpio teisininkai nukrypo nuo griežto priežastinio ryšio tarp kaltininko veikos ir kilusios žalos reikalavimo. Deliktą padariusiojo asmens atsakomybė apėmė taip pat ir tuos atvejus, kai daiktą, kuriam buvo pakenkta, kaltininkas veikdavo netiesiogiai. Pavyzdžiui, kaltininkas sudarė sąlygas pabėgti aptvare laikomiems gyvuliams arba įkalintam vergui. Kaltininko atsakomybė kildavo taip pat ir tuomet, kai žala buvo padaroma jam neatlikus veiksmų, kuriuos privalėjo atlikti. Pavyzdžiui, kaltininkas numarino gyvulį badu arba sergančiam vergui laiku nedavė vaistų, dėl ko šis mirė. Kaip minėta, tokiais atvejais kaltininko atsakomybės buvo galima reikalauti reiškiant analoginius ieškinius (*actiones utiles*).

Kai kada kaip savarankiškas *ius civile* deliktas yra nurodomas neigiamo poveikio svetimam vergui darymas (*corruptio servi*), tačiau ne klaida būtų teigti, kad tai buvo *damnum in iure datum* delikto, kuris *inter alia* apėmė atsakomybę už svetimo vergo nužudymą ar sveikatos sutrikdymą, papildymas. Kaip *corruptio servi alieni* buvo suprantamas vergui daromas neigiamas psichinis poveikis, įkalbinėjimas atlikti tokius veiksmus, dėl kurių sumažėtų vergo vertė. Pretoriaus ediktas *de servo corrupto* kaip šio delikto padarymą kvalifikavo ir prieglobsčio nuo šeimininko pabėgusiam vergui suteikimą.

2.4.3. Pretorių teisės deliktai

2.4.3.1. *Rapina* (plėšimas)

Pradžioje *rapina* (plėšimas) buvo laikomas kvalifikuota vagystės sudėtimi. Nuo paprastos vagystės jis skyrėsi tuo, kad šiuo atveju svetimas

daiktas buvo pagrobiamas naudojant fizinę prievartą (smurtą). Savarankišku deliktu plėšimą pripažino peregrinų pretorius M. Terencijus Lukulas. 76 m. pr. Kristų paskelbtame šio pretoriaus edikte numatytas baudinis ieškinys, kurį buvo galima pareikšti tais atvejais, kai vagystė būdavo padaroma bendrininkų grupės arba panaudojant ginkluotą jėgą. Pastaroji sudėtis ir laikytina savarankišku plėšimo deliktu. Pareikšdamas šį baudinį ieškinį – *actio vi bonorum raptorum* nukentėjusysis galėjo reikalauti priteisti iš delinkvento keturgubą plėšimo būdu įgytų daiktų vertę (*quadruplum*). *Actio vi bonorum raptorum* priskiriamas negarbę užtraukiančių ieškinių grupei. Atkreiptinas dėmesys, kad ieškovo galimybė pasinaudoti šia procesinės gynybos priemone buvo ribojama gana trumpu – vienerių metų ieškinio senaties terminu.

2.4.3.2. Psichinė prievarta (grasinimas) (*metus*)

Terminas *metus*, kaip jau buvo minėta, reiškė valios išraiškos sudarant sandorį trūkumą, kuriuo remiantis buvo galima ginčyti dėl grasinimo sudarytą sandorį. Pretorių teisė traktavo *metus* kaip savarankišką teisės pažeidimą, kurį laikyta esant tuomet, kai kas nors, paveiktas baimės (nuogaštavimo), sukeltos kito asmens neteisėto bauginimo, sudarydavo nenaudingus, turtingą žalą sukeliančius sandorius. „Grasinimo sukelta baimė“ buvo suprantama kaip psichinė prievarta (*vis compulsiva*). Siekiant kaltininko veiksmus kvalifikuoti kaip šį deliktą, reikalauta, kad grasinimas atitiktų šiuos požymius: *vis gravis, iniusta, praesens* (grasinimas turi būti susijęs su pažadu pažeisti arba atimti asmeniui svarbų gėrį; grasinama atlikti tam tikrus neteisėtus veiksmus; kyla grėsmė, kad grasinimas bus artimiausiu metu įgyvendintas).

Atskira delikto sudėtimi *metus* tapo pretoriui Oktavijui apie 71 arba 80 m. pr. Kristų savo edikte numačius *formula Octaviana*, t. y. ieškinio formulę, kuria buvo galima reikalauti, kad atsakovas sugrąžintų viską, ką iš ieškovo įgijo naudodamas psichinę prievartą. Salvijaus Julijano apie 130 m. parengtame unifikuotame pretorių edikte (*edictum perpetuum*) numatytos naujos nuo grasinimo nukentėjusių asmenų teisių gynybos priemonės: galimybė pateikti procesinį atsikirtimą (*exceptio quod metus causa*) į reiškiamą ieškinį dėl bauginant sudaryto sandorio įvykdymo, prašyti pretorių taikyti restituciją (*restitutio in integrum propter metum*), jei pagrąsinus sudarytas

sandoris jau būdavo įvykdytas. Jei šios pretorinės gynybos priemonės buvo neefektyvios, nuo grasinimo nukentėjusiam asmeniui teiktas baudinio pobūdžio ieškinys – *actio quod metus causa*, kurį buvo galima reikšti ne tik grasintojui, bet ir asmenims, kurie iš dėl grasinimo sudaryto sandorio gavo turčinės naudos. Jei toks ieškinys buvo pareiškiamas per vienerius metus nuo delikto padarymo, ieškovo reikalavimas galėjęs būti *quadruplum*, t. y. buvo galima prisiteisti keturgubą realiai patirtos žalos dydį. Kita vertus, vienerių metų ieškinio senaties terminui suėjus, tebuvo galima reikalauti tiek, kiek žalos ieškovas realiai patyrė dėl grasinimo sudaręs sandorį ar atlikęs kitus veiksmus (*simplum*).

2.4.3.3. Apgaulė (klasta) (*Dolus*)

Terminas *dolus* (klasta, apgaulė) romėnų teisėje vartotas keletu prasmių. Pirma, juo apibrėžiamas valios išreiškimo sudarant sandorį trūkumas. Antra, prievoliniuose teisiniuose santykiuose *dolus* ženklina aukščiausią skolininko kaltės laipsnį. Pretorių teisė *dolus* laikė savarankiška delikto sudėtimi. Tokio teisės pažeidimo esama tuomet, kai delinkvento sąmoningai ir tikslingai klaidinamas asmuo sudaro jam nepelningą sandorį ir patiria turčinės žalos.

Asmuo, dėl apgaulės patyręs žalos, galėjo jos atlyginimo siekti pareikšdamas *actio doli*, kurį ėmėsi teikti pretorius Akvilijus Galas. Tai buvo baudžiamojo pobūdžio ieškinys, kurį buvę galima pareikšti tik pačiam pažeidėjui, bet ne jo teisių perėmėjams. Be to, *actio doli* buvo laikytas *ultimum remedium*, t. y. tokia teisių gynybos priemone, kuria naudotasi tuomet, kai negalėta pareikšti jokio kito ieškinio. Formulinio proceso laikotarpiu pretorius nuo apgaulės nukentėjusių asmenų teisių gynimui taikė tris gynybos priemones: *actio de dolo*, *exceptio doli* bei *restitutio in integrum propter dolum*. Kalbant apie atsakomybę už apgaulę, dera paminėti ir apie 200 m. pr. Kristų pasirodžiusį *lex (P)Laetoria*, numačiusį baudinį ieškinį, galimą pareikšti tam, kuris naudojosi apgaule ir suktybėmis (*circumscriptio*) sudarydamas sandorius su *minor* (pilnamečiu, bet jaunesniu nei 25 metų amžiaus asmeniu). Šis ieškinys buvo priskiriamas ieškinių, skirtų viešajam interesui apginti (*actiones populares*), kategorijai, todėl teisę jį pareikšti turėjo bet kuris pilietis, kuriam tapo žinoma apie tokį apgavystės faktą (*quivis ex populo*).

2.4.3.4. Kreditoriui žalinga veika (*fraus creditorum*)

Veikimu kreditorių nenaudai (*fraus creditorum*) buvo laikomi atvejais, kai nemokus skolininkas (t. y. toks, kurio valdomas turtas buvo nepakankamas įvykdyti visas ar bent didžiąją dalį jį saistančių prievolių kreditoriams) faktinio (pavyzdžiui, sunaikindamas turtą) arba juridinio, t. y. sudarymas sandorius (pavyzdžiui, perleisdamas turtą kitiems asmenims, išlaisvindamas vergus, prisiimdamas naujus skolinius įsipareigojimus, atleisdamas savo skolininkus nuo skolų mokėjimo) pobūdžio veiksmais sąmoningai (*consilium fraudis*) mažindavo savo turtą ir taip užkirsdavo kelią kreditoriams gauti kreditorių reikalavimų patenkinimą. Antai jau 4 m. išleistas *lex Aelia Sentia*, kaip žinome, draudė *manumissio in fraudem creditorum* – vergų paleidimą į laisvę, siekiant, kad kreditoriai nenukreiptų į šį turtą jiems priklausančių reikalavimo teisių vykdymo.

Kreditoriai tokius skolininko potvarkius dėl turto galėjo ginčyti kreipdamiesi į pretorių interdiktinės gynybos. Šiuo tikslu taikytas *interdictum fraudatorium*, kuriuo buvo galima pasinaudoti per vienerius metus nuo pažeidimo padarymo. Tai buvo prieš asmenį, kuris žinodamas apie skolininko nemokumą iš jo įsigijo turto (*particeps fraudis*), nukreipta gynybos priemonė.

Justiniano teisėje numatytas specialus – pauliškasis ieškinys (*actio Pauliana*), kurį per vienerius metus buvo galima pareikšti turtą mažinančiam nemokiam skolininkui (*fraudator*), taip pat trečiajam asmeniui (*particeps fraudis*), kuris iš su nemokiu skolininku sudarytų sandorių (tiek atlygintinių, tiek ir neatlygintinių) gavo turtinės naudos.

2.4.4. Prievolės tarytum iš deliktų (*obligationes quasi ex delicto*)

Justiniano teisėje prievolių šaltiniu buvo laikomos ir tam tikros į deliktus panašios faktinės situacijos, kurios ilgainiui pavadintos „tarytum deliktais“. Nors šios situacijos buvo panašios į deliktus, tačiau deliktais nelaikytos dėl tam tikrų požymių, sudarančių sąlygas prievolei *ex delicto* kilti (pavyzdžiui, žalos arba kaltės), nebuvimo. Kita vertus, teisiniai padariniai, kurie kildavo tokiose tarytum deliktinėse situacijose, yra panašūs į tuos, kuriuos sukeldavo delikto padarymas, t. y. atsirasdavo prievolė atlyginti padarytus nuostolius arba sumokėti baudą (*poena*).

Bendrosios „tarytum deliktų“ sąvokos Romos jurisprudencija nesuformulavo ir neišskyrė vieno jų atribojimo nuo deliktų kriterijaus. Mėginant atriboti šias kategorijas, dažniausiai yra pabrėžiama vieną iš civilinės atsakomybės pagrindų (sąlygų) sudaranti kaltė. Delikto atveju pažeidėjas visuomet veikia turėdamas blogų ketinimų (*dolus*), o „tarytum deliktas“ galėjo būti padaromas dėl aplaidumo arba profesinių įgūdžių ar patirties stokos.

Tarytum deliktinės atsakomybės atveju laikytas ko nors išmetimas arba išliejimas iš pastato (*deiectum vel effusum*), dėl ko praeivis patirdavo žalos.

Justiniano „Institucijose“ apibrėžiant šį atvejį nurodoma: *Item is, ex cuius cenaculo vel proprio ipsius vel conducto vel in quo gratis habitabat deiectum effusumve aliquid est, it ut alicui noceretur, quasi ex maleficio obligatus intellegitur*, t. y. „tas, iš kurio buto, esančio aukštesniajame pastato aukšte, jam priklausančio nuosavybės teise ar nuomojamo, ar kuriame jis gyvena nemokėdamas mokesčio, kas nors buvo išmesta arba išlieta taip, kad kas nors dėl to patyrė žalos, yra laikomas saistomu prievolės tarytum iš delikto“ (Inst. 4, 5, 1). Vadinasi, už padarytą žalą atsakė pastate (patalpoje) reziduojantis asmuo, net jei žala būtų kilusi ir ne dėl jo veiksmų, o tai aki-vaizdžiai skiria šį tarytum deliktinės atsakomybės atvejį nuo deliktinės atsakomybės. Būtinoji pastarosios prielaida yra skolininko veika (neveikimas), kuri yra žalos atsiradimo priežastis (priežastinio ryšio tarp veikos ir žalos reikalavimas). Skolininkas galėjo būti traukiamas atsakomybėn pareiškiant jam pretorinį ieškinį *actio de effusis vel deiectis*, kuriuo reikalauta sumokėti dvigubai nei padaryta žalos (*in duplum*), o jeigu dėl tokių veiksmų žuvo laisvasis žmogus – sumokėti didelę piniginę baudą (50 aurėjų; vienas aurėjas buvo lygus 25 sidabro denarams, o pastarasis savo ruožtu svėrė nuo 3 iki 4,5 g sidabro, todėl šiuo atveju mokėtina bauda galėjo sudaryti per 5 kilogramus gryno sidabro).

Kita faktinė situacija, kurioje kildavo į deliktinę panaši atsakomybė, buvo objekto, sukeliančio grėsmę eismo saugumui, pastatymas ar pakabinimas (*positum aut suspensum*). Jei buvo pastatomas arba pakabinamas objektas, kuriam nukritus būtų padaryta žala arba kiltų grėsmė eismo viešajame kelyje, t. y. „ten, kur įprasta vaikščioti“ (*qua vulgo fieri solet*) (Inst. 4, 5, 1), saugumui, pretorius suteikė galimybę pavojingą situaciją sukėlusiam asmeniui pareikšti ieškinį – *actio de positis et suspensis*. Šis ieškiny-

priklausė *actiones populares* – ieškinių, kuriais ginamas viešasis interesas, grupei, todėl jį pareikšti galėjo bet kuris pilietis (*quivis ex populo*). Šis atvejis taip pat aiškiai atskleidžia deliktinės ir tarytum deliktinės atsakomybės skirtynes. Viena iš deliktinės atsakomybės prielaidų yra žala, o *positum aut suspensum* atveju atsakomybei kilti pakako žalos atsiradimo tikimybės (t. y. asmens sudarytos grėsmingos situacijos, kurioje kilo pavojus, jog gali būti padaryta žalos).

Tarytum deliktinė atsakomybė galėjo būti patrauktas ir teisėjas, kuris netinkamai vadovavo procesui ir tuo padarė šaliai žalos (*iudex qui litem suam fecit*). Dažniausiai tokia teisėjo atsakomybė kildavo tuomet, kai byla būdavo nagrinėjama akivaizdžiai pažeidžiant teisės normas ir priimant teisei prieštaraujantį sprendimą. Kita vertus, atsakomybė teisėjas galėjo būti patrauktas ne tik tuo atveju, kai jo veiksmai buvo tyčiniai, bet ir už dėl aplaidumo ar profesionalumo stokos (*per imprudenciam*) sukeltą žalą. Pradžioje nukentėjusioji šalis galėjo pareikšti faktinėmis aplinkybėmis pagrįstą ieškinį (*actio in factum*) ir pareikalauti teisėją sumokėti piniginę baudą (*poena*). Justiniano teisėje netinkamas teisėjo pareigų atlikimas buvo kvalifikuojamas kaip tarytum iš pažeidimo (*quasi ex maleficio*) atsirandantis prievolės šaltinis (Inst. 4, 5 pr.).

Tarytum deliktinė romėnų teisė taip pat laikė laivų, viešbučių ir užėigų bei arklidžių savininkų atsakomybę už šių įstaigų personalo padarytą žalą kliento turtui. Laikytasi nuomonės, jog tokiu atveju įstaigos savininko atsakomybė kyla už *culpa in eligendo*, t. y. už netinkamo (aplaidaus) personalo pasirinkimą.

IX. SUBJEKTINIŲ TEISIŲ ĮGYVENDINIMAS IR GYNIMAS (ROMĖNŲ CIVILINIS PROCESAS)

1. Subjektinių teisių įgyvendinimo ir gynimo būdai.
Savigyna ir jurisdikcija (*iurisdictio*).
Civilinio proceso samprata, raida ir formos

Seniausias, o iš pradžių ir vienintelis privatinųjų subjektinių teisių įgyvendinimo būdas Romoje buvo savigyna, kuri galėjusi būti ofenzyvinio arba defenzyvinio pobūdžio.

Ofenzyvinio pobūdžio savigybos esmę sudaro tai, jog šiuo atveju turimas reikalavimo teisės suinteresuotieji asmenys įgyvendindavo be valstybės institucijų pagalbos. Tokia savigybos forma kėlė daugiausiai grėsmės viešajai tvarkai, todėl Romoje gana anksti imta riboti. Antai II a. išleistas imperatoriaus Marko Aurelijaus dekretas (*decretum divi Marci*) draudė kreditoriui priklausančią reikalavimo teisę įgyvendinti kitaip nei kreipiantis į teismą, nes priešingu atveju tai grėsė pačios reikalavimo teisės netekimu.

Defenzyvinio pobūdžio savigyna reikšdavosi kaip būtinoji gintis. Ulpianas nurodo: *Vim vi repellere licet*, t. y. „jėgą galima atremti jėga“ (D. 43, 16, 1, 27); jam antrina Paulius tvirtindamas: *Vim [...] vi defendere omnes leges omniaque iura permittuntur*, t. y. „visi įstatymai ir teisė leidžia jėga apsiginti nuo [naudojamos] jėgos“ (D. 9, 2, 45, 4).

Savigybos reikšmė Romoje mažta augant valstybės ir jos institucijų, perėmusių pažeistų ar ginčijamų subjektinių teisių apsaugos ir gynybos funkcijas, civilinio (privatinio) proceso tvarka įgyvendinamos teisių gynimo svarbai.

Valstybės magistratų užtikrinama privatinųjų teisių gynība apibrėžta kaip *iurisdictio* ir skirstyta į *iurisdictio contentiosa* (ginčo teiseną, pagrįstą rungimosi principu) bei *iurisdictio voluntaria* (ne ginčo, arba ypatingąją teiseną), kai dalyvaujant magistratui buvo atliekami tam tikri juridiniai veiksmai (sudaromi sandoriai), kaip antai, nuosavybės teisės į *res mancipi*

ir *res nec mancipi* perleidimas procesinės cesijos būdu, vergų paleidimas į laisvę (*vindicatio in libertatem*), *alieni iuris* asmens įvaikinimas, globėjo (*tutor dativus*) skyrimas.

Senovės Romoje būta dviejų privatinio teismo proceso atmainų: įprastinis (ordinarinis) procesas (*iudicium privatum, ordo iudiciorum privatorum*) bei ypatingasis (ekstraordinarinis) procesas (*cognitio extra ordinem*).

Ordinariniu procesu laikoma seniausioji ir iki II a. pr. Kristų vienintelė romėnų civilinio proceso forma – legisaktinis procesas (*legis actio*) bei apie 130 m. pr. Kristų išleisto *lex Aebutia* numatytas formulinis (*per formulas*) procesas, kuris iki principato pradžios funkcionavo podraug su legisaktiniu, o 17 m. pr. Kristų išleista *leges Iuliae iudicariae* pastarąjį panaikinus, liko iš esmės vienintelė ordinarinio proceso forma. Principato pabaigoje greta formulinio proceso susiformuoja ekstraordinarinis, arba kognicinis, procesas (*cognitio extra ordinem*). 342 m. uždraudus naudotis formuliniu procesu, kognicinis procesas tapo vieninteliu civilinio bylinėjimosi teisme būdu, kuriuo naudotasi dominato epochoje.

Svarbus ordinarinių (legisaktinio ir formulinio) procesų bruožas buvo teisenos padalijimas į dvi fazes arba procesines stadijas: *in iure* ir *in iudicium* (*apud iudicem*). Pirmojoje stadijoje magistratas susipažindavo su ginčo esme, tirdavo teismo kompetencijos, teisingumo klausimus, šalių procesinę legitimaciją, užkirsdavo kelią nereikšmingų ir tinkamai neparengtų bylų nagrinėjimui, o svarbioms duodavo tolesnę eigą, suteikdamas ginčo šalims atitinkamas procesines priemones (*actio, exceptio*) bei paskirdamas teisėją, spręšiantį jų bylą. Kitaip tariant, ši stadija apima civilinės bylos iškėlimą (t. y. klausimo, ar pretorius suteiks ieškininę gynybą, išsprendimą) ir pasirengimą jos nagrinėjimui. Tuo tarpu antrojoje stadijoje bylą vienasmeniškai nagrinėdavo privatus teisėjas (*iudex*) arba kai kuriais atvejais – kolegialus teismas; joje buvo tiriami ir vertinami įrodymai bei priimamas teismo sprendimas, kuriuo šalių ginčas išsprendžiamas iš esmės. Ekstraordinariniam procesui toks teisenos skaidymas į dvi stadijas nebūdingas.

Pažymėtina, kad Romos jurisprudencijai nebuvo žinoma materialinės (apibrėžiančios asmens subjektines teises) ir procesinės, arba formaliosios (kurios tikslas yra subjektinių teisių įgyvendinimas ir gynyba), teisės atskirtis. Pastaroji laikyta vienu iš privatinės teisės institutų, kuris tiek Gajaus, tiek ir Justiniano „Institucijose“ įvardinamas kaip *ius quod ad actiones pertinet*, t. y. „teisė, susijusi su ieškiniais“.

2. Ieškinio samprata ir rūšys

Ieškiny – *actio* (lot. *agere* – „veikti, bylinėtis, vesti bylą teisme, dalyvauti teismo procese“) romėnų teisėje suprantamas dvejopai. Formaliąja prasme – tai procesinis veiksmas, kuriuo ieškovas (*actor*) pradėdavo teismo procesą prieš jo teises pažeidžiantį atsakovą (*reus*). Materialiąja prasme *actio* – tai ieškovo teisė į ieškinį, kylantį iš jam priklausančios subjektinės teisės.

Actio

Ieškiny kaip procesinis veiksmas	Teisė, kurios įgyvendinimo galima siekti procesine tvarka
----------------------------------	---

Romoje subjektinė teisė ir ją atitinkanti teisė į ieškinį – tai nedaloma visuma (tai lemia ir romėnų teisės ypatybę, jog privatinė materialinė bei proceso teisė buvo traktuojama kaip vientisa visuma). Subjektinės teisės tapatinimo su jos įgyvendinimo priemone tendenciją atspindi ir Celso teiginys: *Nihil aliud est actio quam ius quod sibi debeat, iudicio persequendi*, t. y. „ieškiny yra ne kas kita kaip teisė teisme reikalauti to, kas [kuriam nors asmeniui] priklauso“ (D. 44, 7, 51).

Ordinarinio civilinio proceso ypatybė buvo bendrojo principo suteikti procesinę gynybą kiekvienam pagrįstam reikalavimui nebuvimas. Užuoat įtvirtinusi tokią nuostatą, romėnų teisė suformavo konkrečių ieškinių, kurių kiekvienas tiko tik konkrečiai, apibrėžtai subjektinei teisei ginti, sistemą. Taigi, teismo procesą buvo galima inicijuoti tik esant atskiram konkrečiai teisei įgyvendinti ir ginti skirtam ieškiniumi (*actio*). Tik esant atitinkamam ieškiniumi, buvo galima kalbėti ir apie subjektinės materialinės teisės egzistavimą. Kitaip tariant, nesant ieškinio, nėra ir teisės.

Romos jurisprudencija, remdamasi įvairiais kriterijais, skirstė ieškinius į rūšis.

Visų pirma, skirti daiktiniai (*actiones in rem*) ir asmeniniai arba prievoliniai (*actiones in personam*) ieškiniai. Šis atribojimas glaudžiai susijęs su prievoliųjų ir daiktinių subjektinių materialinių teisių atskyrimu. *Actiones in rem* buvo skirti absoliutaus pobūdžio teisėms, suteikiančioms valdžią daikto (pavyzdžiui, nuosavybė, servitutai) arba asmens (pavyzdžiui, vaikų) atžvilgiu, ginti; jais buvo galima naudotis prieš bet kurį asmenį (*erga*

omnes), todėl formuliniame procese ieškininės formulės dalyje, kurioje išdėstomas ieškovo reikalavimas (*intentio*), atsakovo asmenvardis nebuvo nurodomas. *Actiones in personam* gintos prievolinės reikalavimo teisės; priešingai nei daiktiniai, jie buvo santykinio pobūdžio, t. y. naudojami tik prieš prievolės nevykdantį skolininką, kurio vardas nurodomas *intentio*.

Tikslas, kurio siekiama pareiškiant ieškinį, lėmė *actiones poenales*, *actiones rei persecutoriae* bei *actiones mixtae* atribojimą. *Actiones rei persecutoriae* buvo siekiama arba daikto sugražinimo (restitucijos), arba padarytos turtinės žalos atlyginimo (kompensacijos). Reiškiant *actiones poenales* buvo siekiama už padarytą teisės pažeidimą (deliktą) priteisti iš atsakovo baudą, kuri paprastai būdavusi dvigubai (*duplum*) ar net daugiau kartų (*triplum*, *quadruplum*) didesnė nei sukėltoji žala. Reiškiant *actiones mixtae* siekta keletu tikslų: prisiteisti žalos atlyginimą, taip pat išieškoti iš deliktinėn atsakomybėn traukiamo atsakovo baudą.

Atskirą ieškinių grupę sudarė arbitražiniai ieškiniai (*actiones arbitrarie*), kuriuose būdavusi papildoma klauzulė dėl ginčo objekto pateikimo arba perdavimo ieškovui. Tai reiškia, jog teisėjas, visų pirma, ragindavo (*arbitrium*) atsakovą sugražinti daiktą ieškovui natūra. Jei atsakovas raginimui nepakludavo, iš jo būdavo priteisiama pinigų suma, kuri galėdavusi būti gerokai didesnė nei ginčo objekto rinkos vertė, nes ginčo objekto vertę įvardindavo ieškovas, patvirtindavęs tokį įvertinimą priesaika (*iusiurandum*).

Priklausomai nuo ieškinio teisinio pagrindo, galima atskirti du ieškinių tipus – civilinius ir pretorinius ieškinius. Civiliniai ieškiniai (*actiones civiles*) buvo grindžiami *ius civile* normomis (*in ius conceptae*), visų pirma, XII lentelių ir kitais įstatymais, paprotine teise bei jurisprudencija. Šiai kategorijai priskiriami ieškiniai, skirti ginti daiktines teises (*actiones in rem*), kurie, pasak Gajaus, buvo grindžiami kviritine teise (G. 4, 36).

Pretoriniai ieškiniai (*actiones praetoriae*), kurie dar vadinti *actiones honorariae*, buvo pagrįsti pretorių teise (*ius praetorium*) ir savo ruožtu klasifikuoti į *actiones in factum conceptae*, *actiones utiles* bei *actiones ficticiae*.

Pasak Gajaus (G. 4, 46–47), *actiones in factum conceptae* buvo faktinėmis aplinkybėmis, o ne teisės normomis pagrįsti ieškiniai. Pretorius suteikdavo teisinę gynybą tokiems reikalavimams, kurie, jo vertinimu, privalėjo būti ginami, nors *ius civile* konkrečių tokių teisių procesinės gynybos priemonių nenumatė. Šios rūšies ieškinių dėka pretoriai ne tik švelnino rigo-

ristinę, formalizmo persmelktą *ius civile*, pildė teisinio reguliavimo spragas, tačiau novatoriška savo veikla ženkliai prisidėjo prie romėnų teisės dalies, kuri įvardinama kaip *ius aequum* („teisingoji teisė“), kūrimo.

Kai kuriais atvejais pretorius, taikydamas analogiją, suteikdavo ieškinį panašaus pobūdžio teisių, kurių procesinės gynybos *ius civile* nenumatė, gynybai. Toks modifikuotas pretorinis ieškinys buvo vadinamas ieškiniu pagal analogiją – *actio utilis*, o *ius civile* pagrįstas ieškinys, kurio pavyzdžiu remiantis buvo kuriamas analoginis – *actio directa*. Pavyzdžiui, *rei vindictatio*, priklausantis kviritiniam savininkui ir naudotas reikalaujant daikto iš svetimo neteisėto valdymo, laikytinas *actio directa*, o bonitariniam savininkui (faktiniam daikto valdytojui, teisėtu pagrindu įgijusiam daikto valdymą) ginti skirtas *actio Publiciana* - *actio utilis*.

Paprastai pretorius modifikuodavo ieškinį pasitelkdamas juridinę fikciją arba formulę su perkeistais subjektais (*transpositio*). Fikcija būdavusi naudojama tam, kad ieškinio taikymą būtų galima išplėsti ir kitiems atvejams. Gajus nurodo, jog pretoriai dažnai taikydavę Romos pilietybės fikciją svetimšalių atžvilgiu (*civitas Romana peregrino fingitur*) (G. 4, 37) tam, kad svetimšaliui būtų suteiktas, pavyzdžiui, ieškinys dėl vagystės (*actio furti*). Bene geriausiai žinomas ieškinys su fikcija yra *actio Publiciana*, kurio formulėje taikyta įgyjamosios senaties fikcija, t. y. teisėjui būdavo nurodoma nagrinėti bylą laikant, kad ieškovas jau įgijo kviritinės nuosavybės teisę pagal senatį, nors iš tiesų įgyjamosios senaties terminas dar nebūdavo suėjęs. Dėl fikcijos taikymo civilinis daikto valdytojas (bonitarinis savininkas) būdavo ginamas panašiai kaip vindikaciniu ieškiniu gintas kviritinis savininkas.

Formulė su perkeistais subjektais buvo kiekviena, kurioje *condemnatio* būdavęs nurodomas kitas asmuo nei *intentio*. Būtinybė taikyti tokį perkeitimą kildavo, pavyzdžiui, procesinio atstovavimo atveju: tuomet *intentio* būdavo nurodomas atstovaujамasis, o *condemnatio* – atstovas. Ieškinio su perkeistais subjektais pavyzdys gali būti ir *formula Rutiliana*, kuriuo naudotasi asmeniui, varžytinėse nupirkusiam nemokaus skolininko (bankrutavusio fizinio asmens) turimą, įgyvendinant skolininkui priklausančias reikalavimo teises. Šiuo atveju *intentio* (dalyje, kurioje formuluojamas ieškinio reikalavimas) buvo nurodoma bankrutavusiojo asmens, o *condemnatio* – jo turimą varžytinėse įsigijusio asmens vardas.

Su ieškinių klasifikavimu į civilinius ir pretorinius glaudžiai susijęs jų skirstymas į griežtosios teisės (*actiones stricti iuris*) ir geros valios (*actiones bonae fidei*) ieškinius. Griežtosios teisės ieškinių atveju teisėjas privalėdavo nenukrypdamas laikytis procesinės formulės turinio tiek faktinių aplinkybių, tiek ir pareiktų reikalavimų atžvilgiu. Tai reiškia, kad, pavyzdžiui, ieškovui pareikalavus priteisti daugiau nei jam priklauso (*plus petitio*), teisėjas turėdavęs atmesti ieškinį kaip nepagrįstą ir neturėjo teisės siūlyti ieškovui sumažinti reikalavimų apimtį. Geros valios ieškinių atveju teisėjo diskrecijos ribos buvo gerokai platesnės. Kadangi procesinės formulės *intentio* dalyje buvo įrašoma papildoma klauzulė – *ex fide bona*, bylą nagrinėjantis teisėjas paisydavo ne tik procesinės formulės turinio, bet taip pat atsižvelgdavo į geros valios bei teisingumo principus.

Atsižvelgiant į tai, kam priklauso teisė reikšti ieškinį (aktyviai legitimuotą asmenį), skirtini *actiones privatae*, kurie priklausė konkrečiai apibrėžtam asmeniui (pavyzdžiui, vindikacinį ieškinį dėl daikto išreikalavimo iš svetimo valdymo arba negatorinį dėl daromų trukdymų įgyvendinti nuosavybės teisę galėjo reikšti tik kviritinis daikto savininkas), bei *actiones populares*. Šiuos ieškinius galėjo pareikšti bet kuris pilietis (*quivis ex populo*), kadangi jais buvo ginamas viešasis interesas. Pavyzdžiui, jei virš gatvės iškabintas objektas krisdamas gali padaryti žalos praeiviams, ieškinį tokį objektą iškabinusiam ar kitaip pritvirtinusiui asmeniui (*actio de positis et suspensis*) galėjo pareikšti bet kuris pilietis, siekdamas, kad iš pažeidėjo būtų priteista bauda. Lygiai taip pat bet kuris pilietis, kuriam tapo žinoma apie piktnaudžiavimą, galėjo reikšti ieškinį, siekdamas nušalinti nesąžiningą ir nepilnamečio globotinio interesus pažeidžiantį globėją.

3. Proceso šalys. Procesinis veiksnumas ir legitimacija. Procesiniai atstovai

Ieškovas (*actor*) pradėdavo procesą kreipdamasis su ieškiniu dėl procesinės teisių gynybos. Romėnų teisės šaltiniai jį nusako kaip *is qui agit*, t. y. tą, kuris pradeda teismo procesą arba *petitor (is qui petit)*, t. y. tą, kuris ko nors prašo arba reikalauja. Priešinga šalis buvo atsakovas (*reus*), kuriam pareiškiamas ieškiny: *is cum quo agitur*, t. y. tas, su kuriuo ginčijamasi, bylinėjamasi, *is qui convenitur* – tas, kuris šaukiamas stoti teisman. Civili-

niame procese buvo galimas procesinis bendrininkavimas, kai ieškovo arba atsakovo pusėje dalyvaudavo asmenų daugetas (*consortes litis*).

Būtinios civilinio proceso sąlygos buvo šalių procesinis veiksnumas ir procesinė legitimacija. Pirmasis reiškė bendrą galėjimą dalyvauti teismo procese, būti proceso šalimi. Be jokios abejonės, įtakos tam turėjo bendra asmens teisinė padėtis (*status*). Ginčo šalimi negalėjo būti vergas, apskritai nelaikomas teisės subjektu. Legisakcinio proceso šalys galėjo būti tik Romos piliečiai, tačiau formuliniame jau leista dalyvauti lotynams bei peregrinams. Įtakos procesiniam veiksnui turėjo ir padėtis šeimoje (*status familiae*): proceso šalimi negalėjo būti turtinio savarankiškumo neturintys *pater familias* pavaldūs asmenys (*filii familias*). Be to, procesinis veiksnumas nepriklausė neveiksniams ar ribotai veiksniams asmenims, todėl jo neturėjo mažamečiai ir nepilnamečiai, psichikos ligoniai, o iki principato pabaigos savarankiškai teismo procese negalėjo dalyvauti ir moterys.

Nuo bendrojo procesinio veiksnumo atribotina procesinė legitimacija – galimybė būti ieškovu (aktyvioji procesinė legitimacija) arba atsakovu (pasyvioji procesinė legitimacija) konkrečiame procese. Pavyzdžiui, vindikaciniame procese (dėl daikto išreikalavimo iš svetimo valdymo) aktyviai legitimuotas buvo daikto savininkas, o pasyviai – faktinis daikto valdytojas, procese, pradėtame konfesorinio ieškinio pagrindu – aktyviai legimituotas buvo asmuo, kurio interesais nustatyta servituto teisė, o pasyviai – tarnaujančio daikto savininkas, kurio nuosavybės teisė suvaržyta servitutu ir pan.

PROCESINIS
VEIKSNUMAS

Bendras galėjimas būti šalimi teismo procese

PROCESINĖ LEGITIMACIJA

Galėjimas būti šalimi tam tikro ieškinio
pagrindu pradėtame teismo procese

Aktyvioji legitimacija –
galėjimas būti ieškovu – **actor**
konkrečioje byloje

Pasyvioji legitimacija –
galėjimas būti atsakovu – **reus**
konkrečioje byloje

Legisakcinio proceso šalys privalėjo teismo procese dalyvauti asmeniškai, o formuliniame jau leista vesti bylą per atstovą: *cognitor* arba *procurator*. *Cognitor* („žinovas“) buvo skiriamas formaliai, žodiškai, dalyvaujant priešingai proceso šaliai – *certis verbis in litem coram adversario* (G. 4, 83). Taip paskirtas atstovas neprivalėjo pateikti jokio užtikrinimo, kad atstovaujamasis įvykdys teismo sprendimą, nes atstovo atliktų procesinių veiksmų sukelti teisiniai padariniai tiesiogiai tekdavo atstovaujajam. Prokuratorius skirtas neformaliai (duodant pavedimą) ir nebūtinai dalyvaujant priešingai ginčo šaliai (*nullis certis verbis [...] ex solo mandato et absente et ignorante adversario* (G. 4, 84). Prokuratorius veikė kaip svetimo turto tvarkytojas (*procurator omnium bonorum*), t. y. generalinio įgaliojimo pagrindu. Klasikinėje teisėje imta skirti ir prokuratorių, atstovaujantį konkrečioje byloje (*procurator ad litem*). Prokuratorius privalėjo pateikti užtikrinimą, kad atstovaujama šalis sutiks su teismo priimtu sprendimu ir patvirtins prokuratoriaus procese atliktus veiksmus: *ratam rem dominum habiturum* (G. 4, 98).

4. Civilinių ginčų teisingumas ir teismo sudėtis

Konkretus ginčas privalėjo būti nagrinėjamas kompetentingame tai daryti teisme. Apibrėždama civilinių bylų teisingumą, romėnų jurisprudencija vartojo terminą *forum*, reiškusį bylą nagrinėjantį teismą, taip pat ir jo kompetencijos ribas (*forum competens*). Nustatant, kuris teismas kompetentingas spręsti ginčą, buvo atsižvelgiama į teritorinį (*ratione loci*) ir dalykinį, arba materialųjį, teisingumą (*ratione materiae*).

Pagrindinis nustatant teritorinį teisingumą taikytas principas: *Actor sequitur forum rei* reiškė, jog ieškovas privalo kreiptis į atsakovo nuolatinės gyvenamosios vietos teismą (magistratą). Kita vertus, šis principas nebuvo vienintelis. Spręsti pažeidėjo deliktinės atsakomybės klausimą buvo kompetentingas pažeidimo padarymo vietos teismas (*forum loci delicti commissi*), bylose dėl daiktinių teisių tai galėjo būti turto buvimo vietos teismas (*forum rei sitae*), prievoliniuose teisiniuose ginčiuose – sutarties sudarymo (*forum contractus*) arba jos vykdymo vietos (*forum solutionis*) teismas.

Kai kuriais atvejais šalys turėjo teisę sudaryti susitarimą dėl ginčo perdavimo nagrinėti kitam jų pasirinktam teismui (*prorogatio fori, forum prorogatum*).

Dalykinį teisingumą lemdavo ginčo rūšis ir magistrato kompetencija. Pavyzdžiui, ieškiniai dėl pirkimo-pardavimo sutartimi įgyto vergo ar gyvulio trūkumų buvo priskirti kurulinių edilų, prižiūrėjusių viešosios tvarkos laikymąsi ir kontroliavusių prekybą vergais ir gyvuliais Romos prekyvietėse, kompetencijai.

Karalystės laikais teisminę valdžią greičiausiai įgyvendino pats karalius. Respublikos epochoje ji iš pradžių priklausė konsulams. Iki 367 m. pr. Kristų buvo įsteigta atskira Romos miesto pretoriaus (*praetor urbanus*), kompetentingo spręsti ginčus tarp Romos piliečių, pareigybė. 242 m. pr. Kristų įsteigiama ir peregrinų pretoriaus (*praetor peregrinus*), sprendusio ginčus, kuriuose nors viena iš šalių neturėjo Romos pilietybės, pareigybė.

Antrojoje legisakcinio ir formulinio proceso stadijoje (*apud iudicem*) bylą nagrinėjo ir sprendimą priimdavo teisėjas, kuris buvo ne valstybės pareigūnas, o kompetentingo magistrato skiriamas privatus asmuo (*iudex unus et privatus*), kuris neprivalėjo būti profesionalus teisininkas, o galėjo naudotis tarėjų (profesionalių *iurisprudentes*) pagalba. Vykdyti teisėjo funkcijas galėjo tik visiškai veiksnus asmuo, todėl teisėjais negalėjo būti skiriami vergai, psichikos ligoniai, moterys, kurtieji ir nebyliai, kai kurie pilietinės negarbės ištikti asmenys.

Kai kurias ginčo bylas antrojoje proceso fazėje nagrinėjo kolegialūs teismai (*centumviri*, kuriems buvo teisingos paveldėjimo bylos, *decemviri stilibus iudicandis*, nagrinėję bylas dėl laisvės statuso, rekuperatorių kolegijos).

5. Legisakcinis procesas ir jo formos

Seniausioji romėnų civilinio proceso forma buvo įstatymu pagrįstas procesas (*legis actiones*), kuriam būdingas griežtas formalizmas, apibrėžtų žodžių (*certa verba*) vartojimas bei simbolinių gestų (veiksmų) atlikimas, o šių reikalavimų nesilaikymas lemdavo tai, kad procesinis veiksmas nesukeldavo teisinių pasekmių. Gajus nurodo: *Actiones, quas in usu veteres habuerunt, legis actiones appellabantur vel ideo, quod legibus proditae erant, quippe tunc edicta praetoris, quibus complures actiones introductae sunt, nondum in usu habebantur, vel ideo, quia ipsarum legum verbis accommodatae erant et ideo immutabiles proinde atque leges observabantur. Unde eum, qui de vitibus succisis ita egisset, ut in actione vites nominaret,*

responsum est rem perdidisse, quia debuisset arbores nominare, eo quod lex duodecim tabularum, ex qua de vitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succisis loqueretur, t. y. „ieškiniai, kuriais naudojosi protėviai, vadinti pagrįstais įstatymu arba dėl to, kad buvo numatyti įstatymų (nes pretoriaus ediktai, kurie įvedė labai daug ieškinių, tuomet dar nebuvo naudojami), arba todėl, kad jie buvo pritaikyti prie įstatymo žodžių ir dėl to laikyti tokiais pat nekintamais kaip ir patys įstatymai. Dėl šios priežasties tas, kuris pradėjo bylą dėl vynuogienojų išskirtimo paminėdamas vynuogienojus, ją pralaimėdavo, nes privalėjo paminėti medžius, todėl kad XII lentelių įstatymai, kurių pagrindu priklausė ieškinys dėl vynuogienojų išskirtimo, apibendrintai kalbėjo apie medžius“ (G. 4, 11). Taigi, legisakcinio proceso formalizmas siekė taip toli, jog, šaliai ištariant žodinę formulę ir padarius nors menkiausią suklydimą (pavyzdžiui, pavartojus žodį *vites* (šakos) vietoje *arbor* (medis), ji pralaimėdavo procesą.

Kaip minėta, procesas buvo skaidomas į dvi stadijas. Jį pradėdavo ieškovas, šaukdamas atsakovą atvykti pas magistratą (*in ius vocatio*). Šaukimas atvykti į bylos nagrinėjimą buvo žodinis ir privatus. Jei atsakovas nenorėjo į bylos nagrinėjimą vykti savo noru, ieškovas, remdamasis XII lentelių įstatymais, galėjo atvesdinti jį jėga. Magistrato akivaizdoje proceso šalys tardavo iškilmingas procesines formules ir atlikdavo teisės nustatytus gestus, priklausomai nuo konkrečiai proceso formai keliamų reikalavimų. Pirmoji proceso stadija baigdavosi patvirtinant tarp šalių kilus ginčą – *litis contestatio*, t. y. kviečiant liudytojus (lot. *testes estote* – „būkite liudytojai“), kad šie patvirtintų ginčo esmę. Šis aktas, visų pirma, reiškė ieškinių konsumpciją, t. y. kad pakartotinis procesas dėl to paties dalyko ir tuo pačiu pagrindu yra negalimas (*Bis eadem re ne sit actio; Bis de eadem re agere non licet*).

Antroji proceso stadija (*apud iudicem*) prasidėdavo praėjus nustatytam terminui. Joje bylą nagrinėjo privatus teisėjas, kurį pirmojoje proceso stadijoje, dalyvaujant magistratui, išsirinkdavo šalys arba kai kuriais atvejais kolegialus teismas, kuris ištyręs ir įvertinęs įrodymus priimdavo žodinį ir neskundžiamą teismo sprendimą (*sententia*). Jei viena iš bylos šalių neatvykdavo, teisėjas po vidurdienio priimdavo sprendimą atvykusiosios šalies naudai (sprendimą už akių).

Gajus mini penkias legisakcinio proceso formas (G. 4, 12), iš kurių trys buvo skirtos teisminiam bylų nagrinėjimui, o likusios dvi – teismo sprendimų vykdymui. Teisminio nagrinėjimo formomis laikytinos: *legis actio*

sacramento, legis actio per iudicis arbitrive postulationem, legis actio per conductionem, o teismo sprendimų vykdymui buvo skirtos *legis actio per manus iniunctionem* bei *legis actio per pignoris capionem*.

Legis actio sacramento buvo seniausia ir, lyginant su kitom dviem (*legis actio per iudicis arbitrive postulationem* ir *legis actio per conductionem*), plačiausiai taikoma teisminio nagrinėjimo forma. *Sacramentum* reiškė šalių kaip užstatą paskiriamą ir iš pradžių į šventyklos išdą deponuojamą pinigų sumą, kurią bylą laimėjusi šalis atgaudavo, o pralaimėjusiosios *sacramentum* atitekdavo valstybės išdui. Vėliau šalys pretoriaus akivaizdoje įsipareigodavo (*provocatio ad sacramentum*), kad pralaimėjusi šalis sumokės *sacramentum* į valstybės išdą. Užstato dydis priklausė nuo ginčo dalyko vertės. Pagal XII lentelių įstatymus, jei ginčo dalyko vertė viršydavo 1000 asų, *sacramentum* sudarė 500 asų, o ginčo dalyko vertei esant mažesnei nei 1000 asų, *sacramentum* buvo lygus 50 asų.

Skiriamos dvi *legis actio sacramento* atmainos: *legis actio sacramento in rem* bei *legis actio sacramento in personam*. Pirmąja nagrinėti ginčai dėl daikto arba asmens, kuriuos ieškovas reikalavo grąžinti remdamasis absoliutaus pobūdžio subjektine teise, kaip antai, nuosavybe, *patria* arba *dominica potestas, manus*, t. y. valdžia vaikams, vergams ar žmonai. Vyksiant procesui, buvo būtinas abiejų ginčo šalių dalyvavimas bei ginčo dalyko (vergo, gyvulio, daikto) arba bent tam tikros jo dalies (ginčiuose dėl žemės sklypų pakako iš sklypo atneštos žemės saujos) buvimas bylos nagrinėjimo vietoje. Ieškovas paliesdavo ginčo dalyką lazdele (*festuca, vindicta*), simbolizuojančia nuosavybę, ir tvirtindavo, jog daiktas jam priklausantis pagal kviritų teisę; tą patį darydavo ir atsakovas. Pretorius liepdavęs šalims palikti daiktą (*mittite ambo rem*), o ieškovas klausdavęs atsakovą, koks esantis reikalavimo atiduoti daiktą pagrindas. Atsakovas atsakydavęs, jog paliesdamas daiktą lazdele elgėsi teisėtai. Iki vyks teismo procesas pretorius savo nuožiūra paskirdavo ginčo objektą valdyti vienai iš šalių. Daikto grąžinimą pasibaigus bylai užtikrindavo specialūs laiduotojai (*praedes liti et vindictiarum*). Antrojoje proceso stadijoje (*apud iudicem*) kiekviena iš besiginčijančių šalių privalėjo pateikti įrodymus, o teisėjas sprendė, kurios šalies *sacramentum* buvo *iustum* (teisingas), o kurios – *iniustum* (neteisingas), t. y. kuriai iš jų priklauso daiktas.

Legis actio sacramento in personam naudotasi reiškiant prievolinio teisinio pobūdžio reikalavimus, t. y. traukiant atsakovą deliktinèn atsako-

mybėn arba bylinėjantis su sutartinės prievolės neįvykdžiusiu skolininku. Proceso tikslas buvo nustatyti, ar atsakovas yra skolininkas ir jam taikytina atsakomybė, todėl ieškovas pretoriaus akivaizdoje reikšdavo savo reikalavimą. Jei atsakovas jo pagrįstumą neigdavo, abi šalys buvo raginamos (*provocatio*) paskirti *sacramentum*.

Legis actio per iudicis arbitrive postulationem, kaip galima spręsti iš XII lentelių įstatymų, naudotas reiškiant tik tam tikrų apibrėžtų rūšių reikalavimus, dažniausiai atsiradusius žodinių sutarčių (*sponsio*) pagrindu. Be to, Gajus (G. 4, 17a) nurodo, jog šia legisakcinio proceso forma nagrinėtos bylos dėl turto padalijimo, pavyzdžiui, dėl palikimo arba bendrosios nuosavybės padalijimo. Ieškovas pretoriaus akivaizdoje tvirtindavęs, kad atsakovas pagal sutartį esantis jam skolingas tam tikrą pinigų sumą ar daiktą. Jei atsakovas tokį reikalavimą užginčydavo, ieškovas prašydavo (*postulatio*) pretorių paskirti teisėją arba arbitrą (šis būdavo skiriamas procesuose dėl turto padalijimo).

Lex Silia (III a. pr. Kristų) numatė *legis actio per conditionem*, kuria naudojantis buvo galima reikšti reikalavimus dėl aiškiai apibrėžtos pinigų sumos (*certa pecunia*), o *lex Calpurnia* (III a. pr. Kristų) išplėtė šios formos taikymą ir reiškiant reikalavimą dėl daikto (*certa res*) priteisimo. Ieškovas pretoriaus akivaizdoje tvirtindavo atsakovą esant jam skolingą apibrėžtą pinigų sumą arba daiktą, o jei šis prieštaraudavo, skelbdavo (lot. *condicere* – „skelbti“) po 30 dienų esant būtina atvykti pas pretorių, kad būtų paskirtas teisėjas.

Jei patenkinus ieškinį atsakovas per 30 dienų terminą geranoriškai neįvykdėdavo teismo sprendimo, bylą laimėjęs ieškovas galėjo imtis asmeninio vykdymo, t. y. nukreipti sprendimo vykdymą į atsakovo asmenį (ne į jo turta). Šiuo tikslu naudotasi *legis actio per manus iniunctionem*. Atvesdinęs bylą pralaimėjęs atsakovą pretoriaus akivaizdon, ieškovas uždėdavo ant jo ranką ir tardavo nustatytą formulę. Taip jis įgydavo visišką valdžią atsakovo atžvilgiu. Jei ginti atsakovo tuo metu nestodavo trečiasis asmuo (*vindex*), kuris galėdavęs „numesti ieškovo ranką“ (*manum depellere*) ir taip prisiimti atsakomybę už teismo sprendimo įvykdymą, ieškovas, remdamasis XII lentelių įstatymais, galėjo atsakovą supančioti ir kalinti savo namuose 60 dienų. Jei per šiam laikotarpiui tenkančius tris turgadienius atvedus atsakovą į ranką ir viešai paskelbus apie išpirkos dydį skolininko niekas neišpirkdavęs, kreditorius (ieškovas) galėjo parduoti jį į vergovę už

Tibro (*trans Tiberim*), t. y. į užsienį, už Romos valstybės ribų, nes romėnų teisė draudė Romos piliečius versti vergais Romos teritorijoje arba net ir užmušti (esama nuomonių, jog keli kreditoriai turėdavę teisę pasidalinti (sukapoti į dalis) skolininko palaikus). *Lex Poetelia Papiria* (326 m. pr. Kristų) panaikino kreditoriaus (išieškotojo) teisę nužudyti arba parduoti skolininką ir numatė pastarajam galimybę už priteistą skolą atidirbti.

Legis actio per pignoris capionem (lot. *pignoris capio* – „užstato paėmimas“) reiškė atsakovo daikto paėmimą nedalyvaujant magistratui, kuris buvo atliekamas siekiant užtikrinti teismo sprendimu patvirtintos skolininko prievolės įvykdymą. Pažymėtina, kad užstatas galėjo būti imamas negausiais atvejais, dažniausiai viešosios teisės pagrindu atsiradusių reikalavimų (pavyzdžiui, kario reikalavimo sumokėti atlyginimą) užtikrinimui.

Legis actiones rūšys

Teisminio nagrinėjimo

- 1) ***legis actio sacramento***
  - a) ***in rem*** – ginčas dėl daikto arba asmens
  - b) ***in personam*** – reikalavimas dėl prievolės įvykdymo
- 2) ***legis actio per iudicis arbitrive postulationem*** – bylos dėl prievolių, atsiradusių *stipulatio (sponsio)* pagrindu, įvykdymo, dėl palikimo ar bendrosios nuosavybės padalijimo, sklypų ribų nustatymo
- 3) ***legis actio per condictionem*** – ginčai dėl apibrėžtos pinigų sumos (*certa pecunia*) arba daikto (*certa res*)

Vykdymo proceso

- 4) ***legis actio per manus iniunctionem*** – teismo sprendimo vykdymo nukreipimas į atsakovo asmenį
- 5) ***legis actio per pignoris capionem*** – išskirtiniais atvejais teismo nustatytos ar pripažintos prievolės įvykdymo užtikrinimui paimant užstatą

6. Formulinis procesas

6.1. Formulinio proceso samprata ir susiformavimo priežastys

Intensyvios ir dinamiškos politinės bei ekonominės Romos ekspansijos, prasidėjusios po Pūnų karų, laikotarpiu legisaktinis procesas, visų pirma, dėl savo formalizmo ir nelankstumo, o labiausiai dėl tos priežasties, kad buvo prieinamas tik Romos piliečiams, bet ne vis didesnei ir reikšmingesne tampančiai pilietybės neturinčių Romos gyventojų daliai, pamažu ėmė užleisti vietą Romos miesto ir peregrinų pretoriaus praktikoje susiformavusiam formuliniam procesui.

Tais atvejais, kai viena iš ginčo šalių neturėjo Romos pilietybės, peregrinų pretorius (*qui inter peregrinos ius dicit*), skirdamas bylai išspręsti teisėjų kolegiją (rekuperatorius), teikdavo jiems ir tam tikras bylos nagrinėjimo bei šalių ginčo sprendimo gaires. Ilgainiui tokios direktyvos įgavo rašytinės formulės (*formula*), kurioje magistratas apibrėždavo ginčo esmę ir pavesdavo teisėjams, ištyrus faktinę bylos sudėtį, patenkinti ieškinį arba atleisti atsakovą nuo atsakomybės, pavidalą. Romos miesto pretorius šį bylinėjimosi būdą ėmė taikyti ir ginčiuose tarp Romos piliečių, kilusiuose iš gera valia pagrįstų teisinių santykių (pavyzdžiui, sinalagmatinių geros valios sutarčių (pirkimo-pardavimo, nuomos), globos, fiducijos), kurių nereglamentavo *ius civile*. Naujasis procesas pasirodė esąs gerokai patogesnis už iki tol taikytus *legis actiones*, kuriais, pasak Gajaus, *paulatim in odium venerunt*, t. y. „ilgainiui imta bodėtis“ (G. 4, 30), todėl *lex Aebutia* (apie 130 m. pr. Kristų) pripažino galimybę kai kuriais atvejais taikyti formulinį procesą, nors legisaktinio ir nepanaikino.

Formuliniame procese, palyginti su legisaktiniu, išauga pretoriaus vaidmuo, nulemtas galimybės modifikuoti rašytinės formulės turinį ir teikti efektyvią teisinę gynybą, atitinkančią teisingumo (*iustitia, aequitas*) sampratą ir turinį. Ginčo šalims formulinis procesas buvo palankesnis, visų pirma, dėl to, kad jame ženkliai sumažėjo tikimybė pralaimėti bylą dėl formalaus pobūdžio suklydimų, kuri legisaktiniame procese buvo itin didelė, taip pat ir dėl galimybės vesti bylą per atstovą. Kita vertus, atkreiptinas dėmesys, kad formuliniame procese išliko proceso skaidymas į dvi stadijas – *in iure* ir *apud iudicem*.

Teismo procesai galėjo būti dvejopo pobūdžio: pagrįsti įstatymu arba magistrato valdžia. Įstatymu pagrįstais (*iudicium legitimum*) laikyti teismo

procesai, vykstantys pačioje Romoje arba mylios spinduliu aplink ją, kurių šalys buvo Romos piliečiai, o bylą vienasmeniškai nagrinėjo privatus teisėjas (*iudex unus*). Likusieji, t. y. neatitinkantys nors vienos iš išvardintų sąlygų, vadinti magistrato valdžia (*imperium*) grindžiamais procesais (*iudicia quae imperio continentur*). Įstatymu pagrįstame procese sprendimas bylose privalėjo būti priimamas per 18 mėnesių nuo *litis contestatio* momento, o pagrįstame magistrato valdžia – iki pasibaigiant procesinę formulę suteikio magistrato kadencijai.

6.2. Formulinio proceso eiga

6.2.1. Teisena stadijoje *in iure*

Proceso dispozityvumas lemia tai, kad bylinėjimasis prasideda suinteresuoto asmens iniciatyva, todėl ieškovas, kuris suinteresuotas procesine savo teisių ir interesų gynyba, visų pirma, privalėjo iškviesti atsakovą atvykti pas pretorių (*in ius vocatio*). Šaukimui stoti prieš pretorių skiriamos įžanginės XII lentelių įstatymų nuostatos: *Si in ius vocat, ito. Ni it, antestamino. Igitur em capito. Si calvitur pedemve struit, manum endo iacito. Si morbus aevitasve vitium escit, iumentum dato. Si nolet, arceram ne sternito* (XII tab. 1, 1–3). Taigi, šaukimas į teismą (pas magistratą) buvo privataus pobūdžio ir žodinis, tačiau pareiga gerbti asmens būsto neliečiamumą lėmė tai, kad šaukiama turėjo būti ne atsakovo namuose, bet viešoje vietoje (gatvėje, aikštėje). Atsakovui atsisakant vykti, tai turėdavę patvirtinti kviestiniai, o ieškovas galėjo imtis priverstinio atvesdinimo, taikydamas *manus iniectio* (privatų areštą). Kita vertus, iš šio arešto atsakovą galėjo išlaisvinti trečiasis asmuo (*vindex*), įsipareigodavęs užimti atsakovo vietą procese. Jei atsakovas būdavęs ligotas arba senyvo amžiaus asmuo, ieškovas turėdavęs parūpinti transporto priemonę, reikalingą vykti pas magistratą. Šaukimo į teismą tvarką reformavo pretorių teisė, kuri atsakovui atsisakant vykti pas magistratą numatė ne privataus arešto, o užstato taikymą (tai buvo vadina-masis *missio in bona* – pretoriaus suteikiamas leidimas ieškovui užvaldyti atsakovo turtą).

Atsakovą buvo būtina informuoti apie tai, kokį ieškinį ir dėl ko jam ketinama pareikšti (*editio actionis*). Pažymėtina, kad formuliniame procese reiškiamas ieškinys būdavo apibrėžiamas du kartus: šaukiant atsakovą atvykti, o vėliau – abiem ginčo šalims atvykus pas pretorių. Ieškovas, kurio

ikiteisminis pareiškimas apie ieškinį nesaistė, t. y. jam priklausė teisė keisti ieškinį, pranešdavo magistratui apie šalių ginčo dalyką ir prašydavo suteikti jam atitinkamą ieškinį (*postulatio actionis*). Kai tai būdavę įmanoma, ieškovas nurodydavęs ieškinio formulę pretoriaus edikte, kurio tekstas būdavęs išrašytas baltintoje lentelėje (*album*). Magistratas privalėjo ištirti formalaus procesinio (pavyzdžiui, magistratūros ir teisėjo kompetencija, šalių ir jų atstovų procesinis veiksnumas, šalių procesinė legitimacija) ir materialinio (koks ieškinytis gali būti reiškiamas įgyvendinant reikalavimo teisę, ar pretoriaus edikte yra ieškovo reikalavimą atitinkantis ieškinytis) teisinio pobūdžio aplinkybes, sudarančias proceso prielaidas ir sąlygas. Tai atlikęs pretorius arba atsisakydavo suteikti ieškinį (*actionem denegare*) ir baigdavo procesą tokiu būdu užkirsdamas kelią akivaizdžiai nepagrįstiems reikalavimams arba teisiškai nereikšmingiems ginčams, arba suteikdavo ieškinį (*actionem dare*) ir duodavo eigą tolesniam bylos nagrinėjimui.

Pretoriui suteikus ieškinį, atvykęs atsakovas galėjo: pripažinti ieškovo reikalavimą (*confessio in iure*), laikytis pasyviai ir neišitraukti į ginčą (*indefensio*) arba į jį išitraukti prieštaraudamas reikalavimui ir neigdamas jo pagrįstumą (*negatio*) arba pareikšdamas procesinį atsikirtimą (*exceptio*). Be to, stadijoje *in iure* šalys galėjo baigti bylą sudarydamos taikos sutartį (*transactio*).

Ieškinio pripažinimas (*confessio in iure*) privalėjo būti aiškiai išreikštas ir atliekamas dalyvaujant ieškovui. Vadovaujantis principu: *Confessus pro iudicato est*, t. y. „pripažinęs ieškinį laikomas tarytum iš jo būtų priteista“, teisminis ieškinio pripažinimas, taip pat kaip ir teismo sprendimas, buvo pagrindas pradėti vykdymo procesą.

Confessio in iure sukeltos teisinės pasekmės priklausė nuo ieškinio rūšies. Ieškinių dėl apibrėžtos pinigų sumos (*certum*) atveju pripažinus ieškinį procesas baigdavosi nepasiekęs antrosios procesinės stadijos, pripažinimas buvo pagrindas pradėti vykdymą (išieškojimą). Jei ieškinio dalykas neturėjo piniginės išraiškos (*incertum*), dar tekdavo nustatyti piniginę jo vertę.

Procesinė situacija, kai atsakovas nepripažindavo ieškinio, bet taip pat ir neišitraukdavo į ginčą, vadinta *indefensio*. *Indefensus* (to, kuris nesigina, neišitraukia į ginčą) atžvilgiu magistratas, kuris disponavo ne tik *iurisdictio* (teismine valdžia), tačiau taip pat ir galia leisti įsakymus (*imperium*), taikydavo poveikio priemones, kurios priklausė nuo ieškinio rūšies. Jei reikš-

damas *actio in personam* ieškovas įgyvendino jam priklausančią prievolinę reikalavimo teisę, pretorius galėjo leisti jam valdyti nesiginančio atsakovo turtą (*missio in bona*), kas iš esmės reiškė išieškojimą iš šio turto. Daiktinių ieškinių atveju taikytas principas: *Invitus nemo [rem] cogitur defendere*, t. y. „niekas nėra spiriamas ginti daiktą prieš savo valią“ (D. 50, 18, 156 pr.), todėl pretorius teisę valdyti ginčo objektą pripažindavo ieškovui.

Įsitraukti į ginčą atsakovas galėjo neigdamas (*negare, contradicere*) ieškinio pagrįstumą, nurodydamas nesant faktinių aplinkybių, kuriomis ieškovas grindžia savo reikalavimą (pavyzdžiui, tvirtindamas, kad jis apskritai nesantis ieškovui skolingas). Tokiu atveju ieškovą saistydavo *onus probandi* – pareiga įrodyti savo reikalavimo pagrįstumą, tačiau *negatio* buvo pakankamai rizikinga procesinė gynybos taktika atsakovui, nes nepagrįsto ieškinio ginčijimo atveju (*infitiatio*) iš atsakovo buvo priteisiama dvigubai (*in duplum*) tiek, kiek reikalavo ieškovas: *Lis infitiando crescit in duplum*, t. y. „ginčijamo reikalavimo dydis išauga dvigubai“ (G. 4, 9, 4, 171).

Kitas atsakovo įsitraukimo į ginčą būdas buvo tam tikrų faktinės arba juridinės prigimties aplinkybių priešinimas iš esmės neginčijamam ieškovo reikalavimui, kuris vadintas procesine išlyga (*exceptio*). Tokio pobūdžio aplinkybių nurodymas arba apskritai naikindavo ieškovo teisę į reikalavimo patenkinimą, arba siaurindavo tenkintinų reikalavimų apimtį. Pavyzdžiui, ieškovui reikalaujant sugrąžinti paskolą, atsakovas, kuris neginčio paties skolos fakto, galėjo nurodyti, kad su paskolos davėju buvo sudarytas papildomas neformalus susitarimas, kuriuo nustatytas vėlesnis skolos grąžinimo terminas (*constitutum debiti*); ieškovui reikalaujant atsakovą vykdyti susitarimą dėl dovanojimo ir perduoti dovaną, šis, neginčydamas susitarimo fakto, galėjo nurodyti, kad dovanojimo suma viršija įstatyme numatytą maksimumą. Procesinė išlyga buvo priemonė, padėjusi pretoriui ne tik užtikrinti efektyvesnę procesinę teisių gynybą, lanksčiau sudarant ieškinio formules, bet ir prisidėti prie materialinės teisės tobulinimo, švelninant senosios *ius civile* rigoriškumą.

Bene dažniausiai naudojama ir reikšmingiausia buvo apgaulės išlyga (*exceptio doli*), kuria naudojantis buvo galima išvengti prievolės, atsiradusios dėl kontrahento apgaulės, įvykdymo. Gajus nurodo: *Velut si stipulatus sim a te pecuniam tamquam credendi causa numeraturus nec numeraverim. Nam eam pecuniam a te peti posse certum est, dare enim te oportet, cum ex stipulatu tenearis, sed quia iniquum est te eo nomine condemnari, placet*

per exceptionem doli mali te defendi debere, t. y. „pavyzdžiui, jeigu iš tavęs būčiau gavęs pažadą sumokėti, kurį davei tikėdamasis, kad tau suteiksi paskolą, tačiau aš to nepadariau. Akivaizdu, jog pažadėtų sumokėti pinigų iš tavęs galiu pareikalauti, kadangi tave saisto stipuliacijos pagrindu atsiradusi prievolė. Tačiau kadangi būtų neteisinga, jei šiuo pagrindu iš tavęs būtų priteista, laikoma, kad tu turi būti ginamas atsikirtimu, jog tai esanti apgaulė“ (G. 4, 116).

Dažniausiai jurisdikcinėje praktikoje pasitaikančios procesinės išlygos buvo nurodomos edikte, tačiau pretorius galėdavo jas suteikti *in concreto* susipažinęs su bylos aplinkybėmis. Gajus (G. 4, 120–125) skiria *exceptiones peremptoriae* ir *exceptiones dilatorias*. *Exceptiones peremptoriae* („tos, kurios naikina reikalavimą“) dar vadintos amžinosiomis (*perpetuae*) ir negrįžtamai užkirsdavo ieškovui kelią į ieškinio patenkinimą. *Exceptiones dilatorias* ieškovo teisę į reikalavimo patenkinimą laikinai suspenduodavo, todėl vadintos laikinosiomis (*temporales*). Viena tokių buvo *exceptio pacti*. Pavyzdžiui, jei šalys, kurias siejo paskolos teisiniai santykiai, sudarė papildomą susitarimą (*pactum*), kuriuo paskolos grąžinimą nukėlė vėlesniam terminui, tai paskolos davėjui prieš terminą pareiškus ieškinį dėl skolos priteisimo į jį buvo galima atsikirsti motyvuojant sudarytu susitarimu. Kita vertus, tokia išlyga tik suspenduodavo paskolos davėjo teisę reikalauti skolos sumokėjimo iki sueis susitarime numatytas terminas, tačiau jos nepanaikindavo.

<i>Exceptiones</i>	
<i>Peremptoriae/perpetuae</i> naikinančios reikalavimą/ amžinosios	<i>Dilatorias/temporales</i> atidedančios reikalavimo patenkinimą vėlesniam laikui/laikinosios

6.2.2. *Litis contestatio* ir procesinė formulė

Pirmoji proceso stadija baigdavosi formaliu tarp šalių kilusio ginčo konstatavimu (*litis contestatio*), apibrėžiant ieškovo reikalavimo dalyką, jo vertę, pagrindą, teisinį ginčo pobūdį. Taigi, atliekant šį procesinį veiksmą, buvo apibrėžiama visuma ginčytinų ir teisinę reikšmę turinčių klausimų, kurie privalėjo būti iš esmės nagrinėjami antrojoje proceso stadijoje. Teisminio nagrinėjimo dalykas buvo išdėstomas ieškinio formulėje, kurią da-

lyvaujant šalims sudarydavo pretorius. Vėliau ieškovas įteikdavo ją atsakovui, o šis ją priimdavo (*accipere iudicium*).

Nors *litis contestatio* sukeldavo teisinės pasekmės visose romėnų civilinio proceso formose, formuliniame procese jos buvo ypač reikšmingos.

Pirma, atlikdamos *litis contestatio*, šalys įsipareigodavo paklusti privataus teisėjo, kuris, remdamasis procesine formule, antroje procese stadijoje turėjo iš esmės išspręsti šalių ginčą, priimtam sprendimui.

Antra, įvykdavo iki tol egzistavusio teisinio santykio novacija (pasikeitimas). Taip šį *litis contestatio* efektą apibūdina Gajus: *Tollitur adhuc obligatio litis contestatione, si modo legitimo iudicio fuerit actum. Nam tunc obligatio quidem principalis dissolvitur, incipit autem teneri reus litis contestatione. Sed si condemnatus sit, sublata litis contestatione incipit ex causa iudicati teneri. Et hoc est, quod apud veteres scriptum est ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere, post condemnationem iudicatum facere oportere*, t. y. „prievolės taip pat pasibaigia įvykus litiskontestacijai, jeigu bylinėjamės įstatymu paremto teismo proceso tvarka. Kadangi tuo metu pagrindinė prievolė pasibaigia ir atsakovas tampa atsakingas litiskontestacijos pagrindu, o jeigu bus priimtas sprendimas, kuriuo ieškinys patenkinamas, atsižvelgiant į tai, kad litiskontestacijos teisinės pasekmės išnyksta, kyla skolininko atsakomybė pagal teismo sprendimą. Ir tai yra tas, apie ką senovės teisininkų parašyta, jog prieš įvykstant litiskontestacijai, skolininką saisto prievolė ką nors duoti, po litiskontestacijos ji turi būti priteisiama teismo sprendimu, tuo tarpu priėmus teismo sprendimą, skolininkas privalo ieškovo naudai įvykdyti tai, kas nurodyta teismo sprendime“ (G. 3, 180). Taigi, įvykus *litis contestatio*, iki tol ieškovo turėta reikalavimo teisė (jei ginčas buvo prievolinio teisinio pobūdžio) išnykdavo ir jos vietoje atsirasdavo nauja, pasireiškianti kaip galimybė pasibaigus antrajai proceso stadijai *apud iudicem* gauti teismo sprendimą, priimtą remiantis procesine formule. Kaip nurodo Gajus, atsakovo atsakomybė buvo grindžiama „ginčo patvirtinimu“, o ne iki tai padarant jį saisčiusia prievole.

Trečiasis ir reikšmingiausias *litis contestatio* efektas buvo ieškinio konsumpcija, reiškiantis ieškovą netekus teisės ateityje pareikšti ieškinį tapačioje byloje (tarp tų pačių šalių, dėl to paties dalyko ir tuo pačiu pagrindu). Ieškinio konsumpcijos esmę išreiškia jau legisakcinio proceso epochoje taikytas principas: *Bis de eadem re ne sit actio*, t. y. „antrą kartą procesas toje

pačioje byloje negalimas“. Laikyta, jog ieškovo subjektinė materialinė teisė, kuria *litis contestatio* momentu buvo grindžiamas ieškinys, baigdavosi.

Ketvirta, po *litis contestatio*, ieškovo reikalavimas, nepriklausomai nuo jo pobūdžio (ar tai buvo reikalavimas grąžinti daiktą iš svetimo valdymo, ar įvykdyti prievolę), būdavo perkeičiamas į piniginį. Tai atspindi principas: *Omnis condemnatio pecuniaria esse debet*, t. y. „tai, kas priteistina, bet kuriuo atveju privalo turėti piniginę išraišką“.

Asmeninio pobūdžio reikalavimai, kaip antai, *actiones vindictam spirantes* („kerštu alsuojantys ieškiniai“), kuriais atsakovas trauktas deliktinėn atsakomybėn už teisės pažeidimo padarymą (pavyzdžiui, *actio iniuriarum*, kuris *inter alia* reikštas reikalaujant žalos, padarytos įžeidžiant garbę ir orumą, atlyginimo) ir kurie ieškovo mirties atveju paprastai nepereidavo jo įpėdiniams, procese, pradėtame tokio ieškinio pagrindu, įvykus *litis contestatio*, tapdavo paveldimi. Kitaip tariant, įpėdiniai galėjo tęsti palikėjo pradėtą procesą ir siekti palankaus teismo sprendimo. Vindikaciniame procese *litis contestatio*, be kita ko, buvo svarbus ir dėl to, kad jei atsakovas faktiškai daiktą valdė gera valia, tai įvykus *litis contestatio* jo valia pasikeisdavo į blogą ir todėl iš atsakovo buvo galima reikalauti po *litis contestatio* daikto duotų vaisių sugrąžinimo. Įvykus *litis contestatio*, buvo draudžiama perleisti ginčo objektą (*res litigiosa*) tretiesiems asmenims.

Paprastai būtent į teisinę padėtį *litis contestatio* momentu atsižvelgavo ir teisėjas, priimdamas sprendimą (pavyzdžiui, spręsdamas daikto vaisių bei su daiktu susijusių išlaidų paskirstymo ir priteisimo klausimą).

Baigiantis pirmajai proceso stadijai parengiama procesinė formulė (*formula*) buvo glausta direktyva privačiam teisėjui, apimanti visą tolesniam bylos vedimui būtiną informaciją; ją šalių pateiktų faktinių ir teisinių bylos aplinkybių pagrindu rašytine forma parengdavo pretorius. Formulės pradžioje paskiriamas teisėjas (*iudicis nominatio*) (pavyzdžiui, *Titus iudex esto*, t. y. „teisėjas tebūnie Titas“).

Gajus struktūrinės formulės dalis skirsto į: ordinarines (privalomąsias, esančias visose formulėse) ir ekstraordinarines (neprivalomąsias, būdingas tik kai kurioms atskiroms formulėms). Ordinarinėmis formulės dalimis laikomos: *intentio*, *condemnatio*, *demonstratio* bei *adiudicatio*, o ekstraordinarinėmis: *exceptio* bei *praescriptio*.

Intentio – tai ieškovo reiškiamo reikalavimo išdėstymas: *Intentio est ea pars formulae, qua actor desiderium suum concludit* (G. 4, 41). Neretai ši

formulės dalis formuluota kaip žodžiu *si* (jei, jeigu) prasidedantis sąlyginis sakinyš, kuriame nurodomas reikalavimo dalykas, o paprastai – ir jo pagrindas. Pavyzdžiui, *si paret Numerium Negidium Aulo Agerio sestercium decem milia dare oportere*, t. y. „jei pasitvirtins Numerijų Negidijų privalant duoti Aului Agerijui 10 tūkstančių sestercijų“.

Priklausomai nuo to, ar ieškovas reikalavo apibrėžtos pinigų sumos (*certa pecunia*), ar tam tikro daikto (*certa res*), *intentio* galėjo būti dvejopa: apibrėžta (*intentio certa*) ir neapibrėžta (*intentio incerta*). Civilinių ieškinių atveju *intentio* buvo tiesiogiai grindžiama teisės normomis (*formula in ius concepta*), o pretorinių – faktine situacija (*in factum concepta*), kurioje atsirandančioms teisėms, pretoriaus įsitikinimu, privalėjo būti teikiama procesinė gynyba.

Prejudicinių ieškinių (*actiones praeiudiciales*), kurių tikslas buvo reniantis kitam teismo procesui gauti teisminį kokios nors teisės arba faktinės padėties egzistavimo patvirtinimą (pavyzdžiui, ar kas nors buvo laisvasis; kokia yra kraitį sudarančio turto vertė), atveju formulėje būdavo vien *intentio*.

Demonstratio – tai juridinių faktų, kuriais ieškovas grindė savo reikalavimą, nurodymas, paprastai įrašomas prieš *intentio* ir prasidedantis žodžiu *quod* (kadangi). Pavyzdžiui, *Quod Aulus Agerius Numerio Negidio hominem vendidit*, t. y. „kadangi Aulas Agerijus Numerijui Negidijui pardavė vergą“ (G. 4, 40).

Condemnatio buvo įtvirtinami teisėjo įgaliojimai priteisti iš atsakovo arba atleisti jį nuo atsakomybės: *Condemnatio est ea pars formulae, qua iudici condemnandi absolvendive potestas permittitur* (G. 4, 43). Legisakciniame ir formuliniame procese taikytas vadinamasis *condemnatio pecuniaria* principas, reiškiantis, jog teismo sprendimu buvo priteisiama tam tikra pinigų suma, o ne daiktas natūra ar atsakovas įpareigojamas atlikti tam tikrus veiksmus. Pavyzdžiui, *Iudex, Numerium Negidium Aulo Agerio sestertium decem milia condemna; si non paret, absolve*, t. y. „teisėjau, priteisk iš Numerijaus Negidijaus 10 tūkstančių sestercijų Aulo Agerijaus naudai, o jei nepasitvirtins, išteisink“ (G. 4, 43).

Skirtos *condemnatio certa* (joje pretorius nurodydavo apibrėžtą priteistiną pinigų sumą) ir *condemnatio incerta* (priteistiną pinigų sumą šiuo atveju nustatydavo teisėjas, išnagrinėjęs bylą). Baudiniuose ieškiniuose *condemnatio* būdavo nurodoma keleriopai nei ginčo dalyko vertė didesnė,

pavyzdžiui, dviguba (*duplum*), triguba (*triplum*) arba keturguba (*quadruplum*) pinigų suma.

Ieškinių dėl turto padalijimo (*actiones divisoriae*) formulėse būdavusi *adiudicatio*, suteikdavusi teisėjui teisę priteisti daiktą vienai iš ginčo šalių: *Adiudicatio est ea pars formulae, qua permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus adiudicare* (G. 4, 42). Toks elementas būdavo, pavyzdžiui, *actio communi dividundo* (ieškinio dėl bendrosios nuosavybės padalijimo, atidalijimo iš bendrosios nuosavybės), *actio familiae erciscundae* (ieškinio dėl paveldėto turto (palikimo) padalijimo), *actio finium regundorum* (ieškinio dėl žemės sklypų ribų nustatymo) formulėse. Tokio pobūdžio bylose priimamas teismo sprendimas buvo konstitutyvaus pobūdžio. Pavyzdžiui, panaikinus bendrosios nuosavybės teisę, kuria bendraieškiai iki tol valdė daiktą, teismas kiekvienam iš jų nustatydavo (*constituere*) asmeninės nuosavybės teisę. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad *adiudicatio* romėnų teisė taip pat laiko vienu iš *ius civile* numatytų išvestinių nuosavybės teisės įgijimo būdų, kai nuosavybės teisė įgyjama teismo priimto sprendimo pagrindu.

Exceptio (procesinė išlyga) nebuvo privaloma formulės dalis ir po *intentio* į ją būdavo įrašoma atsakovo interesais. Pavyzdžiui, *Si inter Aulum Agerium et Numerium Negidium non convenit, ne ea pecunia petere-tur*, t. y. „jei tarp Aulo Agerijaus ir Numerijaus Negidijaus nebuvo sudarytas susitarimas (t. y. paktas), kad šių pinigų nebus reikalaujama“ (G. 4, 119). Paprastai išlyga buvo įrašoma esant atitinkamam atsakovo pareiškimui ir tik išimtiniais atvejais magistratas tai darydavo *ex officio*.

Praescriptio taip pat buvo neprivaloma ir tik kai kuriose formulėse pasitaikydavusi dalis, kuri formulės pradžioje galėjo būti įrašoma ieškovo (*praescriptio pro actore*) arba atsakovo (*praescriptio pro reo*) interesais.

Praescriptio ieškovo naudai nulemdavo tai, kad *litis contestatio* momentu įvykstančios ieškinio konsumpcijos pasekmės buvo taikomos tik tam tikrai ieškovui priklausančios reikalavimo teisės daliai. Pavyzdžiui, jei atsakovą saistė prievolė atlikti ieškovo naudai tam tikrus periodinius mokėjimus (arba išmokėti tam tikrą pinigų sumą dalimis, laikantis nustatytų terminų), *praescriptio* užtikrindavo, kad ieškinio konsumpcijos efektas nepapimtų visos ieškovui priklausančios reikalavimo teisės, t. y. kad jis neprarastų teisės ateityje reikšdamas ieškinį reikalauti mokėjimų, kuriems dar nėra suėjęs terminas. *Praescriptiones pro reo*, pasak Gajaus, iš esmės buvo *exceptiones* (procesinių išlygų arba atsikirtimų į ieškinį) atmaina.

6.2.3. Procesas stadijoje *apud iudicem*. Įrodymų tyrimas ir ginčo nagrinėjimas iš esmės. Teismo sprendimas (*sententia, iudicatum*)

Antrojoje stadijoje – *apud iudicem* („prieš teisėją“) procesas, kuriam vadovavo magistrato konkrečiai bylai išnagrinėti paskirtas privatus teisėjas, buvo grindžiamas žodiškumo bei viešumo principais ir nesietas su kokiais nors formalumais ar privalomu šalių dalyvavimu (priešingai nei pirmojoje stadijoje).

Teismo posėdžiai skirti priešpiečio valandomis, o vienai iš šalių be svarbios priežasties neatvykus, teisėjas, remdamasis XII lentelių įstatymuose įtvirtintu principu: *Post meridiem praesenti litem addicito*, t. y. „po vidurdienio [teisėju] priteisk atvykusiojo naudai“, priimdavo sprendimą už akių atvykusios šalies naudai.

Bylą nagrinėjantis teisėjas privalėjo išklausti abi ginčo šalis, ką atspindi Senekos tragedijoje „Medėja“ minima garsioji paremija: *Audiatur et altera pars*, t. y. „privalu išklausti ir priešingą šalį“.

Svarbiausia stadijos *apud iudicem* dalis buvo šalių pateikiamų įrodymų tyrimas ir vertinimas.

Pareiga pateikti įrodymus (įrodinėjimo našta) – *onus probandi* saistė ieškovą, kuris, remiantis principu: *Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat*, t. y. „pateikti įrodymus privalo tas, kuris tvirtina, o ne tas, kuris neigia“ (D. 22, 3, 2), privalėjo įrodyti faktus, kuriais grindė ieškinį.

Kita vertus, atsakovui suteikus procesinę išlygą (*exceptio*), jis privalėdavęs įrodyti faktines aplinkybes, nulemiančias tai, kad ieškovo reikalavimas turėtų būti netenkinamas, tenkinamas nevisiškai arba jo patenkinimas turėtų būti atidedamas vėlesniam laikui. Ulpianas tokį *onus probandi* paskirstymą tarp ginčo šalių apibrėžia teigdamas: *Reus in exceptione actor est*, t. y. „procesinės išlygos atžvilgiu atsakovas tampa ieškovu“ (D. 44, 1, 1). Pavyzdžiui, jei ieškovas reiškia ieškinį dėl skolos sugražinimo, jis privalo įrodyti paskolos sutarties sudarymo (sutarties objekto perdavimo atsakovui) faktą. Jei atsakovas į tokį ieškinį pateikia išlygą (*exceptio pacti*), jog su ieškovu buvo sudarytas susitarimas, kuriuo paskolos gražinimas buvo nukeltas vėlesniam terminui, jis privalo įrodyti tokio susitarimo (pakto) sudarymą.

Teisėjas tyrė ir vertino įrodymus, kuriuos pateikė šalys (*iudex iudicet secundum allegata et probata partium*). Įrodinėjimo priemonėmis laikyti:

liudytojų (*testes*) parodymai, specialistų ir ekspertų (pavyzdžiui, gydytojų (*medici*), pribuvėjų (*obstetrices*), matininkų (*agrimensores, mensores*), rašy-senos ekspertų – grafologų (*chirographi*) išvados, rašytiniai įrodymai, do-kumentai (*instrumenta, tabulae*), vietos apžiūra bei prezumpcijos.

Formuliniame procese taikytas laisvo įrodymų vertinimo principas, reiškiantis, jog teisėjas, remdamasis vidiniu savo įsitikinimu, vertino byloje surinktos įrodomosios medžiagos reikšmę ir patikimumą.

Pažymėtina, kad iki respublikos laikotarpio pabaigos daugiau dėmesio įrodymų teorijai Romos jurisprudencija neskyrė.

Pasibaigus įrodinėjimo (bylos nagrinėjimo iš esmės) stadijai, teisėjas, remdamasis jam suteikta formule, privalėjo paskelbti teismo sprendimą, kuriuo arba priteisdavo iš atsakovo ieškovo naudai, arba atleisdavo atsa-kovą nuo atsakomybės, tačiau neturėjo teisės priteisti iš ieškovo atsakovo naudai net ir tuo atveju, jei ištyrus ir įvertinus įrodymus tapdavo akivaizdu, jog šalių ginčas turėtų būti sprendžiamas būtent taip. Be to, iš atsakovo buvo galima priteisti tik tam tikrą pinigų sumą (*condemnatio pecuniaria*) ir tai buvo daroma taip pat ir bylose dėl atsakovo neteisėtai valdomo daikto išreikalavimo. Nors šio piniginio priteisimo principo formuliniame proce-se niekada nebuvo atsisakyta, neretai procesinėje formulėje būdavo numa-toma arbitražinė sąlyga (*clausula arbitraria*), suteikianti teisėjui įgaliojimus pirmiausia raginti atsakovą sugrąžinti daiktą natūra, ir tik šiam atsisakius tai padaryti imtis nustatyti ginčo objekto vertę ir priteisti ieškovo naudai piniginę kompensaciją.

Sprendimas (*sententia* arba *iudicatum*), kurį dalyvaujant šalims žodžiu paskelbdavo teisėjas, reiškė galutinį šalių ginčo išsprendimą (*res iudicata*). Teisėjo nesaistė pareiga motyvuoti sprendimą.

Teismo sprendimai galėjo įgyti deklaratyvųjį arba konstitutyvųjį po-būdį. Deklaratyvaus pobūdžio sprendimais patvirtinama egzistuojanti tei-sinė padėtis. Konstitutyvaus pobūdžio sprendimas sukurdavo naują teisinę padėtį. Tokie buvo bylose dėl bendrosios nuosavybės padalijimo, kai panai-kinus bendrosios nuosavybės teisę sukuriama asmeninė nuosavybė, bylose dėl laisvės (*causae liberales*) priimami teismo sprendimai.

Reikšdamas ieškinį, ieškovas paprastai reikalaudavo iš atsakovo ką nors įvykdyti, todėl tenkindamas ieškinį teisėjas įpareigodavo atsakovą (*condemnatio*) sumokėti ieškovui tam tikrą pinigų sumą, o ieškinį atmes-damas atsakovą nuo tokios pareigos atleisdavo (*absolutio*).

Prejudicinių ieškinių (*actiones praeiudiciales*) atveju sprendime būdavo konstatuojama ieškovui priklausant tam tikrą teisę arba egzistuojant atitinkamus juridinius faktus arba, priešingai, kad tam tikrų faktų nebuvo.

Formuliniame procese teisėjo paskelbtas sprendimas iš karto įsiteisėdavo. Tai formalusis teismo sprendimo įsiteisėjimo aspektas, reiškęs, jog sprendimas negalėjo būti skundžiamas apeliacine tvarka aukštesnės instancijos teismui (apeliacija kaip teismo procesinių sprendimų apskundimo forma civiliniame procese susiformavo tik ekstraordinarinio proceso epochoje), o jo turinio negalėjo keisti ir pats teisėjas, kurio įgaliojimai baigdavosi paskelbus sprendimą. Materialusis teismo sprendimo įsiteisėjimo aspektas reiškė teismo sprendimą galutinai nustatydavus tarp šalių susiklosčiusią teisinę padėtį. Įsiteisėjusiu teismo sprendimu išspręstas ginčas negalėjo būti naujo proceso tarp tų pačių šalių dalykas (*Bis de eadem re agere non licet*). Sprendimas, kuriuo ieškinys patenkintas, bylą laimėjusiam ieškovui tapdavo pagrindu pradėti vykdymo procesą.

Teisines pasekmes teismo sprendimas sukeldavo tik bylos šalims, tačiau nesaistė trečiųjų asmenų: *Res inter alios iudicatae nullum aliis praeiudicium faciunt*, t. y. „išspręstos bylos kitiems asmenims neatneša nei teigiamų, nei neigiamų pasekmių“ (D. 42, 1, 63; D. 48, 2, 7, 2).

Nors baigusį bylos nagrinėjimą teisėją saistė pareiga priimti sprendimą dėl ginčo esmės, atkreiptinas dėmesys, kad jis buvo privatus, specialių teisinių žinių neturintis asmuo, todėl kai kuriais atvejais galėjo priesaika patvirtinti, jog byla nėra jam pakankamai aiški (*rem sibi non liquere*) ir atsisakyti priimti sprendimą. Tokiu atveju pretorius paskirdavo kitą teisėją (*mutatio iudicis*).

6.2.4. Teismo sprendimų vykdymas

Sprendimų vykdymas – tai procesas, kurio tikslas – priverstinis teismo sprendimo įvykdymas. Vykdymo pagrindas buvo įsiteisėjęs teismo sprendimas arba ieškinių pripažinimas (*confessio in iure*), kuris sukeldavo tokias pačias teisines pasekmes kaip ir ieškovui palankus teismo sprendimas (*confessus pro iudicato est*).

Priėmus sprendimą, atsakovui buvo suteikiama galimybė jį įvykdyti geruoju. Kita vertus, per 30 dienų po teismo sprendimo priėmimo nesumokėjęs jame nurodytos pinigų sumos, ieškovas įgydavo teisę reikšti

ieškinį dėl teismo sprendimo įvykdymo (*actio iudicati*) ir pradėti naują procesą, kuris paprastai baigdavosi pirmojoje stadijoje – *in iure*. Jei atsakovas pripažindavo ieškinį, t. y. neginčydavo fakto, jog jo atžvilgiu yra priimtas teismo sprendimas, pretorius suteikdavo ieškovui teisę pradėti vykdymą. Kita vertus, atsakovas turėjo teisę ginčyti teismo sprendimo faktą arba tvirtinti jį negaliojant ir taip ištraukti į ginčą, nors tokia procesinė elgsena buvo rizikinga. Pretoriui paskyrus teisėją ir šiam konstatavus, kad teismo sprendimas ginčijamas be pagrindo, iš atsakovo buvo priteisiama dvigubai daugiau (*duplum*) nei ankstesniu teismo sprendimu, kadangi nepagrįstas teismo sprendimo ginčijimas laikytas piktnaudžiavimu teise į procesinę gynybą (*infitiatio*).

Jei pareiškus *actio iudicati* atsakovas neginčydavo teismo sprendimo galiojimo, ieškovui priklausė teisė nukreipti sprendimo vykdymą į skolininko asmenį arba į jo turtą. Asmeninio vykdymo, kurį numatė *ius civile*, atveju skolininko atžvilgiu taikytas privatus areštas (t. y. išieškotojo žinion atiduotas skolininkas patirdavo laisvės suvaržymų ir buvo priskiriamas pusiau laisvų asmenų kategorijai) iki skola bus padengta arba už ją atidirbta.

Pretorių teisės pagrindu susiformavęs turtinis vykdymas (*venditio bonorum*) prasidėdavo nuo pretoriaus sprendimo suteikti išieškotojui teisę valdyti skolininko turtą (*missio in bona*). Šis faktas buvo viešai paskelbiamas (*proscriptio bonorum*) tam, kad kiti galimi skolininko kreditoriai turėtų galimybę prisijungti prie išieškojimo. Šie galėjo tai padaryti per 30 (jei skolininkas buvo gyvas) arba 15 (jei skolininkas būdavo miręs) dienų. Suėjus minėtam terminui, skolininką (net ir po mirties) ištikdavo pilietinė negarbė, todėl, pasak Gajaus, siekdami to išvengti, nemokūs skolininkai privalomaisiais testamentiniais įpėdiniais (*heredes necessarii*), negalinčiais atsisakyti priimti palikimą, paskirdavo testamentu išlaisvinamus vergus, kuriuos ir ištikdavo *infamia* (G. 2, 154–155).

Vykdymo procesu siekta patenkinti visų skolininko kreditorių reikalavimus, todėl vienas iš jų buvo skiriamas *magister bonorum* ir imdavosi tvarkyti su valdomu skolininko turtu susijusius reikalus, o vėliau parduodavo jį viešųjų varžytinių (licitacijos) tvarka tam varžytinių dalyviui, kuris pasiūlydavo patenkinti kreditorių reikalavimus didžiausia apimtimi. Viso skolininko turto varžytinės (*bonorum emptio*) yra universaliosios sukcesijos atvejis, nes laimėtojas (*bonorum emptor*) tapdavo universaliu skolininko teisių bei pareigų perėmėju ir privalėjo kreditorių reikalavimus patenkinti

visiškai arba proporcingai jų dydžiui. *Venditio bonorum* institute išvelgtini fizinio asmens bankroto procedūros pradmenys.

Respublikos laikotarpio pabaigoje skolininkų, tapusių nemokių be savo kaltės, atžvilgiu imtas taikyti *cessio bonorum*. Pretoriaus leidimu skolininkas galėjo pasiskelbti bankrutavęs ir perduoti savo turtą parduoti, kad iš gautų lėšų būtų patenkinti kreditorių reikalavimai, tačiau tokio skolininko atžvilgiu taikytos reikšmingos jo interesų apsaugos priemonės, t. y. netaikytas asmeninis vykdymas, skolininko neištikdavo pilietinė negarbė, jam buvo paliekamas pragyvenimui būtinas turto minimumas (*beneficium competentiae*).

Principato pradžioje greta universalaus vykdymo, koks buvo *venditio bonorum*, imtas taikyti Senato nutarimais nustatytas singularinio pobūdžio *distractio bonorum*, t. y. konkrečių skolininkui priklausančių daiktų pardavimas. Iš pradžių toks išieškojimas taikytas tik *clarae personae* (asmenų, priklausančių senatorių luomui) atžvilgiu, siekiant juos apsaugoti nuo *venditio bonorum* ir šiuo atveju ištinančios pilietinės negarbės, o pretorių teisė jo taikymą išplėtė nepilnamečio ir psichikos liga sergančio skolininko turtui.

7. Kognicinis (ekstraordinarinis) procesas (*cognitio extra ordinem*)

Kognicinis procesas (*cognitio extra ordinem*) Augusto laikais imtas taikyti romėnų valdomose provincijose, kuriose iš esmės nesinaudota formuliniu procesu. Be to, ši bylinėjimosi tvarka taikyta reiškiant reikalavimus, kurie nebuvo ginami ordinarinio proceso tvarka. Ilgainiui šis procesas tapo alternatyva formuliniam, o jį 342 m. visiškai panaikinus lieka vienintelė privatinųjų subjektinių teisių įgyvendinimo ir gynimo forma.

Ekstraordinarinę teiseną nuo ordinarinių procesų, visų pirma, skiria tai, kad bylą šiuo atveju nagrinėdavo ne privatus teisėjas, o imperatoriaus administracijos pareigūnas. Dominato laikotarpiu susiformuoja hierarchinė teismų sistema, o teisingumas vykdomas imperatoriaus, kuris laikytas aukščiausia jurisdikcine institucija, vardu. Teisena nebeskaidyta į dvi procesines stadijas, o buvo vientisa ir nuo pat bylos iškėlimo iki sprendimo priėmimo bylą nagrinėjo teisėjas. Teismo procesas vykdavo uždaroje patalpoje (*basilicae*), į kurias patekimas buvo ribojamas. Atsiranda šalių pareiga mokėti teismo mokesčius.

Kognicinis procesas prasidėdavo šaukimu į teismą, kuris buvo ne privataus, o oficialaus pobūdžio, t. y. teismo pareigūnas (*executor*) įteikdavo atsakovui rašytinį šaukimą stoti prieš teismą (*litis denunciatio*, kuris Justiniano teisėje vadinamas *libellus conventionis*). Savo poziciją dėl ieškovo pareikšto reikalavimo (atsiliepimą į ieškinį) atsakovas turėjo pateikti raštu (*libellus contradictionis*). Be to, atsakovą saistė pareiga pateikti užtikrinimą, t. y. įmokėti tam tikrą pinigų sumą (*cautio iudicio sisti*), jog atvyks į teismą bylai nagrinėti paskirtu laiku. Abiem šalims atvykus pas teisėją, įvykdavo ginčo tarp šalių konstatavimas (*litis contestatio*). *Litis contestatio* įvykdavo ieškovui pareiškus reikalavimą (*narratio*), o atsakovui atsikirtimus į ieškinį (*contradictio*) ir, kitaip nei ordinariniuose procesuose, nereiškę ieškinio konsumpcijos. Kurios nors iš ginčo šalių neatvykimas į teismą (*contumacia*) nebuvo kliūtis teisėjui nagrinėti bylą ir priimti joje sprendimą už akių. Įrodinėjant reikalavimų ar atsikirtimų pagrindą, naudotasi iš esmės tomis pačiomis įrodinėjimo priemonėmis, tačiau aktyvesnis tampa teismo, kuris galėjo išspręsti šalių ginčą remdamasis *ex officio* surinktais įrodymais, vaidmuo. Taigi, priešingai nei formuliniame procese, kuriame teisėjas tyrė ir vertino tik šalių į bylą pateiktus įrodymus, nebuvo taip griežtai laikomasi principo *iudex iudicet secundum allegata et probata partium*. Tai reiškia, jog buvo tolstama nuo rungimosi kaip esminio proceso principo ir radosi vis daugiau inkvizicinio proceso modelio bruožų. Be to, pakito įrodymų vertinimo principai. Siaurėja laisvo įrodymų vertinimo principo taikymas, o teisėją saisto vis daugiau įstatymo nuostatų, apibrėžiančių atskirų įrodinėjimo priemonių patikimumą, įrodomąją reikšmę ir liudijančių legaliosios (formaliosios) įrodymų teorijos požymius. Imperatorių kuriama teisė didesnę įrodomąją vertę teikė rašytiniams įrodymams (dokumentams) nei liudytojų parodymams. IV a. imtas taikyti *testis unus, testis nullus* principas, reiškiantis, jog vieno liudytojo parodymai neturi įrodomosios galios. Didžiausią įrodomąją vertę turėjo oficialūs rašytiniai įrodymai (imperatoriaus administracijos pareigūnų dokumentai) bei notarų (*tabelliones*) sudaromi privatūs dokumentai. Įrodinėjimo priemonėmis laikytos šiuolaikinėje teisėje retos prezumpcijos, kurių negalima paneigti priešingais įrodymais (*praesumptiones iuris ac de iure*).

Byla buvo baigiama rašytiniu, viešai teismo posėdyje paskelbiamu sprendimu (*sententia definitiva*). Ekstraordinariiniame procese nebetaikytas *condemnatio pecuniaria* principas, todėl teisėjas galėjo įpareigoti atsakovą

gražinti daiktą arba įvykdyti nepiniginio pobūdžio prievolę. Atsiranda galimybė siekti bylos peržiūrėjimo aukštesnės instancijos teisme. Apeliacinis procesas (*appellatio*) buvo galimas bent vienai iš šalių pareikalavus bylos nagrinėjimo *de novo*, pareiškiant apie tai teisėjui žodžiu (toks pareiškimas būdavo įrašomas į posėdžio protokolą) arba pateikiant atskirą dokumentą (*libellus appellationis*). Teisėjas, kurio sprendimas skundžiamas, privalėjo bylą drauge su raštu išdėstyta jos esme (*litterae dimissoriae*) pateikti aukštesnės instancijos teisėjui. Apeliacijai buvo būdingas suspensyvinis efektas, reiškiantis, jog sprendimo vykdymas sustabdomas iki bylą išnagrinės apeliacinės instancijos teismas. Apeliacija buvo suprantama kaip naujas teismo procesas (*novum iudicium*), nes aukštesnės instancijos teisme buvo galima remtis naujomis faktinėmis aplinkybėmis ir pateikti naujus įrodymus (tai visiškos (neribotos) apeliacijos modelis). Išnagrinėjus bylą apeliacine tvarka, buvo leidžiama priimti ir sprendimą apelianto nenaudai (*reformatio in peius*).

Teismo sprendimui įsiteisėjus ir skolininkui per nustatytą terminą jo neįvykdžius geruoju, išieškotojas galėjo inicijuoti vykdymo procesą. Įsiteisėjusių teismo sprendimų vykdymas buvo patikėtas specialioms pareigūnams (*executores, apparitores, officiales*), turėjusiems teisę areštuoti atskirus skolininkui priklausančius daiktus (*pignus in causa iudicati captum*), o vėliau juos parduoti iš varžytinių. Tolydžio siaurintos galimybės imtis asmeninio vykdymo (išieškojimo nukreipimo į skolininko asmenį), kuris laikytas kraštutine priemone (*ultimum remedium*), ir universalios pobūdžio *venditio bonorum*; vyraujanti vykdymo forma tapo singularinio pobūdžio *distractio bonorum* (išieškojimo nukreipimas į atskirus skolininkui priklausančius daiktus ar jo turto dalį).

<i>Formulinis procesas</i>		<i>Kognicinis procesas</i>
Privatus ir žodinis	Šaukimas į teismą	Oficialus (institucinis) ir rašytinis
Dvi stadijos: <i>in iure</i> ir <i>apud iudicem</i>	Struktūra	Vientisas (neskaidomas į dvi stadijas)
Viešas bylos nagrinėjimas (<i>forum, comitium</i>)	Bylos nagrinėjimo vieta	Uždarose patalpose (<i>basilicae, auditoria</i>)

Baigiantis pirmajai proceso stadijai; efektas – ieškovo ieškinio konsumpcija	<i>Litis contestatio</i>	Proceso pradžioje; nereikšdavo ieškinio konsumpcijos, kurią nulemdavo byloje priimtas sprendimas
Privatus asmuo, nagrinėjantis bylą vienasmeniškai ir pasirenkamas ginčo šalių	Teisėjas	Imperatoriaus pareigūnas, kurio paskyrimui nagrinėti bylą šalys neturėjo įtakos
Nepriklausomai nuo reikalavimo pobūdžio, teisėjas privalėjo priteisti pinigų sumą (<i>condemnatio pecuniaria</i>)	Teismo sprendimas	Teisėjas galėjo įpareigoti atsakovą grąžinti daiktą arba įvykdyti tam tikrą prievolę
Negalima	Apeliacija	Galima
Privatus	Vykdymas	Institucinis
<i>Cognitor</i> arba <i>procurator</i> (legisakciniame procese atstovavimas negalimas)	Atstovavimas	<i>Procurator</i>
Šalys neprivalėjo dengti teismo išlaidų	Teismo išlaidos	Nustatyti mokesčių teisėjams tarifai; advokatams mokami honorarai

8. Pretorinės (neprocesinės) gynos priemonės

Formulinio proceso epochoje pretoriaus veikla teisingumo vykdymo srityje neapsiribojo vien *iurisdictio*, t. y. procesinės gynybos organizavimu ir įgyvendinimu. Remdamasis jam suteikta *imperium*, pretorius taikė gana įvairias neprocesinės gynos priemones (interdiktus, restituciją (*restitutio in integrum*), *missio in possessionem*). Tokia gyna, kurios tikslas buvo potencialiai galinčių kilti ginčų prevencija bei siekis teikti gynybą nestandartinėse situacijose, kai to reikalavo teisingumo principas, buvo nesudėtinga, lanksti ir efektyvi; gavęs suinteresuotojo asmens prašymą, pretorius susipažindavo su byla (*causae cognitio*) ir priimdavo nutarimą.

Interdiktas (*interdictum*) – tai pretoriaus *imperium* pagrįstas įsakymas atitinkamai elgtis arba nuo tam tikrų veiksmų susilaikyti, kuriuo siekta eliminuoti teisinės tvarkos neatitinkančias situacijas. Jei asmuo, kurio atžvilgiu skelbiamas interdiktas, pakludavo pretoriaus raginimui, teisena baigdavosi, o priešingu atveju interdiktas tapdavo pagrindu pradėti teismo procesą. Konkrečios interdiktų, kurių pavadinimai formuluoti pagal pirmuosius teksto žodžius, rūšys buvo numatomos pretoriaus edikte. Gajus (G. 4, 140) skiria *interdicta restitutoria, exhibitoria, prohibitoria*. Restituciniu interdiktu asmuo (atsakovas) buvo įpareigojamas atlikti pozityvius veiksmus (pavyzdžiui, grąžinti jėga užvaldytą daiktą ankstesniajam jo valdytojui), *interdicta exhibitoria* atveju atsakovas buvo įpareigojamas pristatyti pas pretorių asmenį arba daiktą. *Interdicta prohibitoria* atsakovui buvo uždraudžiama atlikti tam tikrus veiksmus (pavyzdžiui, servitutu apsinkinto daikto savininkui uždraudžiama trukdyti įgyvendinti servituto teisę arba naudoti jėgą). Atsižvelgdamas į subjektų, kuriems skiriamas interdiktas, skaičių, Gajus skiria *interdicta simplicia*, adresuojamus vienai iš šalių (pavyzdžiui, interdiktas, kuriuo asmuo įpareigojamas sugrąžinti jėga užvaldytą daiktą), bei *interdicta duplicia*, kurie buvo adresuojami abiem konfliktuojančioms pusėms (pavyzdžiui, interdiktas, kuriuo pretorius įsako šalims valdyti daiktą, kaip jis yra valdomas). Atsižvelgiant į senaties terminus, per kuriuos buvo galima kreiptis interdiktinės gynybos, atribojami *interdicta annua* (toks interdiktas galėjo būti paskelbiamas per vienerius metus nuo aplinkybių, sudarančių pagrindą kreiptis interdiktinės gynybos, atsiradimo) bei *interdicta perpetua* (amžinieji interdiktai), kuriems jokie senaties terminai nebuvo taikomi.

Restitutio in integrum arba *in integrum restitutio* (grąžinimas į pirminę teisinę padėtį) buvo ypatinga neprocesinės gynos priemonė, kurią pretorius išimtiniais atvejais suteikdavo asmeniui, dėl sudaryto ir galiojančio sandorio patyrusiam žalos. Galimybė pasinaudoti restitucija priklausė, visų pirma, asmenims, kurių teisinis statusas buvo specifinis, pavyzdžiui, pilnamečiams asmenims, nesulaukusiems 25 metų amžiaus. Be to, restitucija taikyta neutralizuojant apgaule (*dolus*) arba naudojant psichinę prievartą (grasinant) (*metus*) sudarytų sandorių sukeltus teisinius padarinius. Teisę prašyti restitucijos taip pat turėjo asmuo, kurį po sutarties sudarymo ištiko *capitis deminutio maxima* (kas pagal *ius civile* reiškė sutartinės prievolės pasibaigimą), bei asmuo, kuris iš šalies buvo išvykęs valstybiniais reikalais.

Pretorius atsižvelgdavo į šias aplinkybes, jei jos nulėmė nepalankių teisinių padarinių atsiradimą arba teisių (pavyzdžiui, teisės į ieškinio patenkinimą suėjus ieškinio senačiai) netekimą. Taikant restituciją, būdavo atkuriamą teisinė padėtis, buvusi iki atsirandant atitinkamiems juridiniams faktams (pavyzdžiui, iki sudarant sandorį), o ją pritaikius laikyta, kad šie juridiniai faktai apskritai niekada nebuvo įvykę. *Restitutio in integrum* buvo išimtinė ir kraštutinio pobūdžio priemonė (*ultimum remedium*), kuri taikyta tik nesant galimybės pasinaudoti įprastine procesine gynyba.

Missio in possessionem esmę sudarė pretoriaus leidimas suinteresuotam asmeniui (pareiškėjui) užvaldyti atsakovui priklausantį pavienį daiktą (*missio in rem*) arba visą jo turtą (*missio in bona*). *Missio* tikslas buvo priversti atsakovą atitinkamai elgtis (pavyzdžiui, ištraukti į teismo procesą, vykdyti teismo sprendimą, pateikti galimos žalos atlyginimo užtikrinimą ar kitas garantijas). Asmuo, kurio interesais taikyta *missio*, tapdavo laikinu daikto laikytoju, tačiau atsakovui ir toliau neatliekant atitinkamų veiksmų, pretorius galėjo leisti suinteresuotam asmeniui daiktą parduoti arba įgyti nuosavybėn.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Arangio-Ruiz V. Istituzioni di diritto romano. Napoli: Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, 1983;
2. Burdick W. L. The Principles of Roman Law and their Relation to Modern Law. New Jersey: The Lawbook exchange, LTD, 2004;
3. Dajczak W., Giaro T., Longchamps de Bériet. Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN, 2009;
4. Digesty Justiniana. Izbrannyje fragmenty v perevode. Moskva: Nauka, 1984;
5. Doždjev D. V. Rimskoje častnoje pravo. Moskva: Norma, 2004;
6. Franciosi G. Corso istituzionale del diritto romano. Napoli, 2004;
7. Gaii Institutiones. Gajaus Institucijos. Vilnius: Registrų centras, 2012;
8. Kacprzak A., Krzynówek J. Prawo rzymskie. Pytania egzaminacyjne. Kazusy. Tablice. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2002;
9. Kelly J. M. Roman Litigation. Oxford, 1966;
10. Kolańczyk K. Prawo rzymskie. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, 2001;
11. Kupiszewski H. Prawo rzymskie a współczesność. Warszawa, 1988;
12. Kuryłowicz M. Prawo rzymskie. Historia, tradycja, współczesność. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003;
13. Kuryłowicz M. Historia i współczesność prawa rzymskiego. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1984;
14. Kuryłowicz M. Słownik terminów, zwrotów i sentencji prawniczych łacińskich oraz pochodzenia łacińskiego. Kraków: Zakamycze, 2002;
15. Litewski W. Historia źródeł prawa rzymskiego. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1989;
16. Litewski W. Jurysprudencja rzymska. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001;
17. Litewski W. Podstawowe wartości prawa rzymskiego. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001;

18. Litewski W. Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 1998;
19. Litewski W. Rzymskie prawo prywatne. Warszawa: Wydawnictwo prawnicze LexisNexis, 2003;
20. Mousourakis G. The Historical and Institutional Context of Roman Law. Aldershot: Ashgate, 2003;
21. Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S. Romėnų teisė. Vilnius: Justitia, 1999;
22. Novickij I. B. Osnovy rimskovo graždanskovo prava. Moskva: Zercalo, 2000;
23. Osuchowski W. Zarys rzymskiego prawa prywatnego. Warszawa, 1966;
24. Pereterskij I. S., Krasnokutskij V. A., Novickij I. B. ir kt. Rimskoje častnoje pravo. Moskva: Jurist, 2001;
25. Pokrovskij I. A. Istorija rimskovo graždanskovo prava. Petrograd, 1918;
26. Puchan I., Polenak– Aksimovskaja M. Rimskoje pravo. Moskva: Zercalo, 1999;
27. Rominkiewicz J., Szymoszek E., Żeber I. Prawo rzymskie. Teksty źródłowe do ćwiczeń. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998;
28. Rozwadowski W. Prawo rzymskie. Zarys wykładu razem z wyborem źródeł. Poznań: Ars boni et aequi, 1993;
29. Salogubova E. V. Rimskij graždanskij proces. Moskva: Gorodec, 1997;
30. Stein P. Roman Law in European History. Cambridge, New York, and Melbourne: Cambridge University Press, 1999;
31. Tamm D. Roman Law and European Legal History. Copenhagen: Djof Publishing, 1997;
32. Taubenschlag R. Rzymskie prawo prywatne. Warszawa, 1969;
33. Vėlyvis S., Jonaitis M. XII lentelių įstatymai ir jų komentaras. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007;
34. Vitkevičius P. S. Romėnų privatinės teisės sutartys. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002;
35. Watson A. Roman Law & Comparative Law. Athens and London: Georgia University Press, 1993;
36. Wiliński A., Kuryłowicz M. Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu. Kraków: Kantor wydawniczy Zakamycze, 2002;

37. Wołodkiewicz W. Czy prawo rzymskie przestało istnieć? Kraków: Zakamycze, 2003;
38. Wołodkiewicz W., Zabłocka M. Prawo rzymskie. Instytucje. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2001;
39. Zimmermann R. The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition. Deventer: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1992.

Jonaitis, Marius

Jo-145 ROMĖNŲ PRIVATINĖ TEISĖ. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. 440 p.

Bibliogr.: 437–439.

ISBN 978-9955-19-681-5 (spausdinta versija)

ISBN 978-9955-19-680-8 (elektroninė versija)

Vadovėlio „Romėnų privatinė teisė“ tikslas iš esmės tapatus tikslams, kurių senovės Romos iurisprudentes siekė rengdami jurisprudencijos veikalus, vadintus institutiones arba graikiškos kilmės vardu enchiridia (enchiridion) – suteikti pamatinių žinių apie romėnų teisės sistemą, jos šaltinius, pagrindinius principus ir institutus. Leidinyje glaustai pristatoma romėnų teisės sistema, jos raidos istorija bei šaltiniai, tačiau daugiausiai dėmesio skiriama privatinėms teisės institutams. Supažindinama su romėnų teisės subjektais bei šeimos teise, aptariama romėnų teisės šaltiniuose gvildinama sandorių ir jų galiojimo problematika, subjektinių teisių įgyvendinimo ir gynimo privatinio proceso tvarka formos ir ypatumai, tačiau plačiausiai nagrinėjamos absoliutaus pobūdžio daiktinės teisės, paveldėjimo teisė, įvairiais pagrindais (iš sutarčių, tarytum iš sutarčių, iš deliktų) atsirandančios prievolės, t. y. tie romėnų privatinės teisės institutai, kurie ne tik turėjo reikšmingiausios įtakos šiuolaikinės privatinės teisės formavimuisi, bet savo aktualumo nėra praradę ir šiandien. Manytina, jog leidinys bus naudingas ir teisės praktikams, ir studijuojantiems teisę, padės ne tik artimiau susipažinti su romėnų private teise, bet ir susiformuoti įgūdžius, kuriuos įgijus lengvesnės taps šiuolaikinės civilinės teisės studijos, paprasčiau bus paaiškinti atskirų civilinės teisės institutų vietą tiek civilinės teisės sistemoje, tiek civiliniuose įstatymuose, suvokti jų tarpusavio ryšius, perprasti romėniškos kilmės lotyniškų juridinių terminų, kurie vartojami tiek teisės normų aktuose, tiek vis dažniau ir teismų praktikoje, reikšmes.

UDK 347(37)(075.8)

Marius Jonaitis

ROMĖNŲ PRIVATINĖ TEISĖ

Redagavo Stasė Simutytė
Maketavo Aušrinė Ilekytė

SL 585. 2014 09 29 26,3 leidyb. apsk. l.
Tiražas 200 egz. Užsakymas 23 297.
Mykolo Romerio universitetas,
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“,
Kareivių g. 13b, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt
Spausdino UAB „Vitae Litera“,
Savanorių pr. 137, Kaunas, LT-44146
Puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt

Vadovėlio „Romėnų privatinė teisė“ tikslas iš esmės tapatus tikslams, kurių senovės Romos *iurisprudentes* siekė rengdami jurisprudencijos veikalus, vadintus *institutiones* arba graikiškos kilmės vardu *enchiridia* (*enchiridion*) – suteikti pamatinių žinių apie romėnų teisės sistemą, jos šaltinius, pagrindinius principus ir institutus. Leidinyje glaustai pristatoma romėnų teisės sistema, jos raidos istorija bei šaltiniai, tačiau daugiausiai dėmesio skiriama privatinės teisės institutams. Supažindinama su romėnų teisės subjektais bei šeimos teise, aptariama romėnų teisės šaltiniuose gvildinama sandorių ir jų galiojimo problematika, subjektinių teisių įgyvendinimo ir gynimo privatinio proceso tvarka formos ir ypatumai, tačiau plačiausiai nagrinėjamos abso-
liutaus pobūdžio daiktinės teisės, paveldėjimo teisė, įvairiais pagrindais (iš sutarčių, tarytum iš sutarčių, iš deliktų) atsirandančios prievolės, t. y. tie romėnų privatinės teisės institutai, kurie ne tik turėjo reikšmingiausios įtakos šiuolaikinės privatinės teisės formavimuisi, bet savo aktualumo nėra praradę ir šiandien. Manytina, jog leidinys bus naudingas ir teisės praktikams, ir studijuojantiems teisei, padės ne tik artimiau susipažinti su romėnų privatinė teise, bet ir susiformuoti įgūdžius, kuriuos įgijus lengvesnės taps šiuolaikinės civilinės teisės studijos, paprasčiau bus paašškinti atskirų civilinės teisės institutų vietą tiek civilinės teisės sistemoje, tiek civiliniuose įstatymuose, suvokti jų tarpusavio ryšius, perprasti romėniškos kilmės lotyniškų juridinių terminų, kurie vartojami tiek teisės normų aktuose, tiek vis dažniau ir teismų praktikoje, reikšmes.

ISBN 978-9955-19-681-5

